

T.C

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MEKKÎ SÛRELERDE KİŞİLİK İNŞÂSI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Handan FİLİNTE

İstanbul

Aralık, 2018

T.C

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MEKKÎ SÛRELERDE KİŞİLİK İNŞÂSI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Handan FİLİNTE

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Turgay ŞİRİN

İstanbul

Aralık, 2018

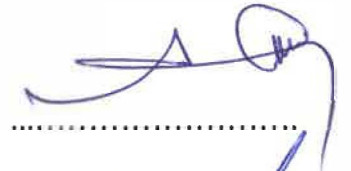
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Turgay ŞİRİN

Üye Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Canan KARAKAŞ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Mekkî Sûrelerde Kişilik İnşâsı” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İmza

Handan FİLİNTE

ÖNSÖZ

Her insan mutlu olabilmenin ve yaşayış olarak mutluluk üzerine kurulmuş bir yaşamın çabası içindedir. Mutlu olmanın ölçüsü ise, insanın kişilik özellikleri ile doğrudan ilgilidir. Birey, varlığının gayesini ve anlamını bulduğu ve hayatına anlam verdiği takdirde mutluluğu yaşayabilir. Bunun içinde çeşitli yollar ve arayışlar içerisine girer. Yüce Allah'ın varlığına inanan her birey hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmayı ve anlam arayışını bulmanın hazzı ile kişiliğini inancına göre olumlu bağlamda inşa etmeyi ve mutlu olmayı hedefler.

Bugün modern hayat insanlara her türlü imkân ve rahatlığı sağlamış olsa da insanın manevi boşluğunu dolduramamıştır. İnsanın düşünce ve ruhsal hayatını daha da karmaşık bir hale getirerek insanların mutsuzluğuna neden olmuştur. Modern hayatın getirilerinden etkilenen insan bugün, hiç ölmeycekmiş gibi dünya hayatına bağlanmış ve daha çok mutlu olma, para kazanma, harcama ve tüketme arzusunun peşine düşmüştür. Bunun neticesinde bugünün insanı yozlaşmış, yalnızlaşmış, psikolojik ve patolojik hastalıklara düşer olmuştur. Dolayısıyla olumsuz kişilik modelleri ortaya çıkmıştır. Bugün, davranışları ile inancı arasında bir çelişki bulunan ve yaşayan Müslümanların bir kimlik problemi değil, bir kişilik problemi vardır. Bu durum, bizi Kur'an'ı Kerim'e yönlendirmiştir.

Kur'an'ı Kerim, hiç şüphesiz Müslümanların nezdinde İslam'ın birinci kaynağıdır. Mekke dönemi, vahyin yol göstericiliği ve bizzat Resulullah'ın rehberliği ile 300 kadar insanın Müslüman kişiliğinin inşa edildiği, İslâm'ın külli kaidelerinin ve evrensel nitelikli değerlerinin içerdiği, yeni bir kulluk ve kişilik bilincinin oluşturulduğu önemli ve özel bir dönemi kapsar.

Bireyler inşa edilmeden toplumun inşa edilmesi mümkün değildir. Yüce Allah, Asr-ı sa'âdet (Medine dönemi) toplumunu oluşturan bireylerin kişiliğini, Mekke döneminde inşa etmiştir. Bu nedenle bizim tezimizin konusunda "*Mekkî Sürelerde Kişilik İnşâsı*"dır.

Tezimizin konusu itibariyle Kur'an, Mekke dönemin de Müslüman kişiliğini nasıl inşa etmiştir, hangi metot ve yöntemleri kullanmıştır sorusunun cevabını

Mekke dönemi içerisinde inen sûreler de bulmaya çalıştık. Bunun için öncelikle vahiy öncesi Mekke toplumunun dini, ticari, coğrafi, kültürel-sosyal ve ahlaki yaşam tarzını inceledik. Yüce Allah, Kur'an'ı Kerim'de insanı maddi ve manevi bütünsel olarak değerlendirir. Biz de bu yöntemi takip ederek, Mekki surelerde insanın biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve manevi yönünü ele alarak bu sureler çerçevesinde Müslüman kişilik özelliklerini belirledik ve Mekki surelerde inşa edilen insan profilini ve kişilik özelliklerini ortaya koymaya çalıştık.

“Mekki Sûrelerde Kişilik İnşası” adlı çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Turgay ŞİRİN hocam'a, eğitim alanında dersleriyle bize vizyon katan, hoşgörü ve anlayışı ile benim bu noktaya gelmemi sağlayan değerli hocam Abdulmutalip ARPA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Handan FİLİNTE

İstanbul-2018

ÖZET

MEKKİ SÛRELERDE KİŞİLİK İNŞÂSI

FİLİNTE, Handan

Yüksek Lisans Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Turgay ŞİRİN

Aralık, 2018 432 + XII sayfa

Bu çalışmada Mekkî sûrelerde kişilik özellikleri ile birlikte Yüce Allah'ın ilk dönem Mekkî sûrelerde müslüman kişiliğini inşa ederken nasıl bir yol ve yöntem izlemiş olduğunu araştırdık.

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde tezin problemi, amacı, önemi ve yöntemi üzerinde durduk. Çalışmamızın ikinci bölümünde vahiy öncesi dönemin psiko-sosyal özellikleri ile Mekkî surelerin özelliklerine yer verdik. Üçüncü bölümde ise, insanın biyo-psiko-sosyal ve manevi yönünü ele alarak Mekkî sûrelerde müslüman kişilik özelliklerini ve değerlerini ayrı ayrı başlıklar altında inceledik.

Sonuç olarak Mekkî sûrelerin, insanın kişiliğini inşa ettiğini ve hedeflenen kişiliğin oluşturulmasında başlangıçta toplumun aciliyet konularına “Tevhid” ve “İnsan fitratına, insan davranışlarına (ahlak)” yer veren bir yöntem ve metot izlediği sonucuna ulaştık. Ayrıca Kur'an'da Mekkî surelerde, insanın tertemiz bir fitrat ile olumlu ve olumsuz tüm özelliklere sahip bir potansiyel ile dünyaya geldiğine ve daha sonra Kur'an'ın hedeflediği kişiliğin inşa edilmesinde çevrenin ve çevre faktörlerinin önemli olduğuna işaret edildiğini gördük. En önemlisi ise ilk inananların çevresini oluşturan ve kişiliğini şekillendiren temel faktörün Hz. Muhammed'in (S.A.V) kişiliği olduğu sonucuna ulaştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an'ı Kerim, Mekkî Sureler, Kişilik, İnsan, Tefsir

ABSTRACT

BUILDING PERSONALITY IN MAKKAN SURAHS

FILINTE, Handan

Master: Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Dr. Turgay ŞİRİN

December, 2018 432 + XII Page

In this study, we researched how Almighty Allah implemented a method and a way to build Muslim personality with Makkan Surahs besides personality characteristics in Makkan Surahs.

In the first section of the study, we focused on argument, aim, importance and method of dissertation. In the second part, we mentioned about psychosocial properties of pre-prophecy period and properties of Makkan Surahs. In the third part, by reviewing bio-psycho-social and spiritual aspect of human, we examined personality characteristics and values of muslim in Makkan Surahs in separated titles.

We concluded that Makkan Surahs built muslim personality and that followed a method that include most urgent issues at first as "tawhid" and "human nature, human behavior (morality)". Besides, we saw it was pointed out in Makkan Surahs in the Quran that humans are born with pure nature including the potential of having all positive and negative properties and environment and environmental factors are important in constructing the personality aimed by the Quran. The most important thing we found out the fundamental factor which formed first believers' environment and shaped their personalities was Prophet Muhammad.

Keywords: Quran, Makkan Surahs, Personality, Human, Tafsir

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	xii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ.....	1
1.1 Problem.....	1
1.2 Amaç.....	5
1.3 Önem.....	7
1.4 Araştırmanın Yöntemi	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	12
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	12
2.1 İslam Öncesi Dönemin Psiko-Sosyal Özellikleri.....	12
2.1.1 Cahiliye Dönemi İnsanına Genel Bakış	12
2.1.2 Vahiy Öncesi Arabistan Yarımadası	24
2.1.2.1 Coğrafi Yapı.....	27
2.1.2.1.1 Mekke	28
2.1.2.1.2 Kureyş	31
2.1.2.2 Sosyal ve Kültürel Yapı	34
2.1.2.3 Siyasi Yapı	43
2.1.2.4 Ekonomik Yapı.....	46
2.1.2.5 Dini Yapı	49

2.1.2.6	Ahlaki yapı	61
2.2	Kur'an'ı Kerimde Mekki Sûreler	69
2.2.1	Mekki ve Medeni ayetleri bilmenin önemi	73
2.2.2	Mekkî ayetlerin genel özellikleri.....	74
2.2.3	Mekkî Surelerin İsimleri, Tasnifi Ve Sayısı Hakkında Ulemanın Görüşleri	80
2.3	Psikolojinin İnsana Bakışı	87
2.4	Psikolojide Kişiliğe Dair Temel Kavramlar	98
2.4.1	Mizaç/Huy	98
2.4.2	Karakter	99
2.4.3	Kişilik	104
2.4.3.1	Kişiliği Etkileyen Faktörler	111
2.4.3.1.1	Kalıtım	116
2.4.3.1.2	Çevre	118
2.5	Mekki Surelerde Kişilikle İlgili Kavramlar	121
2.5.1	Ruh	121
2.5.2	Fıtrat	126
2.5.3	Kalp	130
2.5.4	Nefs	133
2.5.5	Şakile	140
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		142
KUR'AN'IN MEKKÎ SÛRELERDE İNSANA BAKIŞI		142
2.6	Mekki Surelerde İnsanın Biyolojik Yönü	152
2.6.1	Mekki Ayetlerde İnsanın Yaratılışı	153
2.6.2	Hz.Adem'in Biyolojik Yaratılış Süreci	155
2.6.3	İnsanın Biyolojik Yaratılış Süreci	159

2.7	Mekki Surelerde İnsanın Psikolojik Yönü.....	161
2.7.1	Duygu	163
2.7.1.1	Merhamet.....	170
2.7.1.2	Öfke	173
2.7.1.3	Kibir- Tevazu	176
2.7.1.4	Güven-Kaygı	180
2.7.1.5	Korku ve Ümit.....	183
2.7.1.6	Sevgi ve Nefret.....	187
2.7.1.7	Haset ve Gıpta	191
2.7.1.8	Keder ve Sevinç.....	195
2.7.2	Düşünce/Akıl.....	199
2.7.3	Davranış.....	204
2.7.3.1	Mekki Ayetlerde İnsana Dair Olumlu Kişilik Özellikleri .	209
2.7.3.1.1	Bilgiye ve Öğrenmeye Önem Vermek.....	209
2.7.3.1.2	Maddi ve Manevi Temizliğe Önem Vermek	214
2.7.3.1.3	Güzel Ve Temiz Giyinmek	220
2.7.3.1.4	Sabırlı ve Kararlı Olmak.....	223
2.7.3.1.5	İstikamet Sahibi Olmak.....	228
2.7.3.1.6	Çalışmak ve Mücadele Etmek	231
2.7.3.1.7	Yapıcı ve Saygılı Olmak.....	233
2.7.3.1.8	Emanetlere Sahip Çıkmak ve Korumak.....	235
2.7.3.1.9	İffetli ve Haya Sahibi Olmak	237
2.7.3.1.10	Boş Şeylerden Kaçınmak	240
2.7.3.1.11	Güzel Söz/ Nezaket Sahibi Olmak/Doğal Olmak	242
2.7.3.2	Mekki Ayetlerde İnsana Dair Olumsuz Kişilik Özellikleri	246
2.7.3.2.1	Mal Tutkunu ve Dünyalığa Düşkün Olmak.....	247

2.7.3.2.2	Öfkeli ve Saldırgan Olmak	250
2.7.3.2.3	Tamahkar/Cimri Olmak	252
2.7.3.2.4	Nankör ve İsyankar Olmak	256
2.7.3.2.5	Riyakar Olmak	260
2.7.3.2.6	Söz Taşımak ve Kusur Bulmak.....	262
2.7.3.2.7	Tartışmacı Olmak.....	264
2.7.3.2.8	Müstağni/ Kibirli Olmak.....	266
2.7.3.2.9	Müsrif ve Haddi Aşmak/Taşkınlık Yapmak.....	272
2.7.3.2.10	Hırslı Olmak.....	275
2.7.3.2.11	Cahil ve Bilgisiz Olmak.....	277
2.7.3.2.12	İnatçı Olmak.....	279
2.7.3.2.13	Aceleci Davranmak.....	281
2.7.3.2.14	Fırsatçı ve Çıkarıcı olmak/ Bencil Olmak.....	283
2.7.3.2.15	Alay, Taklit ve Gıybet Etmek	285
2.7.3.2.16	Hakkı Yalanlamak, Yalan Söylemek/Yalancı şahitlik Etmek	289
2.8	Mekki Surelerde İnsanın Sosyal Yönü	291
2.8.1	Yardımsaver Olmak/İnfak Etmek	295
2.8.1.1	Anne-Babaya yardım etmek.....	298
2.8.1.2	Akraba ve yakınlarla infak Etmek.....	301
2.8.1.3	Yolcu/Misafirlere infak Etmek.....	303
2.8.1.4	Yetimlere Karşı Adil ve Yardımsaver Olmak.....	305
2.8.2	Mütevazi Olmak	308
2.8.3	Affedici Olmak.....	311
2.8.4	Sözün En Güzelini Söylemek.....	314
2.8.5	Bilmediği Şeyin Ardına Düşmemek/ Zanna Tabi Olmamak	317

2.8.6	Zinaya Yaklaşmamak	320
2.8.7	Adil/Dengeli/Ölçülü Olmak	323
2.8.8	Ölçü Ve Tartıda Doğru Olmak	327
2.8.9	Haksız Yere Cana Kıymamak	328
2.8.10	Ne Cimri Ne Savurgan Olmak	331
2.8.11	Ahde Vefa/ Sözlerinde Durmak/ Emaneti Korumak.....	333
2.8.12	Anlayışlı Olmak ve Güzel Geçinmek.....	337
2.8.13	Faizden Uzak Durmak.....	339
2.8.14	Kâfirlere Karşı Vakarlı Olmak	341
2.8.15	Dürüst Şahitlik Yapmak	343
2.8.16	Kötülükleri İyiliklere Çevirmek	345
2.8.17	Verdiğini Başa Kakmamak	351
2.8.18	Başkalarını Kınamamak ve Dedikodu Yapmamak	353
2.8.19	İşleri Şur'a ile Yapmak.....	357
2.8.20	Hoşgörülü Olmak	359
2.9	Mekki Surelerde İnsanın Manevi Yönü.....	361
2.9.1	Mü'min.....	369
2.9.2	Müslüman.....	372
2.9.3	Muhsin.....	376
2.9.4	Muttaki	379
SONUÇ VE ÖNERİLER		385
2.10	Sonuç	385
2.11	Öneriler	407
KAYNAKÇA.....		408

KISALTMALAR VE SİMGELER

- bk. : Bakınız
- bs. : Basım
- C. : Cilt
- çev. Türkçeye çeviren veya çevirenler
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
- h. : Hicrî
- Haz. :Hazırlayan
- Hz. : Hazreti
- md. : Maddesi
- S. : Sayı
- s. : Sayfa
- Sad. : Sadeleştiren
- s.a.v : Sallallahu Aleyhi Vessalam
- ts. : Tarihsiz
- Trc. :Tercüme eden
- vb. : ve benzeri
- vd. : ve diğerleri
- vs. : ve sair

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Problem

Çalışmamızın konusu ve kapsamı, Mekke döneminde vahyedilen sûre ve ayetlerdir. Tedricen 23 yılda tamamlanmış olan Kur'an'ı Kerim'in 13 yılı Mekke, 10 yılı Medine dönemine aittir. Mekki sureler, Kur'an'ın toplam surelerinin üçte ikisini teşkil eder. Mekki hükümler, mutlak ve ilelebet geçerli, evrensel nitelikli, tarih üstü ve belli bir tarihsellik içinde tatbik edilebilirlik imkânlarından ibaret olan hükümleri; Medeni sûreler, genelde İslam dininin ilke ve prensiplerini içerir.¹

Mahmut Muhammed Taha'ya göre, Mekke dönemindeki hitaplar, tevhide dayalı inanç ve ahlak ilkelerini ortaya koyar. Anlam ve içerik bakımından sabit ve tarih üstü bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Mekke döneminde vahyedilen inanç ve ahlak hükümleri, illete ve dolayısıyla zaman ve mekâna, belli bir tarihselliğe bağlı değildir. Taha'ya göre, İslam ve Kur'an'ın bu iki farklı mesajı, değersel açıdan farklı kategorilerde mütalaa edilmesi gerekir ki, bizim de bu çalışmamız bir nebze olsun Mekki sure ve ayetlerin değersel bağlamında kategorize edilmesidir.²

Mekke dönemi sûrelerini, basit bir nüzul süreci veya mekân bilgisi olarak değerlendirmek doğru değildir. Bilakis köklü bir zihniyetin dönüşümünü içeren bir dönemdir. Nüzul sürecine paralel olarak Mekke ve Medine dönemleri, iki farklı anlam ve mesaj boyutu içermesinin yanısıra hitap ettiği muhataplar açısından da nitelik olarak farklılık arzeder.

---

¹ Fehmi Ahmet Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, Kur'an Nüzülünün Mekke Dönemi Sempozyumu, (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum), 152.

² Abdülaziz Kıranşal, *İslami Solun Müfessiri (Mahmut Muhammed Taha ve İslam'ın İkinci Mesajı)*, 1 bs. (Tezkire Yayıncılık, 2015), 42-43.

Bugün, günümüzün temel problemlerinden biri, modernist dünya görüşünün (temeli aydınlanmacı, materyalist, rasyonalist, pozitivist felsefeye dayalı) etkisiyle dinin, birey ve toplum üzerindeki etki ve fonksiyonlarının azalmış olmasıdır. Bugün insanlığa, maddi refah ve kolaylık vaat ederek yola çıkan ve bunu bir ölçüde gerçekleştirmiş olan Batı, kültürünü ve medeniyetini maddi değerler üzerine inşa ederek³ insanın manevi boyutunu ihmal etmiştir. Sürekli olarak gelişen bilim ve teknoloji, insanlara maddi refahlık ve mutluluk getirmiştir. Fakat insanları, birbirleriyle olan ilişkilerinde yabancılaştırmış ve manevi bakımdan tam bir boşluk içerisinde bırakmıştır.⁴

Günümüzde yaşanan bu hızlı değişim ve aşırı materyalist, rasyonalist ve pozitivist düşünce yapısının oluşturduğu toplum yapısında, bir otorite ve inanç boşluğu hakimdir. Bunun tabii bir sonucu olarak da insanlar arasında istismarcılık, fırsatçılık, acımasızca rekabet yarışları, lüks ve konforlu hayat yaşayabilme yarışı, baş göstermiştir. Bu, insanlar arasındaki ilişkilerde bencillik, sabırsızlık, tahammülsüzlük, öfke ve şiddet gibi olumsuz davranışların artışına; karşılıksız sevgi, fedakârlık, yardımlaşma ve dayanışma gibi olumlu duyguların da azalmasına neden olmuştur. Böylece kendine yabancılaşmış, sosyal bütünleşmeyi sağlayamamış, maddeci ve menfaatçi bir kimlik kazanmış insan topluluğu ve buna bağlı olarak bu özellikleri taşıyan kişilik modelleri zuhur etmiştir. Bu da psikolojik, sosyolojik ve ekolojik problemleri beraberinde getirmiştir ki, bu da ciddi bir problemdir.⁵

Bugün islam, formel ve ritüel açısından kusursuz, ibadet ve şekil açısından eksiksiz ve şartlarına uygun bir şekilde ifa edilmektedir. Fakat bu yeterli midir? Yeterli ise bugün Müslümanlar ve Müslüman ülkeler neden teknolojiden tutun da kültür ve medeniyete kadar dünya insanlarına örnek olacak bir seviyede değildir? Aslında bilgiye hızlı ve süratli bir şekilde ulaşabildiğimiz bu çağda,

---

³ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, 10 bs., (Kaknüs Yayınları 2012), 399.

⁴ Habil Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.2, S.23, (Isparta, 2009), 113.

⁵ Nurullah Kayışoğlu, *Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:15, S:24, (Temmuz-Aralık 2010), 54.

Müslümanların din konusundaki en büyük problemleri, bilgi midir? Yoksa bundan öte sorun olan bir varlık, varoluş gayesi ve dolayısıyla ahlak ve davranış, bir kişilik karmaşası mıdır? Bunun cevabını sosyal hayatın içerisindeki her bir birey, doğal yaşamı çerçevesinde yapacağı analiz sonucunda verebilir.

Günümüz koşullarında İslam'ın, hayata aktarılamaması, reel ve aktüel bir karşılığının bulunmaması ve insanın sosyal ve beşeri davranış biçimlerini, Kur'an'da ifade edilen "üsve-i hasene"⁶ modeline uyduramaması gibi büyük bir problemi vardır. Kur'an'ın gerekli kıldığı ahlaki öz ve Resulullah'ın şahsında temayüz etmiş ve Kur'an'a yansımış olan ahlak, bugün Müslümanların ne vicdanlarında ne de davranış ve dış görünüşlerinde yerini bulmaktadır. "*Sen kuşkusuz pek büyük bir ahlak üzeresin*".⁷

Muhammed Taha bu konuda "*Müslümanlarda namaz, oruç, hac var ve fakat ahlak yok; Allah'a iman var, yakîn ve ikân yok; ahiret inancı var; ahiret gerçekten varmışçasına yaşamak yok ya da ahirete inanma var ve fakat ahiret yokmuş gibi yaşamak var*".⁸ ifadelerini kullanarak genelde bütün insanların özelde Müslümanların en temel krizinin ahlak olduğunu vurgular.⁹ Çünkü O'na göre İslam, bir eylem, bir amel-i salih dinidir.

Nevzat Tarhan'da bu konuda yazmış olduğu "*Güzel İnsan Modeli*" adlı kitabının kapak yazısında şunları ifade etmektedir:

"Bugünün toplumsal yapısına baktığımızda, değerler artık cümle içinde kullanılan kelimelerden ibaret. Oysa değerleri gölgeleyerek toplumları değiştiren bütün kötülükler, ağaçlarda saklı kurtlar gibidir. Nasıl ki kurtlar ağacı içten kemirerek devirirse, sosyal yozlaşma ve kuralsızlık da toplumu böyle çürütür".¹⁰

---

⁶ Ahzab/21.

⁷ Kalem/4.

⁸ Kıranşal, *İslami Solun Müfessiri (Mahmut Muhammed Taha ve İslam'ın İkinci Mesajı)*, 60.

⁹ A.g.e., 60.

¹⁰ Nevzat Tarhan, *Değerler Psikolojisi ve İnsan, Güzel İnsan Modeli*, 11 bs, (Timaş Yayınları 2018).

Bu tespitler ışığında bugün, ferdi iletişimlerden tutun da toplumsal kurum ve kuruluşlara kadar uzanan tüm iletişimlerde, tartışmalarda ve konferanslarda, hatta yazılan tüm kitap ve dergilerde, televizyon programlarında güzel değerler ve ölçülerden bahsedilmektedir. Fakat bunlar, satırlarda ve dillerde kalmakta, bir türlü Müslümanların davranışlarına yansımamaktadır.

Mekki surelerde geçmiş peygamberlerin kıssalarına yer verilir. Bu kıssalar üzerinden güzel insan modelleri sunulur. Yüce Allah, geçmiş peygamberlerin bu güzel ahlak ve meziyetlerinden söz ederek Resulullah'ın ve ilk inananların kişilik ve karakterini inşa etmeyi hedefler. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurur: *“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, her şeyi açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir”*.¹¹ Kur'an-ı Kerim'de de her bir peygamber, ortak özelliklerinin yanı sıra kendilerine özgü vasıfları ile de Müslümanlar için güzel bir örnek modeli oluştururken Yüce Allah, Resulullah'ı Müslümanlara güzel örnek modeli olarak sunar.¹² *“Andolsun ki; sizin için Resulullah'ta güzel bir örnek vardır”*.¹³

İslam'ın emirlerini ve nehiyelerini yerine getirmek, O'nu ihya etmek, Resulullah'ın sünnetini ihya edip bugüne taşımaktan geçer. Fakat bugün, Resulullah'ı çağımıza getirmekte güçlük çekiyoruz? Bunun nedeni içsel yaşantımızı ortaya koyan davranışlarımızda bir eksiklik olduğu için midir? Vahyin Mekki surelerde inşa ettiği kişilik özelliklerini, günümüzdeki Müslüman kişilik özelliklerinde görmek mümkün değildir. Bunun sebebi, eğitim ve öğretiminde uygulanan yöntem ve metotlar mıdır? Yoksa Allah'ın maksudını ve muradını, Kur'an'ın insanı nasıl inşa ettiğini, neyi nerede uygulanacağını bilmemezlikten mi kaynaklanmaktadır?

---

¹¹ Yusuf/111.

¹² Erdoğan Baş, *Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli*, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, C.II, (10-12 Haziran 2016), 89.

¹³ Ahzab/21.

Bugün, çocuk yetiştiren anne ve babalar ve tüm eğitim-öğretim kurumları, vahyin uyguladığı metot ve yöntemleri dikkate alıyor mu? Bir anne ve baba çocuğunun namaz kılmaması konusunda üzüldüğü kadar gıybet etmesi, yalan söylemesi, yani ahlaki ilkelerin yerine getirilmemesi karşısında bu kadar üzüyor ve titizlik gösteriyor mu? Müslüman anne ve babalar, eğitim ve öğretim kurumları vahyin uyguladığı metot ve yöntemin tam tersini uygulayıp, Medine dönemi ilke ve prensiplerini öne, Mekke dönemi ilke ve prensiplerini sonraya mı almaktadır ki, neden bu konuda verdiğimiz sınavda başarılı olamıyoruz?

Sonuç itibariyle bu araştırmanın temel problemini “Kur’an-ı Kerim’de yer alan Mekki surelerde, insanın kişilik inşasında nasıl bir usül izlenmiş ve nasıl bir kişilik modeli sunulmuştur?” sorusu oluşturmaktadır.

1.2 Amaç

Araştırmamıza “Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerde, insanın kişilik inşasında nasıl bir usül izlenmiştir?” temel sorusu ekseninde, aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

- 1) Kur’an-ı Kerim’de Mekki Surelerde, insanın kişilik inşasında belirli bir yöntem takip edilmiş midir?
- 2) İslam öncesi dönemin psiko-sosyal özellikleri nedir?
- 3) Mekki Surelerin islam öncesi dönemle ilişkisi nedir?
- 4) Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerin isimleri, tasnifi ve sayısı konusunda ulemanın görüşleri nelerdir?
- 5) Günümüzde insanı anlama konusunda, psikoloji biliminin insana ve kişiliğe bakışı nedir?
- 6) Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerde, kişilikle ilgili kavramlar nelerdir?
- 7) Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerde, insanın biyolojik yönü nasıl ele alınmaktadır?
- 8) Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerde, insanın psikolojik yönü nasıl ele alınmaktadır?
- 9) Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerde, insanın sosyal yönü nasıl ele alınmaktadır?
- 10) Kur’an-ı Kerim’de Mekki surelerde, insanın manevi yönü nasıl ele alınmaktadır?

11) Kur'an-ı Kerim'de Mekki surelerde, nasıl bir insan modeli tarif edilmektedir?

1.3 Önem

İnsanlığın tevhid öğretisine ve bu öğretiyi doğrultusunda yetişmiş yüksek karakterli/kişilikli insanların varlığına acilen ihtiyaç vardır. Günümüzde insanın asli fitratı ile çelişen o kadar çok ayrılıklar ve anlaşmazlıklar, öylesine korkunç boyuta ulaşmıştır ki merhametten, insaftan, adaletten, anlayıştan, saygıdan uzak, kendi çıkarlarını düşünen, kendi makam ve mevkisi için tüm ahlaki ve dini değerleri harcamaktan çekinmeyen bir zihniyet, toplum ve buna bağlı olarak da karakter oluşmuştur. Bu, sadece inkarcılar cephesinde değil, Müslümanlar arasında da hakim bir anlayış haline gelmiştir.

Çağımızda modern bilim, insanın içinde bulunduğu anlam arayışına, kafa karışıklığına, hedefsiz yaşama neticesinde içine düştüğü mutsuzluğuna, ahlaki yozlaşmaya çare aramaya yönelmiş olsa da çok yönlü ve karmaşık bir özelliğe sahip olan insanoğlunun varlık yapısını ve gayesini görmezlikten gelerek, bazı yönlerini mercek altına alırken bazı yönlerini ihmal etmiştir. Bunun sonucunda da bazı yönleri aşırı yüceltilmiş bazı yönleri dikkate alınmamış ve böylece eksik tanımlanmış bir insan modeli ortaya çıkarmıştır. Hâlbuki insan tek yönlü bir varlık değildir. O, maddi yönüyle birlikte manevi, ruhsal yönü olan da bir varlıktır. İnsanın maddi yapısını anlamlı kılan, ruhsal/manevi yönüdür. Bundan dolayı insanın sağlıklı ve huzurlu bir şekilde hayatını idame ettirebilmesi ve kendisine verilen ilahi görevi yerine getirebilmesi için her iki yönüne de hitap edecek, bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayacak bir reçeteye ihtiyaç vardır. İşte bu reçete, Kur'an-ı Kerim'in beyanı ile ta kendisidir. Çünkü o bir bereket kaynağı,¹⁴ mübarek bir kitap,¹⁵ mü'minler için bir şifa ve rahmettir.¹⁶ Kur'an, kendisini bu perspektiften tanımlar.

Bugün, modern insanın sorunlarına da ancak Kur'an-ı Kerim ışık tutacaktır. Çünkü Kur'an, inananların kalplerinin ancak Allah'ı anmakla huzura

---

¹⁴ En'am/92.

¹⁵ Sad/29.

¹⁶ İsrâ/82; Fussilet/44.

kavuşacağını;¹⁷ erkek ve kadın kim mü'min olarak iyi iş işlerse, ona dünyada ve ahirette hoş bir hayat yaşatılacağını;¹⁸ Kur'an'dan yüz çevirenlerin ise (yani Kur'an'ın emrettiği ve yasakladığı ilke ve prensiplerden), dünyada dar bir geçime sahip olacağını¹⁹ ve dünyada rezil bir hayat süreceğini²⁰ belirtmektedir.²¹

Bugün, insanlar kişilikleriyle toplumda öne çıkmaktan ziyade sahip oldukları kimliği, makamı, parası, arabası, evi, sosyal nüfuzu veya etkili kişilere olan yakınlığıyla öne çıkmaya ve sahip oldukları bu kimlikleri ile toplumda itibar görmeye çalışmaktadırlar. Kur'an, dünya ve ahiret kurtuluşu için sahip olunan kimliğin yeterli olmadığını, kişiliğin daha önemli olduğunun vurgusunu yaparak bunu ön plana alır ve toplumu oluşturan bireylerin kişiliğini inşa etmeye Mekke döneminden başlar. Kur'an, asıl değerın sahip olunan kimlikle değil yaptıkları salih amelin neticesinde ortaya koydukları kişilikleri ile hem Allah'ın hem de insanların yanında değer ve itibar kazanacaklarını ifade etmektedir.²² Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *“Yahudi ve Hristiyan olmadıkça hiç kimse cennete giremez! Bu onların kuruntusudur! De ki: 'Eğer söylediklerinizde samimi iseniz, iddianızı kanıtlayın!' Evet, gerçekten her kim tüm benliğini Allah'a teslim eder ve iyilik yapanlardan olursa, Rabbi katında mükâfatını görecektir ve böyleleri ne korkacak, ne de üzülecekler”*.²³

Yaşadığımız coğrafya üzerinde, Müslüman kimliği altında kendine yabancılaşmış, kendi varlığının asıl gayesinin ne olduğunu ve kendisinin kim olduğunu unutmuş; anlam ve anlamlandırma çabasını yitirmiş bir Müslüman topluluğu ile karşı karşıya durmaktayız. Doğal olarak bu durum, davranış ve ahlaki yozlaşmayı meydana getirdiği gibi ikircikli bir kişilik yapılandırmasına

---

¹⁷ Rad/28.

¹⁸ Nahl/97.

¹⁹ Taha/124.

²⁰ Hac/8-9.

²¹ Mustafa Köylü, *Kur'an'da Ruh Sağlığı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.31, (Samsun, 2011), 8.

²² Ahmet Abay, “Fatıha Suresi ve Şahsiyet İnşası”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.27 (2016): 97.

²³ Bakara/111-112.

da neden olmaktadır. İnsanlığın ve Müslümanların içinde bulunduğu bu durum, çeşitli alanlarda görev yapan bilim adamlarını düşündürmekte ve bununla ilgili çözüm arayışına sevk etmektedir. Dolayısıyla eksikliği hissedildiği için bu alanda birçok araştırma ve çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar, İslam dinini insanlara doğru ve sağlıklı bir biçimde anlatmak adına yapılan çalışmalardır. Çünkü Kur'an'ın doğru anlaşılması, Müslüman'ı mutlu edeceği gibi hayatını verimli ve üretken kılan kişilikli insanların yetişmesini de sağlayacaktır.²⁴ Bu amaç doğrultusunda, yapılan araştırma ve çalışmalar içerisinde Mekki sure ve ayetler de yer alır. Bu çalışmalardan bazıları; Sami Kiliçli, “*Mekkî Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*”, Selim Türcan, “*İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*”, Ali Çiftçi, “*Mekki Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekat İlişkisi*”, Hadiye Ünsal, “*Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*”, Burhan Çonkor, “*Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*”, İclal Ekinci, “*Mekkî Surelerde Hoşgörü*” adlı yüksek lisans tezi, Emrah Dindi, “*Kur'an'da İslam Öncesi Kültür*” adlı eserlerdir. Nitekim hem Mekki hem de Medeni sure ve ayetler, tefsir alanı uzmanları tarafından her çağda ve zamanda farklı boyutları ile ele alınmıştır.²⁵ Biz de bu amaç doğrultusunda, çalışmamızı Mekki sureler kapsamında “kişilik” olarak ele aldık.

Sonuç olarak, alanyazında Mekki surelerin kişilik inşasına dair bir araştırmaya rastlanmamış olması, çalışmamızın önemini ve özgünlüğünü teşkil etmektedir. Ayrıca mekki surelerin kişiyi ve toplumu inşa sürecinde izlediği usul ve yöntem bu çalışmanın temel konusunu ve önemini oluşturmaktadır.

1.4 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın konusu “Mekki Surelerde Kişilik” olduğundan birinci derecede kaynağımız bizzat Kur'an'ı Kerim'dir. Araştırmanın kapsamını, Mekke dönemi sure ve ayetleri oluşturmaktadır. Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması sonucunda ortaya çıkan “Ulûmü'l-Kur'ân” ilmi içerisinde önemli bir yere sahip

---

²⁴ Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 114.

²⁵ Ahmet Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 152.

olan Mekki ve Medeni surelerin tasnifi içerisinde Mekke dönemi, birbiri ile aynı süreçleri içeren bir dönem değildir. Bu nedenle birçok müellif, Mekke dönemini alt başlıklara ayırarak tasnifte bulunmuş ve böyle bir tasnifin daha faydalı olabileceğini ifade etmiştir.

Mekke ve Medeni ayrımı içerik, terkip ve yapı açısından Kur'an'ın biçimlenmesinde katkısı olan iki önemli sürecin bir ayrımıdır. Kur'an soyut olana değil, somut olarak yaşanan bir ortama hitap etmiştir. Bu durum, Kur'an'ın canlı tarihsel bir olgu olarak mütakellim-muhatap diyalogunun karşılıklı etkileşimin bir ürünü olduğunu göstermektedir. İnsanlığı en doğruya götüren bir kılavuz²⁶ olarak kendini tanımlayan Kur'an'ı Kerim, lisanî bir müdahale şeklinde tavsif edilir. Kur'an ve ilk muhataplar arasındaki diyalektik ilişkinin seyrinde, Yüce Allah'ın neyi, hangi amaçla söylediğini ve ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığını tespit etmek son derece önem arz ettiğinden²⁷ çalışmamızda, vahyin inzal olmaya başladığı dönemin psiko-sosyal ve siyasal, ahlaki yapısını ele aldık. Vahiy öncesi Mekke toplumu hakkında bir literatür taraması yaparak bu konuyla ilgili yazılan makalelerden ve Mekke dönemini kapsayan “*Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum)*” adlı çalışmadan istifade ettik.

Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırasına göre okunması, bazı tespitlerde bulunmayı kolaylaştıracağı gibi olgu ve olay arasında bağlantı kurmayı da kolaylaştıracaktır.²⁸ Bu nedenle biz de konumuz itibarıyla Kur'an'ın nüzul kronolojisini takip ettik. Bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı olduğundan Muhammed Abid el-Cabiri'nin “*Fehmü'l-Kur'an*” adlı eserini kaynak olarak kullandık. Dolayısıyla verilen Türkçe mealler de Cabiri'ye aittir.

---

²⁶ İsrâ/9.

²⁷ Ömer Başkan, *Yetim Kavramı Bağlamında Mekki Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil*, Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu, (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum), 448.

²⁸ Adnan Demircan, “*Kur'an'ın Nüzul Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine*”, Yıl:2, S:4 (İstem, 2004), 56.

Kur'an'ın kendine özgü bir dil yapısı mevcuttur. Kur'an dilinin herhangi bir konusuna ilişkin anlam çabası zordur, fakat imkânsız değildir. Kur'an'ın dili, ilk muhataplarının belli bir gelenek düzeyinde kullandıkları yapı özelliği üzerine kurulmuştur. Her iki dilde de ortak olarak kullanılan kelime ve kavramların hem anlamları hem de kullanılma biçimleri, Kur'an dilinin kendine özgü yapısında yeniden biçimlenmiştir. Bu nedenle Kur'an'ın dünya görüşünü dilsel anlamda ifade eden anahtar kavramlarını ve bu kavramlar arasındaki sistematik ilişkiyi, göz önünde bulundurmak gerekir.²⁹ Bundan dolayı çalışmamızda, Ragıp el İsfehani'nin “*el-Müfredat*”, İbn Manzur'un “*Lisânü'l- Arab*” adlı eserlerinden ve Toshihiko Izutsu'nun “*Kur'an'da Allah ve İnsan*”, “*Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*” adlı eserlerinden yararlandık.

Araştırmamızda, Mekki sure ve ayetlerde geçen insanı, bütünsel bir bakış açısıyla ele alarak insanı duygu, düşünce ve bireysel ve sosyal davranışı bağlamında irdeledik ve bu bağlamda yazılan makalelerden, yüksek lisans ve doktora tezlerinden istifade ettik. Hayati Aydın'ın “*Kur'an'da İnsan Psikolojisi*”, Hüseyin Emin Sert'in “*Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*” adlı eserleri, sıkça başvurduğumuz kaynaklar arasında bulunmaktadır.

Konumuzun eksenini, Kur'an'ın Mekke döneminde inen sure ve ayetler teşkil ettiğinden ana kaynak olarak Kur'an'ı Kerim ve bu dönemi kapsayan tefsir çalışmalarından, Fahrüddin er-Râzî'nin “*Tefsîr-i Kebîr'i*”, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın “*Hak Dini Kur'an Dili*”, Seyyid Kutub'un “*Fîzilâl-il Kur'an'ı*”, Kurtubi'nin “*el-Câmi'li Ahkâmi'l- Kur'an'ı*”, Mevdudi'nin “*Tefhîmu'l Kur'an'ı*” ve bu konuda yayımlanmış makaleler bizim baş kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bununla birlikte başvurduğumuz hadis kaynakları, “*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Kılavuzu*”, “*İmam Muhyiddin En-Nevevi, Sahîh-i Müslim Şerhi, el-Minhac*”, “*Sünen-i Tirmizi Tercemesi*” ve Suyuti'nin “*Camîu's-Sağîr*” adlı eserlerdir.

---

²⁹ Başkan, *Yetim Kavramı Bağlamında Mekke Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil*, 446.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 İslam Öncesi Dönemin Psiko-Sosyal Özellikleri

2.1.1 Cahiliye Dönemi İnsana Genel Bakış

Vahiy sonrası döneme ait birçok araştırma ve incelemeler yapılmış ve yapılan çalışmaların sonucunda da “İslâm Tarihi” adı altında birçok kaynak oluşmuştur. Bu kaynaklar arasında Cahiliye Araplarının yaşam tarzını, dünya görüşünü, dini anlayışlarını açık bir şekilde ortaya koyan yazılı metinler bulunsa da, bu kaynaklar, İslâm kültür ve medeniyeti içerisinde kaleme alınmış olan kaynaklardır. Bizzat cahiliye dönemi içerisinde yazılmış ve vahiy öncesi Mekke toplumunu ve insanını anlatan yazılı bir metin yoktur. Bu da Cahiliye Araplarının dini ve sosyo-psikolojik hayatları hakkında tartışılmaz bir duruma gelen birçok bilginin oluşmasına ve yazılmasına, onlar hakkında rivayet edilen her şeyin bütün Cahiliye Araplarının dini inancı imiş gibi algılanmasına neden olmuştur.³⁰ Öyle ki bu kaynaklarda Resulullah’ın tebliğinin bir “devrim”³¹ niteliğinde olduğu ve O’nun cahiliye toplumu yapısını tümünden yıkıp yerine farklı bir sosyal yapı inşa ettiği; o döneme ait tüm fikir ve davranış tarzlarının yasaklandığı düşüncesinin hâkim olmasına neden olmuştur.

Vahiy öncesi Cahiliye Arapları hakkında İslâm Tarihi yazımına yansıyan bu konuda ki genel görüşü Şevket Kotan şöyle ifade etmektedir: “*Cahiliye Arapları, Allah’ı çok fazla hayatlarının merkezine koymayan, din ile ciddi ilişkileri olmayan, putlara bağlı ve onları hayatlarının merkezine koyan ve dolayısıyla*

---

³⁰ M.Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*, 2.bs (Ankara Okulu Yayınları, 2015), 169.

³¹ Vejdi Bilgin, “*Cahiliye’den İslâm’a Geçiş: Tebliğ v sosyal Akışkanlık*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:14, S:1 (2005), 125.

*dalalet, sapıklık, başıboşluk içerisinde olan, gerçekte dinsiz, imansız ve şirke bulaşmış bir topluluktur”.*³²

Bu anlayış ve yargının oluşmasında Kur’an’ı Kerim’in vahiy öncesi Cahiliye toplumu için kullandığı “*cahiliye*” kavramının etkisi büyüktür. Cahiliye kavramı, vahiy öncesi mekke toplumunun inanç ve kültürel yapısını ifade eden ve müşriklerin inançlarının reddedilişini gerektiren değer yüklü bir tutum, anlamına gelmektedir. Geleneksel İslam anlayışı ise cahiliye kavramını, vahiy öncesi topluma ait bütün fikir ve davranış tarzlarının yasaklanması şeklinde yorumlamaktadır. Bunun sonucunda da Cahiliye Arapları hakkında standart bir bilgi ve görüş ortaya çıkmıştır. Süleyman Ateş, İslâm öncesi Arap toplumunun kültür yapısı hakkındaki bilgilerin ve değerlendirmelerin yanlış yapılması; İslâm öncesi müşrik arap kültür tarihine haksızlık olacağına dikkat çekmiş ve bununla ilgili bir Kur’an sempozyumun da şunları ifade etmiştir:

*“Cahiliye Araplarının kendilerine göre birtakım değerleri, ahlak kuralları ve kitabi olmasa da şifahi bir dinleri ve ibadeti vardı. Bazı ayetlerin iniş sebebi olan olaylar, onların bu değerlerini, inançlarını ve ahlak kurallarını yansıtır. Hatta ayetlerin bizzat içerikleri, İslam öncesi Arap inanç ve ahlakı üzerinde ipuçları verir. Kur’an’ı anlayabilmek için İslam öncesi Arap toplumunun inanç ve ahlak yapısını iyi bilmek gerekir. Genelde bize İslam öncesi arapların dinsiz, Allah tanımaz, taşta toprağa tapan insanlar oldukları tanıtıldı. Biz onları dinsiz olarak tanıdık. Oysa Kur’an onları hiç böyle tanıtıyor. Onların müşrik olduğunu söylüyor. Müşrik ise, Allah’a inanmayan değil, Allah’a inandığı halde Allah ile kendileri arasında aracı tanrılar kabul eden, Allah’ın hakkı olan tapınmada Allah’a ortak tanrılar kabul eden kimse demektir”.*³³

---

³² Şevket Kotan, *Kur’an’da Cahiliye Araplarının Allah İnancı*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı, İbs. (Ankara Okulu yayımları 2015), 170.

³³ Süleyman Ateş, “*Kur’an Öncesi Arap Toplumunda Dini Düşünce Ve İbadet*”, Sempozyum Açılış Konuşması, (1-3 Temmuz 2011).

Vahiy öncesi cahiliye toplumu hakkındaki bu mülâhazaların açıklığa kavuşturulması, ancak Kur'an merkezli bir araştırma ve çalışma yolu ile mümkün olabilecektir. Bu yolla Cahiliye Araplarının dini tasavvurlarının ve toplumun kültürel kodlarının, sağlıklı bir zemine oturtulabileceği ve ortaya konulabileceği ifade edilmektedir. Sonuçta böyle bir araştırma ve çalışma, Kur'an'ın anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Çünkü vahiy ortamının, yani vahiy öncesi Mekke toplumunun bilinmesi hem Kur'an'ın mevcut toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğüne hem de metnin anlaşılmasına ışık tutacaktır. Çünkü Kur'an'ı Kerim'in inzal metodundan kaynaklanan bir durum olarak vahyin, tarihsel ortamının ve hitabın tarihsel bağlamının, toplumun konjonktürel yapısının bilinmeden Kur'an'ı anlayabilme imkânı yoktur.³⁴ Fazlur Rahman da "tarihsel-eleştirel" bakış açısı yöntemini kullanarak, vahiy öncesi Arabistan'ının dini ve toplumsal şartlarının elden geldiğince nesnel tasvirinin verilmesi gerektiğini ifade eder.³⁵

Kur'an'ın dili Ârabidir. Resulullah'a bu lisan ile indirilmiştir. Dolayısıyla bu durum, Kur'an-ı Kerim'in Arap toplumunun dil ve kavram dünyasına uygun olarak indirildiğini gösterir. Tabi bu salt bir lisana ilişkin niteleme değildir. Bir toplumun herhangi bir dönemde kullandığı dil, o toplumun entelektüel düzeyini gösterir.³⁶ Kur'an, kendi dil yapısının Ârabi'liğini tanımlarken, bu dili kullanan toplumun kültürünü, geleneklerini, dünyaya bakış açılarını, inanç ve görüşlerini içine alan bir dil ile tanımlamaktadır. Çünkü bir toplumun yaşam biçimi, dünya görüşü, örf ve gelenekleri dillerine yansır. Nitekim Kur'an'ın muhatapları, Cahiliye Araplarıdır. Dolayısıyla Kur'an, onların dil, muhteva, üslup ve maddi-manevi yönlerini dikkate alarak konuşmuştur. Onların kültürel motiflerine atıf yaparak ve yaşayışlarını göz ardı etmeden, onların yanlışları üzerinden kendi

---

³⁴ Kotan, *Kur'an'da Cahiliye Araplarının Allah İnancı*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı, 168-169.

³⁵ Fazlur Rahman, *İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 2 bs., (Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001),147.

³⁶ Ahmet Polat, *Mekkî Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 149.

doğrularını, ilke ve prensiplerini yerleştirmeye çalışmıştır.³⁷ İşte Kur'an'ın Arabi'liği demek, nüzul dönemindeki Arabın idrak ve zihniyetine uygun olması demektir.³⁸

Kur'an, Cahiliye Araplarının sosyo-kültürel yapısı ve yanlışları üzerinden kendi doğrularını, ilke ve prensiplerini inşa ederken tedrici metodunu kullanmıştır. Yani tarihin belli bir döneminde bir söz, bir hitap şeklinde, ihtiyaçlara binaen bir soru veya bir olgu, bir olay üzerine yirmi üç yılda aşama aşama inmiştir. Bu da Kur'an'ın kendine özgü bir dil kullanmasına neden olmuştur. Şevket Kotan, araştırmacıların Kur'an'ın bu dil yapısının tarihsel olarak teşekkül ettiğini göz ardı etmemeleri gerektiğini, çünkü Kur'an'ın o dönemin insanlarından söz ederken çoğu zaman genel ifadeler kullandığını, bazen bir grup, bazen bir fert ile konuşurken, bazen bir zındıktan bazen de bir hanif olan bir kişiden söz ettiğini vurgular.³⁹ Burada dikkat edilmesi gereken bir noktayı da Zeki Tan şöyle açıklamaktadır:

*“Kur'an'ı Kerim tarihte “bir tarihe” hitap etmiş ve tarihsel bir dil kullanmış olması onun tarihselliği anlamına gelmez, ayrıca Kur'an nasslarının tarihi bir ortamına ve çözüm getirdiği sorunun çözümüne bütün olarak bakılması gerekir. Bunun aksi bir durumu anakronik bir anlamlandırmaya kapı aralar”.*⁴⁰

Bir diğer önemli nokta ise, Kur'an'ın Arap dili ile nazil olması onun sadece Araplara indirilmiş olması anlamına gelmediğidir. Nitekim Kur'an'ın ve Resulullah'ın mesajlarının evrenselliğini ifade eden birçok ayet vardır.⁴¹

---

³⁷ Zeki Tan, *Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf Ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamada ki Rolü: Kurban Örneği (I)*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31, (2011), 164.

³⁸ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*, 1 bs., (Ankara Okulu Yayınları 2015), 52.

³⁹ Kotan, *Kur'an'da Cahiliye Araplarının Allah İnancı*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı, 172.

⁴⁰ Tan, *Kur'an Öncesi Arap Toplumunun Örf ve Adetlerini Bilmenin Kur'an'ı Anlamada ki Rolü: Kurban Örneği (I)*, 161.

⁴¹ En'am/158; Bakara/185; Al-I İmran/138; Rad/37 vd.

Arabistan, sadece çölden ibaret ve dünyadan uzak kalmış, her şeyden soyutlanmış bir yer değildir. Mısır, Habeşistan, Filistin ve mezapotamya ile münasebetleri olan ve kuzey-güney, doğu-batı arasındaki ticaret yollarının kilit noktasında bulunan bir yerdir. Bu coğrafi özellikten dolayı Bedevi Araplar, Sasani ve Bizans imparatorluğu ile medeni ve ticari ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bundan dolayı da onların dünyalarını çok iyi bilmektedirler. Uluslararası ticari ilişkilerin neticesinde kültürel ilişkilerin de gelişmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu nedenle “*cahiliye*” kelimesi ile bu devir insanların tamamen medeniyetten uzak mahrumiyet içinde tamamen bir geri hayat tarzı yaşadıkları anlamını çıkarmak yanlış olur. Bu terim ile Arapların o dönemdeki putperestlikten doğan çarpık dini teâmülleri ve toplum hayatının sakat âdet ve gelenekleri ifade edilmektedir.⁴² Kur’an, bu toplum yapısını “*cahiliye*” olarak tanımlamıştır. Fakat bu kavramın, onların okuryazar olmadıkları, laf anlamadıkları, düşünmedikleri anlamında kullanılmadığı son zamanlarda yapılan araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur.⁴³

Vahiy öncesi dönemde, sözlerin gücünü idrak edecek bir kitlenin mevcudiyetine zemin hazırlayan hiç kuşkusuz ki Mekkeli müşrikler için hem kültürel hem de ticari bir pazar konumunda olan Ukaz Panayırındır. Burada birçok kültürel faaliyetlerin meydana gelmesi Arap dili edebiyatının gelişmesini ve Arap dil birliğinin oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda panayır, bir şekilde Arap dili akademisi olma özelliğini taşımakta olup hem Arap dilinin, Kur’an’ın ifade ettiği yüksek değerleri ifade edecek düzeye gelmesini hem de Arapların bu yüksek fikirleri anlayabilme kapasitesine ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum, bütün Araplar için geçerli olmazsa da çoğunluğu bu kapasiteye sahiptir. Bunun en güzel örneği, Resulullah’ın azılı düşmanlarından Velid b. Muğire’dir ve kendisi Resulullah’tan Kur’an ayetlerini işitince Kureys’e (Benî Mahzûm’a) gidip şöyle demiştir: “*Vallahi Muhammed’den öyle bir söz işittim ki o, ne insan ve ne de cin sözüdür. Onun bambaşka tadı ve güzelliği var. Onun altı bereketli*

---

⁴² Süleyman Tülücü, “Cahiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşei”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S: 4, (1980), 283.

⁴³ “Cahiliye kavramı tanımı” başlığı altında daha geniş bir şekilde açıklanacaktır.

üstü meyve vericidir; o mutlaka üstün olur, ondan üstün olunamaz".⁴⁴ Bu ise, o dönemin söz ustalarının söyledikleri ile Kur'an'ın söyledikleri arasında bir benzerliğin olduğunu fark ettiklerini ve bu sözlerin ancak çok daha farklı bir güç tarafından söylenebileceğini idrak ettiklerini gösterir.⁴⁵

Tarih süreci içerisinde birçok kültür ve medeniyet ortaya çıkmış, biçimlenmiş, yaşamış ve yok olmuştur. Nasıl ki her insanın kendine özgü bir kişiliği ve karakteri var ise her toplumunda kendine özgü bir karakteri, örfü, geleneği ve yaşam biçimi vardır. Medeniyetler ve toplumlar, bu vasıfları ile hayat bulur ve yaşarlar. Vahiy öncesi dönemin toplum yapısı ve medeniyetinin de kendine özgü bir yaşam biçimi ve dünya görüşü, bir zihin yapısı vardır. Nitekim Cahiliye kültürünü yaşayan Arap insanının zihin yapısı açık, parlak, eyleme dönük, aksiyoner bir yapıya sahip olduğu ve bunun yanı sıra her işini süratle halleden bir huya, iletişimlerini kısa ve özlü ifadelerle gerçekleştirme kabiliyetine sahip bir yapı arz ettiği ifade edilir.⁴⁶ İzutsu, Mekkelilerin bütün gayretleri ile bu dünyada refah içinde yaşama arzusunda olan zeki, kabiliyetli tüccarlar, dünya arzusu ile dolu iş adamları olduğunu ve onların bu durumlarının kendilerine bir güven hali yaratmasına sebep olduğunu ifade eder.⁴⁷

Her işini süratle yapma becerisine ve iletişimlerini de kısa ve özlü ifadelerle gerçekleştirme alışkanlığına sahip olan Cahiliye Araplarının seviyesini dikkate alan Kur'an, Mekki sureler de onlara "kısa" ve "özlü" ifadeler ile hitap etmiştir.⁴⁸ Cahiliye Arapları, Kur'an'ı Kerim'i sosyo-kültürel ve siyasi alanda anlayabilecek ve yorumlayabilecek akıl, mantık ve zekâ kapasitesine sahip

---

⁴⁴ Sadrettin Gümüş, *Kur'an'ı Kerim'in Arabistan'da Ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep Ve Hikmetleri*, Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu, (29 Haziran-01 Temmuz, Çorum-2012), 87.

⁴⁵ Ahmet Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, s:148.

⁴⁶ Mustafa Güven, "Mekki Surelerde Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler" Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu, (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum), 466.

⁴⁷ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah Ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 102.

⁴⁸ Ahmet Polat, *Mekki Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 147.

idiler.⁴⁹ Şayet onlar Kur'an'ı anlayacak ve yorumlayacak kapasitede olmasalardı, Kur'an'ın Arap dili⁵⁰ ile nazil olmasının ve Resulullah'ın bir beşer⁵¹ olarak kavminin içinden çıkmasının bir anlamı olmayacaktı. Dolayısıyla Arap insanı, Kur'an'ı anladı ve yorumladı. Bunun neticesinde de bazıları mesajı aldı, inandı. Bazıları ise kendilerine göre bir savunma mekanizması oluşturarak, inkâr yolunu tercih etti. Hatta bununla da kalmadılar, inanan ve inanmaya yatkın olan insanların aklını çelmek için vahye şiir, büyü, eskilerin masalları ve hikâyeleri diyerek⁵² karışıklık çıkarmak istediler. Bunda da başarılı olamayınca en kolay ve barbar olana, yani silaha ve baskı yoluna başvurdular.⁵³

Arabın zihin yapısının entelektüel bir yapıya sahip olduğunun bir göstergesi de Kur'an'ın Mekke müşriklerine dil üzerinden meydan okumasıdır. Nitekim dil üzerinden herhangi bir topluma meydan okumak, onların aklî düzeylerine de meydan okumak demektir. Kur'an sadece edebi üstünlüğü olan bir söz, bir hitap değildir. O'nun büyüklüğü bu edebi zenginliğinin yanısıra önerilerindeki tutarlılığında, ahlakiliğinde, içerdiği delillerinin gücündedir. Böyle bir metnin sıradan bir aklî düzeye sahip insanlara gönderilmiş olacağını düşünmek doğru değildir.⁵⁴

İslâm geldiği dönemin tüm değer ve yargılarını, kültürel yapısını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Nitekim Resulullah'da Cahiliye dönemindeki Araplar'ın kültürel yapısını, değerlerini, telakkilerini tamamıyla reddetmemiş, İslâm'ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı hususları kabul etmiştir.⁵⁵ Bir gün Hâkim İbn-i Hişam, Resulullah'a bazı şeylerin hükmünden haber vermesini ve kendisinin Cahiliye döneminde sadaka, ıtk-ı rakabe, silah-ı rahim nevinden bir

---

⁴⁹ Bunun delili, Kur'an'ın "Arapça" indirildiğini ifade eden ayetlerin hepsi Mekke dönemine aittir.

⁵⁰ Yusuf/2; Rad/37; Taha/113; Zümer/28; Fussilet/3; Şura/7; Zuhruf/3; Ahkaf/12 vd.

⁵¹ İbrahim/11; Kehf/110; Enbiya/3; Mü'minun/24; Fussilet/6 vd.

⁵² Enbiya/5; Şuara/224; Saffat/36; Tur/30; Hakka/4 vd.

⁵³ Güven, *Mekki surelerde Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler*, 468.

⁵⁴ Ahmet Polat, "*Mekkî Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*", 149.

⁵⁵ Mustafa Fayda, "Cahiliye", DİA, C.7, (1993), 17.

takım ibadetler işlediğini ve bunların ecir ve sevabının olup olmadığını sormuş ve Resulullah, ona şöyle cevap vermiştir: “*Ey Hâkim! Sen, mazideki hayratının hasenatını iktisab ederek Müslüman oldun.*”⁵⁶ Bir başka hadislerinde ise Resulullah bir sahabeye hitaben şöyle: *Ey Saib! câhiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslam devrinde de devam et; misafiri ağırla; yetime ikram et ve komşuna iyi davran!*”⁵⁷, “*İnsanların cahiliye devrinde hayırlı olanları İslam devrinde de hayırlıdır.*”⁵⁸ buyurmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslam mevcut olan inanç ve mantığı reddetmiş, mevcut kültür birikimini ise bir hammadde olarak kullanmış, bunun bir kısmını reddetmiş, bir kısmını ıslah etme yoluna gitmiş, bir kısmını ise kabul ederek ona farklı anlam ve fonksiyon kazandırmıştır. Dolayısıyla İslâm’ın ferdi ve toplumsal başarısı, mevcut kültürü toptan reddetmesinde değil; bilakis mevcut kültürü kendine mal ederek yeni sentezler kazandırmasındadır.

A-Câhiliye Kavramının Tanımı

Medine dönemi Kur’an’i söylemin içerisinde olumsuz kullanılan bir dini terim olarak yer alan Câhiliye kavramı,⁵⁹ vahiy öncesi Arap toplumunun sosyo-kültürel yaşam biçimini, olumsuz düşünce ve eylemini en üst düzeyde tanımlayan, Müslüman zihinlerde karşıt görüşün sınırlarını çizen bir tasavvuru ifade etmede kullanılan, kâfirlerin küfrünün temelini oluşturan bir kavramdır. Câhiliye kavramının, semantik anlam analizi sonucunda bu kelime ile câhiliye arabının en karakteristik özelliği hiçbir otorite karşısında eğilmeyen bir bağımsızlık ruhunu ve şeref duygusunu, tamamen dünyevileşmiş bir ahlak ve değer anlayışına sahip oluşunu ifade eder.⁶⁰ Bu zihniyete sahip olan Putperest

---

⁵⁶ Sahihi Buhari, Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Sayı:123-9, Müellifi: Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifiz-Zebidi, Mütercimi ve Şarihi: Kamil Aras, 5 bs., (Ankara, 1981), C.5, s.187, Hadis no:709.

⁵⁷ İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l Bâri*, Sahihi Buhari Şerhi, Mütercim: M.Beşir Eryarsoy, (Karinca&Polen Yayınları, Ağustos 2016), C.3, s.558, Hadis no:1436.

⁵⁸ El-Askalani, C.12, s.81, Hadis no:5992.

⁵⁹ Al-i İmran/154; Maide/50; Ahzab/33; Fetih/26.

⁶⁰ Izutsu, *Kur'an'da Allah Ve İnsan*, 193.

Arap, ahlak anlayışını güçlü olmak ile özdeşleştirmiş ve ebedilik algısı ile temellendirmiştir. Bu anlayışın ve zihniyetin dışı vurum karakterinin göstergesi ise mala, mülke, servet ve oğula ve bunların sağlayacağı şan ve şöhrete, zevkü sefaya düşkünlük olmuştur.⁶¹ Erken dönem Mekki ayetlerin dilinden de bu duruma dikkat çeken Kur'an'ı referanslar bulunmaktadır.⁶²

Cahiliye kavramı, Arapça c-h-l kök harflerinden meydana gelen sınaî (yapma) bir mastardır. Sözlük bakımından birçok anlam ifade eden cahiliye kavramının kullanım biçimlerine göre, “bilgisizlik, kabalık ve akılsızlık, haksızlık, yanlışlık, tencerenin şiddetle kaynaması” anlamında kullanılmaktadır.⁶³ Terim anlamı konusunda, Kur'an'ın Mekke dönemini içeren ve Arapların tarihte ortaya çıkışı ile 622 yılında gerçekleşen hicrete kadar geçen süreci kapsayan zaman diliminin, cahiliye kavramı ile tanımlanması konusunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.⁶⁴

Ragıp el-İsfehâni “cehele” kökünden türeyen cahiliye kelimesine üç anlam verir: “(i) nefsin bilgidenden yoksun olması, (ii) bir konuda doğru olanın tersine inanma, (iii) bir konuda yapılması gerekenin tersini yapma”dır.⁶⁵ Cahiliye kelimesinin semantik ve filolojik analizi sonucunda, bilgisizlikle bir alakasının olmadığı, zorbalık manasına geldiği, çünkü her iki kavramın kök kelimesinin c-h-l olduğu ifade edilmiştir. Fakat her iki anlam da c-h-l kökünün sözlük manasını ihtiva

---

⁶¹ Başkan, *Yetim Kavramı Bağlamında Mekki Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil*, 450.

⁶² Alak/7; Tekasür/1-2; Hümeze/2-3; Kalem/14; Âdiyât/8; Beled/5-16 vd.

⁶³ Ez-Zemahşeri, Mamûd b.Umar, *Esâsu'l-belâga*, Beyrut, 1412/1992, madde: c-h-l, s.107; Levent Çavuş, *Kavramsal ve Tarihsel Açından “Câhiliye*, *Milel ve Nihal*, 13(I), 2016, (doi:10.17131/milelnihal.24341), 48.

⁶⁴ El-Cevheri, İsmail b. Muhammed, *es-sihâh (I-VI)*, madde: c-h-l, IV (Beyrut, 1399/1979), 1663-1664; Mehmet Yalar, *Cahiliyeyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.2, (2005), 78.

⁶⁵ Ragıp el-İsfehâni, *c-h-l md.*, *El-Müfredat*, *Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yayınları, 3. Baskı İstanbul, (ISBN:978-6353-35-9000), 249.

eder. Bundan dolayı bu iki halin birbirinden ayrı sayılmaları gerekmediği de ifade edilir.⁶⁶

Izutsu, Şarkiyatçı Goldziher'in ünlü kitabından önce şarkiyatçıların "cehl" kelimesini ilmin zıddı olarak tanımladıklarını, Goldziher'dan sonra ilmin zıddı değil, "hilm" in zıddı olduğu ve sosyolojideki "barbarlık" kelimesi ile eş değer olduğu konusunda birleştiklerini ifade ederek "cehl" kavramının semantik tahlilini üç şekilde özetler ve hilm kavramı ile birlikte değerlendirir. Izutsu'ya göre; (i) *Cehl*, insanın bir çeşit hareket tarzını; sonucunu düşünmeden hemen atılan ve öfkelenen sabırsız kişinin sorumsuz davranışını ifade eder. Hilm ise, cehl'in zıddıdır. Öfkesini yenen, temkinli hareket eden, kör ihtiraslarının kurbanı olmayan kişiyi ifade eder ki bu davranışı gösteren kişiye "halim" denir. Gazali de öfke ve hiddete karşı sabrı hilm olarak değerlendirir.⁶⁷ (ii) *Cehl*, ne zaman harekete geçerse, beynin gücünü zayıflatır ve bu nedenle Kur'an, cehl kavramını "zihin körlüğü" olarak değerlendirir. (iii) *Cehl*, en iyi bilinen klasik anlamı ile bir şey bilmeme, bir şeyden haberi olmama anlamındadır. Izutsu'ya göre, cehl'in zıddı olan ilim, Kur'an'da önemli bir rol oynamaz, fakat ilk iki anlam, Kur'an'ın anahtar terimlerindedir.⁶⁸

Ragıp el-İsfehani'ye göre hilm; "Nefsi ve tabiatı, öfkenin heyecanına karşı kontrol etmektir. Çoğulu "ehlam" dır. İslâm öncesi Arap edebiyatında "akıl" anlamında kullanılmakta olup, "Onların akılları mı bunu emreder."⁶⁹ ayetindeki mana: akıllarıdır. Fakat İsfehani, bunun aklın sebeplerinden olduğunu ve akıl manasına gelmediğini ifade eder.⁷⁰ Kur'an'da birkaç ayette geçen "halimun" kelimesi,⁷¹ "yumuşak huyluluk" anlamı taşır.

---

⁶⁶ Yakup Bıyıkoglu, "Kur'an'da Cähiliye Kavramı", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.2, S.36, (2012), 234.

⁶⁷ Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, C.III (İstanbul: Beyrut, 1974), 166.

⁶⁸ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 192-202.

⁶⁹ Tur/32.

⁷⁰ İsfehani, *h-l-m*, el-müfredat, 305.

⁷¹ Hud/75; Saffat/101.

Cahiliye kelimesi, Medeni ayetler içerisinde dört yerde geçmektedir.⁷² Cahiliye kavramının yer aldığı Medeni ayetlerde bu kavrama verilen anlam ise, bilgisizlikten ziyade inanç ve değerlerdeki çarpıklıklar ve yanlışlıklardır.⁷³ Mekki ayetlerde zikredilmediği gibi vahiy öncesi Arap toplumunda da kullanılmadığı ya da kullanımının belgelenmediği iddia edilir,⁷⁴ fakat Habeşistan'a ilk hicret edenler arasında sözcü Câfer b. Ebî Tâlib'in Necâşi ile konuşmasında ifade ettiği “*cahiliye*” kelimesi, hicretten önce Mekke'de bir terim olarak kullanılmaya başlandığını⁷⁵ ve telaffuz edildiğini gösterir bir belge olduğu ve bu kelimenin birdenbire ortaya çıkmadığı, mutlaka eski bir bağlantısının olduğu da ifade edilmektedir.⁷⁶ Kur'an ve Hadislerde cahiliye kavramının terim anlamı; Izutsu'nun ifadesi ile bir kişisel sıfatı betimleyen,⁷⁷ vahiy öncesi güce dayalı bir ahlakı ve değer anlayışını ifade eder. Müşrik Arab'ın karakteristik özelliğini gösteren cahiliye kavramının terim anlamı, ilk Müslümanlardan olan Cafer b. Ebi Tâlib'in dilinden ifade edilir. Şöyle ki:

Ey Hükümdar, Allah aramızdan birini seçip de onu elçisi olarak gönderene değin biz Câhiliye ehli bir kavimdik. Putlara tapar, ölü hayvanın etini yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarını kesmiş, komşuluk haklarını unutmuştuk. Kuvvetli olanlarımız zayıf olanlarımızın her şeyine el koyardı. Allah aramızdan nesebini, sıdkını, güvenilirliğini, iffetini bildiğimiz bir resûl gönderene kadar bu hal üzere yaşadık. O bizi Allah'ın tek ilah olduğuna inanmaya, O'na kul olmaya çağırdı. Atalarımızın ve bizim O'nun yanı sıra tapmakta olduğumuz taştan ve ağaçtan putları terk etmeye davet etti. Bize

---

⁷² Al-i İmran/154; Maide/50; Ahzab/33; Feth/26.

⁷³ Mustafa Çağrırcı, *Mekki Ayetlerin Ahlaki Muhtevası*, s.2, [siyervakfi.org]

⁷⁴ Çavuş, *Kavramsal ve Tarihsel Açından “Câhiliye”*, 55.

⁷⁵ Mustafa Fayda, “*Câhiliye*” DİA, C.07, (1993), 18.

⁷⁶ Bıyıkoğlu, *Kur'an'da Câhiliye Kavramı*, 242; Mevlüt Güngör, *Mekki Surelerde Cahili Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler İsimli Tebliğin Müzakeresi*, (Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi, Çorum 2012), 484.

⁷⁷ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 4 bs., (Pınar Yayınları 2011), 190.

doğruyu söylemeyi, emanete ve akrabalık bağının gereklerine riayet etmeyi, komşularla iyi geçinmeyi, haram kılınanlardan ve kan dökmekten sakınmayı emretti. Bizi fuhuştan, yalan söylemekten, yetim malını yemekten, iffetli kadınlara iftira atmaktan menetti. ⁷⁸

Yaşanılan her kültür ve medeniyetin kendine özgü bir değer yargıları olduğu gibi vahiy öncesi Mekke toplumunun da kültürel yapısını oluşturan değer yargıları vardır. Kur'an, vahiy öncesi Mekke toplumunun bu değer yargıları üzerinden kültürel yapısını ifade etme de "cahiliye" ve bu kültüre bağlı olanlara ise "cahiller" tanımlamasında bulunmaktadır. Kur'an'ın bu tanımlamasındaki sebep ise, onların Allah'ı hakkı ile bilmemeleri ve O'na şeksiz ve şüphesiz iman etmemeleri ve bu düşünce zihniyetinin doğurduğu dini ve sosyal hayatlarındaki çarpıklıkları, zulüm ve adaletsizlikleri, kaba ve zorbalıkları, ekonomik sistemlerindeki faiz ve tefecilikleri, akıllarını kullanmayıp körü körüne taassubu, kendilerine bir yaşam biçimi olarak görmelerinden dolayıdır.⁷⁹ Tabi bu olumsuz nitelermelerin yanısıra Cahiliye Arap kültürünün yapısında, iyi haslet örneklerinin olduğu da vakidir. Resulullah'ın bir sahabeye hitaben şöyle söylediği rivayet edilir: *Ey Saib! Cähiliye çağında yaptığın faizletli şeylere İslâm devrinde de devam et; misafiri ağırla; yetime ikram et ve komşuna iyi davran!*⁸⁰

Bir toplum yapısında insanların utanacağı örnekler olduğu kadar insanlığın iftihar edeceği örnekler de mutlaka vardır. Vahiy öncesi döneme "cahiliye" nitelermesinin yapılmasındaki neden, kötü örneklerin iyi örneklere galebe çalınmasından dolayıdır. Resulullah, cahiliye dönemine geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, bilakis bunun her dönem içinde zuhur edebileceğini ifade etmiş ve ümmetini bu konuda uyararak şöyle buyurmuştur: *"Cahiliye davasıyla hak iddia eden bizden değildir"*.⁸¹ ve diğer hadislerin de ise:

---

⁷⁸ A. Himmet Berki ve Osman Keskiöğlü, *Hâtemü'l Enbiya, Hz. Muhammed ve Hayatı*, 26 bs., (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012), 94; Çağrı, *Mekki Ayetlerin Ahlaki Muhtevası*, 1-2.

⁷⁹ Mustafa Güven, *Mekki Surelerde Cähili Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler*, 468.

⁸⁰ El-Askalani, C.12, s.81, Hadis no:5992.

⁸¹ El-Askalani, C.7, s.226, Hadis no:3518.

“Ümmetimin içinde cahiliye döneminden kalma dört adet vardır: Asaletle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamaktır”.⁸² buyurmuştur.

Sonuç olarak, Cahiliye kelimesi ile vahiy öncesi Mekke toplumunun bilgisizliklerini ve buna bağlı olarak cehaletlerini değil bilakis toplumsal-siyasi ve ahlaki yaptırımın olmayışını buna bağlı olarak da şiddeti, kargaşayı, saldırıyı ve yağma kültürü ifade edilir. Genel olarak, Mekke toplumunun din ve sosyal hayat anlayışlarını ve özel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyankârlıklarını ifade eder.⁸³

2.1.2 Vahiy Öncesi Arabistan Yarımadası

Çeşitli ırk ve milletlerde görülen farklı mizaç ve karakter tiplerinin oluşmasında iki önemli kavram: Biyolojik/kalıtısal ve Çevre faktörleridir. Kişiliği etkileyen çevre faktörleri içerisinde aile, en ön sırada yer alırken, yapılan araştırmalarda insanın içinde yaşadığı ve yetiştiği kültürün, kişiliğin gelişiminde önemli rol oynadığı belirtilmektedir.⁸⁴ Her toplumun kendine özgü bir kişilik ve karakter yapısı vardır. Bu yapıyı oluşturan o toplumun yaşama biçimi, töre ve gelenekleri, amaç ve tutumlarıdır. Yapılan çalışmalar neticesinde, bireylerin ilgi ve ideallerinin kültürel yapı tarafından biçimlendirildiği, kültürel yapıyla birlikte değişip gelişmekte olduğu, kültürel faktörlerin biyolojik faktörlerden daha büyük oranda kişilik gelişimini etkilediği belirtilir. Dolayısıyla bireyin toplumu, toplumunda bireyi etkilediği ifade edilmektedir.⁸⁵

Her insan, toplumda bir grubun üyesi olarak dünyaya gelir. İçinde bulunduğu bu toplumun kültürel özellikleriyle büyür ve bu toplum içinde sürdürdüğü ilişkiler

---

⁸² En-Nevevi, Sahih-i Müslim Şerhi el-Minhâc, çev.Said Öztürk, (Polen Yayınları, Mart 2016), C.4, s.572, Hadis no.2157-29/1.

⁸³ Güven, *Mekki Surelerde Câhili Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler*, 469.

⁸⁴ Enver Özkalp, vd., *Davranış Bilimlerine Giriş*, (Edi.Enver Özkalp), 3 bs., (Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2000, No:1027), 243-244.

⁸⁵ A.g.e., 245.

sonucunda kişiliğini şekillendirir, bir kişilik kazanır.⁸⁶ Çünkü her insan yaşadığı toplumundan ve kültüründen etkilenir. Kişinin içinde bulunduğu çevrenin niteliklerine göre şekilleneceğini ifade eden Cüceloğlu, sağlıklı ailede çocuğun kendine özgü bir benlik geliştiremeyeceğini, sağlıklı toplumların sağlıklı sosyo-kültürel yapı ve bu tür ortamlarda yetişen bireylerin de sağlıklı kişilik yapısı geliştireceklerini ve olumsuz kişilik özelliklerine sahip olacaklarını ifade eder.⁸⁷

Tezimizin konusu itibariyle bu bölümde, İslâm'ın doğduğu ortam üzerinden oluşturulmak istenen kültürel-kişilik yapısının zeminini tanımak olacaktır. Genel kabul görmüş görüşe göre; İslâm'ın inanç sisteminin oluştuğu ve bireysel düzeyde pratiklerin ve ahlaki sistemin inzal edildiği dönem, İslâm tarihinde Mekke dönemidir. Tabiki bu inanç ve ahlâk sistemini sadece Mekke dönemine has kılmak doğru değildir. Çünkü İslam, ilk vahiyden son vahye kadar bir bütünlük arzeder. Bu iki dönem arasında değişen şey sadece söz konusu dönemlerdeki konuların ağırlık dereceleri. İlk vahiy döneminin ortam şartları ile son vahyin ortam şartları aynı olmadığı bir gerçektir.⁸⁸

Mekke dönemi, İslam'ın doğuşu açısından hem bireysel hem de toplumsal olarak bir dönüşümün başlangıcını oluşturur. Mekke döneminin muhatapları Mekkeli müşrikler olduğundan Kur'an, bu ilk muhatapları üzerinden konuşmuştur. Dolayısıyla onların kişilik özellikleri, yaşam tarzları ve dünya görüşleri, Kur'an'a yansımıştır. Neticede bir dönüşüm meydana gelmiştir ki bu dönüşümü gerçekleştiren, Kur'an'dır; dönüşen de Mekke toplumdur. Bu dönüşümün gerçek boyutlarını, İslâm'ın meydana getirdiği değişiklikleri ve İslâm hareketinin gerçek boyutunu anlamak için vahiy öncesi Mekke toplum yapısını ve bu toplumu oluşturan insanını tanımak gerekir. Dolayısıyla Kur'an'ın Mekki surelerindeki kişilik yapısını ve kişilik değişim sürecini anlamamız mümkün değildir. Kur'an'ın ilgilendiği ve muhatap aldığı toplum ve ferdin

---

⁸⁶ A.g.e., 5.

⁸⁷ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Çocuk*, 43. bs., (İstanbul: Remzi Kitapevi 2011), 58-60.

⁸⁸ Mustafa Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı, 3.bs (Pınar Yayınları, 2015), 47.

tanınmasında zorunluluk vardır. Çünkü bireyin kişilik yapısının oluşumunda aile, çevre ve kültür ortamının dinamikleri önemli rol oynamaktadır.⁸⁹ Kişilik, yaratılıştan gelen özellikler ile daha sonra aile ve çevreden edinilen tecrübeler, yaşantılar ve alınan eğitim sonucu gelişen ve şekillenen bir bütünsel yapıdır.

İbn Haldun, kişiliği etkileyen kalıtsal-çevresel faktörlerin yanısıra iklimlerin, besinlerin, geçim ve beslenme biçimlerinin, kişiliğin oluşumunda bir etkiye sahip olduğunu ve toplumdaki yönetim tarzının dahi kişilik ve karakter şekillenmesinde büyük rol oynadığını belirtir. İbn Haldun'un tezine göre, yönetim adil ve yumuşak ise, yönetilen halkta güven duygusu oluşmakta; yönetim aşırı otoriter ve baskıcı ise korku, aşağılık duygusu, kendine güvensizlik gibi duygular gelişmektedir.⁹⁰

Yapılan araştırmalar neticesinde, coğrafi şartlarının ve çevre özelliklerinin insanların üzerinde fiziki, ruhi ve zihni açıdan etkili olduğu, insanların yaşam tarzını, ruh ve mizaç hallerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu özelliklerin, kişiliğe de etki ettiği ifade edilmektedir. Mesela, sıcak bölgelerde yaşayan insanların derilerinin siyahlaşmış ve eğlenceye düşkün, neşeli, tasasız oldukları; soğuk bölgelerde yaşayan insanların ise, derilerinin beyaz, saçlarının seyrek oluşu ve üzüntülü, tedbir almada titiz oldukları genel olarak ifade edilmektedir.⁹¹

Vahiy öncesi cahiliye arabının da kişilik ve karakterinin oluşmasında çevresel faktörlerin, fiziki koşulların etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle İslâm'ın doğduğu ortam, yarımadanın coğrafi yapısı, dini-sosyal hayatı, siyasi yapısının odak noktası, kültürünün temel özellikleri konumuz itibarıyla önem taşımaktadır. O halde Kur'an'ı anlamak, sure ve ayetlerin maksad-ı ilahiyelerini tespit edebilmek ve söylemek istediği hakikatleri kavrayabilmek için vahiy öncesi Arap tarihi ve kültürünü, özellikle vahiy öncesi Mekke'nin tarihi, coğrafi, siyasi, ekonomik,

---

⁸⁹ A.g.e.,47-48.

⁹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Sevim Belli, 2 bs., (Onur Yayınları, Ankara 2011), 221-224.

⁹¹ Abdulkadir Erkut, *Kur'an'da Bedevilik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya-2010), 18-19.

sosyal ve dini yapısını; yirmi üç yıllık Mekke döneminin zeminini oluşturan arka planını bilmeye ve tanımaya ihtiyaç vardır. Her bir sure ve ayet, Arap tarihi ve kültürü ile bilindiğinde ve bu zemin üzerine serildiğinde, Kur'an'ın neyi nasıl dönüştürdüğü daha iyi anlaşılacaktır.⁹²

2.1.2.1 Coğrafi Yapı

Arabistan, İslâm dininin beşiği ve İslâm devletlerinin kaynağı, Asya ve Afrika'ya bitişik, üç tarafı denizle çevrili, Asi ve Fırat nehrinin Şam'ın üst taraflarında yakınlaştığı ve çevresinde az çok verimli bölgelerin bulunduğu, orta kısımda Rub'ul-Hâli (boş bölge)⁹³ adı verilen geniş bir çölle kaplı olduğu, Asya'nın güneyindeki üç büyük yarımada'nın en batısında olan bir dünya parçasıdır. Arabistan, üç tarafı deniz, bir tarafı da geçilmesi çok zor olan bir çölle çevrili olduğundan Araplar buraya “*Ceziretu'l-Arap*”⁹⁴ adını vermişlerdir. Arabistanın dünya üzerinde, kara ve deniz ticaret yollarının kesiştiği bir konumda olması ve yaşanan gelişmelerden sonra hava yollarının da kesiştiği bir noktada bulunması sebebiyle önemli olduğu ifade edilir.⁹⁵

Arabistan'ın güneyinde, Yemen, kuzeyinde Necd bölgesi bulunur. Bunların arasında olan ve Arabistan'ın batı kısmını oluşturan Hicaz bölgesinde, kuraklık ve sıcaklık hâkimdir. Ancak nemli bir havanın oluşmasına sebep olan Samyeli hemen her mevsim eser. Faran dağlarının kuşattığı ve fiziki yapısı itibariyle dağlar ve çıplak kayalar arasında bir çukur görünümünde olan Mekke, denizden uzak olduğu gibi akarsular ve göller açısından da fakir bir bölgedir. Tek hayat kaynağı, dışarıya akıntısı olmayan zemzemdır. Mekke çevresi, çöl karakterli bir arazidir. Bu nedenle tarıma elverişli değilse de iç kesimlerin vahalarında hurma,

---

⁹² Zeki Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, Kur'an nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu, (29 Haziran-01 Temmuz 2012, Çorum), 24.

⁹³ Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, 48.

⁹⁴ Adnan Demircan, *Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları*, Cahiliye Toplumundan Günümüze Kadar Hz. Muhammed, Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler, 13-15 Nisan, (Ankara: Fecc Yayınları, 2007), 40.

⁹⁵ Gümüş, *Kur'an'ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri*, 76.

diğer yerler de hayvancılık; Hicaz'ın sahil şeritlerinin sulak bölgelerinde ise, her çeşit tarım yapılmaktadır.

Mekke'nin bu coğrafi özelliğinin yanısıra “Beytullah'ın” yani “Mescid-i Haram” ın burada yer alması da Mekke'yi bereket ve huzur içinde güvenle yaşanacak bir ibadet ve ticaret merkezi konumuna getirmiştir. Bu nedenle Kureyş'in maddi ve manevi her neye sahip oluşu, ayetlerde ifade edildiği⁹⁶ gibi Allah'ın onlara bir lütfu ve ihsanıdır.⁹⁷

2.1.2.1.1 Mekke

Doğu-batı ticaret yolları üzerinde yer alan, kurak, çorak ve çölümsü bir vadinin kayalık ve sert tepeleri arasında paradoksal olarak yükselen Mekke, Arabistan'ın batısında yer alır. Yarımada ile Kızıldeniz ve Basra Körfezi arasında bir kapı görevi görmekte olan bu kutsal şehir, Yemen ile Şam'ı birbirine bağlayan yol üzerindeki yerleşim merkezlerinin en önemlileri arasında yer alır.⁹⁸

“El-Bekke”, b.k.k kökünden türeyen, bekke/yebukkü fiilindedir. “*Vurdu, azarladı, susturdu, boynunu kırdı, yaktı, ayırdı; yardı, parçaladı; zahmet verdi, güçlük çekti, mecliste sıkıştırdı*”⁹⁹ anlamlarına gelmektedir. Mekke ise m.k.k kökünden türemiş, Harem'e isim olmuştur. Mekke, “*Eksilten, günahları yok eden, silen, zulüm ve eziyet edenleri helak eden*”¹⁰⁰ veya “*suyu az veya tamamen çekilmiş yer*” anlamına gelir.¹⁰¹ Kur'an, Mekke şehrinin sıcak¹⁰² ve suyunun kıt olduğundan¹⁰³ bahseder. Kur'an'da en eski adına işaret ile Bekke,¹⁰⁴ bilinen adı

---

⁹⁶ Kureyş/1-4.

⁹⁷ Aydın, *İslam'ın Tarih Sosyolojisi*, 48; Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 32.

⁹⁸ Ali Çiftçi, *Mekki Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekat İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 2009), 1.

⁹⁹ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 25.

¹⁰⁰ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 2 bs. (Ankara Okulu Yayınları 2014), 24.

¹⁰¹ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 25.

¹⁰² Nahl/81.

¹⁰³ Tevbe/19.

¹⁰⁴ Al-i İmran/96.

ile Mekke¹⁰⁵ bir kere geçer.¹⁰⁶ Bunun yanısıra Kur'an'da bazen “Ümmü'l-Kur'a”¹⁰⁷ şehirlerin anası, bazen “el-Beledü'l-Emin”¹⁰⁸ bazen “Beldetüntayyibetün”¹⁰⁹ bazen de “Allah'ın evi” ne ev sahipliği yaptığı için “Mekke-i Mükerrerme”¹¹⁰ olarak geçmektedir. En eski belgelerden olan Batlamyus'un II. Yüzyıla ait Coğrafya adlı eserinde Mekke'nin adı “macoraba” şeklinde geçer.¹¹¹ Bazı araştırmacılara göre “Mekke” kelimesi “mihrab-mikoraba” kelimesinden gelmektedir.¹¹² Mihrabın en yaygın anlamı ise, mabed'dir ve Kâbe'yi niteler. Bazı ilim adamlarına göre Bekke, kutlu evin ve Mekke ise, şehrin adı olarak ifade edilmiş olsa da ilim adamları tarafından üzerinde ittifak edilen görüşe göre, Mekke isminin beldenin tümüne verilen isim olduğu yönündedir.¹¹³ Makriz, Mekke'nin dünyanın merkezinde yer aldığını söyler. Ona göre daire şeklinde olan dünyanın etrafında bulunan ülkelerin her biri, Kâbe'nin bir cephesine bakmaktadır. Bilimsel olarak Mescid-i Haram'ın 1.618 ile ifade edilen “Altın nokta” teorisi de bunu ispatlamaktadır.¹¹⁴ Kâbe'nin etrafında dönüş, dünyanın Beytullah etrafında dönüşünü sembolize eder.

Kur'an'ın ışığında Mekke'nin tarihçesi, Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i getirip buraya bırakması ile başlar. Bu durum, Kur'an'da Hz. İbrahim'in dilinden şöyle ifade edilir:

“Ey Rabb'imiz! Ben soyumdan birini, namazı ikame etsinler diye münbit olmayan bir vadiye; Senin saygıdeğer evinin yanı başına yerleştirdim! Sen de

---

¹⁰⁵ Feth/24.

¹⁰⁶ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 24-25.

¹⁰⁷ En'am/92; Şura/7.

¹⁰⁸ Tin/3.

¹⁰⁹ Sebe/15.

¹¹⁰ Beled/1-2.

¹¹¹ Nebi Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Mekke*, DİA, C:28, (2003): 556.

¹¹² Aydın, *İslam'ın Tarih Sosyolojisi*, 49.

¹¹³ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, (Ankara Okulu yayınları, 2014), 27; Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 25.

¹¹⁴ Duman, *Kur'an'ın Penceresinde Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 28.

insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara yönelt de özlem duyarak gelsinler. Onları çeşitli ürünlerle rızıklandır! Umulur ki şükrederler."¹¹⁵

Hız.İbrahim'in yapmış olduğu duadan anlaşılmalıdır ki, ekime, dikime ve ürün elde etmeye müsait olmayan Mekke, Hız.Hacer'in ve Hız.İsmail'in buraya gelmesi ve konuk olması ile bir hayat merkezi olmaya başlamıştır. Yaşar Çelikkol, Mekke'nin bir yaşam merkezi olduğu tarihçesini, Hud ve Salih peygamberlerin zamanına kadar uzandığını ifade eden tarihçelerin olduğunu söyler.¹¹⁶ Bu bilgiler, tam olarak ispatlanamasa bile Mekke'de sırasıyla Amalika, Ad, Semud, Cürhüm, İyad, Mudar, Huzaa, Kinâne ve Kureyş kabilelerinin yaşadığı konusunda tarihçiler hem fikirdir. Hız. İbrahim eşi ve oğlunu Mekke'ye bırakıp gittiğinde Amalikalılar, Harem'in çevresinde yaşamaktaydılar. Hız. Hacer, su bulmak için oğlunun yanından ayrılıp tekrar yanına döndüğünde, Hız. İsmail'in ayak diplerinde suyun olduğunu görür. Bu, zezem suyudur. Bunun üzerine Amalikalılar ve Cürhümiler, Hız. Hacer'den izin alarak zezem suyunun çevresine yerleşirler. Böylece Harem etrafında iskân olayı başlar ve yepyeni bir hayatın merkezi olarak Mekke'de medeniyetin temelleri atılır. Mekke, küçük bir yerleşim merkezi haline gelir.¹¹⁷

Hız.İbrahim, eşi ve çocuğunu buraya bırakıp gittikten sonra onları ziyarete bir kaç defa geldiği söylenir. Kur'an ayetlerinden de anlaşılacağı üzere Kâbe'nin ilk banisi Hız.İbrahim değil, Hız. Âdem'dir.¹¹⁸ Çünkü Hız.İbrahim son geldiğinde Kâbe'nin kaybolan temellerini tespit etmiş, oğlu İsmail ile birlikte o temeller üzerine ikinci kez kutsal ev, Kâbe'nin binasını yükseltmiştir ve oğlu ile şu duayı yapmışlardır:¹¹⁹

"Hani İbrahim, İsmail ile birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyor, 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen işitensin, bilensin' diyorlardı.

---

¹¹⁵ İbrahim/37.

¹¹⁶ Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 27-30.

¹¹⁷ Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 29-30.

¹¹⁸ İbrahim/37; Al-i imran/96.

¹¹⁹ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 27.

Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da (Araplardan) sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tevbemizi kabul et. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.”¹²⁰

Mekke’yi imtiyaz sahibi yapan iki husus vardır: Bunlardan biri, baharat yollarının kesiştiği noktada bulunması; diğeri ise, bütün Arapların saygı gösterdiği Kâbe’yi bağrında bulundurmasıdır. Bölgenin bu özelliği, hem Mekke’yi güvenle, bereketle, huzurla yaşanacak bir ibadet ve ticaret merkezi yapmıştır, hem de şehir sakinlerinin ticaret ve hac gelirleri ile geçimlerini temin etmesini sağlamıştır.¹²¹ Mekke, çöllük vaziyetine rağmen asla bir yabancı hâkimiyeti altına girmemiştir.¹²²

Mekke, Resulullah’ın da şehridir. O, Mekkelidir, Mekke’de doğmuştur, Mekke’de büyümüş ve bu topraklara nebi olarak gönderilmiştir. Resulullah’ın soyu, Mekke şehrini ilk defa kuran ve Mekke’yi “*şehirlerin anası*” yapan, Kâbe’nin banileri Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’e dayanır. Adnan, yirminci göbekten dedesidir. Resulullah’ın dedesi Abdülmüttalip ve babası Abdullah’tır. Ataları gibi “*mütarribe araplar*”¹²³ indandır. Kureyş kabilesinin çoğunluğunun oluşturduğu ve Resulullah’ın ömrünün üçte ikisinin burada geçirdiği Mekke, İslam tarihi ve insanlık açısından da önemli bir yere sahip olan bir şehirdir.¹²⁴

2.1.2.1.2 Kureyş

Resulullah’ın mensup olduğu kabile, Arap kabilesidir. Kureyş isminin anlamı ile ilgili olarak farklı ve ilginç görüşler vardır. Bu görüşlerin kapsadığı anlamlar ise,

---

¹²⁰ Bakara/127-129.

¹²¹ Şerafettin Gölcük, *Kur’an ve Mekke*, 2 bs., (İz Yayınları 2011), 78.

¹²² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev.Salih Tuğ, 5 bs., (İrfan Yayımcılık ve Ticaret, İstanbul 1991), 25.

¹²³ “Arap kabileleri, geleneksel olarak iki gruba ayrılır. Tarihin eski dönemlerinde yaşayıp çeşitli nedenlerle yok olan kabileler Arab-ı bâide; soyları devam edenlere ise Arab-ı bâkiye denir. Bunlar Arab-ı arîbe ve menşe olarak Arap olmayıp sonradan araplaşan Arab-ı müstaribe olarak ikiye ayrılır.” Demircan, *Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları*, 42-43.

¹²⁴ Duman, *Kur’an’ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 30.

kureyş kabilesini karakterize etme niteliğindedir. Söz konusu görüşlerden birine göre, Kureyş ismini, Resulullah'ın on birinci kuşaktan dedesi olan Fihr b. Malik'ten alır.¹²⁵ Kırş kelimesinden türeyen Kureyş kelimesi, *köpek balığı* anlamına gelir. Nasıl ki köpek balığının diğer balıkların üzerinde bir üstünlüğü var ise, Kureyş'in de diğer kabileler üzerinde gücü ve üstünlüğü vardır. Fihr b. Malik'in soyu, Kusay b. Kilab'ın liderliğinde Mekke ve çevresinde ikamet etmek üzere bir araya toplanmıştır. *Tekarruş* masdarından gelen kureyş, "*bir yerde toplanmak*" demektir. İlk defa kabilesini bir araya topladığı için de Kusay'a "*el-kuraşî*" denmiştir. Bir görüşe göre, kureyş ismi, en-Nadr b. Kinâne'ye dayanır. Çünkü o, darlık zamanında insanların maddi ihtiyaçlarını araştırıp gidermesinden dolayı bu ismin kendisine verildiği söylenir. Çünkü *tekarruş* mastarı, *teftiş etmek* anlamına gelir.¹²⁶

Kureyş kabilesinin tarihinde, Kusay b. Kilâb, önemli bir rol oynamaktadır. Kusay, kabileler dengesini bâzı olarak Mekke toplumunu oluşturmuştur. O dağınık halde yaşayan Kureyş kollarını birleştirir. Onları Kâbe çevresinde iskân eder. Kâbe civarından başlayarak Mekke topraklarını Kureyş'in on kolu arasında paylaştırır. Her bir kabileyi oluşturduğu mahallelere yerleştirir. Böylece Kureyş'in çeşitli kolları, bu yerleştirme ile yarı göçebelikten yerleşik hayata geçmiş olur.¹²⁷ Kâbe yakınına yerleştirilen kabilelere "*Kureyşü'l-Bitah*", Kâbe'nin uzağına yerleştirilenlere ise "*Kureyşü'z-zevahir*" adı verilir.¹²⁸ Kusay, bu iskân olayını gerçekleştirdikten sonra toplumu düzenleyen idari ve sosyal kurumlarını da yapılandırır ve böylece bölgede siyasi, kültürel ve ekonomik alanda etki ve otoritesini artırır. Dolayısıyla onun bu çalışmaları bireysel ve toplumsal zihin yapısının oluşmasında da etkili olur.¹²⁹

---

¹²⁵ Casim Avcı, "*Kureyş*", DİA, C.26, (2002), 442-444.

¹²⁶ Selim Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 1 bs. (Ankara Okulu Yayınları 2010), 34.

¹²⁷ Avcı, *Kureyş*, 442-444.

¹²⁸ Adnan Demircan, *Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları*, 48.

¹²⁹ A.g.e., 49.

Kureyşliler, Arabistan'ın coğrafi özelliğinden dolayı geçimlerini ticaret ile sağlayan bir topluluktur. Mekke'ye gelen yabancı tacirlerden mal satın alır ve bunları kendi aralarında ve çevredeki Araplarla alışveriş yaparak ticaretlerini Mekke dışına çıkarmadan kendi içlerinde sürdürürler. Daha sonraları Haşim, Müttalip, Abdüşems, Nevfel kardeşler Bizans, Yemen, Habeşistan ve İran devletleri ile ticaret antlaşmaları yaparak ticaretlerini uluslararası boyuta taşırlar.¹³⁰

Arabistan gibi yağma ve çapulun bir geçim yolu olduğu çöl ortamlarında yol güvenliği, genellikle ciddi bir problem oluşturmaktaydı. Kureyşliler, ticaret yolları üzerinde bulunan kabilerle saldırmazlık, serbest dolaşım (ilâf) anlaşmaları yaparak bu sorunu çözmüşlerdir. Böylece uluslararası ticaretlerini daha da zenginleştirmiş ve geliştirmişlerdir.¹³¹ Kureyşliler sağladıkları bu ayrıcalıklar sayesinde, yılın her mevsiminde diledikleri yere ticari değer taşıyan kervanlarını, randımanlı bir şekilde işletme imkânı bulmuşlar ve Yemen'den Suriye'ye (Kışın Yemen'e, yazın Şam'a) yapılan ticaretin önemli bir kısmını kendi tekellerine almışlardır.¹³² Bunun neticesinde de Mekke de seçkin bir tüccar sınıf oluşmuştur.¹³³ İlk inen surelerde de bunun konu edildiği görülmektedir.¹³⁴

Kureyşliler, bu ticari başarıları ve Kâbe'nin sahipliğini yapmaları nedeni ile kendilerini bölge halkından daha üstün görüyorlardı. Onların bölge halkına nazaran kendilerini müstağni görmelerine zemin hazırlayan olaylardan biri de, Resulullah'ın doğumundan önce meydana gelen Fil vakiası'dır. Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanınca Araplar, Kâbe'ye ve hac ibadetlerine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olaydan sonra Ehlullah, cîrânullah ve Ehl-i beyt olarak

---

¹³⁰ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2 bs. (Ensar Yayınları, Mart 2014), 174.

¹³¹ Avcı, *Kureyş*, 442-444.

¹³² Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 34-35.

¹³³ *Kureyş/1-4*.

¹³⁴ Hümeze, Lehep, Maun Sureleri.

isimlendirilen Kureyşlilerin itibarları daha da arttı.¹³⁵ Bu olaylar neticesinde Kureyşliler, dini ve iktisadi alanlarda kendilerine bir takım imtiyazlar (Hums)¹³⁶ koydular.¹³⁷

2.1.2.2 Sosyal ve Kültürel Yapı

Yarımadada hayat genelde göçebelîğe dayalıdır. Aynı kan bağından geldiğine inanılan ailelerin oluşturduğu birlikler, çadırlarda yaşayan aileler topluluğudur. Mülkiyet ortak olup toplum yapısında bir farklılaşma olmadığından sosyal sınıflar da bulunmamaktadır. Mekke bir yerleşim bölgesi olup geçim ticaret ile sağlanmaktadır. Ticaretin belli bir zümrenin elinde oluşup gelişmesi, Mekke toplum yapısında, aristokrat bir zümreyi teşkil eden farklı bir sosyo-ekonomik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece cahiliye toplum yapısında hürler, köleler ve mevali olmak üzere sınıflı bir toplum meydana gelmiştir.¹³⁸

Hürler, toplumun asil zadelere sınıfını oluşturur. Bunlar, kâhinler, şairler ve ruhlarla ilişkisi bulunduğu inanılan kimseler ile birlikte savaşta kahramanlık göstermiş ve toplumda güç ve iktidarı elinde bulunduran kişilerdir. Bu kişilerin, hiçbir şekilde hayat standartları sorgulanamaz. Çünkü Mekke'nin toplumsal yapısı güç üzerine kurulmuştur. Kusay'ın soyundan olanlar, hürlerin üstünde bir sınıfı teşkil etmektedir. Bunlar asilzadeler olarak Dar-ün Nedve kurulunu teşkil eden grubtur.¹³⁹ Kur'an'ın ifade ettiği “*mutrafun (mele)*” sınıfı, üstün sınıfı teşkil

---

¹³⁵ Avcı, *Kureyş*, 443; Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 37.

¹³⁶ Dini inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle Kureyş ve en yakın müttefiklerinin oluşturdukları birlikteliğin adıdır. Daha geniş bilgi için bkz., Ünal Kılıç, “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S.1, (Haziran-2004, Sivas), 82.

¹³⁷ Bu imtiyazlar; ihramlı iken kutsal bölge olan Hârem mevkiinden çıkmamak, hayvanî gıdalardan uzak durmak, humslu olmayan hacı adayları dışardan getirdikleri yiyecekleri yemelerinin yasaklanması ve yiyeceklerini humslu'lardan almak zorunda bırakılması, humslu olmayan hacı adayları, Arafat'tan dönüşte mutlaka bir Mekkeli'nin evinde konaklaması ve ücret ödemesi konusunda mecbur bırakılması, humslu'ların gündelik elbise ile Kâbe'yi tavaf etmesi serbest iken, hums dışındakilerin mutlaka humslu'lardan elbise satın alması mecburiyetinin getirilmesi ve Hârem bölgesinde ticaret yapılarının yasaklanması.

¹³⁸ Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, 57.

¹³⁹ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, 1957), 125.

eden zümredir. Bu zümre, mal ve oğullarının çokluğu ile azmış, nimet ve müreffeh hayatın şımarttığı kesimdir.¹⁴⁰ Bunların dayandıkları felsefe ve inanç, “*kim güçlü o haklı, kim güçsüz o haksız*” prensibidir. Bu felsefe ve görüş, Mekke toplumunda zalimlerin ve haksız olanların lehine işleyerek toplumda bir güvensizliğin ve huzursuluğun oluşmasının baş nedeni olmuştur.¹⁴¹

Toplumun zayıf kesimini oluşturan zümre ise, fakir ve kölelerden oluşmaktadır. Bunların kendilerine sunulan hayat standartlarını dahi sorgulamaya hakları bulunmamaktadır. Ayrıca her türlü hukuk ve şereften yoksun olan bu sınıfın erkeklerine köle, kadınlarına ise cariye denir. Bunlar, bir meta ve mal gibi alınır, satılır ve öldürülmeleri karşısında hiçbir yaptırım gücü uygulanmazdı.¹⁴²

Toplumun mevali kısmını, hürler ve köleler arasında bir orta sınıf oluşturmaktadır. Sahibi tarafından azad edildikten sonra sahibinin mevlası konumuna gelen bu kişiler, artık sahibinin akrabası veya kabilesinden biri gibi muamele görür. Toplum yapısındaki bu sınıfsal farklar, servetin belli bir zümre elinde toplanmasına, sosyal ve ekonomik dengesizliklere, ahlaki zafiyete sebep olmaktadır. Bu durum, toplumda adalet, eşitlik ve güzel ahlaki değerlere dair ne varsa onların yok olmasına sebep olmuştur.¹⁴³

Cahiliye Araplarında kadın, farklı bir sınıf oluşturmaz. Fakat toplumdaki yeri ve konumu itibariyle toplumun zayıf ve güçsüz, hiçbir değeri olmayan kesimi oluşturur. Vahiy öncesi Arap toplum yapısı, ataerkil bir aile tipi özelliği taşır. Hem ailede hem de sosyal hayatta erkeğin egemenliği ve üstünlüğü söz konusudur. Kadınların hiçbir şekilde hukuk ve şeref üstünlükleri yoktur. Hak etmedikleri muameleye maruz kalan, zillet içerisinde hayatlarını devam ettirmeye çalışan bu kadınların mirastan hak sahibi olmadıkları gibi bir meta muamelesi görerek kocası öldükten sonra kocasının ailesine mirasta

---

¹⁴⁰ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahiy Mekke Dönemi*, 35.

¹⁴¹ A.g.e., 36.

¹⁴² A.g.e., 35.

¹⁴³ Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2015), 267.

kalabilmekte idiler. Fakat soylu ve güçlü addedilen kabilelerin eşrafın kızları ve kadınları, el üstünde tutulup toplumda yüksek bir mevkiye sahiptiler. (Hz.Hatice annemiz buna en güzel örnektir).¹⁴⁴

Vahiy öncesi toplumda, evlilik belli kurallara tabi değildi. Erkek, uygun gördüğünde istediği kadar kadın ile evlenebilirdi. Fuhuş yaygındı. Kadınların gördüğü bu muamele sebebiyle kız çocukları babaları tarafından sevilmezdi. Gücün sembolü, mal varlığının ve erkek çocuklarının çokluğu üzerine kurulu olan bu toplumda kız çocukları, bir baba için utanç verici bir durum idi. Kızlarının kendilerine yük olduğu anlayışı, özellikle göçebe Araplar arasında yaygın bir anlayıştı. Ahiret inancına sahip olmayan Mekkeli müşrikler, kendi inanç sistemlerine göre bunun hesabını vermeyeceklerini düşünerek, hiçbir korku taşımadan kızları “*diri diri toprağa gömmeyi*” bir yiğitlik ve kahramanlık olarak görmüşlerdir. Onların bu kötü düşünce ve davranışları, Kur’an’a yansiyarak eleştirilmiştir.¹⁴⁵ “*Diri diri gömülen kız çocuğuna hangi suçtan ötürü gömüldüğü sorulduğu zaman,*”¹⁴⁶

İslâm dininin ortaya çıktığı dönemde Araplar, yaşadıkları mekân bakımından yerleşik (hadariler) ve göçebe (bedeviler) olmak üzere (şehirli-bedevi) ikiye ayrılmaktadır. Bedâvat, *başlamak, ortaya çıkmak, önce gelmek*, anlamının yanısıra *çölde yaşamak, sahrada oturmak* anlamına gelir. Bedâvat, hadâretin karşılığıdır. Bâdiye, kır, sahra anlamına gelir. Kır ve sahra da yaşayanlara bedevî veya ehlü'l-bâdiye, ebnâü'l bâdiye denir. Ragıp el- İsfehani'ye göre bedevi, medenilik'in zıddıdır.¹⁴⁷ Yusuf suresi 100'üncü ayette geçen Bedv¹⁴⁸ kelimesi, bâdiyetun anlamı taşır ve içinde bulunan şeyi apaçık gösteren yer anlamına gelir.¹⁴⁹ Deve veya keçi kılından yapılmış çadırlarda konar-göçer bir göçebe

---

¹⁴⁴ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 36-37.

¹⁴⁵ A.g.e., 36-37.

¹⁴⁶ Tekvir/8; Nahl/58-59.

¹⁴⁷ Ragıp el-İsfehani, *b-d-v*, md., el-Müfredat, Kur'an Kavramları Sözlüğü, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3 bs., (Çıra Yayınları, Aralık 2012, ISBN:978-6353-35-9000),127.

¹⁴⁸ Yusuf/100.

¹⁴⁹ İsfehani, *b-d-v* md., el-Müfredat, 127.

hayatı yaşayanlar ehlü'l veber; köy, kasaba ve şehirlerde kerpiçten yapılmış yerleşik hayat yaşayanlar ise, ehlü'l meder olarak anılırlardı.¹⁵⁰ Sami dillerinde kullanılan “*arab*” kelimesi eski devirlerde “*bedevî*” için kullanılan bir kelime olup çölde yaşayan Araplar kastedilirdi. El-Arab ise, köy ve kasabalarda yerleşen medeni kısmı ifade etse de aslında hem şehirde hem de çölde yaşayanlar kastedilir. Nasıl ki Türkmen Türk'ün yörüşü ise el-Arâb da Arab'ın yörüşüdür.¹⁵¹

Çölde yaşayan bedeviler için A'râb kelimesi kullanılır. Bu, Kur'an ve hadislerde sıkça geçer. Bunlar, görgüsüz, katı, inatçı, cahil bir insan tipini simgeler. Allah'ın ve Resulü'nün hoşnut kalmadığı kişi ve toplumlardır. Çünkü bunlar, her zaman Resulullah'a ve İslâm'a karşı menfaatlerini düşünerek hareket etmişlerdir.¹⁵²

Kur'an, bedeviliğe ve bedevilerin karakteristik özelliklerine dikkat çekmiştir. Bunun sebebi, insanları bedevi-medeni ayrımına tabi tutmak değildir. Şahin Güven'e göre, Kur'an'ın bedevilerin hal ve tavırlarından bahsetmesinin sebeplerinden biri, toplumsal yapı hakkında bir durum tespiti yapıp insanlar içerisinde ilim, irfandan uzak, davranış olarak kaba-saba, inatçı, menfaatine düşkün, ikiyüzlülükte sınır tanımayan insanların ve toplulukların varlığına dikkat çekmek ve başta Resulullah olmak üzere İslâm toplumunun bütün yöneticilerini bu toplumsal yapıya karşı uyanık ve dikkatli olmaları konusunda uyarmaktır. Diğer bir sebebi ise, çölün derinliklerinde kaybolmuş, dünya ile irtibatları kesilmiş olan bu insanların yeniden topluma kazandırılmasını sağlamaktır.¹⁵³

Mekke toplum yapısında, hadarilik ve bedevilik kategorileri önemlidir. Her iki karakter de yan yana bulunur. Tabi bir toplum yapısında bunları kesin çizgilerle

---

¹⁵⁰ Mustafa Fayda, *Bedevi*, DİA, 1992, C.05, s:312; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi Ve Kültürü*, 2 bs., (Ensar Yayınları 2014), 113.

¹⁵¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. İsmail Karaçam vd., (Azim Dağıtım 2011), IV/432.

¹⁵² Orhan Karmış, “*A'râb*”, DİA, C.3, (1991), 242.

¹⁵³ Şahin Güven, Kur'an'ı Kerim'e Göre Bedevilik, (*Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.2, (Sivas, 2010), 270.

ayrımak mümkün değildir. Çünkü hadariliğin başlangıcı bedeviliktir. Bunu, Mekke toplum yapısında görmek mümkündür. Mekke toplumu, yerleşik hayata geçmiş olmalarına rağmen hadarileşme sürecinde bazı bedevilik bilinç ve alışkanlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Mesela, bedevilik karakterine mahsus olan, “*ister zalim olsun ister mazlum olsun kandaş ve soydaş olanın her halukarda yardımına koş*” asabiyet anlayışının varlığı ve Resulullah’tan beş asır önce gerçekleşmiş olan mutayyebun ve ahlaf olaylarının yansımalarının vahiy öncesi Mekke toplumunda devam etmesi, bedeviliğin halen ortadan kalkmadığını gösteren bir belge olarak sunulmaktadır.¹⁵⁴

Coğrafi şartların bir gereği olarak Arap Yarımadası’nın kuzey sakinlerinin büyük bir kısmı bedevi, güneydekiler ise hadari kabul edilir. Bundan dolayı kuzeyliler ve güneylilerin dünya görüşleri, kültürleri ve hayat tarzları arasında belirgin farklılıklar vardır.¹⁵⁵

Mekkeliler, çölde ve sahrada yaşamadıklarından dolayı kendilerini şehirli olarak görmüşlerdir. Nitekim Mekke ve çevresindeki hadariler ile Mekke ve çevresinde oturan bedeviler arasında farklılık vardır. Hadariler, bedevi bilinç ve davranışlar sergileselerde edep ve görgü kuralları bakımından bedevilerden daha farklı oldukları bilinir. Fakat Mekke ve çevresinde oturan hadariler, Hicaz bölgesindeki diğer milletler ve güneyli Arapların şehirliliği ile karşılaştırıldığı zaman bedevi Arapların zihniyetine daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da Mekke toplum yapısında kureyş ve bedevi ayrımı söz konusudur. Bunun bir örneği, Resulullah’ın Mekke’den Medine’ye hicretinden sonra iki farklı kabile ve karaktere sahip bedevilerle karşılaşmasıdır. Resulullah, karşılaştığı bu her iki bedevi kabilelere karşı farklı ilişki ve iletişim sergilemiştir. Örneğin, Medine çevresinde oturan bedevilerden hediye kabul ederken, kabalıkları ve dar düşünceleri sebebi ile verdiklerinden daha fazlasını karşılık

---

¹⁵⁴ Erkut, *Kur’an’da Bedevilik*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 18.

¹⁵⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi Ve Kültürü*, 114.

olarak bekleyen yerleşim yerlerinden uzak yerlerde oturanlardan hediye kabul etmemiştir.¹⁵⁶

Genel olarak Araplar, çöl yaşantısından dolayı vahşi tabiatlı, kibirli, daima liderlik peşinde koşan ve sürekli bir çatışma halinde olan bir kavim özelliği göstermektedirler. Birbirlerine kolay kolay boyun eğmedikleri gibi düşünce ve isteklerinin birleştiği de çok az görülmektedir.¹⁵⁷

Kur'an'ı Kerim, büyük merkezler için kullandığı “*ümmül-kura*”¹⁵⁸ kelimesini Mekke için de kullanmıştır. Bu, Mekke toplum yapısı için bir hadarilik göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Mekke toplum yapısının bir hadarilik/şehirlilik özelliği gösterdiğine veya hadari yaşamın söz konusu olduğuna dair örnekler vardır. Bunlardan biri, Mekke toplumunun İslam'a gösterdiği olumsuz tavrıdır. Mekke toplumunun bu tavrı, civar bölgelerdeki kabileler üzerinde de etkili olmuş ve onların da aynı tepkiyi göstermelerine neden olmuştur. Bu, Mekke'nin fethinde de kendini göstermiştir. Mekke toplumu, İslam'a boyun eğince bölge ve civar kabileler de İslâm'a boyun eğmiş, bölük bölük İslâm'ı kabul etmiştir. Mekke toplum yapısında hadari yaşamın söz konusu olduğu bir diğer örnek ise, Mekke toplumunda kabilevi-demokrasi anlayışının bir göstergesi olarak Darun-Nedve'nin varlığı ve bunun şur'a merkezi gibi işlemesidir.¹⁵⁹

Tabii Mekke toplumu her ne kadar yerleşik hayata geçmiş ve büyük bir şehir olma özelliğini kazanmış olsa da bölge sakinleri bedevi davranış ve yaşam biçimini ara ara sergilemekten vazgeçmemişlerdir. Bölgenin coğrafi ve kültürel şartları göz önünde tutulduğunda bu kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

¹⁵⁶ Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 94.

¹⁵⁷ A.g.e., 94.

¹⁵⁸ Kasas/59.

¹⁵⁹ Abdurrahman Kurt, *Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.10, S.2, (2001), 108.

Kabile, toplumun temel yapısını oluşturur. Kabile teşkilatı, Arap yarımadasının coğrafi özelliği, tabiat şartları ve hasım güçlerinin durumu neticesinde ortaya çıkmış olan sosyal bir modeldir. Aynı zamanda vahiy öncesi Mekke Arap toplumunun sosyal ve siyasal yapıtaşını oluşturmaktadır. Aynı atadan gelmiş olan fertlerin oluşturduğu, uzak akrabaları da içine alan bu toplumsal yapı, çöl hayatının temelini teşkil eder. Kabile, kan bağı esasına dayanmış olsa da, hilf (anlaşma), civar (Himaye), vela yolu ile de resmi bir akrabalık bağı kurulabilmektedir.¹⁶⁰ Bu kabile sistemi içerisinde “biz” duygusu hâkimdir. Herkes soyuna bağlı olarak olumlu ve olumsuz tüm şartlarda “biz” duygusu ile sorumluluklarını yerine getirmekle mükelleftir.¹⁶¹

Çöl hayatında yaşamı sürdürmek için kabile dayanışması kaçınılmazdır. Çünkü bedevi, kendini ve malını korumak için devlet otoritesinin olmadığı çölde, kabilesine sığınır ve hakkını kabilesi sayesinde elde eder, kabile örf ve kurallarına itaat ederek hayatını sürdürür. Kabile dayanışmasını etkili ve önemli kılan unsur, çöl şartlarıdır.¹⁶² Kabileler, bir reis tarafından yönetilir, fakat bu reis, mutlak bir otoriteye sahip değildir. Kabilede kararlar istişare yolu ile alınır ve anlaşmazlıklar, bir hakem yolu ile çözülür.¹⁶³

Kabile dayanışması mutlak değildir. Kabilesinin örf ve kurallarına aykırı davranışlar için bunun ortadan kalkması söz konusu olabilir. Kuralların ve geleneklerin dışına çıkan ve kabilenin şerefine leke sürenler cezalandırılır, bu kişiler, kabile reisi tarafından hac ve panayır mevsimlerinde münâdi yoluyla duyurulur ve ailesi, kabilesi ile tüm bağları kopararak kabilesi ile olan tüm hak ve görevleri de sona erdirilir. “Halî, tarîd, laîn” gibi isimler verilen bu cezalı

---

¹⁶⁰ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, çev. M.Rami Ayaz ve Azmi Yüksel, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları, no:175, Ankara 1986), 24.

¹⁶¹ Aydın, *İslâm’ın Tarih Sosyolojisi*, 58.

¹⁶² Erkut, *Kur’an’da Bedevilik*, 18.

¹⁶³ Adem Apak, *İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi Ve Siyasetinin Oluşumu*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, (Bursa-2001), 179.

kişiler, himaye altına alınıncaya kadar bu durumları devam eder. Nitekim bu hal, bir bedevi için ölümdür.¹⁶⁴

Anlaşmazlıklar, kabile adetleri çerçevesinde ve kabile reisi tarafından çözülür. Menfaat duygusu, asabiyet duygusunun önüne geçerse kabile içinde çatışma kaçınılmazdır. Çünkü menfaat bir ihtiyaç, asabiyet bir duygudur. Kişi, kabile içinde bir ferttir. Fakat kabilesinin dışında kendi kimliği ile değil kabilesinin kimliğiyle tanınır ve kabilesi ile özdeş kabul edilir. Dolayısıyla kendi menfaatleri değil, artık kabilesinin menfaati söz konusu olur.¹⁶⁵ Kişi, kabile içerisinde özgür iken, kabile harici faaliyetlerinde özgür değildir. Bu nedenle kişi, kabilesiyle ters düşmemelidir. Bu olduğu takdirde kişinin üzerinden çöl güvenliği olan himaye kaldırılır ve soyuyla bağı kesilir.¹⁶⁶

Resulullah da bir kabile sistemi içerisinde dünyaya gelmiş ve bu kültür içinde yetişmiştir. Dolayısıyla bu sistem, hem İslam'ın yayılmasına karşı önemli bir direncin oluşmasına neden olmuş; hem de Resulullah'ın ailesi tarafından korunmasına imkân vermiştir. Resulullah, İslam dinini tebliğ ettiği dönemlerde kabilesi tarafından korunmuştur. Kureyşlilerin Resulullah'a karşı yaptıkları planlar karşısında, amcası Ebu Talip, Resulullah'ı korumak için Haşim ve Muttalip oğullarını toplayarak yardımlarına başvurmuştur. Dolayısıyla Müslümanlara uygulanan ambargo sadece inananlara değil Resulullah'ı koruyan Haşim ve Muttalip kabilelerini de kapsamıştır. Bu da toplumda başkaldıran kişi ve kabilelere uygulanan iktisadi ve içtimai baskının Mekke toplumunda nasıl yapıldığını gösterir bir durumdur.¹⁶⁷

Asabiyet, kelime olarak a.s.b kökünden türemiş, âsıb'ın çoğulu olup *saran, kuşatan* anlamını taşır. Terim olarak asabe, *baba tarafından aralarında kan bağı olan insanların oluşturduğu akraba topluluğuna* ve bu topluluğun her bir ferdini

---

¹⁶⁴ Casim Avcı ve Recep Şentürk, *Kabile*, DİA, C.24, (2001), 30-32.

¹⁶⁵ Erkut, *Kur'an'da Bedevilik*, 18.

¹⁶⁶ Apak, *İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi Ve Siyasetinin Oluşumu*, 12.

¹⁶⁷ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 15; Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları*, 2 bs. (Beyan Yayınları, 2015), 49.

birbirine bağlayan ve birbirlerini dış tehlikeye karşı her ne pahasına olursa olsun koruyan, birlik ve dayanışma ruhuna denir.¹⁶⁸ Diğer bir tanımla kişinin asabesini yardıma çağırması, asabesinin kendisine yardım etmesine “*asabiyet*” denir.¹⁶⁹ Asabiyet, asabeden türemiştir. Asabe ile kastedilen vahiy öncesi dönemde baba tarafından gelen erkek akraba ve erkek çocuklardır.¹⁷⁰ Bunlar, her ne pahasına olursa olsun birbirlerinin etrafını sardıkları, kuşattıkları ve korumaya aldıkları için bu isim verilmiştir. Asabesi (akraba) adına harekete geçen kişiye asabî denir.¹⁷¹ Asabiyette aşırılığa gitmeye taassub denir.¹⁷²

İbn Haldun’a göre, asabiyet toplumun maddi ve manevi dinamiklerinin temelini oluşturur. Asabiyetin temeli olan hisım ve akrabalık bağının insanlarda fitri bir hal olduğunu belirtir¹⁷³ ve şöyle der:

*Kan bağı insanlığın gerçek ve tabii bir özelliğidir. İnsanın yakınlarına karşı bir haksızlık yapıldığında bu duygu doğal olarak ortaya çıkar ve etkisini gösterir. Çünkü insan, akrabasının bir haksızlığa veya bir zulme uğraması durumunda ona karşı bir yumuşaklık hisseder ve bu durumun ortadan kalkmasını arzu ederek, akrabasının (asabesinin) rahat etmesini ister ki, bu tavır insanî ve tabii bir durumdur.*¹⁷⁴

Asabiyet, vahiy öncesi Mekke toplum yapısının en önemli sacayaklarından biridir. Toplum düzeninin esasını teşkil eder. Çünkü şehirlerde devlet, insanların zulümlerine karşı yaptırım gücü uygular, insanların zalimliklerine engel olur ve mazlum olanı da dış tehlikelere karşı korur. Fakat çöl şartlarında bu görevi, kabilenin ileri gelenleriyle cesur ve yiğit gençleri yerine getirir. Suç işleyen

---

¹⁶⁸ Adem Apak, Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler, *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, (İstanbul 2017), 76.

¹⁶⁹ Mustafa Çağrıncı, “*Asabiyet*”, *DİA*, C.3, (1991), 453-455.

¹⁷⁰ Hayrettin Karaman, “*Asabe*” *DİA*, C.3, (1991), 452-453.

¹⁷¹ Apak, *Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler*, 76.

¹⁷² A.g.e., 76.

¹⁷³ Akif Kayapınar, İbn Haldun’un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım, *İslam Araştırmalar Dergisi*, S.15, (2006), 89.

¹⁷⁴ A.g.e., 89-90.

kişinin en büyük kaygısı ve korkusu, asabiyet ve intikam alma âdetidir. Kişi kaçıp uzaklaşsa da, aradan yıllar geçse de maktulün yakınları mutlaka onu bulur ve intikamlarını alırlar.¹⁷⁵ Asabiyet duygusunun bir nevi toplum yapısında insanların suç işlemesine engel teşkil edecek bir yaptırım uyguladığı gerçeği de göz ardı edilemez.

Asabiyet, maddi ve biyolojik bir gerçek olmaktan daha çok bir his, bir şuur, psikolojik bir durumdur. Kişi, asabesini yardıma çağırdığında onun haklı ve haksız olmasına, zalim veya mazlum olmasına bakılmadan her durumda ne olursa olsun onun, yardım çağrısına karşılık vermektir ve asabesini desteklemektir. Bu nedenle asabiyet bir bağlılık, bir tarafgirlik olarak da tanımlanmaktadır. Bu şeksiz ve şüphesiz kabilesine bağlanmak demektir.¹⁷⁶

Asabiyet, Arap insanının yaşamındaki siyasi, fikri, içtimai, edebi hayatının her alanına tesir eder. Fitri duygu ve hislerden daha güçlü olan asabiyet, Arabın ruhunda mutlak bir otoriteye sahiptir. Asabiyetin birleştirici, koruyucu bir yanı var ise de kabile bağlarını işlevsiz hale getiren bir yanı da vardır. Bu duygu nedeniyle toplumlar yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirler.¹⁷⁷ Öyle ki bu his ve duygu birbirine muhalif olan karı-kocayı, iki dost olan kabileyi bile birbirinden ayırabilir.¹⁷⁸

2.1.2.3 Siyasi Yapı

Mekke'nin ilk yerli halkı Amelikalı'lara mensup Kahtanilerin bir kolu Cürhümüler, Hz. Hacer'den izin alarak Mekke'ye yerleşmiş ve yönetimi de uhdelerine almışlardır. Hz. İsmail, peygamber olunca onun tebliğ ettiği İslam, halkın da dini olmuştur. Mekke, Kâbe'den dolayı sadece Hicaz bölgesinin değil bütün Arap yarımadasının merkezi konumundadır. Hicaz bölgesinin Mekke'den sonra önemli şehirleri arasında Taif ve Medine'de yer alır.¹⁷⁹ Tabi Mekke'yi

---

¹⁷⁵ Erkut, *Kur'an'da Bedevilik*, 27.

¹⁷⁶ A.g.e., 18.

¹⁷⁷ Apak, *Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler*, 90.

¹⁷⁸ A.g.e., 86.

¹⁷⁹ Apak, *İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi Ve Siyasetinin Oluşumu*, 180.

diğer şehirlerden ayıran ve onlardan üstün kılan özellik ise, hiç kuşkusuz Kâbe'dir.

Mekke'nin kutsallığı, Kâbe'yi inşa etmelerinden dolayı Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'e kadar dayanır. Bu yüzden Mekke'de yaşayan Araplar, diğer insanlar tarafından hep saygı ve itibar görmüşlerdir. Dolayısıyla Arap kabileleri itibar ve saygı görmek için Kâbe yönetimi ve hizmetlerinde görev almak için birbirleriyle devamlı bir mücadele içinde olmuşlardır.¹⁸⁰

Yemen asıllı Huzaalılar, güneyden kuzeye göç edince kendilerine yeni bir yurt edininceye kadar, Mekke'nin yönetimini elinde bulunduran Cürhümlülerden Mekke ve civarında ikamet etmek için izin istediler. Fakat Cürhümlüler, buna karşı çıkmış ve izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Huzaalılar, Cürhümlülerle savaşarak onların Mekke hâkimiyetine son vermişler, onları Harem bölgesinden uzaklaştırarak Mekke'nin yeni yöneticileri olmuşlardır.¹⁸¹

Mekke'de önemli değişiklikler, Huzaalılar zamanında olmuştur. Bunlardan biri de Paganizm'dir. Kaynaklarda paganizmin bölgede ne zaman başladığına dair bilgiler tartışmalıdır. Genel bir görüşe göre putperestlik, Huzaa kabilesinin reisi Amr b. Luhay tarafından başlatılmıştır.¹⁸² M.V. yüzyıla kadar Mekke'nin idaresi ve Kâbe ile ilgili hizmetler, Huzaa kabilesinin yönetimi altında idare edilmiştir. Mekke'nin idaresi, Huzaalılardan sonra Kureyş'in eline geçmiştir.¹⁸³ Resulullah'ın beşinci kuşaktan dedesi Kusay, güç kullanarak Huzaalılardan Mekke'nin yönetimini ele geçirmiştir. Mekke, Kusay'ın idaresi altında iken çok zenginleşmiş, sosyal ve siyasi alanda birçok değişikliklere ve yeniliklere sahne olmuş, “demokratik” bir hale getirilmiştir.¹⁸⁴ Kusay, öncelikle dağınık halde yaşayan kabilesini bir araya toplamış ve bundan dolayı da kendisine bir araya

---

¹⁸⁰ A.g.e., 181.

¹⁸¹ Çağatay, *İsâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 85-86.

¹⁸² Mehmet Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Arap İncasında Putların Yeri*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışları, 2 bs., (Ankara Okulu Yayınları, 2015), 10-11.

¹⁸³ Apak, *İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu*, 182.

¹⁸⁴ Sami Kılınçlı, *Mekki Surelerde Mü'min kimliğinin oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*, 1 bs. (Araştırma Yayınları, 2013), 28-31.

toplayan, bütün yetkileri elinde bulunduran anlamında “*mücemmi*”¹⁸⁵ ünvanı verilmiştir. “*O, beyt ve şeref sahibidir*” denilerek kendisinden övgü ile söz edilmiştir.¹⁸⁶

Kusay, kırk yaşını dolduran her vatandaşın şehir ile ilgili işlerin münakaşalarına katılabilmesi ve fikrini beyan edebilmesi için Mekke’nin siyasi yönetim merkezi konumunda olan Dâru’n-Nedve’yi kurmakla birlikte Hicabe¹⁸⁷, Sikaye¹⁸⁸, Rifâde¹⁸⁹, İcaze¹⁹⁰, İfade¹⁹¹, Nesiy¹⁹², Livâ¹⁹³ ve Kıyade¹⁹⁴ uygulamalarını da tesis etmiştir.¹⁹⁵

Kusay, ölmeden önce uhdesinde olan tüm görevleri oğlu Abduddar’a devretmiştir. Arap toplumunda geleneklere saygı, bağlılık çok önemli olduğu için Kusay’ın ölümünden sonra bu uygulama herhangi bir itiraz ile karşılaşmadan devam etmiştir.¹⁹⁶ Kusay’ın diğer bir oğlu Abdumenaf ve oğulları, zamanla toplumda güç ve itibar kazanınca Kâbe görevlerinin ve Mekke’nin idaresinin yürütülmesinde kendilerinin daha ehil olduklarını düşünerek Abduddar’dan bu görevleri, kendilerine verilmesini istemişlerdir. Abduddar, buna itiraz edince ilk defa Kâbe görevleri ve Mekke’nin idaresi hakkında ihtilaf olmuş ve Kureyş’in birliği dağılmıştır. Kureyş, bu olayın zuhur bulması neticesinde ikiye bölünmüştür. Abdimenaf’ın yanında olanlar “*mutayyebûn*”, Abduddar’ın yanında yer alanlar “*ahlaf*” grubunu oluşturmuşlardır. Bu iki grup arasında savaş olmadan sikaye ve rifade

---

¹⁸⁵ Ali Osman Ateş, “*Kusay b.Kilâb*” DİA, C.26, (2002), 460-461.

¹⁸⁶ Duman, *Kur’an’ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 33.

¹⁸⁷ Kâbe’nin örtüsünü değiştirme.

¹⁸⁸ Hacılara su temin etme.

¹⁸⁹ Yoksullara yemek verme.

¹⁹⁰ Arafat’tan dönüş izni verme.

¹⁹¹ Müzdelife’den Mina’ya götürme.

¹⁹² “Haram aylar” olarak bilinen Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarını belirleme.

¹⁹³ Savaşta bayraktarlık, sancak çekimi.

¹⁹⁴ Savaşta komutanlık etmek.

¹⁹⁵ Duman, *Kur’an’ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 33.

¹⁹⁶ Kiliçli, *Mekki Surelerde Mü’min kimliğinin oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*, 28-31.

Abdimenafoğullarına; hicabe, livâ ve nedve görevleri ise Abdudhar oğullarına verilerek sulh sağlanmıştır.¹⁹⁷ Böylece Kusay'ın sağladığı kureyşin bütünlüğü, ilk defa bu olay ile bölünmüştür. Bu bölünmeyi derinleştiren bir diğer ikinci olay ise Ficar savaşından sonra meydana gelen Hilfü'l-fudûl hadisesi ve bu ismi ile anılan antlaşmadır.¹⁹⁸ Bu anlaşmaya sebep olan Âs b. Vâil'dir. Yemen taraflarında yaşayan bir tüccar, Mekke'ye mal getirmiş ve Âs b. Vail'e mallarını satmıştır. Fakat Âs b. Vâil, Yemenli tüccarın parasını ödememiştir. Bunun üzerine Yemenli tüccar, Ebu kubey's dağına çıkarak Mübarek belde de kendisine yardım edecek olanları, yardıma çağırmıştır. Onun bu çağrısına ilk olarak cevap veren Teym kabilesinden Abdullah b. Cud'ân olmuştur. Bu olay üzerine, Mutayyebun taraftarı kabileler, Abdullah b. Cud'an'ın evinde toplanarak haksızlığa ve zulme uğrayan herkese yardımcı olacaklarına dair anlaşma yapmışlardır ve bu anlaşmaya bizzat Resulullah da iştirak etmiştir.¹⁹⁹

Mekke toplum yapısında her kabile bağımsız ve istediğini yapabilme konusunda serbestti. Mekke'de hükümet teşkilatının vazifesini gören, Mele idi. Mele, çeşitli kabilelerin reisleri ile oluşan bir meclistir. Eğer bir karar alınacak olursa burada oy birliği ile kararlar alınırdı. Mekke'de olabilecek herhangi bir sorun ve problemin çözümü, aslında ortak bir zihniyet oluşturacak kabile önderlerine bağlıydı. Bu ana meclisin dışında, kabilelerin ayrı ayrı olarak yeri geldiğinde meselenin tartışılması için yaptıkları ayrı toplantıları da mevcuttur. Mesela, Resulullah'a yapılacak olan bir suikast eylemi üzerine Ebu Talip, Haşim ve Muttalib kabilelerini toplantıya çağırmıştır.²⁰⁰

2.1.2.4 Ekonomik Yapı

Mekke'nin ticari merkez olmasında iki önemli özellik olan, coğrafi özellik ve dini konum önemli rol oynamaktadır. Mekke ve çevresindeki ticari faaliyetler,

---

¹⁹⁷ Apak, *İslam öncesi dönemde mekke idare sistemi ve siyasetin oluşumu*, 190.

¹⁹⁸ A.g.e.,Apak, 190.

¹⁹⁹ Muhammed Hamidullah, "*Hilfu'l Fudul*" DİA, C.18, (1998), 31-32.

²⁰⁰ Watt, *Hz Muhammed Mekke'de*, 16.

bu iki olgu üzerinden değerlendirilmektedir: Birincisi, ticaretin zeminini oluşturan kervan ve panayırlar; ikincisi ise ticaretin din ile ilgili olmasıdır. Mekke, Arapların nezdinde de ticari ve dini merkez olmasından dolayı saygı görmektedir.²⁰¹ Bu durum, Kur'an'a da net olarak yansımıştır.²⁰²

Hicaz bölgesi, Kuzey ve Güney ticaret yolları üzerinde, Yemen, Habeşistan ve Güney Afrika'ya kadar uzanan ticaret yollarını birbirine bağlayan bir kavşak noktayı oluşturan menzildir. Hicaz bölgesinin bu özelliği, komşu coğrafyalarda bulunan Bizans ve İran imparatorlukları, Mısır ve Habeşistan gibi siyasi güçleri, iktisadi ve siyasi menfaatleri doğrultusunda tüm faaliyetlerini buraya yönlendirmeye neden olmuştur.²⁰³ Fakat M.6. yy'dan itibaren Arabistan'daki siyasi konjüktürün değişmesiyle Mekkeli tüccarlar, bu siyasi boşluğu kendi ticari dehalarını ve tecrübelerini de kullanarak fırsata çevirmişler ve bu yönetimlerle "ilaf" anlaşmaları yaparak ticari yollarının güvenliğini sağlamışlardır. Dolayısıyla elde ettikleri bu imtiyazdan dolayı yaz ve kış ticari kervan taşımacılığı imkânı bulmuşlardır.²⁰⁴

Mekke'nin ticaret merkezi olmasındaki ikinci sebep, bütün Arapların hürmet ve saygı gösterdikleri Kâbe ve kutsal mekânları, bağrında bulunduruyor olmasıdır. Bu mekânlar, Tevhid adına ithaf edilmiş, yeryüzünde insanlık için kurulan ilk ev Kâbe (Beytü'l haram),²⁰⁵ Arafat, Mina, müzdelife, Safa ve Merve tepeleridir.²⁰⁶ Mekke, hac ve umre ibadetinin yapıldığı merkezdir. Dolayısıyla Harem'in bulunuşu, bu şehrin bir ticaret merkezi olarak büyümesine sebep olmuştur. Her yıl dört ay süren hac ve umre zamanında Mekke civarında Zü'l-Mecâz, Ukâz ve

---

²⁰¹ Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 34.

²⁰² Maide/97.

²⁰³ Gümüş, *Kur'an'ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri*, 76.

²⁰⁴ Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, 52.

²⁰⁵ Şura/7.

²⁰⁶ Fetih/25; Hac/29; Bakara/2,97 vd.

Mina panayırları kurulmaktadır.²⁰⁷ Bu panayırlar, ticaretin hareketli ve canlı olmasını sağladığı gibi Mekke ileri gelenlerini de zenginleştirmiştir.²⁰⁸

Kâbe sayesinde itibar sahibi olan Kureyşliler, Mekke'ye hem hac hem de ticaret amacıyla gelen yabancılara memnuniyet verici bir ev sahipliği yapmaktadırlar. Onların Kâbe'ye ve misafirlerine karşı yaptıkları hizmet, onlara atalarından tevarüs yoluyla intikal etmiştir. Fakat onlar bu hizmetleri, cömertliklerinden, mertlik ve iyilikseverliklerinden dolayı değil, aksine tamamen ekonomik çıkarları ve sahip oldukları prestijî kaybetmeme korkusu ile yapmaktadırlar. Dolayısıyla Allah'ın dinine ve Resulullah'a karşı çıkma sebeplerinin altında yatan neden de bunlardır.²⁰⁹ Bunu defaatle, Resulullah'a itiraf etmişler ve Kur'an da onların bu durumunu ifade etmiş, onları bu tutumlarından dolayı eleştirmiştir.²¹⁰ Ebu Cehil bunu şöyle itiraf eder: “*Muhammed, biz seni yalanlamıyoruz. Çünkü senin yalan söylediğine hiç şahit olmadık. Biz senin getirdiklerini yalanlıyoruz.*”²¹¹ Dolayısıyla onların bu itirafları inkârlarının bir sebebinin de açlık korkusu olduğunu gösterir.²¹²

Mekkeli müşriklerin iktisadi kaygıları, dini kaygılarıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü Mekke, Kâbe sebebi ile dini merkezdir. İnsanlar, bu sebeple ülkenin dört bir yanından buraya gelmektedir. Eğer, Kâbe putlardan temizlenecek olsa, insanların buraya gelme nedenleri ortadan kalkacak ve bu da Mekkelilerin tek geçim kaynağı olan ticaretin yok olması demek olacaktı. Bu nedenle Resulullah'a ve Tevhid inancına şiddetle karşı çıkmışlardır.²¹³

Tabi ticaretin doğal sonucu olarak, Araplar çevre milletlerin medeniyet ve kültürlerinden etkilenmişlerdir. Bu, bünyelerinde birçok değişikliklere sebep

---

²⁰⁷ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 55.

²⁰⁸ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 10.

²⁰⁹ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 38.

²¹⁰ En'am/33.

²¹¹ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 38.

²¹² İbrahim/35-41; Kasas/57; Neml/6; Kureyş/1-4.

²¹³ Apak, “*İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi Ve Siyasetinin Oluşumu*” 178.

olmuştur. Yılın belli zamanlarında kurulan Ukâz, Mecenne ve Zü'l-mecaz panayırıları da Araplar için sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan önemlidir. Bu panayırın en meşhurları Ukâz'dır ve Araplar için önemli mekanlardan biridir. Çünkü ticaretin merkezini oluşturan ve aynı zamanda şairlerin şiirlerini okudukları ve hatiplerin güzel konuşmalarını sergiledikleri, özellikle Muallakât şiirlerinin okunduğu mekandır. Bu, Mekke ekonomisinin zenginleşmesine neden olduğu gibi Mekke'yi de önemli bir konuma getirmiştir. Zilkade ayının başında başlayıp 20 gün süren Ukâz panayırına Yemen, Suriye ve İran'dan katılanlar da olurdu.²¹⁴

2.1.2.5 Dini Yapı

Vahiy öncesi Hicaz bölgesinde yaşayan hâkim dinler hakkında oldukça geniş araştırmalar yapılmış ve bunun neticesinde de oldukça geniş bilgiler elde edilmiştir. Sadece, Hicaz bölgesinin dinleri hakkında değil tüm Arabistan yarımadasının dinleri hakkında birçok araştırma ve çalışmalar yapılmış ve tarih kitapları yazılmıştır. Bu araştırmalar içerisinde, Mekke cahiliye araplarının inançları, ibadet şekilleri, putları ve put evleri de (beytu'l esnam) yer almaktadır. Bu araştırma ve çalışmalar neticesinde, kaleme alınan yazılı kaynaklar arasında en sağlam kaynak ise Kur'an-ı Kerim'dir.

Mekke'nin tarihçesi, Hz.İbrahim'in eşi ve oğlu Hz.İsmail'i getirip buraya koyması ile başlar. Hz.İbrahim, eşi ve çocuğunu gelip buraya bıraktıktan sonra onları ziyaret için Mekke'ye birkaç kez gelir. Bu ziyaretleri esnasında Kâbe'nin inşasını oğlu Hz.İsmail ile birlikte yapar. Hz.İsmail'e nebilik ve risalet görevleri verilince Mekke'de Tevhid, dolayısıyla İslam yaşanmaya başlar.²¹⁵ Fakat daha sonraları ise Arabistan yarımadasının hemen hemen tamamında ve hatta çevresinde dini hayat parçalanarak değişik inançlar ortaya çıkar. İslam'ın zuhuru esnasında, Mekke toplumu maddeci bir dünya görüşüne sahip olduğundan burada geleneksel değerlerden uzak bir toplum yapısı mevcuttur.

---

²¹⁴ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 111-112.

²¹⁵ Duman, *Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*, 39.

Mekke ve civarında yaşayan insanlar, Allah'ı inkâr eden ateist insanlar değildir. Mekke, bünyesinde Musevilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik ve Putperestlik gibi birçok dini inancı ve grupları barındıran bir şehirdir. Bunların içinde Mekke'de en yaygın olan dini inanç ise putperestliktir.²¹⁶

Putperestlik inancın dışında, kuzeyinde ve güneyinde hristiyanlar, Medine'de Yahudiler bulunmakta idi. Kur'an, mecusilerden ve sabiilerden de söz eder.²¹⁷ Bu perspektiften bakıldığında Mekke, farklı din ve inanca ve felsefi düşüncelere sahip insanların kolaylıkla taraftar bulabilecekleri bir şehir konumundadır. Burada dikkat çeken nokta ise, bu farklı din ve kültüre mensup insanların Kâbe ve çevresinde beklenmedik bir hoşgörü içerisinde barınabilmiş olmalarıdır. Bu hoşgörünün belirtilerinden biri de Arabistan'daki kabileleri temsil etmek üzere onların sayısınca, yüzlerce putların Kâbe'ye yerleştirilmiş olması ve Kâbe'nin iç duvarları üzerine nakşedilmiş resimler arasında Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İsa ve Hz. Meryem tasvirlerinin bulunmasıdır.²¹⁸

Kaynaklarda putperestliğin başlangıcı ve gelişimi konusunda oldukça bilgi olmasına rağmen, Kur'an'ı Kerim'de bu konuda açık bir bilgi yoktur. Kaynaklardaki rivayet ve bilgilere bakılacak olursa, putperestliğin Araplardaki başlangıcını belirtmek oldukça zor ve imkânsızdır. Kaynaklarda yer alan bu bilgilerde konuya yeterince açıklık getirmemektedir. Putperestlik, yani şirk, Arapların atalarından tevarüs eden ve atalarının doğru yolda olup olmadıklarını düşünmeden, mahiyetinin ve gerçekliğinin ne olduğunu bilmeden, körü körüne bağlandıkları batıl bir inancın adıdır. Onlar ölmüş olan atalarını, cansız nesnelere sembolleştirerek Allah'a ortak koşmaktadırlar. Kendilerine ve başkalarına hiçbir faydası ve zararı olmayan, kendilerini bile korumaktan aciz olan bu nesnelere, müşrik zihniyetindeki yeri, atalarının dini olması nedeniyledir. Çünkü onlara göre, putlara tapmayı atalarına güya Allah emretmiştir. Eğer onlar, putlara tapmazlar ise kendilerine şefaet etmeyeceklerini,

---

²¹⁶ Kurt, *Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplum*, 122.

²¹⁷ Hac/17.

²¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, 5 bs., (İrfan yayıncılık, İstanbul-1993), 25-26.

zarar vereceklerini düşünüyor ve bundan korkuyorlardı. Çünkü şirkin temelinde şefaath anlayışı vardır. Onlar, Allah ile doğrudan ilişki kuramayacaklarını ve O'na ulaşmanın imkânsız olacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle isteklerini ve ibadetlerini Allah'a ulaştırmak için maddi nesnelere aracı kılmışlardır. *“Onlara (putlara) sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.”*²¹⁹

Bu maddi nesnelere, yani putlar, müşriklerin zihniyetinde bir vasıta ve sembol konumunda idiler. Onların nezdinde, putların imal edildikleri madde önemli değildi, onlar putlar üzerinden başka varlıklara tapıyorlardı.²²⁰ Çeşitli kaynaklarda ifade edildiği üzere bu putların asılları, vaktiyle toplumda yaşamış, itibar görmüş, sevilmiş bir takım kimselerdir. Bunların ölümlerinden sonra hatıralarına yapılan heykeller kutsallaştırılarak birer put haline getirilmiştir. Şemsettin Günaltay, bu putların birer insan heykeli olduğunu Kur'an'ın beyanı ile netleştirmektedir.²²¹ Buhâri, Taberi, el-Cevzi, Alûsi, Elmalılı gibi müfessirler, *“Ved, Suvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr”* isimlerinin geçtiği ayetin²²² tefsirinde bunların vaktiyle yaşamış salih adamlar olduğunu bizzat belirtmişlerdir. Bu putları kendi çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda kullanan toplumun ileri gelenlerini de dikkate almak gerekir. Çünkü bunlar, ilahlık yetkilerini bizzat kendileri kullanarak toplumu istedikleri gibi yönlendirmişlerdir. Kur'an'ın ifadesi ile kendilerine dahi bir faydası olmayan bu putların²²³ adına konuşup emirler tahsis eden bu toplumun ileri gelenleri idi. Bunun en güzel ifadesi de Kur'an'ı Kerim'de mevcuttur.²²⁴

Putlar tarih boyunca şekil bakımından farklılık göstermiş olsa da çeşitli şekillerde devam etmektedir. Eski zamanlarda bir insanın taptığı putunu somut

---

²¹⁹ Zümer/3; Sebe/41; Zuhruf/20.

²²⁰ Demircan, *Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya Ve Toplum: Hicaz Bölgesi Ve Câhiliye Arapları*, 60.

²²¹ A'raf/194; Nahl/20-22; Kehf/102; Nahl/86; Yunus/28-29; Nahl/86-88; Meryem/81-82; Fatır/13-14; Ahkaf/5-6; Nuh/23.

²²² Nuh/23.

²²³ Enbiya/66; Sebe/22.

²²⁴ En'am' 138-139.

olarak (tahta, taş, bir maddenin parçası) gösterebilme imkanı vardı. Bugün ise bunlar para, ırkçılık, ideoloji, devlet, akıl, gelenek ve görenekler, toplum, el alem, futbol, oyun tutkunu ve bağımlılığı olarak nitelik ve nicelik olarak değişmiştir.

Müşriklerin din konusundaki bildikleri ve yaşadıkları atalarından öğrendiklerinden ibarettir. Arapların, atalarının dinlerine bu bağlamda gönderme yapmaları Kur'an tarafından²²⁵ eleştirilmiştir.²²⁶ Kur'an, putperestler için, müşrik kelimesini kullanır ve Ehl-i kitap ve Müşrik ayrımını yapar.²²⁷ Buna göre Müşrik, Allah'a açıktan ortak koşan, sayısız ilah'a inanan ve bu inandığı ilahlardan şefaata uman,²²⁸ Müslüman, Sabii, Yahudi, Hristiyan ve Mecusi olmayan, ehl-i kitaptan farklı olarak ahiret, peygamber ve kitap inançları olmayan,²²⁹ şirki bir din olarak kabul eden ve putlara tapan Arap putperestlerine denir.

Politeist inancın, sosyal hayat ile bağlantılı olarak uzun bir gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan bir ürün olduğu belirtilir. Cahiliye döneminin dini hakkındaki rivayetlerde de tüm ilkel toplumlarda olduğu gibi totemizm, animizm ve fetişizm gibi aşamalardan geçerek putperestliğe ulaştıklarına dair izler olduğu ifade edilmektedir. Cahiliye döneminde her kabilenin kendine özgü bir klanının olması ve klanı oluşturan bireyler arasında akrabalık bağı ile birbirlerine bağlı olduklarını düşünmeleri, totemizm izlerinin varlığını gösterdiği ifade edilir. Araplar da zamanla bu totemizm inancı zayıflamış ve yerini "*animizm*" inancına bırakmıştır. Onlar, ölen bir kimsenin ruhunun cesedinden ayrılarak kabirden çıktığı; ruhların bir kısmının iyi bir kısmının ise kötü olduğu inancına hâkimdi. Arap müşrikleri için ruhlar ve totemler kutsaldır. Uçsuz bucaksız çöl ortamların da ruhların olduğuna inanır ve onlara sığınırlandı. Arap'ın politeist inancında, bir

---

²²⁵ Zuhruf/22-24; Maide/104.

²²⁶ Demircan, *Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya Ve Toplum: Hicaz Bölgesi Ve Cähiliye Arapları*, 64.

²²⁷ Hac/17; Beyyine/1, 6.

²²⁸ Zümer/3.

²²⁹ Rad/5.

dinden ziyade bir sihir ve buna bağı olarak bir kült telakkisi vardır. Bu nedenle Arap'ın paganizmi ile Yunan ve Roma paganizmi arasında fark olduğu ifade edilir.²³⁰

Cahiliye döneminde kâhinliğe ve şairliğe atfedilen olağanüstülük, bu inanışın dışı vurumunu yansıtan bir durumdur. Arap'a göre put, görünmeyen ruhsal varlıkların somut şeklidir ve onlar için bir araçtır, mutlak bir tanrı değildir. Animizim de ruhlara belirli yerler ayırma düşüncesi, fetişe kutsallık atfedilmesini sağlamıştır. Onun, ruhlardan birine yurt olduğu kanaati fetişizmi meydana getirmiştir. Bu bağlamda fetişin kendisinde tanrısallık özelliği olmadığı, ilahi ruhların yeri olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür.²³¹

Araplar zamanla “fetişe tapıcılık”tan “puta tapıcılık”a yükselmiş ve bunun da dış tesirlerin etkisiyle meydana geldiği ifade edilmiştir. Huzaalı Amr b. Luhay'ın tedavi için gittiği Şam dolaylarından Hübel putunun Kâbe'ye getirip koyması ile putperestliğin başladığı rivayet edilir.²³² Bu konuda Mahfuz Söylemez, bir insanın tek başına Arabistan'ı putperest yapmasının zor olduğunu, bunun ancak var olan bir yanlış inancın yayılmasına öncülük yapabileceğini ifade eder.²³³

Putperestliğin başlangıcı konusunda bir diğer görüş ise İsmaililerin düşmanları tarafından zulüm ve baskı görmeleri, onların Mekke'den ayrılmalarına neden olmuştur. Onlar, Mekke'den ayrılırken Kâbe'ye olan saygı ve hürmetlerinden dolayı Kâbe'den aldıkları taşları yanlarında götürmüşlerdir. Gittikleri yerde Kâbe'yi tavaf eder gibi bu taşları tavaf etmeleri neticesinde putperestliğin ortaya çıktığı ifade edilir.²³⁴

---

²³⁰ M. Hanefi Palabıyık, *İslâm Öncesi Arap Düşüncesinde Din ve Din Adamı Algısı*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı, 2 bs., (Ankara Okulu Yayınları, 2015), 101.

²³¹ A.g.e., 103-104.

²³² A.g.e., 105-106.

²³³ Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı, 14.

²³⁴ Sıddık Ünalın, *Risalet Öncesinde Arap Yarımadasında ki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.6, (Elazığ, 2001), 93.

Putperest olan Arap'ın zihniyetinde, bir Allah inancı vardır. Fakat bu tevhid anlayışından uzak bir inanıştır. Kur'an, onların Allah'ı inkâr etmediklerini, bilakis büyük çoğunluğunun yaratıcıyı, yaratılışın başlangıcını, bir çeşit yeniden yaratılmayı kabul ettiklerini beyan eder.²³⁵ Nitekim Hamidullah, İslam'ın ortaya çıktığı sırada Mekkelilerin putperest-müşrik bir inançta olmalarına rağmen Vâhid ve Kâhâr sıfatlarını taşıyan bir Allah düşüncesine sahip olduklarını ifade eder.²³⁶

Mekkeli müşrikler, Tanrı'yı âlemin dışına iterek, hiçbir şeye müdahil olmayan bir Tanrı anlayışına sahip idiler. Kur'an bu bağlamda, daima âleme müdahil olan bir Tanrı tasavvurunu özellikle Mekki surelerde öne çıkarmıştır.²³⁷ Müşrikler, bir yandan Allah'ın kendileri için maddi ve manevi şefaate edebileceklerine inanırken bir yandan tevhide aykırı olan geleneklerini sürdürüyorlar ve bundan da taviz vermiyorlardı. Müşriklerin bu geleneklerini Kur'an, uzun bir eğitimden sonra kaldırmıştır. Fehmi Ahmet Polat, Rauf Selebi'nin bu konudaki şu sözlerini nakleder:

*Mekkî sûrelerde Allah'ın varlığını ispat gibi bir tartışma bulunmaz; çünkü O'nun varlığı zaten inkâr edilen bir şey değildi. Aksine Allah inancı, içerisine şirkin bulaştırıldığı bir inanca dönüştürülmüştür. Bundan dolayı Allah'ın fiilleri ve sıfatları hakkında pek çok ayet nazil olmuştur.*²³⁸

Vahiy öncesi Mekke dönemi homojen bir toplum değildir. Allah'ın varlığını kabul edip O'nu âlemin dışına iten bir zümrenin yanısıra nübüvvet inancını kabul etmeyenler de vardır. Bununla birlikte yaratıcıyı inkâr eden, can vermeyi tabiata; yok etmeyi dehre (zamana) atfeden, yeniden dirilmeyi inkâr eden insanlar da bulunmakta idi. Bunların yanısıra melekleri Allah'ın kızları olduğunu kabul edip cinlere yönelenler de bulunmaktaydı. Bu farklı inançlara

---

²³⁵ Zümer/3; Ankebut/61; Lokman/25; Zümer/38; Zuhuruf/9, 87.

²³⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 25-26.

²³⁷ Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 153.

²³⁸ Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 152.

sahip olan insanların ortak özelliği ise hepsinin Kâbe'ye derinden bağlı olmalarıdır. Bu durum, Mekke toplumunun dağınık bir dini yapı arzettiğini gösterir ki, kaynaklar da yer alan bilgiler de bu doğrultudadır.²³⁹

Hâkim olan bu putperestlik inancının yanısıra Mekkeli müşriklerin Hz.İbrahim'den beri devam eden Kâbe'yi tavaf etme, dua, secde, adakta bulunma, kurban kesme, sadaka verme, umre, hac, vakfe gibi dini görevleri yerine getirdiklerine dair bilgiler, Kur'an ve Sünnet'te mevcuttur. Müşriklerin bu görevleri yerine getirmelerindeki amaçları, çocuk sahibi olmak, savaşlarda başarı kazanmak, daha fazla servet edinmek gibi dünyevi menfaate yönelik olmasıdır. Bunların elde edilmesi için putlarına ilgi göstererek onlara tazimde bulunuyor ve şefaath umuyorlardı.²⁴⁰ Çünkü müşrikler, mükafatında cezasında bu dünyada olacağını düşünüyorlardı. Onlar için sadece bu dünya hayatı vardı, ahirete kesinlikle inanmıyorlardı.²⁴¹ Onlara göre Allah, iyi kullarını bu dünyada mükafatlandırarak, kötü kullarını cezalandıracaktır. Müşriklerin cenneti bu dünyada mala, evlada, itibar ve şan-şerefe sahip olmaktan ibaret idi. Çünkü onlara göre fakir, yoksul insanlar Allah'ın sevmediği kötü kullar idi. Ve onlar cezalarını çekmekte idiler.²⁴²

Müşrik Arap için, putların ne anlama geldiğiyle ilgili Kur'an'da fazla bir ipucu yoktur. Fakat onların hem Allah'ı hâkim kabul ederek telbiye getirmeleri hem de Allah'a ortak koşmaları hakkındaki bilgiler, onların çelişkili bir zihin yapılarının olduğunu göstermektedir. Mekkeli müşrikler, kitabi bir geleneğe sahip olmadıklarından dolayı dindar bir toplum olarak da kabul edilmezler.

---

²³⁹ Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 93; Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 152.

²⁴⁰ Zümer/43-44; Yunus/18.

²⁴¹ Nahl/38; Neml/66-68.

²⁴² Mevlüt Güngör, *Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı*, Dini Araştırmalar Dergisi, C.8, S.23 (2005), 21-22.

Fakat bunun aksini ifade eden bilgiler, kaynaklarda mevcuttur.²⁴³ Mesela, Velid b. Muğire'nin Kâbe'yi tamir için sarfettiği şu sözleri bu konuda dikkat çekicidir:

*Ama Rabbinizin evini onarırken mallarınızın en helal olanlarından veriniz; faizden kazanılan yahut kumardan elde edilen veya fahişe satmaktan kazanılan pis malları vermeyiniz. Allah'ın Evi'ni habis mallarınızdan koruyunuz. Allah, ancak helal olanları kabul eder.*²⁴⁴

Mekkeliler, kitabi bir geleneğe sahip değilseler bile kitabi geleneğin ne olduğunu Mekke'de ikamet eden Hristiyanlardan ve Medine'de yaşayan Yahudilerden biliyorlardı. Hatta Mekkeli müşrikler, ehl-i kitabın bilgilerine güvenerek, Resulullah'ın getirdiği mesajlar hakkında onların bilgilerine başvurmuşlardır.²⁴⁵ Bu konuyu İzzet Derveze tefsirinde şöyle tasvir eder:

*Kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde derler ki: 'Rabbimiz, keşke bize bir peygamber gönderseydin de böylece ayetlerine uysaydık ve iman edenlerden olsaydık.' Katımızdan kendilerine gerçek geldiğinde: 'Musa'ya verilenler gibi ona da verileydi ya!' derler. Daha önce Musa'ya verileni de inkâr etmediler mi? 'Birbirini destekleyen iki büyü' dediler ve 'Biz, tamamını inkâr ediyoruz.' dediler. Sen de ki: 'Doğru söylüyorsanız Allah katından, bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin.' Sana herhangi bir şekilde cevap veremiyorlarsa bilesin ki onlar heveslerine uyuyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapkın kim olabilir? Allah elbette zalimler güruhunu hidayete erdirmez. İyi düşünüp öğüt alsınlar diye sözü bir biri ardınca dizdik.*²⁴⁶

---

²⁴³ Hüseyin Çelik, *Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları İslah Etmesi*, Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi, (29 Haziran-01 Temmuz 2012), Çorum), 342-345; Demircan, *Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya Ve Toplum: Hicaz Bölgesi Ve Câhiliye Arapları*, 65.

²⁴⁴ Mustafa Fayda, *Velid b. Muğire*, DİA, C.43, (2013), 33.

²⁴⁵ M.İzzet Derveze, *et-Tefsiri'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2014), C.2, s.319.

²⁴⁶ A.g.e., Kasas/47-51.

Mekkeli müşrikler, kendilerini Hz.İbrahim'e isnad ederek kendilerini tanımlıyorlardı. Onların kendilerini bu şekilde tanımlamaları, Yahudi ve Hristiyanlarla ve özellikle de Yahudilerle olan ilişkilerine dayandırılır. Çünkü bunlar, kendilerini inanç olarak Hz. İbrahim'e bağlandırıyorlardı. Kur'an, onların bu durumlarını eleştirerek Hz.İbrahim üzerinden kendilerini tanımlamalarını gözden geçirmeleri gerektiğini söyler ve Hz.İbrahim'in müşrik olmadığını Haniflerden olduğunu ısrarla vurgular.²⁴⁷

Kur'an'a göre putperestlik, "en büyük zulüm"²⁴⁸ dür. Çünkü insan haklarının çiğnendiği, sosyo-ekonomik dengesizliğin yaşandığı, nankörlük ve adaletsizliğin, baskı ve zulmün egemen olduğu²⁴⁹ bir toplumsal yapıyı ve buna sebep olan zihniyeti oluşturmaktadır. Bundan dolayı şirk, Kur'an'a göre bir zulüm, bir pislik ve insanın tüm düşüncesini dumûra uğratan akılsızlıktır. Bu nedenle Kur'an, Tevhid inancını Mekkeli müşriklere anlatırken iki yol takip etmiştir: Birincisi müşriklerin doğrudan aklına hitap ederek onların bakışlarını yeryüzüne, kâinata çevirir. Akıllarını kullanmalarını emreder. İkinci olarak da geçmiş peygamberlerin kavimleri arasındaki tevhid mücadelelerini ve peygamberlerin tevhide ulaşma yollarını anlatır.²⁵⁰ İbret ve model almalarını ister. Şirke sapmanın en temel sebeplerden biri de müşriklerin düşünmemeleri, bilgisizlikleri,²⁵¹ heva ve heveslerinin peşinden gitmeleri,²⁵² kibir ve gururlu²⁵³ oluşları ve şüphecilikleridir.²⁵⁴ Çevresel etkenler içerisinde de atalar kültü ve

---

²⁴⁷ Ahmet Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 150; Demircan, *Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya Ve Toplum: Hicaz Bölgesi Ve Câhiliye Araçları*, 63.

²⁴⁸ Lokman/13.

²⁴⁹ Şuara/29; A'raf/123-124.

²⁵⁰ Ahmet Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 152.

²⁵¹ Neml/61.

²⁵² Furkan/43-44 vd.

²⁵³ Şuara/23.

²⁵⁴ Hud/62.

onları körü körüne bilgisizce taklit etmeleridir. Kur'an onların bu özelliklerine zaman zaman genel olarak atıflarda bulunur.²⁵⁵

Kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında genel olarak kabul edilen görüşe göre, vahiy öncesi Cahiliye Arap toplumunda, putperestliğe karşı çıkan, Hz.İbrahim'in dininin kalıntılarını içinde barındıran, Allah'ı birleyen, müşriklerin cansız varlıklara ibadet edip onlardan yardım beklmelerinden öğrenen, putlar adına kesilenleri yemeyen, Allah'a ibadet etmenin bilincinde olup, nasıl ibadet edileceğini bilemeyen, putperestliğe muhalefet eden muvahhid kimseler de vardı.²⁵⁶ Bunlar "hanif" olarak adlandırılmakta idi. Yüce Allah şöyle buyurur: "*Sonra da sana, "Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi"* diye vahyettik."²⁵⁷

Hanif kelimesinin anlamı ve Haniflik konusu hakkında kaynaklarda çok farklı görüşler vardır. Bu konuda hem Müslüman araştırmacıların hem de oryantalistlerin çalışmaları bulunmaktadır.²⁵⁸ Hanif kelimesi, Sâmi dillerinden olup hem olumlu hem de olumsuz manalara sahip ve Araplar arasında bilinen bir kelimedir. Arapçadaki Hanif kelimesinin Doğu Aramiceden (Süryanice) alındığı kanaati hâkimdir. Bu dilde "hnp" kökü putperestlik, dini konularda kararsızlık, farklı inançların bir araya getirilmesi manalarını taşır. Mekke Araplarının diğer Samilerle olan ilişkileri dikkate alınarak bu kelimeye verilen anlamlar değerlendirildiğinde, bu anlamların ne amaçla yapıldığının daha iyi anlaşılacağını ifade eden Adnan Demircan, Resulullah'tan önce yaşayan ve

---

²⁵⁵ Yusuf Çelik, *Kur'an'da İbadet*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.41, (Erzurum, 2014), 215.

²⁵⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an'ı Kerim ve Hanifler*, Ankara Üniversitesi Fakültesi Dergisi, C.XI, (Ankara,1963), 81-92.

²⁵⁷ Nahl/123.

²⁵⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz; Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz.İbrahim ve Haniflik*, Se-Da Yayınları, Ankara 1985; Charles J.Lyall, *The Words 'Hanif and Muslim'*, Journal of the Royal Asiatic Society Of Great Britain and Ireland (JRAS),vol.351903.

kaynaklarda birkaçının adının da zikredildiği kişilerin kendilerine “hanif” olarak nitelemediklerini ifade eder.²⁵⁹

El-Hanef kelimesi lügatte, ayağın eğriliği, ayağın başparmağının sola, sol ayağın başparmağının sağ tarafa eğik olması anlamına gelir. Bir diğer anlamı ise *doğruluk, istikamet ve bir şeyden dönmek*, meyletme’dir. Hanif, hanef kelimesinden türemiştir ve meyleden, dalaletten doğruluğa yönelen veya şirkten uzak olan demektir. Çoğulu ise, Hunefa’dır.²⁶⁰ Bu konuda İsmail Cerrahoğlu düşüncelerini şöyle ifade eder:

Hz. İbrahim’in dinine niçin haniflik denildiği konusu açık bir şekilde tamamıyla vuzuha kavuşmuş değildir. Kelimenin mündemiç bulunduğu “inhiraf, meyil” manası nazarı dikkate alınır, “putperestlikten vazgeçmek” olur. İbranice ve Süryanicedeki manaları ise “kâfir veya münafıktır.” Öyle zannediyorum ki, putperestler, kendilerine tabi olmayan bu muvahhit kimseleri ayıplamak ve istihfaf etmek için, onları hanif sıfatıyla tavsif etmişler, sanemlere, kötü ahlak ve âdetlere karşı mücadele eden bu kimseler de, bu sıfatı benimsemişlerdir.²⁶¹

Kur’an, Hanif kelimesini birçok yerde, Hz.İbrahim’den bahsederken kullanmıştır. On yerde tekil ve iki yerde çoğul (hunefâ) olmak üzere on iki yerde geçer.²⁶² Sekiz defa müşrikliğin zıddı olarak Hz. İbrahim dini için²⁶³ bir defa mutlak olarak,²⁶⁴ üç yerde tevhid ve ihlas ile dinde salah ve doğruluk²⁶⁵ manasında kullanılmıştır.²⁶⁶ Bazı müellifler, hanifliğin Hz.İbrahim’in dinini

---

²⁵⁹ Adnan Demircan, *Haniflik ve Hanifler Üzerine Bazı düşünceler*, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı, 2 bs. (Ankara Okulu Yayınları, 2015), 163.

²⁶⁰ Cerrahoğlu, *Kur’an’ı Kerim ve Hanifler*, 81.

²⁶¹ A.g.e., 84.

²⁶² Bakara/135; Al-i imran/67,95; Nisa/125; En’am/79, 161; Yunus/105; Nahl/120, 123; Hac/31.

²⁶³ Bakara/135; Al-i imran/67,95; Nisa/125; En’am/79,161; Nahl/120, 123.

²⁶⁴ Hac/31.

²⁶⁵ Yunus/105; Rûm/30; Beyyine/5.

²⁶⁶ Cerrahoğlu, *Kur’an’ı Kerim ve Hanifler*, 88.

ifade ettiğini, bunun nedenlerinden birinin Kur'an'ın kullanımından kaynaklandığını belirtirler. Bu konuda Adnan Demircan şöyle açıklama yapar:

*Haniflik Hz.İbrahim'in dinin adı idiye, Mekkelilerin bunu sahiplenmeleri daha gerçekçi olurdu. Zira Mekkeli müşrikler, Hz.İbrahim'in mirasına sahip çıktıklarını iddia ediyorlardı. Müşrikler kendi dinlerinden olmayanları dinlerinden çıkmış, dinsiz manasında yerme amacıyla olumsuz anlamda kullanırken, Kur'an kelimeyi benzer bir anlamda, fakat olumlayarak kullanmıştır.*²⁶⁷

Putperestlerin düşüncesizliğine ve bilgisizliğine karşın vahiy öncesi Mekke toplumunda düşünen, akleden ve hemcinslerinin elleriyle yaptıklarına tapmaları karşısında iğrenen ve onların putperestliklerine muhalefet eden az da olsa insanlar vardı. Bu, vahiy öncesi Mekke ve çevresinde tek ve bir olan Allah inancının inceden inceye kendini hissettirdiğinin göstergesidir. Bu insanlar, Mekke ve Medine sâkinleri arasında Hz.İbrahim'in dinini yenileyecek bir müceddidin geleceği zamanın yaklaştığını söyleyerek kendi çaplarında araştırma yapan ve İslam'ın zuhurundan önce ne Yahudi ne Hristiyan ne de kavimlerinin putperestliklerini kabul eden kişilerdi. Bu insanların, Allah'ın birliğine ve ahlaki sorumluluğa dayanan bir hayat anlayışı içerisinde kendilerine mahsus bir dinleri vardı. Bunlar, Hz.İbrahim'in dinini öğrenmek istiyorlardı ve bunun için muhtelif yerlere gitmişlerdir. Kaynaklar bilhassa dört kişi üzerinde durur. Bunlar; “*Varaka b.Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b.el-Huveyris, Zeyd b. Amr b.Nufeyl*” isimindeki zatlardır.²⁶⁸ Bunların putperestliğe karşı olan eleştirileri bireysel bir çabadan ibaret olup daha ileriye gidememiştir. Bu dört zatın, putperest olmadıkları ve her birinin hristiyanlığı benimsedikleri ve bu din üzerinde öldükleri bilinen bir tarihsel gerçeklik olduğu da kaynaklarda yer alır.²⁶⁹

---

²⁶⁷ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 84.

²⁶⁸ Cerrahoğlu, *Kur'an'ı Kerim ve Hanifler*, 83.

²⁶⁹ Demircan, *Haniflik ve Hanifler Üzerine Bazı Düşünceler*, 158-159.

Cerrahoğlu, Hanif kelimesini ihtiva eden ayetlerin tarihi bir sıraya konulması doğrultusunda, önce Hz.İbrahim'in dinini ifade etmede, daha sonra Müslüman manasında kullanıldığı ve en sonda da bütün peygamberlerin tebliğ ettiği tevhid dininin ünvanı olarak kabul gördüğünü ifade eder.²⁷⁰

2.1.2.6 Ahlaki yapı

Cahiliye Arabının en temel işi ve meşguliyeti çöl ortamında hayatta kalma mücadelesidir. Onun bu mücadelesindeki başarısı, kabilesine ve kabilesindeki insan çokluğuna, zenginliğine, kabilenin gücü ve saygınlığına bağlıdır. Cahiliye arabının batıl ve yanlış inancından kaynaklanan menfi özelliklerinin yanısıra “mürüe” kavramı adı altında güzel hasletleri de vardır. Bu güzel hasletlerin, cahiliye Araplarında önemli bir yere sahip olması, İbrahimi geleneğin izlerini taşıdığını gösterir. Çünkü İbrahimi gelenek, cahiliye Arapları arasında bilinmeyen bir şey değildir.²⁷¹

Cahiliye kültüründe ahlâk kelimesi kullanılmaz. Fakat ara sıra da olsa bu kelimenin müfredi olan “*hulk*” kelimesi kullanılır. Cahiliye Arabı'nın ahlaki muhteva taşıyan erdemlerinde hayır, mâruf, hak, şecaat, kerem, sehâ, cûd, vefa gibi kavramlar yer alır. Fakat bunların içerisinde en çok kullanılan ve onların faziletlerini en iyi ifade eden kavram ise “*övülmeye değer her şey, iyi ahlak*” manasına gelen “mürüe (mürüvvet)” dir.²⁷²

Türk Dil Kurumu'na göre mürüvvet'in birinci anlamı, bir ailede çocukların doğumu, sünneti, evliliği, iyi bir göreve geçmeleri vb. olaylardan duyulan mutluluk, sevinç. İkinci anlamı cömertlik, yiğitlik ve mertliktir.²⁷³ Arap zihniyetindeki “*mürüvvet*” kavramı Cabiri'ye göre, bütün güzel hasletleri içinde

---

²⁷⁰ Cerrahoğlu, *Kur'an'ı Kerim ve Hanifler*, 92.

²⁷¹ Mustafa Çağrı, *Kur'ân ve Ahlâk*, Kur'an ve Tefsir Çalışmaları/Sadreddin Gümüş...(ve öte).__2.c., 349s, 2000), 171.

²⁷² Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 115.

²⁷³ Tdk.gov.tr. “Mürüvvet”.

“toplayan”(câmi) ve bütün kötü ahlâki özellikleri “dışarısında bırakan”(mâni) bir kavramdır.²⁷⁴

Mürüe, Cahiliye Arabı'nın en yüksek idealini oluşturan bir kavramdır. İnsanı iyiliğe, güzelliğe, saygıya yönelten manevi değerler anlamını ifade eder. Fakat birçok kavramda olduğu gibi zamanla mürüvetin anlam içeriğinde de bir anlam kayması olmuştur. Izutsu'nun ifadesinde olduğu gibi bu kavramın arkasında yüksek ahlaki faziletler değil, kişinin veya kabilenin gururu, şerefi, öfkesi, hamiyye duygularını tatmin etme, şeref ve itibar kazanma, cömertlik ve yiğitlikle şöret kazanma, insanlarda hem korku hem de hayranlık uyandırma hissi gibi dünyevi hedefleri elde etme niteliği taşıyan bir anlam içeriği vardır.²⁷⁵ Müşrik zihniyetinde mürüe kavramı, dünyevi ve kabileci bir karakter taşır. Cahiliye şairlerinden olan Tarafa (?-560),²⁷⁶ müşrik ahlaki zihniyetinin bakış açısını şiirinde dile getirerek hedonist (hazcı) bir ahlak anlayışını ortaya koyan sözleri şöyle ifade etmiştir: “ *Ebedilikten söz edilemeyeceği için insanın bu dünyada yapacağı tek şeyin bütün varlığı ile bu dünyanın zevklerini yaşamak ve ondan faydalanmaktır* ”.²⁷⁷

Mekkeli müşriklerin bir kısmı ahiret konusunda kesin bilgiye sahip olmadıklarından dolayı şüphe ve zan içindedirler ve onların bu durumlarını Kur'an resm eder.²⁷⁸ Diğer çoğunluğu ise ahirete kesin olarak inanmayanlardır.²⁷⁹ Müşrikler, ahirete inanmayan bir topluluk oldukları için uhrevi mükâfat ve cezalandırma korkuları da yoktur.²⁸⁰ Bu nedenle, Cahiliye Arabı'nın erdemli davranışları, yalnız övgüye mazhar olmak ve yergiden kurtulmak adınadır. Vahiy, Cahiliye Arabı'nın bu zihniyetini değiştirerek, bu

---

²⁷⁴ Muhammed Âbid el-Câbiri, *Arap Ahlaki Aklı*, çev. Muhammed Çelik, 2 bs., (Mana Yayınları,2016), 645.

²⁷⁵ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 140.

²⁷⁶ Arap, şair, İslam'dan önce “Mu'allakât'ı Seb'a” adlı mecmuaya şiirleri giren yedi ünlü şairden biridir. [filozof.net].

²⁷⁷ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 116.

²⁷⁸ Neml/66-68; Casiye/32-34.

²⁷⁹ En'am/29; Yasin/78; Casiye/24; İsrâ/45-52.

²⁸⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 116.

bakış açısına ve zihniyete yeni bir anlam kazandırmış ve ahiret inancının varlığı ile bu erdemli davranışlar, dünyevi beklentilerden sıyrılarak, sadece Allah'ı hoşnut etmek gayesini taşıyan bir anlam içeriğine sahip olmuştur.²⁸¹ Kur'an, onların bu durumunu şöyle ifade eder:

*“De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.”*²⁸²

Mekke toplumunda en yüksek ahlaki ideali ifade eden mürüvvet kavramının varlığı, Mekkeli müşriklerin bütün menfi özelliklerine rağmen tümünden kötülüğe batmış bir topluluk olmadıklarını ve güzel davranışlarda bulunan ve sağlam karakter taşıyan insanların da mevcut olduğunu gösteren bir olgudur. Bu güzel davranışlar, tıpkı kötü özellikler gibi toplumun tamamında yaygınlaşmamıştır. Bazı şahıs ve kabilelere münhasır kalmıştır. Bu durumda en güzel örnek Resulullah'tır. O, bu toplumun menfi özelliklerine rağmen bu toplumun içerisinde bir fert olarak üstün bir ahlak üzere hayatını sürdürmüştür.²⁸³ İslam, Cahiliye dönemine ait tüm değerleri ve düşünceleri tümünden reddetmemiştir. İslam'ın temel esaslarına aykırı olmayanları kabul etmiştir. Bu da Cahiliye döneminde üstün ahlaki özelliklere sahip ve hayırlı ameller işleyen insanların az da olsa varlığını gösterir.²⁸⁴ Bir gün Resulullah bir sahabe'ye şöyle der; *“Ey Sâib! Câhiliyye çağında yaptığın faziletli şeylere İslâm devrinde de devam et; misafiri ağırla; yetime ikram et ve komşuna iyi davran!”*²⁸⁵ meâlindeki sözleri

---

²⁸¹ Harun Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, (İz Yayıncılık, 2013), 265; Fethullah Zengin, *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, (Malatya, 2016), 56.

²⁸² Kehf/103-105.

²⁸³ Kalem/4.

²⁸⁴ Zengin, *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 56.

²⁸⁵ El-Askalânî, *Fetu'l Bârî*, C.3, s.558, Hadis no: 1436.

buna bir örnektir. *Yine “İnsanların câhiliyye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır”*²⁸⁶

Arap kültürel mirasında ahlaki faziletleri ifade eden mürüvî kavramı içerisinde yer alan ve öne çıkan, övülen değerleri kısaca ele alalım:

Cömertlik ve konukseverlik; Bu iki değer Araplar için bir şeref vesilesi ve Arapları diğer milletlerden ayıran en belirgin vasıflardan biridir.²⁸⁷ Cahiliye Arapları misafire ikram etmeyi ve bununla övünmeyi pek sever, misafire kötü davranmayı ve kendilerine sığınanları himaye etmemeyi büyük şerefsizlik ve Allah’a saygısızlık telakki ederler.²⁸⁸

Watt, Arapların imrenilen iki özelliğinin cömertlik ve konukseverlik olduğunu; Cahiliye Arap zengini servetini muhtaçlara dağıtmayı, köleleri hürriyetlerine kavuşturmayı ve misafirleri ağırlamayı kendine bir yaşam biçimi yaptığını ve daha sonraları bu zenginlerin hayırhahlıklarının ve diğerkâmlıklarının zamanla bozulduğunu ifade eder. Tarih kaynaklarında, Cahiliye Araplarının bu özellikleri konusunda oldukça fazla örnekler vardır. Mesela, bir kadın kendisine ait olan devesini yoldan geçen bir yabancı için kesmiştir. Bu konukseverliğin ve cömertliğin bir Arap için sınırının olmadığını gösteren örneklerden biridir.²⁸⁹

Bir başka örnek, Araplar ıssız çöllerde geceleyin yol almakta olan yolcuların görüp gelmesi ve misafir olmaları için Naru’l-Kura denilen ateş yakarlar ve havanın kapalı olduğu karanlık gecelerde yollarını kaybeden ve çaresiz yolcular için çevrede ikamet eden birileri olur da köpekleri seslerine karşılık verir ümidiyle köpek gibi havladıkları rivayet edilir.²⁹⁰ Ayrıca Kusay zamanında kurulan “Rifade ve Sikaye” görevleri de İslam öncesi Mekke Arabının,

---

²⁸⁶ El-Askalânî, C.12, s.81, Hadis no: 5992.

²⁸⁷ Gölcük, *Kur’an ve Mekke*, 111.

²⁸⁸ Abdülkerim Özaydın, “Arap”, *DİA*, C.3, (1991), 321-324.

²⁸⁹ Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, 27.

²⁹⁰ Zengin, *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 58.

cömertlik ve konukseverliğini gösteren güzel örneklerden biridir.²⁹¹ Cahiliye toplum yapısında hukukun, doğru ve yanlışın soyut düşüncesinin yerini kabile ve kişinin şerefi almakta idi. Arap toplum yapısında konuksever ve güvenilir olma şerefliğin, cimrilik ve korkaklık ise şerefsizliğin göstergesi olarak kabul edilirdi.²⁹² Cömertliğiyle Araplar arasında şöhret bulan Hatem et-Tâi ‘nin (578) kızı, babası için şöyle demektedir:

*Babam; ailesini ve akrabasını koruyan, esirlerin kurtuluş akçesini ödeyen, açları doyuran, çıplakları giydiren, misafire ikram eden, yemek yediren ve selam adetini yayan bir insandı. İhtiyacını istemek üzere gelen hiçbir şahsı geri çevirmemiştir.*²⁹³

Islah ve Arabuluculuk; Cahiliye Arap döneminde insanlar arasındaki ihtilafı çözmek, ara bulmak yani hakemlik yapmak, toplumda itibar ve saygı görmeye değer işlerdendir. Cahiliye Araplarının övülen davranışlarından biridir. Çalışanlar, gayret edenler anlamına gelen süah, ihtilafa düşen kişileri barıştırmak için arabuluculuk veya ıslah görevlerini yapan kişilere denir. Islah ve arabuluculuk yapan bu kişiler, arabuluculuk yaptıkları kişilerin borçlarını ve diyetlerini dahi ödemektedirler. Bu davranışları sergilemelerindeki asıl niyetleri iyilik duygusunun yanısıra daha çok övülmek, şan ve şeref sahibi olmaktır.²⁹⁴

Himaye; Arap sosyal ve siyasi yapısını ifade eden himaye, bir Arap için övünç kaynağıdır. Sözlük anlamı, “*korumak, zarar verecek şeylere engel olmak*” anlamına gelir. Terim anlamı ise “*kişi, aile, aşiret ve kabilelerin herhangi bir saldırıya karşı birbirlerini koruması*”dır. Kurum olarak ifadesi ise “*civar*”dır.²⁹⁵ Çöl şartlarının getirdiği bir zorunluluk olan himaye, yarımada da kervanların güven içinde dolaşmasını sağlayan ve ticari hayata canlılık kazandıran bir unsurdur.

---

²⁹¹ Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 2 bs., (Ankara Okulu Yayınları, 2016), 243.

²⁹² Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, 28.

²⁹³ A.Lütfi Kazancı, Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar, *Uludağ üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (Bursa, 1986), 105.

²⁹⁴ Öğmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, 265.

²⁹⁵ Nebi Bozkurt, “*Himaye*” *DİA*, C.18, (1998), 56.

Himaye, kendisine sığınan bir kişiyi korumak ve onun sıkıntılarını gidermektir. Bu, ailenin veya kabilenin şerefının ve cesaretinin, gücün, zenginliğin bir göstergesi olarak kabul edilir. Himaye edebilme gücüne sahip kişiler veya kabileler, bu güce sahip olmayanlara karşı bunu bir şeref ve gurur meselesi olarak görürlerdi ve bundan övünürlerdi. Himayesine aldığı kişinin sıkıntılarını gidermek, onun üzerine bir borç olurdu. Bu görevi yapmaması durumunda ahde vefasızlık olurdu ki, bu da cahiliye Arap toplumunun sosyal ve siyasi hayatında kusurlu bir davranış olarak telakki edilir ve kabul görmezdi.²⁹⁶

Bundan dolayı Cahiliye Arapları kendisinden sığınma talebi isteyen bir kişiyi, düşmanı dahi olsa onu himaye etmekten çekinmezdi. Buna ne kadar çok önem verdiklerini gösteren belgelerden birkaçı; Habeşistan'a hicret edenlerden bir grup Mekke'ye geri döndüklerinde kendilerine düşmanca davranan Kureş'in ileri gelenlerinden temin ettikleri himâye ile şehre girmiş olmaları ve Resulullah'ın Taif dönüşü Mût'im b. Adıyy'in himayesi ile Mekke'ye girmesi; Hz.Ebu Bekr'in Habeşistan yolculuğunu Malik b. Dağınne'nin himayesi ile Mekke'ye geri dönmesi, bilinen gerçeklerdir.²⁹⁷

İffet; Arapça'da “*nefsi isteklerinden alıkoymak, helâl olmayan çirkin davranışlardan kaçınmak*” gibi anlamlara gelen iffet, dilimizde “*kendine âit olmayana el uzatmamak, cinsî konularda ahlâk kurallarına bağlılık, ırz, nâmus*” anlamlarına gelir. Türkçe'de namus kelimesinin muadili olarak iffet, edep, hayâ kavramları kullanılır.²⁹⁸

Cahiliye Arapları için şeref ve haysiyet hayati bir konudur. Onlar için iffet ve namus denilince kadının iffet ve namusu akla gelir. Çünkü onlara göre iffetli ve namuslu olması gereken kadındır. Erkekler ile ilgili husus ise, kadının namus bekçiliğini yapmaktır. Cahiliye Araplarının sahip olduğu bu zihniyet, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesine neden olmuştur. Kur'an, kız

---

²⁹⁶ Zengin, *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 61-62.

²⁹⁷ Kazancı, *Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar*, 105.

²⁹⁸ Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, 192.

çocuklarını diri diri toğrağa gömülmesini iki nedene bağlamıştır: Birincisi fakirlik korkusu,²⁹⁹ ikincisi ilerde yüz kızartıcı ve halkın ayıplayacağı³⁰⁰ bir duruma düşürmemeleri. Cahiliye Arabı, bu iki sebepten dolayı kız çocuklarını diri diri toprağa gömmüştür.³⁰¹

Cahiliye Arabın, iffet ve namus anlayışında bir çifte standart göze çarpar. Cahiliye erkek arap anlayışına göre iffetli ve namuslu kadınlar, evinden dışarı çıkmayan, çıktığında önüne bakarak yürüyen ve yabancılarla konuşmayan, konuşsa da gereğinden fazla konuşmayan, hâyali ve utangaç kadınlardır. Bu anlayışa sahip olan erkekler, yağma ve baskınlar da başkalarının haremlerine hiç çekinmeden el uzatabilmişlerdir. Kur'an, bu konuda da insanları ahlaken eğiterek iffet ve namus anlayışının sadece kadına odaklı bir husus olmadığını, bilakis hem kadın hem de erkeğin iffet ve namusunu koruması gerektiği³⁰² bilincini oluşturmuş ve geliştirmiştir.³⁰³

Cahiliye toplumunda bu anlayış, söz konusu olsa da genel olarak iffetsizlik yaygındır. Bu iffetsizliğin ortaya çıkardığı fuhuş, toplumun geniş kesimi tarafından yadırganmıyordu. Fakat bu toplum içerisinde, iffet ve namus anlayışına önem veren insanlar da mevcuttur ki, Hz. Hatice annemiz en güzel örneklerdendir. Onun bu özelliğinden dolayı kendisine “*Tahire (temiz ve iffetli kadın)*” denmiştir. Müşrikler içerisinde bu anlayışa sahip olan insanların var olduğunu ifade etmiştik ki, buna en güzel örnek ise Osman b. Talha’dır. Müşrik olan bu zat, siyasi rakip kamplarda bulunmalarına rağmen Müslüman Ümmü Seleme’yi Mekke’den Medine’ye sırf bir kadın yalnız başına tehlikelere maruz kalmasın diye 900 km’lik yolu aşmıştır.³⁰⁴

---

²⁹⁹ İsra/31.

³⁰⁰ Zuhruf/17, İsra/58,59.

³⁰¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 168.

³⁰² Nur/30-31.

³⁰³ Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, 195-197.

³⁰⁴ Zengin, *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 65.

Ahde Vefa; Cahiliye Arap toplumunda, siyasi bir düzen ve hukuk olmadığı için düzen ve intizamı sağlayan unsurlar kabile, yani kan bağı ve insanların birbirine verdiği ahitleridir. İnsanlar can, mal ve namuslarını kabile veya hilf, civar ve velâ gibi anlaşmalar yoluyla sağlayabiliyordu. Bundan dolayı ahdi bozmak büyük ayıp sayılırdı. Hatta bunu yapanlar panayırlarda teşhir edilerek rezil edilirdi.³⁰⁵

Cahiliye Arap toplumunda, ahde vefa göstermek önemli ahlaki özelliklerden biridir. Buna ne kadar önem verdiklerini gösteren örneklerden biri de Resulullah'a "*el-emin*" sıfatını vermeleridir. Bu durum, onların böyle bir kişilik özelliğini yüceltiklerini gösterir. Ticari ilişkilerin sözlü bir biçimde kurulduğu bu toplumda yalan söylemek olumsuz niteliklerden biri olup yerilirken doğru sözlülük, ticari bir erdemdir. Aksi halde yalan söyleyen birinin ne borç alması ne de borç vermesi mümkündür. Ticaretin bir geçim kaynağı olduğu Mekke toplumunda, borçlanmadan ticari ilişkileri gerçekleştirmek ve ayakta kalmak gibi bir imkânın olması mümkün değildir.³⁰⁶ Çünkü borçlanma, ticaretin vazgeçilmez unsurlarından biridir.

Cahiliye Araplarında yalancılık, kabul edilemez bir ahlaki düşüklüktür. Bu konuda toplumsal baskının ne kadar etkili olduğu konusundaki örneklerden biri; Ebu Süfyan ile Heraklius arasında geçen konuşmadır. Resulullah ile arasında düşmanlık bulunan Ebu Süfyan'ın Resulullah'ın aleyhinde konuşmamasını şu sözleri ile ifade eder; "*Vallahi, arkadaşlarım tarafından yalanımın öteye beriye yayılmasından korkmasaydım, onun hakkında o zaman muhakkak yalan uydururdum!*"³⁰⁷ Bir diğer örnek ise, Resulullah'ın Mekke'den Medine'ye hicretinde kendilerine kılavuzluk edecek olan Abdullah b. Üreykıt adlı şahsın davranışdır. Müşrik olan bu şahıs, Resulullah'ın öldürülmek üzere her tarafta ciddi bir şekilde arandığını ve ölü veya sağ bulup getirene yüz deve ödül

---

³⁰⁵ Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, 195-197.

³⁰⁶ Zengin, *Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 66.

³⁰⁷ A.g.e., 66.

olduğunu bilmesine rağmen Kureyşlilere ihbar etmemiş; dürüst kalmayı tercih etmiştir.³⁰⁸

Kur'an ise ahde vefa duygusunu, bir toplumsal baskı olmaktan çıkarmış öncelikle Allah'a karşı verilen sözün yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁰⁹ Nitekim ahdini yerine getirenler, övülüp teşvik edilmiş; ahdinden dönenler ise tehdit edilmiştir.³¹⁰

Vahyin ilk muhatapları Mekke toplumu ve bu toplumu oluşturan müşriklerdir. Mekke toplum yapısının ve insanının kişilik özelliklerini bize anlatan birinci kaynak Kur'an'ın Mekkî sûreleridir. Bu nedenle Mekkî sûrelerinin lafız ve muhteva özellikleri, Mekkeli müşriklerin zihin ve duygu boyutunu yansıtır. Bundan dolayı Mekkî sûrelerin lafız ve muhteva özelliklerini genel boyutu ile ele almak faydalı olacaktır.

2.2 Kur'an'ı Kerimde Mekki Sûreler

Kur'an'ı Kerim, 114 bölümden oluşur. Bu 114 bölümün her bir bölümüne sûre denir. Sevr kökünden türeyen sûre'nin sözlük anlamı, “yüksek ve güzel bina, evin bir bölümü veya katı, yüksek rütbe, mevki, şeref, alâmet ve nişan” dır.³¹¹ Sûre ve Kur'an muhteva açısından aynı anlama gelir. Fakat daha sonraları birbirinden ayrılmıştır. Böylece yazı ile tespit edilen ve bir araya getirilen vahiyler Kur'an; vahiy veya vahiy parçalarından teşekkül eden kısımlara ise sûre denilmiştir. Sûre'nin terim anlamı konusunda, Cerrahoğlu'nun ifadesi aynen şöyledir:

*Bina katlarına sûre denildiği için, Kur'an'ın muhtelif kısım ve tabakalarını teşkil eden parçalarına da sûre anlamı verilerek, her sûre Allah'ın kelamını ihtiva ettiğinden ve yüksek bir mevki işgal etmiş bulunduğundan bu ismi almış olması ihtimal dahilindedir.*³¹²

---

³⁰⁸ Kazancı, *Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar*, 107.

³⁰⁹ A'raf/172-173; İsrâ/34; Mü'minun/8; Nahl/91-92; Ra'd/19-20 vd.

³¹⁰ Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, 257.

³¹¹ Abdülhamit Birişik, “Sûre” DİA, C.37, (2009), 539.

³¹² İsmail Cerrahoğlu, *İlmu usûli't-Tefsir*, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1971), 54.

Vahyin ilk nüzulünden itibaren günümüze kadar, Kur'an-ı Kerim'i anlama ve açıklama çabası devam etmiş ve bunun sonucunda da Kur'an'a özgü ilimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Ulûmü'l-Kur'an'dır. Mekke-Medeni bilgisi de bu alanın konusudur. Ulûmü'l-Kur'an âlimleri, Kur'an metninin kabaca tarihlendirmesine giderek Mekki-Medeni sûre ve ayetleri tanımanın kurallarını ve özelliklerini etraflıca belirtmişler ve bunların ayrımını yapmışlardır. Bir sûrenin Mekke'de indirildiği sabit ise bir delil olmadıkça o sûreyi tüm ayetleri ile birlikte Mekki saymışlardır.³¹³ Bu, Medeni sûre ve ayetler için de geçerlidir. Bu dönemlerde nazil olan ayetler ve sûreler arasındaki farklılıkları ortaya koyan Ulûmü'l Kur'ân âlimleri, Mekki ve Medeni sûrelerin ayrımını basit bir tarihsel ve mekân bilgisinden ibaret olarak görmemişlerdir. Bu ayırım, surelerin vermek istediği mesajda herhangi bir değişikliğe de neden olmamıştır. Mekki ve Medeni sûre ayrımı yapılırken üç unsur dikkate alınmıştır: mekân- muhatap ve zaman.

-Mekke ve civarında (mina, arafat, hudeybiye dâhil olmak üzere) nazil olanlar Mekki, Medine ve civarında (bedir ve uhud dahil olmak üzere) nazil olanlar Medeni'dir. Fakat vahiy bu belirtilenlerin dışında da nazil olduğu için bu görüş kabul görmemiştir.

-Muhataplar dikkate alınarak yapılan tanımlamada "ya eyyühennesu" hitabı ve "ya eyyühellezi amenu" hitabı dikkate alınmıştır. "Ya eyyühennesu" hitabı ile başlayan ayetler, Mekke dönemine; "ya eyyühellezi amenu" hitabı ile başlayan ayetler ise Medine dönemine aittir. Fakat Medeni surelerden olan Nisa suresinde Mekke dönemine ait hitap; Mekki surelerden olan Hac suresinde Medine dönemine ait hitap olduğundan dolayı bu görüş de kabul görmemiştir.

-Hicret bâz alınarak yapılan tanımlamada hicretten önce nazil olanlar Mekki, sonra nazil olanlar Medeni olarak kabul edilmiştir. Bu tanımlama, nazil olan tüm ayetlerin iki bölümünü de kuşattığı için kabul görmüştür.³¹⁴

---

³¹³ Ali Akpınar, *Mekki Ayetlerde Mü'minlere Yönelik Hitaplar*, Kur'an Nuzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu, (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum), 279.

³¹⁴ Atilla Yargıcı, *Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi*, İslami Araştırmalar Dergisi, C.17, S.4, (ISSN 1300-0373, 2004), 282; Cerrahoğlu, *İlmu usûli't-Tefsir*, 55.

23 yılda tedricen inen Kur'an'ı Kerim'in Mekki ve Medeni surelerinin ayrımını yapan kriter, bu iki dönem sureler arasındaki içerik ve üsluptur. Her iki döneme ait sureler arasında içerik ve üslup bakımından benzerlikler vardır. Mekki sureler yekpare bir üslup ve içerik taşımaz ve hatta kendi içerisinde dahi içerik ve üslup farklılıkları dikkat çeker. Mekki surelerin ağırlıklı konusu inanç meselesidir.³¹⁵ Yani Muhammed Kutub'un ifadesi ile "La ilahe illallah'ın" açıklamasıdır.³¹⁶ Tabi bu demek değildir ki, Medeni sûreler de bu Allah inancı işlenmemiştir. Bilakis Medeni sûrelerin de başat konusu inançtır. Fakat Mekki sûrelerde akide konusu bütün alanları kaplamakta ve sözün hepsini içermektedir. Muhammed Kutub'a göre, Medeni sureler sosyal hayata ilişkin düzenlemeleri içerse de bunların hepsi de akide ile ilgilidir. Çünkü, Allah inancının inananlara sürekli hatırlatılması gereken önemli bir konu olduğundan Yüce Allah, inen en son ayetine kadar bu konuyu işlemiştir.³¹⁷

Mekke ve Medeni ayrımı, sahabe ve tabiinden gelen haberlere dayanmaktadır. Bu konuda, Resulullah bir açıklama yapmamıştır. Çünkü bu, Resulullah için de ümmet için de bir zorunluluk değildir. Fakat Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabaları neticesinde bu ayrım söz konusu olunca; İslâm âlimleri arasında sûrelerin tertibi konusu, tartışmalara ve ihtilafa neden olmuştur. Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmaları devam ettiği müddetçe de bu ihtilaf ve tartışmalar son bulmayacaktır. Bugün elimizde olan mevcut tertip, bazı âlimlere göre Resulullah tarafından yapılmıştır, tevkifidir. Bazılarına göre, sahabenin içtihadına dayanmaktadır. Bu iki görüşü bağlayıcı nitelikte olan üçüncü görüş ise, kısmen Resulullah tarafından kısmen de sahabenin içtihadı ile meydana gelmiştir.³¹⁸

Mevdudi, sûre ve ayetlerin tarihlendirilmesinde, iniş zamanının belirlenmesinde ve nüzul ortamının tespit edilmesinde kullanılacak çok az bilginin olduğunu; bu

---

³¹⁵ Ahmet Polat, *Mekki Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 152.

³¹⁶ Muhammed Kutup, *Kur'an Araştırmaları Mekki Ayetler*, çev. Bekir Karlığa ve Beşir Eryarsoy, (Seriyye Yayınevi, 1997), 12-13.

³¹⁷ Kutup, *Kur'an Araştırmaları Mekki Ayetler*, 13.

³¹⁸ Cerrahoğlu, *İlmu usûli't-Tefsir*, 58; İclal Ekinci, "Mekki Surelerde Hoşgörü", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2009), 20.

nedenle de bu konudaki tasniflendirme işleminde sûrelerin içerdiği konu, üslup ve rivayet edilen nüzul sebep ve telmihlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak Resulullah'ın Mekke hayatı ile kıyaslanması gerektiği konusuna dikkat çeker. Kendi tefsir çalışmasında da risalet döneminde yaşanan olaylara bağlı olarak Mekke dönemini dörde ayırır.³¹⁹ Mekke dönemi sûrelerini risalet süreci boyunca yaşanan önemli olaylara göre tasnif eden bir diğer ilim adamı ise Muhammed Abid El- Cabiri'dir.³²⁰ Bugüne kadar Mekkî ve Medeni sûrelerin ayrımı konusunda çalışmalar olmuşsa da sadra şifa olacak bir çalışma ortaya konulmamıştır. Halen Mekkî sureler içinde Medeni ayetler, Medeni sureler içinde Mekkî ayetler konusu açıklığa kavuşmuş değildir.³²¹ Hadiye Ünsal, Mekke dönemine ait sûre ve ayetlerin etraflıca tahliline yönelik çalışmaların sınırlı olduğunu ifade ederek, bunun sebebini de şöyle açıklar;

İlk vahiy Resulullah tarafından ilk hitap çevresine şifahi olarak tebliğ edilmiştir. Kur'an'ı Kerim'in şifahi olması demek, canlı bir diyalog ortamında belli bir muhatap kitlesine konuşuyor olması demektir. Dolayısıyla Resulullah, bi'set'in ilk yılların da ayetlerin okunmasın da ve tebliğ edilmesinde yalnız olduğu için ilk dönem Mekke dönemin de ayetlerin nerede, ne zaman, ne hakkın da indiği konusunun not edilmesi de imkânsız idi. Bu dönemin yeterince açıklığa kavuşturulmamasının nedeni de, bu döneme ait imkan ve kaynakların çok az ve sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu döneme ait araştırmaların bütün yönleri ve boyutları ile ele alınıp incelenmesi sınırlı olmuştur.³²²

---

³¹⁹ Mustafa Kayhan, Kaf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medeni Ayetler Meselesi, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, C.XIV, S.1, (Bilimsel Birikim, Bahar, 2014), 139.

³²⁰ el-Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.1, s.15.

³²¹ Kayhan, *Kaf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medeni Ayetler Meselesi*, 153.

³²² Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 1 bs., (Ankara Okulu Yayınları, 2015), 221.

2.2.1 Mekki ve Medeni ayetleri bilmenin önemi

Ulûmü'l-Kur'an ilimlerinde surelerin Mekkî ve Medeni olarak ayrılmasının büyük önem taşıdığı konusunu Mustafa Kayhan, Ebu'l-Kasım el-Hasan b.Muhammed b.Habibi'n-Nisaburî'nin (ö.324/935) sözlerini şöyle nakleder; *“Mekki-Medeni bilgisinin Kur'an ilimlerinin en şerefli ve bu bilgiye sahip olmayan kimse Kur'an'ı Kerim hakkında söz söylemesi helal değildir.”*³²³

Mekkî-Medeni ayrımı, Kur'ân metninin anlaşılmasında ciddi katkısı olan çalışmalardan biridir. Gerek lafız/nazım, gerek manevi ve muhteva düzeyindeki bu ayrım, Siret-i Nebeviyye'ye vakıf olmayı sağladığı gibi vahyin tebliğindeki her bir merhalesinde inzal olan surelerin muhteva ve üslup içeriğine de vakıf olmayı mümkün kılar. Böylelikle ayetlerin tarihi bağlamlarının tespit edilmesi de kolaylaşır. Ayrıca nâsîh-mensuh, âmm-hâs, mutlak-mukayyet, mücmel-mübeyyen gibi sınıflandırılan Kur'ân ifadelerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini sağlar. Kur'ân'ın yirmi üç yıllık bir zaman diliminde yaşanan olaylara ve olgulara binaen indirildiği göz önünde tutulduğunda Hadiye Ünsal, bu ayetlerin doğru anlaşılması, yorumlanması ve bu ayetlerden doğru hüküm çıkarılması için Mekkî-Medeni ayrımının çok önemli olduğunu ifade eder.³²⁴

Kur'ân'ı Kerim, kendi kendisini açıklayan mahiyette bir ilahi kitaptır. Sûre ve ayetlerdeki iniş sırası birbiri üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla bir sonraki ayet bir önceki ayeti açıklar mahiyettedir. Mesela, Mekkî dönemi sure ve ayetlerde külli kaideler yer alırken, Medeni ayetlerde bunlar açıklanır. Bu nedenle ayetlerin sebab-i nüzul ve tarihsel arka planının bilinmesi, ayetlerin doğru ve kolay anlaşılmasında son derece önemli bir unsurdur. Tabi sûre ve ayetlerin iniş sebebini bilmek, onların evrensel mesajını sınırlamaz. Sebeplerin özel olması, hükümlerin genel olmasına mani değildir.³²⁵

---

³²³ es-Suyuti, el-İtkan, thk. Dr.Mustafa Dîb el-Buğa, Daru İbn Kesir, C.1, (Beyrut 1987), 25; Kayhan, *Kaf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medeni Ayetler Meselesi*,135; Ekinci, *Mekki Surelerde Hoşgörü*, 17.

³²⁴ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 51.

³²⁵ Akpınar, *Mekki Ayetlerde Mü'minlere Yönelik Hitaplar*, 281.

Mekkî-Medeni ayrımını bilmek, o dönemin sadece mekân itibariyle bilinmesini sağlamaz, aynı zamanda o mekânda yaşayan insanların ferdi, içtimai, ahlaki ve ailevi durumlarının da bilinmesini sağlar. Çünkü vahiy, indiği dönem ve mekândaki muhataplarının hal ve durumlarını dikkate almıştır. Dolayısıyla bu, sûre ve ayetlerin muhteva ve üsluplarına da yansımıştır. Bu bakımdan Mekki ve Medeni surelerin ayrımı, Yüce Allah'ın kime, ne zaman, nerede, nasıl hitap ettiğini; bu bağlamdaki ilahi metot çerçevesini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda vahiy bize insanların ferdi ve içtimai seviyelerini dikkate alarak muhatapın kişiliğine, çevresine ve kültürüne göre hitap etme yolunu göstermektedir.³²⁶

Bu nedenle her müfessir, Mekkî-Medeni ayrımının ne kadar önemli olduğunu bilir ve kendi eserlerinde bu konuya yer vermeye özen gösterir. Çünkü bu konu, müfessirlere vahyin gelişim aşamalarını, gelişim aşamalarındaki üslup ve yöntemi, Kur'an ve Resulullah arasındaki ilişkiyi müşahade etme konusunda imkân verir.³²⁷ Atilla Yargıcı, Mekkî-Medeni ayrımının bilinmesinin müfessirlere ayetlerin teşri tarih bilgisini ve ilahi yasamadaki tedricilik malumatını kazandırdığını, nasihi mensuhdan ayırt etmede husule gelecek ihtilafi çözmeye de yardımcı olacağını ifade eder.³²⁸

2.2.2 Mekkî ayetlerin genel özellikleri

Vahyin yirmi üç yıllık dönemini kapsayan Mekke dönemi, Kur'an'ın ayet sayıları bakımından yaklaşık üçte birini, surelerin sayıları açısından üçte ikisini oluşturmaktadır. Mekke ve Medeni dönem, birbirinden farklı iki dönemi kapsamaktadır. Bu nedenle İslâm âlimleri her iki dönemin kendine has özelliklerini inceleyerek bunu lafzî/şekli ve muhteva bakımından iki başlık altında değerlendirmişlerdir:

---

³²⁶ Yargıcı, *Mekki ve Medeni Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi*, 281.

³²⁷ Ekinci, *Mekki Sûrelerde Hoşgörü*, 22-23.

³²⁸ Yargıcı, *Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi*, 293.

a-Mekkî surelerin Lafzi özellikleri

- Secili ifadelerinin, fesahat ve belâgat yönlerinin güçlü olması dolayısıyla Mekki sûre ve ayetlerin çoğunluğu Mekkeli müşriklerin ruhsal ve zihinsel yapılarına göre kısa ve seciyeli, eleştirel bir dil yapısı ve muhtevanın gerektirdiği durumlarda sert, belagat ve fesahat değeri yüksek, uyum, ahenk ve ölçü bakımından tam bir bütünlük arzeden yapıya sahiptir. Mekki ayetlerde muhatabı ikna etme ön plandadır ve duygusal yönden kuşatıcı bir etkiye sahiptir. Muhatabına yönelik her hitabında ve üslubunda güçlü bir vurgu vardır. Hadiye Ünsal, Mekki surelerin bu çarpıcı özelliğini, Velid b. Muğire'nin sözlerini naklederek belirtir: *"Arap şiirini, kasidesini, reczini benden daha iyi bilen yoktur. Muhammed'in söylediği sözler bunlardan hiçbirine benzemiyor."*³²⁹
- Mekki sure ve ayetler kısa, muhteva bakımından daha az konu içeriğine sahip özelliğinin yanısıra vicdanları harekete geçiren bir etkiye sahiptir. Çünkü bu dönemde psikolojik tahrik fazladır.³³⁰
- "Kella" lafzının geçtiği ayetler Mekki'dir. Bu konuda Cerrahoğlu, El-Ummânî'n sözlerini şöyle nakleder: *"Kur'an'ın son yarısının çoğu Mekke'de indirilmiştir. Mekkelilerin ekserisinin mütekebbir olmalarından dolayı bu lafızların tekrarı ile onların durumu reddedilmiş ve tehdit edilmişlerdir."*³³¹
- Secde ayetlerinin olduğu sureler de Mekki'dir. Çünkü secde ve aynı kökten türeyen kelimeler Kur'an'da esas itibariyle *"boyun eğme"* manasına gelir.³³²

---

³²⁹ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 58.

³³⁰ A.g.e., 57.

³³¹ Cerrahoğlu, *İlmü usûli't-Tefsir*, 58.

³³² Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 62.

- “*Ya eyyuhennasu*” hitabının bulunduğu ve “*ya eyyuhellezine amenu*” hitabının bulunmadığı (el-Hacc suresi hariç) her sure Mekki’dir.³³³
- Hurûf-ı mukatta’a ile başlayan sureler de Mekki olarak kabul edilir. Buna göre “*elif-lam-mim*” ve “*elif-lam-ra*” harfleri ile başlayan (el-bakara ve Al-i İmran hariç) her sure Mekki’dir.³³⁴
- Mekke dönemine ait olan sûre ve ayetlerde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri “*uyarı*” ve “*risalet*” safhasıdır. Bu ikisi arasındaki fark ise; uyarının düşünce düzeyinde olması ve eski anlayışlarla mücadele etmesi ve yeni anlayışlara çağrıda bulunmayı ifade etmesidir. Uyarı, yani inzar karşı tarafı etkileme esasına dayanır. Bu nedenle de Mekki sûre ve ayetlerde vurgulu ve çarpıcı bir üslup kullanılmıştır. Risalet ise, yeni toplumun ideolojisinin oluşturulması anlamına gelir. Bu nedenle bilgi aktarımı ön plandadır. Uyarıda ise bilgi aktarımı çok zayıf ve ikinci bir konudur. Mekke döneminde de “*uyarı*” safhası çok az istisna dışında risalet safhasına geçememiştir.³³⁵
- Mekki sûre ve ayetlerin bir diğer karakteristik özelliklerinden biri, yemin edatlarının olmasıdır. Cahiliye Arapları bir şeyin önemini ve değerini ifade etmek ve konuya dikkat çekmek için yemin/kasemi sık kullanırlardı. Onların bu üslup ve ifade tarzları Kur’an’a yansımıştır.³³⁶

b-Mekki Surelerin Muhteva Özellikleri

- Cahiliye dönemi Arap toplumu, Allah’a ortak koşan, vahyi ve din gününü yalanlayan, öldükten sonra dirilmeye inanmayan,³³⁷ hayatın

---

³³³ Yargıcı, *Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi*, 282; Ekinci, *Mekki Surelerde Hoşgörü*, 22-24.

³³⁴ Kayhan, *Kaf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medeni Ayetler Meselesi*, 134.

³³⁵ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlihi*, 76; Sevinç Gökbulut Bural, *Kur’an’ı Kerim’in Mekki Surelerinde İman-Ahlâk İlişkisinin Toplumsal Boyutları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir-2016), 58.

³³⁶ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlihi*, 61.

³³⁷ Saffat/16.

sadece dünya yaşamından ibaret olduğunu düşünen,³³⁸ düşmanlıkta ve zulümde ileri giden bir topluluk olduğundan, Mekki sure ve ayetlerin birincil temel konusu ve üzerinde sıklıkla durduğu ana konu, akide/iman, “La ilahe ilallah” ın açıklamasıdır.³³⁹

- Âdem ve İblis, diğer peygamber ve geçmiş milletlerin kıssalarının anlatıldığı sure ve ayetler Mekki’dir (el-Bakara hariç).³⁴⁰
- Kâfirlerin ve müşriklerin yalanları, ithamları ve onların bu davranışlarına karşı verilen cevaplar ve onların tutumlarının reddedilmesi, yalanlanması, inkârcılara yönelik uyarılar, tehdit edilmesini içeren sure ve ayetler Mekki’dir.
- Ehl-i Kitab’ın durum ve konumlarının daha yumuşak bir üslup ile anlatıldığı, onlarla İslam daveti arasında hedef ve taraf, üslup ve içerik bakımından benzerlik olduğunu ihtiva eden sure ve ayetler Mekki’dir.
- Münafıkların durumları, komploları, aldatmalarının yer almadığı sure ve ayetler Mekki’dir. Ankebut sûresi Mekki’dir, fakat münafıklardan bahsedildiği için ilk 11 ayeti Medeni’dir.³⁴¹
- Derin ve köklü değişimlerin yaşandığı, Tevhid ekseninde yeni bir hayatın ilk adımlarının atıldığı ve eğitim dönemi olarak adlandırıldığı, evrensel temel ahlâki ilkelerin yer aldığı sure ve ayetler Mekki’dir. Allah’a, elçi’ye, ahirete ve kitaplara iman gibi esasları içeren, fertlere sağlam ahlakı ve onları şahsiyet sahibi yapmayı hedef alan sure ve ayetler genellikle Mekke dönemine ait sure ve ayetlerdir.³⁴²

---

³³⁸ Casiye/24.

³³⁹ Kutup, *Kur’an Araştırmaları Mekki Ayetler*, 12-13.

³⁴⁰ Yargıcı, *Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi*, 282.

³⁴¹ Cerrahoğlu, *İlmu usûli’t-Tefsir*, 59.

³⁴² A.g.e.,59.

- Mekkî ayet ve surelerin ana renkleri, tevhid, ahiret ve nübüvettir. Bu ilkeler yerleştirilmeye çalışılırken, vurgulanan tutumlar daima şefkat, merhamet, yardım, hoşgörü, sabır, yumuşaklık vb. değerlerle ifade edilmiştir.³⁴³
- Külli/mutlak hükümler, Mekke döneminde muhkem bir şekilde vazedilmiş ve sabitleşmiştir. Bu nedenle vaz edilen bu hükümler, zarurî ve evrensel, tarih üstü bir nitelik taşıdığından bu hükümlerde hiçbir değişiklik söz konusu değildir. Medeni sureler, daha özel ve belirleyici hükümler içerir. Mesela, Mekke’de inen ayetlerde infâk, tasadduk ve zekâttan bahsedilir. Ancak kimler, hangi ölçüde, kimlere infâk, tasadduk edeceği ve zekat vereceği belirtilmez, infâkın sınırları çizilmez. Fakat Medeni ayetlerde bu belirlenir. Mekke döneminde külli kaideler vazedilip, uygulamalar kişilere bırakılmıştır. Medine dönemi cüz’i kaideler içerip, hükümler kayıt altına alınarak belirginleşmiştir. Kur’an’ın uyguladığı bu tedricilik metodu şartlar oluşturulduğu takdirde günümüzde de uygulanabileceği mümkündür.³⁴⁴
- Mekkî sure ve ayetlerde yer alan hükümlerin mana ve maksadı her Müslüman tarafından kolaylıkla anlaşılabilir niteliktedir. Medeni sure ve ayetlerde yer alan hükümler ruhsat, Mekki hükümler azimet niteliğindedir.³⁴⁵
- Mekkî sure ve ayetler muhteva bakımından insanı düşünmeye, araştırmaya, anlamaya sevkeder. Akıl yürütme, kıyas yapma, soru sorma, sorgulama gibi zihinsel faaliyetleri içerir ve bunun sonucunda da inanmaya çağırır.³⁴⁶ Mekkî surelerin tamamında ve ayrı bölümlerinde işlenen konular yaklaşık olarak aynıdır. Bunlar çağrı,

³⁴³ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 12-13.

³⁴⁴ Akpınar, *Mekkî Ayetlerde Mü'minlere Yönelik Hitaplar*, 279.

³⁴⁵ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 52.

³⁴⁶ Güven, *Mekkî Surelerde Cahili Arap Aklına Eleştiriler*, 469-470.

bilgi, müjdeleme, tartışma, korkutma, kıssalar verme açısından benzerlik gösterir.³⁴⁷

Mekke dönemi sure ve ayetlerin genel özellikleri konusundaki bilgileri, Şâtibi'nin tespitlerini naklederek ifade edecek olursak;

Mekke döneminde inen ayetlerle küllî kaideler ortaya kondu, Medine döneminde inen ayetlerle bunlar tamamlanmış oldu. Mekke döneminde teşrî kılınan şeyler arasında cüzî/ferî hususlar çok nadirdi. Mekke döneminde teşrî kılınan hükümler ki bunlar ilk olma özelliğine sahiptirler. Genellikle mutlak olup herhangi bir kayıt taşımamaktadırlar. Bunlar, akl-ı selîm sahiplerince yapıla gelmekte olan adetlerin gereği doğrultusunda câri olan, üstün ahlak ilkelerinin gerekli kaldığı kabilden şeylerdir. Bunların büyük çoğunluğu, o adetlerle ilgili olmak üzere mükelleflerin kendi değerlendirmelerine ve şahsî ictihadlarına havale edilmiştir. Namazı farzı ve nafilesiyle Kitap ve Sünnetin beyan ettiği şekilde kılmak, muhtaçlara yardımcı olmak, fakirlere-yoksullara maddî destekte bulunmak için Şeriatta belirlenmiş bir miktar aranmaksızın infâkta bulunmak, sağduyu sahiplerince güzel görünen sıla-i rahim ilişkilerini sürdürmek ve onların uzak yahut yakın olduklarına bakmamak, komşu haklarına riayet etmek, uzak yakın olsun bütün toplumun haklarını gözetmek, ayırım yapmaksızın herkesin arasını bulmaya çalışmak, tartışmaya girmemek ve en güzel yollarla karşılık vermek ve benzeri henüz haklarında bazı kayıtlar getirilmeyen mutlak hükümler bu cümledendir. Yasaklanan münkerât içinde durum aynı idi. O dönemlerdeki Müslümanlar, emredilenleri yapmak ve yasaklananlardan kaçmak için bütün gayretlerini ortaya koyuyorlardı. Mekkî esaslar mücmeldi. Yeni gelişmeler ve ihtiyaca binâen sonradan gelen Medenî açıklamalar, kayıtlamalar, tahsisler ise, Allah'tan bir lütuf olarak önceden gelmiş küllî esasların tamamlayıcısı oldu ve din o muhkem esaslar üzerine bina edildi. Şu halde ilk esaslar bâkîdir, onlar

---

³⁴⁷ Belek Japarakunov, “Muhammed İzzet Derveze'nin 'Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Resul' Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2009), 20.

ne değişmiş, ne de neshe maruz kalmışlardır. Çünkü onlar hemen her konuda zarurî-küllî mahiyettedirler. Hicretten önce Müslümanlar kendi ictihad ve ihtiyatlarının sonucu olarak Mekkî teşrîin gereği doğrutusunda hareket ederlerdi ve bunda çok büyük mesafe kat etmişlerdi. Daha sonra Medine döneminde gelen öncekileri tamamlayıcı açıklamalar daha kolaydı, ancak Medine döneminde gelen ruhsatlar, onlar Mekkî olan azimetlerden uzaklaştırmadı.”³⁴⁸

2.2.3 Mekkî Surelerin İsimleri, Tasnifi Ve Sayısı Hakkında Ulemanın Görüşleri

Mekkî-Medenî surelerin Mekkî ve Medenî oluşlarında, surelerin kaç tanesinin Mekkî, kaç tanesinin Medenî ve kaç tanesinin hem Mekkî hem de Medenî olduğu konusu âlimler arasında ihtilafli olduğu gibi üzerinde ittifakla kabul edilen bir nüzul tertibi de mevcut değildir. Bölümün baş taraflarında da ifade ettiğimiz gibi konu hakkındaki bilgiler, sahabe ve tabiin'e dayanmaktadır. Bu, konuyu aydınlatma açısından yetersiz olduğu bir gerçektir.³⁴⁹ Kur'ân-ı Kerim'in nüzul zamanı ile ilgili birtakım bilgiler mevcuttur, fakat bu bilgilerin sübut açısından inceleme ve araştırmaya ihtiyacı olduğu ve bu mevcut bilgiler ışığında bir nüzul kronolojisi oluşturmanın da imkan dâhilinde olunmadığı ifade edilmektedir.

Hadiye Ünsal, bu konu hakkında İkrime'nin (ö. 105/723) sözlerini şöyle nakleder; “*İnsanlar ve cinler Kur'an'ı nazil olduğu sıraya göre telif/terkip etmek üzere bir araya gelseler, yine de bu işi başaramazlar.*”³⁵⁰ İzzet Derzeze, sûrelerin sıralanışı konusunda nakledilen bilgilerin, Mekkî ve Medenî surelerin ayrımı konusundaki zorlukları bir nebze hafifletmiş olsa da Mekke sûre ve ayetlerin iniş tarihini doğru olarak tespit etmenin ve belirlemenin zor olduğunu belirtir.³⁵¹

---

³⁴⁸ Şatibi, *el-Muvafakat İslami İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmet Doğan, (İz Yayıncılık, 2016), 97-99. Akt.

³⁴⁹ Kayhan, *Kaf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medeni Ayetler Meselesi*, 135.

³⁵⁰ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 14.

³⁵¹ Derzeze, *Siret'r-Rasul*, Trc.Mehmet Yolcu, (Yöneliş Yayınları, ts.) I/155.

Kur'ân indiği dönemin sosyo-kültürel yapısına ve muhataplarının ruhsal ve manevi boyutuna, yaşadıkları problemlerine yönelik ilahi cevaplar içerdiğinden dolayı tefsir çalışmalarında ayetlerin iniş zamanı ve nüzul sırası dikkate alınması gereken bir konudur. Bunun aksi, uygun olmayan sonuçlar doğurabilir. Bu durum, dikkate alındığından dolayı sûrelerin tasnifi ile birlikte kronolojik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk çalışmalar XIX. yy'da müsteşrikler tarafından yapılmıştır. Bunlar sûrelerin hitabına, üslup ve konularına bakarak sûrelerin indiği dönemi ve bağlı olduğu olayları açıklamaya çalışmışlardır. Onlar, bu alandaki çalışmaya öncülük etmişlerdir. Fakat Kur'ân'ı Resulullah'ın yazdığını iddia etmekten de geri durmamışlardır. Bundan dolayı da Müslüman müfessirler, onların bu çalışmalarını kasıtlı olduğunu düşünerek ve Kur'ân'ın yetersiz görülmesi gibi bir algıya sebebiyet vermemek adına bu çalışmalara temkinli yaklaşmışlardır.³⁵²

İslam dünyasında bugün bilinen nüzul sıralaması dikkate alınarak bir takım gerekçelerle mevcut sıralama üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.³⁵³ Bazı araştırmacılar, özellikle Mekkî sureleri tasnif etmişlerdir. Bu dönemde, bazı olayları dikkate alarak bunu kırılma noktası olarak kabul etmişler, belirleyici olarak gördükleri olayı ise yeni dönemin başlangıcı kabul etmişlerdir. Bu çalışmalarda dikkat çeken diğer bir husus da surelerin hitap şekli, konuları ve olaylar arasındaki bağlantılardan hareketle sure sayısı ile bu surelerin kendi içlerindeki sıralamalarda görülen farklılıklardır.³⁵⁴ Bizde konumuz itibariyle, bu konuda yapılan tasnif çalışmalarından birkaçını örnek olarak vermek istiyoruz:

---

³⁵² Burhan Çonkor, *Surelerin Belirli Dönemlere Ve Olaylara İzafesi*, Dini Araştırmalar Dergisi, C.19, S.48, (Ocak-Haziran, 2016), 129-133.

³⁵³ Günümüzde yapılan çalışmaların ilk örneğini Ömer Rıza Doğrul'un (1893-1952) "*Tanrı Buyruğu*" adlı eseridir. Mevdudi, "*Tefhimü'l Kur'an*" adlı eserinde Mekke dönemini dört aşamaya ayırmıştır. Bu çalışma batılı araştırmacılara ait olsa da ilk defa Mevdudi kullanmıştır. Muhammed Abid el-Cabiri, "*Fehmü'l Kur'an*" adlı çalışmasında Mekke dönemini altı aşamaya bölmüştür. Hatice Merve Çalışkan, "*M.615 yılında inen ayetler*" adlı Yüksek Lisans Tezi. Abdülvahid Yakup Sinanoğlu, "*Boykot Döneminde Nâzil Olan Surelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*" adlı Yüksek Lisans Tezi. Burhan Çonkor, "*Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*" alı doktora çalışması. Hadiye Ünsal, "*Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlili*" adlı doktora çalışması. Esra Gözeler, "*Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik Olgusal Bir Yaklaşım*" adlı doktora çalışması.

³⁵⁴ Çonkor, *Surelerin Belirli Dönemlere Ve Olaylara İzafesi*, 134-136.

Mukâtil b. Süleyman yoluyla Şehristâni'nin Hz.Ali'den naklettiği sıralama şöyledir:

*Alak/96, Kalem/68, Müzemmil/73, Müddessir/74, Tebbet/111, Tekvir/81, A'la/87, Leyl/92, Fecr/89, Duhâ/93, İnşirâh/94, Asr/103, Kevser/108, Maûn/107, Kâfirun/109, Fil/105, İhlâs/112, Tekâsur/102, Necm/53, Abese/80, Kureyş/106, Kâria/101, Kıyamet/75, Hümeze/104, Mürselât/77, Kâf/50, Târik/86, Kamer/54, Sâd/38, Cin/72, Yâsîn/36, Furkân/25, Fâtır/35, Meryem/19, Tâhâ/20, Vâkıâ/56, Şuarâ/26, Neml/27, Kasas/28, Hûd/11, Yûsuf/12, Hac/22, En'âm/6, Sâffât/37, Lokmân/31, Sebe/34, Rûm/30, Kadir/97, Şems/91, Burûc/85, Tin/95, Mü'min/40, Fussilet/41, Duhân/44, Şûrâ/42, Câsiye/45, Ahkâf/46, Kehf/18, Secde/32, Enbiyâ/21, Nahl/16, Nûh/71, İbrahim/14, Tûr/52, Mülk/67, Hâkka/69, Meâric/70, Nebe/78, Naziât/79, Zâriyât/51, İnşikâk/84, İnfitâr/82, Zümer/39, Ankebut/29, Yûnus/10, Hicr/15, Mü'minûn/23, Mutaffifin/83, Enfâl/8, Bakara/2, Âl-I-imrân/3, Nisâ/4, Mâide/5, Ahzâb/33, Mümtehine/60, Hadid/57, Muhammed/47, Ra'd/13, Rahmân/55, İnsân/76, Talâk/65, Beyyine/98, Şems/91, Zilzâl/99, Nasr/110, Nûr/24, Münâfikûn/63, Mücadile/58, Hucurât/49, Tahrim/66, Cuma'62, Saf/61, Tevbe/9, Felak/113, Nâs/114, Fetih/48, Kâria/101, Âdiyât/100, A'raf/7, İsrâ/17, Gâşiye/88.*³⁵⁵

İzzet Derveze tarafından yapılmış Mekkî ve Medenî sûrelerinin sıralanmasını şu şekilde verebiliriz:

Burada, başta Alak/96 süresi gelmek üzere, Kalem/68, Müzzemmil/73, Müddessir/74, Fatiha/1, Mesed/111, Tekvir/81, A'la/87, Leyl/92, Fecr/89, Duha/93, İnşirah/94, Asr/103, Âdiyât/100, Kevser/108, Mâûn/107, Kâfirûn/109, Fiil/105, Felak/113, Nas/114, İhlâs/112, Necm/53, Abese/80, Kadir/97, Şems/91, Burûc/85, Tin/95, Kureyş/106, Kariya/101, Kıyama/75, Hümeze/104, Mürselat/77, Kaf/50, Beled/90, Tarık/86, Kamer/54, Sad/38, Araf/7, Cin/72, Yasin/36, Furkan/25, Fatir/35, Meryem/19, Taha/20, Vakia/56, Şuara/26, Neml/27, Kasas/28, İsrâ/17, Yunus/10, Hud/11, Yusuf/12, Hicr/15, En'am/6, Saffat/37, Lokman/31, Sebe/34, Zümer/39, Mü'min/40, Fussilet/41, Şûrâ/42,

---

³⁵⁵ Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 85.

Zuhruf/43, Duhan/44, Gâşiye/88, Kehf/18, Nahl/16, Nuh/71, İbrahim/14, Enbiya/21, Mu'minun/23, Secde/32, Tûr/52, Mülk/67, Hâkka/69, Meâric/70, Nebe/78, Naziât/79, İnfıtar/82, İnşikak/84, Rûm/30, Ankebût/29, Mutaaffifin/83 olmak üzere toplam sure sayısı 85'tir.

Medine sûrelerinin sıralaması ise şu şekilde olup sayısı 28'dir.³⁵⁶

Bakara/2, Enfal/8, Al-i İmran/3, Ahzab/33, Mümtehine/60, Nisa/4, Zilzal/99, Hadid/57, Muhammed/47, Rad/13, Rahman/55, İnsan/76, Talak/65, Beyyine/98, Haşr/59, Nur/24, Hac/22, Münafikun/63, Mücadele/58, Hucurat/49, Tahrim/66, Tegabun/64, Saffat/37, Cuma/62, Fetih/48, Maide/5, Tevbe/9, Nasr/110.

Mekkî sureleri kronolojik açıdan nüzul sırasına göre tasnif eden Müslüman müelliflerden biri de Muhammed Âbid el-Cabiri'dir. Eseri, *Fehmü'l Kur'ani'l-Hâkim*'dir. Bizde çalışmamızda Cabiri'nin nüzul sıralaması tasnifini bâz aldık. Cabiri, davetin seyrini etkileyen olaylardan hareketle Kur'ân'ın nüzul dönemini altı aşamada incelemiştir. Bu aşamaların her birinin özelliklerini tespit ederek hangi aşamada hangi surelerin inzal edildiğini belirlemeye çalışmıştır. Üç cilt olarak hazırlanan *Fehmü'l Kur'ân'ın* ilk iki cildi Mekkî surelere ayrılmıştır. Son cildi olan 3. cilt ise Medenî surelere ayrılmıştır. Mekkî sureler toplam 90 sureden oluşmakta olup, bu dönemi altı merhalede incelemiştir. İlk üç aşamayı içeren sureler 52, sonraki üç aşama 38 sureden oluşmaktadır. Bu ilk 52 sure ile 38 sure arasında islam davetinin seyri ve Kur'ân muhatapları bakımından dikkat çekici bariz farklılıklar vardır.³⁵⁷

Bu nüzul sıralamasında 53. sırada yer alan Hicr suresi ile birlikte muhatap kitlesi değişmiştir. Bu sureye kadar muhatap kitle mekkeli müşriklerdir. Fakat bu aşamadan sonra gizlice bile olsa, İslam davetinin Mekkeli müşriklere ulaştırılmasının yolları tıkanmıştır. Çünkü Mekkeli müşrikler, bu süreç zarfında yeni Müslüman olanların ne Habeşistan'a gidişlerini engelleyebilmişlerdir, ne

---

³⁵⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri, (Düşün Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2014).

³⁵⁷ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, I/ 18-23.

de Habeşistan'a giden Müslümanları geri döndürebilmişlerdir. Bunun üzerine Mekke'de boykot kararı alarak her türlü insani ilişkilerin yolunu kesmişlerdir.³⁵⁸

İşte tam da bu esnada vahiy, Resulullah'ı bu aşamadan sonra civar kabilelerinden hac ve panayırlar için Mekke'ye gelen kabile temsilcilerine yönlendirmiştir. Hicr/94-95'inci ayetler Mekkeli müşriklerin dışında Mekke'ye gelen insanlara tebliğde bulunulmasını işaret eder. Davet bu aşamadan sonra bireysel ilişkiler devresinden çıkarak hac ve panayırlarda insan topluluklarına açıkça ilan edilme evresine geçer. Cabiri'nin bu tasnifinde ilk üç aşama ile son üç aşama arasında muhatapların çeşitlenmesine bağlı olarak belirgin farklılıkların olduğu görülür.³⁵⁹ Muhammed Âbid el-Cabiri'nin Mekkî dönemi surelerin tasnifi şöyledir:

1.Aşama Nübüvvet, Rubûbiyet, Ulûhiyet: Bu dönem surelerin özelliği, davetin bireysel olması ve gizli sürdürülmesidir. Bundan dolayı hitap Resulullah'a'dır. Surelerin diğer bir özelliği ise, kısa, veciz olması ve İhlas suresine kadar "rab" kelimesinin kullanılmasıdır.³⁶⁰

Alak (1-5)/96, Müddessir (1-10)/74, Tebbet/111, Tekvir/81, A'la/87, Leyl/92, Fecr/89, Duha/93, İnşirah/94, Asr/103, Adiyat/100, Kevser/108, Tekasür/102, Maun/107, Kafirun/109, Fil/105, Felak/113, Nas/114, İhlas/112, Fatiha/1, Rahman/55, Necm/53, Abese/80, Şems/91, Buruc/85, Tin/95, Kureyş/106.

2.Aşama Kıyamet, Diriliş, Hesap ve Kıyamet Sahneleri: Bu aşamada ahiret merkezli bir söyleme geçilmiş, kıyamet sahneleri, ahiretteki hesap ve onu takip eden ödül-ceza durumlarını canlandırma gibi ifadeler kullanılmıştır. Resulullah'a teselli ve tavsiye üslubu kullanılır ve Kureyşlilere yöneltilen tehdit, uyarı, eleştiri ve müjde içerikli mesajlar verilir.³⁶¹

---

³⁵⁸ A.g.e., I/ 17-18.

³⁵⁹ A.g.e., II/11-18, 85-86, 395.

³⁶⁰ A.g.e., I/158-159.

³⁶¹ A.g.e., I/225-228.

Karia/101, Zilzal/99, Kıyamet/75, Hümeze/104, Mürselat/77, Kaf/50, Beled/90, Alak (6-19)/96, Müddessir (11-56)/74, Kalem/68, Taha/86, Kamer/54.

3.Aşama Şirk Eleştirisi: Bu surelerin en büyük özelliği Kureyşlilerin Resulullah'ı engellemek için amcası Ebu Talib'in nezdinde girişimler başlatmaları ve Resulullah'ın kureyşli müşriklere karşı putlar konusunda amansız bir şirk mücadelesi içine girmiş olmasıdır. Bu mücadele esnasında Resulullah ve arkadaşları çeşitli baskı ve şiddete maruz kalmışlardır.³⁶²

Sad/38, A'raf/7, Cin/72, Yasin/36, Furkan/25, Fatır/35, Meryem/19, Taha/20, Vakıa/56, Şuara/26, Neml/27, Kasas/28, Yunus/10, Hud/11, Yusuf/12.

4.Aşama Çağrışı Haykırma ve Kabilelerle İletişim. Şirk sert bir dille eleştirilmeye devam edince, Kureyşlilerde tepkilerini sertleştirmişlerdir. Hz. Ebu Talip nezdinde Resulullah ile görüşmeler devam etmiş ve bizzat Resulullah ile ilişki kurma noktasına gelmişler ve Resulullah'ı ölümle tehdit etmişlerdir. Müslümanlara karşı işkencelerini artırmaları üzerine Habeşistan'a 11 erkek sahabe ve bazılarının hanımlarından oluşan bir grup hicret etmiştir. Bu dönemde Resulullah ve Müslümanlar zor şartlar içinde olduğundan inen vahiy Resulullah'ı teselli etme, sabır ve metanet aşılamağa yönelmiş ve bu bağlamda peygamber kıssalarına yer vermiştir.³⁶³

Hicr/15, En'am/6, Saffat/37, Lokman/31, Sebe/34.

5.Aşama Muhasara ve Habeşistan'a Hicret: Bu dönemin en belirgin özelliği, Resulullah'ın müttetik arayışı içine girmesidir. Bu dönemde inen sureler Resulullah'a öğüt ve hatırlatma, kalbini sağlamlaştırma, teselli etme, sabır ve sebat etmeye teşvik içermektedir.³⁶⁴

Züimer/39, Mü'min/40, Fussilet/41, Şûrâ/42, Zuhruf/43, Duhan/44, Casiye/45, Ahkaf/46.

---

³⁶² A.g.e., I/469-472.

³⁶³ A.g.e., II/10-11.

³⁶⁴ A.g.e., II/107-109.

6.Aşama Muhasara Sonrası Kabilelerle İletişimin Sürdürülmesi ve Hicret

Hazırlıkları: Ebu Talip ve Hz. Hatice'nin vefatı, ikisinin vefatı arasında bir ay olduğu söylenir, Bu iki kayıp Resulullah'ı derinden üzmüş ve belli bir süre evinden çıkmamıştır. Müşrikler, bunu fırsat bilerek daha fazla Resulullah'ın üzerine gitmişlerdir. Bunun sonucunda Resulullah, destek bulmak ümidiyle Taif yolculuğu yapmış ve bu yolculuktan sonuç alamamıştır. Bunun üzerine tekrar panayırlara yönelerek Akabe biatlarını gerçekleştirmiştir. Birinci ve ikinci Akabe biatlarından sonra hicret hazırlıklarına başlamıştır.³⁶⁵

Nuh/71, Zariyat/51, Ğaşiye/88, İnsan/76, Kehf/18, Nahl/16, İbrahim/14, Enbiya/21, Mü'minun/23, Secde/32, Tur/52, Mülk/67, Hakka/69, Mearic/70, Nebe/78, Naziat/79, İnfitar/82, İnşikak/84, Müzemmil/73, Ra'd/13, İsra/17, Rum/30, Ankebut/29, Mutaffifin/83, Hac/22.

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi 19. yüzyılda birçok Batılı araştırmacı tarafından Kur'an kronolojisi konusunda bir takım denemeler yapılmış ve müstakil eserler telif edilmiştir. Bu araştırmacılar arasında Gustav Weil, J. Meadows Rodwell, J. William Muir, Theodor Nöldeke, Hartwig Hirschfeld, Richard Bell ve Regis Blachere isimler bulunmaktadır. Müsteşrikler arasında geliştirilen kronoloji denemelerinin ilk örneği Alman oryantalist Gustav Weil'e aittir. Weil, Resulullah'ın hayatta iken vahiyleri kronolojik veya muhtevaya göre sıralamaya koymadığı için eleştirenler arasındadır. Nüzul evrelerini dörde ayıran Weil, üçü Mekke, biri Medine dönemine tahsis etmiştir. Weil'in nüzul sıralaması şöyledir:

Birinci Dönem: *Alak/96, Müddessir/74, Müzemmil/73, Şuara/26, Kureyş/106, Tebbet/111, Tekvir/81, Necm/53, Hicr/15, Kalem/68, A'la/87, Leyl/92, Fecr/89, Duha/93, İnşirah/94, Asr/103, Adiyat/100, Kevser/108, Tekasür/102, Maun/107, Kafirun/109, Fil/105, Felak/113, Nas/114, İhlas/112, Abese/80, Kadir/97, Şems/91, Buruc/85, Beled/90, Tin/95, Karia/101, Kıyamet/75, Hümeze/104, Mürselat/77, Tarık/86, Mearic/70, Nebe/78, Naziat/79, İnfitar/82, İnşikak/84, Vakıa/56, Ğaşiye/88, Tur/52, Hakka/69, Mutaffifin/83, Zilzal/99.*

---

³⁶⁵ A.g.e., II/225-230.

İkinci Dönem: *Fatiha/1, Zariyat/51, Yasin/36, Kaf/50, Kamer/54, Duhan/44, Meryem/19, Taha/20, Enbiya/21, Mü'minun/23, Furkan/25, Mülk/67, Saffat/37, Sad/38, Zuhruf/43, Nuh/71, Rahman/55, İnsan/76.*

Üçüncü Dönem: *A'raf/7, Cin/72, Fatır/35, Neml/27, Kasas/28, İsrâ/17, Yunus/10, Hud/11, Yusuf/12, En'am/6, Lokman/31, Sebe/34, Zümer/39, Mümin/40, Secde/32, Şûrâ/42, Casiye/45, Ahkaf/46, Kehf/18, Nahl/16, İbrahim/14, Fussilet/41, Rum/30, Ankebut/29, Ra'd/13, Tegâbun/64.*³⁶⁶

2.3 Psikolojinin İnsana Bakışı

Bütün canlı varlıklara ev sahipliği yapan dünyada, herhangi bir canlının hayat sürmediği bir yer yok gibidir. 2 bin üzerinde bilim adamının yaptığı çalışmalarının neticesinde bugün, Dünya'da 8 milyon 700 bin canlı türünün yaşamakta olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁷ Yaratılmış ve can verilmiş, kendi iradesi ile hareket eden, yer değiştirebilen yaratık, insan ve hayvan gibi varlıklara “canlı” denir.³⁶⁸ Canlılık ise yaşamdır. Bu canlılar âleminin en karışık ve en zor anlaşılır varlığı ise insandır. Alexis Carrel belki de bu yüzden insan için “*meçhul*” ismini kullanmıştır.³⁶⁹

İnsan nedir? sorusu birçok bilimin konusu olmuştur ve her bilim insanı kendi bakış açısı ile tanımlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak insan hakkında birçok tanım yapılmış olsa da bu tanımların her biri, insanın sadece bir yönünü ele almıştır. Dolayısıyla bu tanımlamalar insanı bütünüyle yansıtmamış ve bir bütün olarak da ifade edememiştir. Neticede eksik bir tanımlama ortaya çıkmıştır. İnsan tek yönlü ve sadece bir bedenden müteşekkil bir varlık değildir. İnsan hem

---

³⁶⁶ Gustav Weil, *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, (Bielefeld, 1844), 55-63; Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, 99-100.

³⁶⁷ Son araştırmalarda bilim adamları bu rakamı tespit etmiş olsa da bu sayının muhtemelen 10 milyon ile 100 milyon arasında olduğu da söylenmektedir. Çünkü bilim insanları her geçen gün yeni türler keşfetmektedir., bkz.<http://www.ntvmsnbc.com/id25244635/23.05.2013>.

³⁶⁸ Abdulmecit Okcu, Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl.17, S. 56, (Yaz 2013), 152.

³⁶⁹ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Ömer Durmaz, (Hayat Yayınları, 2016).

ruh ve bedenden müteşekkil, hem fiziksel hem de ruhsal bir varlıktır. Aslında insanı insan yapan da onun manevi yönü, ruhudur. Çünkü insan “...*ruhumdan üfllediğim zaman...*”³⁷⁰ ayeti gereğince ilahi nitelikler taşımaktadır. Bu ayetin tefsirinde Şaban Ali Düzgün insanın, Tanrı'nın imgesinde olduğunu ifade eder. Bu ayetin, insanın hem Tanrı gibi davranmayı ilke haline getirmesi gerektiğini, hem de hayatının büyük bir saygıya ve hürmete layık olduğu anlamına geldiğini belirtir.³⁷¹ Nakib el-Attas da Allah'ın, insanı kendi sûretinde yarattığını, dolayısıyla insanda Yaratıcının sıfatlarının tezahür ettiğini ifade eder. Allah nasıl kâinatı yönetiyor ise, ruh da bedenini öyle yönetir, der. İslam'ı bir krallık, bir toplumsal düzen olarak, Müslüman'ı da minyatür, bir krallık olarak tanımlar..³⁷²

İnsan, kompleks bir varlıktır. O, sadece yiyen, içen, zevkleri peşinde koşan bir hayvan değildir.³⁷³ Bir vahşi veya bir barbar hiç değildir ve hiçbir zamanda olmamıştır.³⁷⁴ O, bedeni ihtiyaçlarının yanısıra arzuları, istekleri, hayalleri, yetenekleri, rüyaları, umut ve düşleri olan çok karmaşık; vicdani, manevi, içtimai, dini, bilime olan yatkınlığı, sosyal, fiziksel ve zihinsel gibi birçok özelliklere sahip çok yönlü bir varlıktır. Üstelik bu yönlerin her biri birbirinden bağımsız değildir. Bu yönleri, sürekli bir etkileşim içindedir. Çünkü insan, biyolojik ve çevre tarafından koşullandırılan, duyular yoluyla çevresi hakkında bilgi edinen, bu bilgiyi organize edebilen, kaydeden, üzerinde düşünen, bilgi üreten ve bunu kullanan, duygusal, akılcı ve sosyal bir varlıktır. Fiziki yönü ile ilgili olan bir durum, onun sosyal yönünü de etkiler. Ruhsal yönü ile ilgili bir durum, hem fiziki hem de sosyal yönünü etkiler.³⁷⁵ Mesela, sorumluluk duygusu insanın doğuştan getirdiği temel özelliklerinden biridir. Kişiliğin alt yapısını oluşturan bu özelliğin gelişmesi demek, kişiliğin gelişmesi demektir. Bu nedenle

---

³⁷⁰ Hicr/29.

³⁷¹ Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 3 bs., (Otto Yayınları, 2017), 59.

³⁷² M.Nakib el-Attas, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. Mahmud Erol Kılıç, (İnsan Yayınları, 2017), 92.

³⁷³ A'raf/179.

³⁷⁴ El-Attas, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 91.

³⁷⁵ İhsan Dağ, *Psikoloji*, 4. [slidex.tips]

insan kavramına bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşmak gerekmektedir. Bunun aksi durumunda insan, yanlış ve eksik tanımlanacaktır ki, bu da psiko-sosyal bazı problemlere yol açar ve açmıştır da.

İnsanın çok yönlü ve karmaşık bir özelliğe sahip olması “insan bilimleri” diye bir bilimler grubunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda beden ile ilgili yönlerini biyoloji, fizyoloji; ruhsal yönü ile ilgili psikoloji; sosyal ve tarihsel yönü ile ilgili sosyoloji ve antropoloji gibi bilim dalları ilgilenmektedir. Aynı zamanda edebiyat, felsefe, fen, din gibi ilim dallarının konusunda da insan vardır.³⁷⁶ Kısacası Bilim felsefesi, insanı mercek altına alarak onun bilgisi ile ve hayattaki amacıyla doğrudan ilgilenmektedir.³⁷⁷

Köklü bir geçmişi olan, ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisini konu edinen ve bunların etrafında şekillenme sonucunda bağımsız bir disiplin olarak meydana gelen psikoloji bilimi, tarih süreci içerisinde bu konular hakkında oldukça bilgi üretmiştir. Bu bilgi genişliği neticesinde de davranışçılık, psikanaliz, hümanist psikoloji olmak üzere üç büyük psikoloji kuramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁷⁸

S.Freud (1856-1939), insanın güdülerinin tahakkümünde olduğunu ve özellikle zihninin çalışmasında aklın (ego), çok da etkin olmadığını savunur. Onun öğretisi, insanın içgüdüsel donanımları üzerine kurulu bir öğretimdir. İnsan yapısının temel bir unsuru olan bu içgüdüsel güç, aklın işleyiş biçimini de belirleyen bir unsurdur. Yani bilinçdışı süreçlerin insanı yönlendirdiğini, bu nedenle de insanın bir değişime uğramasını engellediğini ifade etmiştir.³⁷⁹ Ona göre insanın yaşadığı psikolojik sorunlarının temelindeki neden, toplumsal bir ortamda yaşamaya mecbur olması ve insanın toplumsal baskılara maruz

---

³⁷⁶ Habil Şentürk, Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açıdan Bir Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.23, (Isparta, 2009),105.

³⁷⁷ El-Attas, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 227.

³⁷⁸ Sevde Düzgüner, *Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın İlişkisine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni*, Maramara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.45, (Eylül, 2013), 280.

³⁷⁹ Şaban Ali Düzgün, *İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik*, Kalam Araştırmaları Dergisi, C.5, S.1 (2007), 7.

kalmasıdır. Bu nedenle insan, cinsel ve saldırganlık enerjilerini rahatça boşaltmadığından psikolojik ve ruhsal rahatsızlık yaşamaktadır.³⁸⁰

Çevreden gelip organizmayı etkileyen uyarıcılarla uyarılma sonunda organizmada meydana gelen tepkileri inceleyen davranışçılık ise, ruh-zihin-bilinç gibi kavramlarla değil, şartlı reflekslerle insanı incelemeyi hedeflemiştir.³⁸¹ İnsanı, bilişsel yetenekleri ve bilinci olmayan bir canlı olarak kabul etmiş ve insanın ne hissettiğiyle değil davranışları ve çevresi ile ilgilenmiştir.

E.Durkheim, insanın toplumsallığını öne sürerek insanı tanımlamaya çalışmış, K.Marx ekonomik yönünü ele almış ve öğretisini insanların zaaflarına, tutkularına ve ihtiraslarına hitap edecek şekilde onların kin ve nefretlerini öne çıkaracak tarzda kurmuş ve buna göre biçimlendirmiştir.³⁸²

Kur'ân ise, insanların zaaflarını bildirerek insanı uyarmıştır. Zaaflarına karşı çıkmayı, ihtiraslarına ket vurmamayı, kin ve nefretlerine taviz vermemeyi emretmiştir. Nitekim Kur'ân, rasyonelliğin kaybedilmesi ve güdülerin hakim olmaya başlamasından itibaren insanın bir akıl hastalığına tutulacağına işaret etmiştir ve bunu da “maraz” olarak nitelemiştir.³⁸³ Kötülük, insanın güdülerini, nefret ve kinlerini, zevklerini ve tutkularını örselemedikleri takdirde ortaya çıkar.³⁸⁴ Bu bağlamda Karl Marks'ın öğretisi, insanın kötülüğe meyilli bir yapısını öne çıkarmaya ve bunu aktif kılmaya yönelik bir yapı arz etmektedir.

William James (1842-1910), insanı amaçlarını gerçekleştirebilecek irade ve güce sahip bir varlık olarak görür, insanda irrasyonel güçlerin olduğunu ve bunların sağduyunun önüne geçebildiğini savunur ve bu irrasyonel güçlerin

---

³⁸⁰ Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 2 bs., (Timaş Yayınları, İstanbul-2012), 29.

³⁸¹ Düzgüner, *Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın İlişkisine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni*, 280.

³⁸² Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 105.

³⁸³ Bakara/10.

³⁸⁴ Şaban Ali Düzgün, *İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik*, Kalam Araştırmaları Dergisi, C.5, S.1 (2007), 5.

insanların davranışlarında etkili olabileceğini kabul eder. Nitekim bu görüşleri ile James, kısmi bir hümanist yaklaşım sergiler.³⁸⁵ Hümanist yaklaşıma göre insan, hem aktif hem de reaktiftir. Asıl olan insandır, onun ilgileri, değerleri ve ihtiyaçlarıdır. Bu felsefe öğretisinin amacı, insan sevgisi ve insanın yüceliğidir. Diğer varlıklardan farklı kapasitelere sahip olan insan, kendi başına anlamlı ve yeterli bir varlıktır. Hümanizme göre, ilahi bir güç insanlığı kurtaramayacaktır.³⁸⁶

Alfred Adler (1870-1937), kişiliği bütün olarak ele alır ve Freud gibi kişiliği parçalara ayırarak incelemeyi. Adler'e göre, hesap gününe inanan insan, bugünden davranışlarını ve tutumlarını geleceğe göre düzenlemelidir. Çünkü insan, kendi motivasyonlarının farkında olan bilinçli bir varlıktır. Ona göre insanın davranışları biyolojik güçlerden çok sosyal güçler tarafından belirlenmektedir. Adler'e göre, kişiliği anlamamanın yolu, bireyin sosyal ilişkilerini ve başkalarına karşı tutum ve davranışlarını incelemektir.³⁸⁷

Abraham Maslow (1908-1970), hümanist ve benötesi (transpersonel) psikolojinin kurucusu sayılır. Olumlu insan tasavvurunu benimseyen Maslow, “pozitif psikoloji” yaklaşımının öncülerinden olmuştur. Maslow'a göre insan, genelde iyi bir tabiata ve sahip olduğu potansiyelleri en iyi şekilde geliştirebilme irade gücüne sahiptir ve insanın yaşam hedefleri olarak görülebilecek birtakım ihtiyaçları vardır. Maslow bu ihtiyaçları “*ihtiyaçlar hiyerarşisi pramidi*” şeklinde düzenlemiştir. Bu pramidin alttan üste doğru sıralanışı şöyledir: “*Fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlikte olma, ait olma, statü kazanma, kendini gerçekleştirme*”dir. Maslow, kendini gerçekleştirenleri “*Tanrı'nın yolunda yürüyen insanlar*” olarak tanımlar. Çünkü, birey kendini gerçekleştirdiğinde tüm potansiyellerini kullanan, kendini ve başkalarını olduğu gibi kabul eden, benlik

---

³⁸⁵ Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 27.

³⁸⁶ İsmet Şahin, Hümanizm ve Eğitim, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.11, (Kış, 2005, ISSN:1304-0278), 50.

³⁸⁷ Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 33.

saygısı gelişmiş, insanları anlayabilen, takdir edebilme yeteneğine sahip, adalet, dürüstlük, karşılıksız sevgi gibi değerleri kazanmış bir ferttir.³⁸⁸

Erich Fromm'a göre (1900-1980) insan, kendine özgü yapısı olan, enerji yüklü bir varlıktır. İnsan, istediği sürece kendini ve çevreyi isteği doğrultusunda değiştirebilir. Ona göre insanda iyi ve dürüst olma eğilimleri olduğu gibi, saldırganlık ve yıkıcılık potansiyeli de vardır Franklin de insanın iyi bir tabiata sahip olduğunu düşünür ve ona göre insan, kendi kaderini kendi çizebilen, irade ve sorumluluk sahibi özgür bir varlıktır.³⁸⁹

Bu bilim alanlarında, insanın tanımlanması, insanın ne olduğu ve ne olmadığı konusu, tarih boyunca insanların zihnini meşgul etmiştir. Bunun yanısıra insanların zihinlerini meşgul eden bir diğer konu da ilk insanın varlığı ve “*insanın yaratılış ve kökeni*” ve nasıl meydana geldiği konusudur. Bu konu hakkında birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır ve bunlardan biri de halen tartışma konusu olan evrim teorisidir.

Bir konu hakkında bir değerlendirme ve çalışma yapılırken, konuyu anlamlı kılan ve anlaşılır kılan unsur kavramlardır. Bu nedenle konuyla alakalı olan kavramların yerli yerinde kullanılması gerekir. İşte yerli yerinde kullanılması gereken kavramlardan biri de “*evrim*” kavramı ile “*evrim teorisi*” kavramıdır. Bu bağlamda Evrim, içindeki çevresel etkilerle yaşanan değişimi; Evrim teorisi ise canlılığın ilk ortaya çıkışından evrimleşmesine kadar olan süreci amaçsız bir takım mekanik sürece bağlayan bilimsel bir teoriyi ifade eder.³⁹⁰

Bugünkü evrim ve evrim teorisindeki tartışmaların sebebi, doğadaki canlı yaşamın kökenini ve çeşitliliğini, doğanın işleyişinde bir erekselliğin olup olmadığı meselesini, Tanrıya bağlayan dinler ile doğada bilinçsiz mekanik bir süreç olarak öngören evrim teorisyenleri arasındaki ayrılıktır. Evrim teorisinin tartışma yaratan sonuçlarından biri de insanın da diğer canlılar gibi amaçsız bir

---

³⁸⁸ A.g.e., 45.

³⁸⁹ A.g.e., 64.

³⁹⁰ Mustafa Çakmak, Evrim Teorisi Tanrının Varlığı İçin Bir Tehdit midir?, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.22, S.2, (Bursa, 2013), 79.

evrimsel sürecin ürünü olduğu iddiasıdır.³⁹¹ Bu nedenle evrim fikri ile evrim teorisi kavramlarının doğru anlaşılması ve aralarındaki anlam farkının dikkate alınması gerektiği vurgulanır.³⁹²

Darwin, insanın diğer bütün türlerden farklı ve üstün olduğunu kabul etmeyerek insanın biyolojik efsanesini yıkmış³⁹³ ve bütün canlıların ortak bir atadan rastlantılarla evrimleştiğini ve insanın en yakın akrabasının da maymunlar olduğunu iddia etmiştir. Buna göre evrimciler, bütün canlıların aynı kökten evrimleştiğini, canlılar arasında hem ortak hem farklı özelliklerin olduğunu, devamlı değişimlerin, farklılaşmaların (varyasyonlar) meydana geldiğini, tür sayısının devamlı arttığını ve sabit olmadığını, günümüzde de canlılar arasında değişikliklerin olduğu ve tür oluşumunun sürdüğünü savunmaktadırlar.³⁹⁴

Nitekim canlıların farklı organlarının, genlerinin veya proteinlerinin birbirine benzer olması, Darwin teorisine bir delil teşkil etmemektedir. Çünkü Evrim teorisi, farklı canlılardaki benzerlikleri açıklamamaktadır. Aynı zamanda Darwinizm'in farklı canlılardaki kendilerine has ve son derece kompleks olan organ ve sistemlerinin nasıl ortaya çıktığına dair bir cevabı da yoktur. Çünkü birbirine en uzak olarak görülen organizmalar arasında bile şartırtıcı benzerlikler vardır. Evrim teorisinde, birbirine çok yakın akraba olması gereken canlılar, genetik olarak birbirleri ile çok farklı olabilmekte veya birbirleriyle tamamen ilgisiz olması gereken canlılar arasında çok benzer organ ve genler olabilmektedir. Örneğin; insan gözü ile ahtapot gözü birbirinin aynısıdır. Bu elbetteki ahtapotlarla akraba olunduğunun bir göstergesi değildir. Bu iki göz yapısının ortak olması ancak tek bir Yaratıcı'nın ilminden kaynaklandığını gösteren bir dizayndır.³⁹⁵

---

³⁹¹ A.g.e.,79.

³⁹² A.g.e.,65.

³⁹³ Düzgün, *İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik*, 7.

³⁹⁴ Okcu, *Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu*, 156.

³⁹⁵ <http://www.allah.web.tr/modern-bilim-ateizmi-curuttu.html>

Stanley Miller (1930-2007) deneyi de içinde bulunduğu dönemde, heyecanla karşılanmış bir teoridir. Bu teoriye göre, dünya üzerindeki hayat, rastlantılarla doğup gelişmiş ve bütün canlılar, ortak bir atadan türemiştir.³⁹⁶ Hayatın evrimle ortaya çıktığı gerçeğinin hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Bunu tesadüflere bağlamanın ya da doğanın keyfine bırakmanın selim akılla bağdaşır bir yanının olmadığı da bir gerçektir. Canlılığın meydana gelmesi ve onunla birlikte insan gibi muntazam bir varlığın ortaya çıkması tesadüflere bırakılamaz. Evrim teorisini reddeden ve canlıların tesadüfen meydana gelmediğini savunanlardan biri de John Horgan'dır. Yazdığı "The End Of Science" adlı kitabında, hayatın tesadüfen cansız maddeden ortaya çıktığını savunanların hüsrânını, yani Stanley Miller'in ümitsizliğini şu ifadesi ile dile getirir: "*Miller, bilim adamlarının nerede ve ne zaman hayatın başladığını hiçbir zaman kesin bir biçimde bilemeyeceklerini onayladı.*"³⁹⁷ Bugün evrim teorisinin bir geçerliliği kalmamıştır.³⁹⁸ Michael Behe, darwinizm hakkında şunları söyler:

Darwinizm, canlılar hakkında ne kadar az bilgiye sahip olunursa, o kadar ikna edici olan bir teori olur ve canlılar ne kadar az tanınırsa o kadar basit zannedilir ve darwinizm de bu basit zannedilen sistemleri küçük tesadüfi değişimlerle açıklar."³⁹⁹

Canlıların oluşum süreci, bilimsel olarak incelenirken mutlaka Darwin (1809-1882)'in evrim teorisi ortaya atılır ve bu teorinin başlangıcı, Darwin ile başlatılır. Aslında bu teorinin tarihi çok eskilere Pers ve Mısır Mitolojilerinden, Antik Yunan filozoflarının felsefelerinden, Cabir bin Hayyan ve Biruni gibi bazı İslam düşünürlerinin eserlerine kadar uzanan tarihsel bir geçmişi vardır. Çünkü İslâm düşünce tarihinde de biyolojik evrim düşüncesini ortaya atan düşünürler

---

³⁹⁶ Okcu, *Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu*, 153.

³⁹⁷ A.g.e., 156.

³⁹⁸ A.g.e., 158, Fransız Science Actualites sitesi, Charles Darwin International Enstitüsü'nden Patrick Tort ile röportajdan sonra halka açık bir anket düzenlenmiş ve sonuçlara göre Fransa'da Darwinizm'e artık kimsenin inanmadığı ortaya çıkmıştır. Halkın %1'i "insanların maymunlardan evrimleştiğine" inanmaktadır.

³⁹⁹ A.g.e., 158.

vardır.⁴⁰⁰ Bu düşünceyi savunan ve İslam düşünce tarihinin doruk noktasındaki temsilcileri Hayyan, Nazzam, Cahız ve Biruni'dir. Bunların dışında İbn Miskevey, İbn Arabi, Mevlana, İhvan-ı Safa, İbn Haldun, İbn Tufeyl gibi düşünürler sayılabilir. Aynı zamanda bu Müslüman düşünürlerin bu konudaki yaklaşımları felsefi spekülasyonlara dayanarak ortaya çıkmamıştır. Birtakım doğaya dönük araştırma ve gözlemleri sonucunda bu düşünceye sahip olmuşlardır. Mesela, Cabir b. Hayyan'ın evrim düşüncesinde Allah, ilk prensipleri yaratan ve daha sonra onlardan maden, bitki, hayvan ve insanın kendiliğinden evrimleşerek oluşmasını sağlayan varlıktır. Ona göre bu değişim, Allah'ın müdahalesi olmadan gerçekleşmemiştir. Cahız, yaratılışı, yaratıcı evrim süreci olarak anlamış ve türlerin sabitliğini kabul etmemiş, değişkenliğinin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Biruni'ye göre evren, Allah'ın ezeli planına göre genel jeo-kimyasal evrimler geçirmekte olup uygun şartlar oluştuğunda madenler ve canlı türler birbirinden bağımsız olarak oluşmuştur.⁴⁰¹

Her canlı için gerekli olan gereksinimler insan için de geçerlidir. Nefes almak, beslenmek ve uyumak gibi. Fakat insanoğlu bu gereksinimleri ile diğer canlılar ile benzerlik gösterse de birçok canlının sahip olduğu anatomik donanım açısından benzer değildir. Diğer canlılara göre daha savunmasızdır. Çünkü bir insan yavrusunun gelişimi uzun bir zaman gerektirir. Aciz ve bakıma muhtaç olan insan yavrusu, kendi başına kendini tabiatın şartlarına karşı koruyabilecek güçte değildir. Ne panter gibi hızlı koşabilecek bacakları, ne arslan gibi güçlü dişleri ve pençeleri ne de fil kadar iri cüsseleri vardır. Fakat insanı bu canlılar içerisinde üstün kılan bir özelliği vardır ki, o da beynidir. Diğer canlıların da beyni vardır, fakat insan beyni ile karşılaştıracak özellikte değildir.⁴⁰² İnsan akıllı ve düşünen, düşündüğünü uygulayabilen ve bunu dile dönebilen bir varlıktır.

Nakib el-Attas'a göre, insan çift tabiatına benzer iki nefse sahiptir. Üstün olan akleden nefis ve hayvani nefis (şehvâni nefis). Attas, insanın akleden nefisini “*kral*”

---

⁴⁰⁰ Çakmak, *Evrin Teorisi Tanrının Varlığı İçin Bir Tehdit midir?*, 59.

⁴⁰¹ Daha geniş bilgi için bkz., Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000).

⁴⁰² Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, 3 bs. (İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 71.

olarak tanımlar ve gücünü kullanması gerektiğini, kendisine tabi olan hayvani nefis üzerinde hakim olması ve onu kendisine itaatkar hale getirmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁰³ İşte insan ile diğer canlılar arasındaki temel fark, insanın akli sayesinde bir şeyleri dönüştürebilme gücüne sahip olmasıdır.

Muhammed İktbal'e göre insan, benlik şuuruna sahip bir varlıktır. Her bir insan, düşünen, inanan, acı çeken, ümit eden ve gayeleri olan, alternatifleri değerlendiren; bir kalıpta kalmayan halden hale giren, bazen farkında bazende farkında olmadan sürekli bir oluşum ve değişim içinde olan bir varlıktır. İktbal ve Whitehead insan varlığını dâhil olduğu organik bütünlük içinde ele alırlar. Bunun yanısıra düşünce ile sadece olgunun değil, aynı zamanda duygunun, ümidin, gaye ve idealin bir birlik oluşturduğunu kabul ederler. İktbal, iki kültürü birbirinden ayıran ölçünün insan olduğunu, dolayısıyla söz konusu kültürlerin insana olan bakışlarına ve insan kavramına yükledikleri anlama bakılması gerektiğini vurgular.⁴⁰⁴

Dinlerin insana bakışında, Hristiyanlık temel gerçek olarak günahı görür ve insanın kendi imkân ve yetenekleri ile günahattan kurtulmanın mümkün olmadığını söyler. Budizm, dünyada yaşanan acının temel gerçek olduğunu benimser ve bu acıdan kurtulmak için faaliyetten vazgeçmek, hayat karşısında iyimser, olumlu ve yapıcı bir tutum takınmamakla mümkün olabileceğini savunur. İktbal, bütün bu yanlış anlayışların temelinde doğru olmayan ruh-beden telakkisinin olduğunu ifade eder. Mesela, Platon'un insan anlayışında ruh ve beden bütünlüğü yoktur, onun insanının, ayakları yerde değildir. Platon'un ideal insanı, çevresinden kopuk, olup bitenle ilgilenmeyen, kendi mutluluğu için sükûnete dalmış, tecrübi bilgiye, bilgi vasıtalarına kıymet vermeyen bir insan profilidir. İktbal'e göre Platon'un insanı, Kur'an'ın insanı değildir. Kur'an'ın insan anlayışı, gerçekçidir.⁴⁰⁵

---

⁴⁰³ El-Attas, *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 92.

⁴⁰⁴ Mehmet S.Aydın, *İktbal'in Felsefesinde İnsan*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.29, (Ankara, 1987), 84.

⁴⁰⁵ Aydın, *İktbal'in Felsefesinde İnsan*, 88.

İkbal'e göre İslam, bu yanlış anlayışların karşısında bir imkândır. Çünkü İslam, dünyayı ve orada olup bitenleri gerçeğin bir parçası olarak görmektedir. Bu nedenle Müslüman kainatta sünnetullah çerçevesinde olan bitenleri bir hayal ürünü olarak görmez. Dünya gerçek olduğu gibi dünyada yaşanan kötülükler, insanların çektiği acılar, endişe ve korkular vs. yaşamın bir parçasıdır. Kur'an'ın bu unsurlardan sıkça söz etmesi bunun açık bir delilidir. İkbal'e göre Kur'an, kötülüğün her çeşidi ile mücadele etmek için benliği yıkmayı, ondan kurtulmayı değil, bilakis onu güçlendirmeyi emreder. Kur'an, insanın kötülük karşısında eli kolu bağlı kalarak hiçbir şey yapmamasını veya kötülükler karşısında teslimiyetçi olup "*ben ne yapabilirim ki*" anlayışını benimsemez. Çünkü Kur'an'a göre insan, yeryüzünün imarı için gönderilmiştir. Bu nedenle insanın faaliyeti birçok şeyi değiştirecek güçtedir. Çok önemli bir nokta; Allah'ın "*hâlik*" sıfatı insanın faaliyetleri ile tecelli etmektedir. Burada insan, Halık'ın yaratıcı hayatına şuurlu bir şekilde iştirak etmeye muktedir olan yegâne varlıktır. Bu nedenle İkbal'in felsefesinde insan, "*yaratıcı faaliyete iştirak eden bir varlık*" tır.⁴⁰⁶ İkbal'in inanmış insanı, dünya işlerini son derece ciddiye alan, ibadetleri bahane ederek dünyevi işleri bir yana iten insan tipi değildir.

Metafizik alanı yadsıyan seküler süreç, psikoloji alanına da damgasını vurmuş ve psikoloji sekülerleşme sürecinin etkisine girmiştir. Psikoloji bilimi, insanı daha iyi bir varlık yapmak için onun ruh yapısını anlamaya çalışmaktan ziyade beynin fonksiyonlarını ve insanın gözlemlenebilen davranışlarını inceleyen, dini geleneğin bir parçası olan ruhu tehdit ederek ruhsuz olmaktan gurur duyan, ruh bilimi olmaktan çıkıp kuru bir bilim haline gelmiştir. Bugün modern psikoloji, daha iyi bir insanı değil, daha başarılı bir insan modelini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.⁴⁰⁷

Bugün batı kültüründe insan kendine ve kültürüne yabancılaşmış durumdadır. Son zamanlarda bunun etkisini hisseden dünya çapındaki ülke insanları, dine yönelmeye başlamıştır. Çünkü bugün iletişimden uluslararası ilişkilere, sosyal yapılardan bireysel ilişkilere kadar dünya çapında bir devrim yaşanmaktadır.

---

⁴⁰⁶ A.g.e., 89.

⁴⁰⁷ Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 8.

Tarih süreci içerisinde psikoloji alanında yapılan tüm çalışmalar neticesinde ortaya çıkan tüm kişilik kuramcıları, insanı anlayamamış ve tanımlayamamıştır. Bugün dünya çapında meydana gelen bu değişimler karşısında insanın konumunu ve yerini belirleyecek, ruhsal problemlerine yaratıcı ve açık fikirli bir şekilde yanıt verecek olan bilim, psikoloji bilimidir.

2.4 Psikolojide Kişiliğe Dair Temel Kavramlar

2.4.1 Mizaç/Huy

Mizaç/huy, insanın yaratılışı (fıtratı), iç ve dış uyarıcılarının insanda meydana getirdiği duygu hallerinin onu başkalarından ayırabilecek biçimde yerleşik hale gelmesi⁴⁰⁸ ve günlük yaşantı içerisinde kişiye özgü ve oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesi; insanın duyuş ve davranış tarzını, kızmasını, öfkelenmesini, sevinmesini, hareketli ve hareketsiz oluşunu ifade eden bir kavramdır. Bu duyuş ve davranış tarzının üzerinde beden kimyasının büyük ölçüde etkisi vardır.⁴⁰⁹ Mizaç ve karakter zaman zaman birbiri yerine müteradif olarak kullanılmış olsa da esasen kişiliğin biyolojik yönünü ifade eden bir kavramdır. Bu nedenle mizaç, kişiliğin bir yönünü oluşturur.

Eskiden insanın kalıtım ile gelen özelliklerinin yaşamsal deneyim ve tecrübeler ile etkileşmesi neticesinde bir yetişkin özelliğini ifade etmede kullanılan bir kavramdı. Bugün ise, kişiliğin gelişim sürecinde rol oynayan ve sonradan edinilen davranış ve tepki kalıplarının bütünü olarak değerlendirilmektedir.⁴¹⁰

Mizaç kavramına sorgulayıcı yaklaşan Adler, insanların hayata ve hayatın görevlerine karşı takındıkları tavırların ruh durumlarına ve mizaçlarına bağlı olduğunu söyleyerek ruh durumunun mizacın kalıtım ile geçtiğini kabul etmez. Bilimin halen bu anlayıştan kendini kurtaramadığını ifade eder. Ayrıca dört türlü

---

⁴⁰⁸ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, (Doktora Tezi, İstanbul, 1999), 46.

⁴⁰⁹ Adem Çelik, “Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004), 17.

⁴¹⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, 1 bs. (Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2017), 63.

mizaç üzerinde durur. Sıcakkanlı, öfkeli, hüzünlü ve soğukkanlı. O, Kretschmer'in yaklaşımını benimser ve “*Mizaçlar, iç salgı bezlerinin yaptığı salgılara bağlı şeyler*” olduğunu kabul eder.⁴¹¹

Bu bağlamda kişilik, huy ve karakterin dinamik etkileşiminin bir sonucudur. Kişinin yapısal olarak eylem ve emosyonlarını etkileyen tabiatıdır. Dolayısıyla huy, yani mizaç biyolojik, karakter ise sosyal ve kültürel katkıları içerir.⁴¹²

2.4.2 Karakter

“Karakter”, kişiliği meydana getiren, bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri ve davranışları belirleyen, süreklilik arz eden, duygusal niteliklerin tümüne verilen addır.⁴¹³ Fransızca asıllı olup Yunanca “*caractere*” den gelir. Türkçe’de kişilik, huy, seciye, tabiat; Arapça’da şahsiyet kavramı ile ifade edilir. Karakteri kişilik kavramından ayıran en önemli nokta, karakter kişiliğin ahlaki yönünü ifade etmesidir.

Karakter, insanın belli durumlar karşısında tutarlı ve kararlı duruşunu, değişmezliğini ifade eden bir kavramdır.⁴¹⁴ Bunun yanı sıra maddi-manevi yaşantının seyri içinde tedricen oluşur ve içinde bulunan psikolojik ve sosyolojik süreçlere göre yapılanma kabiliyetine sahiptir.⁴¹⁵ Kişinin ahlaki tutarlılığını ve sağlamlığını ifade eden karakter, ahlaki değerlerle doğrudan ilgilidir. Çünkü karakterin oluşumunda toplumsal ve ahlak kurallarının çok önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla karakter eğitiminin bir ahlaki eğitim olduğu ifade edilir.⁴¹⁶

---

⁴¹¹ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükan, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994), 313-317; Fatma Yüce, “*Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009), 42.

⁴¹² Selçuk Aslan, *Kişilik, Huy ve Psikopatoloji*, (RCHP, Yıl:2, S.2, 2008, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı), 9.

⁴¹³ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, “Karakter” md.

⁴¹⁴ Osman Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 1 bs. (Ark Yayınları, 2017), 10.

⁴¹⁵ Yasin Pişgin, *Kur’an’da ve Sünnet’te Olumlu Şahsiyet Özellikleri*, Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi, (Antalya-2013), 17.

⁴¹⁶ Bedri Katipoğlu, Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.23, (Güz, 2012), 343.

Karakter, bireyin çevresine gösterdiği tepkileri belirler. Türkçe’de “*tabiat*” sözcüğü ile ifade edilir. Türkçe’de doğal güzellik, güzeli ayırma melekesi, zevk anlamına gelen tabiat, Arapça’da “*seciye, mizaç*” anlamında kullanılmıştır. Kur’an’da İsra/84’üncü ayette geçen “*şakile*” bu bağlamda değerlendirilir. Karakterin hem iyi hem de kötü eğilimli yanı vardır. Eğer karakter menfi yönde bir istikrar kazanmış ise, o kişinin olumsuz ve gayr-i ahlaki kişiliğini ifade eder ki, Türkçemizde bu “*karakersiz kişilik*” olarak ifade edilir.⁴¹⁷ Bireyin içinde yaşadığı toplumun değer yargıları ve kültürü ahlak prensipleri ile uygunluk gösterirse, bireyde bunu içselleştirirse, o zaman karakter ahlakilik vasfını taşıyor ve “*karakterli bir kişilik*” ifadesinde kendini bulur. Katipoğlu’na göre karakter, bireyin kendi kendisine egemen olmasını, kendi kendisiyle uyum içinde bulunmasını, düşünüş ve eylemlerinde tutarlı ve sağlam kalabilmesini sağlayan fitrî özellikler bütünüdür.⁴¹⁸

Karakter, sebat ve metanet kavramlarını da içerir. Çünkü karakter, insanın tutum ve davranışlarında kararlılık ve devamlılık ifade eder. Kişi hangi durum ve şartlarda olursa olsun, olumlu veya olumsuz inandığı şey uğruna her koşulda aynı tutum ve davranışları gösterir. Değer taşıyan bir kişiliği ifade eden karakter, bireyin iradi yönünü ve yönelsemelerini kontrol eder.⁴¹⁹ Karakter, sadece insana özgü kullanılan bir kavram değildir. Bir bitki ve hayvan için de bir mimari ve musiki için de karakter kavramı kullanılır. Birincisinde “*alâmet*” ikincisinde “*şekil*” kastedilir. Cansız varlıklar söz konusu olduğunda “*karakteristik*” kelimesi kullanılır. Amaç, kendine mahsus ve belirli özellikleri ifade etmektir.⁴²⁰

Karakter, toplumsal bir kavramdır. Sosyal yaşantıların sonucunda bir takım değer yargılarının benimsenmesi neticesinde karakterden söz edilebilir. Bu

---

⁴¹⁷ Kerim Buladı, *Kur’an’ın (Mü’min) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, (10-12 Haziran 2016), 499-500.

⁴¹⁸ Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi*, 343.

⁴¹⁹ Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, 45.

⁴²⁰ Ramazan Biçer, *Kişilik ve Kur’an Terimi Olarak Şâkile*, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.31, S.2, (Ankara, 2011), 404.

nedenle karakterin oluşumunda toplumsal kurallar önemli bir yere sahiptir. Yani insanın etik cephesini ifade eder.⁴²¹

İnsan, hayat şartları karşısında birtakım zorluklarla karşı karşıya kaldığı zaman karşılaştıkları sorunlar karşısında kendine düşen sorumlulukları yerine getirmeye çalışır. Bu süreç zarfında kişi ruhsal durumunun dışı vurumu ve diğer kişilerle kurduğu ilişkilerinde gösterdiği tutum ve davranışları ile kişilik özelliklerini ortaya koymuş olur.⁴²² Bu bağlamda Alfred Adler, insanın hayatında karşılaştıkları problemler ve olaylar karşısında ruhunda çeşitli ifade şekilleri oluştuğunu ve bu ifade şekillerine de “*karakter*” denildiğini ifade eder.⁴²³

Karakter doğuştan kazanılan bir şey değildir. Aile, okul, çevre gibi ortamlarda çocukluktan sonra biçimlenmeye başlar. Bireyin bir takım değer yargılarını benimseyerek diğer kişilerle kurduğu sosyal ilişkileri neticesinde gelişerek şekillenir.⁴²⁴ Bu nedenle de dengeli davranış için sosyal ilişkiler ve akrabalık bağları güçlü tutulmalıdır. İnsani değerler ön plana çıkarılmalı, hem sosyal hem de kanun müeyyideleri güçlendirilmelidir. İstenilen gerçeğe ulaşabilmek için de iyilerin daha fazla çalışması ve gayret etmesi gerekir ki, kötülük hakim olmasın.⁴²⁵ Çünkü karakterin oluşumu ve gelişiminde eğitim önemlidir. Değişime açık bir yapı arzeden karakteri, iyi bir eğitim ve moral terbiye ile istenilen kıvama ve biçime getirmek, değiştirmek mümkündür. Çünkü eğitim belli bir dönemi içeren ve belli bir dönemde sona eren bir süreç değildir. Dolayısıyla en olumsuz kişiliğin dahi iyi bir eğitim ve moral terbiye ile değişebileceğini eğitim uzmanları vurgular.⁴²⁶ Karakter, bireyin ilişkide

---

⁴²¹ A.g.e., 405-406.

⁴²² Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi*, 344.

⁴²³ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, 315.

⁴²⁴ H.Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 5 bs. (Çamlıca yayınları 2014), 32; Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, 318.

⁴²⁵ Hüseyin Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 1 bs., (Bilge Yayınları, 2003), 48.

⁴²⁶ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 31.

bulunduğu kişiler üzerinde bıraktığı izlenimlerdir. Bu izlenimin neticesinde kişiler tarafından ortaya konulan ve birey hakkında ifade edilen kavram, “*karakter*” dir.⁴²⁷

Kalıtım unsurları ve biyolojik karakter kalıcıdır ve devamlılık arz eder. Fakat kişilik ve karakter özellikleri kalıcı değildir ve devamlılık da arzetmez. Dolayısıyla iyi bir eğitimin ve moral terbiyenin kişilik ve karakter oluşumunda önemli bir yeri vardır. Kişiliğin yapısal özellikleri karakteri etkiler ve çeşitli şekillerde değişim gösterir. Bu konuda yapılan araştırmalarda hipofiz, troid, böbrek üstü bezlerinin salgılarının zeka ve duygulanım gelişmesinde önemli rol oynadığı; yıl, ay, mevsim ve gün içerisindeki değişmelerin insanın ruhsal ve bedensel yapılarını etkilediği ifade edilmiştir. Bu değişmelerin zamansal olarak incelenmesi sonucu, kişinin biyolojik ritimlerini ve bu ritimlerin mekanizmalarını inceleyen bir bilim dalı “*kronobiyoloji*” ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda mekan açısından biyolojik değişmeleri inceleyen tespitler ortaya çıkmış ve bu tespitlerin birine de “*biyolojik ritim*” denmiştir.⁴²⁸

Bu bağlamda çeşitli milletlerde görülen farklı karakter tiplerinin varlığı ve oluşumunun açıklanabilir olduğu ifade edilmektedir. Nitekim İbn Haldun’un bu konudaki tezi halen geçerliliğini korumaktadır. Ona göre, farklı karakter tiplerinin oluşumunda iklimler, besinler, beslenme biçimleri, sosyal hayat ve çevre, coğrafi şartlar etkilidir ve havaya ait keyfiyetlerin dahi ahlak üzerinde önemli etkileri vardır.⁴²⁹

Farklı karakter tiplerinin oluşumu konusu üzerine yapılan bir çalışmada genotip ve ortam şartlarının karakter üzerindeki etkisi olduğu yönündedir. Bunun için tek yumurta ikizleri dünyaya gelir gelmez birbirinden ayrılmış ve farklı ortamlarda büyütülmüştür. Bu ikizler büyüdükten sonra bir araya getirilmiş ve

---

⁴²⁷ Hüseyin Peker, Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.1, (Samsun, 1986), 101.

⁴²⁸ İsmail Güllük, Karakter İnşasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:20, S. 67, (Yaz, 2016), 194.

⁴²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, 7 bs. C.I, (Dergah Yayınları, Haziran, 2011),266-267.

tek yumurta ikizleri üzerinde gözlem yapılmıştır. Sonuçta, ikizler arasında vücut gelişimi ve zeka düzeylerinin benzerlik gösterdiği, fakat âşikar bir şekilde ruhsal farklılıkların bulunduğu gözlemlenmiştir. Araştırmanın sonucunda çevre ve şartların, karakter üzerinde büyük etkisinin olduğu tespit edilmiştir.⁴³⁰

Aslında bu konu üzerinde yapılan araştırmalar oldukça fazladır. Bunlardan biri de Fatih Gültekin ”*katkı maddelerin insan kişiliği üzerindeki etkileri*” adlı makalesi ile Suat Yılmaz’ın “*sağlıklı beslenme ve kişilik oluşumu üzerinde ki etkileri*” adlı makalesidir. Bu makalelerde katı maddelerin ve beslenme yetersizliklerinin insan şahsiyeti ve karakteri üzerindeki etkileri genişçe açıklanmıştır.⁴³¹ Örneğin, Bangladeş’te yaşayan 6-24 aylık 212 beslenme yetersizliği ve 108 iyi beslenen çocuk üzerinde yapılan çalışma ve araştırma sonucunda mizaçları değerlendirilmiştir. İyi beslenmeyen çocuklarda daha az sosyallik, daha az dikkatli, daha fazla kaygı ve negatif duygusallık gözlemlenmiştir. Bu durumun ileriki yıllarda davranışsal ve zihinsel sorunlara sebep olacağı ifade edilmiştir.⁴³²

Suat Yılmaz’ın makalesinde yer alan bir araştırmada ise, özellikle mahkumlara besinsel destekler verilerek antisosyal ve şiddet içeren davranışların azalıp azalmadığı gözlemlenmiştir. Neticede mahkumlarda, şiddet içeren davranışların azaldığı görülmüştür. Bunun sonucunda da yapılan açıklamada beslenme yetersizliklerinin şizofreni ve şizoid gibi kişilik bozukluğu ve antisosyal davranışlara neden olduğu ifade edilmiştir. Bunun neticesinde ise, beslenmenin sağlıklı gelişim için önemli bir unsur olduğu, sosyal çevre ve eğitimin ise sağlıklı zeminin düzgün şekillenmesi açısından önemli olduğu kaydedilmiştir.⁴³³

---

⁴³⁰ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 33.

⁴³¹ Fatih Gültekin, *Katkı Maddelerinin İnsan Kişiliği Üzerindeki Etkileri*, Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi, (Antalya-2013), 86; Suat Yılmaz, *Sağlıklı Beslenme ve Kişilik Oluşumu Üzerindeki Etkileri*, Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi, (Antalya, 2013), 102.

⁴³² Gültekin, *Katkı Maddelerinin İnsan Kişiliği Üzerindeki Etkileri*, 87.

⁴³³ Yılmaz, *Sağlıklı Beslenme ve Kişilik Oluşumu Üzerindeki Etkileri*, 102-124.

A.Gordon da karakteri “*değer taşıyan bir kişilik*” olarak ifade eder ve karakteri kişilikten ahlaki değer açısından ayırır. Gordon’a göre karakter özelliği ile kişilik özelliği birbirinden ayrı şeylerdir. Örneğin, doğruluk bir karakter özelliği iken özgürlük veya tepki hızı, bir kişilik özelliğidir.⁴³⁴ Karakter, bireysel değerler ve ne söylediğimizle ilgili iken, değerlerin nasıl ifade edilişi ise, kişiliğin özelliği ile ilgilidir.

2.4.3 Kişilik

Kişilik, bir insanı diğer insanlardan ayıran farklılıkları ifade eden ve kişinin kendisini tanımlayan bir kavramdır. Çünkü bir insana ilişkin her nitelik, o insanı anlamada bize ipucu verir. Kişilik, kişi anlamına gelen *person* kelimesinden türemiştir. İngilizce karşılığı “*personality*”dir. Latince’den İngilizce’ye geçen “*persona*” kelimesi, Antik Roma’da tiyatro oyuncularının temsil ettikleri rollere göre yüzlerine taktıkları “*maske*” sözcüğünden gelmektedir. O dönemdeki oyuncular, oyunlarında büründükleri karakteri, rolü, kişi ve kişilik özelliklerini yüzlerine taktıkları maskeler sayesinde anlatmaya çalışmışlardır.⁴³⁵ Bugün de birçok psikolog, Lâtince per sonare (içinden akseden) mânâsını kabul ederler.⁴³⁶ Her şeyi kendisine mal eden birinin tutumu ve sefahati “*personalizm*” kelimesi ile ifade edilir.⁴³⁷

Psikoloji alanının en geniş ve soyut kavramlarından biri olan kişilik hakkında birçok araştırma ve inceleme yapılmasına rağmen üzerinde ittifak edilmiş ortak bir formel tanım yoktur. Bunun sebebi ise hem insanın ruh ve bedenden müteşekkil, her an değişime açık ve karmaşık, kompleksli bir yapıya sahip olması hem de bu karmaşık ve kompleksli yapıya sahip insanı her psikoloji kuramcısının kendi yaklaşımı ve perspektifi, kuram ve metodu üzerinden

---

⁴³⁴ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 32.

⁴³⁵ Dilek Gençtanırım, vd., *Kişilik Kuramları, Gerçek Yaşamdan Kişilik Analiz Örnekleriyle*, (Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017), 2.

⁴³⁶ Uğur Zel, *Kişilik ve Liderlik*, 3 b. (Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 9; Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi Ve Gazali*, 17.

⁴³⁷ Akif Akto, *Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.52, S.2, (Ankara, 2011),192.

tanımlamaya çalışmasındandır. Aslında yapılan bu tanımlamalarda önemli olan nokta, kişiye özgü nitelikler ile kişiyi diğerlerinden ayıran özelliklerin ayrımını ortaya koyabilmektir. Buna göre biz, bir insan için “*kişiliksiz*” veya “*sağlam bir kişilik*” tabirini kullandığımızda bununla neyi kastettiğimizden emin olmalıyız.⁴³⁸

Aslında kişilik hakkında yapılan birçok farklı tanımlamalar, psikoloji açısından bir zenginliktir. Bu nedenle yapılan bu her bir tanımlamanın yanlış olarak değil de eksik bir tanımlama olarak değerlendirmek gerektiği ifade edilir. Kişilik kavramının birbirinden farklı 48 tanımının olduğunu ifade eden Allport, kişiliği psikolojik, felsefi, hukuki, sosyolojik, teolojik anlamlarına göre sınıflandırmış, kişiliğin karakteristik ve kişiye özgü olduğunu “*bir insanın bütün insanlara benzediğini, hiçbir insanın da diğer insanlara benzemediğini ve herkesin şahsiyet olarak tek olduğunu*” ifade etmiştir.⁴³⁹

Kişilik kuramı, kişiliğin tarihsel bir değerlendirmesinin nasıl bir kişilik sorusunun kavramsallaştırma sürecinin bir ifadesi, olarak tanımlanır.⁴⁴⁰ Kişilik kuramlarının bu kadar çok olma sebebinin bir fil ile karşılaşan beş kör adamın öyküsüne benzeten Jerry M.Burger, bu konudaki açıklamasını şöyle izah eder:

*Beş kör adamın her biri filin ayrı bir parçasını tutar ve birbirlerine filin nasıl bir hayvan olduğunu anlatmaya çalışır. Her biri hayvanın yalnızca bir bölümünü bilip, o yönü ile ilgili tanım yaptıklarından dolayı ortaya farklı farklı tanımlar çıkar. Fakat gerçek olan da şu ki; her birinin yaptığı tanımların dışında da filin başka özellikleri vardır. Dolayısıyla bunların tanımları doğrudur, fakat eksik bir tanımdır.*⁴⁴¹

Mizaç ve karakter kavramları, zaman zaman kişiliğin yerine kullanılır. Fakat kişilik ile muadil değildirler. Kişiliğin bir yönünü, farklı yönlerini ifade eden kavramlardır. Kişilik psikologları, bu kavramların kişiliğin değişebilir-

---

⁴³⁸ Gençtanırım vd., *Kişilik Kuramları, Gerçek Yaşamdan Kişilik Analiz Örnekleriyle*, 2.

⁴³⁹ Zel, *Kişilik ve Liderlik*, 11.

⁴⁴⁰ Yüce, *Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik*, 10.

⁴⁴¹ Jerry M.Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz ve Erguvan Sarıoğlu, 5 bs., (Kaknüs Yayınları, 2016), 24.

değişemez yönlerini ifade ettiği, kişiliğin unsurlarını ve bileşenlerini oluşturduğunu, kişiliğin tanımlaması yapılırken de göz ardı edilmemesi gereken unsurlar olduğu konusu üzerinde ittifak etmişlerdir. Kişilik tanımlanmasında göz ardı edilmemesi gereken bir noktada kişilik içi süreçlerdir. Bunlar tahmin edilebilirlik, ayırtedicilik, yapılaşmışlık, amaçlılık gibi kavramlardır. Hatta Dilek Gençtanırım, bu kavramları atasözleri ile ifade ederek daha kolay değerlendirilmesini sağlamıştır. Mesela, can çıkar huy çıkmaz sürekliliği, ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol tutarlılığı; beş parmağın beşi bir değildir özgünlüğü ifade etmesi gibi.⁴⁴²

Kişilik, insanın doğuştan getirdiği özelliklerinin gelişim süreci ve çevresi ile etkileşimi sonucu geliştirdiği algıları, düşünceleri, duyguları, değerleri, yargıları, hedef ve amaçları, beklentileri gibi unsurların birbiri ile ilişkilerini ve karşılıklı etkileşimini ifade eden kavramdır. Altınköprü'ye göre kişilik, *dıştan gözlenen bir biyografik yaşantı olmayıp, bunu aşan ve bunları da temel alan soyut, kişinin tüm yaşantısının etkilerine dayanan, kalıplaşmış bir bütündür.*⁴⁴³ Köknel ise kişiliği şöyle tanımlar:

*Bütün bedensel özelliklerin, içgüdülerin, dürtülerin, eğilimlerin, kazanılmış deneyimlerin, bir insanın çevresine uyum sağlamak amacıyla yaptığı davranışların ve bireysel farklılığa dayanan duyguların, düşüncelerin, becerilerin, yeteneklerin, alışkanlıkların oluşturduğu işlevsel bir bütündür.*⁴⁴⁴

Peker, bireyin kendine özgü ve ayırıcı, bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin bütünü olarak kişiliği değerlendirir ve ona göre insan bir çok unsurdan meydana gelen, ahenkli, parçalanmaz bir bütündür ve her insanın diğer insanlardan farklı, kendine has bir takım özellikleri vardır. Ona göre kişilik, “*insanları*

---

⁴⁴² Gençtanırım vd., *Kişilik Kuramları, Gerçek Yaşamdan Kişilik Analiz Örnekleriyle*, 2.

⁴⁴³ Tuncel Altınköprü, *Şahsiyet Analizi*, (İstanbul: Hayat Yayınları, 2005), 19.

⁴⁴⁴ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları,1997), 23.

*birbirlerinden ayıran, her insanın kendine has bedeni ve ruhi özelliklerinin tümünü” ifade eden kavramdır.*⁴⁴⁵

Bedri Katipoğlu kişiliği şöyle açıklar: “*Kişilik hem bireyi başkalarından ayıran, hem de onu kendisi yapan tüm duygu, düşünce ve hareketlerinin uyumlu bir bütünü ifade eden bir özelliktir.*”⁴⁴⁶

Cüceloğlu’ya göre kişilik, “*Bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi*”dir. Kişiliğin unsurlarına tanımında yer veren Cüceloğlu, bunların her birini şöyle açıklar. *Ayrırtedicilik*; bireyi başkalarından farklı kılan özelliktir. Herkeste benzer olan özellikler vardır. Bunlar kahvaltılık yapmak, yeni tanıştığın kimsenin elini sıkmak gibi. Abdullah adındaki birinin kişiliği tanımlanırken, herkesin yaptığı rutin şeyler ifade edildiğinde, Abdullah’ın kişiliği hakkında bilgi sahibi olamayız. Halbuki Abdullah’ın kişiliğini tanımlarken başkalarında görülmeyen, onu diğerlerinden ayıran “*ayırtedici*” özelliklerinden bahsettiğimizde, onun hakkında bilgi sahibi olmuş oluruz. *Tutarlılık*; bir zaman dilimi içerisinde kişinin benzer ve belirli durumlarda davranışının pek değişmemesidir. *Yapılaşmış*; kişilik birbiri ile etkileşimde bulunan çok sayıda sistemin bir araya gelmesi ile oluşur. Bu sistemlerin her biri bir örüntü meydana getirir ve önemli fonksiyonlar icra eder. Mesela, iyi kalpli, yardımsever bir insanın ailesine bağlı olması bir çelişki arz etmez, fakat iyi kalpli ve yardımsever bir insanın saldırgan ve huysuz olması bir çelişkiyi ifade eder. Diğer bir kavram ise, *ilişki kuruluş biçimi*; birey kendi iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini algıladığı gibi kendi dışındaki nesnelere ve olayları da algılar. Çünkü birey kendi ve çevresi ile sürekli bir ilişki içerisinde dir. Sonuçta kişilik yapısı bilinen bilinmeyen, birinci ikinci derecede olan pek çok boyut ve faktörleri içerir. Bunun sonucunda da çok yönlü, ahenkli, karmaşık, muammalı ve parçalanamaz bir bütünlüğe sahip bir kişilik yapısı ortaya çıkar.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, 2 bs., (ISBN, 975-95208-0-X), 140-141.

⁴⁴⁶ Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi*, 343.

⁴⁴⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan Ve Davranışı*, 31 bs., (Remzi Kitapevi, Ekim 2015), 404-405.

İnsanın kişilik ve karakter özelliği, aynı zamanda davranış özelliğini de ifade eder. Çünkü kişilik, davranışın boyutlarını bir bütün olarak yansıtır. Nasıl ki bir kültür o toplumun yaşama biçimini yansıtıyor ise, kişilik de bir insanın yaşam biçimini ve yaşam tarzını ifade eder.⁴⁴⁸

İnsan çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Onun ruhsal ve içsel yaşantısı, gizli eğilimleri günlük hayatına çok seyrek yansır. İnsanın davranışlarına bakarak onu anlamaya ve tanımaya çalışmak zordur. Davranışlarının belirleyicilerini tespit etmek de bilimsel açıdan zordur. İnsan sosyal bir varlık olduğu için de yaşadığı toplumun ve kültürün belirli davranışlarını kazanır. Çünkü insanın kişiliği içinde bulunduğu sosyo-kültürel özelliklerine bağlı olarak gelişmektedir. Toplum kendi hakkında ne düşünülmesini istiyor ise, bireye onu öğretir. İnsanın toplumsal hayatı paylaşması ve başka insanlarla karşılıklı münasebeti dolayısıyla birey bir kişilik kazanır. Nitekim burada benlik ile kişilik kavramlarının örtüştüğü görülür. Benlik, insanın kendi kişiliği hakkında ki kanaati, kendini algılama ve değerlendirmesidir.⁴⁴⁹

Jung'a göre benlik, bütün kişiliğin merkezini oluşturur. Bu bağlamda bireyin duygularına, düşüncelerine, tutumlarına, değer yargılarına, ideal ve isteklerine dair kanaatlerinin, tasavvurlarının bir bütünüdür.⁴⁵⁰ Benlik ve kişilik toplumsal yaşantının bir sonucu olarak insanlar arasında kurulan iletişim sayesinde oluşur. Toplumun dışında düşünülemez. Kişinin kendisi ile ilgili yargısına “*benlik bilinci*” denir.⁴⁵¹

Kişilik bir anda oluşan bir olgu değildir. Bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eden bir süreci kapsar. Zaman, bilgi, tecrübeye dayalı gözlemlenebilen olaylardan etkilenecek biçimlenen bir dinamik süreçtir. Bu nedenle bir insan için kullanılan “*bu böyle bir kişiliğe sahiptir*” yargısı o anki durumu ifade ettiği için kesinlik ifade etmez. Çünkü, bu yargı zaman içerisinde değişebilir. Bundan

---

⁴⁴⁸ Hüseyin Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 47.

⁴⁴⁹ A.g.e., 50-51.

⁴⁵⁰ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi ile İlgili İlkeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011), 81.

⁴⁵¹ Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 50-51.

dolayı insanı tanımak ve onu kesin yargılarla tanımlamak zordur. Mesela, bir insan işyerinde görevi gereği üst düzey bir yöneticidir ve iş yerinde gösterdiği vakarı ve ciddiyeti evinde göstermez. Yani bir insan bir anne, bir öğretmen, bir evlat, bir arkadaş gibi pek çok vasıfları ile birlikte her birinde bu vasıflarına uygun bir kişilik ortaya koyar. Bu konuda Adler şöyle der; “*bireyi bütün yönleriyle tanımak zordur, iki insan aynı şekilde hareket etse dahi aralarında mutlaka bilişsel, duyuşsal, fiziksel farklılık vardır.*”⁴⁵² Dolayısıyla yaşayan her insanın bir kişiliği vardır. Buber’de aynı görüşü paylaşır ve her insanın kendine özgü bir varlık olduğunu ifade eder.⁴⁵³

Hökelekli’ye göre, özgünlük kişiliğin temelini oluşturur. Her birey kendine özgüdür. Bir kültür içerisinde her birey, aslında birbirlerine benzer. Fakat bu her bireyin kendine ait birtakım tecrübeleri ve yaşantıları da vardır. İşte bu tecrübe ve yaşantılar onu diğerlerinden ayıran unsurdur. Böylece her bireyin tecrübe ve yaşantısı, kendine özgü biricik karakterini ortaya koyar.⁴⁵⁴ Halk dilinde de insanın çarpıcı ve kendine özgün niteliğini betimlemek ve sosyal etkililiğini ve cazibesini ifade etmek için “*kişilik*” kavramı kullanılır. Her birey toplumda “*kişilikli*” bir sıfat ile anılmak ister. Bu, bir kişi için çok önemlidir. Bu nedenle insanlar sosyal becerilerini ve iletişimlerini geliştirmek, görünüş ve tavırlarını iyi bir düzeye çıkarmak için “*kişilik geliştirme kurslarına*” katılırlar.⁴⁵⁵

Kişilik, bir hammadde, esas madde, temel yapı konumunda olup karakter ve mizaç kavramlarını içine alan geniş bir kavramdır. Mizaç, doğuştan getirilen, karakter ise sonradan kazanılan özellikleri kapsar. Doğuştan getirilen özelliklere çevresel faktörler şekil verir. Kişilik, her insanın kendine özgü bir davranış yapısını, örüntüsünü ifade eder. Davranışlar genel olarak “*iyi*” ve “*kötü*” olarak değerlendirilir. Bu tür yargılara konu olan davranışlara ahlaki davranışlar denir.

---

⁴⁵² Adler, *Psikolojik Aktiviteler*, çev.B.D.Çorakçı, (Say Yayıncıları, İstanbul, 1997), 335.

⁴⁵³ İsa Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013), 29.

⁴⁵⁴ Hayati Hökelekli, Dini Kişiliğin Oluşumunda İradenin Rolü, *Diyanet İlmî Dergi*, C.21, S.2 (Diyanet Dergi, 1985), 17.

⁴⁵⁵ Rita L. Atkinson& Richard C. Atkinson& Ernest R. Hilgard, “*Psikolojiye Giriş*” çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, C.1 (Sosyal Bilimler, 1995), II/523.

Kişilik de başkalarına gösterdiğimiz ahlaki davranışların bir bütünüdür. Dolayısıyla kişiliğin doğrudan ahlak ile ilgili olduğu ifade edilir. Kişilik, belli ahlak ölçülerine göre şekillendiği zaman toplumda kabul görür ve değerli olur.⁴⁵⁶

İnsan davranışlarına etki eden faktörler aynı zamanda kişiliğe etki eden faktörlerdir. Kişilik, soyut davranış motifleri ile somut davranışlar arasında bir araç gibidir. Davranışçı psikologlara göre kişilik, ferdin zihinsel, bedensel ve ruhsal farklılıklarının hepsinin kendi davranış biçimlerine ve yaşam tarzına yansımaları ve insanın ölçülebilir, gözlemlenebilir davranış ve alışkanlıklarının bütünüdür.⁴⁵⁷

İbnu'l Arabi düşüncesinde insanın kişiliği üç temel unsur ile açıklanır. Bunlar, kalp, nefis ve akıl'dır. Bu kavramların her birinin çeşitli anlamlarının olduğu ve özellikle akıl ve nefsin kalp ile ilişkilerinin olması gerektiğini ifade eder. Kalp, yaratılışa uygun hareket ettiği takdirde ancak kişisel ve ruhsal gelişimini doğru bir düzlemde tamamlayabilir. Bunlar birbirinden bağımsız hareket ettiklerinde İbnu'l Arabi'nin "*insani hayvan*" diye isimlendirdiği kişilik ve karakter özelliğine sahip insan tipleri meydana gelir. Bu nedenle nefis, akıl, kalp birbiri ile koordineli olarak çalıştığı sürece kişilikli insan tipleri ortaya çıkacaktır.⁴⁵⁸

Sonuç olarak, insanın kendine özgü duygu, düşünce ve davranışlarının örgütlenip alışkanlık haline gelmiş bütünlüğünü, bireyin kendine has tüm özelliklerini, nesnel ve çevre ile etkileşimi sonucu ortaya çıkan karakterini, çatışma ve kaygılarını ve bunlardan kurtulmak için yaptığı çabayı, yaşam tarzını, kendine özgü karakteristik ve ayırt edici bütün niteliklerini ifade eden, doğuştan gelen özelliklerin çevre ve yetiştirme şartlarının bileşiminden meydana gelen kavrama kişilik denir. Kişilik psikolojisi, kişiliğe etki eden değişkenleri, kişiliğin yapılanmasını ve çeşitli yönlerini, boyutlarını inceleyen bir bilim dalıdır.

---

⁴⁵⁶ Şakir Gözütok, *Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Elmalı'da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi, (Antalya, 2013), 130.

⁴⁵⁷ Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 47.

⁴⁵⁸ M.Doğan Karaçoşkun, İbnu'l-Arabi'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.7, S.2, (2007), 107.

2.4.3.1 Kişiliği Etkileyen Faktörler

Kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde, kalıtım ve çevresel faktörlerin ne derece etkili olduğu konusu psikologlar tarafından tartışılan bir konudur. Fakat her iki faktörün, kişiliğin gelişiminde etkisi ve önemi yadsınamaz. Kalımsal özellikler olmadan çevresel etkenlerin bir özelliği; çevresel etkenler olmadan kalımsal özelliklerin bir işlevi yoktur. Kişilik birdenbire ortaya çıkan bir şey değildir. Aşama aşama bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Erikson da kişiliğin bir yaşam boyu devam ettiğini ifade eder ve insanın yaşam boyu geçtiği sekiz aşamadan söz eder. Bu aşamalar kişiliğin gelişmesinde yaşamsal öneme sahiptir. Erikson'un bu aşamaları şöyledir:

Temel güvensizliğe karşı temel güven”, “utanç ve kuşkuya karşı özerklik”, “suçluluk duygusuna karşı girişkenlik”, “aşağılık duygusuna karşı iş yapıcılık”, “rol karmaşasına karşı kimlik”, “yalnız kalmaya karşı yakınlık kurma”, “duraklamaya karşı üretkenlik”, “umutsuzluğa karşı benlik bütünlüğüdür.”⁴⁵⁹

İnsan, herhangi bir kişilik sahibi olarak dünyaya gelmez. Fakat kişilik yapısını oluşturacak potansiyel, yani kişilik vasıflarını varlığında mevcut olarak, donanmış bir şekilde dünyaya gelir. Bu kişilik vasıfları da kısmen olgunlaşma ile kısmen de çevreden gelecek tesirlere ve kültür şartlarına bağlı olarak gelişir. Kişilik üzerinde yapılan psikolojik, sosyolojik ve antropolojik çalışmalar, kişiliğin doğuştan sahip olduğu niteliklerinin çevre ve kültür şartlarıyla yakından ilgili olduğunu doğrular mahiyettedir. Kişilik, zamana ve şartlara göre değişmekte ve başka bir şekilde biçimlenmektedir. Toplumun kişilik üzerindeki etkisi ve önemi büyüktür. Uzmanlar buna dikkat çeker. Çünkü her toplumun eğitim, yöntem ve metotları birbirinden farklıdır. Her toplum kendi kültürünü, değerlerini, sembollerini, gelenek ve göreneklerini, kurumlarına uygun düşen davranış biçimlerini, toplumun bireyelerine dayatmak suretiyle toplum içinde bir

---

⁴⁵⁹ Semra Karakaya, *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adanan-2008), 11; Peker, *Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din*, 102.

kişilik tipinin oluşmasını sağlar. Bireyin toplum içindeki yerleşik düzeni veya göçebe hayatı, sahip olduğu değerler, mesleki ve sınıfsal konumu kişilik yapısını etkileyen faktörlerdir. Kişiliğin oluşumunda ferdin içinde olduğu ve büyüdüğü coğrafi çevre ve iklimin kayda değer etkisi olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun bir etkisi olmadığını söyleyenler de vardır.⁴⁶⁰ Mesela Güngör, iklim veya coğrafyanın insan şahsiyeti üzerinde doğrudan doğruya bir rolü olmadığını ifade eder.⁴⁶¹

Veraset/kalıtım, çevre içinde gerçekleşen bir potansiyeldir. Hayatın bütün kaliteleri bu verasetin içinde yer alır ve bu kalitelerin iyi bir şekilde gerçekleşmesi ise çevreye bağlıdır. Veraset-çevre ilişkisi açısından Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Toprağı verimli olan güzel bir memleketin bitkisi, Rabbi’nin izniyle çıkar. Fena ve verimsiz olan bir tarlanın bitkisi ise çıkmaz; çıkarsa da bir şeye yaramaz. İşte âyetleri şükrecek bir kavim için böyle açıklarız”.*⁴⁶²

Ayetin verdiği mesaja göre, kötü terbiye ile kötü vasıflar çocuklara intikal eder. İnsanların fitraten taşıdığı hasletler kadar terbiye tarzı da çok önemlidir. Çünkü terbiye ile çocuklardaki iyi hasletler daha iyi, kötü hasletlerin ise bertaraf edilip daha iyi olacağı, kötü terbiyenin de iyi hasletleri bozacağı ifade edilmektedir. Terbiye ile kazanılan vasıflar sonraki nesillere geçmez, fakat kişinin ömrü boyunca devam eder. Mesela, bir kişinin kol adalesinin güçlenmesi veya zayıflaması şahsın nesline intikal etmez. Resulullah da terbiyenin veraset kadar önemli ve ehemmiyetli olduğuna vurgu yapar.⁴⁶³

Kalıtım, kişiliğin hammaddesini oluşturur. Bu nedenle kişiliğin oluşumunda etkili olan genetik unsurlar ile çevreden gelen öğrenilmiş unsurlar arasında bir tercih yapıp birine nazaran diğerinin daha önemli olduğunu söylemek doğru

---

⁴⁶⁰ Karakaya, *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm’un Karşılaştırmalı Analizi*, 8-10.

⁴⁶¹ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, (Ötüken Yayıncıları, İstanbul, 2000), 16.

⁴⁶² A’raf/58.

⁴⁶³ Asaf Ataseven, *Veraset ve Terbiye*, *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.3, (1979), 31.

değildir.⁴⁶⁴ Her iki faktörün etkileşimi sonucunda insanlar birtakım kişilik özelliklerine sahip olur. İnsanların farklı davranışları ve üzerimizdeki farklı etkileri ile kalıtım ve çevrenin kişiliği şekillendirmesindeki etkisi, fertlere göre değişir. Bu, her iki faktörün önemli göstergelerindedir.⁴⁶⁵ Tabii bireyin davranışındaki kişisel farklılıkların sebepleri bununla sınırlı değildir. Anne ve babanın bireyin davranışına uyguladığı ödül ve ceza, anne-babanın rol örnekliliği de kişisel farklılıkların sebepleri arasındadır. Birey, anne ve babaya benzemezse de onlardan mutlaka etkilenir. Bunların dışında bireyin özel yaşantıları da bireyin kişiliğini şekillendirir. Mesela, bireyin geçirdiği bir hastalık sonucu uzun bir nekarat dönemine maruz kalması, anne ve babanın ölümü gibi durumlar, alışılmış cinsiyet rol özdeşleşmesini bozabilir. Kişiliğin oluşması ve gelişmesi, bireyin ortak ve benzersiz deneyim ve tecrübeleri ve kalıtımla edinilmiş potansiyelin birbirleri ile etkileşimi sonucunda şekillenir. İşte bunun nasıl meydana geldiği ve en iyi şekilde nasıl betimlenebileceği, bütün kişilik kuramcılarının konusu olmuştur. İnsan birçok unsurdan meydana gelen, duygu, düşünce ve inanç gibi çok değişik yönleri olan karmaşık bir varlıktır. Dolayısıyla kişiliği etkileyen faktörlerin sayısı da bireyin bulunduğu çevre şartlarına bağlı olarak değişebilir. İnsanın birçok unsurdan meydana gelen bir özelliğe sahip olması, farklı kişilik kuramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kişilik kuramlarının her biri *treyt*⁴⁶⁶, *sosyal öğrenme*⁴⁶⁷, *psikanalitik*⁴⁶⁸ ve *fenomenolojik*⁴⁶⁹ sınıflarından birine dahil edilmektedir. Kişilik kuramları

---

⁴⁶⁴ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 24.

⁴⁶⁵ Peker, *Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din*, 103.

⁴⁶⁶ Bu yaklaşım, insanların her birinin bir treyti temsil ettiğini savunur ve toplumsal kişilik üzerinde durur. Kişilik gelişiminden çok kişiliğin betimlenmesi ve davranışın kestirilmesi ile ilgilenir. Treyt, kişide kalıcı ve tutarlı bir biçimde bulunan her tür özelliğe verilen addır.

⁴⁶⁷ Sosyal öğrenme kuramı, bireyin çevre ile başa çıkmada öğrendiği davranış örüntüleri üzerinde durur. Davranışın çevresel ya da durumsal önemini vurgular.

⁴⁶⁸ Treyt ve sosyal öğrenme kuramının her ikisi toplumsal kişilik üzerinde durur; öncelikle davranışla ilgilenir. Psikanalitik kuram ise, özel kişilik ile ve kişiliğin nasıl geliştiği ile ilgilenir. Freud, insan aklını aysberge benzeterek su üzerinde olan kısmı bilinçli yaşantıyı, su altında kalan büyük bir kısmını ise bilinçdışı olarak tanımlar.

⁴⁶⁹ Diğerlerinden farklı olarak bu yaklaşım, bireyin olayları nasıl algılayıp yorumladığı ve anlamlandırıldığı üzerinde durur. Yani bireyin fenomenolojisi üzerinde durur.

araştırmamızın sahası içerisinde olmadığından bunlara değinmeyeceğiz. Fakat dipnotta tanımlarını vermek ile yetineceğiz.⁴⁷⁰

Psikologlar arasından tartışılan bir diğer konulardan biri de, kişiliğin değişebilirliği. İbn'ul Arabi, insan kişiliğinin değişebilirliği ve gelişebilirliği yönüne işaret etmektedir.⁴⁷¹ Bu alanda gerek psikologlar gerek psikiyatri uzmanları değişik tasnifler geliştirmişlerdir. Fakat gerçek olan şudur ki ruhsal kişilik ve karakter portreleri biyolojik karakter ve kalıtım unsuru gibi kalıcı ve durağan değildir. Aksine iyi bir eğitim ve moral terbiye ile en olumsuz bir kişilik bile değişebilir. Tarih kaynaklarımıza baktığımızda karşımıza çıkan en çarpıcı örneklerden biri, Hz.Ömer'in Resulullah'a duyduğu kin ve nefretin daha sonra muhteşem bir sevgiye dönüşmesidir. Üstelik adalet ve kişilik Hz.Ömer'in uhdesinde bütünleşmiştir. Dolayısıyla “*Adalet*” kavramı denince Hz.Ömer akla gelmektedir.⁴⁷²

Kişiliğin belirgin özelliklerinin genetik olduğunu ve kolaylıkla değişmeyeceğini savunanların yanısıra (Glosser gibi)⁴⁷³ Gülcan özel, kişiliğin değişip değişmeyeceği konusunda şöyle demektedir:

*Kişilik değişebilir, dönüşebilir; fakat bu çok zordur. Bu şuna benzetilir, kolu çekerek uzatmak mümkünmüdür, mümkündür. Ağlıkları bağlarsınız, hergün iki üç saat çekersiniz, yıllar sonra bir kol diğerinden uzun gelir. Aynı zamanda kişiliğin değişmesi, kişinin kişisel talebini içerir. Kişiliğin dönüşebilirliği aslında hayatın ve insanın sihiridir.*⁴⁷⁴

Kişiliğin oluşumunda ve şekillenmesinde, doğa ve kalıtımın asla rol oynamadığını savunan psikologlar da vardır. Bunlar; Alfred Adler, Watson,

---

⁴⁷⁰ Rıta L. Atkinson & Richard C. Atkinson & Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş I*, Çev: Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, 1995, II/529.

⁴⁷¹ Karaçoşkun, *İbnü'l-Arabi'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri*, 100.

⁴⁷² Katipoğlu, *Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi*, 342.

⁴⁷³ Karakaya, *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki*, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi, 13.

⁴⁷⁴ Gülcan Özel, *Kişiliğimizin ve Karakterimizin Bilinmeyenleri*, (Gündem Özel Programı 01.12.2017), [https://www.cnnturk.com]

Behailer'dir. Bunlara göre, terbiye her şeydir, irsiyet hiç bir şeydir. Aslında kişiliğin oluşumuna etki eden bu iki faktör ile sınırlamak doğru değildir. Burada önemli olan kişiliği oluşturan etkenleri ve bu etkenlerin etki alanlarını iyi tespit etmektir. Çağdaş psikologlar, kişiliği incelerken genelde biyolojik, sosyal ve kültürel faktörleri ele almaktadırlar. Biyolojik etkenler, kalıtım, fizyolojik yapı, beslenme ve sinir sistemi; sosyal etkenler ise çocukluk (1-5) dönemi, aile deneyimleri ve anne-baba tutumlarıdır. Kültürel etkenlerin, kişilik üzerinde ki etkileri incelenirken sosyal sınıf ve kurumların, arkadaş grublarının, dostların tutum ve davranışları ele alınmaktadır.⁴⁷⁵

Psikologlar, kişiliğin iki temel ilişkisi üzerinde dururlar. Onlara göre bu iki temel ilişkinin biri “ *toplumsal kişilik*” diğeri “ *özel kişilik*” tir. Toplumsal kişilik, bireyin dış dünya ile olan ilişkisinde sevilip sevilmemesi, kabul görülüp görülmemesi gibi unsurların yanısıra bireyin genel hali, tehdit edici unsurlara verdiği tepkileri, hareket, üslup ve tutumları, kendini tanıması ve tanımlaması gibi unsurlardır. Toplumsal kişilikte davranış önemli yer tutar. Davranış, “*doğuştan getirilen kişilik vasıflarının çevresel faktörler ile etkileşimi sonucunda ortaya çıkan öğrenilmiş, kazanılmış, iç ve dış etkilere karşı bilinçli tepki, bir reaksiyon*” olarak tanımlanır.⁴⁷⁶

Özel kişiliğin de iki yönü vardır: Birincisi, bireyin kendisi ve iç dünyası ile olan ilişkisi, kendini tanıması, tanımlaması ve özelliklerini bilmesi ve gözlemlenebilir toplumsal kişiliğidir. İkincisi ise bireyin başkalarıyla paylaşmadığı düşünceleri, rüyaları ve tutumlarıdır. Buna bireyin *özel kişiliği* denmektedir.

Sonuçta birey, dış dünyası ile kurduğu ilişkisi ve bağlantısı sonucunda birtakım özelliklere sahip olur ve bu özellikler de kalıplara sokularak kişilik özelliklerine göre tiplere ayrılır. Dolayısıyla psikologlar daha çok toplumsal kişilik üzerinde dururlar. Emile Durkheim da insanın toplumsal kişiliğini kabul eder ve insanın kendi kişiliğini oluşturabileceğini reddeder.⁴⁷⁷

---

⁴⁷⁵ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi ile İlgili İlkeler*, 104.

⁴⁷⁶ Tarık Morgül, *İnsan Davranışları ve Kişilik Tipleri*, (Yalova, Eylül 2013), 5.

⁴⁷⁷ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi İle İlgili İlkeler*, 80.

Sonuç olarak, toplumsal özelliklerin kişilik üzerinde kişilik özelliklerinin toplum üzerinde karşılıklı etkileri vardır. İnsanın doğuştan getirdiği irsi özellikleri ile sonradan toplumsal yaşantı sonucu edindiği deneyimler ve tecrübeler hem bireyin kişiliğini geliştirir hem de bu yaşantı ve tecrübeler hem bireyin kişiliğini geliştirir hem de bu yaşantı ve tecrübelerin sonucunda birey toplumu etkiler ve değiştirir. Bireyin toplumu, toplumun bireyi etkilediği tezi, bugün halen savunulan görüşler arasındadır. Buna göre kişiliği etkileyen iki ana etken söz konusudur: Kalıtım ve Çevre.

2.4.3.1.1 Kalıtım

Anne ve babanın kromozomları ile bir kuşaktan ötekine geçmesi ile oluşan irsiyet/kalıtım, çevre etkisi ile değişmeyen, insanın tüm yaşamına biçim veren özellikler arasında en önemli etkidir. Bu nedenle kişiliği etkileyen faktörlerin başında gelir. Anne ve babanın mizaç özellikleri bireyi biçimlendirir. Dolayısıyla çocuğun kişiliği, anne rahmindeyken başlar ve annenin hamilelik sürecindeki ruhsal ve psikolojik durumu, beslenmesi çocuğun kişiliğini etkiler. Doğum esnasında gerçekleşen olaylar dahi bebeğin kişiliğinin oluşmasında bir ön etkileme olduğu kabul edilir. Daha sonra aile, çevre, toplum, kültür, eğitim kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde önemli etkenlerdir.⁴⁷⁸

Kişiliğin küçük yaşlardaki deneyimlerden kazanıldığını ifade eden psikolojik kuramcılarında biri Freud'dur. Kişiliğin oluşmasında kalıtımın etkili olduğunu savunanlardan biridir. Bireylerin bilinçaltı malzeme ile dünyaya geldiğini ve herkeste temelde aynı özellikler olduğunu beyan eden Jung'da kalıtımın kişilik gelişiminde önemli olduğunu savunan kuramcılardan biridir. Jung'a göre, fiziki özellikler nasıl atalardan tevarüs ediyor ise bilinçaltı psişik özellikler de atalardan tevarüs etmektedir.⁴⁷⁹

Akif Akto'da kişiliğin oluşmasında sadece çevrenin etkisi olmayıp kalıtımın da etkisi olduğunu öne sürenlerden biridir. İnsan bir hamur gibi anne-baba ve

---

⁴⁷⁸ A.g.e., 104.

⁴⁷⁹ Burger, *Kişilik*, 157.

eğitmenlerin elinde yoğrulup şekil verilen bir varlık değildir. Ona göre, insanın sahip olduğu bazı özellikleri, sosyal çevre ve eğitimin etkilerine rağmen bir değişikliğe uğramazlar. Akif Akto, insan kişiliğini etkileyen birçok etmen olmasının yanısıra bunların en başında gelenlerin kalp, akıl ve insanın tabiatı olduğunu ifade ederek insanın bu üç temel unsurdan meydana geldiğini belirtir. Bu faktörler insanın davranışlarını etkilediği gibi insanın kişiliğini de etkileyen faktörlerdir. Bu duruma misal olarak da aynı çevrede büyümelerine ve aynı eğitim almalarına rağmen farklı davranışlar ve ilgiler gösteren insanları verir. Bu durumu açıklayan faktörün değişik kalıtım özellikleri ile açıklanabilir olduğunu ifade eder.⁴⁸⁰

İnsanın kişiliğini anlamak için onun doğuştan sahip olduğu potansiyellerinin şekillendiği zıtlıklar sistemini iyi bilmek gerekir. Çünkü insanın kişilik özelliği doğuştan gelmemiştir. Fakat bunun yanısıra hiçbir kişilik özelliği de kalıttan etkilenmemiş değildir. İnsanın ahlaki kişiliği değişik kaynaklardan ve otoritelerden gelen etkileri neticesinde şekillenir. Bu etkileri ahenkli bir bütün haline getirmek insan için en çetin bir problemdir. Çünkü insanın kendini tanıması ve anlamlandırması bir ömür boyu süren bir süreci kapsar.⁴⁸¹

Mehmedoğlu, kişiliğin insanın bebeklik çağından başlayıp olgunluk çağına kadar devam eden bir süreç içerisinde geliştiğini, bireyin yaşı ilerledikçe olgunlaşmasına bağlı olarak çevre ile etkileşimi neticesinde ortaya çıktığını ifade eder. Genel kabul gören görüşlerden biri de kişiliğin kalıtım ve çevre unsurlarının etkileşimi sonucunda kazanılan deneyimler ile gelişmiş olmasıdır. Bu nedenle kalıtımı insan yapısının toprağı olarak, kişilik de bu toprakta yetişen bir bitki olarak değerlendirilir.⁴⁸²

---

⁴⁸⁰ Akto, *Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü*, 194.

⁴⁸¹ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 50.

⁴⁸² Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, 46.

2.4.3.1.2 Çevre

“...nefse ve ona tabiatını verene, ona kötülüğünü ve takvasını ilham edene yemin olsun ki nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiş, onu hevasına terk eden ise harap olmuştur.”⁴⁸³

Ayet, insanın zaaflarına dikkat çeker ve insanın birçok psikolojik tezahürlerine atıf yaparak, şahsiyetinin derinliklerindeki tabiatında “iyiye ve kötüye yönelim” istidadının olduğunu söyler. Kur’an’a göre, insan doğuştan günahkâr değildir.⁴⁸⁴ Ona göre insan, doğarken kusursuz ve her türlü günahattan uzak ve bir şey bilmeden dünyaya gelir.⁴⁸⁵ İnsanın iyiye ve kötüye yönelmesi onun fitratından ziyade onun aldığı terbiye ve çevresinin özellikleri ile ilgilidir. Resulullah insanın iyiye ve kötüye yönelimli olduğu konusunda şöyle der:

*Her doğan (çocuk) fitrat üzere doğar. Daha sonra onu anne-babası yahûdileştirir, hıristiyanlaştırır veya mecûsileştirir. Eğer anne-babası müslüman iseler, çocuk da müslüman olur.*⁴⁸⁶

Birey, herhangi bir kişilik yapısına sahip olarak dünyaya gelmez. Fakat kişiliğini oluşturacak tüm potansiyel güçlerin varlığı ile doğar. Erikson’un da ifade ettiği gibi kişilik, yaşam boyu süren dinamik bir süreçtir. Buna göre, insanın kişilik yapısını etkileyen en önemli etkenlerden biri de çevre şartları içerisindeki toplumun sosyal özellikleridir. Çünkü birey, belirli bir kültürel yapı içerisinde doğar ve bu yapıdan yaşamı boyunca da etkilenir. Çocuğun ilk çevresinin “anne rahmi” olduğunu ifade eden Çamdibi, anne rahmindeki durumun genlerin hazırlamış olduğu gelişim imkânlarını bozabildiğini ifade eder.⁴⁸⁷ Bu bağlamda, insanın yetişmesinde terbiyenin ve çevre faktörünün ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle insanın terbiyesi ile ilgilenen kişilerin dikkat etmesi gereken nokta, çocuğun özelliklerini dikkate alarak terbiyesine etki

---

⁴⁸³ Şems/7-8.

⁴⁸⁴ Hristiyanlıkta “asli günah”.

⁴⁸⁵ Nahl/78.

⁴⁸⁶ El-Askalânî, *Fethü'l Bârî*, C.13, s.97, Hadis no.6599.

⁴⁸⁷ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 25.

edecek olumsuz faktörlerin tesirini ortadan kaldırmaya ve bireyi iyiliğe yönlendirmeye çalışmaktır. Pedagoji alanında Aydınlanma Çağı'nın önemli olan isimlerinden Jean Jacques Rousseau (1712-1778) "*Emile*" adlı eserinde "*Her şey aslında iyi olarak doğar, sonra insanların elinde bozulur. İnsanın kalbinde doğuştan gelen hiçbir ahlaksızlık yoktur.*" diyerek eğitimin ve eğitimcilerin rolünü ve önemini vurgular.⁴⁸⁸

Kişilik kuramcıları, insanın kişilik gelişiminin yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu kabul ettiklerinden dolayı insanın yaşamını bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik olmak üzere evrelere ayırırlar. İnsanın davranışlarını bu evrelere göre açıklarlar. Kişiliğin temelini oluşturan 0-3 yaş ve 5-6 yaş arası kişiliğin yapı taşlarını anne-baba koymaktadır. Bu bağlamda kişiliğin temelleri, anne ve baba ile atılmaktadır. Çünkü anne ve baba çocuğuna nasıl davranır ise, çocukta diğer kişilere aynı şekilde davranır. İnsanın ailesi kendisinin ilk çevresi ve ilk kültür yapısıdır. İnsani ilişkilerinin sergilendiği ilk sahnedir. Çünkü birey, insan ilişkilerini belirleyen olumlu ve olumsuz davranış niteliklerini ilk olarak ailede kazanır.⁴⁸⁹

Davranışçı kişilik kuramcıları da bir sosyal davranışın, ancak sosyal çevre de model olan insan davranışları neticesinde kazanıldığını ifade eder. Birey hem yaşadığı çağın özellikleri tarafından hem de yaşadığı kültürel çevre tarafından bir kalıba sokulmak istenir. Tabiki her çevre insana olumlu davranışlar kazandırmayabilir. Sosyal çevre insana müsbet ve menfi tesirlere neden olabilir. Bu nedenle, İslâm hem çevrenin hem de arkadaş seçiminin öneminden bahseder. Dolayısıyla kötü çevrede bulunan Müslümanların çevresini değiştirmesini öğütler.⁴⁹⁰

Toplumun, insan davranışları üzerinde etkisi büyüktür. İnsanın davranışları toplum tarafından şekillenir ve bu, kişilik kuramcıları tarafından kabul edilen bir gerçektir. Çünkü çevreden görülmeyen şey alışıklık kazanmaz. Toplumun kabul

---

⁴⁸⁸ Mehmet Şanver, Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, (Bursa, 2001), 144-145.

⁴⁸⁹ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi ile İlgili İlkeler*, 112.

⁴⁹⁰ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 20.

etmediği veya toplumda görülme­yen bir şeyi bir fert kabul etse bile kişi, toplum tarafından yadırganır ve manevi bir baskıya maruz kalır. Hayati Aydın, insanın çevresindeki konumunu hücrelere benzetir ve nasıl ki hücreler insan vücudunda içkin bir konuma sahip ise insanın da sosyal çevresinde içkin bir konuma sahip olduğunu ifade eder. Çünkü insanın akranı ve arkadaşı hal ve davranışlarına önemli ölçüde etki eder. İlişki kurduğu insanlar ne kadar iyi veya kötü ise kendisi de o oranda iyi ve kötü olur. Bu durumu en güzel şekilde ifade eden Resulullah şöyle der:

*Bir toplulukta oturan iyi ve kötü adamın örneği misk taşıyıcısı ve körükçü gibidir. Misk taşıyıcısı, ya sana kokusundan bedelsiz verir ya da ondan güzel bir koku satın alırsın veya ondan bir koku hissedersin. Körükçü ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku hissedersin.*⁴⁹¹

İnsan yalan söylemeyi doğuştan/ fitratı gereği bilmez. Bunu çevresinden öğrenir. Mesela, ebeveynler isteyerek veya istemeyerek istemedikleri bir durumdan kurtulmak için yalan söylerler ve bunuda çocuklarının yanında yaparlar. Çocuk bu durumda onları örnek alarak yalan söylemenin doğal bir şey olduğunu düşünür. Bunun yanısıra yalancıların toplumda rağbet gördüğünü ve işini hallettiğini görünce de kendisi, bu yola başvurarak bunu içselleştirir.⁴⁹²

Toplumun fertler üzerinde oluşturduğu bu menfi özelliği Kur'an şöyle açıklar; *"Eğer sen onları (Kâfileri helâk etmeden) bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar; bunlar kötüden, öz kâfirden başka da evlât doğurmazlar."*⁴⁹³ Çevresel faktörlerin içerisinde yer alan ve davranışın kalıcı değişmelerinin meydana gelmesinde öğrenmenin ve tekrarlanmanın önemli bir payı vardır. Algılama ve öğrenme, kişiliğin oluşmasında ve gelişmesinde doğrudan etkendir. Nitekim

---

⁴⁹¹ Sahih Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, C.12, s.29, Hadis no:1884.

⁴⁹² Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle)*, 7 bs. (Fecr Yayınları, 2018), 251.

⁴⁹³ Nuh/27.

algılama⁴⁹⁴ ve öğrenme birer zihinsel faaliyet olarak, insanın fiziki ve sosyal çevresine uyumunu sağlar.⁴⁹⁵

2.5 Mekki Surelerde Kişilikle İlgili Kavramlar

Kişilik, insanın zihinsel, bedensel ve ruhsal özelliklerinin tümünü içine alan bir kavramdır. Kur'an'da kişilik/şahsiyet kavramı geçmez. Fakat kişiliği tanımlayan özellikler yer alır. Olumlu ve olumsuz kişilik tipleri, mizaç ve karakter yapıları, düşünce ve davranış tarzları Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde anlatılır. Nefis, karakter, huy ve mizacın olumlu ve olumsuz etkilerinden, bunların etkisi ile ortaya çıkan olumlu ve olumsuz davranış biçimlerinden bahsedilir. Kur'an daha çok kişiliği oluşturan iki ana faktör, insanın kendi yapısından kaynaklanan kalıtsal özellikler ile sosyal ve kültürel faktörelere kaynaklanan çevresel özellikler üzerinde durur.⁴⁹⁶

Karakter, mizaç, tabiat, fitrat, ruh, huy, nefis gibi kavramlar kişilik kavramının müadili değillerdir. Bunlar kişiliğin bir yönünü, bir unsurunu oluşturan kavramlardır.

2.5.1 Ruh

*“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”*⁴⁹⁷

Ruh, “revh” kökünden gelen arapça bir kelimedir. Kur'an'da, yirmi yerde ve yirmi bir defa geçmektedir.⁴⁹⁸ Sözlük anlamı, “gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı

---

⁴⁹⁴ Algılama; Duyu organları aracılığı ile elde edilen çeşitli veriler ile çevredeki nesnelere, kurallara ve olaylara ait izlenimlerin tanınması durumudur.

⁴⁹⁵ Zel, *Kişilik ve Liderlik*, 13.

⁴⁹⁶ Kerim Aydın, *Şakile Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu*, V.Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II, Doi:dx.doi.org/10.12658/TLCK.5.2.B019.

⁴⁹⁷ İsrâ/85.

⁴⁹⁸ Bakara/82, 253; Nisa/171; Maide/110; Hicr/29; Nahl/2, 102; İsrâ/85; Meryem/ 17; Enbiya/91; Şuara/193; Secde/9; Sad/72; Ğafir/15; Şûra/52; Mücadele/22; Tahrim/12; Mearic/4; Nebe/38; Kadr/4.

*olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak,*⁴⁹⁹ *can, nefes, öz, ilham, vahy, cebrail, hafif esinti ve rüzgar*”dır.⁵⁰⁰ Razi, nefy kelimesinin üfleme, havayı, bir cismin boşluğuna kaydırmak, akıtmak anlamına geldiğini, zâhiri, bize, rûhun hava ve rüzgar gibi birşey olduğunu üstü örtülü olarak anlattığını ve ruhun basit, mücerret bir cevher olduğunu beyan eder.⁵⁰¹

Terim anlamı olarak ruh, “*insanın hayatını, idrak etmesini, bilmesini sağlayan unsur*”dur. İslâm âlimlerinin çoğunluğunun anlayışı çerçevesinde Şevki Yavuz: “*Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikati*” tanımını vermiştir.⁵⁰²

Ruh ve ruhun mahiyeti hakkında bilgi Yüce Allah’a aittir. Ruh, Allah’ın gayb âlemindeki nesnelere biridir. Bu konuda insanlara pek bilgi vermemiştir. İnsanın ruh ile ilgili bilgisi, yani onun nasıl bir şey olduğunu, nasıl gelip nasıl gittiğini, nerede olduğunu, nerede bulunacağını, Allah’ın Kur’an’da bildirdikleri ve ruhun dışı yansıyan özellikleri ile sınırlıdır. Çünkü insanoğluna verilen akıl kapasitesi kâinatın ihtiva ettiği hudutsuz esrarı kavrayacak mahiyette değildir.⁵⁰³ Bu, müfessirler arasında ruhun mahiyeti hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur ki, Kur’an’da geçen ruh kavramı beş grupta tasnif edilmiş, Cebrail,⁵⁰⁴ Vahiy ve Kur’an,⁵⁰⁵ Hz. Adem’e ruh üfleme,⁵⁰⁶ Hz. İsa’nın yaratılmasını ifade sadedinde “*ruh üfleme*”,⁵⁰⁷ mü’minlere rahmet ve ilahi

---

⁴⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “*Ruh*” DİA, C.35, (2008), 187.

⁵⁰⁰ İbn Manzur, Cemeluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l Arab, Dâru’l Hadîs*, Kahire 1423/2003. “*rhv*” mad. IV/288.

⁵⁰¹ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14, s.94.

⁵⁰² Yusuf Şevki Yavuz, “*Ruh*” DİA, C.35, (2008), 187.

⁵⁰³ Kutup, *Fizilal-i Kur’an*, C.9, s.372.

⁵⁰⁴ Nahl/102; Mearic/4; Nebe/38; Kadr/4.

⁵⁰⁵ Mü’min/15; Şura/52.

⁵⁰⁶ Hicr/29; Secde/9; Sad/72.

⁵⁰⁷ Enbiya/91; Tahrim/12.

destek⁵⁰⁸ anlamında kullanılmıştır. Allah'ın (cc) Resulüne vahyettiği şeye⁵⁰⁹ ve diğer peygamber ve resullere gönderilen vahye de⁵¹⁰ ruh denilmiştir.

- *“Hani Rabbin meleklerle, 'Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin' demişti.”*⁵¹¹

Kur'an'a göre insanın üstün ve şerefli bir varlık olmasının yanı sıra kabiliyet ve yetenekleri, *“Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın”*⁵¹² ayetine binaen Allah'ın kendisine üflediği ruhtan kaynaklanmaktadır. Razi, Yüce Allah'ın, insanı şerefli kılmak ve onun kıymetini göstermek için, Hz.Adem'in rûhunu *“ruhumdan”* diyerek zat-ı ilâhiyesine nispet etmiştir.⁵¹³ İnsanı insan yapan ve yücelikler âlemine bağlayan bağın bu nefha olduğunu söyleyen Seyyid Kutup, insanın Allah'ın emirlerini alabilmesini, Allah ile bağlantı kurmaya ehliyetli hale getirmesini, insanı madde âleminden ötelere aşmasını sağlayan unsurun ruh olduğunu ifade eder.⁵¹⁴

- *“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”*⁵¹⁵

Bu ayette geçen “ruh” ve “emr” kavramları müfessirler arasında farklı görüşlerin dile getirilmesine neden olmuştur. Seyyid Kutup, ruh için, insana verilen ve mahiyetinin insan tarafından bilinmeyeceği şey olarak ifade etmiş;⁵¹⁶ Mevdudi ise, ayeti bölüm içerisinde değerlendirilmesi neticesinde “ruh” kelimesini vahyi

---

⁵⁰⁸ Mücadele/22.

⁵⁰⁹ Şûrâ/52.

⁵¹⁰ Nahl/2; Gafir/15.

⁵¹¹ Hicr/28-29.

⁵¹² Hicr/29.

⁵¹³ Fahrüddin er-Razi, *Tefsîr-i Kebîr, Mefâtihu'l-Gayb*, (Akçağ Yayınları, 1992-Ankara), C.14, s.95.

⁵¹⁴ Kutup, *Fîzilâl-i Kur'an*, C.9, s.119.

⁵¹⁵ İsrâ/85; Bkz diğer ayetlere, Nahl/2; 'Mü'min/15; Şûrâ/52.

⁵¹⁶ Kutup, *Fîzilâl-i Kur'an*, C.9, s.372.

getiren melek olarak değerlendirmiş⁵¹⁷ ve Kurtubi, melekten çok büyük ruhani bir varlık, cebrail, Kur'an ve Hz. İsa rivayetini ekleyerek ruhu açıklamıştır.⁵¹⁸

Sufilerin büyük çoğunluğu da ruhu, bedene hayat veren mâna şeklinde tarif etmişlerdir. Ruhun mahiyetinden daha çok önemi ve faydası üzerinde durulmuştur.⁵¹⁹ Kur'an, insanın doğası hakkında bilgi verir. Yüce Allah, Hz. Âdem'in biyolojik canlılığa sahip olan bedenini çamur halindeki topraktan şekillendirmiş, ardından bu beden tüm biyo-psiko-sosyal işlevlerini yerine getirebilmesini sağlayan ruh'u üflemiştir.⁵²⁰ Diğer insanların yaratılışı ise önemsenmeyen bir sıvıdan (sperm) meydana geldiği ifade edilmiş ve ana rahminde belli bir şekle girdikten sonra ona "*Allah'ın kendi ruhundan üfleme*" suretiyle insan⁵²¹ haline gelmiştir.⁵²²

Elmalılı, ruh'u üç görüş açısından; kendisi ile hareket yapılan, kendisi ile hayat olan, kendisi ile anlaşılan şey; yani hareketin, hayatın ve anlayışın başlangıcı olarak değerlendirmiştir. Hareketin başlangıç noktası açısından ruh kuvvet anlamındadır ve en genel manayı ihtiva eder. Hayatın başlangıç noktası açısından hem bitkileri ve hayvanları kapsayacak genel manada hayatı ifade eder. Üçüncüsü olan idrak, yani anlayış açısından ruh, şuur ile ilgili bütün olayları ve manevi hayatın vasıtası anlamındadır. Bu ruh, insanın nefsinde tecelli eder ve buna insan ruhu denir. Bu ruh, insanı insan yapan ve insanı özel kılan, insanı diğer canlılardan ayıran, insana ait bir cevherdir. İnsana bu özelliği kazandıran, "*Ruhumdan ona üflediğim zaman.*"⁵²³ ifadesidir. Çünkü insan, hakikatin bilgisine ruh vasıtası ile ulaşmaktadır. Onun etkileriyle duyar, vicdan

---

⁵¹⁷ Mevdudî, *Ebu'l-A'lâ, Tefhîmu'l-Kur'ân*, Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri, Trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazile Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay., İstanbul 1990, III/134.

⁵¹⁸ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü's-Şâb, Kahire, 1968/1387, X/323.

⁵¹⁹ Süleyman Uludağ, "*Ruh*", DİA, C.35, (2008), 193.

⁵²⁰ Sad/71-72.

⁵²¹ Şevki Yavuz, "*Ruh*", 187.

⁵²² Secde/12-16.

⁵²³ Hicr/29.

yapar; akıl erdirir, iradeyi kullanır. Elmalılı'ya göre, bu üç görüş göz önünde bulundurulduğunda ruh, insanın fiziki hayatında vücuduna üfürülen hava, ışık, sıcaklık gibi manevi hayatında nefesine üfürülen bir başlangıç olduğunu ve biyolojik canlılık anlamına gelen ruhun melek tarafından “*rabbın emri*” olan ve Kur'an'da “*nefs*” olarak da adlandırılan ruhun, doğrudan doğruya Allah tarafından insana üflendiği görüşünü beyan eder.⁵²⁴

İslâm âlimlerinin çoğunluğu ruhun mahiyeti hakkında onun soyut, kutsal ve basit, beden bütününe yayılan bir cevher olduğu görüşüne sahiptirler. Ruh madde türünden bir cevherdir; cisim ve araz değildir. Kur'an'da ruhun azap veya nimeti algılayacağı konusunda naslar vardır. Bu da ruhun bedene ait bir araz olmadığını, bir cisim olduğunu kanıtlamaktadır. İnsan düşünen, algılayan ve bilen bir varlık olması ruhu araz niteliğini taşımasını imkânsız kılar. Ruh, zaman ve mekân ile sınırlı değildir. Duyularla algılanamaz. Allah'ın “*ol*” emri ile bedende yaratılmıştır ve ruh bedenden alınca insan ölür.⁵²⁵

Çağrıcı, Gazali'nin ruh ile ilgili tahlilinde şu ifadeler yer verir: “ *Ruh ilahî bir gerçekliktir (emrun rabbaniyyün). Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: O, Rabbimin emrindedir.*”⁵²⁶ Bundan dolayı her insan, tabiatı gereği kemalde eşsiz olmak ister. Rububiyet ilişkisinden dolayı kölelik ruha ağır gelir; efendilik ise insanın doğası gereği sevilir. İnsan, varlıkta eşsizleşme ve tekleşmeyi istemesi yanında diğer bütün varlıklar üzerinde hâkimiyet kurmayı da bir yetkinlik olarak düşünür ve ister.⁵²⁷ Ruhun maddi âlem ile alakası bedeni âlet olarak kullanmasından ibarettir. Bu nedenle ruhun tatmini zikrullah ve ma'rifetullah iledir diyen Gazali, ruhu diğer maddi hususların tatmin edemeyeceğini beyan eder.⁵²⁸

---

⁵²⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İsra/85, [kuranikerim.com]

⁵²⁵ Şevki Yavuz, *Ruh*, 187.

⁵²⁶ İsra/85.

⁵²⁷ Mustafa Çağrıcı, *İnsanın manevi ve zihinsel boyutunun ifade eden dört Kur'an terimi: kalp, ruh, nefis, akıl*, (28 Kasım 2017), [diyanetdergi.com]

⁵²⁸ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 144.

2.5.2 Fıtrat

*“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁵²⁹

Kişiliğin hem unsurlarından hem de kişiliği etkileyen faktörlerden biri olan fıtrat, fatr/fatara kökünden türetilen ve doğuştan gelen özellikleri ifade eder. Fatara, yaratma anlamına gelir ve Kur’an’ı Kerim’deki tüm kullanımları bu anlamı ifade eder. Fatr ise, “yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek” anlamına gelir. Dolayısıyla insanın ilk yaratılışı mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde ifade edildiği için fıtrat; “ilk yaratılış, ilk tarz, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamına geldiği gibi tıynet, huy, tabiat veya ilk yaratılış esnasında varlık türünün temel yapısı, karakteri, henüz dış tesirlerden etkilenmemiş yalın, saf hali, ilk durumları” anlamını ifade eder.⁵³⁰

İslâm alimleri, fıtrat⁵³¹ ve misak⁵³² ayetlerinden yola çıkarak fıtrat’ın terim anlamına “İslâm üzere yaratılış” manasını vermişlerdir. Maturidi, fıtratullah’ı marifetullah (Tanrı şuuru) olarak tanımlamıştır. Ona göre Yüce Allah, nasıl ki bebeğe sütü anne göğsünde emme şuuru verdi ise insana da Rabbinin rububiyetini ve vahdaniyetini bilme şuuru vermiştir.⁵³³

İbn Teymiye’ye göre Yüce Allah, fıtratı kendi zatına nisbet etmiştir. Amaç, medih ve övgüdür. Bundan dolayı Resulullah’ı bu övülmüş fıtrata sarılmasını teşvik etmiştir. Ona göre herhangi bir engel olmadığı sürece insanın Tanrı şuuru, Ulûhiyet inancı zaruri olarak herhangi bir ilave şarta gerek olmadan tezahür eder.

---

⁵²⁹ Rum/30.

⁵³⁰ Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, DİA, C.13, (1996), 47.

⁵³¹ Rum/30.

⁵³² A’raf/172.

⁵³³ Mustafa Akçay, İmanın Oluşumunda fıtratın Rolü, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, (Sakarya, 1996), 278.

Fıtrat hadisindeki ebeveyn engelini kastederek Ulûhiyet inancının tecelli etmesi için engellerin bulunmamasının yeterli olacağını belirtir.⁵³⁴

Buhari, İbn Teymiye, Matürfî, fıtrat kelimesini “İslam” olarak açıklamışlardır.⁵³⁵ Bu İslam âlimlerine göre “İslâm üzere doğmak” demek, bütün insanların yaratılıştan gelen bir Allah inancı ve şuuru, O’na bağlılık ve teslimiyet duygusu ile dünyaya gelmek demektir. Yoksa her çocuk dünyaya geldiğinde İslâm dinini biliyor ve ona irade edip tercih ediyor anlamında değildir.⁵³⁶

Izutsu fıtrat’ı, “insanlara has doğal dini eğilim”⁵³⁷; Cabiri, “Allah’a ortak koşmadan fıtrat dini, sadelik dini”⁵³⁸ Taberi fıtrat kelimesine sanat manasını vermiş ve “Rabbinin seni yönelttiği İslâmiyet tarafına yönel, yüzünü o tarafa çevir” tanımlamıştır.⁵³⁹ M.Hamdi Yazır, “yaratılışın ilk tarzı ve heyeti”⁵⁴⁰ olarak mana vermiştir.

Tasavvuf alanında da fıtrat, “egoyu sıfırlama” yani insanın fıtratına geri dönmesi olarak tanımlanır ve İsmail Hakkı Bursevî, “hilkat, yani yaratılış” anlamını vererek fıtrat’tan maksadın arzulara tabi olmaksızın ve şeytana aldanmaksızın tek Allah inancını ve İslâm dinini kabul etmesi olarak açıklar.⁵⁴¹ Muhammed Esed, “insanın doğuştan edindiği sezgisel yeteneği” olarak tanımlar.⁵⁴² İnsanı insan yapan değerler sistemi olarak da tanımlanan fıtrat, kendi potansiyelini

---

⁵³⁴ A.g.e., 279.

⁵³⁵ A.g.e., 278.

⁵³⁶ A.g.e., 279.

⁵³⁷ Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, 3 bs., (Pınar Yayınları, 2017), 274.

⁵³⁸ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.2, s.447.

⁵³⁹ İmam Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, (Ümit Yayıncılık, ts), C.4, s.1756.

⁵⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.6, s.281.

⁵⁴¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyan*, çev. Abdullah Öz vd., 2 bs., (Damla Yayınevi, ts.), C.6, s.319.

⁵⁴² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 5 bs., (İşaret Yayınları, Eylül 1999), C. 2, s.826.

bilmek, ortaya çıkarmak, kendi derinliklerine yol alarak benliğiyle temasa geçmek demektir ki, bu da fıtratı canlandırmak ve kendini gerçekleştirmektir.⁵⁴³

Kur'an, kainâtın gayeli ve maksatlı olarak yaratıldığını ifade ettiği gibi evrenin varlık birimlerinden olan insanın da yaratılışının hikmet ve gayeli olduğunu, belli gayeler doğrultusunda yaratıldığını belirtir.

*“Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.”*⁵⁴⁴

*“Sizi boşuna yarattığımızı ve Bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”*⁵⁴⁵

*“O hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”*⁵⁴⁶

Bu bağlamda insanın yaratılış gayesi marifet (Allah'ı bilmek) ve Ubudiyet (O'na ibadet etmek)'tir. Bu gayenin gerçekleşmesi için insanın gerekli biyo-psikolojik donanıma sahip olması gerekir ki, Yüce Allah, insanın, bu donanım ve potansiyelde eksiksiz bir şekilde yaratıldığını ifade eder.

*“Şüphesiz biz insanı, karışım halindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu hayırla ve şerle imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu iştirir ve görür kıldık.”*⁵⁴⁷
ve *“Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdik.”*⁵⁴⁸

İşte insanın bu gayeli yaratılışına uygun olarak bulunan insandaki bu doğal dini yapıya “*fıtrat*” denir.⁵⁴⁹ Allah, tüm insanların maddi planda beden ve organları, manevi planda içgüdü, zeka, akıl ve ruhsal özellikleri bakımından özel bir yapı

---

⁵⁴³ Saliha Özen, *Fıtrat (Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2012), 10.

⁵⁴⁴ Duhan/38-39.

⁵⁴⁵ Mü'minun/115.

⁵⁴⁶ Mülk/2.

⁵⁴⁷ İnsan/2.

⁵⁴⁸ Nahl/78.

⁵⁴⁹ Akçay, *İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü*, 145.

üzerine yaratıldığını ifade etmede “*fitrat*” kelimesini kullanır. Bu nedenle Yasin Pişgin, inanç ve iman meselelerin çözümünde “*fitrat*” kelimesinin öneminin büyük olduğunu ifade eder.⁵⁵⁰ İşte, bu dini fitrat dikkate alındığında yeryüzünde dinden tamamen soyutlanmış ne bir millet ne de bir insan görülür. Kur’an’a göre, insanın tabiatı gereği Allah’a ve iyiliğe dönük bir yapısı vardır. Bunun en güzel örneği, insanın herhangi musibet ve sıkıntı ile karşılaştığında hemen yaratıcısını hatırlamasıdır. İnsan tertemiz doğar.⁵⁵¹

Kur’an’ın ifadesi ile “*eşref-i mahluk*” olan insanın fitratı, hem doğuştan gelen biyolojik özellikleri hem de ahlaki özellikleri kapsar. İnsanın konuşma edimi kazanmadan önce ahlak eğilimi ile yani ahlak anlayışı ile doğduğu son yirmi yıl içinde ispatlandığı bilinmektedir.⁵⁵² İnsan daha sonraları fitratını bozmaktadır. Fakat bu demek değildir ki insanın tabiatı, özü değişti, bozuldu. Eğer böyle olsa idi, düşünebilme özelliğine sahip olan insanın kendini ve kimliğini tanıması mümkün olmazdı. Kendine yabancılaşır ve insan olmaktan çıkardı. İnsanın tabiatı değişmez, özü hep aynı kalır. Bu nedenle Yüce Allah, Resulullah’ın şahsında Müslümanları fitratlarına dönmeye davet eder.⁵⁵³

Nitekim fitrata dayalı eğitimin gelişmesi için uygulanan yöntemlerin büyük ölçüde insanın psikolojisine, ihtiyaçlarına, özellik ve yeteneklerine, toplumun şartlarına uygun tarz ve metotlarla sunulmasına bağlıdır. İnsanlar fitrat olarak, Allah’ın yaratılışı üzerindedirler. Fakat birbirlerinden kabiliyet ve yeteneklerine göre farklılık arzederler. Tüm eğitim ve öğretim kurumlarında, insana dair tüm çalışmalarda insanın yaratılış özellikleri ve farklılıkları dikkate alınmalı ve buna göre yöntem ve metotlar hazırlanmalıdır. Çünkü insan kendini ve başka insanları tanıdığı sürece hem kendini hem de diğer insanları mutlu edebilir.⁵⁵⁴

---

⁵⁵⁰ Pişgin, *Kur’an’da ve Sünnet’te Olumlu Şahsiyet Özellikleri*, 73.

⁵⁵¹ Nahl/78.

⁵⁵² Bebek Laboratuvarı İftiharla Sunar: Kötülük Doğuştan Mıdır, Yoksa Sonradan Mı Öğrenilir?, [onedio.com, 7 Eylül 2011].

⁵⁵³ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 38.

⁵⁵⁴ Ertuğrul, *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi*, 49-50.

2.5.3 Kalp

*“O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka.”*⁵⁵⁵

Kur’an’a göre kalp, insanın her şeyi sayesinde akıl ettiği, anladığı ve kavradığı bir organdır. Kalbin iki anlamı vardır. Birincisi, göğsün sol tarafına yerleştirilen ve vücuda kan pompalayan organ; ikincisi ise sevgi, müsamaha, korku, nefret ve kin gibi duyguların hissedildiği, bütün şuur, vicdan, duygu, sezgi ve düşünce kuvvetimizin kaynağı olan kalptir. Konumuz itibarıyla ele alınan ise kalbin ikinci anlamını ifade eden manevi âlemimizin merkezi olan, yeri belli olmayan kalptir. Bu kalp, insanın gönül dünyasını ifade eder. Duygu ve düşüncelerinin ana kaynağıdır. İnsanın eylemlerini fiiliyata dökülmesini sağlayan hareket noktası olarak kabul edilir. Bu fonksiyonları icra eden kalbe, manevi dünyamızın merkezi durumundaki nefs-i nâtika⁵⁵⁶ veya insan ruhu da denir.⁵⁵⁷

Kalp kelimesinin çoğulu kulüp’tür. Sözlükte kalp, *“bir şeyi altına üstüne getirmek, değiştirmek, ters döndürme, bir şeyi başka bir şeye döndürme”* anlamına gelir.⁵⁵⁸ Kur’an, kalbin tanımını vermez. Fakat işlevleri ve niteliklerinden bahseder:

*“Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.”*⁵⁵⁹

Kur’an’a göre kalbin anlamı, *anlama, kavrama, özellikle varlık ve olayların hakikatini bilme melekesi*” dir. Dini literatürde kalp, hem düşünüş (akıl) hem de duyuş (duygu) mekanizmaların merkezi anlamındadır. Bu durumda kalp, düşünme ve duyuş işlemlerini yerine getirme görevi ile hem akla hem de imana

---

⁵⁵⁵ Şuara/88-89.

⁵⁵⁶ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 61.

⁵⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, C.1, s.240.

⁵⁵⁸ Süleyman Uludağ, *Kalb*, DİA, C.24, (2001), 229.

⁵⁵⁹ Zümer/22.

kaynaklık etmektedir.⁵⁶⁰ Dolayısıyla insanı diğer varlıklardan ayrı kılan unsurun kalp olduğu vurgulanmış ve İslâm âlimleri de bundan dolayı mü'min olmanın şartının “*kalbin tasdiki*” olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.⁵⁶¹ Ragıp el-İsfehani, insanın manevi-ruhsal yönünün bir noktada sabit kalmayıp devamlı değişkenlik gösterdiği için ona “*kalp*” denildiğini ve ayrıca bu anlamın Kur'an'da da korunduğunu ifade eder.⁵⁶² Kur'an'a göre kalb-i selim'in tanımı şöyle ifade edilir:

*“Allah'ın emrine itaat eden ve nehyine muhalefet eden her türlü şehvi arzu ve eğilimlerden, kötü ahlaktan uzak duran, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için ona boyun eğen kalp'tir.”*⁵⁶³

Asli fitratından uzaklaşmış, zikirden ve tefekkürden uzak olan kalp, mutmain ve sükûnete ermiş bir kalp değildir. Kur'an imandan ve hakkı kabul etmekten uzak, örtülü ve mühürlü olan kalplerin varlığından da söz eder⁵⁶⁴ ve kalplerin ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşacağını vurgular.⁵⁶⁵ Kur'an kalbin fonksiyonlarının; zann, tezekkür, cehd, şek, küfür, tasdik ve yakın olduğunu ifade eder ve insanın kalp sayesinde idrak ettiğini, anladığını ve kavradığını beyan eder. Kalp, aklın fonksiyonlarını icra ettiğinden dolayı akletme faaliyetlerinin merkezi olma özelliğini de kazanır. Muhasibi, bu gerçeğe atıf yapar ve duygunun, düşüncenin merkezi noktasının kalp olduğunu belirtir. Kalbin idrak şeklinin marifet olduğunu ifade ederek kalbin soyutlayıcı gücünden bahseder. Muhasibi'ye göre marifet, “*sezgisel vasıtasız, doğrudan bir algılama, tecrübe edilen şeyin kavramlaştırılmadan yaşanmasıdır.*”⁵⁶⁶

---

⁵⁶⁰ Emine Ögük, *İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp ve Beden*, Kelam Araştırmaları, C.12, S.1, (2014), 178.

⁵⁶¹ Çağrıcı, *İnsanın Manevi ve Zihinsel Boyutunu İfade Eden Dört Kur'an Terimi: Kalp, Ruh, Nefis, Akıl*, [diyanetdergi.com].

⁵⁶² İsfehani, “*Kalp*” el-Müfredat, 863.

⁵⁶³ Şuara/89.

⁵⁶⁴ Osman Kara, Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 25, (Sakarya, 2012), 9.

⁵⁶⁵ Rad/28; Zümer/23.

⁵⁶⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V Yay., (Ankara, 2001), 29-30.

Böylece kalp, akıl yürüten ve düşünen, delile dayalı çıkarımlarda bulunan bir unsur olarak aklın yerine geçer ve “bilgi”nin yeri olarak kabul edilir. Kur’an, kalbe attığı bu özellikten dolayı akıl ve iman arasındaki ilişkiyi de ortaya çıkarmış olur. Kur’an, birçok ayette vahyin Resulullah’ın kalbine bir defa da değil peyderpey nüzul süreci boyunca indirilmiş olduğunu ve O’nun kalbinde nebevi bir karakter inşa ettiğini ifade ederek vahyin iniş yerinin kalp olduğunu gösterir.⁵⁶⁷ Bu bağlamda kalp, iman ve inkârın merkezi olduğu gibi olumlu ve olumsuz pek çok faaliyetlerin de merkezi konumundadır.⁵⁶⁸ Yüce Allah kalbin, beşeri idrakin merkezi olduğunu şöyle ifade eder:

*“Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.”*⁵⁶⁹

Gazali, aklın işlevlerini esas alarak kalbi tanımlar. Allah ile insan arasındaki bağlantıyı kuran ve insanın etkinliklerini biçimlendirecek, şekillendirecek hale sokan gücün toplamını, kalp olarak ifade eder.⁵⁷⁰ Kalp, fitrata uygun yaratılmıştır. Çünkü iyiliğin ve kötülüğün hareket noktası olarak kabul görür. Bu konuda Resulullah; *“Vücutta bir et parçası vardır ki o iyi olduğu zaman bütün vücut iyi olur, o bozulduğu zaman bütün vücut bozulur. Dikkatli olun o, kalptir.”*⁵⁷¹

İbnu’l Arabi de kişiliğin merkezinin ve kişiliğin özünün, kalp olduğunu ifade eder. Kişilik kuramının merkezine kalbi koyar. Ona göre kalp, insanın Allah’ı idrak ettiği yer ve ilahi hakikatlerin yansıdığı bir ilham ve keşif merkezidir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise kalbin içtenlikle ortaya koyacağı dinamizme bağlıdır. Tasavvufta buna “kalbi cilalamak” denir. Yani kalp, kötü düşünce ve duygulardan, sıradan günlük kaygı ve sorunlardan arındıkça ve kalp bu şekilde

---

⁵⁶⁷ Bakara/97.

⁵⁶⁸ Muammer Eser, Kur’an’da Akıl-İman İlişkisi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2, (2011), 91.

⁵⁶⁹ Hac/97.

⁵⁷⁰ Karaçoşkun, İbnu’l Arabi’de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri, 103.

⁵⁷¹ Buhari Muhtasarı, C.1, s.60, Hadis no.48.

cilalandıkça insana huzurlu bir hayat bahşeder. İbnu'l Arabi'ye göre, Tanrısal öz veya ilahi hakikatler ancak arınmış bir kalp ile işlevsellik kazanır. Bu Tanrısal özün kalp de işlevsellik kazanmasında çok kolay bir şey değildir. Aynı zamanda İbnu'l Arabi, mantıksal işleyişin ve kalbin doğru kararlar verebilmesini sağlayan ve buna yardımcı olan akıldan ve davranışları motive etmede etkin bir rol oynayan nefsten de söz eder.⁵⁷²

2.5.4 Nefs

“Şimdi ey başkalarının malını haksızca yemeyen huzura ermiş Mü'min kişi (nefs)!”⁵⁷³

Sözlük anlamı itibariyle ruh kelimesi ile eş anlamlı olan nefis kelimesi⁵⁷⁴ arapça bir kelimedir. Nefs, *“bir şeyin varlığı, hakikati, zâtı, cevheri, tamamı, bütünü ve kendisi”* anlamına gelir. Çoğulu *“enfus veya nufûs”* dur. Sözlük de *“ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan sufli arzular; şehvet, bir şeyin kendisi, öz benlik, şahsiyet,⁵⁷⁵ kavrayan ve bilen benlik şuuru”⁵⁷⁶* olarak tanımlanır. Nefs, insanın iç dünyasını, kalbini ve canını, beşer kişiliğini, kişinin zâtı, kendisi veya insanın şahsiyetinin temayülleri şeklinde ifade edilen bir kavramdır.⁵⁷⁷

Biri bedene, diğeri ruha dönük iki yönü olan nefste, zıt eğilimler aynı anda etkin durumdadır. Bu eğilimlerin üstünde nefis, kendi varlığında, kendi kendisini dengeleyici ve düzenleyici,⁵⁷⁸ gelişme ve olgunlaşmaya kabiliyetli dinamik bir güce ve sisteme sahiptir.

---

⁵⁷² Karaçoşkun, *İbnü'l Arabi'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri*, 104.

⁵⁷³ Fecr/27.

⁵⁷⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “nfs” mad. VIII/647.

⁵⁷⁵ Süleyman Uludağ, *“Nefs” DİA*, C.32, 2006, 526-529.

⁵⁷⁶ Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat*, “n-f-s” mad. 1076-1077.

⁵⁷⁷ Uludağ, *“Nefs”*, 526-529; Osman Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 56.

⁵⁷⁸ Şems/7-10.

Kur'an'da nefis kavramı bazı ayetlerde zat,⁵⁷⁹ bazı ayetlerde ise ruh⁵⁸⁰ anlamında kullanılmıştır. Kur'an'da insan nefsinin üç ayırıcı vasfı ifade edilir:

-Nefs-i Emmâre: “*Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir, dedi.*”⁵⁸¹

-Nefs-i Levvâme: “*Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış, böylece tek çarenin Allah'a sığınmak olduğunu anlamışlardı. Sonra onları tövbeye muvaffak kıldı...*”⁵⁸²

-Nefs-i Mutmeinne: “*Şimdi ey başkalarının malını haksızca yemeyen huzura ermiş mü'min kişi! Rabbinin rızasına ermiş ve ondan razı olmuş olarak kullarımın arasına; ilahi rızaya ermiş kulların içine dâhil ol ve cennetime gir!*”⁵⁸³

Fazlur Rahman'a göre “*nefs*” kelimesi Kur'an'da “*kişi*” veya “*kendi*” anlamında kullanıldığından dolayı ruh anlamına gelmez.⁵⁸⁴ İnsan nefsi denince kişinin kendisi, zâtı ve hakikati anlaşılır. Abdurrahman Dodurgalı nefsi, insanın psikolojik olarak kendisini algıladığı biçimdeki duyguları, kimliği ve kişiliği, karakteri anlamına geldiğini ifade eder. Dodurgalı, nefsin terim anlamını şöyle açıklar: “*İnsanın psikolojik, zihinsel, fiziksel ve ahlâki fiillerini içine alan bir kavram*”dır. Bu manaya göre nefis, lisanımızda kullanılan “*can*” kelimesinin karşılığı olmaktadır.⁵⁸⁵

İslâm literâtüründe ki nefsi tanımlayan Hayati Aydın, “*nefs, gazap ve şehveti içinde barındıran ve iç âlemin duygusal değişikliklerinde etken ve edilgen olarak*

---

⁵⁷⁹ En'am/93; Nahl/111; Nûr/61; Müddessir/38.

⁵⁸⁰ Fecr/27; En'am/93; Yusuf/53; Naziat/40.

⁵⁸¹ Yusuf/53.

⁵⁸² Tevbe/118.

⁵⁸³ Fecr/27-30.

⁵⁸⁴ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 22.

⁵⁸⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Nefs ve Eğitimi*, Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi, S.5, (1998), 76.

olumsuzlukları emreden güç ve kuvvet”⁵⁸⁶ tir, der. Ona göre nefis, insanın varlığını devam etmesini sağlayan bir enerji kaynağıdır. Aynı zamanda biyolojik-psikolojik kişiliğimizi ve bilim dilinde ki “ego” denilen “ben”i ifade eder.⁵⁸⁷

Nefis, yapı itibariyle zıt karakter taşır ve zıtlıkların öznesi olarak görülür. Bundan dolayı bazen olumlu bazen de olumsuz tanımlamaları yapılmıştır..⁵⁸⁸ Öznur Özdoğan, Kindi'nin nefis hakkında ki görüşünü şöyle açıklar:

*Güneş ışığının güneşten gelmesi gibi nefsin cevheri de Yaratıcı'dan gelmektedir. Nefis cisimden bağımsız ve ona aykırı, cevheri de ilahi ve ruhanidir. Öfke bazen insanı tahrik eder ve çok kötü işler yapmaya sevkeder. Fakat nefis ona karşı koyar ve öfkenin yapmak istediğine engel olur ve insanın kin ve intikam duygusuna kapılmasına engel olur.*⁵⁸⁹

İbn Sina'ya göre nefis, “İnsana canlılık kazandıran, nefes alıp vermesini sağlayan ve insanın düşünme ve muhakeme etme gücünü ifade eden kavram” dır. İbn Sina, beden ve ruh birlikteliğine sahip olan nefsi, hayvani ve rasyonel nefis olmak üzere ikiye ayırır. Buna göre, hayvani nefis motive edici ve arzuya dönük olandır. İbn Sina, Psikanaliz ekolünün cinsellik ve saldırganlık dürtülerini bu hayvani nefis düzeyinde gazap ve şehvet duyguları ile açıklar. Rasyonel nefis ise, eyleme yönlendirici ve bilişsel olandır. İbn Sina'ya göre bu her iki yönün, kendine has kabiliyet ve potansiyeli vardır. Nefsin mutluluğu da bu ikisinin tercihine bağlıdır.⁵⁹⁰ İbn Sina, nefse yeni bir fonksiyon kazandırır ve İslâm felsefesi bu fonksiyona “âmîle” der. İbn Sina'ya göre, insana ahlakilik kazandıran da bu âmîle'dir. Gazali de bu âmîle gücünden bahsederek onun üç fonksiyonundan bahseder. İcad-keşf, irade ve temyiz.⁵⁹¹

---

⁵⁸⁶ Kıyamet/2; Fecr/27-28; Yusuf/18, 53.

⁵⁸⁷ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 143.

⁵⁸⁸ Uludağ, “Nefs” 526-529.

⁵⁸⁹ Öznur Özdoğan, *İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım*, 80.

⁵⁹⁰ A.g.e., 80.

⁵⁹¹ Dodurgalı, *Nefs ve Eğitimi*, 77.

Günümüz psikolojisinde yer alan “*kendilik-self*” kavramı, İbn Sina’nın nefis kavramına karşılık gelir. Nefs, beden ile iç içedir. Bu nedenle İbn Sina nefsi, bitkisel, hayvani ve insani düzeylerine ayırır ve insanı kendi içinde bütünleştirir. Nefs-i natika’dan bahseder ve bu kavram batıda olmayan bir kavramdır. Dolayısıyla sağlıklı ruhsal yapıya sahip olmanın şartını, gazap ve şehvet duygularını yönetebilmeye ve itidal içinde kullanabilmeye bağlı olduğunu ifade eder.⁵⁹²

Hüseyin Atay, Kur’an’ı Kerim’de geçen nefsi, kullanımını dikkate alarak üç mana çerçevesinde değerlendirir: 1-Şahıs, kişi, zat, kimse anlamında olan yerler.⁵⁹³ 2-Kişilerin öz varlığını, zatlarını, şahıslarını anlatan ve “*kendi*” manasında kullanılan yerler. İnsanı ruh ve beden bütünlüğü kastedilerek tek bir varlık olarak anlatılan ayetler de geçen nefis, birincide ki manayı kapsar.⁵⁹⁴ 3-İnsanın bir cüzü, unsuru, bir gücü, iş yapan ve sorumlu tutulan bir âmili, bütünlüğü içinde başka bir varlık varmış gibi anlatılan ayetlerdir.⁵⁹⁵ Bu da insanın bir bedeninin ve bir de bedeninin içinde başka birşeyinin olduğunu akla getirmektedir.⁵⁹⁶

İnsan psikolojisi zaman zaman değişim gösterir. Her zaman aynı ruh hali içerisinde olmaz. Bunun sebebi, insanın birbirine zıt iki önemli unsurdan meydana gelmesi ve iyiye-kötüye meyilli potansiyel varlığına sahip olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı nefis her zaman kötülüğü emredici değildir.⁵⁹⁷ Kur’an nefsin boyutlarından ve görevlerinden bahseder ve nefsi devamlı kötülüğün kaynağı olarak tanımlamaz.⁵⁹⁸ Kur’an’a göre insanı ilahi hitaba muhatap kılan,

---

⁵⁹² Hayrettin Kara, *Kişilik Oluşumu, Modern Psikolojinin Erenlerden Öğreneceklerine Dair*, Elmalıda Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi, (Antalya, 2013), 63.

⁵⁹³ Ra’d/42; Lokman/34; Secde/13; Zümer/56 vd.

⁵⁹⁴ Araf/23,188; İbrahim/22; En’am/24; Ankebut/40; Kehf/51 vd.

⁵⁹⁵ isra/25; En’am/93; Taha/96; Fussilet/53 vd.

⁵⁹⁶ Hüseyin Atay, “*Nefs*” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.37, (Ankara, 1997), 46-49.

⁵⁹⁷ Yusuf/53; Kaf/16.

⁵⁹⁸ Ertuğrul, *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 24.

sorumlu olan, kötülüğü emreden,⁵⁹⁹ yaptığı kötülükten dolayı kendini kınayan,⁶⁰⁰ insanı huzura erdiren⁶⁰¹ nefis'tir.⁶⁰²

Kur'an, nefsin hem kendini arındırabilecek hem de kötülöklere gömölüp kalabilecek potansiyelini ifade ederek insanın tabiatını açıklar.⁶⁰³ Nefs, işlevseldir. Çünkü hayra ve şerre meyilli olarak yaratılmıştır. İşte insanı kıymetli kılan, nefsin bu yönüdür. İnsan bu zıt iki kutuplu karakteri ile kendini gerçekleştirebilir. Tabi insanın bu çift yönlülüğü, dışardan sebep ve iletilerle yürümektedir. Burada nefsin eğitilebilir özelliğı ortaya çıkmaktadır. Nefs, bu özelliğı sayesinde nefis-i emmare'den nefis-i kamile'ye yükselbilmektedir. Burada ortaya çıkan önemli bir unsur, nefsin eğitilebilir bir fitrata sahip oluşudur. Dolayısıyla Kur'an, bu eğitimi sarp yokuşa benzetir ve bu sarp yokuşun ne olduğunu da açıklar.⁶⁰⁴

Tasavvufi düşünce de fizyolojik dürtüler anlamına gelen nefis, "hayvani nefis" anlamında kullanılır ve adeta şeytan ile özdeşleştirilir. Gazap/öfke ve şehvet kuvvetini toplayan güç olarak tanımlanır. Bu nedenle nefsin olumsuz yönüne dikkat çekilir ve böyle bir nefis ile mücadele edilmesi gerektiğı söylenir. Dinde hoş karşılanmayan kötü arzu ve istekleri ifade eden kavrama "heva" denir. Bu kavram da nefis ile karşılanmıştır. Nefs, kendi gücünü olumsuz yönü üzerinden kullandığı takdirde kötü eylemlere dönük olacaktır. Hâlbuki, insan iyi niyet ve akıl muhakemesini kullanarak nefsinin karakterli olmasını ve ahlaki güzelliğini Allah'ın lutfü⁶⁰⁵ ile sağlayabilir. Nefs, bu potansiyele sahiptir. Kur'an'ın gönderiliş amacı da nefsin karakterli ve ahlaki güzelliğın sağlamaktır. Karakterli olmak ile nefisine hâkim olmak doğru orantılıdır. İnsan, nefsin boyunduruğı

---

⁵⁹⁹ Yusuf/53.

⁶⁰⁰ Kiyame/2.

⁶⁰¹ Fecr/27.

⁶⁰² Uludağ, "Nefs" 526.

⁶⁰³ Şems/7-10.

⁶⁰⁴ Dodurgalı, *Nefs ve Eğitimi*, 81-82.

⁶⁰⁵ Yusuf/53.

altına girdiğinde, ruh dinginliğini elde edemez. Bu durum, insanı hem ruhsal hem de sosyal bakımdan çelişkiye düşürür ve ahlaki-dini boyut kazanamaz.⁶⁰⁶

İbn Arabî'ye göre nefis, ancak doğru işlev gören kalp sayesinde anlaşılır. Nefsin üç görünümünden bahseder. 1-Nebati nefis; fizyolojik güdünün motivasyonu ile harekete geçen, itme-tutma-çekme denilen süreçleri etkin kılan ve yeme-içme, cinsel arzuların egemen olduğu nefis'tir. 2-Hayvani nefis; insanın zayıf yönlerini harekete geçiren güç olup kişilik ve kişilik gelişimin de mutasavvıfların bahsettiği nefis, budur. 3-Akli nefis; Tanrı'nın muhatabı olan nefis'tir.⁶⁰⁷

Tasavvufçular, nefsin mertebeleri, makamları ve halleri üzerinde sıkça durmuşlardır. Bu konudaki değerlendirmeleri oldukça fazla olup literatürleri zengindir. Onlar “*Nefsini tanıyan Rabb'ini tanır*” düsturu ile nefsin üzerinde durmuşlar ve nefsin mertebelerini sınıflandırmışlardır.⁶⁰⁸ Bunlar, *Emmare*, psikolojide ilkel ben olarak ifade edilir.⁶⁰⁹ *Levvame*, endişe, korku, pişmanlık gibi psikolojik hallerin yaşandığı ve iyi ahlakın başlangıcı kabul edilen mertebedir.⁶¹⁰ *Mülheme*, arzulardan kurtulup temizlenme aşamasını temsil eden nefis'tir.⁶¹¹ *Mutmainne*, kişi zamanla kendisini kötülükten uzaklaştırmaya ve iyilik istikametinde ilerleme gücünü kendisinde bulmaya başlayınca nefsin mutmain olması, huzura ermesi mümkün olur. Kur'an bu dereceyi nefis-i mutmainne olarak tanımlar.⁶¹² Bu mertebede insan ikilikten kurtulmuş ve tevhid şuuruna ermiştir. *Raziye*, Allah'ın her türlü takdirinden razı olma aşamasıdır.⁶¹³ *Mardiye*, Nefsin kemâl haline ulaşmasıdır. Yani rıza psikolojisinin kemâli'dir.

---

⁶⁰⁶ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 147; Karaçoşkun, *İbnu'l Arab'de İnsan psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri*, 97.

⁶⁰⁷ Karaçoşkun, *İbnu'l Arabi'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri*, 97.

⁶⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini ve Kur'an Dili*, C.9, s.221-222.

⁶⁰⁹ Yusuf/53.

⁶¹⁰ Kiyame/2.

⁶¹¹ Şems/8.

⁶¹² Fecr/24, 27-28.

⁶¹³ Fecr/25.

Kâmile, (zekiyye) Nefsin bütün kemâl sıfatlarla sıfatlanmış olması, arınmayı tamamlamış olması ve halkı irşâd için görevlendirilmiş⁶¹⁴ olmasıdır.⁶¹⁵

Mustafa Merter'de nefsin bir bütün olarak kötülüğün kaynağı olmadığını ve Yüce Allah'ın nefsin, insanı kötülüğe sürükleyebilecek yapıya sahip olduğuna dair ilahi ikazını yapmış olduğunu ifade ederek,⁶¹⁶ Freud'un libidosuna tekabül eden nefs-i şehvâni'yi hayvansal dürtülerin merkezi olduğunu belirtir. Bunun bir üst mertebesinde insanca konuşan nefsi natıka, daha üst konumda insanca düşünen ve muhakeme eden nefsi derrake'nin olduğunu belirtir.⁶¹⁷ Bu iki üst nefis mertebesinde, hayvanlarda olmayan düşünce ve mûhakeme yetileri vardır. Bu özellik sayesinde davranışların denetimi söz konusudur. Merter'e göre nefis ilminin insanlara sağladığı en büyük avantajın, her durumda nefsin bir üst katının varlığının bilinmesidir. Batı psikolojisinin bu katlara sistematik olarak vakıf olmadığını, bir üst kata çıkan "*asansörün*" varlığından habersiz olduğunu beyan eder.⁶¹⁸ Ona göre batı psikolojisi dikey gelişim imkânı teşvik edeceği yerde, içinde yaşanılan kattaki daireyi süsleme yoluna gitmektedir. Orada yaşayan alt kişiliğin azdırılarak ahlaki bir relativizm ile hedonizmin; narsisizm ile egoizmin desteklendiğini söyler.⁶¹⁹ Nefsin eğitilebilir özelliğinden dolayı insan, nefsi emmareden en üst mertebeyi ifade eden nefsi kamile'ye ulaşabilir. Bu her insan için mümkündür. Kur'an, bu mertebelere dikkat çekerek nefsin hallerini ifade eder. Çünkü insanın nefsin bir mertebesine takılıp kalmamasını ister. Mustafa Merter, bağımlılığı ve depresyon gibi patoloji rahatsızlıkların nedenini belli bir nefis konumundaki bazı hallere takılıp kalmakla açıklar. Bu durumun tedavi edilebileceğini ifade eder ve nefsin çok katmanlı olduğunu, insanın arındıkça alt

---

⁶¹⁴ Şems/9.

⁶¹⁵ Mehmet Aydın, *Kur'an ve İnanmış İnsanın Bazı Özellikleri*, 3-11.

⁶¹⁶ Yusuf/53.

⁶¹⁷ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, 188-190.

⁶¹⁸ Mustafa Merter, nefis mertebelerinin tanımını yaparken sembol olarak sonsuza doğru uzanan bir gökdelen misalini vererek, her kata nefsin bir mertebesini koymuş ve, ona özgü halleri betimlemeye çalışmıştır.

⁶¹⁹ A.g.e., 188.

katmanların kabalıklarından sıyrılacağını belirtir. İnsan ancak bu şekilde fücurdan takvaya yol alır ve barışçı bir dünyası olur.⁶²⁰

2.5.5 Şakile

“Her insan kendine (şakilesine) göre hareket eder, fakat Allah kimin en doğru yolda olduğunu bilir.”⁶²¹

Kişiliğin çeşitli yönlerini anlatan kavramlar arasında yer alan kelimelerden biri de şakile kavramıdır. “Şakile” kelimesinin birçok anlamı mevcuttur. İsrâ/84’üncü ayette geçmesinden dolayı tefsir ve meallerde birbirinden farklı anlamlar verilmiştir. Müfessirler, kelimeye farklı anlamlar vermiş olsalar da genel olarak verilen anlamlar da bir uyum söz konusu olup birbirini tamamlayan bir anlam içermektedir. Bu bağlamda kelimeye verilen anlamlar arasında *tabiat, âdet, çevre, din, ahlâk, niyet, mizaç, cibilliyet, kabiliyet, yol, inanç, çeşit, yaratılış ve fitrat* gibi anlamlar mevcuttur. Kelimenin eş anlamları, *tabia, seciyye, cibillet* kelimeleridir.⁶²² “Şekele” kelimesi, Kur’an’da iki yerde geçer.⁶²³ Şekele, ayağını ayak zinciri ya da bukağı ile bağlama, bilginin yazılarak kaydedilmesi anlamına gelir. Şekl ise, aynı yolda yürüyen kimseler arasındaki yakınlık ve dostluğu ifade eder. Bir işteki karışıklığı işkal kelimesi, insanı bağlayan, sınırlayan ihtiyaç “eşkele” kelimesi ile ifade edilir.⁶²⁴

Sözlükte “*hissi ve mânevi sûret*” manasına gelen Şâkile’nin terim anlamı ise “*tabiat, âdet, ahlâk, seciye, mizaç, karakter*” dir. Hökelekli daha çok “*ahlâki kişilik*” anlamında kullanıldığını ifade ederken⁶²⁵ Elmalılı ayetin tefsirinde şâkile kavramı için “*tabiat, âdet, din ,ahlak, niyet, mizaç ve yaratılış*” anlamlarını verir ve bunların içinde en kapsamlı “*mizaç, yaratılış*” kavramı

---

⁶²⁰ A.g.e., 189.

⁶²¹ İsrâ/84.

⁶²² Musa Bilgiz, *Kişiliğin Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi* (İsrâ 17/84. Ayeti Ekseninde), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.25, (Erzurum, 2006), 146.

⁶²³ İsrâ/84; Sad/58.

⁶²⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da Kişilik Psikolojisi*, 1 bs., (Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 58.

⁶²⁵ Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, *DİA*, C.30, (2010), 298.

olduğunu belirtir. Aynı zamandan Elmalılı, Hak din, Allah'ın kitap ve Resulü ile bildirdiği olandır, der. Ona göre, herkes kendi mizacına göre hareket ederek hoşuna giden yolu tutmakla doğru yolu tutmuş olmaz. Bir din veya bir mezheb, herhangi bir kişinin veya toplumun mizaç ve duygularına uygun gelmekle hemen doğru olmayacağını, Hakka uygun bir mizaca sahip olan kişinin mutlu bir kişi olduğunu belirtir.⁶²⁶

Bazı bilginler şakile kelimesine, salt karakter, fitrat, tabiat, yaratılış tarzı anlamlarını verirken diğer bazıları ise şakile kavramına ilk ve asli yaratılış ile birlikte sonradan kendileri ve çevreleri etkisiyle sonradan kazanılan bilgi, görgü, inanç, düşünceye dayalı ortaya konulan davranışlar anlamını vermişlerdir. Musa Bilgiz ise, şakilenin fitrat ile eş anlamlı olmadığını, şakilenin anlamlarından biri olup tümünü kapsamadığını ifade etmektedir. Şakile kelimesinin “*fitrat ve yaratılış tarzı*” olarak çevrilmesinin uygun olmadığını söyleyerek tanımını şöyle yapar:

*Şakile, hem fitrattan gelen ve hem de anne-baba, aile ortamı, arkadaş çevresi, iş, eğitim ve inanç çevresi gibi sonradan çeşitli şekillerde müsbet veya menfi değer yargularıyla oluşmuş davranış biçimleri, dini ve ahlaki değerlere göre kişinin davranması, kişinin tuttuğu yol, yaşam şekli ve hayat tarzı demektir.*⁶²⁷

---

⁶²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.5, s.536.

⁶²⁷ Bilgiz, *Kişiliğin Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra 17/84. Ayeti Ekseninde)*, 143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN MEKKÎ SÛRELERDE İNSANA BAKIŞI

Kur'an'ın Mekki surelerindeki insana bakışını ve insana verdiği değeri tespit edebilmek için Kur'an'ın genel olarak insana bakışını, varlıklar âlemini ve hayatı nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekir. Kur'an, insanı öncelikle kendine has özellikleri olan yegâne sosyal bir varlık olarak ele alır. Ona göre insan; düşünceleri, duyguları, ilgileri ve hayalleri olan bir varlıktır. Bu nedenle bir bütün olarak değerlendirmektedir. Kur'an'a göre insan, toplum içerisinde rastgele hareket eden pasif bir varlık değildir. Kendine has özellikleri sayesinde toplum içerisinde değişimi ve dönüşümü kontrol altında tutabilen ve istediği yöne çevirebilen kapasiteye sahiptir. İnsan bunu başarabilmesi için de kendi mahiyetini çok iyi bilmesi gerekir. Bu nedenle Yüce Allah, Mekki sureler de insanın mahiyetinin tahliline çok önem vermiş ve insanı kendi benliğinin muhasebesini yapmaya teşvik etmiştir. İnsanın yaratılışını ve yaratılış safhalarını aşama aşama yoğun bir şekilde Mekki surelerde işlemesi bunun göstergesidir. Aynı zamanda insanın yaratılışını anlatan ayetler, insanın tabiatını ve değerini anlatan ayetler olduğu gibi Allah'ın insana verdiği değerın göstergesidir.⁶²⁸

Dünya, evrenin ve Kur'an'ın özü olan insanın etrafında dönmektedir. Evren, insan yaratılmadan önce onun her türlü ihtiyacını karşılayabileceği bir şekilde yaratılmıştır. Tüm bilim dalları da insanın varlık sebebinden dolayı ve karışık ve kompleksli bir varlık olan insanı, anlamak, tanımak ve tanımlamak için neşet etmiştir. Mesela, Psikoloji, insanın davranışlarını ve ruhsal yönünü, sosyoloji toplumsal yönünü, antropoloji, kültür ve medeniyetler kuran özelliğini ele alarak tanımlama yapmıştır.⁶²⁹

---

⁶²⁸ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 6 bs., (Ankara Okulu Yayınları, 2010), 21; Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 121.

⁶²⁹ Şerafettin Gölcük, *Kur'an ve İnsan*, 71.

Genel kabule göre, insan kelimesi “*üns*” veya “*nesy*” köklerinden türetilmiştir.⁶³⁰ Yani birisi ünsiyet, diğeri ise nisyan kelimeleridir.⁶³¹ Alışmak, uyum sağlamak, yakınlık anlamlarına gelen *üns*, nüfûr mastarının karşıtıdır. Nüfûr ise, sevgisizlik, yalnızlık, ürkmek anlamını ifade eder.⁶³² İnsan kelimesinin “*e-n-s*” (iletişim/dostluk) kökünden meydana gelmesi ve “*üns*” kökünün insan kelimesi ile ilişkilendirilmesi neticesinde insanın en büyük özelliği olan sosyal yapısını ifade eden bir anlam kazanmıştır. İnsan, fıtratında olan bu ülfet özelliği sayesinde yakınlık ve dostluk kurabilmektedir ve bu yakınlığı ve dostluğu sürdürebilmektedir. İnsanı hayvanlardan farklı kılan vasfı da budur. Çünkü o, fitraten ünsiyet ve ülfet eden, medeni bir varlıktır. İnsan, bu özelliği sayesinde medeniyetler ve uygarlıklar kurmuş ve bunları tarih boyunca sürdürebilmiştir.⁶³³ Ragıp el- İsfehani, insanın ayakta kalabilme şansını ancak birbirleri ile uyumlu bir ilişki kurabilme özelliğine bağlar. Onun bu sosyalleşme özelliğinden dolayı bu ismin verildiğini ifade eder.⁶³⁴

İnsan kelimesinin unutmak manasına gelen “*nesy*” kökünden “*if’ilan*” babında “*insiyan*” kelimesinden türetildiğini iddia edenlerin delili, İbn Abbas’a (68/687) dayandırılır. Kur’an, insanı “*verdiği ahdi ve yaratılışını unutan bir varlık*” olarak tanımlar⁶³⁵ ve Hz. Âdem’in verilen ahdi unuttuğunu belirtilir.⁶³⁶ Bu özellik, daha çok insanın psikolojik yapısını vurgular.

İnsan kelimesini “*unutmak*” olan bir köke dayandırarak tanımlamak dikkat çeken bir tanımlamadır.⁶³⁷ Kur’an, insanın bu özelliğine çokca atıf yapar ve Allah’ın kendisine verdiği nimetleri çabucak unuttuğunu ve nankörlük ettiğini

---

⁶³⁰ İsfehani, “*e-n-s*” md. El-Müfredat, 102.

⁶³¹ Musa Bilgiz, Kur’an’da İnsan ve Toplum, (*Diyanet İlmî Dergi*, 2012), 688.

⁶³² Resul Ertuğrul, *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 9.

⁶³³ Bilgiz, *Kur’an ve Toplum*, 689; Ertuğrul, *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, 9.

⁶³⁴ İsfehani, “*ins*” md., el-Müfredat, 101.

⁶³⁵ Yasin/78.

⁶³⁶ Taha/115.

⁶³⁷ İlhan Kutluer, *İnsan*, DİA, C.22 (2000), 320.

vurgular.⁶³⁸ Bu unutmama ve gaflet, insana hem olumlu hem de olumsuz psikolojik katkı sağlar. Bu özellik, insanın hayatında bazen kayıplara ve üzüntülere sebep olduğu gibi bazen de mutluluğa sebep olmaktadır. Nisyan (unutma) kelimesi, insanın bir vasfını/özelliğini yani psikolojik bir özelliğini; e-n-s (iletişim-dostluk) kökünden gelen ünsiyet ise insanın sosyal yönünü ifade eder.⁶³⁹

Yüce Allah, Hz. Âdem'in yaratılışı ve şahsı üzerinden bütün insanlara verdiği değeri somut bir şekilde ortaya koymaktadır. İlk insan, Allah'ın iki eliyle yaratmış olduğu özel bir varlıktır. İnsan, diğer varlıklar gibi yaratılmış olmasına rağmen onlardan önemli bir şekilde ayrılır. Çünkü insanın asli örneğinin yaratılması, herhangi bir insan ferdinin varlık sahnesine çıkması gibi olmamıştır. Maddi yapısının varlık sahnesine çıkarılışı birdenbire değil, bir evreden geçerek aşama aşama gerçekleşmiştir.⁶⁴⁰

Kur'an, özellikle Mekki surelerde Hz. Âdem'in topraktan, sonraki süreçte onun çocuklarının “önemsiz bir sudan”⁶⁴¹ yaratıldığını defalarca tekrar eder. İnsan daha henüz anılmaya değer bir varlık değilken⁶⁴² toprak ve sudan yaratılmış, şekillendirilmiş, Allah “*ruhum*” dediği varlık ilkesinden üfleyerek⁶⁴³ aşkın bir benlik kazandırmıştır. Böylece onun ilahi bir yönünün olduğu belirtilmiş, “*isimlerin tamamı*”⁶⁴⁴ öğretilerek bu isimlerin gösterdiği varlık şeması kavratılmıştır. Bunun neticesinde meleklerin insana secde etmesi⁶⁴⁵ istenmiştir.⁶⁴⁶ İnsanın bütün varlıklar içerisinde şuurlu, özgür bir öz'e sahip olduğu belirtilmiştir.

---

⁶³⁸ Rum/33-36; Fussilet/49-51; Mü'min/61; Zümer/49-50; Yasin/77; Ankebut/65-66; Mü'minun/78; Hac/66; Hud/9-10; İsrâ/ 67-69, 83.

⁶³⁹ Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 9.

⁶⁴⁰ Öznur Özdoğan, *İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.49, S.2, (Ankara, 2008), 78-79.

⁶⁴¹ Mürselat/20.

⁶⁴² İnsan/1-2.

⁶⁴³ Hicr/29; Sad/72.

⁶⁴⁴ Bakara/30.

⁶⁴⁵ Bakara/34.

⁶⁴⁶ Kutluer, *İnsan*, 320; Özdoğan, *İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım*, 79.

Mekki surelerde yer yer insanın yaratılışı üzerinde durulmuştur. Çünkü Kur'an'ın muhatap aldığı topluluk, nankör, kendini müstağni gören, kibirlenen, haddi aşan ve bir topluluktur. Bu, Mekkeli müşriklerin en karaktersitik özellikleridir. İşte Kur'an, kendini adeta tanrılaştırıp yaratıcısını unutmaya ve inkâr etme eğilimi karşısında onun yaratılışının topraktan ve önemsiz bir sudan yaratıldığını anılabilecek varlık seviyesine Allah tarafından çıkarıldığını kendisine hatırlatmak için Mekki surelerde sık sık insanın yaratılışı, var oluş süreçleri anlatılır.⁶⁴⁷

*“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁶⁴⁸

Kur'an, özellikle Mekki surelerde kainâttaki diğer canlı varlıklar içerisinde insanın kendine has özelliklerini çoğu yerde zikrederek onun tertemiz bir fitrat ile,⁶⁴⁹ ilahi ahlak ve niteliklere sahip, geliştirilebilir yeteneklerle donatılmış, gelişme ve olgunlaşmaya kabiliyetli bir varlık olarak yaratıldığını çoğu yerde ifade eder. *“...nefse ve ona tabiatını verene, ona kötülüğünü ve takvasını ilham edene yemin olsun ki nefsinin arındırma kurtuluşuna ermiş, onu hevasına terk eden ise harap olmuştur.”*⁶⁵⁰ İnsan kendine has bu özellikleri sayesinde toplum içerisinde değişimi ve dönüşümü gerçekleştirebilmektedir. Bu değişim ve gelişimi kontrol altında tutabilmektedir. İsteddiği yöne çevirebilmektedir. Tabii insanın bunu başarabilmesi için de öncelikle kendi mahiyetini çok iyi bilmesi gerekir.

İşte Mekki sureler, yeryüzünde olumlu yönde bu değişimi ve gelişimi sağlayacak olan insana kendi mahiyetinin ve potansiyelinin tüm özelliklerini anlatır. Onun fitrat üzere yaratıldığı üzerinde durur. İnsanın asli tabiatına dönmesini, fitratına sımsıkı sarılmasını ister. Kur'an'a göre insan fitratı asıldır, değişmez. Fakat

---

⁶⁴⁷ İnsan/1.

⁶⁴⁸ Rum/30.

⁶⁴⁹ Rum/30.

⁶⁵⁰ Şems/7-8.

geçici olarak bazen insan özünden ayrılabilir, asli tabiatı bozulabilir. Ama bu demek değildir ki, asli tabiatı yok olur. Özdoğan, Fromm'un bu konudaki ifadesini şöyle nakleder: “*İnsan, hata işleyebilir, yüreği katılaşabilir, fakat hiçbir zaman insanlık dışı olamaz. Çünkü o insan olarak belirlenmiştir. O hep insan yüreği olarak kalacaktır*”.⁶⁵¹

Kur'an'a göre her insan, fitratı gereği doğuştan iyiyi, güzeli, çirkin ve yanlış bilir. İnsanlara yardım etmeyi, doğrunun ve hakkın yanında olmayı sever. Eğer davranışları, düşünceleri, ilgileri ve tutumları ile fitratını bozmamış ise. İnsanın fitratını bozan ailesi, çevresi ve aldığı eğitimidir. Bu nedenle insanın eğitimi hayati önem taşımaktadır.⁶⁵² Bu bağlamda insan eğitilebilen bir varlıktır. Bu özelliğinden dolayı eğitime ihtiyacı vardır. Çünkü o, iyiye (takva)⁶⁵³ ve kötüye (fücur)⁶⁵⁴ meyilli; iyiyi ve kötüyü ayırt etme yetisine sahip⁶⁵⁵ bir yapısı olduğu için olumsuzlukları terbiye edebilme kabiliyet ve yetenek gücüne de sahiptir.⁶⁵⁶

*“Gecenin kapladığı zamana, gökyüzüne ve onu yükseltene, yeryüzüne ve onu yayana, nefse ve ona tabiatını verene, ona kötülüğünü ve takvasını ilham edene yemin olsun ki nefsinin arındırıcı kurtuluşu ermiş, onu hevasına terk eden ise harap olmuştur.”*⁶⁵⁷

Yüce Allah, insanda iki yönlü hassas dengenin olduğunu ve bunların insana ilham edildiğini vurgular. Bu iki yönden hangisini seçeceği, insanın kendi iradesine bırakılmıştır. İnsanı ayrıcalıklı kılan, özel ve güzel yapan da bu

---

⁶⁵¹ Özdoğan, *İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım*, 79.

⁶⁵² Mevlüt Güngör, *Kur'an'ın İnsana İnsan Olarak Verdiği Değer*, Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi, (2010), 176.

⁶⁵³ Takva: Fücürün zıddı olarak, erdemli olmanın, Allah'ın koruması altında fenalıktan sakınmanın ismidir.

⁶⁵⁴ Fücûr: Haktan saptak, hak yolu yarıp düzeninden çıkarak kötülük ve isyana düşmektir; zina etmek, yalan söylemek, edepsizlik etmek gibi davranışları ifade etmede kullanılır.

⁶⁵⁵ Beled/10.

⁶⁵⁶ Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 145.

⁶⁵⁷ Şems/7-9.

özelliğidir. Yani seçme hürriyetine sahip oluşudur.⁶⁵⁸ İnsan özgür bir varlıktır. Bu özelliğinden dolayı insan kendi tekâmülünü gerçekleştirebilecek güce sahiptir. O, istediği bir şeyi, istediği bir şeye dönüştürebilir, şekillendirebilir ve kendi damgasını vurabilir.⁶⁵⁹ Kendi fitratının aksine hareket edebilir.⁶⁶⁰ Aynı zamanda insan kendi çöküşünü meydana getirebilecek potansiyele de sahiptir. Kur'an, insanın bu çöküşünün sebebini kendisine verilen nimetlere karşı Yaratıcıya minnet ve şükran duyguları içinde olmamasına bağlar. Seyyid Kutup bu konuyu şöyle açıklar:

Şükür, hidayete eren kimsenin hatırına en evvel gelen düşüncedir. Çünkü insan anılmaya değer bir şey değilken Yüce Allah, onu anılmaya değer bir şey olmasını murad etmiştir ve ona görme, işitme kabiliyeti⁶⁶¹ vermiştir. Şükretmediği takdirde o nankörün biri⁶⁶² olmaktadır.⁶⁶³ İnsan nankörlüğünden dolayı varlık kategorisinin en alt seviyesine düşmektedir.⁶⁶⁴ Çünkü bu kendi asli kimliğinden uzaklaşıp ilahi emrin dışında bir hayat tarzı yaşamasının bir sonucudur.

Allah, her canlıya bir iyilik ve kötülük duygusu vermiştir. Bu, sadece insana mahsus bir özellik değildir, her nefiste (canlıda) bulunan bir ilahi yetenektir. Her canlı kendini koruma, savunma, faydalı ve zararlı olanı ayırt etme kabiliyetine sahiptir. Bu özellik canlıların yaşayabilmesini mümkün kılmaktadır. Fakat davranışları ile kendini yüceltmek, toplumda bir değer kazanmak veya bunun tam aksi kendini alçaltmak insana özgü bir özelliktir. Çünkü insanı değerli kılan tercihleri, yargıları, dini inanç ve telakkileri, ahlaki erdem veya erdemsizlikleridir. İnsana iyilik ve kötülük yetenekleri müsavi şekilde verilmiştir. Bu nedenle insan hangi yönünü daha çok gerçekleştirirse gelişimi ve

---

⁶⁵⁸ Zümer/41; İnsan/3; Beled/10.

⁶⁵⁹ Mearic/19-20.

⁶⁶⁰ Açık, *Kur'an'ı Kerim'de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı*, 23.

⁶⁶¹ İnsan/2.

⁶⁶² İnsan/3.

⁶⁶³ Seyyid Kutup, *Fizilal-il Kur'an*, Hikmet Yayınları, Mütercimler: İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa ve M. Emin Saraç, (Hikmet Yayınları, 1968), C.15, s:415.

⁶⁶⁴ Furkan/44; Araf/179.

açılımı o yönde olur. Bir insanda iyilik ve kötülükten birinin galip gelmesi fitri değildir, tali sebeplerdendir.⁶⁶⁵

İnsanın arzularının esiri olması ve bencilleşmesi, fazla çaba gerektirerek elde edilen şeyler değildir. Fakat iyi ve güzel olan şeyleri elde etmek çaba ve gayret gerektiren şeylerdir. Bu çaba ve gayreti göstermek ve iyi-güzel şeyleri elde etmek zordur. Fazlur Rahman'a göre, ahlaki mücadelede ve fitrata uygun davranmada, Allah'ın yardımının ve desteğinin olması çok önemlidir. Allah'ın yardımı ise insanın samimiyetine ve gayretine bağlıdır.⁶⁶⁶

Kur'an, insanın bu dünyada ve ahirette mutluluğa ulaşabilmesini varlık âlemindeki Allah'ın sözlü ve sözsüz ayetlerini ve belgelerini önemsemesine ve Yaraticısını dikkate alarak davranışlarına yön vermesine ve bu yoldaki gayretine bağlar. Aksi bir durumda ise insan hiçbir varlığın düşmeyeceği bir noktaya, en değersiz basamağa ulaşır.⁶⁶⁷ Bu konunun ehemmiyeti ve insanın gayreti konusunda Kur'an'da çok ayet vardır.⁶⁶⁸ Hatta Kur'an, insanın düştüğü olumsuzluklardan kurtulmanın ancak iman ve salih amelle mümkün olacağını beyan eder.⁶⁶⁹ İşte bu bağlamda Kur'an, insana "yol gösterme" düzeyinde bir yönlendirme yapar.⁶⁷⁰ Çünkü insanın bu yönlendirmeye ihtiyacı vardır.

Mekki surelerde zikredilen insanın özelliklerinden biri de akıl sahibi ve düşünce yetisine sahip olmasıdır. Bu özellik, kainattaki tüm varlıklar içerisinde insanı ayrıcalıklı kılar. Onun bu özelliği sayesinde, göklere ve dağlara teklif edilen ağır yük, insana teklif edilmiştir. Onların kabul etmediği bu ağır yükü, insan kabul etmiştir. Bu özelliğinden dolayı bu ağır yük kendisine verilmiş ve bundan da sorumlu tutularak⁶⁷¹ imtihana tabi tutulmuştur.⁶⁷² Bu ağır yük, Kur'an tarafından

---

⁶⁶⁵ Bilgiz, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, 689-690.

⁶⁶⁶ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 23.

⁶⁶⁷ Bilgiz, *Kur'an'da İnsan ve Toplum*, 688.

⁶⁶⁸ A'raf/175-176; Şems/7-10; Leyl/5-10.

⁶⁶⁹ Asr/1-3.

⁶⁷⁰ İnsan/2-3.

⁶⁷¹ En'am/165.

⁶⁷² İnsan/2; Hud/7.

“*emanet*” olarak adlandırılmıştır.⁶⁷³ Fazlur Rahman’a göre, bu ağır yük, yeryüzünde Kur’an’i hukuk ve ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevidir. İnsan, bu ağır yükü yerine getirebilecek kabiliyet ve potansiyelde yaratılmıştır. Fazlur Rahman’a göre insan “*delice cesur*” bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı görevini unutup gaflete düşebilir. Böylece de kendine zulmetmiş olur. Halbûki insan, bu görevi layıkıyla yerine getireceğine dair söz vermiştir. Fazlur Rahman’a göre “*kâlu-belâ*” insanın fitratına uyarak yaşaması anlamına gelir.⁶⁷⁴

İnsanın hammaddesi topraktır. Dolayısıyla kainattaki elementlerden bir özü kendinde bulundurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında insan tabiatın bir parçası durumundadır. Mayasında madde vardır. Bundan dolayı insan madde ile bağlantı kurabilmektedir ve onu imar edebilmektedir. İnsan ile melek arasındaki fark da budur. Meleklerin mayasında madde olmadığından madde ile ilişki kuramamaktadır..⁶⁷⁵ İnsan kuru bir çamurdan, belirli ölçü ve terkibe göre şekil verilerek yaratılmış ve sonra da ona ilahi ruh üflenmiştir.⁶⁷⁶ Böylece insan, hem tabiattaki elementlerden bir öz hem de Allah’ın özelliklerinden bir öz taşımaktadır. Bundan dolayı insan evrenin en üstün ve en şerefli varlığıdır. Kur’an, insanın hem fiziki hem de ruhsal olarak en mükemmel, en güzel bir şekilde yaratıldığını ifade eder.“...*biz insanı en güzel şekilde yarattık.*”⁶⁷⁷

İnsanın bu maddi ve manevi özelliklerinden dolayı yeryüzünde halife⁶⁷⁸ olma niteliğini kazanmıştır. Halifelik görevi, Allah’ın insana verdiği bir emanettir. İnsanın bu görevi, layıkıyla yerine getirdiği takdirde Allah’ın halifesi⁶⁷⁹ olma

---

⁶⁷³ Ahzab/72.

⁶⁷⁴ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 24.

⁶⁷⁵ Fatih Açık, *Kur’an’ı Kerim’de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007), 17.

⁶⁷⁶ Hicr/26-29.

⁶⁷⁷ Tin/4.

⁶⁷⁸ En’am/165; Yunus/13-14; Fatır/39; vd.

⁶⁷⁹ Halife kavramının sözlük anlamı; “*nesil, zürriyet, iyi ve kötü bir şekilde birini temsil etme, birinin yerine geçme, birbiri ardınca gelme, bir şey üzerinde tasarrufa yetkili kılma gibi bir çok anlamları bulunan halife, kendisinden öncekine vekil kılınan birinin yerine geçen kimse*” demektir. Fatih Açık, *Kur’an’ı Kerim’de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı*, 12.

şerefine nail olmaktadır. Allah meleklere “*ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*” ifadesini söylediğinde meleklerin itirazı olur. Elmalılı bunu şöyle açıklar:

*Kendi irademden, kudret ve sıfatımdan ona bazı salahiyetler vereceğim, o bana bağlı olarak, bana vekil olarak yarattıklarım üzerinde bir takım tasarruflara sahip olacak. Benim adıma hükümlerimi yürütüp yerine getirecek O, bu hususta asil olmayacak, ancak benim bir vekilim, bir halifem olacak, iradesiyle benim irademi, benim emirlerimi uygulamaya memur olacak.*⁶⁸⁰

Yüce Allah, insana ağır bir yükümlülük vermiştir. Onu, bundan dolayı sorumlu tutmuştur. Fakat bu sorumluluk, insanın gücü nisbetinde taşıyabileceği yükümlülüklerdir. Kur’an’ın öngördüğü sorumluluk, bireyseldir. Fakat müşrik zihniyetinde durum böyle değildir. Müşrik kişi, bir suç işlediğinde kendisi ile birlikte kabilesi ve ailesi de bu suça ortak olup suç işleyen kişinin suç ve günahından sorumlu tutulurdu. Kur’an’a göre, kimse kimsenin suç ve günahından sorumlu değildir. Yapılan her bir olumlu ve olumsuz davranışın karşılığı vardır.⁶⁸¹ İnsanın karşılaşacağı bütün sonuçlardan da kendisi sorumludur.⁶⁸²

Kur’an, özellikle Mekki surelerde, insanın yaratılışını, fitri özelliklerini, zaaflarını ve olumlu özelliklerini belirtmekle birlikte insanın varoluş gayesinin “*ibadet ve imtihan*” olduğunu da açıklar. “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁶⁸³ Yeryüzü, insanın yaratılışı gerçekleştirilmeden önce tüm ihtiyaçlarını karşılayabileceği ve yaşayabileceği bir şekilde yaratılıp onun hizmetine sunulmuştur. İnsanın yaratılış gayesi, yeryüzünü islah etmek, herkesin huzur ve barış ortamında yaşayabileceği ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurmaktır. İnsan bunu, Allah’ın kendisine verdiği inşa kudreti sayesinde

---

⁶⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, C.1, s.316. [kuranikerim.com].

⁶⁸¹ En’am/160; Zilzal/7-8; Müddessir/38.

⁶⁸² Tur/21; Mülk/2.

⁶⁸³ Zariyat/56.

çalışarak, üreterek, hizmet ederek gerçekleştirir. Bunu gerçekleştiren insan, yaratılış gayesini gerçekleştirmiş olur. Allah'ın maksadı da budur.⁶⁸⁴

Mekki sure ve ayetlerin tahlili sonucunda dikkat çeken noktalardan biri, özellikle insanın psikolojik ve ruhsal hallerini ve Rabbi ile olan ilgilerini dile getiren konuları içermiş olmasıdır. Kur'an, insanı ruh ve beden bütünlüğü içerisinde değerlendirmiştir. Ruh ihmal edip maddeyi ya da maddeyi ele alıp ruhu ihmal etmemiştir. Kur'an insanı düşüncesiyle, duygularıyla, zanlarıyla, iddialarıyla, kalbiyle, kıskançlıkları ile olumlu ve olumsuz tüm yönleri ile bütünsel olarak ele almıştır. Bu nedenle, Kur'an'ın insana bakışı dengeli, mütedil, birleştirici ve kapsamlı bir bakıştır. Çünkü Kur'an'a göre insan, tabiatta boşluk dolduran maddi ve sıradan bir varlık değildir, aynı zamanda maddeden soyutlanmış, mücerret bir varlık da değildir.⁶⁸⁵

Fazlur Rahman da buna dikkat çekerek insanın ruh ve beden gibi iki ayrı cevherden meydana geldiğini belirten bir ibarenin Kur'an'da yer almadığını söyler.⁶⁸⁶ Bu bağlamda insanın olumlu ve olumsuz özelliklerini ve psikolojik ruh hallerini anlatan ayetlerin çoğunun Mekki surelerde yer aldığını söylemek mümkündür. Bir nevi Mekki sureler, insana kendi varoluşunu ve kendi özelliğini anlatan ve kendine kendisini tanıtan ayetlere şahitlik etmektedir. Kur'an insanın bireysel yönü ile ilgilendiği gibi sosyal yönü ile de ilgilenir. Her bireysel davranışın arkasında bir toplumsal unsur vardır. Çünkü Kur'an'a göre insan sosyal bir varlıktır. Rastgele hareket eden ve pasif bir canlı değil, aktif bir canlıdır. Bu nedenle Yüce Allah, özellikle Mekki surelerde onun olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerine yer vermiştir.

---

⁶⁸⁴ Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 30; Özdoğan, *İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım*, 98-99.

⁶⁸⁵ Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 139-140.

⁶⁸⁶ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 22.

2.6 Mekki Surelerde İnsanın Biyolojik Yönü

Kâinatın ve içerisinde yer alan tüm canlı-cansız varlıkların tek yaratıcısı Allah'tır.⁶⁸⁷ Evrenin ve Kur'an'ın öznesi, varlık dünyasının temsilcisi olan insan, fizyolojik, biyolojik, psikolojik özellikleriyle tüm varlıklar içerisinde konumu itibarıyla diğerlerinden farklı ve özel bir konuma sahiptir. Çünkü insan düşünen, konuşan, anlayan ve anladığını anlatabilen, çıkarımlar yapan ve problemlere çözüm bulabilen, diğer varlıkları kendi emelleri doğrultusunda kullanabilen onlardan yararlanabilen bir varlıktır. En önemli özelliklerinden biri de Allah ile kendi arasında bir münasebetin, yaratan-yaratılan ilişkisinin var olmasıdır.⁶⁸⁸

Birçok araştırma ve çalışmalara konu olan insan ve insanın özellikleri, bugün de birçok alanın konusu olamaya devam etmektedir. Bu çalışmalar ve araştırmalar neticesinde insanın her gün bir bilinmeyen yönü keşfedilmektedir. İnsanlığın başlangıç tarihi ve kökeni ile ilgili belirsizlik bilimsel olarak halen devam etmekte olup, yapılan her bir çalışma ile bu farklı bir boyut kazanmaktadır. İlk insan ve insanın kökeni ile bilgiler, tüm kutsal kitaplar da farklı söylemler ile ifade edilmiş olsa da birbirine benzer niteliktedir. Bütün dini değerlere tepki olarak ortaya çıkan pozitivizm ve materyalizm akımlarının etkisinde kalan ve temsilciliğini Charles Darwin'in oluşturduğu bilim adamları, kutsal metinlerde yer alan insanın başlangıcı ve insanın kökeni hakkında bilgilerin aksine kendi ölçülerindeki bilimsel deneylere dayanarak insanlığın başlangıcını açıklamaya çalışmışlardır. Bunların oluşturduğu teoriler, uzun bir süre insanlığın zihnini meşgul etmiş olsa da yine bilimi esas alan çeşitli teoriler tarafından bunlar da tenkit edilmiştir.⁶⁸⁹

İslam kültüründe ilk insan konusu, Hz.Adem ile birlikte ele alınmıştır. İnsan nedir? İnsan nasıl bir varlıktır? İnsanın doğası, tabiatı nasıldır? gibi soruların

---

⁶⁸⁷ Haşır/24.

⁶⁸⁸ Izutsu Allah- insan münasebetini ontolojik, haberleşme, Rab-kul, Ahlaki olmak üzere dört grubda değerlendirir. Daha geniş bilgi için bkz.,Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Kevser Yayınları, Ankara, 1975), 70-71.

⁶⁸⁹ Mustafa Erdem, *Kur'an'da İlk İnsan*, IV. Kur'an Haftası, Kur'an Sempozyumu, (17-18 Ocak 1998), 211.

cevabını Kur'an, insanın sembolü olan Hz. Âdem'in biyolojik yaratılış hikâyesini anlatarak insanın tabiatını ortaya koyar. Kur'an'da çeşitli surelerde zikredilen Âdem, insanı temsil eder. Bu nedenle Hz.Âdem'in hikâyesi, her insanın aslı tabiatının hikâyesidir.⁶⁹⁰

Kur'an, kompleks bir varlık olan insanı ön plana alarak onun biyolojik yaratılışını ve niçin yaratıldığını, yaratılış gayesini, mahiyetini bir bütünlük içerisinde temellendirerek anlatır.⁶⁹¹ Amaç ise, hem insanın ilgisini kendi varlığına çekmek hem de kendi yapısı ve özelliklerinin tanınmasının gerekliliğine teşvik etmektir. Aynı zamanda kâinattaki tüm canlı ve cansız varlıkların tek yaratıcısının kendisi ve yaratmayı tekrarlamamanın kendisine ait olduğunu vurgulamak için insanın biyolojik yaratılışı üzerinden insanın yaratılış sırrını açıklar. Böylece insanın yaratılmış bir varlık olduğunun ve neden yaratıldığının bilincinde olmasını sağlayarak insanı düşünmeye sevkeder. Çünkü, bu bilinç içinde olabilen ve düşünebilen insan, ancak vahyi anlayabilir. Bu nedenle Kur'an'ın insana bakışını anlamamanın sırrı, insanın biyolojik yaratılışını ve insanın psikolojik hallerini tahlil eden ayetleri iyi incelemekten geçer. Çünkü vahyin tebliği ve metodu bunun üzerine kuruludur.⁶⁹²

2.6.1 Mekki Ayetlerde İnsanın Yaratılışı

Cabiri, Kur'an'ı Kerim'in genel olarak üç ayrı yaratılıştan bahsettiğini ifade eder. 1- İnsanın bir birey olarak "alak" tan yaratılışı; 2-İnsan türünün (Âdem'in) topraktan yaratılışı; 3-Kâinatın (yerin ve göklerin) dumandan (duhan) yaratılışı.⁶⁹³

Kur'an yaratılış hadisesini bir bütün olarak ele alır ve Kur'an'a göre insanın yaratılışı, evren ve göklerin, yerin, bitki ve hayvanların yaratılışından sonra meydana gelmiştir. Yani tüm varlıklar zincirinin en son halkasını oluşturur.

---

⁶⁹⁰ İsmail Cerrahoğlu, Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XX, (1975), 88.

⁶⁹¹ Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 2-3.

⁶⁹² Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 144.

⁶⁹³ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/22.

Yeryüzü insanın yaşamasına imkân sağlayacak hale geldikten sonra insan varlık sahnesine çıkmıştır ve insanın inorganik maddesinin oluşumu yedi merhaleden geçerek aşama aşama tedricen bir diğerini tamamlayarak ilerlemiştir.⁶⁹⁴

Kur'an, insanın varlık sahnesine çıkışı ile ilgili “*inorganik*” ve “*organik*” olmak üzere iki türlü yaratılış şeklinden söz eder. Böylece yaratma, bir sistem olarak karşımıza çıkar. Birincisi; inorganik olmak üzere insanın temel maddesine işaret edilerek normal, tabii şartların dışında, su,⁶⁹⁵ toprak,⁶⁹⁶ çamur⁶⁹⁷ gibi fiziksel maddelerin bazı aşamalardan geçerek insan cinsinin yani Hz.Adem'in topraktan yaratılması/yoktan var edilmesi; ikincisi ise organik olmak üzere diğer yaratılışı tamamlanmış bir erkek ve dişinin birleşmesi sonucu nutfenin (meni) ana rahminde “*alaka*” (kan pıhtısı), “*mudga*” (bir parça et) gibi aşamalardan geçerek Hz.Adem ve eşi Hz.Havva'dan çoğalıp türemesidir.⁶⁹⁸

İnsanın yaratılışının her safhasının anlatımını, Mekki ayetlerde görmek mümkündür. Kur'an'ın ifade ettiği bir konuyu daha sağlıklı anlayabilmenin yöntem ve metotlarından biri, bir konu ile ilgili tüm ayetlerin bir araya getirilip bütünsel bir bağlamda değerlendirilmesidir. Nitekim bu yöntem ve metot üzerinden Hz.Adem'in ve insanın yaratılışı ile ilgili tüm ayetler, bir araya getirilip bütünsel bir bağlamda değerlendirildiğinde insanın bir tekâmül kanunu gereğince yaratıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.⁶⁹⁹

Kur'an'ı Kerim, “ilk insan” ın yaratılmasında ki esas olan “*çamur, kara balçık, pis kokulu balçık*” gibi bir takım maddeleri,⁷⁰⁰ neslin üremesinde esas maddi

---

⁶⁹⁴ İsmail Yakıt, Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, (1998), 3.

⁶⁹⁵ Enbiya/30; Secde/7-9.

⁶⁹⁶ Hacc/5; Fatır/11; Kehf/37; Mü'min/67.

⁶⁹⁷ En'am/2; A'raf/12; İsrâ/61.

⁶⁹⁸ Yakıt, Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi, 4.

⁶⁹⁹ İsmail Taşpınar, *İslam'a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum, İstanbul 7-9 Ekim, 2004), 2.

⁷⁰⁰ Hicr/26,28,33; Rahman/14.

unsur olan suyuda (yani meni)⁷⁰¹ iğrenç ve aşağılayıcı vasıflarla tasvif eder.⁷⁰² Bu ifade şekli, insanın nasıl bir maddi yapıya sahip olduğunu göstermesi ve tabiatında taşıdığı özelliklerin kaynağının bilinmesi bakımından dikkat çekici bir noktadır.⁷⁰³

2.6.2 Hz.Adem’in Biyolojik Yaratılış Süreci

Vahyin ilk ayetlerinin konusu insan ve insanın yaratılışıdır.⁷⁰⁴ Bu da, insan için ne kadar mühim bir mesele olduğunun göstergesidir. Kur’an’da anlatılan Hz.Adem’in özellikleri ile günümüz insanının özellik ve karakteri aynıdır. Kur’an, Âdem’i temel ve beşeri karakterleri açısından sembolize eder. Kur’an’ın bütünü gözden geçirildiğinde görülecektir ki, Yüce Allah, Hz. Âdem’i yaratmak isteyince meleklerine bu yaratma planından haber verir ve şöyle buyurur:⁷⁰⁵

“...Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti: ‘Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.’ Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah, ‘Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıyordu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?’ dedi. İblis, ‘Ben ondan daha hayırlıyım Beni ateşten yarattın.’ dedi.”⁷⁰⁶

Kur’an, insanın yaratılışını anlatan ayetlerde bazen genel bir ifade ile “insan” bazen de özel bir ifade ile “Âdem” kelimesini kullanmaktadır. Bazen de bütün insanlık, insan cinsi kastedildiğinde ise “benî Âdem” cümlesini kullanır.

---

⁷⁰¹ Fatır/11; Kiyamet/37.

⁷⁰² Tarık/5-6; Mürselat/20.

⁷⁰³ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 55.

⁷⁰⁴ Alak/1-4.

⁷⁰⁵ Cerrahoğlu, *Kur’an’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*, 89.

⁷⁰⁶ Sad/71-76.

Kur'an'a göre, insan cinsinin temsilcisi Hz. Âdem'dir.⁷⁰⁷ Aynı zamanda beşeriyetin ilk peygamberini de temsil eder.⁷⁰⁸

Kur'an'da yaratılış olayının başlangıcı ve her canlı varlığın mahiyeti sudur ve sudan yaratılmıştır.⁷⁰⁹ Bu husus, canlıyı teşkil eden her hücre elementinin su olduğunu gösterdiği gibi bir canlı olan insanın da ilk yaratılış maddesinin su olduğunu gösterir.⁷¹⁰ “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, Bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?*”⁷¹¹ Daha sonra Hz.Adem'in yaratılış süreci topraktan (turâb) başlar⁷¹² ve toprağın farklı evrelerinden geçerek yaratılış sürecinin son aşamasını oluşturan tesviye ve tekâmül süreçleri ile tamamlanır. Toprağın evrelerini ifade eden kavramlar:

Tin-i Lâzib (Yapışkan Çamur); Su gibi iki inorganik maddeden gelen muhteviyatı şiddetle birbirine karışmış olan saf ve yapışkan çamurdur.

*“O öyle bir Rab'dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra her birinize ölümünüz için bir ecel tayin etmiştir...”*⁷¹³

Sülâle Min Tin (Çamurdan süzülen öz); zengin, verimli çamur anlamında açıklanan bu ifadenin aynı zamanda yaratılışın karakteristik bir özelliğine vurgu yaptığı da ifade edilir. İlk insanın maddi yapısını teşkil eden öz-mayanın bu aşamada gerçekleştiği ve bu öz-mayanında canlı organizmanın temeli olan kompleks moleküller olarak düşünüldüğü ifade edilir.⁷¹⁴

---

⁷⁰⁷ Erdem, *Kur'an'da İlk İnsan*, 213.

⁷⁰⁸ Yakıt, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi*, 6.

⁷⁰⁹ Enbiya/30; Taha/53; Nur/45.

⁷¹⁰ Yakıt, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi*, 4.

⁷¹¹ Enbiya/30.

⁷¹² Rum/20; Taha/55; Hacc/5; Fatır/11; Mü'min/67; Rahman/14.

⁷¹³ Enbiya/2; vd., Saffat/11; A'raf/12; Secde/7; Rahman/14.

⁷¹⁴ M.Sait Kavşut, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları - Te'vilat Ekseninde Bir Değerlendirme-*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, S.VII, (ISSN:1303-9633, Nisan 2012), 293.

*“Andolsun, biz insanı çamurdan (sülâle min tin) yarattık.”*⁷¹⁵

Hame-i Mesnûn (Değişime uğramış kara çamur); değişime uğramış kara çamur olarak açıklanır.⁷¹⁶

*“Andolsun, biz insanı kuru ve değişime uğramış kara bir çamurdan yarattık.”*⁷¹⁷

Salsâl (kuru çamur); parçaları birbirine değdiğinde ses çıkaran kuru çamur anlamında tanımlanır.

*“Allah insanı (Âdemi) pişmiş çamur gibi kuru bir topraktan yarattı.”*⁷¹⁸

Tesviye (düzenleme); Hz.Adem’in yaratılış sürecindeki son aşamayı ifade eden kavram tesviye’dir. Kur’an, ilk insanın fiziksel yaratılışının son aşamasını *düzenlemek, eşit kılmak, tekmil etmek* manalarına gelen tesviye kelimesi ile açıklamıştır. Canlı hücrenin ve ondan da doku ve organların mucizevi bir şekilde teşekkül ettiği bu safha da Allah, Âdem’e ruhundan üflemesi ile insanın gerçek yaratılışı tamamlanmıştır. Maturidi’ye göre, Allah’ın Âdem’e ruhundan üflemesi demek, Âdem’i canlı kılacak ruhun yaratılması demektir.⁷¹⁹

*“Hani Rabb’in meleklerle, ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin’ demişti.”*⁷²⁰

Bu aşamaların neticesinde toprak ve su karışımından balçığın meydana gelişi ve mayalanışı, bunun akabinde çeşitli merhaleden geçerek insanın fiziki bünyesi, iskeleti olarak şekillenme süreci, Allah’ın irade ve kudreti ile meydana gelmiştir.⁷²¹ Aynı zamanda toprağın bu çeşitli merhalelerden geçişi insanın

---

⁷¹⁵ Mü’minun/12.

⁷¹⁶ Kavşut, *Kur’an’da İnsanın Yaratılış Aşamaları*, 293-294.

⁷¹⁷ Hicr/26.

⁷¹⁸ Rahman/14.

⁷¹⁹ Kavşut, *Kur’an’da İnsanın Yaratılış Aşamaları*, 295.

⁷²⁰ Hicr/28-29.

⁷²¹ Hac/5.

kendiliğinden mevcut olmadığına işaret ettiği gibi bir anda yaratılmış basit bir mâhluk olmadığına da işaret eder. O, terbiye edile edile fiziki bazı hususiyetler kazanarak⁷²² ve insanı insan yapan en yüce mertebeye yücelden o özellik, yani ruh üflenerek insan olma vasfını kazanmıştır.⁷²³ Böylelikle, insan maddi varlığı ile toprak ve suya, manevi varlığı ile bir üst âleme bağlıdır.⁷²⁴

İnsanın evrimi, Kur'an'da ilahi bir kanun olarak karşımıza çıkar. Kur'an, yaratılışın başlangıcı yani insana insan olma vasfını kazandıran ruhun üfürülmesinden önceki zamanın başlangıcı hakkında bilgi vermez. İnsanın anılmaya değer bir varlık değil iken uzun bir sürecin geçmiş olduğundan Kur'an söz etse de bu yeterli görünmemektedir. Gerçek olan şu ki insanın her ferdi gibi cinsi de ezeli değil sonradan değildir.⁷²⁵ İnsanın yaratılış başlangıcı ile ilgili bu kapalılık her hâlükârda farklı yorumlara neden olmaktadır.⁷²⁶ Başlangıçta, ilk madde olan unsurlar ve madenler, sonra onlardan merhale merhale yaratılan bitkiler, hayvansal gıdalar, sonra onlardan süzülen ve meniye doğru yavaş yavaş bir aşama içinde bir şey olduğunu, fakat insan diye anılan bir şeyin olmadığını; hem dehrin başlangıcından hem de âlemin yaratılışından çok sonraları insanın yaratıldığını ifade eden Elmalılı, ilk insanın yaratılışı merhaleleri hakkında tefsirinde şöyle demektedir:

*İnsan kendi keyfine ve kendi kendine olmadı. Basit, sınıtlı bir mertebede ve mânâsız olarak kalmak için de yaratılmadı. O zamanın başlangıcından bugüne merhake merhale yaratılmalı, adı sanı bilinmeyen şeylerden süzüle süzüle ve katıla katıla birleştirilerek ve terbiye edile edile, bir takım nitelikler ve özellikler ilave olunarak yerleştirilmiş karışımlardan meydana getirilmiş bir nutfeden yaratılmıştır.*⁷²⁷

---

⁷²² Cerrahoğlu, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*, 86.

⁷²³ Secde/9; Hicr/29; Sad/72; Enbiya/91.

⁷²⁴ Yakıt, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi*, 5.

⁷²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.8, s.498.

⁷²⁶ Erdem, *Kur'an'da İlk İnsan*, 214.

⁷²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.8, s.498.

Hız. Âdem, toprağın belirli aşamalarından geçerek yaratılmış olması, insanoğlunun orijininin toprak olduğunu göstermektedir. Burada inorganik evreden organik evreye bir ilerleme, bir geçiş söz konusudur. Fakat bu doğanın veya varoluşsal sürecin değil, Allah'ın iradesi ve kudretinin bir eseridir. Bu olaya evrim değil tekâmül denilmesi gerektiği ifade edilir.⁷²⁸

2.6.3 İnsanın Biyolojik Yaratılış Süreci

“Andolsun, biz insanı, çamurdan yarattık. Sonra onu az bir su hâlinde ana rahmine yerleştirdik.” Sonra bu az suyu”alaka”hâline getirdik. Onu da bir et parçası ve sonra da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir şekilde yaratarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!”⁷²⁹

İnsanın yaratılışı dinlerde ve felsefede önemli bir konudur. Çünkü bu, insanın hayata bakışını belirlemektedir. Kur'an, bütün insanların topraktan yaratıldığını ve Hz. Adem'in de insan soyunu temsil ettiğini ifade eder.⁷³⁰ İnsan yaratılışını ifade eden ayetlerde insan kelimesi âm bir lafız olduğu ve insan cinsini ifade ettiği gerçeği unutulmamalıdır ki Razi insan sözünün, hem Adem'i, hem de çocuklarını kapsadığını ifade eder.⁷³¹

Kur'an lafızlarının çok boyutlu karakteristik özelliğine bağlı olarak yukardaki ayet; ilk insan olan Hz. Âdem'in (topraktan) yaratılışını direkt, insan vücudunun topraktan hâsıl olan gıdalarla endirekt husule geldiğini ifade eder.⁷³² Bu bağlamdaki ayetler hakkında Razi, bu ayetlerin Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığına dair delil olduğunu ve bundan da daha gerçek olanı, insanın meniden ve meninin de topraktan elde edilen organik unsurlardan, yani hayvansal ve bitkisel gıdalardan neşet ettiğini ve dolayısıyla topraktan meydana

---

⁷²⁸ Yusuf Altunbaş, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 67.

⁷²⁹ Mü'minun/12-14.

⁷³⁰ Kehf/18; Hac/5; Rum/20; Fatır/11; Mü'min/67.

⁷³¹ Râzî, *Tefsîr-I Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C.16, s.399.

⁷³² Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 54.

geldiğini ifade eder.⁷³³ Buna göre, insanın yaratılış periyodunda yer alan kavramları ifade edecek olursak;

Nutfe (dölleyici sperm); nutfe kelimesi Arapça'da “*saf su, bir miktar su*” anlamına gelir. Tefsir ıstılahında ise “*meni*” ile eş anlamlı olarak kullanılır.⁷³⁴ Kur'an, bu saf suyun meniden oluştuğunu ve onun bir parçası olduğunu ifade eder. Bu süreç, biyolojik varlığın esasını teşkil eder. İnorganik yaratılışın ilk aşaması toprak ve toprağın merhalesi; biyolojik varlığın ilk aşaması ise nutfe ile başlar. Nutfe, dölleyici sperm olarak meniden süzülen öz, insan organizmasının esasını oluşturan zigot (döllenmiş hücre) evresiyle birlikte maddi yaratılışa teşkil eder. Kur'an'da bu kelime on iki yerde geçer.⁷³⁵ Fakat bu kelimeler birbirinin muadili değildir.

*“Şüphesiz O, iki eşi, erkeği ve dişiye (rahme) atıldığında az bir sudan (meniden) yaratmıştır.”*⁷³⁶

Nutfe'den sonra sırasıyla zigot ve embriyo olmak üzere biyolojik varlık üç aşamadan oluşur. Bundan sonraki ikinci aşama alakadır.

Alaka (Rahme asılmış embriyo); sözlükte asılıp tutulan, bir şeye ilişen ve donuk kan gibi anlamlara gelir. Alak kelimesi “*Alaka*” kelimesinin çoğuludur. Alak suresinde geçen “*alak*” “*pihtılaştırılmış kan*” anlamındadır. Pihtılaştırılmış kan yapışkan olduğu için yapışan şey anlamını da taşır.⁷³⁷ Alaka kelimesini “*rahim duvarına yapışmış embriyo*” olarak açıklamanın daha doğru olacağı ifade edilir.⁷³⁸ “*O, insanı “alak”tan yarattı.*”⁷³⁹

---

⁷³³ Razi, *et-Tefsiru'l Kebir*, C.16, s.399.

⁷³⁴ Kavşut, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları*, 296.

⁷³⁵ Mü'minun/12-13; Nahl/4; Kehf/37; Hacc/5; Fatır/11; Yasin/77; Mü'min/67; Necm/46; Kiyame/37; İnsan/2; Abese/19.

⁷³⁶ Necm/45-46.

⁷³⁷ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, I/23.

⁷³⁸ Kavşut, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları*, 297.

⁷³⁹ Alak/2.

Mudğa (bir çignem et); m-d-ğ kökünden türeyen mudğa, çignenebilecek büyüklükteki et parçası demektir.⁷⁴⁰ Vücudun doku ve organları bu aşamada meydana geldiği için mudğa'yı nutfe ve alakadan farklı kılan, bu özelliğidir.⁷⁴¹

*“Alaka'yı da “mudga” yaptık ve bu “mudga”yı, üzerini et ile kaplayacağımız kemiklere dönüştürdük. Nihayet onu, başka bir yaratılışla inşa ettik. Yaratılanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!”*⁷⁴²

Kur'an, insanın bütün biyolojik safhalarını nutfe ile başlatıp döllenmeden sonra yavrunun ana rahminde geçirdiği aşamaları; alaka, mudga, kemiklere et giydirilmesi ve yaratılışının tamamlanması ve dokuz ay sonra mükemmel bir bebek olarak dünyaya gelmesini içine alacak şekilde üç aşamada anlatır.⁷⁴³ Bunun iki sebebi vardır: Birincisi ilahi irade ve yaratıcı kudretin insanın varoluş sürecindeki gelişim aşamalarını belirlediğini göstermektir; ikincisi insana insan olarak kendisini tanımasına ve canlılar içerisinde işgal ettiği yeri bilmesine yardımcı olmaktır. Çünkü böylece, insanın kulluk görevini yerine getirmeme gibi bir bahanesi olmayacaktır.⁷⁴⁴

İnsan, diğer varlıklar gibi yaratılmış tabii bir varlıktır. Fakat onlardan duygu, düşünce ve akıl yönünden önemli bir şekilde ayrılır.⁷⁴⁵ İnsanı bu varlıklar içerisinde özel ve anlamlı kılan, Allah'ın kendi ruhundan üflemesidir.⁷⁴⁶

2.7 Mekki Surelerde İnsanın Psikolojik Yönü

İnsan, duygu, düşünce ve davranış eksenli üç boyuta sahiptir. Bu üç boyut insanı psikolojik ve sosyolojik yönden etkiler, kendisi ve çevresi ile barışık olmasını sağlar. Çünkü bu üç boyut arasında sürekli birbirini etkileyen dinamik bir etkileşim vardır. Bunlardan biri ihmal edildiği takdirde, Kur'an'ın öznesi olan

---

⁷⁴⁰ İsfehani, *m-d-ğ* md., el-Müfredat, 469.

⁷⁴¹ Kavşut, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları*, 298.

⁷⁴² Mü'minun/14.

⁷⁴³ Altunbaş, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*, 123.

⁷⁴⁴ Kavşut, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları*, 298.

⁷⁴⁵ Hicr/26,28,33; En'am/2; A'raf/12; Mü'minun/12; Secde/8.

⁷⁴⁶ Secde/9; Hicr/29; Sad/72.

insan, kâmil mü'min vasfına da erişemez. Vahyin amacı, bu üç boyutu ıslah etmektir. Her insanda bu yönlerin boyutu aynı değildir. Bazı insanların duygu boyutu, bazı insanların düşünce boyutu ve bazı insanların ise davranış boyutu daha ön plana çıkar. “*Her insan kendi karakterine göre davranır.*”⁷⁴⁷ ayetinde işaret edildiği gibi her insanın yöneldiği farklı disiplinler vardır.⁷⁴⁸

İman kavramının tanımında da insanın bu üç boyutu, dikkate alınır. İman, “*kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve cevarih ile amel etmek*”tir. Buna göre kalbin amelleri, Allah anıldığı zaman mü'minlerin kalplerinin titremesidir. Rab'lerine güvenip tevekkül etmeleri imanın duygu boyutunu oluşturur. Zihnin amelleri ise, imanı sağlam temellere oturtan akıl ve aklın ürettiği bilgiler, imanın düşünce boyutunu oluşturmaktadır. Bedenin amelleri, insanın bireysel ve toplumsal iletişimini sağlayan ve imana delil olma bakımından birçok salih amel kavramı altında ifade edilenlerdir ve imanın davranış boyutunu ifade eder. İman, insanın iradesini harekete geçirdiği için insanın davranışlarının başlangıç noktasını ve kaynağını oluşturur.⁷⁴⁹

İman, kalbe yerleşince kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını yönetmeye ve yönlendirmeye başlar. Çünkü kalp, bedeni etkileyen ve yöneten en önemli organdır.⁷⁵⁰ Duygu, düşünce ve davranışlar insanın kendisi ve çevresi ile uyum içinde bir hayat sürmesinde önemli bir yer tutar. Hayatımızdaki olaylar ve davranışlar duygularımızı etkiler. Mesela başarılı olmak, mutlu eder; sevilmemek üzer.⁷⁵¹ Duygular düşüncelerden, davranışlar da duygulardan etkilenir. Dolayısıyla bireylerin yaşadığı olaylar üzerindeki düşünceleri hem

---

⁷⁴⁷ İsra/84.

⁷⁴⁸ Ali Yılmaz, Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.20, (Erzurum, 2003), 93.

⁷⁴⁹ Vezir Harman, Psiko-Sosyal Kelâm: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, (Tekirdağ, 2015), 47; Yaşar Fersahoğlu, Din Eğitimi ve Öğretiminde Duyguların Transferi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.19, (İstanbul, 2000), 106.

⁷⁵⁰ Harman, *Psiko-Sosyal Kelam: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi*, 49.

⁷⁵¹ Hüseyin İ. Yeğin, Öfke Duygusu ve Dini Açından Baş Edebilme Yolları, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.10, S.2, (2010), 236.

duygularını hem davranışlarını ve bunlara bağlı olarak ilişkilerini ve iyi hallerini etkiler.⁷⁵² Çünkü insan ruh ve beden ikilisinden neşet eden bir varlıktır. Klasik İslâm anlayışında ruh ve beden, ayrı olarak düşünülmüş olsa da bilimsel olarak insan ”*madde ve ruh karışımı psiko-şimik, fizyolojik ve psikolojik faaliyetler gösteren bir varlık*” tır. Kur’an, ruh ve bedeni ayrı birer varlık olarak görmez, insanı bir bütün olarak değerlendirir. Bu nedenle insan hem biyolojik hem de psikolojik olarak ele alınmalı ve incelenmelidir.⁷⁵³

2.7.1 Duygu

Duygu Latince “*hareket etmek*” anlamına gelen “*movere*” kelimesinden türemiştir.⁷⁵⁴ Duyguların çeşitli, karmaşık ve bütün insanlar tarafından yaşanan bir durum olması dolayısıyla psikologların üzerinde ittifak ettikleri formel bir tanımlaması yoktur. Süleyman Pak’a göre duygu, heyecandan daha zayıf ama heyecanın eşlik ettiği, bireyin davranışlarına etkide bulunan ve önceden tespit edilemeyen, hoş veya nahoş diye değerlendirilebilen, kendini beden diliyle ve yüz hareketleriyle dışa yansıtan, istek, amaç ve davranışlarımızı etkileyen, onunla hayata renk gelen psikolojik bir olgu ve bir ruh halidir.⁷⁵⁵

Kasapoğlu, duygunun zihinsel işlevlerden ayrı, bireyin iç ve dış dünyadan etkilenmesi sonucu genel olarak “*hoşlanma*” ya da “*acı duyma*” şeklinde ortaya çıkan tepkileri, bireyin güduları ve yahut temel gereksinimleri ile ilişkili bir kavram olduğunu ifade eder.⁷⁵⁶ İhsan Dağ’a göre duygu, “*birbirinden ayırt edilebilecek kadar farklı özellikler gösteren belirli bir durum ya da olay karşısında yaşanan, zihinsel ve fizyolojik süreçlerle birlikte ortaya çıkan yoğun hisler*”dir. Örneğin; korku, kızgınlık, mutluluk, coşku, kıskançlık ve öfke

---

⁷⁵² Dağ, *Psikoloji*, <http://slidex.tips>, s.20.

⁷⁵³ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 93.

⁷⁵⁴ Süleyman Pak, Kur’an’ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, (Sivas, 2012), 71.

⁷⁵⁵ Pak, *Kur’an’ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi*, 71.

⁷⁵⁶ Kasapoğlu, *Kur’an’da Kişilik Psikolojisi*, 3.

birbirlerinden farklı ve belirli bir olay ya da durum karşısında yaşanan duygulardır.⁷⁵⁷

Yaşar Fersahoğlu, duyguları yoğunluk durumuna göre üç kısma ayırır. 1-Duygu 2-Heyecan 3-Tutku. Fersahoğluna göre duygu; sevgi, kıskançlık, pişmanlık, gurur, utanç gibi duygu durumlarıdır. Heyecan ise, duyguya göre yoğunluğu az ve belli anlarda, belli yoğunluklarda doğan, kısa süreli olup bedensel belirtilerin de (korku, ürkme gibi) eşlik ettiği duygu durumlarıdır. Tutku, yoğunluğu ve sürekliliği çok fazla olup kişiyi gerçekleri görmekten uzaklaştıracak nitelikteki duygulardır. Bazen benzer düşüncelere ve farklı duygulara sahip iki birey, kendilerine özgü duygular nedeniyle farklı davranışlar sergileyebilirler. Bazen de bireyin kendine özgü yetenekleri olsa dahi başarılı olmayabilir. Bu durumda bir ilgi, hırs gibi duygular insanı harekete geçmesinde önemli etken olabilir.⁷⁵⁸

Kuvvetli duygular ve ihtiraslar, zaman zaman bireyi etkiler ve bireyin hareketlerine ve davranışlarına yön verebilir. Duygular, insanı iyi ve kötü olarak değerlendirmede tek başına yeterli olmazsa da insanı iyi ve kötü hissetmesinde önemli bir etkidir. Hatta bu bağlamda duyguları saat piline benzeten araştırmacılar, duyguların saat pili görevi görmekte olduğunu ifade ederler.⁷⁵⁹ İnsanın hayatında sadece akıl etkin ve hâkim bir güç değildir. Bilakis duygu, tutku ve heyecanlar da bir o kadar önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü insanın psikolojik yönünü ifade eden ruhsal bir yapısı vardır.⁷⁶⁰

Olumlu duyguların hissedilmesinde öncelikle temel ihtiyaçların karşılanması gerekir (yeme, içme, barınma gibi). Aksi takdirde olumsuz duygular harekete geçer.⁷⁶¹ İnsanlar temel ihtiyaçlarını karşılamada akıl gücünü kullanırlar. Fakat insanlar, bu temel ihtiyaçlarını karşılariken doyumsuz davranarak daha fazlasını isterler. İşte burada duygular devreye girerek daha akılcı, akıldışı veya hastalıklı

---

⁷⁵⁷ Dağ, *Psikoloji*, <http://slidex.tips>, s.19.

⁷⁵⁸ Fersahoğlu, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Duyguların Transferi*, 106.

⁷⁵⁹ Rezan Çeçen, *Duygular İnsanın Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?*, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (2002), 165.

⁷⁶⁰ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 68.

⁷⁶¹ Yeğin, *Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları*, 236.

karar vermeye sebep olabilir. Tabi bu demek değildir ki duyguların tamamen olumsuz olduğu veya mantıksız kararlar vermeye sevk ettiği bir yapısı vardır. Aksine duygular, mantığın tamamlayıcısı durumundadırlar. Burada devreye düşüncenin işlevselliği girer.

İnsanın davranışlarını daha iyi kontrol edebilmesi ve duygularının hatalı kararlar vermesini engellemesi için duygularını tanıması ve neler hissettiğinin muhasebesini yapması gerekir. Bu bağlamda Aristo'nun güzel bir sözü vardır: “İyi bir hayat yaşamak için, neyin gerçekten iyi olduğu ile iyi gibi görünen şeyin ayrımını iyi yapmak gerekir.”⁷⁶² Düşünce, insan bilincinin bir işlevidir ve duyguları etkiler. Bu, insanın varoluşunun temel unsurlarındandır. Seher Balcı, olumlu ve olumsuz duyguların tümünün düşüncelerin bir ürünü olduğunu ve insanın düşüncesinde kin-nefret hakkında bilgi olmadan bu duyguların hissedilmeyeceğini savunur.⁷⁶³ Düşünce ve duygular birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturur. Bu nedenle insanın hareket ve davranışları ile ruhsal hayatı arasında sıkı bir ilişki vardır. Dolayısıyla ruhsal ihtiyaçların karşılanması hem çocuk hem de büyük yaşlarda önem arz etmektedir. Ruhsal ihtiyaçları zamanında karşılanmayan çocukların büyüdüklerinde davranış bozuklukları gösterdikleri bilinir.⁷⁶⁴

Nurettin Topçu da akli harekete geçiren gücün ve bireyi kendi varlığına yönlendiren ve kendi varlığının farkına vardırıran kuvvetin, duygu olduğunu ifade eder. İnsanın duygular sayesinde hayatına bir anlam kattığını, olumlu ve olumsuz duygulara sahip olan insanın bu duygular sayesinde bazı olumsuzluklara katlandığını ve hayatına duyguları sayesinde bir anlam kattığını ve yön verdiğini ve sanatın duyguların dışı vurumu olduğunu belirtir.⁷⁶⁵

---

⁷⁶² Çeçen, *Duygular İnsan Hayatında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?*, 165.

⁷⁶³ Seher Balcı, *Duyguları Güçlendirme Eğitimi Programının Annelerin Duygusal Zeka Düzeylerinin Etkisi*, *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, C.3, S.22, (2004), 35.

⁷⁶⁴ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 68.

⁷⁶⁵ Nurettin Topçu, *Var Olmak*, 10 bs. (Dergâh Yayınları, 2017), 39.

Duyguların insanın düşünce ve davranışlarına etkilemede önemli bir rol oynadığına dair verilen örneklerden biri de en belirgin duygularımızdan olan sevgi ve öfke duygularıdır. Bu duyguların mantıklı düşünmemizi etkilediği ifade edilir. Mesela, öfkeliyken karar verildiğinde hep sonradan pişmanlık duyulur. Bu nedenle Resulullah, hüküm veren kişilere, “*öfkeli iken hüküm verilmemesini*”⁷⁶⁶ tavsiye etmiştir.⁷⁶⁷ Sevgi hakikati görmeye, söylemeye engel olabilir. Bunun en bariz örneği, putperestlerin putlarına karşı aşırı sevgi beslemelerinden dolayı hakikati ve gerçeği görmemeleridir.⁷⁶⁸ Diğer bir örnek, anne ve bebek arasında ki en temel bağın duygudan kaynaklanmasıdır. Annenin gece yarısı uykularından feragat etmesi, sevdiğimiz bir insan için hayat tarzımızı ve düşüncelerimizi değiştirmemiz, eleştirilen düşüncelerin sevdiğimiz bir insandan gelmesi ile sevmediğimiz insandan gelmesi karşısında değişen tavırlarımızın altında duyguların yattığı bir gerçektir.⁷⁶⁹

Muhammed Kutup, duyuların sezmediği, deneyimlemediği hiçbir şeyin zihinde tasavvur edilemeyeceğini ifade ederek zihinde olan her şeyin duyular vasıtasıyla elde edildiğini ifade eder. Kur’an, insanın doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadan doğduğunu ifade eder: “*Allah sizi analarınızın karnından hiçbir şey bilmiyorken çıkardı.*”⁷⁷⁰

Bugünkü ilmi çalışmalar, insan beyninin bembeyaz olarak doğduğunu ve çocuğun büyümesi ile duyularının geliştiğini, zekâ göstergesi olan damarlarının meydana geldiğini ve eylemleri ve faaliyetleri nispetince de bu büküntülerin arttığını ve görev merkezlerinin oluştuğunu ifade eder. Bu durum, Kur’an’ın ifadesine denk düşer. Kur’an’ın insanı cahil olarak nitelemesindeki kasıt, Muhammed Kutub’a göre budur. Çocuk doğarken hisleri (duygu) ile birlikte doğar diyen Kutup, nasıl ki insanın beden organları yavaş yavaş tedrici olarak gelişip güçleniyorsa insanın duygusal yapısının da yavaş yavaş tedrici

---

⁷⁶⁶ El-Askalânî, *Fethu'l Bâri*, C.14, s.176, Hadis no.7158.

⁷⁶⁷ Pak, *Kur'an'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi*, 84-90.

⁷⁶⁸ Yunus/18; Hac/73.

⁷⁶⁹ Muhammed Kutup, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, 10 bs. (Esmâ Yayınları- 1973), 125-133.

⁷⁷⁰ Nahl/78.

olarak gelişip teşekkül ettiğini ifade eder. Çocuk dünyaya gelir gelmez öncelikle his ve duyguları ile hareket eder ve hayat ile ilgi kurar, eşyayı tanımak ve öğrenmek için koklar, ısırır, tadına bakar, yoklar ve duymaya çalışır, gelen sesleri tanır, anlamaya çalışır. Onun dünyaya gözünü açtığından itibaren muhtaç olduğu duygu “sevgi” dir. Zihin hayatından çok daha önce başlayan duygular, fitri yönelişlere, ihtiyaçlara, eğilimlere ve içgüdülere dayanır. Bu merhalede manevi güçler devreye girer. Duygusalıktan maneviyata geçiş de bazı gelişmeler vardır. Her türlü beşeri faaliyetler duygusal olarak başlar. Sonra mânevi alana varır. İnsanın hayatı bu iki saha arasında gel gitlerle doludur. Ne tam manasıyla duygusal ne tam manasıyla manevi olur. İnsan bütün canlılarda olduğu gibi duygusal faaliyet şekillerini öğreniyor ama hayvanlar gibi değil.⁷⁷¹

Duygular, insanın psikolojik açıdan nasıl hissettiğini gösteren içsel mekanizmalardır. Bu mekanizma sayesinde insan güçlüklerle baş eder ve yeteneklerini ortaya koyar. Duyguların amacı, yaşanan olayları ve durumları bireyin yararına çevirmek, doğaya ve topluma uyum sağlamasına katkıda bulunmaktır. Bu nedenle bireyin hayatını etkili ve verimli hale getirebilmesinde düşünsel zekâsının yanısıra duygusal zekâsında payı büyüktür.⁷⁷² Duygusal zekâ, kendimizle ve başkalarıyla başa çıkabilmeyi kolaylaştıran duyguları tanıma, anlama ve etkin biçimde kullanma yeteneğidir.⁷⁷³ Günlük hayatımızdaki duygularımızın zekâ potansiyelini gösteren kavramdır.⁷⁷⁴ Zekâ ve duygu kavramları birbiri içine geçerek duygusal zekâyı oluşturur. Duygusal zekâ öğrenilebilir, öğretilir olduğundan kişiler arası ilişkilerde önemlidir. Ayrıca bu özelliğinden dolayı IQ’den ayrılır. Duygular, bireyi farklı şekillerde etkilediği gibi yaşadığı topluluğuda etkiler. Aynı duygular, bireyleri farklı etkilediği gibi aynı birey, farklı duygulardan farklı şekillerde etkilenebilir. Bu nedenle farklı

---

⁷⁷¹ Kutup, *İslam’a Göre İnsan Psikolojisi*, 125-133.

⁷⁷² Balcı, *Duyguları Güçlendirme Eğitimi Programının Annelerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Etkisi*, 35.

⁷⁷³ Abdulkadir Erkut, Kur’an’da Hamiyyet ve Sekinet Kavramları, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, C.XIV, S.1, (Bilimsel Birikim, 2014), 173.

⁷⁷⁴ Balcı, *Duyguları Güçlendirme Eğitimi Programının Annelerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Etkisi*, 36.

duygular farklı davranış kalıplarını içerir. Duygular sonucu oluşan davranış kalıpları duygusal zekâ düzeyini gösterir. Bireyin duygusal zekâsını anlamak için onun yaşadığı kültürü bilmek ve anlamak gerekir.⁷⁷⁵

Duygu eğitimi, bireyde kendi yaşantısı yolu ile istedik olarak duyuşsal davranış değişikliği meydana getirme sürecidir. Çeşitli duyguların nasıl kontrol edilebileceğini gösteren ve duyguların nasıl ifade edilebileceğinin bilgi ve becerisini kazandıran bir öğretimdir. Geçmişte duygular akıl dışı, güvenilmez ve değişken kabul edilirdi ve insanın eğitilmemiş yönünü ifade ederdi. Fakat günümüzde hayatın çeşitli alanlarında duyguların önemli bir rol oynadığı ve akıl yürütmede her ikisinin birlikte iş gördüğü ortaya konmuştur.⁷⁷⁶

Çocuğun duygusal zekâsının gelişiminde anne ve babanın yani ailenin önemli bir payı vardır. Duygularını rahatça ifade edebilen, duygularının farkında olan, duygularını yönetebilen, empâti kurabilen, ilişkilerini kontrol eden bir ebeveyni kendine model alan bir çocuk da aynı davranışları gösterir. Çocukların duygu, düşünce ve davranışlarının gelişmesinde⁷⁷⁷ ebeveynlerinin örnekliliği önemlidir.⁷⁷⁸

İnsanın doğasında, birbirine zıt birçok duygu vardır ve insan bu duyguların tesiri altındadır. Bu duygular gereken ve layık olan yere yönlendirildiğinde bir değer ve önem kazanır. Bu nedenle İslâm eğitim sisteminde duyguların eğitimi, önemlidir. Kur'an-ı Kerim, İslâm eğitim sisteminin temel referansıdır. Dolayısıyla insanı salt bir maddi varlık olarak değerlendirmez. Bilakis insana bütüncül bakarak onun sadece aklına değil, duygularını da dikkate alarak hitap eder. Çünkü Kur'an'ın amacı, insanı olumsuz duygulardan uzaklaştırıp olumlu duygular ve duygusal farkındalık kazandırmak ve duygularını kontrol edebilen bir insan modeli inşa etmektir. Bunun içinde nefis-i emmare için uyarılarda

---

⁷⁷⁵ A.g.e., 36.

⁷⁷⁶ Erkut, *Kur'an'da Hamiyyet ve Sekinet Kavramları*, 173.

⁷⁷⁷ Nur/30.

⁷⁷⁸ Balcı, *Duyguları Güçlendirme Eğitimi Programının Annelerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin Etkisi*, 36.

bulunup⁷⁷⁹ heva ve heveslerini ilah edinenleri kınar ve bundan da sakınılması gerektiğini ifade eder.⁷⁸⁰ Tevbe, insanda bu bilincin oluşmasını sağlar ve Kur'an, hatasının farkında olan insanın tevbe etmesini emreder.⁷⁸¹ İnsan, iç dünyası itibarıyla iki yönlü bir varlık olduğundan hislerinin merkezi kalp, düşüncenin merkezi beyin kabul edilir.⁷⁸²

Kur'an, insanın aklına hitap ettiği gibi duygularına da hitap eder. Olumlu ve olumsuz duygusal eğilimleri objektif bir şekilde sunar. Böylece bir yandan insan karakterini tanıtırken bir yandan da insanın bu temayüllerini, sunduğu ahlaki değerlere uygun olarak yönlendirir ve eğitir. Çünkü Kur'an'ın amacı, insanın mutluluğa ve onun mutlak güzele, güzelliğe ulaşmasını sağlamaktır. Bir çocuğun, bir gencin yani bir insanın mizacında olumlu duygular yerleşmediği, kökleşmediği sürece olumsuz duygular baş gösterir. Vitaminler beden için gereklidir. Duygular da insan ruhu için gereklidir. Bundan dolayı Mekki sureler de özellikle kıssaların kahramanları üzerinden ve onların yaşadıkları korku, üzüntü, heyecan, sevinç, saadet duyma, pişmanlık, güven, merhamet, merak, asabılık gibi birçok olumlu ve olumsuz duyguları okuyuculara yansıtır.⁷⁸³ İnsanı güçlü ve mücadeleci kılan unsurlar, duyguları ve heyecanlarıdır. Kur'an'da muhataplarına yaklaşırken, onların vicdanlarını harekete geçirecek duygu unsurunu kullanmıştır.⁷⁸⁴ Mekki sûre ve ayetlerde yer alan duygular şunlardır:

---

⁷⁷⁹ Yusuf/53.

⁷⁸⁰ Furkan/43, Casiye/23.

⁷⁸¹ Nur/30.

⁷⁸² Fersahoğlu, *Din Eğitiminde ve Öğretiminde Duyguların Transferi*, 106.

⁷⁸³ Lokman/15-19; Meryem/42-46; En'am/75-78; Enbiya/51-71; Saffat/102; Yusuf/5-6,8,19-49; Kasas/15-20,21,25-27.

⁷⁸⁴ İlhami Günay, "Kur'an'ı Kerim'de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi", *Turkish Studies=Turkoloji Araştırmaları: International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, C.X, S.2 (2015), 444-445.

2.7.1.1 Merhamet

*“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”*⁷⁸⁵

Merhamet sözlükte “*acımak, şefkat göstermek*” anlamında mastardır. Merhamet, “*Acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lütuf*” anlamında isim olarak kullanılır. İslam kaynakların da rahmet kelimesi ile ifade edilir. Türkçe de merhamet hem Allah’a hem de insanlara izafe edilirken rahmet sadece Allah’a izafe edilir. Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanları, rahmet kelimesi ile açıklanır. İnsanlar da var olan merhamet duygusunun kaynağı, Yüce Allah’tır ve bu Allah’ın onlara bir lütfudur. Rahmet, *insanları hem cinslerine hem de diğer canlılara karşı duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusudur*. İnsanları bir arada tutan ve duygu birliğini sağlayan dayanışmanın ve paylaşmanın başta amillerinden biri olan ve acıma, yufka yüreklilik, ilgi ve şefkat, elem duyma gibi kavramlar ile psikolojik yönü ifade eden kavram merhamettir.⁷⁸⁶

Merhamet ve şefkat duygularının insanda var olmasındaki amaç, muhtaç ve çaresizlere yardım etmek, sıkıntılarını gidermektir. Bireyin bir başkasına olan yardım ve iyiliğinde bu maksat yok ise sırf yardıma muhtaç birisine duyduğu acıma hissinden kurtulmak içinse merhamet duygusu kemâle ulaşmamış demektir. Çünkü merhamette kemâl, kişinin kendisini rahata kavuşturması değil, yardıma muhtaç olan kişiyi rahata kavuşturması demektir. Gazali bu konuda şunları ifade eder:

*Bir kimseye gerçek anlamda merhametli denebilmesi için acıma duygusunun ahlaki bir değer taşıması gerekir. Bunun içinde acıdığı kişinin ihtiyacını gücü ölçüsünde karşılaması ve bunu da hür iradesi ile yapmalıdır.*⁷⁸⁷

---

⁷⁸⁵ Rum/21.

⁷⁸⁶ Mustafa Çağrıncı, “Merhamet”, DİA, C. 29, (2004), 184-185.

⁷⁸⁷ A.g.e., 184-185.

Toplumsal hayatta, merhamet ve sevgi ahlâkını toplumsal hayatta tesis etmeyi sağlayan hükümlerin çoğu, vahyin ilk inen surelerin de yer alır. Bu, dikkate değer bir konudur. Kur'an ve hadislerde merhamet duygusundan kaynaklanan iyilikler yer alır ve insanların birbirlerine ve diğer canlılara karşı merhametli olmaları tavsiye edilir. Allah'ın rahmeti, gazabından fazladır. Ahiret, O'nun merhametli oluşunun göstergesidir. Allah, merhameti kendine ilke edinmiştir. O, inancsızları, kafirleri hemen cezalandırmaz, onlara mühlet verir.⁷⁸⁸

Merhametin karşıtı ise sertlik, acımasızlık, alaycılık, kıskançlık, soğukluk, ilgisizlik, yürek katılığı ve duyarsızlıktır. Nitekim bu duygular, Allah'ın rahmetinin bir timsali değildir. Yüce Allah'ın Resulullah'ın önderliğinde inşa etmeye çalıştığı Müslüman kişiliğinde bu vasıfların yeri yoktur. Müslümanların en ayırt edici vasıflarından biri, kainâttaki tüm canlı ve cansız varlıklara karşı merhametli oluşudur. Mü'min topluluğun bu özelliği, Resulullah'ın bizzat şahsında görülür. Kur'an, Resulullah'ı "*âlemlere rahmet olarak gönderildiğini*"⁷⁸⁹ ve Müslümanlara bir "*ahlaki örnek (üsve-i hasene)*"⁷⁹⁰ olarak sunulduğunu ifade eder.⁷⁹¹ Bu bağlamda Yüce Allah Resulullah'a, çevresindeki yoksul ve kimsesizlere karşı merhametli davranmasını, onları incitmemesini, sıkıntılarını gidermede imkân bulamadığı durumlarda bile güzel sözle gönüllerini almasını öğütlemiştir. Bunun aksi durumda zalimlerden olacağı ifade edilmiştir.⁷⁹² Bunun yanısıra kimsesiz ve çaresiz kalanlara karşı ilgisiz kalanlar ve acımasız davrananlar,⁷⁹³ kız çocuklarından utanç duyarak onları acımasızca

---

⁷⁸⁸ Süleyman Ateş, *Hak ve Merhamet*, Kur'an Mesajı:İlmi Araştırmalar Dergisi, C.II, S.13, 14, 15, (1999), 75.

⁷⁸⁹ Enbiya/107.

⁷⁹⁰ Ahzab/21.

⁷⁹¹ Ateş, *Hak ve Merhamet*, 75-76.

⁷⁹² En'am/52; İsrâ/28; Kehf/28; Abese/1-4.

⁷⁹³ Fecr/17-26; Leyl;7-11; Maun/1-7.

öldürenler,⁷⁹⁴ Allah'ın doyurmadığını biz mi doyuracağız diyenler⁷⁹⁵ ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

Resulullah'ın insanlara karşı ne kadar merhametli ve şefkatli olduğu Kur'an ışığında şöyle ifade edilir: “(Kureyşililer) Mü'min olmuyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin.”⁷⁹⁶ Nitekim Resulullah, vahyin muhataplarını davet ederken onların davete icabet etmemeleri, kabul etmeye yanaşmamaları onu oldukça üzmüştür. Onlara karşı bu tavırlarından dolayı kin ve nefret duyguları beslememiş, aksine onlar adına üzölmüştür. Dolayısıyla Resulullah'ın şahsında İslâm dininin bir rahmet dini olduğu ortaya konulmaktadır ki Resulullah; “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.”⁷⁹⁷ Çocuklarını öpmediğini söyleyenlere, “Allah kalplerinizden merhamet duygusunu çekip almışsa ben ne yapabilirim?”⁷⁹⁸ hayvanlara karşı merhamet ve acıma duygularıyla onları koruma ve sevmeye noktasında, “zor durumdaki bir hayvanı kurtaran kişinin bu sayede cenneti hak ettiğini”⁷⁹⁹ ve “bir hayvanı ölüme terk edenin de cehennemlik olduğunu”⁸⁰⁰ sözleri ve davranışları ile bunu bizzat teyit etmiştir.

Her insanda sevgi ve merhamet duyguları vardır, ancak bu duygunun derecesi kişiden kişiye değişmektedir. Bazılarında şiddetli ve yoğun olurken bazılarında ise bu duyguların zerresi görülmez. Müslüman bir insanın ilgisi, sevgisi, merhameti kainâttaki tüm canlılara ve cansızlara karşı olmalıdır.⁸⁰¹ İnsanları bir arada tutan ve sevgi bağlarını, dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan birinci öncüllerden biri, bu merhamet duygusudur.

---

⁷⁹⁴ Nahl/58-59; Tekvir/8-9.

⁷⁹⁵ Yasin/47.

⁷⁹⁶ Şuara/3.

⁷⁹⁷ Buhari, C.12, S.129, Hadis numarası. 1978.

⁷⁹⁸ El- Askalânî, *Fethu'l Bârî*, C.12, s.86, Hadis no.5998.

⁷⁹⁹ Buhari, C.7, S.224, Hadis numarası.1066.

⁸⁰⁰ Câmi'ü's-Sağîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, çev. İsmail Mutlu, Şaban Döğen ve Abdulaziz Hatip, (Yeni Asya Neşriyat, Ocak 1996), C.2, s.385, Hadis no.2165.

⁸⁰¹ Osman Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 140.

2.7.1.2 Öfke

“Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelendikleri zaman bağışlayanlar...”⁸⁰²

Kur'an'da öfke duygusu çeşitli kavramlarla ifade edilir. Bunlardan biri “gayz” kavramıdır ve “kızma ve öfkelenme” olarak tarif edilir. Gayz kelimesi, *gadap etme* halinin çok daha şiddetlisi ve heyecanlısıdır. Gadap, öfke, *kılâ, esef, suht* gibi kavramlarla ifade edilir. Kızgınlık ve hoşnutsuzluk hallerini ifade eder. Bu kelimeler birbirinden çok küçük nüânlarla ayrılır ve farklı anlam ve bağlamlarda kullanılır. Bu bağlamda dil bilimcileri gayz ve gadap arasındaki farklara değinirler. Gayz'ın Gadap'tan çok daha sert ve şiddetli, gönülde kalabilen ve fiziken görülmeyen bir duygu olduğunu, fakat Gadap'ın fiziken görüldüğünü ifade ederler.⁸⁰³

Öfke, genellikle önem verdiğimiz ve sevdiğimiz kişilerin beklentilerimiz doğrultusunda davranmadığında ve cevap vermediğinde veya engellenme ve korku karşısında bir tepki olarak ortaya çıkan bir duygudur. Psikoloji sözlüğünde öfke, *engellenme, kısıtlanma, yoksun bırakma, saldırıya uğrama gibi durumlarda hissedilen, sebep olan şeye veya kişiye karşı genellikle saldırgan davranışlarla sonuçlanan olumsuz bir duygu* olarak tanımlanır. Öfkenin aşırı derecesi bilinç bulanıklığına ve davranışsal bozukluğuna neden olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır.⁸⁰⁴

Aynı zamanda öfke duygusunun belli bir düzeyde olması, insanın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan doğal ve insani duygusal tepkilerdir. Gazali'ye göre öfke, insana verilen bir nimettir.⁸⁰⁵ Çünkü insan, öfke sayesinde kendisini fesattan ve hayatında meydana gelecek tehlikelere karşı koruyabilme aracı

---

⁸⁰² Şûrâ/37.

⁸⁰³ Yunus Emre Gördük, Kur'an'da “Gayz” kavramı, *EKEV Akademi Dergisi*, C.18, S.60, (Sosyal Bilimler, 2014), 142.

⁸⁰⁴ Yeğin, *Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları*, 237.

⁸⁰⁵ Gazali, *İhyâul Ulûmid Din*, İstanbul:Bedir, 1974, III, s.375.

olarak kullanmaktadır.⁸⁰⁶ Bu nedenle öfke, doyurulmamış istekler, istenmeyen sonuçlar ve karşılanmayan beklentiler neticesinde ortaya çıksa da, öfkenin ne bastırılması ne de inkâr edilmesi sağlıklı ve doğru bir yol değildir. Çünkü öfkenin kişiyi uyarıcı, harekete geçirici, koruyucu bir işlevi vardır. İnsanın varlığını sürdürebilmesinde öfkenin belli bir düzeyde olması gereklidir.⁸⁰⁷

Bu nedenle, İslâm düşünürleri ılımlı öfke duygusunu “*şecaat ve hamiyyet*” olarak tarif ederler ve öfke duygusunun sınırlarını çizmek zor olsada üç farklı dereceye ayırırlar. *Tehevür*; öfkenin aşırı derecesidir ki taşkınlık ve saldırganlık demektir. Kişi bu durumda din, itaat ve aklın sınırlarından çıkar. Bu kişiler, maddi ve manevi hiçbir şeyden korkmazlar. Öfkenin bu derecesinde olan insanlar öfkelerini dindiremediklerinde öfkeli oldukları kişiye karşı kin ve nefret duyguları besler. Bu, zamanla da çekememezlik, alay ve haset duygularına dönüşebilir. *Cebânet (korkaklık)*, öfkenin en aşağı, tefrit düzeyinde olanıdır. Bu tür insanlar her türlü zulme, hakarete ve aşağılanmaya boyun eğer ve eziyetlere katlanır. Bu durum da kabul edilir bir durum değildir. Gazali, *cebâneti aşırı gerilik ve korkaklık olarak ve böyle bir insanı da hamiyyetsiz olarak niteler. Şecaat*, öfkenin üçüncü derecesi ve orta halli olanıdır. Kabul edilir ve ihtiyaç duyulan öfke de budur.⁸⁰⁸

Öfke, düşünce ve davranışlarla ilgilidir. Çünkü öfkenin duygusal, fizyolojik ve bilişsel yönü vardır. İnsanlar yaratılış olarak birbirinden farklıdır ve bu farklılık kendini yaş, cinsiyet, kalımsal ve kişilik özellikleri ile gösterir. Buna bağlı olarak da öfke duygusu da insanların bu özelliğinden dolayı farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olur.⁸⁰⁹

Bugünün insanı, öfke duygusunu günlük yaşantısında etkin olarak yaşamakta olup, bunun neden olduğu olumsuz davranışları ortaya koymaktadır. Bunun

---

⁸⁰⁶ Ahmet Canan Karakaş, *Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi*, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1 (2018), 99.

⁸⁰⁷ Çiğdem Soykan, Öfke ve Öfke Yönetimi, *Kriz Dergisi*, 11(2), 19.

⁸⁰⁸ Yeğin, *Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları*, 244-246.

⁸⁰⁹ A.g.e., 244-246.

sebepleri arasında, dünyanın bugün içinde bulunduğu zorlayıcı yaşam şartları bulunmaktadır. Öfke, kontrolsüz yaşandığı takdirde hem bireye hem topluma zararlı olmaktadır. Çünkü öfke, suça ve şiddete sebep olmaktadır. Öfke ve kızgınlık içsel bir duygu, fakat saldırganlık bu duyguların dışı vurumudur. Dolayısıyla saldırganlığın sonuçları daha ağırdır. Bu nedenle saldırganlık davranışlarının anlaşılması ve kontrol altına alınması gerekmektedir.⁸¹⁰

Nitekim insanın bireysel ve toplumsal hayatında kendini huzurlu hissedebilmesi için olumsuz duygularını kontrol altına alması ve bunlarla baş edebilmesi gerekir. Psikoloji bilimi buna çare ararken din de insanın bireysel ve toplumsal huzurunun sağlanması için ilke ve prensipler koyar. Çünkü her din, kendi inananlarına davranış kuralları belirler ve bunlara uyulmasını emreder. Davranış için bir güdü görevi gören din, evrensel değerleri ile insanı olumlu yönde etkiler. İnsanın hayatına yön verir ve derinden etkiler. İnsanın bazı şeylere öfkelenmesi ve hınç beslemesi doğaldır. Din, insana bunun en doğal bir yolla nasıl bertaraf edileceğinin yolunu gösterir. Bunun en güzel biçimi, kötülük yapanlara benzememek adına kötülük yapana karşı iyilik yapmaktır. Yani kötülüğü iyilik ile savmaktır.⁸¹¹

Nitekim Kur'an, kötülüğü iyilik ile savmanın müttakilerin bir özelliği olduğuna işaret ederek bunu şöyle dile getirir: “ *Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, (hezimetten kaynaklanan) öfkelerini yenenler, (ganimete koşan) insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.* ”⁸¹²

Resulullah'ın, gayz'ı yutmanın fazileti hakkındaki sözlerini Abdullah b. Mesud'un rivayetiyle; “ *Kim bağışlarsa Allah da onu bağışlar, kim affederse Allah da onu affeder, kim gayzını yutarsa onun ecrini Allah verir.* ”⁸¹³ Bir diğer rivayette ise Resulullah: “ *Allah'ım günahımı bağışla, kalbimin gayzını gider ve*

---

⁸¹⁰ Soykan, *Öfke ve Öfke Yönetimi*, 19-21.

⁸¹¹ Yeğin, *Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları*, 236.

⁸¹² Al-i İmran/134.

⁸¹³ Câmîü's-Sağîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, C.1, s.436, Hadis no.934.

beni şeytandan koru”⁸¹⁴ diyerek dua ettiği ve öfkelendiği zamanlarda böyle dua etmesini Hz. Aişe’ye tavsiye ettiği rivayet edilir.⁸¹⁵

Hüseyin Yeğin, dini açıdan öfke ile baş etmenin çarelerini zihinsel ve davranışsal olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Bilgiye ve bilince dayalı zihinsel (bilişsel) çare olarak öfkenin faydalı ve zararlı yönlerini, öfkeyi kontrol ve baş edebilme yollarını bilmelidir. Durumun farkında olup koruyucu önlemler alınmalı ve bu koruyucu önlemlere öfke anında başvurmayı içeren bilgiler edinmelidir. Öfkeyi kontrol altına alabilmenin bilişsel çarelerinden biri, Allah’ın verdiği mükâfatı, övgüyü ve sevgiyi elde etmeyi ve öfke anında ortaya çıkabilecek olumsuzluktan dolayı vereceği cezayı düşünmektir. Bunun yanısıra ahiretteki akıbet üzerine düşünme, ölüm düşüncesi, dini motivâsyonlardan biri olan sabır, sevgi, tevhid gibi düşünceler öfkeyi bertaraf etmenin zihinsel yollarından biridir. Davranışsal çareler olarak da şu uygulamalar örnek verilir: susmak-cevap vermemek, istiâze etmek (Eûzübillâhimineşşeytânirrâcîm demek), oturmak veya yatmak, abdest almak, toprağa temas etmek, duâ ve zikir etmektir.⁸¹⁶ Öfkeyi yenmenin ve yumuşak huyluluğun fazileti hakkında, Resulullah şöyle buyurmuştur: “*Kuvvetli kimse pehlivan değildir. Gerçek pehlivan öfkelendiği zaman nefisini yenen kimsedir.*”⁸¹⁷

2.7.1.3 Kibir- Tevazu

“*Kendisini yaratmış olduğum o kibirli müşrik’i bana bırak!*”⁸¹⁸ “*Şüphe yok ki o, düşündü ve ölçtü biçti. Artık kahrolası, nasıl ölçtü biçti. Sonra kahrolası, nasıl ölçtü biçti. Sonra bakıverdi. Sonra kaşını çattı, suratını astı. Sonra gerisine döndü ve böbürlendi.*”⁸¹⁹

---

⁸¹⁴ A.g.e., 934.

⁸¹⁵ Gördük, *Kur’an’da “Gayz” kavramı*, 143.

⁸¹⁶ Yeğin, *Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları*, 249-255.

⁸¹⁷ Buhari, C.12, S.148, Hadis numarası,1999.

⁸¹⁸ Müddessir/11.

⁸¹⁹ Müddessir/18-23.

Arapça bir kökten gelen kibrin sözlük anlamı; 1-*Büyüklik, ululuk*; 2- *Kendini büyük görme, başkalarından üstün tutma, büyüklenme* anlamlarını taşır. Terim anlamı olarak kibir, *kişinin kendini başkalarından büyük sanmasıdır, bir büyüklik zannıdır; insanın kendisini, olmak isteyip de olamadığı şey sanmasıdır.* Kur'an'da geçen “*tekbür ve istikbar*” kelimeleri kibrin muadili ve yasaklanmış bir eylem olarak karşımıza çıkar.⁸²⁰

Ragıp el-İsfehani'ye göre kibir, “*insanın kendini beğenmesinden, başkasını küçük görmekten doğan insana mahsus bir davranış*” tır. Kibir, insanın kendini başkasından büyük görmesi; tekbür ise, büyüklenmek olarak tanımlanır. İsfehani “*istekbir*” kelimesini iki şekilde tanımlar: Birincisi, insanın büyük olmayı arzu etmesi ve bunun için büyüme yollarını aramasıdır. Bu gereken yerde gerektiği kadar olursa güzel bir şeydir. İkincisi ise, kişinin kendisinde olmayan şeyi varmış gibi göstermesidir. Kötü görülen budur.⁸²¹ İsfehani “*tekbür*” kelimesini de iki şekilde manalandırır: Birincisi, insanın yaptığı iyiliklerin gerçekten diğer insanların yaptıkları iyiliklerden çok daha fazla olmasıdır. Bu bağlamda Yüce Allah, tekbür sahibi olmakla nitelenir.⁸²² Bu insanda olursa güzel görünmüştür. İkincisi ise, insanın zoraki kendini öyle göstermesi ve bununla övünmesi ve şişmesidir.⁸²³ Yerilen ve kabul edilmeyen de budur.⁸²⁴

Şeytana has bir özellik olarak karşımıza çıkan kibir, ileri boyutlara geldiğinde tehlike arz eder. Herkesten kendini üstün gören kişi, bunu davranışlarında, tutumlarında, giyiminde, konuşma tarzında, insanlarla olan ilişkisinde kendini belli eder. Kur'an, bunun en güzel örneğini Karun üzerinden verir. Karun çok zengin ve bu zenginliğinin verdiği ile şımarık, zalim ve bozguncudur. Çünkü o, Allah'ın kendisine verdiği lütuf ve nimetleri ahiret yurdunu ve Allah'ın rızasını kazanmak için Allah yolunda harcamamıştır. Kendisine verilen lütuf ve

---

⁸²⁰ Muharrem Demir, *Kur'an'da Tevazu Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010), 104.

⁸²¹ Ahkaf/20; Fussilet/15; Fatır/43; Nuh/7; A'raf/40.

⁸²² Haşır/23.

⁸²³ Mü'min/35; A'raf/146.

⁸²⁴ İsfehani, “k-b-r” el-Müfredat, 890-891.

nimetleri, insanlara karşı kibirlenmek, azgınlık ve taşkınlık yapmak için kullanmıştır.⁸²⁵

Başkalarını hor ve hakir, kendini üstün ve büyük görme küfrün en büyük göstergelerinden biridir. Allah'a karşı gelmek, O'nu tanımamak gurur ve kibirden gelir. Kur'an'da istikbar ve türevleri, kâfirlerin özellikleri olarak ifade edilir. Kur'an, kıssalar üzerinden geçmiş peygamberlerin davetleri esnasında karşılaştıkları en büyük engelin kibrine esir düşmüş insanlar olduğunu anlatır. Bunlardan biri de firavun ve taraftarlarıdır.⁸²⁶ Firavun öyle bir kibre kapılmıştır ki, Hz.Musa'nın gösterdiği mucizeleri dahi görememiştir. Onun kibri, Allah'ın uluhiyyetini göremeyecek kadar aklını ve kalbini kör etmiştir.⁸²⁷

Kibir karakterinin temelinde kendini beğenme, başkalarını hor görme ve büyüklük duygusu vardır. Kibirli insan, ben merkezli bir kişiliğe sahiptir. Devamlı kendini yüksek meziyetlere sahip olduğunu, en iyilerin kendisine layık olduğunu düşünür. Sürekli etrafındaki insanların, kendisi hakkında ne düşündüğünü merak eder. Böyle bir kişiliğe sahip kişiler, hayata karşı ilgisiz kalarak yaşamdan uzaklaşırlar ve toplumdan hep almak isterler. Kibrin ileri boyutu, yani patoloji bir hal alması psikolojide "megalomani" olarak tanımlanır. Büyüklük cinneti olarak tanımlanan "megalomani" bir ruhsal bozukluktur.⁸²⁸

*"Rahman'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman "selâm!" der geçerler."*⁸²⁹

Tevazu kelimesi Arapça "v-d-a" kökünden gelir ve tefâül babının masdarı olarak *alçakgönüllü olmak, tevazu göstermek, kibirlenmekten uzak durmak, kendini hor ve hakir görmek, son derece itaatkâr uyumlu olmak anlamlarını içerir.*⁸³⁰ Türkçe karşılığı "*alçak gönüllülük, gösterişsizlik*" anlamındadır. Türk Dil Kurumu,

---

⁸²⁵ Kasas/78.

⁸²⁶ Kasas/39.

⁸²⁷ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 174.

⁸²⁸ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 72.

⁸²⁹ Furkan/63.

⁸³⁰ Demir, *Kur'an'da Tevazu Kavramı*, 16.

diğer sözlüklere nazaran tevazu kelimesine farklı bir anlam “*azla yetinen, kanaatkâr*” vermiştir.⁸³¹ Tevazu kelimesi bizzat Kur’an’ı Kerim’de geçmez. Fakat anlam itibariyle geçen kelimeler vardır. Bu kelimelerin geçtiği ayetleri, Muharrem Demir “Kur’an’da Tevazu Kavramı” adlı yüksek lisans tezinde vermiştir.⁸³²

Tevazu, kişinin kul bilinci ile Allah’ın huzurunda bulunmasıdır. İnsanlara karşı kendini üstün ve büyük görmemesidir. İslam dini, mü’min’in hem alçak gönüllü hem de vakar sahibi olması gerektiğini vurgular. İnsanı zillet ve meskenete düşürecek derecedeki tevazuyu, dinin özüne aykırı olduğu için kabul etmez.⁸³³ İslâm ahlakçıları, tevazunun kibir ve zilletin ortası olduğunu beyan ederek tevazuda aşırıya kaçmamak gerektiği konusuna dikkat çekmişlerdir. Tevazuda aşırıya kaçmayı, bir nevi gururun işareti olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte başkasının hoşuna gitmek, ona yaltaklanmak arzu ve niyeti ile gösterilen tevazu ise aşırı bir durum olarak değerlendirilmiştir. İnsan ne dalkavuklukla ne de kendini beğenme ile çöşku duymalıdır. Nitekim alçak gönüllülük de gurur ve kendini beğenme yer almamalıdır.⁸³⁴

Mütevâziliğin özelliklerinden biri, her konuda ve durumda konuşulmaması gerektiğini, susmayı ve sabır ile beklemeyi bilmektir. Tevazu sahibi kişi, olduğundan fazla görünmekten kaçınır. Bu davranış, onu zayıf kılmaz. Bilakis eşyanın hakikati karşısındaki arka planını ve olup bitenlerin arka tarafını göremeyeceğini idrak etmesidir. Meçhul olan şeylerin üzerinde düşünmesi ve öğreneceği çok şeyin olduğunu bilmesidir. Bu, onun mütevâziliğinin göstergesidir. Kişiyi değerli kılan da bu düşünce ve davranışdır. Bu nedenle bir şeyi bilmediğinde suçluluk duygusuna kapılmaz. Bu özelliğinden dolayı iyi bir dinleyicidir. Gerçekler, onu pek yaralamaz ve acı vermez.⁸³⁵

---

⁸³¹ Türkçe Sözlük, TDK yay., (Ankara, 1998), I, 75.

⁸³² Furkan/63; İsrâ/24, 37-38; Lokman/18,19; Nahl/23, 29; Secde/15; Nisa/36, 172-173.

⁸³³ Demir, *Kur’an’da Tevazu Kavramı*, 16-17.

⁸³⁴ Hökelekli, “*Tevazu*” Dem Dergi, Yıl.1, S.2, s.114.

⁸³⁵ A.g.e., 114.

Kemal Sayar, hüznün bile hastalık olarak pazarlandığı bir toplumsal anestezi çağında yaşadığımızı vurgulayarak tevazunun egoyu kendi sınırlarına çekmek olduğunu, başkalarını işgal etmemek olduğunu ifade eder. Ona göre tevazu, insanın hem kendisine hem de başkalarına ve bütün varlığa saygı duymaktır.⁸³⁶

2.7.1.4 Güven-Kaygı

*“Şüphesiz Rabbimiz Allah’tur” deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de. Onlar cennetliklerdir. Yapmakta olduklarına karşılık, orada sürekli kalacaklardır.*⁸³⁷

Güven bir duygu ve aynı zamanda bir değerdir. Kişilik özelliklerinden biri, güvenilir olmaktır. Güven, *“korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusudur.”* İnsanların birbirleri ile kurduğu karşılıklı ilişki çerçevesinde ortaya çıkar. Güvenilir özelliğine sahip olan kişi, iletişime girdiği kişilerle bir ilişki değeri olan güvenin gerçekleşmesini sağlar. Nitekim güven, ilişki içinde olduğu insanların birçok eylemini değerlendirmesi sonucunda, bu kişinin değersiz bir eylemde bulunmayacağından emin olmasının yaşattığı yaşantının sonucundaki bilgiye dayanır.⁸³⁸ İnsani ilişkilerde en temel duygu olan güven, kişinin bireysel ve sosyal, hukuki ve ekonomik hayatını kapsayacak kadar geniş bir kavramdır. Ahlaki değerlerin ve emanet ahlakının gelişmesine vesile olduğu gibi bütün sosyal ilişkilerin temelini de oluşturur.⁸³⁹ Güven duygusu, insanın en temel psiko-sosyal ihtiyaçlarından biridir. İnsanı değerli kılar ve insani değerlerin en başında yer alır. Çünkü fertler, kurumlar, devletlerarası ilişkilerin sağlıklı yürümesi ve işlerin yolunda gitmesi için asgari şart, insanların birbirlerine güven duyması ile gerçekleşmektedir.⁸⁴⁰

---

⁸³⁶ Kemal Sayar, *Hüznün Bile Hastalık Olarak Pazarlandığı Toplumsal Anestezi Çağındayız*, 18.03.2018, [sabah.com.tr].

⁸³⁷ Ahkaf/13-14.

⁸³⁸ İbrahim Sarıçam, *Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği*, Kutlu Doğum 2003, (İslam’ın Güncel Sunumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 208.

⁸³⁹ A.g.e., 208.

⁸⁴⁰ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 223.

Toplumların devamı ve huzuru için güven ortamının sağlanması tartışılmaz bir konudur. Çünkü birey, ancak kendini güvende hissettiği ortamlarda ve güvenilir bireylerin yanında olduğu zaman kendini mutlu hissedebilir ve bu durumda üretken olabilir, potansiyelini kullanabilir, güzel duygularını sergileyebilir, yapabileceklerini yapar ve yenilikleri deneyebilir. Aksi takdirde insanlar hep tedirgin ve huzursuz olur. Enerjileri gıybet ve komplo senaryoları ile tükenir. İnsan mekanikleşir ve robotlaşır, maddi-manevi kazanç yolları kapanır.⁸⁴¹

İnsan doğası gereği, bir şeye dayanma ve güvenme ihtiyacına sahiptir. O, bu duygu ile kodlanmıştır. Bundan dolayı insan sağlam bir dayanak noktası bulamayınca huzur ve mutluluğu hissedemez. İnsan, ancak kendini emniyette ve güvende hissettiği sürece başarı ve mutluluğu yakalayabilir. Karnı doymuş kişi kendisini nasıl aç hissetmezse, emniyeti sağlanmış kişi de kendisini tehlikede hissetmez.⁸⁴² Maslow, ihtiyaç hiyerarşisini açıklarken şunları ifade etmiştir: *”Zaruri ihtiyaçlardan sonra güvenlik ihtiyacı gelir. Bir insan güvenlik ihtiyacını karşılamadan kendini gerçekleştiremez. Ancak bireyler güvenli ortamlarda sağlıklı düşünebilir, kendini gerçekleştirebilir.”*⁸⁴³

İnsanlar güveni tükettiği an, korkunun ve kaygının esiri olmaya başlarlar. Bunun akabinde de başarısızlık ve arkasından da mutsuzluk gelir. Bugün insanlar, kaybettikleri emin ve emniyet duygularını maddi dayanak noktaları ile sağlamaya çalışırlar. Günümüzde maddi olanakların bu kadar artış göstermesine karşılık insanlardaki huzursuzluğun artması; maddi olanakların insana huzur ve mutluluk sağlamada yetersiz olduğunun bir göstergesidir.⁸⁴⁴

Vahiy öncesi Cahiliye Arap toplumunun sosyal yapısında hem yanlış ve batıl inançlarının etkisi hem de ahlaki ve hukuki bir yapının olmayışı nedeniyle insanlar arasında emniyet ve güven yoktu ve bir kaos içindeydiler. Vahiy, tevhid inancı ile iman kavramını yerleştirdi. İman sözlükte *“güvenmek, emin olmak,*

---

⁸⁴¹ Sarıçam, *Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği*, 209.

⁸⁴² Kişisel Gelişim ve Rehberlik Birimi Bülteni: *Güven*, [www.gelişim.k12.tr].

⁸⁴³ A.g.e., www.gelişim.k12.tr

⁸⁴⁴ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 213.

güven içinde bulunmak, inanılır, güvenilir olmak” anlamında “emn” kökünden gelir. Bu bağlamda iman, *birine güvenmek, güven duygusu içinde birini, birinin sözünü doğrulamak, sözün doğruluğunu onaylamak* demektir.⁸⁴⁵ İman “be” harfi ceri ile kullanıldığında Allah’a güvenmek; “la” harfi cer ile kullanıldığında, Allah’ın dışındakilerine güvenmek anlamına gelir.⁸⁴⁶

Vahiy, Allah’a bağlılığı ve O’na güveni iman kavramı ile sağlamıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi insanın doğasında bir varlığa güvenme ve bağlanma ihtiyacı vardır. Vahiy, insanın doğasında var olan bu duyguyu iman kavramı ile Allah’a kanalize eder. Bu bağlamda mü’min için tek dayanak Yüce Allah’tır.⁸⁴⁷ Mü’min, Allah’ın koyduğu irade ve yasa gereği gereken sebepleri yerine getirdikten sonra Allah’a güvenmelidir. Çünkü Allah, sonuçları sebeplerden sonraya bırakmıştır. Bu nedenle insan, öncelikle görevini yerine getirecek, çaba ve gayret gösterecek, gereken neyse onu yapacak ve imkânların tükenmesi durumunda Allah’a bırakacak ve Allah’a şeksiz, şüphesiz güvenecek, tevekkül edecektir.⁸⁴⁸

Hüseyin Emin Sert, toplumda güvenilir bir kişi olmanın üç unsuru olduğunu ifade eder. Birincisi *doğruluktur*; insan olmanın bir gereği, bir yaşantı halidir. Toplumda güvenilir olmanın şartı, doğru ve dürüst olmaktır. İkincisi *tutarlılıktır*, kişinin söyledikleri ile yaşantısı arasında bir uyum ve tutarlılık olması gerekir. Yani özü ile sözü aynı olmalıdır. Tarih içerisinde bunu tam olarak gerçekleştirenler peygamberlerdir. Bunun en güzel örneği, Resulullah’tır. O, çevresinde en mert, en iyi huylu, en asil, komşuluk haklarını gözeten, doğru sözlü ve en güvenilir bir kimse olarak bilindi ve tanındı. Tüm bu güzel vasıfları, şahsında topladığından içinde yaşadığı toplum tarafından kendisine “*Muhammedü’l Emin*” lakabı verildi.” Bunun delili ise, Resulullah’ın gençlik

---

⁸⁴⁵ Muammer Esen, İman kavramı Üzerine, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, C.XLIX, S.I, (2008), 79-80.

⁸⁴⁶ Harman, *Psiko-Sosyal Kelam: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi*, 42.

⁸⁴⁷ Al-i İmran/160; Maide/11.

⁸⁴⁸ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 210.

yıllarına rastlayan Kâbe tamiri ve Hacerü'l Esved taşının yerine konulmasındaki rolü ve gördüğü kabuldür.⁸⁴⁹ Resulullah'ın örnekliği üzerinden bütün Müslümanlar için geçerli olan “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”⁸⁵⁰ emri bu bağlamdadır. Üçüncüsü inananların *kardeşlik olgusudur*.⁸⁵¹ Bu olgunun temeli, Hz.Âdem'e dayanır ve Hz. Âdem, insanlığın babası olarak birlik ve beraberliği temsil eder. Bu, Resulullah'ın veda hutbesinde⁸⁵² ifade ettiği evrensel sözü ile, “*Rabbimiz birdir, Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Adem ise topraktır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi, kırmızı tenlinin siyah üzerine siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadedir. Allah'tan korkmaktadır. Allah yanında en kıymetli olanınız O'ndan en çok korkanınızdır.*”⁸⁵³ dile getirilmiştir.

2.7.1.5 Korku ve Ümit

“*Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*”⁸⁵⁴

Havf sözlükte “*korkmak, kaygılanmak, endişe etmek*” anlamına gelir. Genellikle hoşlanılmayan ve arzu edilmeyen bir durum ile karşılaşıldığında veya istenen ve arzu edilen bir şeyin elde edilmemesi durumunda duyulan kaygı ve korku olarak tanımlanmıştır.⁸⁵⁵ Ragıp el İsfehani havfi, “*insanın tahmin ettiği veya açıkca*

---

⁸⁴⁹ Hüseyin Algül, “Emin” DİA, C.11, (1995), 111.

⁸⁵⁰ Hud/112.

⁸⁵¹ Hüseyin Emin Sert, *Kur'an'ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslüman Bilinci*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.13, S.2, (2008), 213.

⁸⁵² Resulullah (10/632) de hac ibadetini eda etmiş ve müslümanlara hac ibadetinin bütün hükümlerini teorik olarak bildirmiş ve hem de pratik olarak göstermiştir. Resulullah bu haccında müslümanlarla vedalaşarak son konuşmasını yapmıştır ve bu konuşmasına veda haccı denilmektedir.

⁸⁵³ H.Ahmet Özdemir, *Son Peygamber'in (sav) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.V, S.1, (2005).104.

⁸⁵⁴ Yusuf/87; Zümer/53; Secde/16 vd.

⁸⁵⁵ Mustafa Kara, “*Havf*” DİA, C.16, (1997), 528-531.

bildiği bir şeye dayanarak başına kötü bir şey geleceğinden kaygılanması” şeklinde tanımlar. Korku kelimesinin zıddı “*emn*” kelimesidir. Hem dünyevi hem de uhrevi işlerde kullanılır. İsfehani’ye göre, Allah’tan korkmak, aslandan korkmak gibi bir şey değildir. Bundan maksat günahlardan sakınmak ve Allah’ın emirlerini yerine getirmektir.⁸⁵⁶

Kur’an’da korku anlamını ifade eden *şefak, feza, haşyet, takva, ru’b, rehbet* kelimeleri sıkça geçer. En geniş kullanıma sahip olan havf kelimesidir. Kur’an, havf kelimesi ile bütün iman sahiplerini niteler. Haşyet, insanın ta’zimle birlikte, her an Allah’ın gözetiminde olduğunu düşünerek korkmasıdır. Bu anlamı ile haşyet, diğer korku ifade eden kelimelerden ayrılır. Allah korkusu, havf ve haşyet kelimeleri ile ifade edilir.⁸⁵⁷

Ümitsizlik, arzu ve beklentinin kesilmesi demektir. Kur’an’da bu, Ye’s ve Kunût kavramları ile ifade edilir. Dolayısıyla Allah’ın rahmetinden ümit kesmektir. Ümitsizlik “*reca ve ümit*” kelimesinin zıddıdır. Allah’ın rahmetinden ümit kesmek, Kur’an’ın tasvir edeceği bir durum değildir. Çünkü bunun hem maddi hem de manevi zararları vardır. Ümit sözlükte “*beklenti*” demektir. Kur’an’da “*tama ve reca*” ile ifade edilir. Tama, ilerde arzu edilen şeye doğru kalbin meyledilmesi ve hırs göstermesidir. Reca ise, olması mümkün olacak şeyin gerçekleşmesini beklemektir. Bu bağlamda Tama, ilerde gerçekleşecek şeye karşı meyl, reca ise bunun beklentisidir.⁸⁵⁸

Nevzat Tarhan’a göre korku ve ümit duyguları çocuğun doğumundan itibaren ilk oluşan duygulardır. Çünkü insanın fitratında güven duygusu arayışı vardır. Çocuk doğduğu zaman ilk olarak güvenli bir sığınak arar. Anne karnında her ihtiyacı karşılanan çocuğun bütün istekleri giderilirken doğduğunda birdenbire soğuk havaya maruz kalır. Yaşamayı için derinden bir nefes alması gerekir ki bu esnada acı hisseder. O sırada duyduğu korku, hayatının ilk korkusudur.⁸⁵⁹

---

⁸⁵⁶ İsfehani,, “*hvf*” el-Müfredat, 368-369.

⁸⁵⁷ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*,108.

⁸⁵⁸ A.g.e., 106.

⁸⁵⁹ Nevzat Tarhan, “*Güven*” 28.12.2012, [nevzattarhan.com].

Muhammed Kutup, korku ve ümid duygusu ile sevgi ve nefret duygusunun konu ve şekil bakımından birbirinden çok farklı olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre, korku ve ümid duygusu, çocuğun öz varlığı ile alakalı olup insanın kendisi ile ilgili duygulardır ve içe doğrudur. Sevgi ve nefret ise, dış dünya arasında ilişki kurması ile edindiği duygulardır. Sevgi ve nefret duyguları, insanın kendisinden neşet eden ve dışa, diğerlerine doğru yönelik duygulardır.⁸⁶⁰

Vahiy, ilk nazil oluşundan itibaren inananların özgüvenini inşa etmeye çalışmıştır. İlk dönem Mekki surelerin konusunda da genellikle insanın yaratılışı, mahiyeti, gayesi gibi konular yer alır. Kur'an, insanın tercihlerinden ve davranışlarından sorumlu ve özgür bir varlık oluşundan, değerli ve özenle yaratılışından bahsederek insanın özgüvenini oluşturmaya çalışır. Aynı zamanda bu özelliklerin kendisine boşa verilmediğini ve bu nimetlerden sorgulanacağı bilgisini ve uyarısını da yaparak taşıdığı sorumluluğun farkındalığına dikkat çeker. Kur'an, insanın üstünlüğünü vurgular. Aynı zamanda onun sorumluluğunu da ifade eder ki kendini müstağni görüp de şımarmasın diye. Kur'an'a göre, bunun yolu ise “*korku ve ümit*” arasında olmaktır. Mehmet Evkuran, Kur'an'ın insan yetiştirmede uyguladığı metodun temelinde, bir zihin eğitimi olduğunu ifade eder. Amaç, bu korku ve ümit duyguları ile insanda unutturulan etik bilgisel ve duygusal potansiyelin harekete geçirilmesini sağlamaktır. Korku ve ümit arasında olmak hem ahlaki hem de zihinsel-bilgisel bir konum içermektedir. Evkuran'a göre, bu insanın tam olmadığını ve gelişime açık bir varlık olduğunu da ifade eder. Çünkü korkunun egemen olduğu toplumlarda bireylerin özgüvenlerini ve eylem cesaretlerini yitirdiklerini; kendini yeterli gören ve şımarıklık duygusu taşıyan insanların da ahlaki ve entelektüel açılardan duyarsızlıklara açık olacaklarını ifade eder.⁸⁶¹

Kur'an'ın zihin eğitimi uyguladığı metod “*korku ve ümit*” arasında olmaktır. Bu zihniyet içerisinde olan mü'min kişi, korku ve ümit arasındaki dengesini sağlam tutar. Karşılaştığı olumlu ve olumsuz durumlarda kendini yıpratacak

---

⁸⁶⁰ Kutup, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, 108.

⁸⁶¹ Mehmet Evkuran, Zihin Eğitimi Açısından Kur'an'ın Söylemi ve Yöntemi, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, S.3, (2006), 100.

şekilde aşırıya gitmeden şerli olan şeylerde hayır, hayırlı gibi olan şeylerin arkasında bazı şerlerin olabileceği bilincini taşır. Bu duygu ve bilinç, kişiyi dengede tutar ve perde arkasını görmeyi, Allah'a güvenmeyi sağlar. Aynı zamanda en sevdiği şeyleri kaybetse dahi ümitsizliğe ve isyankârlığa düşmez. Bu bilinç, insanı korkudan emin kılar. Çünkü kainâttaki tüm varlıkların Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatının bir tecellisi olarak O'nun rahmetine gark olduğunu bilir.⁸⁶²

Korku, insanın yaşantısında bir eğitim aracıdır ve bu nedenle de önemli bir role sahiptir. Hayatın muhafazasında, insanın kendini kontrol edebilmesinde, davranışlarının şekillenmesinde, günahlardan kaçınmada, mesuliyet bilincine göre davranmada en büyük etkenlerden biridir. Allah korkusu taşıyan insan, ne kendine ne başkalarına ve ne de evrene zararı dokunur. Hem Allah'ın rızasını, sevgisini kaybetmekten, hem de O'nun gazabını üzerine çekmekten korkar. Bunun içinde ibadetlerini titizlikle yerine getirir ve bireysel ve toplumsal ahlaki ilkeleri yerine getirmeye çalışır. Dolayısıyla hayatın gerçekleri olan ölüm ve fakirlik korkusu gibi unsurlar karşısında yıkılmaz.⁸⁶³

Ümit, insanın doğasından kaynaklanan varoluşsal bir ihtiyaçtır. Bir istek ve amacın gerçekleşmesini beklemenin, buna inanmanın doğurduğu çoşkusal haz, güven, rahatlık ve hoş bir durumdur. Ümit etmek, henüz meydana gelmemiş bir gerçekliğe katılmak ve onun gelişimine katkıda bulunmaya hazır olmaktır. Ümit içerisinde olmak, insana yaşama sevinci verir ve insana sevinç ve sevgi dolu bir yaşam getirir.⁸⁶⁴ Ümitsizlik ise, hayatın anlamının yitirildiği, hedef ve gayenin yok olduğu bir noktayı ifade eder. Yüce Allah, insanların bu tehlikeli psikolojik durum ve ortamdan uzak durmasını ister ve bunun içinde recâ ve havf arasında olmalarını ve asla umutlarını kaybetmemelerini emreder. Kur'an'a göre

---

⁸⁶² Emin Sert, *Kur'an'ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslüman Bilinci*, 207.

⁸⁶³ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 111.

⁸⁶⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi*, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl.8, S.18, (2007), 155.

ümitsizlik, inkârcıların psikolojik hallerini ifade eden bir kavramdır.⁸⁶⁵ “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet(nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör olur.”⁸⁶⁶

İnkarcıların bu psikolojik hallerinin sebebi ise, Allah’ın rahmetine bel bağlamamaları ve O’nun rahmetinden ümit kesmeleridir. Bu, onların bunalımlı ve huzursuz bir hayat sürmelerine neden olmuştur. Bu ruh halinde olan insanlar, mutluluğu ve sükûneti sağlayamayan ve daima korku ve endişe içinde olan kişilerdir. Bu psikolojik hal, sağlıklı bir kişilik yapısına sahip olmadıklarının da göstergesidir. Bu nedenle Allah, mü’minlerin bu psikolojik halden uzak durmalarını emreder. Çünkü Kur’an’a göre, ümidi yitirmek bir sapıklıktır. “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”⁸⁶⁷ Yüce Allah, Mekki surelerde ümitsizliğin ne demek olduğunu ve kimlerin özelliği olduğunu açıklar ve Medeni surelerde de müslümanlardan ümitsizliği benimseyenlerden dostluğu men etmelerini isteyerek⁸⁶⁸ son noktayı koyar.⁸⁶⁹

2.7.1.6 Sevgi ve Nefret

“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁸⁷⁰

Muhabbet “*hubb*” kökünden “*buğzun zıddı*” olarak tanımlanan bir isimdir. Literatürde, muhabbet ve hub “*sevgi*” anlamında kullanılır. Sevginin çoşkulu şekline “*aşk*” denir. Bazı âlimler muhabbeti iradenin eş anlamlısı olarak kabul

---

⁸⁶⁵ A.g.e., 156.

⁸⁶⁶ Hud/9.

⁸⁶⁷ Hicr/56.

⁸⁶⁸ Mümtehine/13.

⁸⁶⁹ Yılmaz, *Kur’an’a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri*, 128.

⁸⁷⁰ Rum/21.

edip eğilim, meyil manasında kullanırlar.⁸⁷¹ Ragıp el İsfehani ise muhabbetin iradeden daha güçlü bir istek manası taşıdığını ifade eder.⁸⁷²

Yüce Allah, insanı sevmek, acımak, kıskanmak, üzölmek gibi birçok duygularla yaratmıştır. Bu duyguların varlığı, Allah'ın varlığına bir delildir. Bu duyguların başında “sevgi” gelmektedir. Bu duygunun varlığı ve insanda bir özellik olarak bulunması, Yüce Allah'ın yarattıklarına olan sevgisini gösterir. Bunu, vahyin ilk suresinde geçen “alak” kelimesine verilen anlamda da görmek mümkündür. Birçok müfessir “alak” kelimesine “pıhtılaşmış kan”⁸⁷³ anlamı verirken, Elmalılı “alak” kelimesinin anlamlarını verdikten sonra bu manaların maddi mana içerdiğini ifade eder ve Yüce Allah'ın kalp için gerekli olan sevgiyi ilk vahiy de “alaka” kelimesi ile açıkladığını ifade eder ve ekler:

Bu maddi manalardan başka manevi yönü de kapsamak üzere alak, ruhanî ve manevi olarak ”alaka” gibi “aşk-sevgi, ilgi-alaka” manasına da geldiği lügatta açıklanmıştır.⁸⁷⁴

Kur'an, insanın iyiye ve kötüye, güzele ve çirkine meyilli bir varlık olarak yaratıldığını ifade eder. “... nefis'e ve ona tabiatını verene, ona kötülüğünü ve takvasını ilham edene yemin olsun ki”⁸⁷⁵ İnsan bu ikilemli yapısı itibariyle devamlı bir çatışma ve sürtüşme içerisinde olur ve bunun sonucunda da bir takım üzüntü ve kaygı yaşar. İnsan bu kaygı ve endişeye maruz kalmamak ve üzüntüden kurtulmak için kendine bir yol ve yöntem seçerek bir tercihte bulunur. Kutub'a göre, insanı bu tercihe iten duygu, sevgidir. Sevgi ve nefret duyguları, insanın psikolojisinde derin tesirler bırakır. Ona göre sevgi, nefret, korku ve ümit

---

⁸⁷¹ Süleyman Uludağ, “Muhabbet” DİA, C.30, (2005), 386-388; İlhan Uygöl, *Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri*, Dicle Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVII, S.1, (2015), 390.

⁸⁷² İsfehani,, “hbb” el-Müfredat, 257-258.

⁸⁷³ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.1, s. 22; et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, C. 6, s.2839; Kur'an'ı Kerim Türkçe Meali (Diyanet İşleri Başkanlığı) [kuranikerim.com].

⁸⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.9, s.352.

⁸⁷⁵ Şems/8-9.

duyguları açlık ve susuzluk kadar tabii duygulardır. Sevgi ve nefret duygularını “kütle-çekim kanunu” ile açıklayan Muhammed Kutub şöyle açıklama yapar:

Cisimlerin çeken ve iten cazibe kanununun sevgi ve nefret duygusunu açıklama da en akla uygun olanıdır. Mıknatısın karşısında getirilen bir demir parçası nasıl mıknatısa doğru kımıldar ve hızla hareket eder, bir insan da sevdiği biri ile karşılaştığında da nasıl titrediği, ona doğru yöneldiğini ve hızla ona doğru hareket ettiğini görür. Çekme ve itmeye vesile olan elektromanyetik dalgalar ile sevmeye ve itmeye neden olan şuur dalgaları birbirlerine hayret verdirecek kadar benzerler.⁸⁷⁶

İbn Arabi’ye göre insan, Allah’ın bir parçasıdır ve O’ndan geldi ve O’na dönecektir. Bu bağlamda birey sahip olduğu bu Tanrısal özelliğini ne kadar çok içselleştirir ve işlevsel kılarırsa o kadar çok olumlu kişilik özelliği geliştirir. İbn Arabi’ye göre olumlu kişilik özelliğinin kazanılmasının yolu, insanın potansiyellerini kullanmasında ve özellikle sevgi motifini etkin kılmasında yattığını söyler. Sevginin kaynağı Allah’tır. İnsana ruhundan üfleyen Allah, insanı kendisinden ayrı bir varlık olarak var etmediği için insan, Allah’ı bildikçe ve onunla birleşme tecrübesini yaşantıladıkça, hayatın gerçek anlamını kavrayarak mutlu olabilir. Sevgi, insana yeti olarak verilmiştir. Çünkü Yüce Allah, kendinde bir öz olarak var olan sevgiyi (rahmet), insana “*ruhundan üflemesi ile*” insanda da var etmiştir. Dolayısıyla insanın varoluş sürecinde, Tanrısal sevgi (rahmanilik) etkin olmuştur. Bu sevgi acıma, merhamet, koruma, yardımcı olma gibi erdemlere kaynaklık eder. İbn Arabi’ye göre insan-insan ve Allah-insan arasındaki ilişkinin temelinde de sevgi vardır.⁸⁷⁷ Tabii bu ilişkiler de kuru sözle değil, gösterilen olumlu davranışlarla olmaktadır.

Mü’min’in ayırıcı vasıflarından biri, Allah’ı sevmektir. Bu nedenle iman, her şeyden önce bir aşk konusudur. En iyi imana sahip olan kişi, adalet ve sevgi ile hareket eden kişidir. Çünkü Allah’ı sevmek, O’na itaat etmek demektir. Allah’ı sevmek, insanlara iyilik etmek demektir. Resulullah da Müslümanların

---

⁸⁷⁶ Kutub, *İslam’a Göre İnsan Psikolojisi*, 109.

⁸⁷⁷ Karaçoşkun, *İbnü’l Arabi’de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri*, 108.

birbirlerini sevip kollamaları konusunda şöyle buyurmuştur: “*Mü’minler birbirlerini sevmeye, merhamet etmeye, yardımlaşmada bir vücut gibidirler. Vücudun bir organı hastalandığında, bütün vücut uykusuzluk ve ateşle onun acısına ortak olur*”⁸⁷⁸

Tanrısal bir öz olarak, insanın potansiyelinde olan sevgi, insanın psikolojik olarak iyi olmasını sağladığı gibi anlam arayışında da büyük bir rolü bulunmaktadır. Sevgi, toplumda uzlaşmayı, birlikte hareket etmeyi, insanlar arası istikrar ve sürekliliği sağlar. Bütün varlığı, işbirliği içinde ortak bir amaca yönlendiren insanın mayasına yerleştirilen sevgidir. Bu da ancak rahmet duygusu ile mümkün olmaktadır. Dostluk, dayanışma, yardımlaşma, sempati bilinçli sevginin toplumsal yansımalarıdır. Sevgi, fertler ve toplumlar arasında parçalanmayı, bencilliği ve bireyciliği önlemede önemli rol oynar.⁸⁷⁹

Kur’an, dengeli bir şekilde insanlığı ve kendimizi sevmemizi söyler. Sevginin dengeli olması, her şeyin sevilmesi gerektiği kadar aşırıya kaçmadan sevilmesidir. Kendisini sevmeyen ama diğerlerini sevebilen bir insan, gerçekte başkalarına karşı da doğru bir sevgi duymaz. Sevgi, başkalarına saygı duyup onun davranışlarını doğrulaması esasına dayanır ki kendisine saygı ve sevgi duymayan bir kişinin başkalarına saygı ve sevgi duyması düşünülemez. Tabiki insanın kendisine karşı sevgisinde de aşırıya gitmemesi gerekir. Aksi takdir de her şeyi kendine mal etme ve egonun şişmesi durumu ortaya çıkar ki İslâm dini bu hal ve tavrı yasaklamıştır.⁸⁸⁰

Bir insan için en büyük lütuf ve nimet ise, Allah tarafından sevilmeğdir. Bir mü’min insanın gayesi ve hedefi bu sevgiyi elde etmek, muhafaza etmek ve bu sevgiye layık olmaya çalışmaktır. İslam’ın gayesi de budur. Çünkü sevmek ve sevilmeğ insanın doğasında vardır. Bu bağlamda Kur’an, Yahudiler ve Hristiyanlar üzerinden bunu şöyle ifade eder. “*Biz Allah’ın oğulları ve*

---

⁸⁷⁸ Buhari, C.12, s.128, Hadis numarası.1976.

⁸⁷⁹ Şaban Ali Düzgün, *Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.52, S.1 (Ankara, 2011), 7; İsa Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü’min İnsanın Kişilik Özellikleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013), 130.

⁸⁸⁰ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 76.

sevdikleriyiz”⁸⁸¹; Müşriklerde, “*Allah’ı sevdiğimiz için bizi O’na yaklaştırsın diye putlara tapıyoruz*”⁸⁸² demektedir.

2.7.1.7 Haset ve Gıbta

*“De ki; sabah aydınlığının rabbine sığınırım yarattığı şeylerin şerrinden, karardığı zaman gecenin şerrinden, bağladıkları ip düğümlerine üfleyerek sihir yapan sihirbazların şerrinden ve hasetçinin haset ettiği zamanki şerrinden!”*⁸⁸³

Haset, Arapça bir kelime, “*hasede*” fiilinden türemiş; hem isim hem de mastar olarak kullanılan bir kelimedir. “*Hâsid*” kelimesi, hasedin insan tabiatından gelen bir duygu olduğu, “*hasede*” fiilinden de bu duygunun bazı kimseleri masum insanlara zarara uğraması yönünde bir niyet ve temenniye sevk ettiği anlamına gelir.⁸⁸⁴ Hased, sözlükte çekememezliktir. İki şekilde tarif edilen hased, başkasında olan herhangi bir nimetin onun elinden çıkıp kendi eline geçmesini istemek, kendi eline geçmese bile bir nimetin başkasında olmamasını, yok olmasını istemektir. Hasedin tarihçesi, ilk hased eden iblise dayanır. Hz. Âdem’in üstün mevkiine hased eden ve bundan dolayı secde etmeyen İblis, Allah’ın rahmetinden kovulmuştur. Bundan dolayı hased, şeytana uymak olarak telakki edilmiş ve içtimai kötülüklerin sebebi olarak görülmüştür. Bu nedenle haram ve yasak kılınmıştır. Yeryüzünde ilk isyanın nedeni, hased duygusudur. Kabil, kardeşi habil’e karşı duyduğu hasedinden dolayı öldürmüştür.⁸⁸⁵ Nitekim Hz. Yusuf’un kardeşleri de Hz. Yusuf’un üstün mevkiini çekemeyerek onu kuyuya atmışlardır.⁸⁸⁶

---

⁸⁸¹ Maide/18.

⁸⁸² Zümer/3.

⁸⁸³ Felak/1-5.

⁸⁸⁴ Ali Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010), 27.

⁸⁸⁵ Maide/27-31.

⁸⁸⁶ Ahmed Serdaroğlu, Hased ve Gıbta, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergisi*, C.2, S.11, (Kasım 1963), 15.

Ragıp el-İsfehani hasedi, bir başkasının sahip olduğu maddi ve manevi imkânların elinden gitmesi istikametinde gösterdiği çaba ve gayret olarak tanımlar.⁸⁸⁷ Kuşeyri kıskançlığı, kişinin sevdiği ve sahip olduğu bir şeye başkasının ortak olmasından hoşlanmaması olarak tanımlar.⁸⁸⁸ Haset, kalbi bir hastalık olup kalpte oluşan bir duygudur. İnsanın benliğini kapsadığı takdirde dışarıya yansır. Hem ruhsal bir hastalığa hem de çeşitli kötülöklere yol açar. Cahiliye Arapları arasında çekememezlik ve kıskançlık manasında kullanılan bu kavram, vahiy sonrasında bir dini boyut kazanmış, müşriklerin İslâm dinine ve mensuplarına karşı besledikleri kini gösteren bir duygu haline gelmiştir. Kur'an'da zulüm ve tecavüzü ifade eden “bağy” kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.⁸⁸⁹

Düşmanlık, kibir ve gurur, makam ve mevki sevgisi, hedef ve amaca ulaşamama duygusu, kötü huyluluk ve Allah'ın kullarına verdiği nimetlere karşı cimrilik, menfaat kaygısı veya menfaat çatışması, dünyaya aşırı ilgi gibi unsurlar hasedin sebepleri arasında sayılmaktadır.⁸⁹⁰ Bu nedenle İslâm âlimleri, bu duyguyu taşıyanların kalplerinde hastalık olduğunu beyan eder. Bu duygu, insanı mutsuz ettiği gibi insanlar arasındaki birlik ve beraberliği de bozmaktadır.⁸⁹¹ Nitekim Kur'an;" Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki bağy (kıskançlık) yüzünden ayrılığa düştüler."⁸⁹² Nitekim aklın ve dinin buyruklarına uyarak bu duyguyu baskı altına almanın mümkün olduğunu ve bu duygudan kurtulabileceğini beyan eden İslâm âlimleri, öncelikle hasedi doğuran sebeplerin bilinmesi gerektiği konusunda görüş beyan ederler.⁸⁹³

---

⁸⁸⁷ İsfehani, “h-s-d” md., El-Müfredat, 274.

⁸⁸⁸ Hayati Hökelekli, “Kıskançlık”, DİA, C.25, (2002), 497.

⁸⁸⁹ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 308.

⁸⁹⁰ Turgay Şirin, *Kendimizi Keşfe Doğru Zehirli Duygular Hased-Kıskançlık*, S.201, (Kasım, 2002), 047, [dergi.altinoluk.com].

⁸⁹¹ Nurettin Turgay, *İslam'da Haset Kavramı*, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, C.V, S.12, (2004), 85-91.

⁸⁹² Şûrâ/14.

⁸⁹³ Demir, *Kur'an'da Tevazu Kavramı*, 127.

Hasedin aşâğılık kompleksinden kaynaklandığını ve bir savunma mekanizması olduğunu beyan eden Turgay Şirin, insanların hayatlarının bir dönemlerinde böyle duyguları yaşadığını, bunun kaçınılmaz duygular olduğunu, ancak bu duyguların ortaya çıktığı andan itibaren insanın kendisini gözlemlemesi ve fiziksel, psikolojik olarak kıskançlığa ne tepki verdiğini anlaması, bu doğrultuda kendini eğitmesi durumunda, kıskançlığı tedavi edebileceğini söyler. Kıskançlığın doğuştan değil de sonradan kazanılan bir duygu olduğunu ifade ederek Prof. Frank Pattilo'nun şu sözlerini ekler;

Kıskançlığın temelinde özgüven eksikliği ve yetersizlik duygusu yatar. Kendini dışlanmış hissetme duygusu ise tetikler. Kıskançlık bazı insanlar tarafından aptalca bir duygu olarak değerlendirilebilir. Yanlış! Bu bir hastalık değildir, davranış bozukluğudur. Fakat hastalığa neden olabilir. İleri boyutlardaki kıskançlık depresyonu ortaya çıkarır. Depresyon da mutlaka tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır. Çünkü kıskanç olan kişi çok stresli bir yaşam sürmektedir.⁸⁹⁴

Gıbta, kişinin ideal şahsiyetlere benzemek ve onların grubuna dâhil olmak hususunda başkalarına zarar vermeksizin ortaya koyduğu gayret ve nefsi ile yaptığı bir nevi mücahade, münafese (iyilikte yarışma) dır. Dinen güzel görülen bütün alanlarda gıbta etme meşru görülmüş ve haram kılınmamıştır. Çünkü gıbta, başkasının malına göz dikmek değil başkasında olan şeyin kendisinde de olmasını temenni etmek demektir. İmrenme ve hayırda rekabet anlamında kullanılan hased için Resulullah, "İki kimseye hased etmek caizdir"⁸⁹⁵ diyerek bunlardan birinin sahip olduğu serveti, Allah yolunda harcayan ve ilimle amel edip, bu ilmi başkasına öğreten kimselerdir.⁸⁹⁶

Yukarda tarif edilen ve kınanan hased ise, münafik vasfi olarak tanımlanmaktadır. Resulullah, hasetçinin psikolojik durumunu ve manevi

---

⁸⁹⁴ Şirin, *Kendimizi Keşfe Doğru Zehirli Duygular Hased-Kıskançlık*, 047.

⁸⁹⁵ El-Askalânî, *Fethu'l Bârî*, C.10, s.310, Hadis no. 5025.

⁸⁹⁶ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 125.

bakımdan uğrayacağı zararı temsili olarak şu sözleri ile ifade eder: “ *Aman ha hasedden kaçının! Çünkü o ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi hayırları bitirir.*”⁸⁹⁷ Resulullah, bu sözleri ile hased eden kişinin psikolojik durumunu ve manevi bakımdan uğrayacağı zararı temsili olarak anlatır. Hased eden kişi, psikolojik olarak rahatlamak isteyecek ve rakibinin gıybetini yapacaktır. Bu durumda hased eden karşı tarafın aleyhine konuştuğu için kendi sevapları da mağdura gideceğinden sevaplarını ateşin odunu bitirmesi gibi tükenecektir.⁸⁹⁸

Hasedi gıpta ve münafeseden ayıran en önemli fark, hasedin “*bencilik ve çekememezlik*” anlamına gelmesinden kaynaklanmasıdır. Gazali, hased duygusunun ortaya çıkmasındaki sebeplerden birinin, bencilik duygusundan kaynaklandığını ifade ederek hasedin psikolojik ve ahlaki yönlerine dikkat çeker.⁸⁹⁹

İnsanın doğasında hemcinslerine karşı hep bir üstünlük duygusu vardır. Hased duygusu da bu duygunun sonucunda meydana gelir. İnsanın yaratılışında olan bir duygudur. Kur’an, insanın hem psikolojik hem de biyolojik yönüne hitap eder ve onun her türlü psikolojik hallerini ortaya koyar. Amaç, insana kendisini tanıtmaktır. Böylece insanın psikolojik zaafına dikkat çeker ve olumlu-olumsuz sıfatlarını beyan eder. Bu olumsuz sıfatlardan biri haset’tir. Dini duyguları dejenere eden ve sosyal tahribata yol açan hased, ruhsal ve bedensel hastalığa neden olan kötü bir ahlakıdır. Bu nedenle Yüce Allah, haset etmekten ve hasetçilerin şerrinden kendisine sığınmayı emreder.

“*De ki; sabah aydınlığının Rabbi’ne sığınırım yarattığı şeylerin şerrinden, karardığı zaman gecenin şerrinden, bağladıkları ip düğümlerine üfleyerek sihir yapan sihirbazların şerrinden ve hasetçinin haset ettiği zamanki şerrinden!*”⁹⁰⁰

---

⁸⁹⁷ Câmi’ü’s-Sağır Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, C.2, s.321, Hadis no.2007.

⁸⁹⁸ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 309.

⁸⁹⁹ A.g.e., 310.

⁹⁰⁰ Felak/1-5.

“De ki; sığınırım insanların Rabbi’ne, insanların Melik’ine, insanların İlah’ına; insanların göğüslerine vesvese yerleştiren sinsi cin ve insan vesvesecilerin şerlerinden!”⁹⁰¹

2.7.1.8 Keder ve Sevinç

“Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah’ın vadinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler.”⁹⁰²

Sevinç ve mutluluk duyguları, insan psikolojisinin en önemli yönlerinden biridir ve hayatın merkezinde yer alır. Kur’an’ı Kerim’in önemle üzerinde durduğu hususlardan biridir. Çünkü tüm dinlerin ve özelde de İslam dininin esas amacı, kişilerin dünyevi ve uhrevi mutluluğunu sağlamaktır. Bu gaye doğrultusunda Kur’an’da itminan, ferah, sürûr, saadet gibi birçok kavram yer alır. Türkçedeki “*mutluluk*” kavramının İngilizcedeki karşılığı “*happines*” ve Arapçadaki karşılığı ise “*saide*” kökünde türetilen “*saadet*” kelimesidir.⁹⁰³ Ragıp el-İsfehani’ye göre şekavetin (talihsizlik, bedbahtlık) zıddı olan saadet, “talih, uğur, bereket, iyi ve hayırlı olana ulaşma, Allah’ın kişiyi mutlu kılması ve bereket ihvan etmesi” dir.⁹⁰⁴

Kur’an-ı Kerim’de insanın sevinç ve mutluluk duygularını anlatan kavramlardan biri, “*kurratu ayn*” terkididir.⁹⁰⁵ Türkçe meallere “*göz aydınlığı*” olarak tercüme edilir. Kur’an’da birçok ayetlerde bu terkip geçer. İnsanın sevinç ve mutluluğuna vesile olacak bazı hususları dile getirmektedir.⁹⁰⁶ Bu terkip, iki ayette Hz.Musa’nın annesinin Allah’ın izni ile yavrusuna kavuşmasındaki sevinç ve

---

⁹⁰¹ Nas/1-6.

⁹⁰² Kasas/13.

⁹⁰³ Fatma Balcı Arvas, Psikolojide Ve İslam Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.4, (2017), 120.

⁹⁰⁴ İsfehani,, “*s’ad*” md., el-Müfredat, 496-497.

⁹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Akbaş, *Kur’an’ı Kerim’de Bir Mutluluk İfadesi Olarak” Kurratu Ayn” Terkibi*, Artuklu Akademi 2015/2 (1).

⁹⁰⁶ Taha/40; Furkan/74; Kasas/9; Secde/17.

mutluluğunu,⁹⁰⁷ Firavun'un karısının Hz.Musa'yı evlat edinmesine izin vermesi için Firavun'a ricada bulunması,⁹⁰⁸ fiil cümlesi olarak emir formunda Hz.Meryem hakkında⁹⁰⁹ yine fiil cümlesi formunda Resulullah'ın eşleri için⁹¹⁰ ve aile mutluluğu,⁹¹¹ cennet nimetleri⁹¹² hakkında kullanılmıştır.⁹¹³

Mutluluk, bireyin olumlu ruh hali, hayra nail olma, mesut ve bahtiyar olma, insanın haz duyacağı bir hal içinde olma gibi durumları ifade eder. Dolayısıyla insan bu ruh halini yaşamak için hayatı boyunca mücadele verir ve vermektedir. Bu nedenle, İslam düşünce geleneğinde mutluluk psikolojisi önemli bir yer tutarken, felsefe alanında da önemli bir yeri vardır. Mutluluk üzerindeki tartışmalar, grek felsefecilerinden Platon ve Aristoteles'e kadar uzanır ve bunlardan başlayarak günümüze kadar devam eder. Nitekim günümüzde de “*iyi olma hali*” kavramı sıklıkla kullanılmaktadır. Psikoloji literatüründe özellikle mutluluk, sağlık, yaşam kalitesi vb. konular yoğunlukta işlenmekte olup, bu konuları içeren araştırma ve çalışmalar yapılmaktadır.⁹¹⁴

Kur'an'da mutluluk, belli kavramlar üzerinde anlatılan bir konu değildir. Kur'an'ın tamamını kapsayan bir konudur. Çünkü Kur'an'ın amacı, insanın Allah'a kulluk yolunu göstererek onun dünyevi ve uhrevi mutluluğunu elde etmesini sağlamaktır. Bu bağlamda da Kur'an, mutluluğun yolunu Allah'a ve O'nun Resulüne itaat etme ile elde edileceğini ifade eder. Nitekim mutluluk ve Allah'a yakınlık arasında direk bir ilişki kurması bakımından en güzel verilecek örnek, “*Kalpler ancak Allah'ı zikretmek ile huzur bulur*”⁹¹⁵ ayetidir. Kur'an, dünyevi ve uhrevi mutluluğun her ikisine de değinmiş olsa da asıl mutluluğun

---

⁹⁰⁷ Taha/40; Kasas/13.

⁹⁰⁸ Kasas/9.

⁹⁰⁹ Meryem/26.

⁹¹⁰ Ahzap/51, 28-29.

⁹¹¹ Furkan/74.

⁹¹² Secde/17.

⁹¹³ Ahmet Akbaş, *Kur'an'ı Kerim'de Bir Mutluluk İfadesi Olarak” Kurratu Ayn” Terkibi*, Artuklu Akademi 2015/2 (1).

⁹¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Fatma Balcı Arvas, s:112.

⁹¹⁵ Ra'd/28.

ahirette gerçekleşeceğini vurgular.⁹¹⁶ Resulullah da sözlerinde aslolan kurtuluş ve mutluluğun ahiret hayatında olacağını beyan eder. Bunun içinde Kur'an ve hadislerde mutluluk “*salih amel*” ile nitelenerek güçlüklerle başa çıkma, sabır, rıza, şükür, tevekkül gibi psikolojik durumlar ve ahlaki eylemler ile birlikte ele alınır.⁹¹⁷

Felsefe ve İslam geleneğinde mutluluk, ahlak konusu ile birlikte ele alınır. İslam düşünürleri, mutluluk konusunu erdemli davranışlarla açıklarken, öncelikle nefsin yetileri/güçleri konusuna değinirler. Dolayısıyla erdemleri, bu güçler ile açıklayarak dört temel erdem üzerinde dururlar. Bunlar hikmet, şecaat, iffet ve adalettir. Tasavvuf düşüncesinde de mutluluk, dinin emir ve yasaklarına uygun olarak ahlaki bir hayat yaşayıp Allah'ın rızasını kazanmak ile elde edilebileceği yönündedir. Yani mutluluk, erdem odaklı ve Allah'a yakın olma ile alakalıdır. Dolayısıyla Allah'a yakın olma ile sağlanacak huzurun yolu ise, gayri meşru dünyevi zevklerden elde edilen tüm şeylerden uzaklaşmaktır. Bu durum, tasavvufi düşüncede nefsin terbiyesini ifade eden “*riyazet*” kavramı ile açıklanır. Riyazet, öncelikle yiyecek ve cinselliğe düşkünlüğün, bununla birlikte dünya malına düşkünlüğün bertaraf edilmesi ve haset, kin, öfke gibi kalbi hastalıkların terbiye edilmesi ile mümkündür. Tasavvufi düşünceye göre bunun yöntemi ise, Resulullah'ın sözlerinde yerini bulan az yemek, az uyumak, az konuşmak ve hatta bazen de halkın arasından sıyrılıp uzlete çekilmedir.⁹¹⁸ Dolayısıyla dünya sevgisinin insanı aldattığını ve sorumluluktan uzaklaştırdığını ifade eden birçok ayetler Kur'an'da yer alır.⁹¹⁹ Bunun yanısıra Kur'an, insanın dünyevi ve uhrevi mutluluğunu sağlayacak olan amelleri de ifade eder.⁹²⁰

İslam geleneğinde mutluluk psikolojisini ve insanın mutluluğunu engelleyen üzüntünün mahiyetini ve bunun nasıl giderileceğini ele alan filozoflardan

---

⁹¹⁶ Nahl/30.

⁹¹⁷ Arvas, *Psikolojide Ve İslam Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 116.

⁹¹⁸ A.g.e., 120.

⁹¹⁹ Lokman/33; Hadid/14 vd.

⁹²⁰ Leyl/5-10 vd.

Kindi'ye göre, bu dünya oluş ve bozuluş dünyasıdır. Haz ve elem gelip ve geçicidir. Bu dünyada sahip olunan her şey Allah'a aittir. Bu nedenle elde olunan şey ile yetinilip şükür içerisinde olmak gereklidir. İnsan ancak bu şekilde üzüntüyü yenebilir ve mutlu olabilir.⁹²¹

Yukarda da değinildiği gibi Kur'an, mutluluk ile erdemli davranışları birlikte ele alır. Sadece dünya mutluluğundan bahsetmez, bilakis daha çok ahiret mutluluğundan bahseder. Bunun sağlanmasında da çaba ve gayretin olması gerektiğini vurgular. Kur'an, erdemli davranışların ahirette karşılığının olacağını ve hiçbir iyiliğin karşılıksız kalmayacağını ifade eder. Bu, insanı erdemli davranışlara yönlendirmesi açısından sağladığı bir motivasyondur ve dikkat çekici bir noktadır. Kur'an, hem dünyada hem de ahirette elde edilecek olan mutluluğun nasıl kazanılacağı konusunda tavsiyeler de bulunur. Bunun içinde öncelikle insanın davranışlarından sorumlu bir varlık olduğu vurgusunu yapar. Kur'an'a göre, insanın yaptığı her şey kendi tercihidir. Bu bağlamda insan, özgürlük sınırları içerisinde ve başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaması şartı ile istediğini yapabilmekte hürdür. Bu özgürlük, insana hareket ve davranışlarında aklını ve iradesini kontrol etmesini sağlar.⁹²²

Dışardan bir yönlendirme veya müdahale davranışlarımız üzerinde bir etkiye sahiptir. Yani insan istemediği sürece kimse kendi davranışlarını ve hareketlerini etkileyemez. Mutluluk ve mutsuzluk hisleride buna dâhildir. Kur'an, mutluluğun bireysel ve anlık duygularda değil, Allah ve ahiret inancında olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenledir ki, insanlar maddi imkânlar ve maddi başarılar karşısında kalıcı bir mutluluğu elde etmez. Yani başarı ve mutluluk, doğrudan doğruya maddi imkân ve para ile değil, insanın hissedişisi ile alakalı bir durumdur. Bu nedenle Kur'an'ın söyleminde mutluluk bir amaç değil, bir ödül/sonuçtur. Kişi mutluluğu amaç edindiği takdirde birçok pişmanlıkları ve üzüntüleri yaşamayı kaçınılmazdır. Hüseyin Emin Sert'e göre mutluluk ve başarı, hangi

---

⁹²¹ Yakup b. İshak el-Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, çev. Mustafa Çağrı, 3 bs., (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Nisan 2017), 67-69.

⁹²² Sert, *Kur'an'ın Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslüman Bilinci*, 216-217.

alandanda olursa olsun insanların birbirleri ile ne kadar iyi ilişkiler içinde oldukları ile alakalıdır.⁹²³

2.7.2 Düşünce/Akıl

Akıl, Arapça bir kelimedir. Kur'an, vahiy öncesi ve sonrası bilinen birçok kavrama yeni boyutlar kazandırdığı gibi akıl kavramında yeni bir boyut kazandırmıştır. Sözlükte *menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak* anlamlarına gelir. Felsefe ve mantık terimi olarak “*varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden, basit bir cevher; kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç*”tür. Kur'an'a göre, insanı insan yapan ve ilahi emirler doğrultusunda sorumlu ve yükümlü kılan; Kur'an terminolojisinde ilmi kabul etmeye, bilgi elde etmeye yarayan ve insanı diğer canlılardan ayıran güç'tür.⁹²⁴

Sufilere göre akıl, *ilahi hitabı anlamaya yarayan bir alet*'tir. Sufiler, akılı tarif ederken dinin emir ve yasaklarına uygun yaşamayı esas alarak tarif etmişlerdir. Onlara göre akıl, ahireti kazanmaya vesile olduğundan, imandan sonra en büyük nimet olarak görülür. Muhasibi'ye göre, yaratılmış bir meleke ve bedendeki bir nurdur; ne maddidir ne maddedir.⁹²⁵

Ragıp el-İsfehani'ye göre akıl, ilmi kabul etmeye hazır olan, bilgi elde etmeye yarayan güçtür. Bunun yanısıra “*akl*” kelimesinin asıl anlamının *tutmak, sımsıkı kavramak*' olduğunu beyan eder.⁹²⁶

İnsanın duygu ve düşüncelerini kontrol eden ve hayatına düzen ve şekil veren, her türlü faaliyetinde iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırmasını sağlayan en önemli yetenek olduğundan bu adı almıştır.⁹²⁷ Kur'an, aklın ontolojik yapısından

---

⁹²³ A.g.e., 217.

⁹²⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Akıl*, DİA, C.02, (1989), 239; Muammer Esen, *Kur'an'da Akıl-İman ilişkisi*, 87.

⁹²⁵ Süleyman Uludağ, *Akıl*, DİA, C.2, (1989), 246-247.

⁹²⁶ İsfehani, *akl*, md.,El-Müfredat, 716-717.

⁹²⁷ Mustafa Güven, *Cahili Arap Akli ve Kur'an'ın Buna Yönelttiği Eleştiriler*, (Bilimname XXVII, 2004/2), 123.

ziyade epistemolojik yönüne önem verir ve bu nedenle de aklın kendisi ile değil, aklın yansıması olan eylem ve davranışlarla ilgilenir. Bundan dolayı, Kur'an'da akıl isim olarak geçmez.⁹²⁸ Semantik anlamı içerisinde olan türevleri lübb,⁹²⁹ hicr,⁹³⁰ hilm,⁹³¹ fuad⁹³² gibi kavramlar fiil olarak sıkça geçer.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan, işlevsel özelliğe sahip olan akıldır. Yüce Allah, düşünce tembelliğini hoş görmez, bu nedenle insanları akıllarını kullanarak düşünmeyi ve öğrenmelerini emreder.⁹³³ Dolayısıyla düşünen, düşünce üreten, bilen, anlayan, anlamaya çalışan ve bir fonksiyon icra eden pratik akla önem verir. Çünkü ancak böyle bir akıl istenilen fonksiyonları yerine getirir ve doğruyu yanlıştan ayırır. Ancak bu özelliğe sahip olan akıl, insanı iman'a, salih amel'e ve ahlak'a sevkeder.⁹³⁴

Kur'an'a göre, akletme salt bir zihinsel faaliyet değildir. Faal ve kalbin bir işlevidir ve birtakım işlevsel görevleri vardır. Bunlardan biri de evreni ve evrende gerçekleşen olayları gözlemlmek ve onların arkasındaki hikmetleri ve mantıksal ilişkiyi keşfetmektir.⁹³⁵ Kur'an, bunu ibret (itibâr) olarak tanımlar ve akıl sahiplerinin özellikle bunu yapmasını emreder.⁹³⁶ Kur'an aklın diğer bir işlevsel görevlerini ise; akıl yürütme (nazar),⁹³⁷ bulup görerek anlamaya çalışma tabassur,⁹³⁸ derinliğine düşünmek tedebbür ve tefekkür,⁹³⁹ ince bir kavrayışa

---

⁹²⁸ Güven, *Mekki Surelerde Cahili Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler*, 470.

⁹²⁹ Zümer/9,18; Sad/29, 43; Yusuf/111; Ra'd/19; İbrahim/52.

⁹³⁰ Fecr/5.

⁹³¹ Tur/32.

⁹³² İsra/36; Necm/11.

⁹³³ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 92-93.

⁹³⁴ En'am/151.

⁹³⁵ Esen, *Kur'an'da Akıl-İman İlişkisi*, 88-89.

⁹³⁶ Yusuf/105; Nahl/66.

⁹³⁷ Araf 185.

⁹³⁸ Zariyat/20-21.

⁹³⁹ Sad/29; Müminun/68; Rum/8.

sahip olmak tefakküh,⁹⁴⁰ düşünüp anlamak tezekkür⁹⁴¹ kelimeleri ile ifade eder.⁹⁴² Akıl, bu kavramlarla birlikte bir anlam ifade eder.

İnsan, akıl sayesinde eşyayı tanır, tanımlar ve kullanır. Gözlem yaparak nesnelere üzerinde düşünür, deneysel tecrübe yolu ile bilgiye ulaşır ve bir şeyler üretir, icat eder. Çünkü insan, bütün varlık kategorilerini algılama ve tecrübe etme kabiliyeti ile yaratılmış ve kendi bilgi düzeyinde çıkarımda bulunabilecek bir tabiatta ve donanımda yaratılmıştır. Kur'an, akli bir zihinsel faaliyet olarak gördüğünden dolayı ilk ayetinden itibaren insanları (mekkeli müşrikleri) kendi hayatlarına ve içinde yaşadıkları fiziki ve ruhi ortamlarına yönelmelerini, etraflarında olup bitenler karşısında düşünmelerini, sorgulamalarını, anlamalarını tavsiye eder.⁹⁴³ Çünkü evrende bir düzen, intizam, ahenk ve bir güzellik vardır. Dolayısıyla Allah, insanın bakışlarını evren üzerine çeker ve onun evren üzerinde düşünmesini ve araştırmasını, kendisi ile kainât arasında bilgi seviyesinde bir ilişki kurmasını ister.⁹⁴⁴ Çünkü evrendeki bu düzen ve güzellik ve bunun üzerinde düşünmek insanı, Allah inancına götürür.⁹⁴⁵

Mustafa Güven, akıl sözcüğünün geçtiği ayetlerin nüzul sırasına göre incelenmesi sonucunda insanın akıl, mantık ve duygularına uygun olarak indiği müşahade edileceğini belirtir. Bu bağlamda insanların duygu ve düşüncelerine paralel bir yol izleyen Kur'an, Mekki ayetlerin çoğunda “*Ey insanlar!*” diyerek başlar ve onların dış dünyaya, daha sonra iç dünyalarına, tarihe, yaşadıkları zamana ve geleceğe bakarak akıl yürütmelerini ve fiziksel, zihinsel bir yolculuk yapmalarını ister. Yüce Allah, Mekkelileri düşünmeye, anlamaya ve akıl yürütmeye davet ederken bunu en yalın, sade ve açık bir şekilde yapar. Buna

---

⁹⁴⁰ İsra/46.

⁹⁴¹ Zümer/9, 27; En'am/126.

⁹⁴² Esen, *Kur'an'da Akıl-İman ilişkisi*, 88-89; Öznur Özdoğan, *İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım*, 89.

⁹⁴³ Şinasi Gündüz, *Cahiliyenin Kültürel Kodları, Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi*, C.XII, S.1, (2016), 23; Güven, *Cahili Arap Akli ve Kur'an'ın Buna Yönelttiği Eleştiriler*, 467.

⁹⁴⁴ Saffat/38; Fussilet/14; Hicr/15; Kaf/50; En'am/6; Nahl/16; Kehf/18.

⁹⁴⁵ Aydın, *Kur'an ve İnanmış İnsanın Bazı Özellikleri*, 10.

rağmen Cahiliye Araplarının akıl ve duyularını kullanmadıkları, toplumda var olan algıları sorgulamadıkları, stâtükeyü körü körüne sahiplendikleri, tevarüs geleneğine körü körüne bağlandıkları konusunda onları eleştirir, kınar ve akıl ve duyularını kullanmadıkları içinde onların kör, sağır, dilsiz olduklarını⁹⁴⁶ itham eder.⁹⁴⁷

Kişiliği oluşturan unsurlar arasında yer alan akıl, işlevselliği sayesinde kişiliğin oluşmasına ve biçimlenmesine katkı sağlar. İbnu'l Arabi'nin düşüncesinde de akıl, kişiliği oluşturan unsurlar arasında yer alır. İnsanın kişiliğini değiştiren, doğruyu yanlıştan ayıran, olaylar ve hükümler arasında mantıksal bağlar kuran, anlama, kavrama, yorumlama ve gerçekleştirme süreçlerini birleştirip bütünleşmeyi sağlayan güç, akıldır. Dolayısıyla Mekki sureler, aklın bu fonksiyonlarına yer vererek olumlu kişiliğin inşasına katkı sağlar. Nitekim Kur'an'a göre akıllı insan, aklını kullanan ve aklın fonksiyonlarını yerine getiren kişidir.⁹⁴⁸

İbnu'l Arabi'ye göre analiz, sentez ve soyutlama gibi aklın fonksiyonları vardır. Bunlar, insanın kendini gerçekleştirmesi sürecinde aşılması gereken basamaklardır. Çünkü insan, iyiliğe ve kötülüğe meyilli olarak yaratılmıştır. İnsan, ancak aklın bu fonksiyonlarını ilim çerçevesinde kullandığı sürece iyiliğe ve olgunluğa erişebilir. Eğer insan, ilim ile donanan aklı, kalp ile bütünleşmesini sağlamadığında nefsten kaynaklı arzu ve cehalete esir düşüp nefsi emmarenin hizmetine girer. Bu durumda da insanda var olan ilahi potansiyelin ortaya çıkması engellenir.⁹⁴⁹

H.Emin Sert, akıl ve düşünme kavramları ile birlikte ele alınması gereken kavramlardan birinin de bilinç olduğunu ifade eder. Psiko-dinamik bir yapı arz eden bilinç, insanın davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Bu bağlamda insanın

---

⁹⁴⁶ Zuhruf/40; Rum/52; Neml/80; En'am/139.

⁹⁴⁷ Gündüz, *Cahiliyenin Kültürel Kodları*,23; Güven, *Cahili Arap Aklı ve Kur'an'ın Buna Yönelttiği Eleştiriler*, 472.

⁹⁴⁸ Kara, *Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler*, 19.

⁹⁴⁹ Karaçoşkun, *İbnu'l Arabi'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlenmeleri*, 101.

kendi varlığından haberdar olmasını sağlar. Çünkü insanın davranışlarına yön veren düşünce, bilincin ürünüdür. Davranışlarımız ve yaşamımız farkında olduğumuz ve olmadığımız düşüncelerimizin ürünüdür.⁹⁵⁰

Kur'an, aklın işlevselliği üzerinde durmuş ve bu özelliği yerine getiren insanı makbul saymıştır. Kur'an'ın amacı, insana ince ve derinlikli bir bilinç kazandırmaktır. Bunu kazandırmak için kullandığı yöntem ise, ilk vahiyden itibaren Mekkeli müşriklerin nezdinde insanların bakışlarını Allah'ın tabiatındaki ayetlerine yöneltmek olmuştur. Böylece dışta görülen şeylerin içlerine vakıf olmayı, manalarını, nedenlerini ve niçinlerini sorgulayarak sırlarını keşfetmelerini istemiştir. Çünkü bunu gerçekleştirebilen insan, hem kendi iç dünyasını keşfe yönelecek, sorgulayacak ve bunun neticesinde araştırmacı bir davranış geliştirecektir. Bununla birlikte kişiliği de bu yönde gelişmiş olacaktır. Bu, çocukluk döneminden itibaren geliştirilmesi gereken önemli bir unsurdur. Eğer bu şekilde bir eğitim, çocukluktan itibaren kazandırılmadığı takdirde her şeye faydacılık ve bencillik açısından bakan insanlar yetişecektir. Bu kişiler, menfaatlerine uygun olan her şeyi elde etmek için bir şeye körü körüne bağlanmaktan, aklını bir başkasına satmaktan, kendini gerçekleştirememekten geri durmayacaklardır. Kur'an düşünen, düşünce ufkunu geliştiren ve üreten, ürettiğini pazarlayabilen bireyler istemektedir. Bunun için de günümüzde eğitim kurumlarına ve bu eğitim kurumlarını yöneten devlet yönetimlerine büyük işler düşmektedir. Bugün, eğitim sistemi düşünmeyi, düşünmenin yollarını gösterecek müfredatlar hazırlamalı; sorgulayıcı, araştırmacı, üretici bireyler yetiştirmek için ortamlar ve imkânlar geliştirmelidir. Bugünün gençliğin çoğunluğu, sorgulamaktan, sormaktan, çoğunluğun dışına çıkmaktan, farklı düşünmekten korkmaktadır. Nitekim sorgulamayı, araştırmayı, denemeyi, körü körüne bağlanmayı red eden insanlar da bu çoğunluk tarafından eleştirilmektedir, sindirilmektedir.

---

⁹⁵⁰ Emin Sert, *Kur'an'ı Kerim Işığında Güven Duygusunun kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci*, 200-201.

2.7.3 Davranış

Davranış sözlükte, *tepki gösterme ve hareket etme* biçimi olarak tanımlanır. Genel psikoloji kitaplarında ise davranış, “*uyarıcı organizma ve tepkiler arasında ki karşılıklı ilişkiler*” olarak ifade edilir. Psikoloji bilimi, bireyin gözlemlenebilir (konuşmak, yürümek, dans etmek gibi) ve gözlenemeyen (düşünmek, hissetmek, sevilme, üzülmek gibi) etkinliklerin ve organizmanın uyarılar karşısındaki tepkilerinin tümü, bireyin her türlü etkinliği olarak tanımlar. Buna göre davranışları üç grupta değerlendiren İhsan Dağ, jestleri, mimikleri, konuşmayı, dans etmeyi doğrudan gözlemlenebilen davranışlar; sevilme, anlama, hissetme gibi davranışları dolaylı gözlemlenebilen davranışlar; öfke, terleme, üşüme gibi davranışları sinir sistemi, hormonlar ve kaslar aracılığı ile meydana gelen davranışlar olarak tanımlar.⁹⁵¹

Davranış, doğuştan getirilen kişilik özellikleri ile çevresel faktörlerin etkileşimi sonucunda oluşan, öğrenilmiş-kazanılmış bir tepki olarak tanımlanır. İnsan davranışlarının ortaya çıkmasında arzu ve ihtiyaçlar, motivasyon, ortamın algılanması ve bunlara bağlı olarak öğrenme yetenekleri, düşünce ve güdüler etkilidir. İnsan, akıllı ve düşünen bir varlık olduğu için o, bu özelliği sayesinde ilişkiler kurar, önermeler sunar, çıkarımlar yapar, öğrenmeyi gerçekleştirir ve bu sayede davranışlarını geliştirir. Öğrenmenin işlevsellik kazanması, düşünme etkinlikleri ile gerçekleşmektedir. Burada duyu organları ve akıl yoluyla değerlendirme önemli bir etkinliğe sahiptir. Kişiliğin temel işlevinde de algılama, hissetme ve düşünme gibi mekanizmaların bütünleştirilmesi ve bunların bir amaçlı davranışa dönüştürülmesi vardır.⁹⁵²

Davranış da olduğu gibi öğrenmenin gerçekleşmesinde de doğuştan gelen özellikler ile çevre şartları etkilidir. Davranışlar, kişiliğin yapısal bir göstergesi ve zihinsel süreçlerin bir uzantısıdır. Kur'an, insanı tek tek özellikler kümesi olarak değerlendirmez. Bilakis insanı bütünsel olarak değerlendirir ve onun ruh

---

⁹⁵¹ İhsan dağ, Psikoloji, 4.

⁹⁵² Aslan, *Kişilik, Huy, Psikopatoloji*, 9.

ve bedenden müteşekkil bir varlık⁹⁵³ olduğunu beyan eder. İnsan bedensel yönü ile dünyevi ve sosyal ilişkilerini; ruhsal yönü ile de manevi yönünü, huzur ve ruhi olgunluğunu yürütür. İnsanın bu iki yönü birbiriyle iç içedir, özellikle insanın iç âlemi dış âlemine yansır. Çünkü dış âlem iç âlemin etkisinde ve emrindedir. Kur'an, zihinsel süreçlerini aktif olarak kullanan, olumlu davranışlar sergileyen, kendine yabancılaşmamış, öz varlığını yitirmemiş bir insan profilini hedefler. Bunun gerçekleşmesi içinde insanı öncelikle kendine ve çevresine yönlendirir, etrafında olup bitenleri gözlemlemesini ve anlamlandırmasını ister.⁹⁵⁴

Kur'an, öğrenme sürecindeki bu yöntem ve metodu uygulayamayanların, zihinsel işlevleri yerine getiremeyenlerin, düşünebilme özelliğini gereği gibi yerine getiremeyenlerin doğru netice verecek olumlu davranış sergileyemeyeceklerini söyler ve bunları eleştirir.⁹⁵⁵ Kur'an'ın ifade ettiği gibi kendisini ve çevresini anlama çabasında olmayanların, olumsuz davranışlar sergilemeleri kaçınılmazdır. Kendine ve çevresine yabancılaşan insanlar, kendi benliklerine yabancılaşırlar ve yaratılışlarındaki içsel zenginlikleri işlevsel hale getiremezler.⁹⁵⁶ Kur'an bu tip insanların, kalplerinin katılaşmış ve mühürlenmiş olduğunu beyan eder.⁹⁵⁷

Olumsuz davranışları süreklilik ve alışkanlık haline getiren kişinin olumlu davranışları yapma olasılığı azalır. İnsan sürekli ve alışkanlık haline getirdiği davranışlarını, zamanla normal bulur ve kendisine yanlış gelmez. Dolayısıyla tersi davranışları yapma olasılığı da azalır. Kur'an, insanın yaratılış özelliklerini ilk vahiyden itibaren Mekke dönemi boyunca verir. Amaç ise, insanın yaratılışındaki temel yönelimleri ve özellikleri geliştirmektir. İnsan, bu yönelimlerini geliştirmedeği sürece dış dünyadan alacak uyarımlarla kendisi ve

---

⁹⁵³ Hicr/29; Secde/39; Sad/72.

⁹⁵⁴ Mü'min/67; Ankebut/63; Hac/46; Rad/4.

⁹⁵⁵ A'raf/179.

⁹⁵⁶ M.Doğan Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.IX, (Haziran-2005), 89.

⁹⁵⁷ En'am/46; Casiye/23; Şura/24.

kendi dışındaki dünya ile gerçeklik algısından yoksun kalır. M.Doğan Karaçoşkun, bu bağlamda yatay hareketlilik gerçekleştirilmeden dikey hareketliliğin olmayacağını söyler. Mü'min olmanın ve derinlikli bir dini yaşantının gerçekleştirilmesinin temelinde dikey hareketlilikten önce yatay hareketliliğin yaşanması gerektiği yönündedir. Bu nedenle, Kur'an bağlamında öncelikle içsel donanımların geliştirilmesi ve olgunlaşması gerektiği üzerinde durur.⁹⁵⁸ Hem insanlık hem de inanan bir mü'min için düşünce ve ona göre davranış, Kur'an açısından büyük öneme sahiptir ki Kur'an'ın gönderiliş amacı da insanda olumlu bir düşünce ve davranış kazandırmadır.⁹⁵⁹

İnsan, sosyal bir varlık olduğu için bireysel davranışlar son derece önemlidir. Bu bağlamda davranışlar olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılır. Dolayısıyla insanın toplumda sergilediği olumlu ve olumsuz tutum ve davranışları nispetince değerli ve değersiz olur ve bu ölçütler doğrultusunda çevresinde muhatap bulur. Dolayısıyla burada davranışların ahlaki olup olmaması söz konusudur. Çünkü insanın nasıl davranması gerektiğinin cevabını ahlak/etik verir. Davranışların ahlaki olması toplumun huzuru için son derece önemlidir. Çünkü toplumsal olayların altında ahlaki davranışlar yatmaktadır. İnsanın ahlaki nitelikli davranışı, kendisi dışında girdiği insanlarla olan iletişimi ile kendini gösterir. Literatürde ahlaki davranışlar, insanın Allah'a karşı görev ve sorumlulukları, kendisine ve çevresine karşı sorumlulukları olmak üzere üç başlık altında değerlendirilir.⁹⁶⁰ Izutsu, bu konuda şöyle der;

Allah'ın ahlâki vasfı ile alakalı yahut bu vasfı anlatan kavramlar, insanın kendisinin yaratmış olan Allah'a karşı temel tutumunun çeşitli yönlerini tasvir eden kavramlar ve İslâm topluluğuna mensup olup bu topluluk içinde yaşayan bireyler arasındaki ahlâki ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallara ilişkin kavramlar.

---

⁹⁵⁸ Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, 89-90.

⁹⁵⁹ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 26.

⁹⁶⁰ A.g.e., 28.

Izutsu, bu üç grubun hiçbir şekilde birbirlerinden ayrı olmadıklarını, son derece yakın ilişki içinde olduklarını beyan ederek açıklamasını şöyle sürdürür:

*Kur'anî anlayışa göre Allah'ın ahlâki bir vasıfta olması ve insana karşı ahlâki davranması, insandan da ahlâki bir tarzda eylemlerde bulunmasının beklendiğini gösteren ciddi bir ihsası taşır. İnsanın Allah'ın fiiline olan ahlâki tepkisi, Kur'anî görüş açısından dinin kendisidir. Allah'ın insanlığa davranışına mukabil insanın da O'na karşı şu veya bu tür bir davranış göstermesi ve insanın, Allah'ın emir ve yasaklarına uygun olarak şu veya bu tür bir davranışta bulunması gerektiğini söylemek, hem ahlâki hem de dini öğreti niteliğindedir.*⁹⁶¹

İnsanın erdemli bir yaşam tarzını gerçekleştirmesini isteyen Kur'an, bunu gerçekleştirme yolunun insanın yaratılıştan gelen temel yönelimlere uygun davranarak, olumlu davranışlar sergilemesi yönünde olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Elmalılı Hamdi Yazır, Beled/10'uncu ayetin açıklamasında şöyle der:

*Bakara Suresi'nde geçtiği üzere Âdem'in günahı şeytanın aldatmasına kanmasından dolayıdır. Nefs-i emmare'nin kötülüğü emretmesi, fitrattan sapmanın neticesi ileler. Yani hayırlı ve faydalı olacağı zannıyla bir cahilliğin veya kötü terbiye ve alışkanlıktan dolayıdır. Bu bağlamda insanın olgunlaşması ve ilerlemesi, çok zalim veya çok zalim olması genel olarak mutlak surette yaratılışın bir gereği değil, sonradan oluşan sebep ve illetler sebebiyledir. Bunun içindir ki insan, terbiyesine ve kişinin iyiliğine ve kötülüğüne göre ahlakını güzelleştirebilir de bozabilir de. İnsan hayra ve şerre istidatlı olarak ikisine de sonradan olan sebep ve illete yürür ve hangisini kendine hedef edinirse ona gider. Nefs, emmare de olur, mutmainne de.*⁹⁶²

---

⁹⁶¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 4 bs., (Pınar Yayınları 2011), 62-63.

⁹⁶² Elmalılı, *Hak dini Kur'an Dili*, C.9, s.244.

Kur'an'ın merkezinde insan ve onun davranışları vardır. Kendini “*hidayet kaynağı*” olarak takdim eden⁹⁶³ Kur'an'ı Kerim'in amaçlarından biri, insana insanı tanıtmak ve bir karakter eğitimi sağlamaktır. Davranış ve karakter arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü evrende özel bir konuma sahip olan insan, davranışları ile evrende ve toplumda bir yer edinir ve bir kimlik kazanır.⁹⁶⁴ Toplum içerisinde davranış ve düşünceleri ile beşeri münasebetlerini geliştirir ve gerçekleştirdiği ilişkileri ile sürekli yeniden tanımlanır.⁹⁶⁵ İnsanın sergilediği tutum ve davranışlar, aynı zamanda insanın karakterini de ortaya koyar. Kur'an, bunu sağlamak için tarih süreci içerisinde insanın inişli ve çıkışlı yaşam serüveninde kıssalar yolu ile yüzlerce örnekler sunar ve normal-anormal insan tiplerinin psikolojik ve fiziki portrelerini çizer. Kur'an, sadece insanın bu dünyadaki davranışlarını ele almaz, onun ruhsal/manevi yönünü de ele alır ve onun ahlaki gelişimini sağlar. İnsan olarak hayatımızdan ve davranışlarımızdan sorumluyuz. Davranışlarımız bizim tercihimizdir. Bu nedenle insanın iradesi önemle bir rol oynamaktadır.⁹⁶⁶ Kur'an, insanın olumlu ve ahlaki davranışlar geliştirmesi için teorik bilgiler yanında Müslümanlara örnek olabilecek kişiyi de beyan eder; “*Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”⁹⁶⁷

---

⁹⁶³ Yunus/57.

⁹⁶⁴ Hüseyin Emin Sert, *Kur'an Açısından İdeal İnsan Portresi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S.2, (Elazığ, 2002), 113-114.

⁹⁶⁵ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 26.

⁹⁶⁶ Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 32; Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, 64.

⁹⁶⁷ Ahzab/21.

2.7.3.1 Mekki Ayetlerde İnsana Dair Olumlu Kişilik Özellikleri

2.7.3.1.1 Bilgiye ve Öğrenmeye Önem Vermek

“*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”⁹⁶⁸

Dünya dinleri, kültürleri ve medeniyetleri farklı olsa da İslam’da felsefi ve epistemolojik olarak “*bilginin mahiyeti*” üzerine hayli çalışma ve yorumlar yapılmıştır. Bunun en büyük etkisi ise Allah’ın Kur’an’da buna “*el-ilm*” ile karşılık vermesi ve seçkin, üstün, ayırıcı bir vasıf olarak bir rol verilmesidir. Kişilik kavramının formel bir tanımlaması olmadığı gibi bilgi kavramı hakkında da ittifak edilmiş bir tanım yoktur. Mevcut tanımlamalar farklı olsa da bunlar bilginin bütünlüğü içerisinde onun dış çephesini çizmektedir.⁹⁶⁹

Arapça “a-l-m” kökünden türetilmiş bir mastar olan bilgi, ilim kavramı ile ifade edilir ve Türkçe de “*bilmek*” veya “*bilgi*” anlamı ile karşılık bulur. Lügatte bilgi, “*şuur, eser ve alâmet, iki şeyi birbirinden ayıran alâmet, yola dikilmiş olan ve yolculara doğru yolu gösteren alâmet*” olarak tanımlanır.⁹⁷⁰ Bilgi, özne ile nesne arasındaki ilişkidir. Bilginin tam zıddı bilgisizlik anlamına gelen “*cehl*” kelimesidir. Bilginin bir tanımlamasının olamayacağına inanıldığını söyleyen el-Attâs, Allah’ın ilmi ile insanın bilgisi arasında bir ayırımın yapıldığını ve bu nedenle bilginin bizatihi Kur’an, şariat olarak sünnet, İslam, iman, ledünni ilim, hikmet, ma’rifet, nur, tefekkür anlamlarında anlaşıldığını ifade eder.⁹⁷¹ İslam literâtüründe genel de “*el-ilm*” ve “*el-marife*” olarak tanımlanan bilgi kavramı⁹⁷² ile doğal olarak insanın el-ilm (bilgi) hakkındaki bilgisi olarak anlaşılmaktadır.

Bilgi, insanın en önemli sıfatlarından biridir ve onun için ma’lum olan şeydir. Bilginin sınıflandırılarak tasnif edilmesi faydalıdır. Bu bağlamda insan için iki

---

⁹⁶⁸ Alak/1.

⁹⁶⁹ el-Attâs, *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 162.

⁹⁷⁰ Mustafa Bozkurt, Kelamcılarda Bilginin Tanımı Problemi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XII, S.1, (Sivas, 2008), 51.

⁹⁷¹ El-Attas, *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 163.

⁹⁷² Necip Taylan, *Bilgi*, DİA, C.6, (1992), 157.

tip bilgi bulunmaktadır: Birincisi ruhun gıdası ve ruh için gerekli olan bilgi; diğeri ise bireyin dünyevi yaşantısındaki pragmatik gayelerini tatmin edebileceği araç konumunda olan bilgidir. Birinci çeşit bilgi vahiy kanalı ile insana ulaşan, Allah tarafından verilen bilgidir. Bu da Kur'an'dır. Ona dayanmayan hiç bir bilgi insanlığa rehber edemez. Yüce Allah, her daim insan ile irtibatını kesmez, ihsanı ve hayrı ile ona her zaman doğruyu gösterir. Bu bağlamda Kur'an başlı başına bir bilgi'dir. Kur'an'ı bize getiren de Resulullah'tır. Onun hayatı ise en mükemmel ve en güzel Kur'an'ın tefsiridir.⁹⁷³

*“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”*⁹⁷⁴

Ayette de ifade edildiği üzere, insan yaratılmışların en değerlisidir. Çünkü maddi ve manevi en güzel yapıya sahip olan insanı hayvandan ayıran gösterge ve ölçüt, onun akıllı, düşünen bir varlık olması ve bu özellikleri sayesinde bilgi elde etmesi, bu elde ettiği bilgiyi kullanmasıdır. Nitekim bu özelliklere sahip tek varlık insandır. Bu, onu Allah'ın gözde varlığı konumuna getirmiştir. Kur'an, Hz. Âdem'in yaratılışını birçok ayette ifade eder. Bu ayetler değerlendirildiğinde insanın şahsına munhasır bir varlık olduğu anlaşılır. Onun bu özelliği, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e tüm bilgileri öğretmiş olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁷⁵ Yüce Allah, melekleri dener, insan ile mukayese eder ve sonuçta insanın üstünlüğü ortaya çıkar. Sonuç, meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi ile neticelenir. Hz. Âdem'in meleklerce kabul edilişi, insanın bilen ve öğrendiklerini kavrayan bir varlık olmasından dolayıdır. Onu da üstün kılan bu özelliğidir. Bu üstünlük, insana verilen ilim ve bilgeliğin, öğretim ve bilginin sonucudur. Çünkü insanı hayvandan ayıran gösterge ve ölçüt bilgidir. İnsanın yaşam tarzını ve biçimini hayvanın hareketlerinden ayıran gösterge ise insanın kendini bilmesidir.

---

⁹⁷³ El-Attas, *İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, 163.

⁹⁷⁴ İsrâ/70.

⁹⁷⁵ Bakara/31.

“Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür, yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”⁹⁷⁶

Akıl, bilgiyi elde etmeyi ve kullanabilmeyi sağlayan yetidir. İnsan, bilgi sayesinde çevresindeki olan bitenlere bir anlam verir. Zekâ, sonradan kazanılmış bir şey değildir. Doğuştan gelen bir yetenek ve özelliktir. İnsan zekâsını ne kadar etkin kullanırsa, o derece bilgi ve tecrübesi artar. Buna bağlı olarak ahlaki yargılarında hesaba katacağı faktörleri de artar. Böylece insanın tecrübesi ve bilgisi arttıkça tutum ve davranışları da o nispette olgunluğa erişir. Olaylara ve olgulara farklı açılardan bakabilme ve değerlendirebilme olanakları artar. Bu nedenle insandan olgun, kaliteli tutum ve davranışlar isteniyorsa, eğitime önem vermeli ve düşünme kapasiteleri geliştirilmelidir. Çünkü düşünce iyi kullanıldığı takdirde kesin sonuçlara ve doğru bilgiye ulaşılır.⁹⁷⁷ Nitekim kişinin şahsiyetini oluşturup geliştirebilmesi, sosyo-kültürel hayatta nelere değer verip vermeyeceği, neleri kabul edip etmeyeceği, nelere katlanıp katlanamayacağı gibi konularda karar verebilmesi için öncelikle bilgilenmesi ve kültürlenmesi gerekmektedir.⁹⁷⁸ Yani şahsiyetin oluşumu için bilgi şarttır. Kur'an'ın bu bağlamda ilk ayetinin, *oku, düşün, bil, öğren, tebliğ et* gibi manalara gelen “*oku*” kelimesi ile başlaması da Kur'an şahsiyetinin “*bilgi*” ile başladığını gösterir.

Bilgi ve öğrenme insana hiç şüphesiz mutluluk getirdiği gibi hayatı başarılı bir şekilde yaşama imkânı da sunar. Hayat içerisinde olumlu ve olumsuz örneklerin olması kaçınılmazdır, fakat önemli olan mutlak bilgi kaynaklarını keşfedebilmektir. Bununla beraber bu mutlak bilgi kaynakları ile iman ve akıl gücü arasında sürekli bir irtibat sağlandığı takdirde hayat anlam bulacaktır. Tarih bir tecrübe birikimidir. Bu nedenle yüce Allah, Alak-Müddessir-Mesed-Tekvir-A'la-Leyl- surelerinde tabiattaki varlıklara, düzenliliğe işaret ederek

---

⁹⁷⁶ Zümer/9.

⁹⁷⁷ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 79.

⁹⁷⁸ Habil Şentürk, *Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.20, (Isparta, 2008), 221.

Kureyşlilerin, Resulullah'ı ve nübüvvetini kabul etmelerini ve ahiret inancının doğruluğuna yönelik dersi çıkarmalarını istemektedir. Bunu sağlamak için de evrendeki düzenliliğe işaret eder. Bu nedenle bu surelerde varlıklara yemin edilir. Çünkü evrendeki düzenliliği ifade eden bu varlıklar, yaratıcıya da işaret etmektedirler.⁹⁷⁹

İmanın elde edilmesinde bilginin önemi büyüktür. Bu nedenle iman ve bilgi kavramları birbirleri ile önemli ölçüde alakalı kavramlardır. Bilgi, imanın sebeplerindendir. Bilgi gerçekleştiği takdirde iman da gerçekleşir. Tabi bu, her zaman geçerli ve zorunlu değildir. Bilginin olmasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı imanın gerçekleşmediği vakidir. Kur'an, sürekli ilim ve bilgi kavramları üzerinde durur. Çünkü öncelikle Müslüman bir şahsiyet oluşturmak, itikadi gerçekleri bilmek, tanımak ve tasdik etmek ve sonra da gereği gibi amel etmekten geçer. İnsanın bir şeylere inanması için, inandığı şey hakkında öncelikle bilgi sahibi olması gerekir. İnsan ancak hakkında bilgi sahibi olduğu şeye inanır. Bu nedenle bilgi ile iman arasında güçlü bir bağlantı vardır. İman, insanın hayatını derinden etkilediği için iman bilgiden uzak değildir.⁹⁸⁰ Bu bilincin idrakinde olan insan ancak bilgi, düşünce ve davranışları arasında bir ahenk kurabilecektir. İnsan kalbi ile dili arasında bir çelişki yaşıyorsa bu ona zarar verir. Dolayısıyla bu çelişki ve ikilemden kurtulamadığı takdirde kişilik ve kimliğini oluşturamaz. Bu nedenle bilginin değeri, Kur'an'ın vahyedilen ilk ayetine konu olmuştur.

“Oku, kalemle öğreten insana bilmediğini bildiren Rabb'in, en büyük kerem sahibidir.”⁹⁸¹

Kur'an, mutlak bilginin Allah'a mahsus olduğunu ifade eder.⁹⁸² Dolayısıyla Allah'tan başka kimse hakikatleri tam olarak bilemez. Kur'an, insan bilgisinin

---

⁹⁷⁹ Cabiri, *Fehmü 'I Kur'an*, C.1, s.55.

⁹⁸⁰ Hüseyin Polat, *Kur'an Ayetleri Işığında İman-İlim İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.1, S.2, (Güz 2010), 183.

⁹⁸¹ Alak/1-3.

⁹⁸² En'am/59.

de bu kaynaktan çıktığını ve kendi görselliği içinde birtakım derecelere ayrıldığını ifade eder.⁹⁸³ İnsanın bilgileri nisbidir. Çünkü külli hakikat açısından dünya hayatı boyunca tüm bilgileri, ilimleri kavrayamaz. Eşyanın hakikatine ulaşmak için derinlemesine bir inceleme yapmak gerekse de tamamen çözülemeyecek şeylerin kalacağı şüphesizdir. Kur'an bunu en güzel şekilde ifade eder: “*Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır.*”⁹⁸⁴ Ünlü dilbilimci Firuzâbâdî ilim konusunda özetle şunları söylemektedir:

*Bilgi, yaşantıdan daha hayırlıdır. Çünkü bilgi sayesinde yaşantıda değişiklik olur. Bilgi sayesinde yaşantı hakkında hüküm verilir. Bilgi yol gösterir. Yaşantı ise uyar. Bilgi yaşantıya eşlik etmediğinde sahibini felaketlere götürür. İlim hem dünyayı hem de ahireti kapsar. Düzgün yaşamın temeli bilgiye dayanır. İlim peygamberlerin mirasıdır. Âlimler ise bilginin mirasçılardır. İlim kararan kalbin nurudur. Şaşırانların delili, gözlerin nuru ve kalbin hayatıdır. İlim şek ile yâkini, hak ile batılı, hidayet ve sapıklığı birbirinden ayıran otoritedir. İlim sayesinde Allah bilinir ve ilim sayesinde ona ibadet edilir. İlim bir hazinedir ve ona sahip olan fakir değildir. İlmin himayesine giren kaybetmez. İnsanın ilme olan ihtiyacı yeme ve içmeye ihtiyacından daha fazladır. Çünkü insan ilme her nefeste ihtiyaç duyar.*⁹⁸⁵

İnsanın hem Allah'ın hem de insanların nezdinde kıymetini ve şerefini artıracak olan ilim ve bu ilimdeki artıştır. Bu nedenle insani bir varlık olmamızdan dolayı herşeyin hakikatini kavrayamayacak olsak da ulaşabileceğimiz hakikatlere ulaşabilme çaba ve gayretini göstermeliyiz. İlim, insanın kendisini, çevresini ve Rabb'ini tanımasını sağlayacak bir değer ve aynadır. Birçok küskünlükler, kırgınlıklar, yanlışlıklar gibi tüm olumsuzluklara kaynaklık eden bilgisizlik, bilgiyi doğru kullanmamak ve bunun sonucunda meydana gelen cahil davranışlardır.

---

⁹⁸³ Rahman/55; Alak/5; İsra/36-39, 85.

⁹⁸⁴ Yusuf/76.

⁹⁸⁵ Firuzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâîfi'l-Kitabi'l-Azîz*, Beyrut, ts., IV, 91.

Bugün UNESCO verilerine göre Türkiye, kitap okuma oranında 86'ncı sırada yer almaktadır.⁹⁸⁶ Ayrıca TÜİK verilerine göre, Türkiye'de kitap okumaya ayrılan zamanın günde 1 dakika olduğu ve kitap okumak, Türk insanının ihtiyaç listesinde 235'inci sırada yer aldığı ifade edilmektedir.⁹⁸⁷ Bu verilerin doğrultusunda bugün, dini ve ahlaki değerlerin insanlar için bir kıymetinin kalmamasının ve ahlaki yozlaşmanın yaşanmasının en büyük nedenlerinden biri, kitap okumama olsa gerek. Hâlbuki İslam dini, öldükten sonra dahi insanın derecesini arattırmaya vesile olacak bir kazancı, Resulullah'ın sözlerinde bildirmektedir: “*İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı kesilir; Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından duâ eden hayırlı evlât.*”⁹⁸⁸ Bu bağlamda Kur'an, bir mü'min'in Yüce Allah'tan ne istemesi gerektiğine ışık tutar. “*(Resûlüm) de ki: Rabbim, ilmimi artır!..*”⁹⁸⁹

2.7.3.1.2 Maddi ve Manevi Temizliğe Önem Vermek

“*Elbiseni temizle!*”⁹⁹⁰

İlk nazil olan surelerden biri olan Müddessir suresinde “*Elbiseni temiz tut, günahlardan uzak dur!*” buyurulması, Kur'an'ın maddi ve manevi temizliğe verdiği önemi gösterir.⁹⁹¹ Ayette geçen “*rucz*” ve “*siyab*” kelimelerinin manalarına bakacak olursak; *Rucz*; *pislik, akıldışı hareket, çirkin günah* anlamlarına gelir. Kur'an, *rucz* kelimesini dokuza yakın yerde *murdar nesne, dikili taş, fal okları, ilahi azap, put, domuz eti* gibi anlamında kullanmıştır. *Siyab* ise elbise manasına gelmektedir. Cabiri⁹⁹² ve Mevdudi gibi bazı müfessirler, *siyab* kelimesini maddi anlamda alarak temizleme emrinin maddi kirle alakalı olduğunu ifade etmişler ve Mevdudi, “*beden ve elbisenin temizliği ile ruhun*

---

⁹⁸⁶ Dünya haberleri, cnnturk.com [06.11.2017].

⁹⁸⁷ Bağımsız İnternet Gazetesi, t24.com.tr [13 Kasım 2016].

⁹⁸⁸ Cami'üs-Sağır, C.1, s.270, Hadis no:533.

⁹⁸⁹ Taha/114.

⁹⁹⁰ Müddessir/4-5.

⁹⁹¹ Mustafa Çağrıncı, “*Temizlik*” DİA, C.40, (2011), 427-428.

⁹⁹² Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.1, s.28.

temizliği birbirilerinin gerekleri olduğunu temiz bir ruhun pis bir beden ve pis bir elbise içinde kalamayacağını” ifade etmiştir.⁹⁹³ Fakat ilk mufessirlerin çoğunluğu “*kalbini kutlklerden arındır*” anlamını vermiştir. Bu mufessirlere göre bundan kastedilen ise, Resulullah’ın gönlünün her zaman temiz olduğu ve bu emrin, temizliği devam ettirme, öz benliğini sürekli temiz tutma bağlamını taşıdığını ifade ederler. nkn bu mufessirlere göre, tevhidi yayma görevini yerine getirme sürekli temiz, sürekli ktlklerden arınmiş bir gönül ile ancak mümkündür. Söz konusu ayetten beden ve elbise temizliğinin anlaşılması mümkün olsa da daha çok kinaye yolu ile benliğin arındırılması, kalbin ktlklerden uzak kalması anlamında yorumlanmıştır.⁹⁹⁴ Bu bağlamda ayetin tefsirinde Elmalılı şöyle demektedir:

Siyab (giysi) kelimesi nefisten veya kalpten kinaye olmak üzere birçok mufessir ayeti, kendini veya kalbini gnahtan, haksızlıktan temiz tut, kirli huylardan sakın, öğütlerinin kabul edilmesini sağlayacak olan güzel ahlak ile ahlaklan” diye manevi ve ahlaki temizlik ile tefsir etmişlerdir. Fakat kinaye hakiki manasında kastedilmesine engel olmadığı için bu şekilde bir tefsir aynı zamanda gerek bedenin gerek elbisenin maddi temizliğinin emredilmiş olmasına mani değildir. Taharet ve nezafet kelimesi dilimize temizlik manasında tercüme edilmiştir. Taharet, nezafetten daha genel olarak maddi-manevi temizliği kapsar.⁹⁹⁵

Mufessirler müddessir suresinde yer alan “uzak durma” eylemine birbirinden farklı yorumlar; *pislikten kaçınıp uzaklaş*,⁹⁹⁶ *pislikten kaçın*,⁹⁹⁷ *irkin*

---

⁹⁹³ Mevdudi, *Tefhimu’l Kur’an*, ev. M.Han Kayani vd., (İnsan Yayınları, İstanbul 1987), C.6, s. 469.

⁹⁹⁴ Elif Yılmaz, *Müddessir Suresinin Din Eğitimi Açısından Yorumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2009), 15-16.

⁹⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, C.8, s.459.

⁹⁹⁶ Mevdudi, *Tefhimu’l Kur’an*, C.6, s.470.

⁹⁹⁷ Süleyman Ateş, *Kur’an’ı Kerim’in Yüce Meali*, (Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Eylül, 1990).

*davranışlardan uzak dur,*⁹⁹⁸ *azaba sebep olacak günahattan artık uzak ol,*⁹⁹⁹ *bütün pisliklerden kaçın,*¹⁰⁰⁰ *pislikten sakın,*¹⁰⁰¹ *şirkten uzak dur,*¹⁰⁰² vermişlerdir. Önceki ayetler dikkate alındığında mana, şirkin pisliğini içermekte olup, manevi pisliği ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında değerlendirecek olursak, Kur'an'ın ilk dönem Mekki ayetlerinde, bir insanın öz benliğini ve manevi yönünü maddi ve manevi kirlere uzak tutması konusu yer almaktadır.

İslam dini temizliği; manevi temizlik, maddi temizlik ve ahlak temizliği olarak üç kategoride değerlendirir. İslam literatüründe temizlik ile ilgili üç kavram önemlidir: taharet, nezafet ve zerafet. Taharet, temizliktir. Kur'an'da temizlik karşılığında en çok kullanılan kavram olup, on dokuz yerde geçer. Üçünde hadesten tahareti, sekiz yerde günahlardan, ahlaki ve manevi kirlere temizlenmeyi, diğerlerinde ise hem maddi hem de manevi temizliği ifade eder. Nezafet ise, daha ileri düzeyde temizliği ifade eder. Elmalılı nezafeti maddi ve manevi temizlik olarak tarif etmiştir. Zerafet ise, temizlikte bir zevk ve inceliği ifade eder.¹⁰⁰³ Bu temizlik, zevk sahibi olan bir kimsenin temizliği, yani Müslüman'ın yapacağı en üst seviyedeki temizliktir. Mesela bir mü'minin namaz kılariken en üstün temizliği budur. Öyle ki bir mü'min kıyafetini en güzel bir şekilde koruyarak güzel ve ütülü olmasına özen göstererek namazına durmalı ve onun bu duruşuna başka biri gibta ile bakmalıdır. Yüce Allah, bu üstün temizliğe ve zerafete işaret eder. “*Her namaz kıldığınızda süslerinizi takın*”¹⁰⁰⁴

---

⁹⁹⁸ Seyyid Kutup, *Fizilalil Kur'an*, C. 15, s.347.

⁹⁹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, (Genel Dağıtım-Nesa A.Ş), C.8, s.3884.

¹⁰⁰⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (İşaret Yayınları, Eylül 1999), 1204.

¹⁰⁰¹ Elmalılı Muhammed Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.8, s.457.

¹⁰⁰² Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Kur'an Yolu*, Türkçe Meal ve Tefsir, çev. Hayreddin Karaman vd.,(Ankara, 2014), 493.

¹⁰⁰³ Hüseyin Atay, Temizlik ve Çeşitleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXIV,(1981), 57.

¹⁰⁰⁴ Araf/31.

Nitekim Resulullah, temizliğe çok dikkat eder ve hoş kokular sürerdi. Onun bu özelliği temizlikteki ziynet ve zerafetini gösterir.¹⁰⁰⁵

Kur'an, ilk ayetlerinden itibaren temizliğe önem vermiştir. Bu ayette maddi ve bedeni temizliğe öncelik verdiğinin anlaşılmış olacağını ifade eden Hüseyin Atay, “*Rabb’ini yücelt*” ayetinin “*elbiseni temizle*” ayetinden önce geldiği için öncelikle manevi temizliğe işaret etmiş olduğunu ifade eder.¹⁰⁰⁶ İslam dinine göre manevi temizlik, temizliğin başı ve bütün ibadetlerin temelidir. Bu temizlik olmadığı takdirde ibadetlerin ve duaların Yüce Allah katında bir ehemmiyeti yoktur. Manevi temizlik insanın iş, davranış ve eylemlerinden doğar. İnsanın eylemleri bir başka nesne ve varlığa yansır. Dolayısıyla insandan neşet eden eylemler, başka bir varlıkta son bularak ona etki eder ve iz bırakır. Dolayısıyla insan ve başka bir varlık arasında bir ilişki meydana gelir. Bu ilişkiyi kuranda bizzat insanın kendisidir. Bu ilişkiye verilen hüküm, onun nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koyar ve verilen hükme göre, ilişkinin kurulması gerekli veya yasak olur. Dini terminolojisinde bu ilişki gerekli ise farz, yasak ise haram sayılır.¹⁰⁰⁷ Resulullah bu konuda şöyle buyurmuştur:

*Helal olan şeyler açık ve bellidir. Haram olan şeylerde açık ve bellidir. Bu ikisinin arasında haram veya helal olduğu bilinmeyen şeyler vardır. İnsanların çoğu bunları bilmez. Bu şüpheli şeylerden sakınan, dindarlığını şüpheden uzak tutmuş olur.*¹⁰⁰⁸

Yüce Allah, helal ve harama riayet etmede ölçütler koymuştur ki bu kulluğun ölçüleridir. Bu ölçü sınırlarını aşanlar, Allah’ın rahmetini umamazlar. Nitekim helal ve haram yetkisi, Yüce Allah’a ve Resulüne ait bir yetkidir. Bu konuda

---

¹⁰⁰⁵ Atay, *Temizlik ve Çeşitleri*, 59.

¹⁰⁰⁶ Hüseyin Atay, Kur’an ve Temizlik, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, (Kayseri-1985), 13-62.

¹⁰⁰⁷ Hüseyin Atay, *Temizlik ve Çeşitleri*, 60-61.

¹⁰⁰⁸ Buhari, S.60, C.1, Hadis numarası.48.

Yüce Allah, net bir şekilde inananları uyarmıştır.¹⁰⁰⁹ Bu ölçüler, mü'min karakterinin sınırlarını çizmede önemli ifadelerdir.¹⁰¹⁰

*“Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu Ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.”*¹⁰¹¹

İlk dönem Mekki sureler incelendiğinde, şahsiyet terbiyesinin oluşturulmasında ve vahyin gönüle yerleştirilmesinde takip edilen yol, öncelikle nefsin kötüye açık olan kısmının etkisinden kurtulmasını sağlamaktır.¹⁰¹² Bir diğer yol ise nefsi kötülüklerden ve kötü niyetlerden temizlemektir. Bu temizlik olmadan kişi ne Allah'ın sevgisine ne de ilahi talime ulaşır. İlim öğrenmede ve ilmi derinliklere vakıf olmada kalp temizliği şarttır. Nitekim dua ve ibadetin kabulü helal yemek, içmek ve giyinmeye dayanır. Resulullah bu konuda şöyle buyurmuştur: *“ Yüce Allah temizdir. O, temiz olandan başkasını kabul etmez. Allah peygamberlere neyi emretmiş ise, aynı şeyi inanan kimselere de emretmiştir.”*¹⁰¹³ Nasıl ki insan, üstünü başını, oturduğu yeri ve yaşadığı çevreyi temiz tutmaya çalışıyor ise ibadet ve dualarının kabul olması içinde manevi pislikten, kirden, haram yiyip içmekten, giyinmekten uzak tutması gerekir. Bu olmazsa maddi temizlik insanın ibadetinin kabul olmasına yeterli değildir.¹⁰¹⁴ İlk dönem Mekki surelerde manen temizlenmeyi ifade eden zekat kökünden çeşitli kelimelerin sıkça yer alması dikkat çekici bir unsurdur. Buna göre Yüce Allah; *“nefsini arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle kirleten ise hüsrana uğramıştır.”*¹⁰¹⁵ ve *“Kim temizlenirse kendi iyiliği için temizlenmiş olur.”*¹⁰¹⁶ buyurmuştur.

---

¹⁰⁰⁹ Nahl/116.

¹⁰¹⁰ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015), 286.

¹⁰¹¹ Mü'minun/51.

¹⁰¹² Şems/10.

¹⁰¹³ İmam Muhyiddin En-Nevevi, *Sahih-i Müslim Şerhi*, el-Minhac, Karınca&Polen Yayınları, Mart 2016, C.5, s.128, Hadis no:2343.

¹⁰¹⁴ Atay, *Temizlik ve Çeşitleri*, 62.

¹⁰¹⁵ Şems/9-10.

¹⁰¹⁶ Fatır/18.

Maddi temizlik: fertlerin temizliği, toplumun temizliği ve çevrenin temizliği olmak üzere üç farklı sahada değerlendirilmektedir. Fertlerin temizliği, kişinin kendi temizliğidir ki İslam buna çok önem vermiştir. Namaz bir Müslüman için yerine getirilmesi gereken farz ibadetlerden biridir. Yüce Allah, bu görevi maddi temizlik üzerine oturtmuştur. Böylece İslam dini, temizliği dinin en önemli ibadetlerinden olan namazın ön şartı kılmış ve temizliği de dini bir ibadet ve görev olarak farz kılmıştır. Toplumun ve çevrenin temizliği insana değer verilmesinin bir sonucudur. Bu nedenle gerek devlet kuruluşları gerekse fertler buldukları kurum ve kuruluşlarda, yaşadıkları muhit ve çevre de gereken temizliği ve titizliği göstermelidirler. Bir Müslüman'ın bulunduğu ve geçtiği yerde izi olmalıdır. İnsanları iğrendirecek derecede hiçbir yeri pis ve kirli bırakmamalıdır.

İslam literatüründe temizliğin üçüncü boyutu “*ahlak temizliği*” olarak ele alınır. Ahlak kelimesinin tekili “*huluk* veya “*halk*” kelimesi olup, Türkçe karşılığı yaratmadır. Ahlak, “*seciye, huy, tabiat*” anlamına gelir. Sözlüklerde insanın fiziki yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimesi çoğunlukla kullanılır.¹⁰¹⁷ Ahlak, insanın iyi ve kötü olarak nitelendirilmesine yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisi ile ortaya koyduğu davranışların bütünüdür.¹⁰¹⁸

İslam dini ahlak üzerine kurulmuştur. Yüce Allah, Resulullah'a “*sen üstün bir ahlak üzeresin*” diye seslenmiştir.¹⁰¹⁹ Resulullah da “*ben üstün ahlakı tamamlamak için gönderildim*” buyurmuştur.¹⁰²⁰ Kur'an, insanı manevi temizliğe götürecektüm ahlaki ilkeleri açıklamıştır. Bu ahlaki ilkelerin başında da temizlik gelmektedir. Bunun dışında Mekki surelerde yer alan ahlak temizliği ile ilgili ilkeler ve prensipler, Kur'an'da yer yer açıklanmıştır.

---

¹⁰¹⁷ Mustafa Çağrı, “*Ahlak*” DİA, C.2, (1989), 1.

¹⁰¹⁸ A.g.e., 1.

¹⁰¹⁹ Kalem/4.

¹⁰²⁰ Camius-sağır, C.2, s.65, Hadis no.1422.

2.7.3.1.3 Güzel Ve Temiz Giyinmek

“Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin)...”¹⁰²¹

Arapça bir kelime olan kiyâfe, sözlükte “birinin peşinden gitme, çocuğun fiziki özelliklerine bakarak nesebini tesbit etme” anlamlarına gelir. İnsanın giyim ve kuşamı, kişiliğinin ve geleneğinin takip edildiğini göstermesi bakımından “kiyafet” denilmiştir.¹⁰²² Yani kıyafet hem insanın asıl bedenini örten elbise manasında kullanılmış hem de kişinin ruh dünyasını yansıtan bir ayna olarak kabul edilmiştir. Arapların nezdinde elbise korunaktır. Kur’an, insanın bedenini örtme ve koruma amaçlı giyinen şeyi libas, olarak niteler.¹⁰²³ Libas, asıl bedenın şeklini bakışlardan uzak tutmak, saklamak manasına gelir.¹⁰²⁴

Kıyafet fiziki, etik ve estetik açılardan önemli olan tabii bir ihtiyaçtır. Kur’an’a göre elbise bir süs, bir güzellik unsurudur. İnsanın örtünmesi için verilmiştir. Libas, haya duygusu ve takvada önemli bir kavram ve unsurdur. Çünkü Kur’an’a göre çıplaklık, haya ve edep duygularını, takvayı yok eden bir unsurdur. Kur’an, kıyafetin sıcak ve soğuğa karşı vücudu koruyan bir nimet olduğunu da vurgular.¹⁰²⁵

Aynı zamanda giyim-kuşam insanın dünya görüşünü yansıtan sembollerden biridir. Kültürden kültüre ve gelenekten geleneğe farklılık gösterir. Kılık-kıyafet bir ülkenin, bir devrin, bir kişinin özelliklerini belirleyen, uygarlığın değişimlerini yansıtan bir unsurdur. Bu nedenle, bireyler toplumun ahlaki değer yargılarının biçimlendirdiği giyim tarzından farklı giyinemez. Aksi takdirde toplumdan dışlanır ve eleştirilere maruz kalır. Bununla birlikte insanların giyim kuşamlarındaki tercihlerini belirleyici unsurlardan biri de din olgusudur.¹⁰²⁶

---

¹⁰²¹ Araf/31.

¹⁰²² Nebi Bozkurt, “Kıyafet” DİA, C.25, (2002), 509.

¹⁰²³ Hac/23; Fatır/33.

¹⁰²⁴ Bozkurt, “Kıyafet”, 508-510.

¹⁰²⁵ Nahl/81.

¹⁰²⁶ Emine Gümüş Böke, İslam Hukukunda Kıyafet-Örtünme ve Kıyafetler Üzerindeki Resim ve Yazıların Durumu, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Yıl.II, S.3, (2017), 20.

Cahiliye döneminde kılık-kıyafet, giyim-kuşam erkek ve kadınların toplum içindeki yerlerine ve durumlarına göre biçimlenmekte idi. Kadınlar, kendi bölgesel ve geleneksel anlayışlarına göre ve kocalarının, efendilerinin istekleri doğrultusunda giyinirlerdi. Bilhassa erkeklerin daha fazla dikkatlerini ve cazibelerini çekmek adına güzelliklerini ve ziynetlerini sergilerlerdi. Elmalılı, cahiliye dönemi kadınlarına karşı bir hürmetin, bir örtünme ve tesettürün olmadığını, kadınların erkeklerin dikkatlerini çekecek tarzda giyindiklerini ifade etmektedir.¹⁰²⁷ Süleyman Ateş ise, örtünmenin Araplar arasında köklü bir geleneğe sahip olduğunu ve örtünmeyi orijinal olarak İslam dininin getirmediğini beyan eder. Toplumda hür kadınlar, özellikle örtünenler arasındadır. Cariyeler ise çalışmak zorunda kaldıklarından dolayı örtünmediklerini ifade eder.¹⁰²⁸

İslam, önceki şeriatlerde mevcut iyi ve güzel gördüğü birçok hükmü ve cahiliyedeki birçok uygulamayı aynı ile veya düzenleyerek ibka etmiştir. Harun Öğmüş, cahiliye döneminde örtünmenin namus anlayışı gereği veya sıcaktan yüzleri kavrulmasın, cariyelerden ayrılısın seçilsin, hürmet görsün diye bazı hanımların yüzlerine peçe taktıkları ve örtündüklerini söyler.¹⁰²⁹

İnsanın psikolojik temelini oluşturan ve doğasında var olan duygulardan biri estetik duygusudur. Estetik, *güzellik duygusu, güzelliğin bilimi, seslerin, renklerin, şekillerin ahenginden doğan bir hoşlanma, beğenme hali ve bu konularla ilgili bilim dalı olarak tarif edilmektedir*. İnsan, bu duygu sayesinde seslerin ahenginden şiir ve müzik, şekillerin ahenginden mimari, heykel ve grafik, renklerin uyumundan resim, ebru, tezhib gibi sanat dallarını geliştirmiştir. Bu sanat faaliyetleri insana coşku, hayranlık, takdir duygularını uyandırdığı, geliştirdiği gibi insanın hem ruhsal açıdan doyumunu sağlamaktadır, hem de duygu, düşünce, bilgi, irade gibi çeşitli yönlerini

---

¹⁰²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.4, s.30-31.

¹⁰²⁸ Süleyman Ateş, *İslamda Tesettür*, İslam'ın Işığında, (T.D.V Yayınları, Ankara, 1998), 81.

¹⁰²⁹ Öğmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, 205.

geliştirmektedir.¹⁰³⁰ Aynı zamanda estetik duygusu, insanı psikolojik ve ruhsal açıdan iyi hissetmesini sağlar. Bu nedenle insanın kendine özen göstermesi ve kılık-kıyafetinde estetik ve zerafete dikkat etmesi, kendi psikolojisi açısından önem taşımaktadır. Nitekim İslami davetin ortalarında inen A'raf/31'inci ayetinde, Yüce Allah'ın güzel ve temiz giyinmeye vurgu yapması dikkat çekici bir noktadır. İslâm, cemiyet içine çıkıldığında giyim ve süslenmede israfa kaçmadan itidali koruyarak dengeli bir şekilde güzel giyinmeyi, süslenmeyi, dış görünümü güzelleştirmeyi teşvik etmiştir. Müslüman'ı her şeyi bırakıp sadece kıyafet ve görünüm ile ilgilenecek derecede aşırılığı ise yasaklamıştır.¹⁰³¹

Resulullah, bir heyet gelse en güzel elbiselerini giyer, ashabının ileri gelenlerine de bunu teşvik ederdi. İslâm, ifrat derecesine ulaşmadığı sürece güzel giyinmeyi ve süslenmeyi mubah kılarak teşvik ettiği güzel bir ziynettir.¹⁰³² Resulullah'ın ashabından bir grup onu kapıda beklerken, evde bir su küpüne bakıp saçını sakalını düzeltmeye başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Aişe (ra), “sende mi bunu yapıyorsun, ey Allah'ın Resulu” deyince, Peygamberimiz; “*Evet, birisi kardeşlerinin yanına çıkacağı zaman kendisini hazırlasın. Çünkü Allah güzeldir ve güzeli sever.*”¹⁰³³ buyurmuştur. Giyim kuşamına dikkat edip, güzel ve hoş görünmeye dikkat eden Eb Hanife, bir gün mescidde giyim ve kuşamına dikkat etmeyen eski bir elbise ile oturan arkadaşını görür ve ona yeni bir elbise alması için para verir. Adam kendisinin zengin olduğunu paraya ihtiyacı olmadığını söyleyince Ebu Hanife; *Allah, nimetinin eserinin kulu üzerinde görünmesini sever*” hadisini bilmez misin diyerek, din kardeşinin sana acımaması için kıyafetini değiştirmesi gerektiğini söyler. Müslümanlar kalplere tesir edebilmeleri ve İslam'ı tebliğ edebilmeleri için güzel kıyafetli, güzel görünümlü, kibar, zarif olmaları ve başkalarına cazip görünmeleri gerekir.¹⁰³⁴

---

¹⁰³⁰ Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psiko-Sosyal Açından Bir Bakış*, 111.

¹⁰³¹ M.Ali Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 15 bs., (Risale Yayınları, 2016), 43-44.

¹⁰³² A.g.e., 43-44.

¹⁰³³ En-Nevevi, C.2, s.20, Açıklama.

¹⁰³⁴ M.Ali Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 45.

2.7.3.1.4 Sabırlı ve Kararlı Olmak

“Çektiğin sıkıntıyı o kadar büyütme. Rabbin için sabret.”¹⁰³⁵

Kur’an’ın kendine özgü kullandığı temel kavramları vardır ki bunlardan biri de sabır kelimesidir. Kur’an’ın doğru anlaşılması ve günlük hayatta uygulanabilmesi için, Kur’an’da geçen bu temel kavramların ne anlama geldiğini ve ne maksatla kullanıldığını iyi bilmek ve anlamak gerekir. Nitekim yanlış yaklaşımlar, algılamalar ve uygulamalar baş göstermeye başlar. İslam inanç sistemini yakından ilgilendiren sabır kavramı, insanın, hayatının her safhasında ihtiyacı olan bir duygudur. Fakat tarih süreci içerisinde, Kur’an’ın verdiği anlam yitirilerek yanlış anlaşılan temel kavramlardan biri olmuştur. Kur’an’da tavsiye edilen bir erdem olarak kabul edilen sabır,¹⁰³⁶ bela ve musibetlere karşı cesaret, kararlı, dayanıklı, zorluklara karşı çaba ve gayreti ifade ederken, halk arasında daha çok bela ve musibetlere karşı boyun eğmek, çaba ve gayret göstermeden eli kolu bağlı kalarak hiçbir şey yapmadan rıza göstermek, tembellik ve acizlik göstermek anlamında kullanılmıştır.¹⁰³⁷ Halbuki sabır, yaşadığımız sorunu önce kabullenip, sonra çözümü yönünde çaba sarf etmek ve sorunun çözümü için uyguladığımız faaliyetlerin sonucunu beklemek olarak tanımlanır. Bu bağlamda sabır, aktif bir süreci ifade eder. Tahammül de ise duyguları bastırma, edilgen ve uysal olma vardır. Birey tahammül aşamasından sabır aşamasına geçemiyorsa, yani karşılaştığı sıkıntı karşısında bir çözüm arayışına giremiyor ve bunun için çalışmıyor ise tahammül etmeyi tercih ediyorsa sabır tutumu gelişmemiş demektir.¹⁰³⁸

Çamdibi, insan iki şeyden; hayvanlık ve melekelik sıfatlarından meydana geldiğini, sabrın hevayı nefsin arzularını yerine getirmeyip, bunlara karşılık dinin emirlerini meydana getirecek sebepler üzerinde sebat etmeyi ve bunun

---

¹⁰³⁵ Müddessir/6-7.

¹⁰³⁶ Taha/179; Hud/115; Bakara/153.

¹⁰³⁷ Recep Önal, Kur’an’da İmani ve Ahlaki Bir Tavr Olarak Sabır, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XII, S.2, (Sivas, 2008), 439-440.

¹⁰³⁸ Ahmet Canan Karakaş, *Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi*, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1 (2018), 94.

içinde sabrın marifetten ibaret olduğunu ifade ederken¹⁰³⁹ Gazali, sabrı gösterilmesi gereken yerlere göre sınıflandırır, öfke ve hiddete karşı olan sabrı hilm olarak değerlendirir.¹⁰⁴⁰

Allah'ın 99 isimlerinden olan sabır kelimesi, Arapça bir kelime olup, *engellemek, hapsetmek, güçlü ve dayanıklılık, mücadele etmek, sızlanmamak, kendini acındırmamak* anlamına gelir. İzutsu, kelimenin semantik açısındaki yorumunda, sabır kelimesinin başlarına gelen sıkıntıdan dolayı kolayca öfkeye kapılıp tahammül gösteremeyen ve hemen şiddete başvuran kimseleri ifade eden *cezea* kelimesinin tam zıddı olduğunu ifade eder. Sabır, cahiliye zamanında çöl şartlarında önemli bir erdemdir. Kur'an, bu göçebe erdemi olan sabır kelimesine belirli bir dini anlam ve yön vermek ile kendisinin belli başlı erdemlerinden sayarak, kişinin içten gelen bir duygu (sabırla) ile her ne olursa olsun amacından ve gayesinden vazgeçmemesini sağlayan kararlılık anlamını yükleyerek çözüm odaklı başa çıkabilme duygusu olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁴¹ Buna göre sabır, ruhen belalar ve musibetler karşısında itidali korumak ve her türlü zorluğun karşısında cesareti sebatkarlığı ve dayanıklılığı yitirmemektir.¹⁰⁴² Sabır, psikolojik olarak insanın hayatını anlamlandırmasından, ömrünün sonuna kadar sürecek olan yaşamında ona güç veren, denge ve uyum arayışında destek sağlayan ve onu başarıya götüren, ardından mutluluk hedefine ulaştıran ve buna aracılık eden psikolojik bir olgudur.¹⁰⁴³

Sabr kelimesi, genel anlamlı bir lafız olduğundan, kullanıldığı yere göre ve kullanılan aynı kökten isimlerde farklılık gösterir. Bu nedenle, İslam alimleri sabır kavramına çeşitli anlamlar vermişlerdir. İsfehani'ye göre sabır, nefsi, aklın

---

¹⁰³⁹ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 258.

¹⁰⁴⁰ Gazali, *İhyâ'u'l Ulûmid-Din*, IV, s.63.

¹⁰⁴¹ Bakara/153-155.

¹⁰⁴² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 177.

¹⁰⁴³ Karakaş, *Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi*, 99.

ve şeriatın gerektirdiği şekilde ya da bu ikisinin nefsin kendisinden alıkonmasını gerektirdiği şeylerden alıkoymak, tutmak ve yasaklamaktır.¹⁰⁴⁴

Sabır, İman ve salih amel ile hak yolunda sebat, zorluklar karşısında dayanıklılık, sadakat göstermektir. Yoksa kötülüğe katlanmak, bu kötülük karşısında hiçbir şey yapmamak, boyun eğmek, vurdumduymazlık, tükenmişlik, miskinlik ve tembellik göstermek gibi duygusuzluk içinde olmak demek değildir.¹⁰⁴⁵

Nevzat Tarhan, sabır ile ilgili Sisal bitkisini örnek verir. Bu bitki Amerika kıtasında soğuk, sert verimsiz toprak ve sıcak güneşte yetişen bir bitkidir. Yaprakları çok elyafli olduğundan dokumada kullanılmaktadır. Elyafın kıymetli olmasından dolayı bu bitkiyi, güzel toprakta yetiştirmeye başlarlar. Bitkinin yaprakları kocaman olur, fakat elyaf olmaz. Anlarlar ki bitki kötü toprak, soğuk rüzgar, sıcak güneş ile mücadelesi onun lifli yapısını meydana getiriyor. Yani içindeki cevheri geliştiriyor. İnsan da zorluklara karşı katlanma ve mücadele etme ile gelişmektedir.¹⁰⁴⁶

Sabır, musibete ve sıkıntıya maruz kalan kişinin, isyan etmeden, yüzünü ekşitmeden, sızlanmadan içinde bulunduğu durumu tevekkül ile tahammül göstermesi, rıza göstermesi ve bunun yanısıra bu sıkıntılı durumdan çıkabilme yollarını ve çarelerini araması, çabalaması, nefsin heva heveslerine karşı Allah'a dayanarak yardım istemesi ve sebat göstermesidir.¹⁰⁴⁷ Sabrın iki türüsünden bahseden Osman Kara, bedene zor gelen şeylere tahammül göstermek ve bunlara karşı direnmenin bedeni sabır; nefsin heva ve heveslerine, arzularına karşı direnmenin ise nefsi sabır olduğunu beyan eder. Bu bağlamda nefsin heva heveslerine karşı direnme olursa “*iffet*” bununla mücadele edilirse “*şecaat, cesaret*”; öfkeye karşı tahammül olursa “*hilm*”; haramlara ve yasaklara karşı

---

¹⁰⁴⁴ İsfehani, “*s-b-r*” md., El-Müfredat, 576.

¹⁰⁴⁵ Nevzat Tarhan, *Stres ve Sabır*, Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi, C.1, S.5,(1998), 46.

¹⁰⁴⁶ A.g.e., 46.

¹⁰⁴⁷ Osman Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 133.

olursa “*zühhd, takva*”; israfı karşı sabır, tahammül olursa “*kanaat*” adını aldığı ifade eder.¹⁰⁴⁸

Sabır, bir yükün altında ezilmek, hiç ses çıkarmamak, bir şey yapmamak, olanı olduğu gibi kabul etmek anlamını taşımadığı için sabır ile mücadele kavramı, iç içedir. Çünkü sabır, meydana gelen olaylar karşısında onun hikmetlerini düşünmek, olay ve olguların sebep ve nedenlerini araştırmak ve bunların etkisini en aza indirmeye çalışmak demektir.¹⁰⁴⁹ Bu nedenle insan karşılaştığı huzursuzlukları ve sıkıntıları farklı açılardan değerlendirmelidir. Eğer bu şekilde bir yol ve yöntem izlerse, kendisinin başına gelen her bir olay ve olgular, kendisinin gözünü açan, uykusundan uyandıran bir dost gibi olur.¹⁰⁵⁰ Dolayısıyla Yüce Allah, kendi katında nelerin daha değerli olduğunu Resulullah’a hitaben; *Sen fakirlik çekerken onlardan bazılarında imtihan için verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızıkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*¹⁰⁵¹ buyurmuştur.

İlk dönem Mekki surelerde Yüce Allah, Resulullah’ı ve inananları Mekke müşriklerin aceleci tavırlarına karşılık temkinli davranışlar sergilemeleri için devamlı onları sabra davet etmiştir. Çünkü sabırsız kişiler, her şeyden hemen sıkılan, sürekli darlık içinde olan ve olaylar karşısında hemen olumlu veya olumsuz tepkisini gösteren, dayanıklı olmayan kişilerdir. İnsan herhangi bir olumsuzluk karşısında duygularına hakim olup, ani reaksiyonlar göstermemelidir. Temkinli ve olabildiğince kontrollü hareket etmelidir. Kişisel gelişimde bu tipler, proaktif kişilik olarak adlandırılmaktadır. Proaktif kişiler, her bireyin kendisine bir hedef koyacak ve bu hedef doğrultusunda sebatla çaba gösterecek zekâyâ, cesarete ve güce sahip olduğuna inanan, görev tanımının sınırlarını aşmaya hazır, yaptığı işi daha iyi yapabilmek için değişimi zorlayan ve katma değer üreten kişilerdir.¹⁰⁵² Kur’an, inananlardan her bir günün getirdiği

---

¹⁰⁴⁸ A.g.e., 134.

¹⁰⁴⁹ Adem Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 81.

¹⁰⁵⁰ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 197.

¹⁰⁵¹ Taha/131.

¹⁰⁵² Murat Güzel, *Proaktif ve Reaktif Kişilik Nedir?* [Muratguzel.net].

zorluklara ve sıkıntılara rağmen, tevekkülle ve cesaret ile, her bir güne yeni şeyler ve yenilikler katma ve üretme çabası içinde olma adına sabır göstermeyi emreder.

Sabır kelimesinin ilişkili olduğu kavramlardan biri de tevekkül kavramıdır. Sözlükte “Allah’a güvenmek” anlamındaki “*vekl*” kökünden türemiştir. Dini ve tasavvufi bir terim olarak tevekkül, “*bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızıkta ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi*”dir.¹⁰⁵³ Bir diğer tanıma göre tevekkül, Allah’tan emin olmak, doğru olan tüm işlerimizde ve olumsuzluklara karşı mücadelemizde yalnız olmadığımızı ve Allah’ın sürekli bizi desteklediğini hissetmemiz anlamına gelmektedir.¹⁰⁵⁴ İslam literatüründe tevekkül kelimesi, yanlış anlaşılan kelimelerden biridir. Genelde tevekkül, hiçbir şey yapmadan Allah’a dayanmak olarak algılanmaktadır. Halbuki tevekkül kavramında çalışmak, azmetmek, direnmek, dönüştürmek, çaba göstermek vardır. Aslında tevekkül, bir işin sonunda değil, yapılan iş süreci içerisinde Allah’a dayanmayı ve güvenmeyi bırakmamaktadır.

Kur’an, sabrın ecrini ve mükafatını bizzat Yüce Allah’ın vereceğini taahhüt etmektedir. Bu nedenle birçok ayette sabredenler müjdelenmektedir. Nitekim Kur’an, “*Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükafatını zayi etmez*”dedi.¹⁰⁵⁵ İnsanın herhangi bir olay karşısında canının sıkılması ve üzülmesi tabii bir durumdur. İnsanın bundan kaçınması elbetteki zordur. Resulullah’ın dahi yaşamı boyunca hüznü olduğu ve daraldığı zamanlar olmuştur. Oğlu Hz. İbrahim’i kaybettiğinde “*Vallahi, ey İbrahim! Senin ayrılığın, bizi fazlasıyla mahzun etti.*”¹⁰⁵⁶ demiştir. Aynı zamanda Yüce Allah, insanların bela ve musibet zamanlarında nasıl davranılması gerektiğini de şöyle ifade etmiştir;

---

¹⁰⁵³ İsfehani, “*vekl*” md., El-Müfredat, 1177-1178.

¹⁰⁵⁴ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 81.

¹⁰⁵⁵ Yusuf/90.

¹⁰⁵⁶ Buhari, C.4, S.431, Hadis no:646.

“Şüphesiz Biz, Allah ile beraber başka ilâh edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler. Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O hâlde, Rabb’ini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabb’ine ibadet et”.¹⁰⁵⁷

2.7.3.1.5 İstikamet Sahibi Olmak

“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın.”¹⁰⁵⁸

İstikamet, kişinin her türlü aşırılıktan, ifrat ve tefrit dediğimiz uçlardan sakınarak, kişinin kendi özü ile çelişmeyen söz ve fiil tutarlılığını ifade eden bir denge halidir. Sözlükte “ *doğru, düzgün, dengeli, sabit ve kararlı olma*” gibi anlamlara gelen kavim kökünden mastar olan istikamet, *doğruluk, dürüstlük, adalet, itaat, sadakat ve dürüstçe yaşama* anlamlarına gelir.¹⁰⁵⁹ Allah’a inanan her mü’minin kişilik özelliklerinden biri, dürüstlük, adalet ve dengedir. Çünkü iman, insanı özüne karşı dürüst olmaya götürür. Bu da kendi özü ile çelişmeyen, söz ve fiili ile aynı olan bir mü’min insanı, ortaya çıkartır ki Kur’an’ın amacı da böyle bir mü’min kişiliği inşa etmektir. Bunun içinde öncelikle, Allah’a inanan her kişinin güvenilirlik konusunda kendini kabul ettirmesi ve her verdiği söz ve yaptığı anlaşmaya sadık kalması gerekir.¹⁰⁶⁰

Ragıp el İsfehani, istikamet kelimesini düz bir çizgiyi örnek vererek, dosdoğru bir yol olarak tanımlamıştır. Bundan dolayı hak ve hakikat yoluna “*sıratı müstakim, en doğru yol*” denildiğini, insanın da “*dosdoğru yol üzerinde sapmadan ilerlemesi*” olarak ifade etmiştir.¹⁰⁶¹ İstikamet kelimesinin kökünde “*kararlılık, doğruluk, aşırılıklardan uzak, sebat*” kelimelerinin olduğu görülür. Aynı zamanda “*Rabbimiz Allah’tır*” dedikten sonra istikamet sahibi olanları

---

¹⁰⁵⁷ Hicr/96-99.

¹⁰⁵⁸ Hud/112.

¹⁰⁵⁹ Mustafa Çağrı ve Süleyman Uludağ, “İstikamet” DİA, C.23, (2001), 348-349.

¹⁰⁶⁰ Sert, Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları, 230.

¹⁰⁶¹ İsfehani, el-Müfredat, “kvm” md., s.878-879.

övgüyle anan iki ayetin¹⁰⁶² tefsirinde istikamet kelimesi, “*ihlas ve samimiyet ile iman ve hak yolunda istikrarlı, kararlı ve dengeli bir yaşam sürdürme*” olarak açıklanmıştır.¹⁰⁶³

Kur’an’da yükümlülükler ve sorumluluklar anlamında kullanılan “*emanet*”, İslam açısından çok önemli kavramlardan biridir. Kur’an, bu yükümlülükleri ve sorumlulukları insanın dışındaki varlıklara teklif etmiş, fakat kabul edilmemiştir.¹⁰⁶⁴ Bu emaneti, insan kabul etmiştir. İnsanın bu emaneti hakkıyla yerine getirebilmesi için de tüm varlıklar kendi emrine verilmiştir. Dolayısıyla insanın emrine verilen her şey insana bir emanettir. Bu nedenle tüm güzel işler, dini-ahlaki görev ve sorumluluklar, olumlu kişilik özelliklerini elde etme, insanın yerine getirmesi gereken emanetlerdir. Nitekim Kur’an, inanan bir mü’minin ahlaki kişilik özelliklerini yerine getirmediği takdirde, Allah’a ve Resulüne karşı gelmekle eş değer tutmaktadır. Çünkü insan, bu görevini yerine getirip getirmemekle bir kıymet ve değer kazanacaktır. Toplumsal huzur ve güven sağlanacaktır.¹⁰⁶⁵ Ahlak ve tasavvuf kitaplarında da istikamet, insanın bütün yükümlülüklerini ve sorumluluklarını yerine getirmeye riayet etmesi, dünyevi bütün işlerinde yemeden içmeden tutup da her türlü işlerde itidal çizgisini koruyup, günahlardan uzak durarak, görevlerini yerine getirmek şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁶⁶

Vahiy öncesi Mekkeli müşrikler, Resulullah’ın kişiliğinden ve kendisine duyulan güvenden dolayı “*el-emin*” sıfatını layık görmüşler ve bundan dolayı da hiç tereddüt etmeden kıymetli eşyalarını Resulullah’a emanet etmişlerdir. Hatta bu durum hicrete kadar devam etmiştir. Resulullah’ın hicret etmeden önce Hz.Ali’ye kendisine verilen emanetleri, sahiplerine vermesi için arkasında bırakmıştır. Toplumda güven oluşturma, hal-fiil tutarlılığı ve zihin-duygu kararlılığı ile elde edilen bir meziyettir. Dolayısıyla bu meziyetler, Resulullah’ın

---

¹⁰⁶² Fussilet/30; Ahkaf/13.

¹⁰⁶³ Mustafa Çağrıncı-Süleyman Uludağ, “*İstikamet*”, 348-349.

¹⁰⁶⁴ Ahzab/72.

¹⁰⁶⁵ Erdal Ertayın, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Müslüman ve Sorumlulukları*, Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004), 64.

¹⁰⁶⁶ Mustafa Çağrıncı- Süleyman Uludağ, *İstikamet*, 349.

kişiliğinde olan özelliklerdir. Dürüstlük, en güzel hayat biçimi ve mutlu, huzurlu yaşamın asgari şartıdır. Yaşamı hata ve yanlışlar ile dolu olan biri, gerçek anlamda özgür değildir. Dürüst insan harici ve dahili özelliklerini ortaya koymaktan çekinmez. Bu nedenle, kişiliğin ve karakterin oluşumunda güzel bir insan olmada, güvenilir olmanın çok önemli bir özellik olduğu bilinmelidir. Mü'min kelimesi, bu kökten türemiştir. Güvenen ve güvenilen kişi demektir. Resulullah bir hadisinde “*Doğruluk gönül rahatlığı (kalbin yatıştığı) ve iç huzurudur; yalan ise (kalbin kuşku duyduğu şeydir) kararsızlıktır.*” buyurmuştur.¹⁰⁶⁷

İbadet ve kulluk bilincinin merkezinde yer alan ve her beş vakit namazlarda “*Bizleri doğru yola hidayet et, ilet*”¹⁰⁶⁸ sözleri ile dua ederiz. Amaç tutarlılık, doğruluk, istikamet ve istikrar gibi dört önemli ruhsal ve psikolojik gücü kazanmaktır. Fakat ibadetlerinde ve duasında sözleri ile bunlara talep olan kişi, kazandığı zihinsel-duygusal uyum, denge ve istikrarı günlük hayatındaki hal ve davranışlarına da yansıtmalıdır. Çünkü insan, ancak akıl ve duygu dengesini oluşturduğu zaman ruhsal çatışmaların önüne geçebilir. Çatışma, duygu, düşünce ve dürtülerin birbirleri arasındaki karşıtıklardır. Duygusal çatışmalar, huzursuzluğun temel sebebidir. Bu nedenle ruhsal huzurun ön şartı duygu ve düşünce arasındaki çatışmayı çözmek, gönül ve zihin dengesini kurmaktır. Bu da “*emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”¹⁰⁶⁹ ayeti uyarınca mümkün olmaktadır.

Bugün Müslümanların derdi ve sıkıntısının temelinde yatan sebep budur. Kimliğimiz ile kişiliğimiz arasında bir uyumun, bir dengenin olmamasıdır. Özümüz ile sözümüz bir değildir. Mekki sure ve ayetlerin kazandırmak istediği kişilik özelliklerinden en önemlisi ve temeli budur. Diğer prensipler, bu temel prensibin üzerine inşa edilmektedir.

---

¹⁰⁶⁷ Câmi'ü's- Sağîr, C.2, s.392, Hadis no.2177.

¹⁰⁶⁸ Fatıha/4.

¹⁰⁶⁹ Hud/112.

2.7.3.1.6 Çalışmak ve Mücadele Etmek

“İlerde zafer senin olacaktır, tıpkı gecenin ardından kuşluk vaktinin gelmesi gibi, zorluktan sonra kolaylık gelecektir. Şimdi çocukluğundan beri yaşadığın zorluklardan kurtulduğuna göre artık sana yüklediğimiz tebliğ görevini yapmak için var gücünle çalış.”¹⁰⁷⁰

Kur’an, inananlar için ahiret hayatının bir ödül ve mükafat olduğunu ifade eder. Ahiret inancı, insanın tabiatında var olan “*ebedilik duygusunun*” motivasyonunu sağlar. Dolayısıyla ahiret inancı, insana sonuç bilinci verdiği gibi dünyadaki zevklerin orada kesintisiz devam edeceği bilincini de verir. Dolayısıyla bu bilinç, insanı çabalamaya ve gayret etmeye sevkeder.¹⁰⁷¹ Bunun yanısıra fert olarak insanın hayatını devam ettirebilmesi, ayakta durabilmesi ve rahat hayat yaşayabilmesi için çalışması ve gayret etmesi gerekir. İlk dönem Mekki surelerinin başlarında “*çalışmak*” eyleminin yer alması dikkat çekici bir unsurdur. Kur’an’a göre, çalışma ve mücadele etme son derece lüzumlu ve gereklidir. Çünkü insan, bu çalışma ve gayret neticesinde dünya ve ahirette huzur ve saadete erişecektir.¹⁰⁷²

Yukardaki ayette ifade edildiği gibi insan, dünya hayatında zorlukların ve kolaylıkların hep art arda geldiğini ve devranın bu şekilde döndüğünü ve bu durumun kıyamet gününe kadar devam edeceğinin farkında olmalıdır. Mutluluklar da üzüntüler de kalıcı değildir. Bu nedenle, inanan bir mü’min olumsuzluklara takılıp kalmamalıdır. Bunun geçici olacağını ve mutlaka rahata erişileceğini bilmelidir. Onun için bu olumsuzluklara takılıp enerjiyi tüketmek yerine faydalı ve hayırlı çalışmalar ile ömrü geçirmelidir. Dolayısıyla zorluklar karşısında pes etmemeli, kolaylıklar karşısında da atâlete düşüp tembellik etmemelidir.¹⁰⁷³

---

¹⁰⁷⁰ İnşirah/6-7.

¹⁰⁷¹ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü’min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 119.

¹⁰⁷² Nurettin Turgay, “Kur’an ve Çalışma”, *Diyanet İlmî Dergi*, C.35, S.2, (Nisan-Mayıs-Haziran 1999), 74.

¹⁰⁷³ Cabiri, *Fehmü’l- Kur’an*, C.1, 65.

Dünya ve ahiret için çok çalışmalıdır. Mü'min'in iyi niyet ile yaptığı her iş ve davranış, kendi amel defterine yazılarak ahiret hesabına geçmektedir. Bundan dolayı bir mü'min'e durgunluk, yeknesaklık, tembellik yakışmaz. Çünkü Müslüman için bunlar bir yokluk, bir zarardır. Hayır ve bereket ancak hareketin ve değişimin olduğu yerde mümkün olmaktadır. Bunun ne kadar önemli olduğunu anlatmak için Yüce Allah, “*Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul*”¹⁰⁷⁴ buyurmuştur. Kur'an'a göre, eylem ve aktif katılım önemlidir. Çünkü kişiliğin eğitiminde ve davranışlarının değiştirilmesinde olumlu davranışların ve alışkanlıkların kazandırılmasında eylem ve aktif katılım ön şarttır. Kur'an, bu aktif katılımın yönünü de belirler ve bunu “*salih amel*” ile açıklar.¹⁰⁷⁵

İnsanın kabiliyet, yetenek ve potansiyelinin açığa çıkmasındaki en büyük engel tembelliktir. Çalışkanlığın zıddıdır. Tembel insanlar, kendi potansiyellerinin farkında olmayan ve dolayısıyla farkında olmadıklarından dolayıda potansiyellerini geliştiremeyen, korkak ve ürkek bir kişiliğe sahip olan insanlardır. Tembellik, insanı ümitsizliğe sevkeder. Kendini, tembelliğinden dolayı geliştiremeyen insanlar, başkalarına muhtaç duruma düşer ve bir başkasının boyunduruğu altında yaşamaya mahkum olur. Kur'an, böyle asalak tipli insanları kabul etmez. Bu tipler, her yönden zarar insanlardır.

Yüce Allah, yerin ve göğün insanların emrine verildiğini,¹⁰⁷⁶ bunlardan yararlanmaları gerektiğini ve İslam ve insanlık düşmanlarına karşı kendilerine sunulan bu imkanlardan yararlanarak her alanda tıp, teknik, sanayi, ziraat vb. alanlarda kapsamlı çalışarak onlardan üstün olmaları gerektiğini vurgular. İnsanın hayatta kalması için çalışması gereklidir. Bu çalışması sadece kendisi için değil öncelikle Yüce Allah için, sonra kendisi ve diğerleri için çalışmak ve başarmak zorundadır. Yüce Allah, kim olursa olsun, çalışana yardım edeceğini, emeğinin karşılığını alacağını da vurgular: “*Bilinsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir.*”¹⁰⁷⁷

---

¹⁰⁷⁴ İnşirah/7.

¹⁰⁷⁵ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 120.

¹⁰⁷⁶ Mülk/15.

¹⁰⁷⁷ Necm/39-40.

Bu nedenle Müslüman çok daha iyi çalışmalı, daha çok okumalı, çok daha fazla dürüst ve ciddi olmalı, dünya-ahiret hayatına yönelik tüm işlerini ciddiye alarak özenle yerine getirmelidir.

Mü'min, çalışma konusunda da dünya ve ahiret dengesini unutmamalıdır. Ne sadece dünyaya çalışıp ahireti unutmamalı, ne de sadece ahirete çalışıp dünyadan el etek çekmelidir. Kur'an, bunu en güzel şekilde ifade ederek insanın Allah'ın verdiği nimetlerden ahiret yurdunu araması ve bunu yaparken de dünyadaki nasibini unutmaması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁷⁸

Kur'an çalışma ve gayret etmenin bir mü'min için ne kadar önemli olduğunu ifade ederken, bu çalışmanın nasıl olacağını da ifade etmiştir. Mü'min'in boş ve faydasız şeylerle vaktini geçirmesini yasaklamıştır. Çünkü nasıl ki boş bırakılan toprakta ayrık ve yabancı otlar bitiyor ise insan da boş kalır ve dünya-ahiret için faydası olmayan şeylerle uğraşırsa ve vaktini boş yere geçirirse, nefesine hizmet eder ve onun kölesi olmaya başlar.¹⁰⁷⁹ Mü'min bir kişi, vaktini boş şeylerle ziyan etmez. *“Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler.”*¹⁰⁸⁰ ayeti gereğince buna dikkat eder. Bu bilinç içerisinde olan mü'min, vaktini nasıl kullanacağını bilir ve buna azami dikkat eder, ömür sermayesini boşa harcamaz.¹⁰⁸¹

2.7.3.1.7 Yapıcı ve Saygılı Olmak

*“...Musa, kardeşi Harun'a “Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma” dedi.”*¹⁰⁸², *“Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükafatı Allah'a aittir.”*¹⁰⁸³

---

¹⁰⁷⁸ Kasas/76-77.

¹⁰⁷⁹ Furkan/43.

¹⁰⁸⁰ Mü'minun/3.

¹⁰⁸¹ Nurettin Turgay, *Kur'an ve Çalışma*, 76.

¹⁰⁸² Araf/142.

¹⁰⁸³ Şûrâ/40.

Saygı sözlükte “riayet edilmesi, yerine getirilmesi gereken, ihlâli yasak olan; ödev, hak,¹⁰⁸⁴ değeri, üstünlüğü, yaşlılığı ve kutsallığı nedeni ile bir kimseye veya bir şeye karşı sevgi ile çekinme, takdir duygusuna dayalı dikkatli, özenli, ölçülü davranma hali” anlamına gelir.¹⁰⁸⁵ Hürmet kelimesi de aynı köktendir ve “korkmak, çekinmek” manasına gelir. İhtirâm kelimeleri, Türkçe’de saygı kavramını ifade etmek için kullanılır. Dini ve ahlaki metinlerde ve kutsal kitaplarda yüksek şahsiyetlere ve makamlara gösterilen saygıyı ifade etmek için ta’zim, tevkîr, ta’zir, tebcil, tefhim, heybet, mehâbet gibi kelimeler kullanılır. Kur’an’da geçen ta’zim, ta’zîr, tevkîr, takvâ, huşû, havf gibi kavramlar ise geniş anlamda, Allah’a saygı için kullanılır.¹⁰⁸⁶ Bir diğer tanıma göre saygı, kişinin kendi hak ve hukuklarını gözetmesi, başkalarının yanındaki konumunu ve onlara karşı nasıl davranacağını bilmesi ve başkalarının hak ve hukuklarına riayet ederek, nasıl davranması gerektiğini bilmesidir. Saygı bir duruş, bir nezaket, bir edebdir.

Edep, “davet, iyi tutum, incelik ve nezaket” demektir. Çoğulu âdâb’dır. Bir toplumda gözetilmesi gereken tüm iyi ve güzel davranışları ifade eder. Edep kelimesinin “Adab-ı muaşeret” anlamında kullanımı yaygındır.¹⁰⁸⁷ Edep, insanlara karşı saygılı davranmaktır. Ahlak kavramından daha kapsamlı ve daha özel olan edep, özel tutum, duruş ve davranışlarla ilgilenir. Doğruluk, bir dini ve ahlaki gerekliliktir. Fakat her doğruyu her yerde gelişi güzel söylemek doğru değildir. Nerede, nasıl ve ne şekilde konuşacağını bilmek, yerine göre konuşmak ve yerine göre susmak edeptendir. Fert ve toplumun huzuru için insanların birbirlerine karşı son derece edepli ve saygılı olmaları gerekmektedir.

Sosyal ilişkilerin sağlıklı yürümesinde ve huzur ve barışçı bir toplumun inşasında önemli bir ahlaki değer ve norm olan saygının, tutum ve davranışlara dönüştürülmesi için sosyal kurallar halinde, uygulanabilir şekilde ortaya konulması gerekir. Saygının duygu, bilgi, inanç gibi bir subjektif yanı bir de

---

¹⁰⁸⁴ Çağrı, *Saygı*, DİA, C.36, (2009), 211-212.

¹⁰⁸⁵ Şentürk, *Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış*, 218.

¹⁰⁸⁶ Çağrı, “Saygı”, 211-212.

¹⁰⁸⁷ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü’min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 140.

tutum ve davranışlar, sosyal ve ahlaki normlar gibi objektif yanı vardır. Bundan dolayı insanların ortaya koydukları tutum ve davranışlarının dış görünüşleri kadar ne niyetle ortaya koydukları da önem arz etmektedir. İnsanların içsel dünyaları dış görünümüne yansır. Yani düşünceleri, niyetleri davranışlarına yansiyarak olumlu ve olumsuz davranışlar sergileyebilirler. Bu bağlamda, insan iyi niyetli olduğu takdirde karşı tarafın düşünce ve tutumlarına katılmamış olsa bile konuşmalarında karşısındakini küçümsemeden, suçlamadan, hakaret etmeden nezaketle kendi düşünce ve kanaatlerini ortaya koyabilir. Burada saygının ve saygısızlığın psikolojik tahlili neticesinde, saygı genellikle olumlu duygu ve düşüncelere dayalı olumlu tutum ve davranışları içerir. Saygısızlık ise, olumsuz duygu ve düşüncelere dayalı olumsuz tutum ve davranışları içerir.¹⁰⁸⁸

İnsanlar arası ilişkilerde koşulsuz saygı ve sevgi önemlidir. Çünkü koşulsuz saygı, hak ettiği için değil; insan olduğu, onurlu olduğu ve değer verilmeye layık yaratıldığı içindir. “*Yaratılanı sev, yaratandan ötürü*” ilkesi gereği bu gereklidir. Kişi, koşulsuz saygı gördüğünde doğal yeteneğinin varlığını keşfedebilir. Koşulsuz saygı olmadan, insan kendini gerçekleştiremez ve zayıflıklarını yenemez.¹⁰⁸⁹ Nitekim Resulullah, sevgi ve saygının dinde ve insanlar arası ilişkilerde önemini vurgulamıştır ve şöyle buyurmuştur: “*küçüklerimize merhamet etmeyen, sevgi ve şefkat göstermeyen, büyüklerimize saygılı olmayan, saygı göstermeyen bizden değildir.*”¹⁰⁹⁰ Saygının zıddı olarak kullanılan saygısızlık ise, kabalık, edepsizlik, düşüncesizlik, hürmetsizlik, korkusuzca hareket etmek gibi anlamlara gelir.

2.7.3.1.8 Emanetlere Sahip Çıkmak ve Korumak

“*Onlar, emanetlerini ve verdikleri sözü gözeten kimselerdir. Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir. Onlar namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir. İşte onlar cennetlerde ikram göreceklendir.*”¹⁰⁹¹

---

¹⁰⁸⁸ Şentürk, *Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış*, 220.

¹⁰⁸⁹ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 119.

¹⁰⁹⁰ Câmi'ü's-Sağır, C.3, s.247, Hadis no.3329.

¹⁰⁹¹ Mearic/32-35.

Emanet, “*emn*” kökünden gelir, “*korku ve endişeden emniyette, güvende olmak; güvenilir bir kimseye koruması için geçici olarak bırakılan şey*” anlamını taşır. İnsan, Allah’a, ailesine, topluma, hayvanlara ve doğal çevresine karşı sorumludur ve bunların hepsi insana verilen birer emanet kapsamındadır. Emanetin karşıt anlamı hıyanettir. Verilen sözde durmamak veya emanete hainlik etmektir. Kur’an’da hıyanet kelimesi ve türevleri on yerde “*ahdi bozma, emaneti terketme ve hıyanet etme, hak dine karşı çıkma ve muhalefet etme*” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁰⁹² Emanet, maddi olacağı gibi manevi değeri olan şeylerden de olur. Emanette iki önemli hususiyet vardır: Birincisi emanet bırakılan şeyin geçici olarak birine bırakılması; ikincisi ise teslim edilen kişide korunmasının gerekliliğidir. Emanet kavramı gerek sözlüklerde ve gerekse Kur’an’ı Kerimde, terim anlamı farklı şekillerde tanımlanmış olan geniş kapsamlı bir kavram niteliği taşır. Günlük dilde kullanılan dar anlamı bağlamında “*bir kimseye koruması için bırakılan mal ve eşya*”, geniş anlamda kendisine geçici olarak verilen ruhi, bedeni, mali imkânlar olarak tanımlanır. Özellikle Ahzab/72’inci ayet bağlamında, insana verilen maddi ve manevi yükümlülükler, görevler emanet olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu emaneti taşıma yükümlülüğünü yerine getiren ve insana yükümlülük taşıma özelliği kazandıran akıllı da emanet olarak tanımlayan âlimler vardır.¹⁰⁹³

Ehl-i emanet ve ehl-i hıyanet sahibi kişilerin kimler olduğu konusu tartışmalıdır. Çünkü günahkâr olup da emaneti hakkı ile koruyan insanlar vardır. Tabiki bunların bu doğru hareketi onların günahkârlıklarını ortadan kaldırmaz veya diğer yanlış davranışlarını doğru kılmaz. Nitekim Resulullah cahiliye döneminde birçok uygulamaları kaldırdığını fakat emanete sadakati iptal etmediğini ifade etmiştir. Bu nedenle ister günahkâr ve ister itaatkâr kişi olsun, kendisine emanet edilen şeye karşı sadık kalması ve gerektiği gibi hareket etmesini vurgulamıştır.¹⁰⁹⁴

---

¹⁰⁹² Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, 32.

¹⁰⁹³ Ali Toksarı, *Emanet*, DİA, C.11, (1995), 81-83.

¹⁰⁹⁴ A.g.e., 81-83.

Müminlerin sorumlu oldukları her şey, kendileri için birer emanettir. Bunlardan biri kamuya ait işlerdir. Kur'an, bu konudaki hassasiyetini vurgular ve devlet işlerinin bir emanet olduğunu, bunun için de ehline verilmesi gerektiğini vurgular.¹⁰⁹⁵ Resulullah da bu konuya dikkat çekerek önemini vurgulamış ve bu görevlerin dağılımında ehil/bilen kişilerin gözetilmesi gerektiğini "*Emanet zayi olduğu zaman kıyameti bekleyin*"¹⁰⁹⁶ sözü ile vurgulamıştır.

Mü'min için verilen bir söz, bir emanettir. Bu nedenle bir mü'min verdiği sözü yerine getirmeli, yapamayacağı bir şey için de söz vermemelidir. Aksi takdirde hem bireysel hem de toplumsal yozlaşmaya sebep olur. Çünkü insanlar arasındaki iyi ilişkilerin kurulmasında ön şart güvendir.¹⁰⁹⁷ Kur'an, emanete ve sözleşmelere riayet etmenin mü'minlerin kişilik özelliklerinden, emanete hıyanetin ve sözleşmelere bağlı kalmamanın münafık ve kafirlerin kişilik özellikleri olduğunu vurgular. Yüce Allah, Kur'an kişiliğini oluşturan mü'minlerin vasfını ifade eder. "*Onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler.*"¹⁰⁹⁸ Emanet ve iman kelimeleri aynı kökten gelmektedir. Bu nedenle bu iki kelime arasında sıkı bir ilişki vardır. Emanete riayet etmek ile güvenilir olmak Müslümanın en önemli vasıfları arasında yer almaktadır. Resulullah; "*...Mümin, müminlerin canları ve malları hususunda kendisinden güvende olduğu kimsedir.*"¹⁰⁹⁹ buyurmuştur.

2.7.3.1.9 İffetli ve Haya Sahibi Olmak

*"Onlar ki, zekatı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar."*¹¹⁰⁰

---

¹⁰⁹⁵ Nisa/58.

¹⁰⁹⁶ Buhari, C.1, S.68, Hadis numarası.54.

¹⁰⁹⁷ Hüseyin Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 280.

¹⁰⁹⁸ Mü'minun/8.

¹⁰⁹⁹ Buhari, C.1, S.29, Hadis numarası.10.

¹¹⁰⁰ Mü'minun/3-7.

İffet kelimesi lügatte, “*helal ve güzel olmayan tutum ve davranışlardan, haramlardan ve adi şehvetlerden el çekme*” anlamındadır.¹¹⁰¹ Ahlak duygusunun kaynağı olan haya sözlükte, “*utanma, çekinme; tövbe, vazgeçiş*”dir. Türkçe’de genellikle hayanın karşılığı olarak kullanılan ve Arapça bir kelime olan “*âr*” kelimesi, “*onur kırıcı tutum ve davranış; kınama, yergi*” anlamlarına gelir. İffeti de bir ahlaki unsur konumuna getiren ve utanma duygusu anlamında olan hayadır.¹¹⁰²

Klasik İslam düşünürleri iffeti, dört temel ahlaki erdemden birisi olarak kabul etmiştir. Bu erdemler: adalet, hikmet, şecaat ve iffettir.¹¹⁰³ Klasik islam düşünürlerinin iffet anlayışı, İbn Sina’nın görüşlerini aynen yansıtır. Ona göre iffet, şehvet gücünü her türlü aşırılıktan alıkoyarak orta noktada tutulmasıdır. İffet, isteklerin hem bütünüyle bastırılmasına hem de aşırı boyutlara varmasına mani olur. İffet, şehvi istek ve arzuları aklın kontrolüne verir. İbn Sina gibi Gazali, İbn Miskeveyh, Kınalızade ve Ahmet Rıfat da iffeti, her türlü isteğin ve şehvet eğiliminin dengeli biçimde kontrol altına alınması olarak tanımlamışlardır.¹¹⁰⁴

Haya, namus kavramları, ahlaki kavramlar arasındadır ve insanın doğasında var olan duygulardır. Bu duyguların tabii ve fitri oluşu; “*Böylece onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yaprakları ile örtmeye başladılar.*”¹¹⁰⁵ ayeti ile ifade edilmektedir. Hz.Adem ile Hz.Havva’nın bu kıssasında yer alan duygu, utanma duygusudur. İnsanlık için bu duygu, bir gururdur ve insanlık bu duygu ile övünç duyar. Çünkü bu duygular, insanları utanılacak çirkin işlerden alıkoyar. Çirkin ve yanlış işlerden dolayı, insanın utanması, yüzünün kızarması ve müteessir olması, en büyük faziletlerden sayılmıştır. İnsan yaptığı çirkin davranışlardan

---

¹¹⁰¹ Çağrı, “İffet” DİA, C.21, (2000), 506-507.

¹¹⁰² Çağrı, “Haya” DİA, C.16, (1997), 554-555.

¹¹⁰³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İnsanın Karakteri*, 1 bs., (Gece Kitaplığı yayınları 2017), 245.

¹¹⁰⁴ A.g.e., 245.

¹¹⁰⁵ Araf/22.

dolayı sıkılır, utanır ve haya ederse tövbe kapısını aralar demektir. Namus, temiz karakterin dışa yansımadır.¹¹⁰⁶

Namus duygusunun insan psikolojisindeki boyutu haya, sosyal boyutundaki yansımaları ise iffettir. Namus, ahlaki davranışın bütününe değil, cinsel ahlaki boyut kısmını içerir. İnsan, bu duygulardan uzaklaştığı takdirde toplum düzeninin bozulması kaçınılmazdır. Bugün yaşadığımız toplumun en çok ihtiyacı olan saha, cinsel ahlaki alandır. Çünkü insanlar, cinsel ihtiyaçlarını gayri meşru yollardan tatmin etmeye kalkışmaktadır. Dolayısıyla toplumun çekirdeğini oluşturan aile mefhumu bozulmakta ve dağılmaktadır. Ailenin bozulması demek, toplumun diğer sahalarının bozulması demektir. Aile, insan için hem psikolojik hem sosyal bir ortamdır. Çünkü aile, insanın duygularını tatmin ettiği, sosyalleştiği ilk yerdir.¹¹⁰⁷

Bugün toplum ve insanlık olarak, Kur'an'ın öngördüğü iffetli hayat sürme modeline ihtiyacımız vardır. Bireysel ve toplumsal kurum ve kuruluşlar olarak bunu sağlamanın yol ve yöntemlerini en kısa zamanda bulup kapsamlı olarak hayata geçirmeye ihtiyacımız vardır.¹¹⁰⁸ Bunun sağlanması için bize sunulan en güzel örnekler ise Kur'an'da Hz. Meryem ve Hz. Yusuf örneğidir. Hz. Meryem, hiç şirke girmeden itikadi inancını koruduğu gibi iffetini de korumuştur. Kur'an, onun temiz ve iffetli birisi olduğunu beyan eder. Hz. Yusuf, Mısır Azizi'nin karısı tarafından kendine teklif edilen çirkin davranış karşısında, onu şiddetle reddetmiş ve Allah'a sığınmıştır:

“Evinde bulunduğu kadın (Aziz'in karısı Züleyha) gönlünü ona kaptırıp ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, ‘Haydi gelsene!’ dedi. O ise ‘Allah’a sığınırım, çünkü (kocan benim) efendim (dir,) bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler’ dedi.”¹¹⁰⁹

---

¹¹⁰⁶ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 332.

¹¹⁰⁷ A.g.e., 333.

¹¹⁰⁸ A.g.e., 332.

¹¹⁰⁹ Yusuf/23.

Kur'an'ın öğretilerine göre, bir mü'min kendi iradesi ile iffetli kalmayı istediği zaman ancak iffetli birisi olarak kabul edilir. Toplumun baskısı ile iffetsizlik yapmaya imkan bulamayan, fakat fırsat bulduğunda bundan çekinmeyecek olan kimse bu sıfatla nitelenemez. Hz. Yusuf, toplumun baskısı ile iffetli olmayı seçmiş değildi. Aksine içinde bulunduğu ortam ve çevre onu iffetsizliğe açıkça çağırırken, kendi isteği ile iffetli olmayı tercih etmiş ve bundan dolayı uğradığı sıkıntılardan da hayıflanmamış, iffetsizlik yapmaktansa hapse atılmayı tercih etmiştir.¹¹¹⁰ Öne çıkan ve önemli olan nokta, kendi tercihin ile olumlu davranışı ve bu olumlu davranıştan biri olan iffeti seçmektir.

İffet, insan ve insanlık için kaybedilmemesi gereken en büyük faziletlerdendir. İslami literatürde, iyi huyların kaynağı olarak gösterilen “*bilgi, cesaret, adalet, iffet*” erdemlerinden biri de iffet'tir. Çünkü şeref ve haysiyet sahibi olmak, insanın iffetli oluşunun bir sonucudur. Kur'an'da utanma ve çekinmeyi ifade eden haya duygusunun örneklerinden biri de Şuayb'ın kızlarından birinin Hz. Musa ile utanarak konuşmasıdır. “*Nihayet kızlardan biri utana sıkıla gelip, “Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor” dedi.*”¹¹¹¹

Resulullah vahiy öncesi ve sonrası iffetli yaşayışı ile ümmetine örnek olmuş ve bu bağlamda ümmetine tavsiyelerde bulunmuştur: “*Haya bütünü ile hayırdır*”,¹¹¹² “*Utanmazsan dilediğini yap/işle!*”,¹¹¹³ *Hayâ imandandır.*”¹¹¹⁴

2.7.3.1.10 Boş Şeylerden Kaçınmak

“*Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.*”¹¹¹⁵

---

¹¹¹⁰ Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsanın Karakteri*, 262.

¹¹¹¹ Kasas/25.

¹¹¹² Buhari, C.12, S.149, Hadis no: 2001.

¹¹¹³ Buhari, C.12, S.151, Hadis no:2002.

¹¹¹⁴ Buhari, C.1, s.29, Hadis no:9; C.1, s.38, Hadis no:3.

¹¹¹⁵ Furkan/72.

Ayette geçen Lağv, boş şeyler, fayda sağlamayan, lüzumsuz ve anlamsız söz davranışlar demektir. Lağv kelimesinin anlamı konusunda çeşitli görüşler vardır. Bazılarına göre, kişi için zaruri olmayan ve ihtiyaç duyulmayan her şey, bazılarına göre ise sadece haramlardan ibarettir. Bir diğer görüşe göre, sözlü ifade edilen masiyetler, lağv kapsamına girerken bazılarına göre ihtiyaç duyulmayan ve zaruri olmayan mübah şeyler lağv kapsamına girer.¹¹¹⁶

Resulullah, “İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman.”¹¹¹⁷

İnsanın kişilik yapısının göstergelerinden biri de boş zamanlarını değerlendirme alışkanlık ve tarzlarıdır. Başarının anahtarı hiç şüphesiz ki çok çalışmaktır. Emin Sert; “ Bir kişinin geleceğini görmek istiyorsanız, onun boş zamanlarını değerlendirme alışkanlıklarına bakınız.” der. Nitekim ilk dönem Mekki surelerde “ faydasız ve boş şeylerden yüz çevirmek ” ibaresinin yer alması dikkat çekici bir husustur. Çünkü doğru davranışı tercih etmek, çok çalışmak, geleceğe iyi hazırlanmak hem başarıya götüren hem de düzelmeye götüren başlangıcı oluşturur. Kur’an, geçmişte helaka maruz kalan toplumların bâtil ve boş sözlere dalanlar olduğuna dikkat çeker. Bu nedenle Müslüman, zamanının çok kıymetli olduğunun farkında olmalıdır. Hem kendine hem de etrafındaki insanlara faydası olmayan, yararı dokunmayan, başarıya götürmeyen boş ve gereksiz şeylerle uğraşmamalıdır. Müslüman’ın her söz ve davranışlarında bir hikmet ve bir değer olmalıdır. Her iş, söz ve davranışında güzeli aramalı ve yapmalıdır, yani en güzeli gerçekleştirmenin derdine düşmelidir.¹¹¹⁸

Zamanını hep güzel ve faydalı şeylerle geçirmeyi, kendisine alışkanlık eden bir kişi, elbetteki Yüce Allah’ın ifade ettiği mü’min özelliğini kazanacaktır. Nitekim Yüce Allah, kimlerin kurtuluşa ereceğini şöyle ifade eder:

---

¹¹¹⁶ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 128.

¹¹¹⁷ Buhari, C.12, s.357, Hadis no:2162.

¹¹¹⁸ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 312.

“Mü’minler, gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler.”¹¹¹⁹

Olumlu ve güzel davranışların kazanılması kolay değildir. Bunun ilk basamağı, kendini boş ve faydasız işlerden uzak tutmaktır. Davranış, sözden daha etkilidir. Kendimizi ve etrafımızdaki insanları bu ölçülerle değerlendirirsek, ne tür bir değişim ve gelişime ihtiyacımız olduğu ortaya çıkacaktır. Resulullah şöyle buyurur: *“Boş ve faydasız işleri terk etmek, kişinin Müslümanlığının güzelliğini gösterir.”¹¹²⁰*

2.7.3.1.11 Güzel Söz/ Nezaket Sahibi Olmak/Doğal Olmak

“Kullarıma söyle: İnsanlara karşı en güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır.”¹¹²¹

Güzel söz, Kur’an’ın tarifi ile iltifatı, sevgiyi, umudu içeren sözlerdir. Bu özellikleri içine almakla birlikte daha geniş bir tarif ile güzel söz, Allah’a çağırın, Allah’ın bildirdiği ahlakı yaşamaya davet eden, samimi iman sahiplerinin ifade ettikleri sözlerdir. Kur’an’a göre Müslüman merhametli, yumuşak huyludur. Baskıcı değildir. Nitekim bu özelliklere sahip olan bir Müslüman’ın kötü söz ile muamele etmesi düşünülemez. Yüce Allah, sözün gücünün ve güzel bir üslûbun ne kadar etkili olduğunu Hz. Musa ile Harun’u Firavun’a gönderdiği zaman ona karşı nazik ve yumuşak bir söz ile uyarımları gerektiği üzerinden verir ve şöyle buyurur: *“Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.”¹¹²²* Yumuşak (yumuşaklıktan maksat, güzel manalar içeren söz) ve güzel söz ile konuşmanın insan üzerinde etkili olduğunu gösteren bir diğer ayet ise şöyledir:

---

¹¹¹⁹ Mü’minun/2-3.

¹¹²⁰ Sünen-i Tirmizi Tercemesi, Haz. Abdullah Parlıyan, İstanbul: Konya Kitapçılık, Temmuz 2007, C.2, s.496, Hadis no:2316.

¹¹²¹ İsra/53.

¹¹²² Taha/43-44.

“Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? Güzel bir söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü bir sözün durumu da ; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.”¹¹²³

Yüce Allah, Resulullah’a hitaben, müşriklere karşı delil getirmek istediklerinde, o delilleri en güzel biçimde getirmeleri, o delillerin, sövüp sayma, kınama vb. şeylerle birlikte olmaması gerektiğini ifade eder. Yüce Allah, bunun önemini bir çok ayette, *“(O kullarım ki) onlar söze (dikkatle) kulak verirler de”¹¹²⁴, “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et.”¹¹²⁵ ve “ehl-i kitap ile de, ancak en güzel bir suretle mücadele edin.”¹¹²⁶* belirtmiştir. Razi, İsrâ/53. ayetin tefsirinde mü’minlerin muhaliflere karşı getirdikleri hüccetlerinde, şayet sövüp sayma, tenkit vb. herhangi bir şey karıştıracak olduklarında, onlar da hiç şüphesiz aynısıyla mukabelede bulunacaklarını ve bunun sonucunda da karşılıklı öfkelerin artacağını, nefretin doruk noktasına ulaşacağını ve maksatlarına ulaşamayacaklarını ifade eder. Buna dikkat çeken Yüce Allah şöyle buyurur: *“Allah’tan başkasını çağıranlara sövmeyin. Sonra onlar da haddi aşarak cahillikle Allah’a söverler.”¹¹²⁷* Hüccetler, en güzel biçimde ve sövüp sayma olmadan, eziyet verme vb.’den uzak olarak yerine getirildiğinde, bu, kalplerde ve gönüllerde mükemmelen tesir edeceğini ve bu metodun faydasına dikkat çeken Yüce Allah şöyle buyurur; *“Çünkü şeytan aralarına fesat sokar.”* Bu ayetin tefsirinde Razi, her ne zaman, deliller acı, sert olur ve çirkin sözlerle karışmış olursa bu, fitne çıkmasına sebep olacağını belirtir.¹¹²⁸

---

¹¹²³ İbrahim/24-26.

¹¹²⁴ Zümer/17-18.

¹¹²⁵ Nahl/125.

¹¹²⁶ Ankebut/46.

¹¹²⁷ En’am/108.

¹¹²⁸ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, 508-509.

Bir toplumun huzur ve mutluluğu, fertler arasındaki ilişkilerin boyutuna bağlıdır. Adab-ı muaşeret kuralları, insanlar arasında iletişimde dikkat edilmesi gereken kuralları ifade eder. Muaşeret, Arapça kökenli bir kelimedir. İç-içe girmek, karışmak, münasebet halinde olmak gibi manalara gelir. Adab ise, edebîni çoğuludur. Edebiyat ise zarafet, insanlarla güzel münasebette bulunmak, iyi terbiye, usluluk demektir.¹¹²⁹ İnsanlar nezaket kurallarını içine alan bu adab-ı muaşeret kurallarını gözeterek birbirleri ile münasebette bulunurlarsa ve bu münasebetlerinde karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde hareket ederlerse toplumun huzuru sağlanmış olur. Bunun aksi bir durumda insanlar arası ilişkiler bozulur, insanlar arasında kin ve nefret duyguları baş göstererek güven duygusu yitirilir. Bu durumda da hayat zorlaşır ve çekilmez bir durum alır.¹¹³⁰

Yaşadığımız toplumsal hayatımızda insanlar arası münasebetleri sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için nezaket kurallarına işlerlik kazandırmak zorundayız. İnsan konuşmasını tartarak yapması ve ağzından çıkanı kulağı duyması gerekir. Çünkü dilden çıkan her bir kötü ve iğneleyici söz muhatabını kırar ve üzer. Dedikodu ve alaycı sözler insanlar arası iletişimi zayıflatır. Nitekim Resulullah, “Güzel söz sadakadır”¹¹³¹ buyurmuştur. Bir Müslüman tartışırken bile üslubuna dikkat etmesi gerekir. Tartışmak eyleminden beklenen, doğruyu bulmak ve hakka ulaşmak olmalıdır. Aksi takdirde Kur’an, bunu azgınlık olarak tarif eder.¹¹³² Bu nedenle tartışma/münazarada bulunurken hedef, benliği öne çıkarmak değil, hakkın ve doğrunun öne çıkarılması olmalıdır.¹¹³³

Nezaket, başkalarına karşı saygılı ve incelikli davranma; incelik ve naziklik olarak tanımlanır.¹¹³⁴ Nezaket, hayatımızın her safhasında bizi ilgilendiren kavramlardan biridir. Bu kavramı hayatımızda işletebildiğimiz takdirde fert ve toplum olarak mutlu oluruz. Nitekim Kur’an, birçok yerde bir insanın toplum

---

¹¹²⁹ Sabri Türkmen, Kur’an’da Nezaket, *Diyanet İlmî Dergi*, C.43, S.4, (2007), 34.

¹¹³⁰ A.g.e.,30.

¹¹³¹ Buhari, C.5, S.148, Hadis no: 696.

¹¹³² Mü’minun/75.

¹¹³³ Türkmen, *Kur’an’da Nezaket*, 30.

¹¹³⁴ A.g.e., 32.

içerisinde ve insanlara karşı söz ve davranışlarında nasıl davranması gerektiği konusunda bilgilendirmektedir. Lokman (as), oğluna nasihatte bulunurken şu sözleri ifade eder:

*“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez. Yürüyüşünde tabi ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, eşeklerin sesidir.”*¹¹³⁵

İnsanlar arasında makbul olan davranış, kibar ve nazik bir üslupla konuşmaktır. Çünkü bu davranış insanın asaletini ve faziletini artırır. Bunun aksi bir davranış ne ferdin kendisine ne de karşı tarafa fayda verir. Yüksek sesle konuşmak, birisi konuşurken lafını kesmek, karşı taraf sanki hiç duymuyormuş gibi bağırarak konuşmak, hoş karşılanmayan davranışlardır. Lüzumundan fazla konuşmak, zararı olacak konuşmalar yapmak, kendini kusursuz gösterecek yapmacık hal ve davranışlar, insanı toplumdan ve insanlardan uzaklaştırır. Bu gibi davranışlar, söz adabıyla uyuşmayan prensiplerdir.¹¹³⁶ Sözleri sarf ederken, söz tonunu iyi ayarlamak, güzel kelimeler seçmek, söz güzelliğinin olmazsa olmaz şartlarından biridir. Gevezeliğin ve gereksiz çok lafın doğru olmadığını söyleyen Resulullah, şöyle buyurmuştur: *“Geveze olmak, kişiye kötülük olarak yeter.”*¹¹³⁷ ve bir diğer hadisinde ise *“Güzel konuşmak çok laf etmek değildir. O doğru olanı açıkca ortaya koymaktır.”*¹¹³⁸

Resulullah her konuda olduğu gibi nezaket konusunda da en güzel örnektir. O, hiçbir kimseye kaba davranmamıştır. Kötü muamelede bulunmamıştır. Haksızlık etmemiş ve kötü söz sarf etmemiştir. İnsanlara karşı son derece nazik davranmış ve yapılan iyiliklere karşı teşekkür etmeyi bir prensip haline getirmeyi bilmiştir. Nitekim Enes (ra) Resulullah için şöyle buyurmuştur; *“O*

---

¹¹³⁵ Lokman/18-19.

¹¹³⁶ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 459.

¹¹³⁷ Camiü's-Sağir, C.3, s.116, Hadis no:2986.

¹¹³⁸ Camiü's-Sağir, C.3, s.232, Hadis no:3299.

*kötü söz söylemezdi, lânet okumazdı ve sövücü de değildi. Öfkeli zamanında şöyle derdi: " Ona ne oluyor? Alnı toprak olası!"*¹¹³⁹

2.7.3.2 Mekki Ayetlerde İnsana Dair Olumsuz Kişilik Özellikleri

Kur'an, inanç grublarını tevhide inananlar ve inanmayanlar olmak üzere iki grubda inceler: Bu iki sınıfın inanç ve davranış boyutunu göz önünde bulundurarak "mü'min" ve "kafir" olarak adlandırır ve ortaya koydukları davranışları da olumlu ve olumsuz kişilik özellikleri bağlamında değerlendirir. Kur'an'da olumsuz insan tipini anlatan özelliklerin başındaki kavram, küfür kavramıdır. Küfür sözlük anlamı, "gizlemek, örtmek, nankörlük etmek"tir. Izutsu'ya göre küfür kavramı, olumsuz niteliklerin merkezini teşkil eder ve Kur'an'ın ahlak sisteminin bütünü içinde önemli bir yere sahiptir. O, küfür kavramının olumlu niteliklerin değerlendirilmesinde adeta bir ön şart olduğunu vurguladığı gibi iman kavramının da doğrudan kendisinin analiz edilerek değil, küfür kavramı ile karşılaştırılarak en iyi şekilde değerlendirilebileceğini ifade eder. Izutsu, küfrün "şükürsüzlük" ve "inançsızlık" anlamına geldiğini belirtir.¹¹⁴⁰

İlk dönem Mekki surelerin ilk muhatapları, Mekkeli müşriklerdir. Bunların içinde buldukları inanç sistemi, putperestliktir. Izutsu'ya göre, küfrün muadili putperestliktir. Bu bağlamda şirk, küfr anlamını taşır. Şirk ise ortaklık, ortak koşmak, ortak olmak anlamlarına gelir. Buna göre küfür, genel bir inançsızlığı ifade ederken; şirk, bir çeşit inançsızlığı ifade etmektedir.¹¹⁴¹

Küfür "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlar da peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak" olarak tanımlanır. Küfür, insanın fitri yeteneğini köreltip, tevhidi gizlediği, örttüğü ve kabul etme yeteneğini gizlediği için, bunu sergileyene de "kafir" denilmiştir. Şahısları ve nesnelere örttüğü ve gizlediği için

---

¹¹³⁹ Buhari, C.12, S.135, Hadis numarası. 1985.

¹¹⁴⁰ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 200-202.

¹¹⁴¹ A.g.e., 203-206.

geceye de “*kafir=örten*” denilmiştir.¹¹⁴² Ragıp el- İsfehani, inkar kelimesinin nükre kökünden türediğini ve “*bilmemek, yadırgamak*” manasına geldiğini, bu nedenle de küfür kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığını ifade eder.¹¹⁴³

Kur’an, Mekki surelerde inançsız, müşrik insanların olumsuz davranışlarını ifade ederek onların kişilik özelliklerini ve psikolojik hallerini ortaya koyar. Onların bu hallerini resmederek kişilik bozukluklarına dikkat çeker. Kişilik bozukluğunun en önemli özelliği, kişinin kendisi ve çevresi ile ilgili algılamalarında, düşüncelerinde, ilişkilerinde bir uyumsuzluğun söz konusu olmasıdır. Kişilik bozukluğu olan birey, kendisini ve etrafını uyumsuzluk doğuran ve değişmeyen birtakım kalıplara göre algılar ve düşünür. Bu durumda olan insan, kendisi ile çevresi arasında uyum problemleri yaşamaya başlar. Aslında bunun temelinde yatan en önemli etkenlerden biri, inançsızlık ve inkardır.¹¹⁴⁴ Kur’an, müşriklerin kişilik özelliklerini olumsuz davranışları üzerinden açıklar. Bunlar:

2.7.3.2.1 Mal Tutkunu ve Dünyalığa Düşkün Olmak

*“Ve (kıyamet günü geldiğinde, amelleri) bu haline şahitlik edecektir. Ayrıca o aşırı derecede mal tutkunudur.”*¹¹⁴⁵

Bir insanın sahip olduğu serveti ifade etmede kullanılan terim “*mal*”, Arapçada m-y-l kökünden gelmektedir ve elden ele yönelmesi, bir elde kalmayıp başkasına meyl etmesi demektir. Bu anlam itibarıyla bu kökten türeyen kelimeye “*mal*” denilmiştir.¹¹⁴⁶ Arapça’da “*malik olunan her türlü şey*” anlamına gelir. Kur’an ve Sünnet’te daha çok özel mülkiyeti, servet ve zenginliği ifade edecek bir içerikte kullanılır.¹¹⁴⁷

---

¹¹⁴² Mustafa Sinanoğlu, “*Küfür*” DİA, C.26, (2002), 533-536.

¹¹⁴³ İsfehani, *küfür*, “*kfr*” md., el-Müfredat, 918-920.

¹¹⁴⁴ Yılmaz, *Kur’an’a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri*, 92.

¹¹⁴⁵ Adiyat/6-8.

¹¹⁴⁶ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 173.

¹¹⁴⁷ Hasan Hacak, “*Mal*”, DİA, C.27, (2003), 461-465.

Kur'an'ın bakış açısı ile mal sevgisi, insanda fitridir.¹¹⁴⁸ Mala düşkünlük, servet biriktirmek, dünya menfaatinden faydalanmak ve ebedilik arzusu, bu mal sevgisinden kaynaklanan tezahürlerdir. Fıtri olan bu mal sevgisi dolayısıyla insan, sahip oldukları şeylerden hiçbir zaman tatmin olmamış, elindekileri yeterli görmemiş ve malının artmasını isteyerek daha fazlasını arzulamıştır.

Mekkeli müşriklerin en önemli özelliklerinden biri de dünyaya ve dünya malına olan düşkünlükleridir. Onlar doğuştan potansiyel olarak var olan fitri eğilime, yani mala düşkünlük ve ebedilik duygusuna sınıksız sarılmışlardır. Onlar, sahip oldukları malların hem dünyada hem de ahirette kendilerine imtiyaz sağlayacağını düşünerek çok mala sahip olmayı arzu etmişlerdir. Onlar için mal ve servet, toplumda saygınlığın ve itibarın bir ölçüsüdür. Onlara göre hayatta şeref ve izzet, ancak mal çokluğu ile elde edilebilir. Bu nedenle müşrikler, parası, malı-mülkü ve erkek çocuğu çok olan kişinin değerinin de o derece insanların nezdinde çok olduğunu zanneden ve buna inanan bir zümredir. Dolayısıyla bu mal ve servet çokluğu, çokluk yarışı,¹¹⁴⁹ onlarda gurur ve şımarıklığa sebep olmuştur. Mal sevgisi ve biriktirme, istifleme tutkusu onlara ölümü unutturmuş ve basiretlerini kör etmiştir. Bunun neticesinde de bu kadar mal ve servetinin olmasına rağmen ortaya çıkan davranış, devamlı malını sayıp duran, yardım etmeyen, belki azalır korkusuyla günlük ihtiyaçlarına dahi harcamaktan çekinen cimri bir insan tipi ortaya çıkmıştır.¹¹⁵⁰

İnsanın mala karşı olan bu zaafiyeti, diğer insanlara karşı sevecen, yumuşak, toleranslı davranmasını engeller. Yüce Allah, altının ve paranın yığılmasına, biriktirilmesine olan düşkünlük ile davranış bozuklukları arasında sıkı bir irtibatın olduğuna, Kur'an'da geçen birçok ayette dikkat çeker.¹¹⁵¹ İlk dönem Mekki surelerden olan Hümeze suresinde Kur'an, mal sevgisi ile iç içe olan kişinin portresini müşahhaslaşmış bir örnek olarak sunar. Müşriklerin mala olan

---

¹¹⁴⁸ Fecr/20.

¹¹⁴⁹ Tekasür/1-2.

¹¹⁵⁰ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur'an'da Ahlaki Yozlaşma*, 247.

¹¹⁵¹ Hümeze/1-4.

düşkünlükleri, yetim malını yemeye ve çok kadınla evliliklerine kadar yansımıştır.¹¹⁵²

Kur'an göre mal ve mülk, Allah'ın insana verdiği bir lütuftur. Allah yolunda malın harcanması, Kur'an'a göre iman alametidir. Cennetin kazanılmasını yer yer infak etmeye bağlar ve israftan sakındırır.¹¹⁵³ Fakirlere harcanmayan, ahireti kazanmak için sarf edilmeyen servetin, insanı saptıran en büyük fitne ve kişinin en zor imtihanının mal ile olduğunu beyan eder.¹¹⁵⁴ Mal, şehvi arzuları tahrik edici bir nesne olarak yaratıldığı için, zayıf insanları peyderpey şüpheye ve harama sürükler. Aynı zamanda mal, güçlü olmanın vasıtalarından biri olduğu için de insanın davranışlarını etkiler. Dolayısıyla bu psikoloji, insanı yanlış davranışlara sürükler. Hristiyanlar iyilik ve kötülüğü, mal ve servetin doğasında olduğunu düşünür. Kur'an ise bunu, insanın servetle olan ilişki boyutunda ele alır.¹¹⁵⁵ İnsanı azdıran şeyin mal ve zenginlik değil zenginliğin algılanış ve kullanılış biçiminde olduğunu beyan eder.¹¹⁵⁶

Mal ve servete düşkünlüğün sebeplerinden biri, insanın fitratında olan ve Hz. Adem'e ilk günahı ve hatayı işleten ebedilik duygusudur.¹¹⁵⁷ Yüce Allah ebedilik duygusunu, ebedilik tutkusuna dönüştüren şeytana kanılmaması ve ona aldanılmaması¹¹⁵⁸ ve dünyaya aldanıp ahiretin unutulmaması gerektiğini vurgulayarak, dünya hayatının geçici ve ahiret hayatının kalıcı¹¹⁵⁹ olduğu bilincini oluşturmaya çalışır. Bunun için de dünya hayatının geçici zevklerine ve aldatmacalarına kanmamaları gerektiğini defaatle vurgular.¹¹⁶⁰

---

¹¹⁵² Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur'an'da Ahlaki Yozlaşma*, 247

¹¹⁵³ Araf/31.

¹¹⁵⁴ Enfal/28.

¹¹⁵⁵ Alak/6-7.

¹¹⁵⁶ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 173.

¹¹⁵⁷ Araf/121.

¹¹⁵⁸ Taha/120-121.

¹¹⁵⁹ Kıyamet/20-21.

¹¹⁶⁰ Mü'min/39 vd.

Bugün, eğitim dünyasında değerler eğitimi verilirken bireylere geçici ve yüzeysel, dünyevi ile kalıcı ve temelli, süreklilik arz eden değerler arasındaki fark, fark ettirilmeli ve hangisinin daha öncelikli olduğu bilinci oluşturulmalıdır. Dolayısıyla insanın fitratında olan ebedilik duygusunun tutku haline dönüştürülmemesi gerektiği, tutku haline gelen her bir duygu ve davranışın insanın hayatında olumsuz tahribatlara neden olacağı onulmaz yaralara sebep olacağı konusu anlatılmalıdır. Elbetteki ebedilik duygusu insana birtakım olumlu davranışlar kazandırmaktadır. Sonuçta insana gayret ve çalışma azmi veren duygu, ebedilik duygusudur. Burada önemli olan nokta, bu ebedilik duygusunu tutku haline dönüştürmemektir. Aile kurmak, çocuk yetiştirmek, ilmi araştırma ve çalışmalar yapmak gibi işler, bu duygunun tezahürleridir.¹¹⁶¹ Nitekim insanın fitri göz açlığını, mala ve dünyalığa düşkünlüğünü ve asla gözünün doymayacağını Resulullah, şu ifadeleri ile özetler; *"İnsanı iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü bir vadi dolusu daha isterdi. İnsan oğlunun karnını topraktan başka bir şey dolduramaz. Ama Allah, tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder."*¹¹⁶²

2.7.3.2.2 Öfkeli ve Saldırgan Olmak

*"Kendilerine ayetlerimiz okunduğu zaman, o kafirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine ayetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar."*¹¹⁶³

Öfke duygusunun en aşırı derecesini ifade eden tehevvür, taşkınlık ve saldırganlık demektir. Bu olumsuz psikolojik hal içerisinde olan insanın, düşünme ve muhakeme gücü devre dışı kalır ve bu kişiler, maddi ve manevi hiçbir şeyden korkmazlar. Bu duyguyu, sürekli ve sistemli bir yöntem haline getiren insanlar, herkesle çatışır ve karşılarına çıkan problemleri sükunetle çözmezler. Psikologların çoğunluğu, saldırganlık duygusunun doğuştan gelen

---

¹¹⁶¹ Elif Yılmaz, *Müddessir Sure'sinin Din Eğitimi Açısından Yorumu*, 43-44.

¹¹⁶² Buhari, C.12, S.183, Hadis numarası.2025.

¹¹⁶³ Hac/72.

bir unsur olmadığı ve öğrenmenin saldırganlık davranışının türü ve miktarı üzerinde çok etkili olduğu konusunda hem fikirdirler.¹¹⁶⁴

Öfke ve saldırganlık, kafirlerin ve münafıkların en zirve belirgin özellikleri arasındadır. Bu saldırgan ve öfkeli davranışı, Mekkeli müşriklerin Müslümanlara karşı uyguladıkları saldırgan davranışlarında görmek mümkündür. Çünkü Müslümanları, Mekke'den Medine'ye hicrete zorlayan, müşriklerin bu saldırgan davranışlarıdır. Azgınlık, haddi aşmak, günaha aşırıya gitmektir. Kur'an, insanlar arasında korkmadan ve çekinmeden kötülük işleyen, günah işlemekten sakınmayan, ilahi emirlere karşı dik kafalılık eden, helaka uğramış milletlerin eylem ve davranışlarını "*Tağa*" kelimesiyle ifade eder.¹¹⁶⁵

Bu bağlamda her türlü haddi ve sınırı aşan, hak ve doğru yoldan saptıran ve Allah dışında ibadet edilen her varlık, put, şeytan, kahin ve sihirbaz tağut kavramı içerisinde değerlendirilir.¹¹⁶⁶ Kur'an'da tağut kelimesi, bazı ayetlerde suyun arkını aşması, taşması anlamında kullanılırken, bazı ayetlerde dini ve ahlaki alanlardaki aşırılıklar, sapkınlıklar, zulüm ve tecavüzler bağlamında kullanılmaktadır.¹¹⁶⁷

Kur'an'da en büyük azgın tip olarak Firavun verilir. Onun halini anlatmak için "*tağa*" kelimesi kullanılır. "*Firavun'a git, çünkü o azmıştır.*"¹¹⁶⁸ Maddi otoritesi ve bunun sürekliliğini sağlamak için israf düzeyinde harcadığı büyük servet ve bunların sonucunda kendisinde meydana gelen kibir, gurur; hakka karşı inatçı tavırları gibi kötü hasletler onun azgınlıktır. Çünkü, kuvvet iktidarın kardeşidir. Her ikisi bir araya geldiğinde kendilerini sergileyecekleri bir sahne ararlar. Bunlara sahip olanlar, kendi aleyhlerine olabilecek bir şey gördükleri ve sezdikleri zaman azgınlıkları ortaya çıkar. Kendilerini her şeyden azade sayarak akıllarına esen her şeyi yapar ve sınır da tanımazlar. Bu tip insanların

---

¹¹⁶⁴ İ.Yeğin, Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları, 244-245.

¹¹⁶⁵ Kalem/12; Mutaffifin/12; Naziat/17; Taha/45; İsrâ/60; Sad/55 vd.

¹¹⁶⁶ İsfhani, "*tğv*" md., El-Müfredat, 636.

¹¹⁶⁷ Metin Yurdagür, "*Tâgût*", DİA, C.39, (2010), 372.

¹¹⁶⁸ Taha/24.

güvendikleri tek şey, kaba kuvvetleri, dünya iktidarı ve güçleridir. Yüce Allah bunu şöyle belirtir:

“Rabbinin, (Arap dünyasında) benzeri olmayan o sütunlar sahibi Ad kavmine, kayaları oyup saraylar yapan güçlü Semud kavmine, ülkelerinde azgınlık yapan, memleketin huzurunu ve düzenini bozmuş olan güçlü hükümdar Firavun’a (ordusuna ve devlet erkanına) ne yaptığını görmediniz mi?”¹¹⁶⁹

Saldırıcılık sebeplerinden biri de insanın kendi kendini yeterli görmesidir. Çünkü insanın elinde bulundurduğu iktidar ver güç yetkisi ile gurura kapılır, şımarır ve her şeye hükmetmeye çalışır. Elinde bulundukları ile yetinmez ve daha fazlasına malik olmak ister ve bundan dolayı da bu durum öyle bir hal alır ki dünyaya meydan okur; zalimlik ve bozgunculuk yapmaya başlar.¹¹⁷⁰ Böyle insanlar, her şeye malik olmak için, insanlara maddi ve manevi zarar vermekten çekinmezler.

2.7.3.2.3 Tamahkar/Cimri Olmak

“De ki: ‘Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdimiz. Zaten insan çok cimridir.’”¹¹⁷¹

Klasik İslam ahlakında dört temel erdem: adalet, akıl, şecaat ve cömertliktir. Bunların zıddı ise, dört temel erdemsizliktir ki bunlar da zulüm, bilgisizlik, korkaklık ve cimriliktir. Cömertliğin zıddı cimriliktir. Cömertlik ne kadar faziletli ve erdemli bir davranış ise, cimrilik o kadar yerilen bir davranıştır.¹¹⁷²

Cimrilik kelimesinin Farsça karşılığı “*adi, soysuz, alçak*”; Türkçe’ye geçmiş hali pıntilik, Arapça karşılığı ise “*şuh ve buhl*” dur. Şuh, insanı mal ve mülk edinme hırsına yöneltir, iyiliğin her türlüünden kaçınacak derecede bencil bir duyguya yönelterek yardım etmekten alıkoymar. Buhl ise, mal konusundaki cimriliği ifade

---

¹¹⁶⁹ Fecr/6-11.

¹¹⁷⁰ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 166.

¹¹⁷¹ İsra/100.

¹¹⁷² Kasapoğlu, *Kur’an’da İnsanın Karakteri*, 271.

eder ve kişi bu duygunun etkisi ile iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınır.¹¹⁷³ İsrâf ve cimrilik iki aşırı uçtur. Örneğın para harcama konusunda aşırılık israf, eksikliği ise cimriliktir. Bu ikisinin ortası ise cömertliktir. Yani biri aşırılık, diğeri eksiklik olan iki kötülük arasındaki erdem cömertliktir.¹¹⁷⁴

Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu ve ilk dönem Mekki surelerin konularından biri olan cimrilik, insanın fitri ve olumsuz bir özelliğidir. Bu davranış, ilk surelerden olan Maun suresinde namazından gafil olanların ve gösteriş yapanların bir sıfatı olarak ifade edilir. Cimrilik eğilimi, insanda mal biriktirip yığma arzusu ile ortaya çıkar. Cimrilik yapanlar, insanlara cimriliği emredenler, Allah'ın kendisine ihsan ettiğini gizleyenler, Allah'ın sevmediği insan tipi özellikleridir. Cimrilik, bir nevi Allah'ın bahşettiği nimetleri görmezlikten gelerek verdiği nimetlere karşı nankörlük etmek anlamına gelir. Çünkü cimri insan, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri kendisinden bilerek bunları diğeri insanlardan esirger. Bu karakter, müşriklerin kişilik özellikleri arasındadır. Kur'an'ın Mekki surelerde mücadele ettiği davranışlardan biridir.

Cimrilik, insanda iki şekilde tezahür eder: Birincisi, kendi özel ihtiyaçlarını gidermede gösterdiği cimri tutumu, ikincisi ise diğeri insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını gidermek için gösterdiği tutumdur.¹¹⁷⁵ Kur'an, en çok başkalarına karşı esirgenen maddi ve manevi yardımı eleştirir, kınar ve bu davranışı olumluya çevirmek için mücadele eder. Yüce Allah, Tekasür suresinde insanda mal biriktirme ve artırma hırsının olduğunu beyan eder. Nitekim bugün, insanlar öyle bir mal biriktirme ve artırma gayreti içine düşmüştür ki ne çocuğunun dini ve ahlaki eğitimi ne de kendinin eğitimi ile ilgilenir. Günümüzde insanlar bir geçim derdine düşerek geleceğini güvenceye almak adına devamlı çalışmakta ve birçok zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla zorluklarla kazandığı parayı başkalarıyla paylaşmaktan imtina etmektedir. Nitekim bu davranış ve düşünce süreklilik kazanınca insan, hem kendine karşı hem de başkalarına karşı

---

¹¹⁷³ Çağrı, "Cimrilik", DİA, C.8, (1993), 4-5; Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur'an'da Ahlaki Yozlaşma*, 28.

¹¹⁷⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsanın Karakteri*, 271.

¹¹⁷⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsanın Karakteri*, 278.

maddi ve manevi cimri kesilir. Bu psikolojik halin farkında olmayan veya farkında olduğu halde umursamayan insan, daha çok zengin, daha çok para, daha iyi ev ve araba, daha lüks yaşama derdine düşer. Dolayısıyla ahlaki bağlamda değer yargılarını da unuttur.¹¹⁷⁶

Cimriliği, sadece maddi alana münhasır kılarak, mal ve para biriktirme ile sınırlamamak gerekir. Bu cimrilik, duygu ve düşünce alanlarında da kendini gösterir. Öyle cimri insanlar vardır ki başkalarını memnun edecek davranıştan uzak olur, insanların her konuda ihtiyaç duyduğu yardımı esirger, topluma ve tek tek fertlere karşı cimri tavır alır ve kendisi ile diğer insanlar arasında bir duvar örer. Nitekim bu cimrilik huyu, insanın sosyal çevresiyle olan bağını zayıflatır, itibarını zedeler.¹¹⁷⁷

Cimriliğin temelinde güven arzusu yani güvensizlik yatar. İnsan doğası gereği geleceğini merak eder ve bunun için de endişeye kapılır. Bu endişelerden biri de yoksul düşme ve başkalarına muhtaç olma korkusu ve kaygısıdır.¹¹⁷⁸ Hâlbuki insan elde ettiği imkânları kaybetmeme konusunda tam bir güvenceye sahip değildir. Kur'an, bunun en güzel örneğini "*bahçe sahiplerinin akibeti*" konusunda verir.¹¹⁷⁹ Bu nedenle, inanan mü'min için maddi edinimleri ve kazançları elde tutmaya yönelik koruma edini mi, sorunlu bir ilişki biçimidir. Çünkü maddi birikim insanı, güvende hissettirse de her an onu kaybedebilme endişesi yaşama, insanın psikolojik ve ruhsal dengesini bozar.¹¹⁸⁰

Cimri insan, kendine de diğer insanlara da güvenmez. Onun için güven, sadece para ve maddedir. Ne kadar çok parası olursa o kadar kendini güvende hissedeceğini düşünür. Bu duygu, Allah'a olan güveni de zedeler. İman açısından tehlike arz eder. Böyle kişiler, rızık veren tek merciinin Allah

---

¹¹⁷⁶ A.g.e., 280.

¹¹⁷⁷ Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, 98.

¹¹⁷⁸ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 82.

¹¹⁷⁹ Kalem/17-33.

¹¹⁸⁰ Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, 98.

olduğunu unuttur. Rızık bir yönüyle Allah'ın takdiridir. Kur'an bunu vurgular.¹¹⁸¹

Daha çok mal ve paraya sahip olma hırsı, günümüzde de insanlar arası ilişkileri menfaat temeline dayandırmıştır. Nitekim böyle ilişkilerin sonu olmamakta ve insanlar arasında bir güvensizlik ve endişe baş göstermektedir.¹¹⁸² İnsanlar arasında çok az bir zümre yaptığı davranışı ve iyiliği, sadece Allah rızasını gözeterek yapmaktadır. Adler'e göre haset, kendini beğenme ve bencillik duyguları cimrilik ile iç içe olup, aynı zamanda var olan duygu ve davranışlardır.¹¹⁸³

Karaçoşkun, cimriliği kalıcı bir huy haline getirenleri “*istifçi tipler*” olarak niteleyen Fromm'un sözlerini nakleder: “*İnsanlar maddi imkânları elde etmek için bir çok zorluklarla karşılaşır ve bunlarla mücadele etmek zorunda kalır. Yaşadıkları bu zorluklar karşısında kendilerini güvende hissetmek için istifler ve biriktirirler. Kendilerini güvene aldıklarını zannederler.*”¹¹⁸⁴

Kur'an, insanın cimriliği ve mala düşkünlüğü konusunu birçok ayette ele alır.¹¹⁸⁵ İlk dönem Mekki surelerde Alak, Müddessir, Mesed, Tekvir, Ala, Leyl ve Fecr surelerinde Yüce Allah, Kureyşlilerin tamahkârlıklarına, varlıkta şükür, yoklukta nankörlük etmelerine, servetlerinin azalmasının haram yemelerine, yetim malı ve mirasına el koyup kadınlara haklarını vermemelerine, fakirlere yardım yapmak suretiyle mallarını arındırmamalarına bağlı olduğunu unutmuş olmalarına vurgu yaparak, onları eleştirir.¹¹⁸⁶

Nitekim Resulullah, cömertle cimrinin psikolojik hallerini şöyle tasvir eder:

Mal hırsı, demir zırh gibidir. Cömert insanda yardım arzusu, mal hırsına galip gelir; yardımda bulunduğça üzerindeki sıkıcı zırh gevşer,

---

¹¹⁸¹ Zümer/52.

¹¹⁸² Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, Bilge Yayınları, 223.

¹¹⁸³ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, 5 bs., (İstanbul, 1977), 182.

¹¹⁸⁴ Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, 98.

¹¹⁸⁵ Mearic/15,18; Hadid/23-24; Furkan/67; İsrâ/29,100.

¹¹⁸⁶ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, I/54.

mal hirsının verdiği gönül rahatsızlığından kurtulur, ferahlar. Aynı zamanda başkalarının ıstıraplarını hafifletmiş olacağından vicdanı huzur bulur. Buna karşılık cimri insandaki mal hırsı, onu gittikçe daralan bir zırh gibi rahatsız eder. İnsanların sıkıntılarını görmekten dolayı ruhen rahatsız olmasına rağmen cimriliği sebebiyle vicdanını rahatlatacak hayırlı işler yapamaz. Böylece cimrilik huyu kendisini tam bir baskı altına alır.¹¹⁸⁷

2.7.3.2.4 Nankör ve İsyankar Olmak

“Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız sizi yüzüstü bırakıp kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.”¹¹⁸⁸

Nankör kelimesi, Farsça “ekmek” anlamında ki nân ile “görmeyen kör” mânasındaki kûr kelimelerinin bileşiminden “gördüğü iyiliği, yediği yemeği, ekmeği inkâr eden, kadir kıymet bilmeyen” anlamına gelen nânkürden türetilmiştir. Küfrân “nankörlük” manasında şükür kelimesinin karşıtı olarak; kefür ise nankörlükte aşırı gidenler için kullanılır. İnsanın tabiatındaki nankörlüğü anlatmak için de “kefür”¹¹⁸⁹ kelimesi kullanılır.¹¹⁹⁰

Vahyin muhatapları olan Mekkeli müşriklere karşı Kur’an, eleştirel bir dil kullanır. Bu eleştirel dil, sosyal hayatta da kendini gösterir. Kur’an, buna dikkat çeker ve sahih bir din anlayışına sahip olmayan bilinç ve anlayışların, kulluk bilincini içermeyen tutum ve davranışları sergilemelerinin kaçınılmaz olduğunu vurgular. Çünkü sahih bir din anlayışı, kulluk bilinci ile örtüşen tutum ve davranışların meydana gelmesini sağlar. Doğru olanı yapamaya teşvik eder. Doğruluk ise insanın söz ve davranışları arasında bir çelişkinin olmaması demektir. Sahih bir din anlayışı, sorumluluk bilincini de beraberinde getirir.

---

¹¹⁸⁷ Sahîh-i Müslim Şerhi, el-Minhâc, C.5, s.140, Hadis no: 2356-2357.

¹¹⁸⁸ İsrâ/67.

¹¹⁸⁹ Hud/9; İsrâ/67; Zuhruf/15.

¹¹⁹⁰ Çağrı, “Nankör” DİA, C.32, (2006), 382-383.

Yüce Allah, insanın yeryüzünde yaşamasına imkan verecek ve hayatını koylaştıracak her türlü nimet ve lütufları ihsan etmiştir. İnsanın görevi ise, bu lütuf ve nimetler karşısında kulluk bilinci ile sorumluluklarını yerine getirmektir. İşte insana bunu kazandıran ise, sahih bir din anlayışıdır.¹¹⁹¹

Kur'an, Hz. Süleyman'ın şükrüne, Sebe melikesinin tahtının mucizevi bir şekilde yanında görmesi üzerine şükür mü nankörlük mü edeceği konusunun kendisine imtihan olarak verildiğinin farkına vardığını örnek verir.¹¹⁹² Yüce Allah Mekkeli müşriklerin nankörlüklerine bir eleştiriyi, Kureyş suresi üzerinden dile getirir.¹¹⁹³

“Kureyşliler, (kendilerine kış mevsiminde Yemen tarafına, yaz mevsiminde de Şam tarafına ticaret yolculuğu yapma imkânını sağlayan) ve onları (ticaret sayesinde) açlıktan, (Kâbe'nin saygınlığı sayesinde) saldırı ve talandan muhafaza eden şu Kâbe'nin Rabbine kulluk etmelidirler.”¹¹⁹⁴

Kur'an, ilahi nimetler karşısında nankörce davranmanın güven ortamının bozulmasına neden olacağı gibi dünyevi birçok sıkıntılara da sebep olacağını belirtir:

“Allah şöyle bir kenti misal verdi: Orası (tıpkı Mekke gibi,) güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık, Allah onlara şiddetli açlık ve korku ıstırabını tattırdı. Andolsun, onlara içlerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar. Böylece zulmedenlerken azap onları yakalayiverdi.”¹¹⁹⁵

Razi, bu ayetin tefsirinde “nankör beldenin sonu” başlığı adı altında Yüce Allah'ın kafirleri ahiretteki çok şiddetli va'îd ile tehdit etmesinin yanısıra bu ayet ile dünya afetleri ile tehdit ettiğini ve ayette bahsedildiği gibi bunların, açlık ve

---

¹¹⁹¹ Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 147.

¹¹⁹² Neml/40.

¹¹⁹³ Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 147.

¹¹⁹⁴ Kureyş/1-4.

¹¹⁹⁵ Nahl/112-113.

korku içine düşmeleri olduğunu belirterek, Yüce Allah'ın, bu beldenin sıfatlarını saydığını ifade eder. Bunlar, oranın emniyetli ve emin olması, âhalisine baskın yapılamamasıdır. Yüce Allah; “Çevrelerindeki insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke’yi) korkusuz (ve emin bir yer) yaptığımızı görmediler mi?”¹¹⁹⁶ buyurmuştur. Mekke için durum budur. Çünkü Araplar birbirlerine baskın yaparlardı. Ama Mekkeliler, Allah'ın mukaddes beldesinin ahaliyi oldukları için, diğer Araplar onlara saygı duyar, izzet ve ikramda bulunurlardı.¹¹⁹⁷

İnsan iki kutuplu, hem iyiliğe hem kötülüğe meyilli yaratılmış bir varlıktır. Bu nedenle, şehvetlere ve zaafılara açık bir yapısı vardır. Kur'an, insanın bu yapısını değişik yerlerde ve değişik ifadelerle anlatır. Buna göre, Kur'an'ın eleştirisi getirdiği bir özellik, insanın darlık ve sıkıntı anlarında yatarken, otururken veya ayakta iken, çeşitli hallerde Allah'ı hatırlaması, O'nunla birlikte olup, O'na yalvarmasıdır. Fakat bu darlık ve sıkıntı kendi başından gittiği zaman, sanki daha önce Rabb'ine yalvaran o değilmiş gibi davranır ve önceki halini unuttur. Halbuki bu gibi durumlar kendine bir imtihan olarak verilmiştir, fakat insan bunu unuttur. Bollukla karşılaşınca da bu başarı ve bolluğu kendinden bilir, Allah'ın ayetlerine dil uzatmaya başlar.¹¹⁹⁸

Bu tip kişilik, Mekkeli müşriklerin karakteristik özelliğidir. Yüce Allah, Mekkeli Müşriklerin bu psikolojik halini Resulüne hitaben şöyle ifade eder:

*“Şüphesiz ki, Kur'an'ı sana elbette biz indirdik Biz. O halde, Rabbinin hükmüne sabret. O nankör ve günahkar (Mekke müşriklerinden) hiçbirine itaat etme. Sabah akşam Rabbinin adını an.”*¹¹⁹⁹ Fazlur Rahman, insanın bu yönüne ve psikolojik haline şöyle dikkat çeker:

İnsan kadar çabuk şişen ve sönen başka hiçbir varlık yoktur. Kur'an defaatle der ki, insan ne zaman feraha kavuşursa derhal Allah'ı unuttur. Doğal sebepler onun istediği neticeleri verince, kendi gücünün kendisi

---

¹¹⁹⁶ Ankebut/67.

¹¹⁹⁷ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.362.

¹¹⁹⁸ Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 145.

¹¹⁹⁹ İnsan/23-25.

için yeterli olduğu düşüncesine kapılır ve kendini beğenmişlik duygusu içinde, artık bu doğal sebepler içerisinde Allah'ı görmez. Ama kötü durumlara düşünce, o zaman ya tamamen bir karamsarlık içine düşer; ümitsiz olur, ya da yalnız bu durumda Allah'ı hatırlar. Allah'ı sadece zor duruma düşünce hatırlar, hatta bazen güç durumda bile aklına getirmeyip, O'ndan yardım istemez ve sadece Ümitsizlik içinde boğulur.¹²⁰⁰

Hökelekli, insanın bu ruhi haleti için:

Sıkıntı anlarında Allah'ın yardımını ve himayesini istemek için O'na yönelmek ve dua etmek, sıkça görülen bir davranıştır. Sıkıntı ve musibet sebebiyle Allah'a başvurma, bir kaçma ya da kendini bırakma davranışı değildir. Aksine korku, üzüntü, ümitsizlik, güvensizlik gibi olumsuz duyguların aşılması amacıyla yönelik, gerçek bir dini tutumdur” der.

Kur'an bu davranışı olumlu görür ve insanın daima bu davranış üzerinde olması gerektiğini vurgular, kabul etmediği ve nankörlükle nitelediği davranış ise sıkıntı ve musibetin üzerilerinden kalkıp, bu hallerini unutup tekrar önceki sapkınlıklarına dönmelerini inkara devam etmeleridir.¹²⁰¹ Hadis literatüründe de nankörlük konusu daha çok yapılan iyiliklere teşekkür etmenin önemi bağlamında ele alınır ve Resulullah şöyle buyurur:

“Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez; insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez. Allah'ın nimetini her zaman anmak şükür, bunu terketmek ise nankörlüktür; toplulukta rahmet, tefrikada âfet vardır.”¹²⁰²

---

¹²⁰⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konuları ile Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, (Ankara, 2000), 62.

¹²⁰¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998), 115.

¹²⁰² Cami'ü's-Sağir, C.1, s.301, Hadis no. 618.

2.7.3.2.5 Riyakar Olmak

“(Ey Muhammed!) Din gününe (Allah’ın insanlara iyilik ve kötülüklerine göre karşılık vereceğine) inanmayan ve O’nun emirlerine itaat etmeyen kimseyi görüyor musun? İşte yetimi itip kakan, (ona zulmeden) ve yoksulları doyurmaya teşvik etmeyen de odur. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar kıldıkları namazdan gafildirler. Gösteriş yaparlar ve yardıma engel olurlar.”¹²⁰³

Sözlükte “görmek” manasına gelen ve re’y kökünden türeyen riya, hadis literatüründe ve ahlâk kitaplarında, “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevi amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğunu başkalarını inandıracak tarzda davranma veya Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti çıkar ve menfaat sağlama adına gösteriş olsun diye yapma” anlamına gelir.¹²⁰⁴

Hayati Aydın, riyanın Türkçe karşılığının “iki yüzlülük” olduğunu ve ameli ve itikadi olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade eder.¹²⁰⁵

İlk dönem Mekki sureler içerisinde yer alan Maun suresinde, iman, ibadet ve sosyal davranışların birbiri ile ilişkili olduğu, insanlara her türlü yardımın gösterişten uzak, sırf Allah rızası için yapılması gerektiği vurgusu yapılır; Allah rızası gözetilmeden, sırf gösteriş olsun diye sadaka verenler eleştirilir. Bu surede, fakirlerin durumu ile ibadetlerinde gaflet içinde olanların birlikte anılması da önemli bir husustur. Yüce Allah “veyl” kelimesini, *vebali ve günahı ağır suçların işlendiği ve cehennemi hak eden insanların durumu için kullanır*. Kur’an’ın amacı toplumda, toplumsal adalet ve eşitliği sağlamaktır. Bunun için her mü’min, toplumun ezilen, fakir ve yoksul düşmüş insanların sıkıntılarını gidermek için çalışmalıdır. Eğer bu görevi, hakkı ile yerine getirmedikleri, eylemlerinde bunu göstermedikleri sürece ne kadar dindar olduklarını söyleseler

---

¹²⁰³ Ma’un/1-7.

¹²⁰⁴ Çağrı, “Riya” DİA, C.35, (2008), 138; Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 314.

¹²⁰⁵ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 314.

de vahyi anlamış sayılmadıkları ifade edilir. Çünkü samimi olan mü'minler, davranışları ile inancını yalanlamaz, amelleri ile inancına ters düşmezler.¹²⁰⁶

Riyakarlık, karaktere ait bir olumsuzluktur. Kişiyi, ahlaki yozlaşmaya götürdüğü gibi böyle kişiler, şeytana yakın kimseler olarak nitelenir.¹²⁰⁷ Medine döneminde Yüce Allah, Mekkeli müşriklerin bu karakter özelliklerini, mü'minlere hatırlatarak onları uyarır:

*“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve halkı Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkan (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”*¹²⁰⁸

Riya konusunu sistemli bir şekilde ele alan alimlerden biri, el-Muhasibi'dir. Cabiri, Muhasibi'nin bu konudaki düşüncelerini şöyle aktarır: *“Riyanın kaynağı nefsin arzularıdır. Bu yüzden nefis muhasebesi zorunlu kılınmıştır. Riyâ bedeni, ameli ve söz olmak üzere üç kısım da değerlendirilir.”*¹²⁰⁹ İçteki duyguları gizleme açısından, *“Riyâ ve Nifak”* duyguları birbirine benzer. Bu iki kavramın net tanımını Hayati Aydın, Razi'nin açıklaması ile şöyle ifade eder:

*Riya, insanın içi kötü olmakla birlikte kendisini güzel göstermek amacı ile sergilediği davranıştır. Nifak ise, içindeki küfrü saklayıp, insanın iman izhar etmesidir. Riyâ insanın içinde küfr olmaksızın, kendisini iyi ve itaatkâr göstermek, insanların gönlünde bir yer tutmak istemesi sonucu ortaya koyduğu davranıştır, 'ne kadar dindar biri veya ne kadar iyi biri' gibi. Bu bağlamda riyakârlık din de ve inançta olursa münaflıklık; amelde olursa, riyakârlık adını alır.*¹²¹⁰

Riyakar insanların belirgin özellikleri, bencil ve menfaatlerine düşkün olmalarıdır. Bunlar yapılması gereken şeyleri, amacının dışında ki şeyler için kullanmaktan çekinmeyen hastalıklı tiplerdir. Bu tip insanlar daha çok dürüstlük

---

¹²⁰⁶ Turgay, *Mekki Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar*, 423.

¹²⁰⁷ Nisa/38.

¹²⁰⁸ Enfal/47.

¹²⁰⁹ Cabiri, *Arap Ahlaki Aklı*, 708.

¹²¹⁰ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 315.

ve dindarlık görüntüsü altında, makam ve mevki kazanmak ve insanlar arasında çıkar sağlamak adına iyilik ve yardımsever olurlar. Günümüz insanlarında da kendi çıkarı ve menfaati için yapmadıkları şey yoktur. Bu davranışın Müslümanlar arasında hayli revaçta olması ayrı bir dikkat çekici bir noktadır. Yapılması gereken ise her an nefis muhasebesi ile bu hastalıklı hal ve tavırdan uzak kalmak ve samimi bir niyet içinde tüm tutum ve davranışları Allah'a has kılarak, dünya menfaatlerini hiçbir şekilde kimseden beklemeden, her şeyi Allah'tan umarak, O'na dayanarak, aklı ve kalbi O'ndan başkasına kul ve köle etmeden imanı davranışlarla bütünleştirmektir. Böyle insanlar ancak özgürlüğü yakalayabilir.

Nitekim Resulullah, riyâ konusunda şöyle buyurmuştur: “*Ümmetim için gizli şirk ve şehvetten kaygı duyuyorum*” demiş, “*Sizden sonra da hâlâ şirk olacak mı?*” sorusuna “*Evet, fakat güneşe, aya, taşta ve puta tapmak şeklinde olmayacak, insanlar ibadetlerini riya için yapacaklar*” cevabını vermiştir.¹²¹¹ Bir diğer sözlerin de; “*Allah'ın riya sahibi kişiyi şirki ile başbaşa bırakacağını*”¹²¹² ifade eder. Resulullah, ibadet ve hayırlarıyla şöhrat peşinde olanların gizli kötülüklerinin Allah tarafından teşhir edileceği, riya ile amel edenlerin riyakârlığının açığa vurulacağını da ifade eder.¹²¹³

2.7.3.2.6 Söz Taşımak ve Kusur Bulmak

*“Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.”*¹²¹⁴

Kur'an'a göre münafıklık alameti olan ve Türkçe karşılığı “*koğuculuk*” olan nemime, nemm kökünden gelir ve insanlar arasında söz taşımak, iki yüzlülük,

---

¹²¹¹ El-Askalâni, C.12, s.612, Açıklama.

¹²¹² En-Nevevi, C.11, s.588, Açıklama.

¹²¹³ Buhari, C.12, s.202, Hadis no:2041; s.318, Hadis no:2128.

¹²¹⁴ Kalem/10-14.

dedikodu yapmak anlamında bir ahlak terimidir.¹²¹⁵ Resulullah, kişiler arasında söz taşıyanları, bu davranışı sergileyenleri, “*nemmâm ve kattât*” olarak isimlendirmiştir. Nemamlık, “*açılması, duyulması arzu edilmeyen şeyleri açmak, sırrı ifşa etmek, sözü, durumu ve onunla ilgili olan haberleri birinden alıp diğerine götürmek, insanlar arasında kötülük, bozgunculuk çıkarmak amacı ile bir kişiyi kötülemek, rezil etmek amacıyla karşı tarafın yapmak istediği şeyi bozmak*” diye tarif edilmiştir ve dilimizde buna söz taşıma, ara bozma denir.¹²¹⁶

Koğuculuk, olumsuz bir karakterdir. Yüce Allah, Resulullah’tan müşriklerin bu tür olumsuz özelliklerinden uzak durmasını isterken, O’nun nezdinde tüm inananlardan bu tür kötü ve hastalıklı davranışlardan uzak durmalarını emreder.¹²¹⁷ İnsanlar arasında söz taşıyıp duran insanlar, koğuculuğun hem kendilerine hem de topluma ve insani ilişkilere ne kadar çok zararı dokunacağını bildikleri halde bu davranışı yapmaktan geri durmazlar.¹²¹⁸

Bazı müteahhirin âlimleri, “*neffasat*”¹²¹⁹ kelimesinden muradın, koğuculuk yaparak insanlar arasında fitne ve fesat çıkaran nemmalar olduğunu belirtmişlerdir. Bu kişiler, insanlar arasına girerek aldaticı sözler ile koğuculuklarının zehirlerini akıtır ve insanların aralarını açarlar. Akraba ve dostlar, bu gibi insanların koğuculuklarının üflemeleri ile birbirine düşman kesilirler ve insanlar arası fitne ve fesadın yayılmasını sağlayarak toplumun düzen ve huzurunu bozarlar. Akrabalık bağların zedelenmesine ve kopmasına sebep olurlar. Nitekim Felak suresi, Resulullah’a ve inananlara bu gibilerin şerrinden Allah’a sığınmalarını ifade eder.¹²²⁰

---

¹²¹⁵ Çağrıcı, *Nemime*, DİA, C.32, s.553.

¹²¹⁶ Mahmud Öğütçü, “*Koğuculuk, Ara Bozuculuk*” Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi, C.1, S.5, (Ekim 1962), 20.

¹²¹⁷ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 297.

¹²¹⁸ Ahmet Serdaroğlu, *Koğuculuk (Nemime)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergisi, Haziran-Temmuz C.3, S.6-7, (1964), 174.

¹²¹⁹ Felak/4.

¹²²⁰ Serdaroğlu, *Koğuculuk (Nemime)*, 175.

Koğuculuğa benzeyen bir diğer kötü haslet ise tecessüs (casusluk) dur. Buna “*gammazlık*” da denir. Bir sözü alıp bir başkasına aktarmaktır. Yüce Allah, insanların birbirlerinin kusurlarını ve gizli hallerinin araştırılmaması gerektiğini emreder. “*Birbirlerinizin gizli hallerini araştırmayınız*”¹²²¹ Resulullah’da bu konuda “*Koğuculuk eden (müfsid) kişi cennete giremez.*”¹²²² buyurarak koğuculuğu men etmiştir. Fakat devletin istihdam ettiği memurlar, bundan müstesna tutulmuştur. Bunun dışında bir insanın herhangi bir yerde dertleşmek babında söylediği sözler dahi dinimizce gizli kabul edilmiştir. İslam dini, bir insanın özel yerlerde dertleştiği sözleri, kalplerinde gizli tuttıkları sırları olarak kabul eder. Bu nedenle bu sözlerin gizliden gizliye bir başka insanlara veya makamlara iletmeyi hoş karşılamaz.¹²²³ Dolayısıyla bu gibi muhbirlik edenleri, Kur’an fasık olarak niteler ve inananları da uyarır:

*“Ey iman edenler! Size bir fasık (muhbir) bir haber ile geldiği vakit sakın onun sözü ile hemen hüküm vermeyin. Tahkikat yapın, acele ve bilmeyerek yanlışlıkla bir iş yapar, sonra da yaptığınıza nedamet edersiniz.”*¹²²⁴

2.7.3.2.7 Tartışmacı Olmak

*“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla (Hac mevsimi için gelen Arap kabileleri ile) en güzel şekilde mücadele et, (tartış). Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir.”*¹²²⁵

Cedel kavramının sözlük anlamı; *düşmanlıkta ve tartışmada çetin olmak, cephe almak, muhatabı alt etmek, susturmak, birini sert bir yere düşürmek*’tir. Latince “*dialectica*” kelimesinin Arapça karşılığıdır. Cedel kelimesine mantık, felsefe gibi her bir bilim dalı, kendi kapsamı doğrultusunda terim anlamı

---

¹²²¹ Hucurat/12.

¹²²² Buhari, C.12, S.39, Hadis numarası. 1900.

¹²²³ Serdaroğlu, *Koğuculuk (Nemime)*, 175.

¹²²⁴ Ahkaf/6.

¹²²⁵ Nahl/125.

vermişlerdir. Mantıkta cedel, felsefe ve kelamda, bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak öğrenme sanatı demektir.¹²²⁶

Allah, insanların tartışmalarını yasaklamamıştır. Bilakis kesin delil ve gerçek bilgiden hareketle yanlış fikirleri çürütme ve gerçeği ispat edip savunma maksadıyla yapılan tartışmaları caiz görmüş, hatta bu anlamda, Resulullah'a vahye muhalif edenlere karşı cedel yapması emredilmiş ve nasıl bir yöntem izleyeceğini de belirtmiştir. *“Onlarla en güzel şekilde tartış.”*¹²²⁷

Razi, Allah'ın, peygamberlerine, insanları davet ederken üç yoldan birini kullanması gerektiğini emir buyurduğunu ve bunların; 1-Hikmet,¹²²⁸ 2-Güzel öğüt, 3- En güzel bir biçimde mücadele, olduğunu beyan etmiştir. Resulullah'ın, bu üç yol ile Allah'a davet etmekle mükellef olduğunu, hidayet gerçekleşmesi ile kendisinin direkt alakası olmadığını Yüce Allah'ın bu ayet ile belirtmiş olduğunu ve sapıtanları da, hidayete erecek olanları da en iyi bilen Yüce Allah olduğunu bu ayet ile beyan etmiş olduğunu belirtmiştir.¹²²⁹

Cedel, Mekkeli müşriklerin en tipik özelliklerinden biridir. Onlar, kendilerini savunma refleksleriyle Allah'ın mesajlarını ve Resulullah'ı red etmek mücadelesini gösterirken kullandıkları yöntemleri, cedeldir. Onlar, Resulullah'a karşı bunu yaparken küstahça, alaycı bir tavır ile yapıyorlardı. Yüce Allah, onların bu cedelleşmelerini kınar. Çünkü müşrikler, gerçek bilgiye ve kesin delile dayanmadan, yanlış doğru, doğruyu yanlış göstermek amacıyla hakikati reddetme ve batılı savunma amacına yönelik tartışma yapıyorlardı. Nitekim Yüce Allah, onların bu yönlerini şöyle ifade eder:

“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizde ki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?

---

¹²²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, *Cedel*, DİA, C.7, (1993), 208-210.

¹²²⁷ Nahl/125.

¹²²⁸ “Gerçek bilgileri ve yakîni ilimleri araştıran, elde etmek isteyen kimseler kâmil insanlardır. Bunlarla konuşmak ancak yakîni ve katî deliller ile olur. Bu katî ve yakîni deliller, Kur'an'da “*hikmet*” olarak ifade edilir.” Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.378.

¹²²⁹ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.377.

Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”¹²³⁰

İnsanın bilgisizce ve şuarsuzca, yersiz ve lüzumsuz yaptığı tartışmaların sebebi, aslında kişinin kendisini beğenip üstün görmesinden kaynaklanmaktadır. Hatta Kur’an, onların bu kibirlenerek ve böbürlenerek bilgisizce tartışdıkları hali resmeder;¹²³¹ “*Küstahça gerdan kırar.*”¹²³² Resulullah, böyle bir çirkin davranıştan uzak durmak gerektiğini ve haklı olduğu halde tartışmadan vazgeçmenin güzel hasletlerden ve hayırlı bir davranışlardan biri olduğunu belirtir.¹²³³

Tartışma, insanın mizacına yönelik olan zaafardan biridir. Yaratılışında olan olumsuz bir özelliktir. İnsanın tüm ahlaki kötü hasletlerden kurtulmasını isteyen Yüce Allah, bu kötü hasletlerden kurtulmanın mümkün olduğunu ve çaresinin ne olduğunu da beyan eder: “*Asra yemin olsun ki, insan ziyandadır; ancak iman edip salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesna.*”¹²³⁴ Ayet, insanların tüm olumsuzluklardan kurtulabilmesinin, salih amel işlemekle mümkün olacağını belirtir.

2.7.3.2.8 Müstağni/ Kibirli Olmak

“Ona (Fars hikâye kitaplarını alıp getiren kimseye) âyetlerimiz okunduğu zaman; onları hiç işitmemiş gibi, kulağında bir ağırlık var da büyükenerek arkasını döner.”¹²³⁵

İnsanların kendilerini Allah’tan ve başkalarından müstağni görmesi, başkalarını küçümsemesi hallerine “*kibir*” denir. Bu şekilde gösterilen davranışlara “*tekebbür*” denir. Büyüklük arzusunda olma, bu duygu ile yeryüzünde

---

¹²³⁰ Lokman/20.

¹²³¹ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 349.

¹²³² Hac/9.

¹²³³ Câmîü’s-Sağir, C.2, s.457, Hadis no:2331.

¹²³⁴ Asr/1-3.

¹²³⁵ Lokman/7.

bozgunculuk çıkarma, büyüklük vehmetme durumlarına “istikbar” bu tutum sahiplerine “müstekbir” denir.¹²³⁶ Bunlar, Allah’ın en çok yediği ve eleştirdiği fiillerdir. Kibir; *aldatma, kandırma, aldanma, kapılma, gaflet, bilgisizlik* anlamlarına gelir. Ahlâki bir terim olarak gurur, insanın değersiz sayılan şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması demektir. Kur’an, bunu insanın dünyaya kapılması, aldanması anlamında kullanır.¹²³⁷

Allah, kibirlenmekten, böbürlenmekten ve şımarmaktan alabildiğine nehyederek, “*Çünkü, yeryüzünü yaramazsın, boyca da asla dağlara eremezsin*” buyurmuştur. Razi, ayette ki “*yarma*” dan maksadın ne olduğunu alimlerin görüşlerini beyan ederek açıklar:

“Yürümek ancak, yukarı doğru ve aşağı doğru gitmekle tamamlanır. Sen, aşağı doğru inerken, yeri yaramaz ve onu delip geçemezsin, yukarı doğru çıkarken de dağların başına ulaşamazsın. Bu tabir ile, insanın zayıf ve aciz olduğuna, binâenaleyh kibretmenin, şımarmanın ona uygun düşmeyeceğine dikkat çekilmiştir.

“Senin altında delediğin, yaramadığın yer, üstünde de zirvesine ulaşamayacağın dağlar vardır. Dolayısıyla sen, üstünden ve altından bu iki tür cansızla kuşatılmışsın. O halde sen onlardan da pek çok zayıfsın. Etrafı kuşatılmış ve zayıf bir varlığın, kibirlenmesi uygun düşmez manası bu ayette kastedilmiştir.”

Bu görüşler çerçevesinde ayetin vermek istediği mesajı Razi şöyle izah eder: *“İnsan taş ve toprak arasında sıkışıp kalan bir varlıktır. Aciz bir yaratıktır. Bunun farkında olması ve mütevazî olması gerekir. Kendine, herşeyi yapar, herşeye gücü yeter havası verip böbürlenerek yürümemelidir.”*¹²³⁸

---

¹²³⁶ Uygül, *Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri*, 411.

¹²³⁷ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, 23.

¹²³⁸ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.484.

Kibir, inkarın sebeplerinden biridir. Kur'an bu psikolojik hali, şeytanın Hz. Adem'e "*secde etmemesi*" üzerinden verir.¹²³⁹ Kibir, insanın kendisini ilim, mevki, mal, güzellik vb. yönlerden başkalarından üstün görmesi, kendini her konuda yeterli ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını hissetmesi ve algılamasıdır. Bu duygu, insanın gerçeği anlamasına ve gerçek ile mücadele etmesine engel olur.¹²⁴⁰ Böyle insanlar, kendilerini hep başkalarından üstün görürler. Onların bu psikolojik ruh halleri, düşünce, tutum ve davranışlarına yansır. İlim adamları, her bir günahın saklanıp gizlenmesinin mümkün olduğunu, fakat kibrin müstesna olduğunu ifade eder.¹²⁴¹

Kibir duygusunun altında, kendini beğenme karakteri yatar. Kendini beğenen insan, başkalarında olmadığı sandığı üstün faziletlerin kendisinde olduğunu sanır, kendisinin diğerlerine göre yüksek mevkilere layık olduğunu düşünür ve başkalarının üzerinde nasıl bir imaj bıraktığını, kendisi hakkında ne düşündüklerini hep merak eder. Dolayısıyla bu ruh hali ile kendini geliştirme fırsatı bulamaz, hayata karşı ilgisiz kalır. Bu duygu içinde olan insan hep başkalarından almak ister. Bu durum patolojik bir hal aldığı anda büyüklük cinneti, azamet hastalığı baş gösterir.¹²⁴² Bu hastalık, başkalarıyla normal ilişki kurmaya engel olan "*megalomania*" hastalığıdır.¹²⁴³

Kur'an kıssalarına konu olan peygamberlerin en büyük mücadelesi, iman-küfür bağlamında olmuştur. Bu mücadelenin önündeki en büyük engelin ise, kibrine esir olan insanların varlığı olmuştur. İblis'i huzurdan kovduran,¹²⁴⁴ Firavun'a ilahlık iddiasında bulunmayı telkin eden,¹²⁴⁵ Hz. Nuh'un karşısındaki toplumun

---

¹²³⁹ Sad/74.

¹²⁴⁰ Yılmaz, *Müddessir Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Yorumu*, 52.

¹²⁴¹ Uygül, *Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri*, 412.

¹²⁴² Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 73.

¹²⁴³ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 232.

¹²⁴⁴ Araf/13.

¹²⁴⁵ Naziat/24.

ileri gelenlerinin Hz.Nuh'a düşman yaptırır,¹²⁴⁶ Ebu Cehil'e cehaletin babası nitelmesini verdirtir,¹²⁴⁷ bu kibir duygusudur.

İnsan, ancak bir musibete ve sıkıntıya düçar kaldığı zaman kibir/müstağni düşünce ve duygusunu unuttur.¹²⁴⁸ Yüce Allah, Abese suresinin ilk ayetlerinde Resulullah'a yapılan eleştiri üzerinden (salt bir eleştiri değildir) İslâm akidesini tesis eder. Kendini yeterli ve üstün görme yerilir, kendini çaresiz ve zayıf gören insanlara yardım teşvik edilir. Dolayısıyla bu surenin başında bütün tabiatın insanın emrine verenin Yüce Allah olduğu, zenginliğin sebeplerini yaradanın da Allah olduğu ifade edilir.¹²⁴⁹

Kur'an'ın kişilik eğitiminde kibir duygusuna yer yoktur. Nitekim Yüce Allah: *“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin. Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin katında kötü şeylerdir.”*¹²⁵⁰ buyurarak, kibirli insanın neleri yapamayacağını ifade eder ve bu tip insanın zayıflıklarına dikkat çeker. Kibir duygusunun ortaya koyduğu psikolojik tezahürlerinden biri de *“böbürlenmek”* tir. Kendinde bulunan bir değer nedeniyle, kendini diğerlerinden üstün gören insanın karakteristik özelliğidir. Yüce Allah: *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngenini sevmez.”*¹²⁵¹ buyurur ve böbürlenmenin doğru olmadığını ifade eder.¹²⁵²

Kıyamet günü, sekiz sınıf insana Allah'ın buğz ettiğini ve bunların içerisinde de müstebirler ve kibirli olanlar olduğunu ifade eden¹²⁵³ Resulullah, bir başka

---

¹²⁴⁶ Hud/27.

¹²⁴⁷ Müddessir/23; Casiye/8; Lokman/18-19.

¹²⁴⁸ Yunus/22.

¹²⁴⁹ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/125.

¹²⁵⁰ İsrâ/37-38.

¹²⁵¹ İsrâ/18.

¹²⁵² Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.483-484; Uygül, *Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri*, 412.

¹²⁵³ Câmîü's-Sağîr, C.2, s.283, Hadis no:1905.

hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Kibirden sakının! Çünkü şeytanı Âdem’e secde etmemeye sürükleyen kibirdir.*”¹²⁵⁴

Kibir, yetersizlik duygusunun bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da insanın kendi değerine güvenmediğini gösterir. Bu nedenle, insanın bu illet hastalıktan kurtarmanın yolu, duygu eğitimidir. Bunun içinde insana kendi gerçek ve mahiyetleri, güç ve zaafı, kabiliyet ve yetenekleri, dünyadaki yeri ve durumu, Kur’an ve sünnet ışığında anlatılmalıdır. İnsanları yanlış değerlendirmenin, ön yargının, kibrin, yüz çevirmenin, insanın hayatına ne kadar çok zarar verdiğini, kötü yollara sevk ettiğini, Allah ile olan ilişkisini ne denli bozduğunu anlatılmalı, iyinin değeri ortaya konulmalıdır.¹²⁵⁵

Vahyin ilk dönemlerinde olduğu gibi tarihin her safhasında ve bugün de zengin, şımarık, kibirli, müstağni insanların varlıklarına rastlamak mümkündür. Bu gibi anlayışlar, Tevhid inancı ile bağdaşmamaktadır. İnsanlık tarihi boyunca bu farklılıkların olması yaşanan bir gerçektir. İnsanlar sahip oldukları mevki-makam, güç ve iktidarı sanki kendileri kazanmış, kendi akılları sayesinde bu noktaya gelmiş gibi hareket edip, diğer insanları küçümseme tavırları ile onları akılsız, cahil görmektedirler. Mekkeli müşrikler, kendilerini o denli iyi görüyorlardı ki sahip oldukları mal mülkün, Allah tarafından kendilerine iyi ve sevilen kullar olduklarından dolayı verildiğini düşünüyorlardı. Onlara göre fakir ve yoksullar, Allah’ın nezdinde makbul olan insanlar değildi. Bu nedenle, zillet, sefalet ve perişan içindedirler. Hatta Kur’an Yasin suresinde “*Allah’ın doyurmadığını biz mi doyuracağız*”¹²⁵⁶ diyerek, bu düşünceye sahip olduklarını teyit etmektedirler.

Kur’an ve sünnet bağlamında önemli olan ise, hiç kimse kendisini mal mülk ve makam dolayısıyla veya herhangi bir şeyden dolayı üstün görmemesi, kendini bu vasıflarından dolayı öncelikli olduğunu düşünmemesi ve diğer insanların hakkı olan şeye mani olmamasıdır. Kibrin ve gururun yerilmesi ve Allah’ın

---

¹²⁵⁴ Câmîü’s-Sağîr, C.2, s.148, Hadis no:1593.

¹²⁵⁵ Yılmaz, *Müddessir Suresi’nin Din Eğitimi Açısından Yorumu*, 53.

¹²⁵⁶ Yasin/47.

sevmediği davranışlardan olmasının arka planında yatan sebep, insanlara verilen nimet ve imkanların yanlış değerlendirilmesi, olay ve olguları yanlış anlamlandırmasıdır. Kainattaki her şeyin sahibinin Allah olduğunu bilen ve kendisinin hiçbir şeye hakim olmadığını ve aciz bir varlık olduğunu bilen ve tanıyan kişi, asla kibirlenmeyecektir.¹²⁵⁷

*“Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar. Şüphesiz ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.”*¹²⁵⁸

Kur'an'da kendini beğenmişlik “*ucb*” kelimesi ile ifade edilir. Ucb ile kendine güvenme duygusunu birbirinden ayırmak gerekir. Ucb sözlükte, *şaşmak, hayret etmek, yadırgamak* anlamına gelir ve “*acb*” kökünden türemiştir.¹²⁵⁹ Kibir, övünme, böbürlenme gibi kötü hasletler, kendini beğenmişlikten doğar. Şeytanın, Hz. Adem'i kabul etmemesi ve ilahi emre itaatsizlik etmesi, kendini beğenmişliğinden kaynaklanmıştır.¹²⁶⁰ Ucb sahibi kişiler, kendilerinin daha iyi, daha başarılı olduklarını zannederler ve herkesin kendilerine karşı sevecen olmasını isterler. Onların bu psikolojik halleri, kendi hatalarını ve yanlışlarını görmelerine engel olduğu gibi kendi yanlışlarının doğru olarak görmelerini de sağlar. Bu tipler, her ne kadar kendilerini beğenmiş olsalar da bu karakterleri yüzünden, insanlar arasında sevilen ve beğenilen bir tip değillerdir. Abdullah b.Mesud, insanı felakete sevkeden iki şeyin olduğunu, birincisi ümitsizlik, ikincisinin ise ucb olduğunu söyler. Ümitsizlik, insanın bağışlanmayacağını düşünerek, tövbe etmekten uzak durmasına sebep olur. Ucb, insanın kendini günahsız, hatasız ve tertemiz görmesinden dolayı günahlarının farkına varmasına engel olur.¹²⁶¹

---

¹²⁵⁷ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur'an'da Ahlaki Yozlaşma*, 23.

¹²⁵⁸ Nahl/22-23.

¹²⁵⁹ Mustafa Çağrı, Ucb, DİA, C.42, (2012), 36-37.

¹²⁶⁰ Araf/12.

¹²⁶¹ Çağrı, Ucb, 36-37.

“Şımarma, çünkü Allah böbürleneni ve şımaranları sevmez”¹²⁶² ayetinde verilmek istenen mesaj ise, şımarma ve dünyaya tutunmadan dolayı insanın kendisine, ahiretten kesin olarak gafil olma halinin arız olmamasını istemedir.¹²⁶³ Kendini müstağni gören ve sahip olduğu dünya malında güven ve itminan bulan kimse, şımarır. Kendisinin çok yakında dünyadan ayrılacağını bilen, bu dünyadaki geçimliklerin ahiret yurdunu elde etmek için vesileler olduğunu ve fani olduğunu bilen bir kimse şımarmaz. Dolayısıyla yukardaki ayetin devamında da Yüce Allah; “Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma...”¹²⁶⁴ buyurur.

2.7.3.2.9 Müsrif ve Haddi Aşmak/Taşkınlık Yapmak

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın. Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızkı bolca verir ve dilediğine de kısar.”¹²⁶⁵

Yüce Allah bundan önceki ayetler de Resulullah’a infâk etmesini, bu ayette ise, infâk etmenin adâbını emretmiştir. Furkan sûresinde de “Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıklık yapmazlar, ikisi arası ortalama olur”¹²⁶⁶ buyurmuş, bu ayet ile de Resulullah’ın aynı şekilde davranmasını emretmiştir. Yani, hem kendine, hem de ehline, çoluk-çocuğuna darlık vermek suretiyle(fazla harcama yapmaksızın) infâktan geri durma! Elini büsbütün de açma! Yani elinde, herhangi bir şey kalmayacak derecede aşırı harcama da yapma denilmiştir.¹²⁶⁷

İsraf, “her ne kadar infakta yapılan aşırı ve boş harcama hususunda kullanılan bir kelime olsa da her türlü davranışta normal olan normların dışına taşma, Allah’a itaat harici yapılan harcama” anlamını ifade eder. Tebzîr ve israf kelimesi eş anlamlıdır. İstılahı manada tebzîr, sırf malda olmak üzere az da olsa,

---

¹²⁶² Kasas/76.

¹²⁶³ Uygül, *Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri*, 414.

¹²⁶⁴ Kasas/77.

¹²⁶⁵ İsra/29-30.

¹²⁶⁶ Furkan/67.

¹²⁶⁷ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.459.

uygun olmayan yerde, harcama anlamına gelir. İsrâf ile tebzîr arasındaki fark, israf malın meşru ve harcanabilecek yerde harcamanın aşırı yapılması, tebzir ise malı layık olmayan ve içinde hayır bulunmayan yerde harcamaktır. Tebzirde bulunan kişi, malını Allah'ın razı olmadığı ve arzu etmediği yerde harcaması ve kullanması dolayısıyla toplumda kötülüğün yaşatılmasına ve kuvvet bulmasına sebep olmaktadır.¹²⁶⁸ Kur'an, bu tür davranış sergileyen insanların şeytanın dostları olduğunu şöyle belirtir:

*“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış kişiye haklarını ver, fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabb'ine karşı çok nankörlük etmiştir.”*¹²⁶⁹

Izutsu'ya göre müsrif “*esrefe*”(isrâf) fiilinden gelir ve temelde, “*doğru ölçüyü aşmak veya geçmek*” anlamındadır. Bu bağlamda isrâf, “*itidalsiz olarak aşırı davranmak, aşırılık yapmak*” anlamına gelir. Davranış hususundaki israf, genellikle büyük günahlara tekabül eder. Özellikle, Allah'ın ayetlerini kulak ardı ederek, O'nun ayetlerinden habersiz bir şekilde sefahat ve çılgınlık içinde yaşamak, Kur'an bağlamında israftır. Kur'an, bu tür davranışları küfür olarak mütalâa eder. Bu nedenle Yüce Allah, sapık cinsel davranışlar da haddi aşmayı, “*Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz.*”¹²⁷⁰; giyimde, yeme-içmede aşırı kaçmayı, “*Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının(güzel ve temiz giyinin). Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.*”¹²⁷¹; kısıta aşırılık göstermeyi, “*Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine, katilin öldürülmesini talep etme hakkı vermişizdir. Ancak o da bu hakkı kullanma*

---

¹²⁶⁸ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 243.

¹²⁶⁹ İsrâ/26-27.

¹²⁷⁰ Araf/81.

¹²⁷¹ Araf/31.

konusunda meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiş, hakkı muhafaza edilmiştir.”¹²⁷² ayetleri ile inananları her hususta israftan men eder.¹²⁷³

Yüce Allah, ifrat derecesinde günah işleyerek nefesine zulmeden müsrif kişi için şöyle buyurur: “*De ki: Ey kendilerine yazık eden, (iman etmeyen) kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Eğer iman ederseniz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹²⁷⁴ Kur’an, kibirli ve müstağni kişiliğe örnek olarak Firavun’u gösterirken, müsrif kişiye örnek olarak da Firavun’u verir.¹²⁷⁵ Firavun’un müsrif olarak nitelenmesindeki sebep, her konudaki taşkınlığı, aşırı davranışları, haddi aşarak tanrılık iddiasında bulunmasıdır.¹²⁷⁶

Kur’an, kafir ve müşrik kimselerin inançsızlıkta aşırı davranmalarına karşı müsrif kelimesini kullanır. Çünkü bu kimseler, bu özelliklerinden dolayı yeryüzünde fesat çıkarır, insanları adalete, iyiliğe çağırılmaz, itidal sınırlarından çıkarlar. Bu da, sosyal hayatta haksızlığı, zulmü, tecavüzü doğurur. Bu gibi insanların psikolojik ruh halleri sıkıntılıdır. Bu nedenle böyle insanlara uyup toplumun birlik ve dirliğini bozacak davranışlardan uzak durmak gerekir.

Nitekim Kur’an, böyle insanlara uyulmaması gerektiği konusunda inananları uyarır. Kur’an, müsrif insanların özelliklerini sıralar ve böyle insanların bir kriteri, ölçüsü olmayan, keyiflerine göre hareket eden, başkalarının inanç ve değerlerine saygı göstermeyen, toplumu kaosa sürükleyen kimseler olduğunu vurgular.¹²⁷⁷ Çünkü bu insanlar, Allah’ın lutfettiği ve içerisinde yetimlerin, yoksulların, fakir ve muhtaçların da hakkı olan malı, Allah’ın hoşnut olmadığı yerlerde ve meşru harcamalarda aşırı giderek haddi aşarlar. Bu da Allah’a saygısızlıktır. Dolayısıyla bu davranış adaletsizliği, zulmü, haksızlığı

---

¹²⁷² İsra/33.

¹²⁷³ İzutsu, *Kur’an’da Dini Ve Ahlaki Kavramlar*, 272.

¹²⁷⁴ Zümer/53.

¹²⁷⁵ Duhan/31.

¹²⁷⁶ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 169-170.

¹²⁷⁷ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 46.

beraberinde getirir. Bireylerin ve toplumun olumsuz yönde etkilenmesine sebep olur. Bu nedenle Yüce Allah, saçıp savurmaya yasaklamıştır. Saçıp savuranları şeytanın kardeşleri ilan etmiştir.¹²⁷⁸

Yüce Allah, her şeyde itidal ve dengeyi emretmiştir.¹²⁷⁹ Denge, ifrat ve tefrit arasındır. İfrat ve tefrite en güzel örnek, israf ve cimriliktir. Her ikisinde de aşırılık olduğu için haramdır. İkisinin ortası olan cömertlik ise tavsiye edilendir.¹²⁸⁰ Mutedil ve dengeli olmak, İslam'ın temel kaidelerinden biridir. Cimrilik ve israfın sonu nedamettir.¹²⁸¹ İslam alimleri, “*Ey nefislerine karşı haddi aşan kullarım...*”¹²⁸² ayetini hem malda hem de malın dışındaki şeylerde haddi aşmayı, israf etmeyi içerdiğini ifade ederler. Yüce Allah, hem haddi aşanları sevmez; “*İsraf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”¹²⁸³ hem de haddi aşanların kalplerini mühürlediğini söyler.¹²⁸⁴

2.7.3.2.10 Hırslı Olmak

“*Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır.*”¹²⁸⁵

Hırs, bir ahlak terimi olarak arzu edilen ve istenilen bir şeye karşı iradenin o isteğe şiddetle yönelmesi ve aşırı istek, aç gözlülük olarak tanımlanır.¹²⁸⁶ Kur'an'da hırs kelimesi geçmez, fakat bu anlamı içeren “*Helu ve Cezû*” kelimeleri geçer. Helû, hırsın şiddetine/ çokluğuna karşılık sabrın azlığı, darlıkta da bollukta da sabır göstermemek, tahammülsüzlük, saygısız davranmak

---

¹²⁷⁸ İsra/26-27.

¹²⁷⁹ Furkan/67.

¹²⁸⁰ İsra/29.

¹²⁸¹ Gökbulut Bural, *Kur'an'ın Kerim'in Mekki Surelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*, 100.

¹²⁸² Zümer/53.

¹²⁸³ En'am/141.

¹²⁸⁴ Yunus/4.

¹²⁸⁵ Mearic/19-21.

¹²⁸⁶ Mustafa Çağrı, “*Hırs*”, DİA, C.17, (1998), 383-384.

anlamlarına gelir.¹²⁸⁷ İnsanın başına fakirlik, muhtaçlık, hastalık gibi durumlar geldiğinde çok fazla şiddetli/cezu tepki gösterir, yakınmaya, sızlanmaya başlar. Yani cezu, insanı üzüntüye boğarak hedefinden alıkoyan hüznün anlamına gelir. Helû kimse, eline nimet geçtiğinde şükretmeyen, başına bir zarar, kötülük geldiğinde ise sabretmeyen bir kişiliktir.¹²⁸⁸

Hırs, insanı maddi ve manevi tüm tutkularını, tahammülsüzlüğünü, sabırsızlığını, huysuzluğunu, menfaatine ters düşen bir şeyde sızlanmasını, tatminsizliğini anlatan ve ruhsal durumunu ifade eden kavramlardan biridir. İnsanın başı dara düşünce, bir sıkıntı ve musibete maruz kalınca, kederini dışa yansıtır, sızlanır, bu durum kendisinden gidince refaha kavuşunca da bunu kıskanır ve kimse ile paylaşmak istemez. Kur'an, insanın bu tür davranışının doğuştan olduğunu söyler. Helû ifadesi ile bir karakter yapısını anlatmaya çalışır.¹²⁸⁹

Helu, hayatın amacını sadece hazza ulaşma ve elemden kaçma üzerine kuran, Allah'ın koymuş olduğu değerleri aldırmayan kişilerde tezahür eden bir karakter yapısıdır. Kur'an, bu karakter yapısının eğitiminin mümkün olduğunu ifade eder. Eğer insan iradesini kullanır, kişiliğini ilahi değerlere göre şekillendirirse, olumsuz karakter anlamındaki helû'dan benliğini uzak tutması mümkündür.¹²⁹⁰ Yüce Allah, mü'minleri bu tarz davranıştan istisna etmiştir. Çünkü bu tarz hırs, bir küfür sıfatı ve bir münafık niteliği taşır.

Hırslı olan kişi, elindeki ile yetinmeyen, daha fazlasını isteyen, gözü aç olan insandır. Bunun içinde tüm vaktini kendisi ve istediği şeyleri elde etmek için harcar. Fakat her şeyi elde etmenin mümkün olmadığı sünnetullah gereğidir. İnsan, istediklerini yani hırslandığı şeyleri elde edemeyince mutsuz olur. Halbuki Kur'an mutluluğun reçetesini ifade etmiştir. *"Kalpler ancak Allah'ı anmakla yatışıp huzur bulur."*¹²⁹¹

---

¹²⁸⁷ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 195.

¹²⁸⁸ Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, 29-32.

¹²⁸⁹ A.g.e., 32.

¹²⁹⁰ A.g.e., 32.

¹²⁹¹ Rad/28.

Bu olumsuz anlamdaki hırs dışında insanın yaratılışı gereği kendisine verilen sorumluluğu ve görevleri yerine getirme yönünde bir çaba ve gayret konusunda gösterdiği hırsı, İslam dini hoş karşılar. Buna iyilikte yarışma (münafese) adı verilir. Bu davranışları sergileyenler, yani iyilikte ve hayırda yarışanlar müjdelenmiştir. Bunun tam aksi olan, başkalarının malına, canına, mevkiine, namusuna, şerefine zarar verici sonuçlar doğuran hırsı ise, Kur'an yasaklamıştır. Çünkü bu tür davranış insanın dini, ahlaki ve psikolojik hayatına zarar verdiği gibi toplumsal düzenide bozmaktadır.¹²⁹²

2.7.3.2.11 Cahil ve Bilgisiz Olmak

“Ey Kavmim! Buna karşı ben sizden herhangi bir mal da istemiyorum. Benim mükafatım ancak Allah'a aittir. Ben o iman edenleri sizin sözünüze uyararak kovacak da değilim. Zaten onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizin bilgisizce davranan bir toplum olduğunuzu görüyorum.”¹²⁹³

Bir ahlâk terimi olan “cehl” en genel manada “bilgisizlik, bilmemek, bilgi, görgü ve nezaketten yoksun olmak” demektir. Kur'an'da muhtelif isim ve fiil şeklinde geçen cehâlet, daha çok cehâletin fenalığı, cahillerin yanılırları, kötülük ve zararları üzerinde durulmuştur. Kur'an, bu cahâlete karşı bir tavır olarak ilim ve hikmeti savunmuştur. Birçok ayette “bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” sorusunu defalarca tekrarlamıştır. İnsanı kainattaki tüm varlıklardan ayıran özelliği de bu bilgi elde etme özelliği ve akıl sahibi oluşudur. Cehalet ise, insan için başa gelecek en büyük felaket, kusur ve tehlikedir. Ragıp el- İsfehani, hayatını bilgisizlik içinde geçiren bir kimsenin hayvanlık mertebesini aşamayacağını, varlık alanına çıkmış dahi sayılamayacağını ifade eder.¹²⁹⁴

---

¹²⁹² Çağrııcı, *Hırs*, 383-384.

¹²⁹³ Hud/29.

¹²⁹⁴ İsfehani, *chl* md., El-Müfredat, 249-250.

Vahyin ilk emri, “*oku ve kalem*”¹²⁹⁵ ile başlar. Bu, Allah’ın cehaletin karşısına ilmi ve bilgiyi bir tavır olarak koyduğunu gösteren delillerden biridir.¹²⁹⁶

Hadis literatüründe ise, cehl kelimesi ve türevleri sıkça kullanılmıştır. Resulullah, ümmetin hem dünyevi hem de uhrevi hayatlarında bilgili olmaları ve cehaletten kurtulmaları adına hayatı boyunca mücadele etmiştir. Medine’ye hicretinde ilk işinin Mescid-i Nebevi’yi inşa etmesi, sufiler için ayrı bir yer tahsis etmesi,¹²⁹⁷ bedir savaşında esir düşen müşriklerin on Müslüman’a okuma yazma öğretmeleri karşısında serbest kalmalarını istemesi,¹²⁹⁸ Resulullah’ın ilme ve eğitime ne kadar önem verdiğini gösteren en güzel çabalarından ve çalışmalarındandır.

Cahiliye dönemindeki kullanıma dayalı olarak cehl, ilmin zıddı olan bilgisizlik yanında vahiy öncesi mekkeli müşriklerin yaşam ve karakter yapısını anlatan “*azgınlık, serkeşlik, hayvani içgüdülere boyun eğme, saldırganlık, şiddet*” anlamına gelmektedir.¹²⁹⁹ Resulullah, tebliğinde cahiliye kelimesini ilmin karşılığı anlamında değil, Mekke müşriklerinin saldırganlığını, serkeşliğini, şiddet ve azgınlıklarını ifade etmede kullanmıştır. Burada cehaletin birinci anlamı olan bilgisizlik, ikinci planda kalmıştır. Bu bağlamda cehl kelimesinin zıddı bilgisizlik değil, hilmidir ve hilm ağırbaşlı, uyumlu, medeni bir insanı ifade eder.

Cahiliye Araplarının ahlaki temayülleri, geçimsiz ve şiddet içerikli karakterleri, bilgisizlikleri ve cehaletlerinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Resulullah’a ve getirdiği mesajlara olan itirazlarının nedeni de, bu bilgisizlikleri ve cehaletleridir. Onların düşüncesiz kişiliklerinin bir sonucudur. Bu nedenle

---

¹²⁹⁵ Alak/1-4.

¹²⁹⁶ Çağrı, *Cehalet*, DİA, C.07, (1993), 219.

¹²⁹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, 5 bs., (İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul-1993),179.

¹²⁹⁸ A.g.e., 226.

¹²⁹⁹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, 1967, ss:202-206, [books.google.com.tr].

peygamberlerin insan olmalarını ve toplumun içinden ve halktan biri olmalarını anlayamamışlardır.¹³⁰⁰

Onların en büyük cahillikleri, hiçbir bilgi dayanakları olmadan, ciddi bir delile dayanmadan, doğruluklarına ve yanlışlıklarına bakmadan körü körüne atalarına bağlılıklarını ileri sürmeleri, kendilerinin onların takipçileri olduklarını iddia etmeleridir. Onlar kolaylarına, keyiflerine, dürtülerine göre hareket etmeyi tercih ederek heva ve heveslerine uymuşlardır. Doğru bilgi edinme yollarını etkin olarak kullanmamışlardır. Kur'an, bu özelliklerinden dolayı onları, bilgisizlik ve cahillikle suçlamıştır. Kur'an'a göre onların bilgileri, sadece dünya hakkındaki bilgilere dayanır.¹³⁰¹ Kur'an, onların bilgilerinin metafizik alemi bilmeye yeterli olmadığını beyan eder.¹³⁰² Kur'an, cehl kavramını birçok yerde de bilginin karşıtı anlamında kullanmıştır.¹³⁰³

2.7.3.2.12 İnatçı Olmak

*“Hayır, o kesinlikle ayetlerimize karşı inatçılık etmektedir.”*¹³⁰⁴

Sözlükte inat, *“uzaklaşmak, yoldan çıkmak, haktan sapmak, topluluktan ayrı durmak, terslik”* anlamlarına gelir. Muâne ve inat aynı kökten gelen ahlaki kavramlardır. Terim anlamı ise, *“bir kişinin bir görüş, bir düşünüş veya bir inancın doğru ve gerçek olduğunu bildiği halde ayak diremesi, reddetmesi”* dir. Buna örnek olarak, *“Ebu Talib'in vicdanen İslâm'ı kabul ettiği halde 'Yeğenin peşine takıldı' şeklindeki düşünce ve söylemlerden çekindiği için inkarcılıkta diretmesi”* verilir.¹³⁰⁵

---

¹³⁰⁰ Furkan/7.

¹³⁰¹ Rum/7.

¹³⁰² Necm/29-30.

¹³⁰³ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 262.

¹³⁰⁴ Müddessir/16.

¹³⁰⁵ Çağrı, *İnat*, DİA, C.22, (2000), 264-265.

Anûd ve anîd kelimeleri aynı anlamdadır. Anûd kasıttan ötürü inatlığı, anîd ise mutlak olarak inadı ve muhalefeti ifade eder.¹³⁰⁶ Kur'an'ı Kerim "anid" kelimesini özellikle Velid b. Muğire hakkında kullanır ve inadından dolayı iman etmediğini vurgular.¹³⁰⁷ Bu şahıs, Resulullah'tan (sav) Kur'an dinlediğinde büyük bir tesir altında kalmış ve bu kelamın Allah kelamı olduğunu anlamıştır, fakat gurur ve inadı yüzünden hakk olanı gördüğü halde, bile bile inat ederek iman etmemiştir. Kur'an bu şahsın iman etmemesindeki inadının sebebini kibir olduğunu ifade eder.¹³⁰⁸ Elif Yılmaz, Bursevi'nin inatçılık hakkındaki düşüncelerini şöyle beyan eder:

*Nimet verenin ayetlerine karşı inatçılık etmek, tümüyle mahrumiyeti gerektirir. Kibri nedeniyle Allah'a inananlardan uzak duran, mü'minlerle beraber olmayan, Allah'ın ayetlerinden gönlünü, beynini uzak tutan ve kanı durmayan damar gibi inkârı durmayan insanlara anid denilmektedir.*¹³⁰⁹

Kur'an, Mekki surelerde inatçılık konusunda örnek olarak şeytan ve müşrikleri verir. Müşriklerin inat boyutuna karşılık, Resulullah'ın onlara karşı, *sizler benim kulluk ettiğime kulluk etmezsiniz*¹³¹⁰ sözüdür. Birçok ayette müşriklere "göklerin ve yerin yaratıcısı kim diye sorulduğunda, Allah demelerine karşın"¹³¹¹ başka ilahlara tapmalarının altında yatan sebep inatlıkları olduğu belirtilir. Şeytanın kendini beğendiğinden ve kendini üstün gördüğünden dolayı ilahi emre karşı çıkmasındaki sebeplerden biri de şeytanın inatçılığıdır. Bundan dolayı haksız yere ayak diremek, olumsuz tavır sergilemek, şeytan işi bir davranış olarak telakki edilir. Dolayısıyla inatçılığın sonucu da nankörlüktür.

---

¹³⁰⁶ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 190.

¹³⁰⁷ Müddessir/11-25.

¹³⁰⁸ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 192.

¹³⁰⁹ Yılmaz, *Müddessir Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Yorumu*, 46.

¹³¹⁰ Kafirun/3.

¹³¹¹ Ankebut/61.

İnsan fitri olarak iyiliğe ve kötülüğe meyilli olarak yaratıldığı için nankörlükte insanın doğasında var olan bir duygudur ve psikolojik bir hastalıktır. İnatçılığın, sosyal çevrenin etkisi ile kazanılan bir kompleks olduğu da iddia edilmektedir.¹³¹² Yüce Allah; “...insan, Rabbinin nimetlerine karşı çok nankördür.”¹³¹³ buyurur. İnat duygusu bazı olumsuz tavırların sergilenmesine sebep olsa da iyiye, doğruya kanalize edildiğinde sabır adımı almaktadır. Bir insan haramları işlememede ve helalleri yerine getirmede inatlık etse, bu onun cennete girmesine vesile olur ki bu da sabır adıyla anılır.¹³¹⁴

2.7.3.2.13 Aceleci Davranmak

*“Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır.”*¹³¹⁵

Kureyş müşriklerinin en belirgin özelliklerinden biri, aceleci oluşlarıdır. Acelecilik, *sonradan olacak olan şeyin hemen olmasını isteme ve arzulamadır. Yani, sabırsızlık göstererek kendi aleyhine olacak şeyleri önceden istemektir.* Aceleciliğin doğuştan gelen bir özellik olduğunu beyan eden Kur’an, mekkeli müşriklerin bu özelliğine vurgu yapar ve onları kınar, eleştirir. *“İnsan çok aceleci yaratılmıştır. Size yakında ayetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin.”*¹³¹⁶ Yüce Allah Resulullah’ı acele etmemesi konusunda uyarır: *“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Kur’an’ın vadinin gerçekleşmesi hususunda acele etme ve “Rabbim ilmimi artır” de.”*¹³¹⁷ Çoğu insanın dünyanın heva ve heveslerine meyledip ahireti unutmalarının altında yatan sebeplerden biri de aceleci tabiatlarıdır. İnsan arzu ettiği bir şeye hemen kavuşmak için acele ettiği gibi bir sıkıntıya, musibete maruz kaldığında da bundan hemen kurtulmak için acele

---

¹³¹² Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, (Ankara, 1981), 91.

¹³¹³ Adiyat/6.

¹³¹⁴ Furkan/75.

¹³¹⁵ Mearic/19-21.

¹³¹⁶ Enbiya/37.

¹³¹⁷ Ta-ha/114.

eder.¹³¹⁸ Kur'an, bu insanın zaaflarından olan acelecilik tavrını Mekkeli müşriklerin alaycı bir tavır ile azabı ve kötülüğü istemelerindeki acelecilikleri üzerinden şöyle anlatır:

*“Eğer Allah, insanlara onların hemen hayra kavuşmayı istedikleri gibi, şerri de acele verseydi, elbette onların ecellerine hükmolunurdu. İşte Biz Bize kavuşmayı ummayanları, kendi azgınlıkları içinde bocalar halde bırakırız.”*¹³¹⁹ Diğer bir ayette ise Yüce Allah *“Bir de senden acele azap istiyorlar. Halbuki Allah asla vaadinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir. Bu yüzden sabredin ve ümidinizi kesmeyin.”*¹³²⁰

Kur'an, insanın bu temel doğasının farkına varmasını ve buna dikkat etmesini isteyerek bu olumsuz yönüne dikkat çeker ve insanı uyarır. Hz. Adem'in şeytanın ölümsüzlük/sonsuzluk vaadi ile kandırmasının ve Hz. Adem'i olumsuz davranışa yönlendirmesinin altında yatan sebeplerden birinin, Hz. Adem'in doğasında var olan acelecilik özelliği olduğunu vurgular. Burada acelecilik davranışının ortaya çıkmasına sebep olan ve onu güdüleyen şey, ebedilik duygusudur. Kur'an'a göre acelecilik, insanı olumlu ve olumsuz duygulara yönlendirir ve insanı dayanılmaz acılara götürecektir. Bu nedenle Kur'an, ilk dönem Mekki surelerde inananlara, sabrı şiddetle tavsiye etmiştir. Acelecilik neticesinde insanlar kendilerine olan güvenlerini yitirebilirler. Bunun sonucunda da karamsarlık ve umutsuzluk olur ki bu, insan için zor bir durumdur.¹³²¹ Bu nedenle Kur'an, insanı devamlı sabırlı olmaya davet eder.¹³²²

Resulullah, acelecilik konusunda şöyle buyurur; *“Teenni Allah'tan, acele ise şeytandır.”*¹³²³ Bu durumda işlerde acele etmemeli ve hemen karar

---

¹³¹⁸ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 82.

¹³¹⁹ Yunus/11.

¹³²⁰ Hac/47.

¹³²¹ Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, 96-97; Emin Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 342.

¹³²² Zümer/10; Yusuf/90.

¹³²³ Câmiü's-Sağîr, C.2, s.181, Hadis no:1673.

vermemelidir. Çünkü acele ile verilen kararlara şeytan karışır. Kalbe gelen bir düşünce veya bir istek hemen yapılmamalı, öncelikle Allah'ın rızasına uygun mu diye düşünmelidir. Günah değilse yapılmalıdır. Böylece teenni edilmiş, yani acele edilmemiş olur. Dolayısıyla hayırda yarışmak, hayırlarda acele etmek, bu anlatılanların kapsamına girmemektedir. Resulullah, ahirete ait amellerin dışındaki işlerde, her işte acele davranmamanın daha hayırlı olduğunu ifade etmiş¹³²⁴ ve Abdulkaysıların Eşec'ine şunları söylemiştir; “Şüphesiz sende Allah'ın sevdiği iki haslet vardır: Vakar ve ağırbaşlılık (aceleci olmamak)”¹³²⁵

2.7.3.2.14 Fırsatçı ve Çıkarıcı olmak/ Bencil Olmak

*“İsterler ki, yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar.”*¹³²⁶

Bencilik, kişinin kendisinin çıkarlarını ve menfaatini herkesten üstün tutması ve öncelemesidir. “Ene” kelimesinden yapılmış bir mastar olan “enaniyet” (bencilik) Kur'an'da ve hadislerde geçmez. Bu terime yakın anlam ifade eden “isti'sâr” kelimesi hadislerde ve diğer kaynaklar da geçer.¹³²⁷ Bencil duygunun tezahürü, maddi ve manevi şeylere karşı cimriliktir. Bu duyguların kaynağı ise dünyayı ve dünya malını sevmektir. Enaniyet, bir ahlak ve psikoloji terimidir. Fırsatçılık, çıkarıcılık, menfaatperestlik bu kavramın içinde yer almaktadır. Enaniyet'in bir diğer ismi ise egoizmdir. İnsanın yalnız kendisi ile ilgilenmesini, herkesi kendi menfaati doğrultusunda kullanmasını ifade eder. Kur'an'ı Kerim Firavun'un,¹³²⁸ Karun'un¹³²⁹ ve müşriklerin¹³³⁰ benciliklerinden ve menfaat perestliklerinden örnekler verir.¹³³¹

---

¹³²⁴ Câmîü's-Sağîr, C.2, s.237, Hadis no:1817.

¹³²⁵ En-Nevevi, C.1, s.408, Açıklama.

¹³²⁶ Kalem/9.

¹³²⁷ Hökelekli, *Enaniyet*, DİA, C.11, (1995), 171.

¹³²⁸ Naziat/24.

¹³²⁹ Kasas/76-79.

¹³³⁰ Yasin/47.

¹³³¹ Hökelekli, *Enaniyet*, 170-171.

Bencillik eden kişilerin en büyük zararları kendilerinedir. Çünkü bu insanların bencil ve cimri davranışları neticesinde toplumda içtenlikle kabul görmezler, dışlanırlar. Bu nedenle böyle insanlar, devamlı korku ve endişe içindedirler. Ruh hallerinde vicdan azabı gibi tezahürleri devamlı yaşarlar. İnsanlar arasında da iyi karşılanmayan kırıncı bir durumdur. Çünkü hiç kimse, birilerinin menfaatine göre kullanılmayı arzu etmez. Bu insanlar arasında fark edildiğinde sosyal iletişim zayıflar. Çünkü sosyal iletişimin temelinde ben merkezci olmaktan uzaklaşıp, karşıdaki ile empati kurarak, karşı kişinin rolünü almak gerekir. Bu başarılamadığı takdirde bireysel ve toplumsal sorunlar baş gösterir. Günümüz toplumunun büyük sorunlarından biri de insanların kendi çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleridir. Kişi, fitraten bencil duygularla doğar ve isteklerinin hemen karşılanmasını ister. Kişinin, fitratındaki bu olumsuz duygularını kontrol altına alması gerekir. Bu yapılmadığı takdirde kişiyi felakete sürükleyen tehlikeli duygular baş gösterir.¹³³² Yüce Allah, müşriklerin bu özelliğine vurgu yapar: “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan çekip alırsak, şüphesiz o kibirli ve şumarık oluverir.”¹³³³

Cabiri, müşriklerin fırsatçı ve bencil duygularını, Kafirun suresinin nuzül sebebini açıklayarak ortaya koyar:

Sahih kabul edilen bir rivayete göre, Resulullah Kabe’de tavaf ederken müşriklerden önde gelenlerin bir kaçı karşısına dikilir ve şöyle derler; ‘Ey Muhammed! Gel seninle bir anlaşma yapalım. Biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim, sen de bizim ibadet ettiğimize ibadet et. Böylece ortak bir nokta buluruz. Eğer senin ibadet ettiğin daha hayırlı ise biz de nasibimizi almış oluruz. Yok, eğer bizim ibadet ettiklerimizi daha hayırlı ise o zaman da sen nasiplenmiş olursun’ demişlerdir.

---

¹³³² Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 352.

¹³³³ Hud/9-10.

Cabiri'ye göre müşriklerin bu sözleri, kendilerinin ticari düşüncesini yansıtan sözler olduğu yönündedir. Çünkü Kureyşliler tüccar idiler ve dinlerini de ticaret aracı olarak kullanmaktaydılar. Putlar, onlar için bir kazanç kapısı idi. Mekke'ye hac için gelen hacılar putlara hediyeler sunarak kendilerine ekonomik kazanç sağlıyorlardı. Resulullah, Kureyşliler için önemli olanın ticari çıkarlar olduğunun farkındaydı. Onlar putlardan çıkar sağladıkları sürece bu şirklerinden vazgeçmeyeceklerini biliyordu. Kafirun suresinde Resulullah, inanıp inanmamakta serbest olduklarını ifade ederek onların çıkarıcılıklarına ve fırsatçılıklarına izin vermemiştir.¹³³⁴ Tasavvuf düşüncesinde de benliğin yok edilmesi ve nefsin istek ve arzularını olabildiğince baskı altına alınması, dini ve ahlaki hayatın ön şartı olarak kabul edilmektedir.¹³³⁵

2.7.3.2.15 Alay, Taklit ve Gıybet Etmek

“İnsanların dedikodusunu yapan ve onları kınayıp ayıplayan kimselere yazıklar olsun. Böyle kimse durmadan mal biriktirip onun hesabını yapmakla meşguldür, sahip olduğu malın kendisini ebedileştireceğini zanneder.”¹³³⁶

Kur'an'da “*suhriyet*” başkalarını küçük görme; “*istihza*” başkalarını alaya alma anlamına gelir. İstihza, *gizli olarak bir kişiyi küçük düşürmek maksadı ile alaya almak, taşlamak, laf dokundurmak, hafife almak, gıyabında mizahta bulunmaktır*. İstihza'nın sözlü, hal ve hareketlerle, resim, karikatür, taklit gibi tarzları ile yapılan şekilleri vardır. İstihza “*hez*” kökünden türemiştir ve “*alay etmek*” manasında olup, sadece kişiye yönelik değil, düşünce, inanç ve yaşama tarzı gibi konulara yönelik de olabilir.¹³³⁷ Suhriyet ise, *başkasını yok hükmünde görmek, birisinin noksanlıklarına, kusur ve hatalarına dalga geçerek gülünecek tarzda, onu maskara etmek, eğlenmek anlamına gelir*. Dihk, gülmek anlamına

---

¹³³⁴ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/81-82.

¹³³⁵ Hökelekli, *Enaniyet*, 171.

¹³³⁶ Hümeze/1-3.

¹³³⁷ Mustafa Çağrı, *İstihza*, DİA, C.23, (2001), 347-348.

gelip sinsi sinsi gülüşü ifade eder. Mekkeli müşriklerin Müslümanlara karşı yaptıkları psikolojik baskı yöntemi, sinsi sinsi gülüşü.¹³³⁸ Yüce Allah, bu durumu şöyle ifade eder:

*“Kullarımdan, ‘Ey Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın’ diyen bir grub vardı. Siz ise onlarla alay ediyordunuz.”*¹³³⁹

Toplumda uyumun ve güvenin zedelenmesine ve sosyal çevrenin bozulmasına sebep olacak kötülüklerden biri de insanlarla alay etmek ve lakap takmak, ayıplamaktır. Kur’an, bu tür davranışları “*fasıklık*”, sergileyenleri ise “*zalimler*” olarak niteler. Bu davranışları yapan insanların ortak özelliği, bilgisiz ve cahil olmalarıdır. Müslüman’ın görevi ise, bu tür davranışlar sergileyenleri dikkate almamak, aldırış etmemektir. Bu gibi insanları dikkate alıp moral ve motivasyonu bozmak yerine insan kendi eksiklikleri ve yanlışlıkları ile ilgilenmelidir. Bu tür davranışlar, hem bireysel hem de toplumsal tehlike taşıyan davranışlardır. Çünkü insanların arasını bozar, kin ve nefret duygularını körükler, toplumsal ahlakın kopmasına neden olur. Zamanla da toplumda ahlaki yozlaşmanın zuhur etmesini sağlar. Bu nedenle Yüce Allah, insanların ayıplarının araştırılmasını ve ifşa edilmesini kınamış ve yasaklamıştır.¹³⁴⁰

Kur’an, alay etmek, dalga geçmek, önemsememek, hafife almak gibi olumsuz davranışların kafirlerin özelliği olduğunu beyan eder. Kafirler, her zaman Allah’ın ayetleri ve peygamberleri ile dalga geçmişler ve alay etmişlerdir. Kur’an, kıssalar yolu ile anlattığı peygamberlerin kavimleri tarafından gördükleri suhriyet, istihza, dihk, hemmaz gibi psikolojik baskı nitelikli davranışları sık sık beyan eder. “*(Ey Muhammed!) Andolsun, senden önceki topluluklara da peygamber gönderdik. Onlar kendilerine gelen her peygamberle alay ediyorlardı.*”¹³⁴¹ Mekke müşrikleri de önceki peygamber kavimlerinin

---

¹³³⁸ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 284.

¹³³⁹ Mü’minun/109-110.

¹³⁴⁰ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 370.

¹³⁴¹ Hicr/10-11.

gösterdiği davranışları göstererek, Resulullah ile her fırsatta dalga geçmiş ve alay etmişlerdir. Yüce Allah bu sözü, Resulullah'ı teselli etmek için getirmiştir.¹³⁴² “*İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. “Bu mu ilâhlarımızı diline dolayan?” derler. Hâlbuki kendileri Rahman’ın kitabını inkâr ediyorlar.*”¹³⁴³

Razi bu ayetin tefsirinde, cahillerin böyle çirkin şeylere sevkeden sebepleri şöyle sıralamıştır:

-Onlar taat ve ibadet olan şeyleri üstlenip, leziz ve hoş buldukları şeylerden de geri durmayı ağır buluyorlardı.

-Peygamber onları, alışmış oldukları o çirkin yollarından ve yanlış inançlarından vazgeçmeye çağırıyordu. Böyle bir şey, karakterlere zor gelen bir şeydir.

-Peygamber, tâbi olunan ve hizmet edilmesi gereken, kavimlerinin kendilerine itaat etmeleri, boyun eğmeleri gereken kimsedir. Bu itaat ve boyun eğme de, son derece güç bir şeydir.

-Peygamber bazen fakir olur, yardımcısı ve taraftarı olmayan kimselerden olur, malı makamı bulunmaz. Binâenaleyh her türlü nimet içerisinde olan, kavminin reisi durumunda bulunan kimselere, böyle bir insana boyun eğip, hizmet etmek ağır gelir.

-Allah’ın, o kafirlerden yardımını kesip, küfür ve cehâlet sebebi olan şeyleri onların kalplerine atması.

Razi’ye göre bütün bu ve benzeri sebeplerden dolayı, câhil ve sapık kimseler, o yüce peygamberlere karşı böyle çirkin ve kötü fiillere düşmüşlerdir.¹³⁴⁴

Allah ve peygamberlerle alay etmek, küçümsemek küfür; bu tavrı diğer insanlara karşı yapmak ise büyük günahdır.¹³⁴⁵ Ayrıca alay etmek, küçümsemek gibi davranışlar, müşriklerin İslam dininin yayılmasını engellemek için

---

¹³⁴² Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.67.

¹³⁴³ Enbiya/36.

¹³⁴⁴ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.67.

¹³⁴⁵ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 286.

başvurdukları yöntemdir. Onlar, Resulullah'ı ve inananları gördüklerinde onların kişiliklerini, inanç ve değerlerini, ibadet ve yaşayışlarını hedef alarak gülümseyici bir tavır ile eğlenceye alarak dalga geçerler. Aslında bu bir psikolojik savaş taktiğidir. Dolayısıyla Müslümanlar, Mekke döneminde müşriklere karşı psikolojik savaş vermişlerdir. *“Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?”*¹³⁴⁶ Fakat Yüce Allah, Müslümanların maruz kaldığı bu psikolojik savaş taktiğine karşı onlara, geçmiş peygamber kavimlerinin helak olma sebeplerinin bu davranışları nedeniyle olduğunu ifade eder ve onların ahiretteki hallerini anlatır. Bu hem inkarcılara ibret hem de Resulullah ve Müslümanlara tesellidir.¹³⁴⁷ Yüce Allah, dünyada mü'minleri küçük düşürmek üzere onlarla alay edip gülen inkarcıların gülüşlerine karşı ahirette gülme sırasının müminlere geleceğini belirtmektedir.¹³⁴⁸

*“Şüphesiz günahkârlar, dünyada iman edenlere gülüyorlardı. Mü'minler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı. Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülererek dönüyorlardı. Mü'minleri gördükleri vakit, ‘Hiç şüphe yok, şunlar sapık kimselerdir’ diyorlardı. (Hâlbuki onlar, mü'minlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi ki onların sapık olup olmadıklarını karar versinler!). İşte bugün de (kıyamet günü) mü'minler kâfirlere gülerler.”*¹³⁴⁹

---

¹³⁴⁶ Furkan/41.

¹³⁴⁷ Ahmet Sait Sıcak, Kur'an'ı Kerim'e Göre Dini Alaya Alanlara Karşı Müminlerin Takınmaları Gereken Tavır, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, (2015), 435.

¹³⁴⁸ Çağrı, *İstihza*, 348.

¹³⁴⁹ Mutaffifin/29-34.

2.7.3.2.16 Hakkı Yalanlamak, Yalan Söylemek/Yalancı şahitlik Etmek

“Onlara ne kadar kanıt ve delil gelse de yüz çevirirler. Nitekim Kur’an gelince onu yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine ilerde gelecektir.”¹³⁵⁰

Yalan, İslâm’ın şiddetle yasakladığı ve büyük günahlar arasında saydığı özelliklerden biridir. Dolayısıyla Yüce Allah, Hac/30 ‘da “*yalan söz*” ile Allah’a ortak koşmayı birlikte zikrederek, yalan sözün ne kadar kötü olduğunu vurgulamıştır.¹³⁵¹ Kur’an’da yalan söyleme, kafir ve münafıkların özellikleri olarak zikredilir. Kur’an’a göre yalancı insan tipi, kıyamet gününü inkar eden kafirlerdir. Dolayısıyla Kur’an’da kafirlerin bir özelliği olan Hakk’ı yalanlamak ve yalancılık ile ilgili çok ayet bulunmaktadır.¹³⁵²

Kur’an’da yalancı tipleri ifade eden kavramlar arasında “*harras, effak, zûr*” bulunmaktadır. Harras, bir konu hakkında bilgisi olmadan sırf zan ve tahmin üzerine doğruluğunu tahkik etmeyerek kendi bildiği gibi hareket eden/ederek söylenen yalandır. İnkarcılar, kendi kötülüklerini Allah’ın iradesine yüklemeye kalkışmaları neticesinde Yüce Allah, onların gerçeklerini ortaya koymuştur:

“Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: ‘Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık. ‘Ondan öncekiler de peygamberlerini böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki:’Sizin iddialarınızı ispat edecek bir belgeniz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”¹³⁵³

Kur’an zann ile hareket etmeyi yasaklamıştır. Zan ile Allah’a isnatta bulunmak, Razi’ye göre yalanların en katmerlisidir.¹³⁵⁴ Yüce Allah, bu tür yalancılara

---

¹³⁵⁰ En’am/4-5.

¹³⁵¹ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, 30.

¹³⁵² Ahkaf/11; Hakka/42; Şuara/5; Casiye/23; Rum/29; Nahl/24 vd.

¹³⁵³ En’am/148.

¹³⁵⁴ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 291.

şiddetle karşı çıkar ve sert üslupla eleştirir; “*Şaşkın şaşkın konuşan yalancılar kahrolsun! ‘ceza günü ne zaman?’ diye sorarlar.*”¹³⁵⁵

Effak ise, esm kelimesi ile birlikte zikredilerek, çok yalancı günahkar insanı tanımlar.¹³⁵⁶ “*Günahkar yalancıların vay haline! Kendisine Allah’ın ayetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!*”¹³⁵⁷

Bir diğer kelime ise zûr’dur. Kur’an “*yalan yere şahitlikte bulunmamak*” anlamında daha çok müminlerin vasıfları için kullanır. “*Onlar ki, yalan yere şahitlik etmezler.*”¹³⁵⁸ Yalan, küfür ve nifak göstergesi olup, yüksek ahlâki değerlerin tahrip edilmesine ve toplumda güvenin kalmamasına, insanlar arasında sevgi ve saygı duygularının zedelenmesine, işlerin dağılmasına, toplumun fesadına, ailelerin yıkılmasına, toplumdaki ahengin bozulmasına yol açar.¹³⁵⁹ Yalan söyleyen kimse, insanların gönlünden ve gözünden düşer, saygınlığı ve itibarı azalır. Bu nedenle, İslâm dini yalan söylemeyi yasaklamış ve günah saymıştır. Çünkü İslam, insanın sosyal yaşantıdaki hal ve hareketlerine, ahlaki tutum ve davranışlarına önem verir. Toplumun düzenini bozacak ve insanların yaşantısını ihlal edecek davranışlarla mücadele edilmesini ister. Bunu sağlayacak olan unsurların başında ise doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik gelmektedir. Yalan ise, bu güvenilirliği yok eden unsurdur.

Kur’an yalan söylemeye devam eden kimselerin dalâlet bataklığına saplanıp doğru yolu bulamayacaklarını ve o bataklıkta kalacaklarına dair tehdit eder: “*Allah haddi aşan ve (iddiasında) çok yalancı olan kimseyi doğru yola ulaştırmaz.*”¹³⁶⁰ Kur’an’ın en çok üzerinde durduğu ve en çok işlediği temalardan biri, Allah ve ayetlerini yalanlayanların akibetleridir; “*Allah’a karşı*

---

¹³⁵⁵ Zariyat/10-11.

¹³⁵⁶ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 185.

¹³⁵⁷ Casiye/7-8.

¹³⁵⁸ Furkan/72.

¹³⁵⁹ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 292.

¹³⁶⁰ Mü’min/28.

yalan uyduran veya onun âyetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim vardır?”¹³⁶¹

Kur’an’da “*kavl-i zûr*” ifadesi yalancı şahitliktir. Yalan çeşitlerinin en kötüsü olarak değerlendirilir. Yalancı şahitlik, sosyal adaleti darmadağın eder ve anarşiye sebep olur. Bundan dolayı Kur’an, yalancı şahitliği, rics (pislik) dediği putlara tapmakla eş değer görür.¹³⁶² “*Artık o pis putlardan ve yalan sözden sakının.*”¹³⁶³ Kur’an, olumlu mü’min kişilik özellikleri arasında yalancı şahitliğin yer almadığını vurgular; “*Onlar ki, yalan yere şahitlik etmezler, boş bir şeye rastladıklarında vakar ile(oradan) geçip giderler.*”¹³⁶⁴

Mekkeli müşrikler, Allah’ın gönderdiği tüm gerçeklerden yüz çevirmişlerdir. Üstelik Resulullah’ın getirdiği gerçekleri apaçık bir sihir ve yalan söz,¹³⁶⁵ şair sözü,¹³⁶⁶ öncekilerin masalları olarak nitelendirerek¹³⁶⁷ yalanlamışlar ve iftira etmişlerdir. Kur’an’ı Allah Resulü’ne (sav) şeytanların getirdiğini ve bir kahin olduğunu söyleyenleri Yüce Allah, “*effekün-esîm*” olarak niteler ve şöyle buyurur:

“Size şeytanların kimler üzerine inip durduğunu haber vereyim mi? Her günahkâr, iftiracı, yalancı, sahtekâr üzerine iner. Bunlar (Şeytanın iftira ve yalanına) kulak verirler; çoğu ise yalancıdır.”¹³⁶⁸

2.8 Mekki Surelerde İnsanın Sosyal Yönü

İnsanın hiç kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmesi mümkün değildir. İlk doğumundan itibaren insanın muhtaçlığı ve acizliği başlar. Kainattaki tüm canlı varlıkların yavruları içerisinde en savunmasız canlı yavru, insan yavrusudur.

---

¹³⁶¹ Araf/37.

¹³⁶² Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 295.

¹³⁶³ Hac/30.

¹³⁶⁴ Furkan/72.

¹³⁶⁵ Ahkaf/11.

¹³⁶⁶ Hakka/42.

¹³⁶⁷ En’am/25.

¹³⁶⁸ Şuara/221-223.

İnsanı kainattaki tüm varlıklardan ayıran temel özelliği; onun muhtaç ve aciz oluşundan dolayı hayatını tek başına idame ettirememesi ve bundan dolayı sosyal bir varlık olması, toplum içerisinde hayatını sürdürmek zorunda kalması ve bunun içinde kendini geliştirmek zorunda olmasıdır. Dolayısıyla insan, bu özelliğinden dolayı toplumda bir yer edinmek ve bir kariyere sahip olmak ister. Toplumda kabul görmek ister. Bir mevki, bir statü elde etmek ister. Bunlar insan için hem bir arzu ve istek hem de bir ihtiyaçtır.

İbn Haldun, insanın bu yönüne dikkat çeker ve toplum hayatının insan için bir zaruret olduğunu; filozofların “*insan tabiatı gereği medenidir*” sözü ile buna dikkat çektiklerini, dolayısıyla toplumun insan için fitri bir ihtiyaç olduğunu söylediklerini ifade eder.¹³⁶⁹

İnsan ve toplum arasında karşılıklı bir iletişim vardır. İnsan davranış ve tutumları ile toplumu etkilediği gibi toplumda insanın davranış ve tutumlarına etki eder. Çünkü insan, fitri olarak etkilenebilen ve etki eden bir varlıktır. Büyük ölçüde insan, yaşadığı toplumun tesiri altında kalır. Sosyal davranış, grub veya grub üyelerinin insanın üzerindeki etkisi sonucu ortaya çıkar. Ayrıca bu, bireyin topluma uyum göstermesini belirleyen faktör olduğundan “*sosyal etki*” de denilmektedir.¹³⁷⁰ Bu sosyal etki, bireyi topluma veya gruba uyma davranışına sevk eder. Bunun sonucunda da birey bulunduğu ortama benzer ve sosyal davranış sergilemesine neden olur.

İnsan, davranışlarında özgürdür. Herhangi bir davranışı yerine getirirken insan, bunu özgür iradesi ile yerine getirmektedir. İnsanın davranışlarına idealleri, isteği, inancı, beğenisi, duyguları, düşünceleri, beklentileri gibi birçok faktör etki eder. İnsanın davranışlarına dıştan gelen bir baskı ve zorlama yoktur. Fakat bazı durumlarda dıştan gelen bir zorlama ve baskı olabilir ve bunun sonucunda birey kendi arzusu ve isteği dışında davranmak zorunda kalabilir. Buna da “*itaat ve boyun eğme*” denilmektedir. Bu uyma ve itaat etme davranışının ortaya çıkmasında ve sürekliliğinde, bunların ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin

---

¹³⁶⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 54.

¹³⁷⁰ Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 153.

yapısı ve kuvvet derecesi önemli rol oynar. Bir insan doğruluğuna inanarak, güvenerek, içselleştirerek bir davranışı yerine getiriyor ise bu davranış süreklilik kazanır ve bir tutum, bir norm halini alır. Eğer dışardan bir baskı ve zorlama ile bir davranış sergiliyor ise kişi fırsatını bulduğu ilk fırsatta bu davranışı terkeder. Dıştan bir baskı ve zorlama ile davranış sergileyen kişiler, genellikle ruhsal zaafiyet taşıyan, zayıf iradeli ve menfaatine düşkün kişilik sahibi insanlardır. İnsanlık tarihinde ortaya çıkan, şirk denilen itikadi hastalık başta olmak üzere birçok olumsuz davranışların, bu tür kişilik ve karakter sahibi olan insanlarda görmek mümkündür.¹³⁷¹

Kur'an, insanların inanç bakımından gerçekte bir ümmet olduklarını,¹³⁷² yaratılış itibarıyla toplumda mukayeseye götürecektir herhangi bir üstünlüklerinin olmadığını beyan eder. Üstünlüğün sadece toplumsal hayatta kazanılan ve "Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirilmesi" ile ifade edilen "takva" derecesine bağlı olduğunu bildirir.¹³⁷³ Kur'an'ın amacı, insanların bu özelliği kazanmasını ve olumlu sosyal davranışları geliştirmesini sağlamaktır. Psikoloji literatüründe olumlu sosyal davranış (OSD), *bir başka kişi veya gruba yardım etmek için niyetli olarak yapılan gönüllü faaliyetler, kişinin veya grubun yararına olabilecek ve kişinin baskı altında olmadan kendi isteğiyle sergilediği davranışlar* demektir.¹³⁷⁴

Kur'an bu davranışı "isar" kavramı ile açıklar. Mekke dönemi surelerinde dört ayette¹³⁷⁵ ve Medine dönemi surelerinde bir ayette¹³⁷⁶ geçen isar; *yarar sağlama*

---

¹³⁷¹ Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 153; Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 109.

¹³⁷² Yunus/19, Bakara/213.

¹³⁷³ Hucurat/13.

¹³⁷⁴ Sebahattin Yıldız, İlknur Taştan Boz ve Bahadır Fatih Yıldırım, *Kişilik Tipi ile Olumlu Sosyal Davranış Arasındaki İlişki*, *Atatürk Ünierversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.26, S.1, (Erzurum, 2012), 218.

¹³⁷⁵ A'la/16; Naziat/38; Ta ha/72; Yusuf/91.

¹³⁷⁶ Haşır/9.

ve zararı def etme adına, başkasını kendinden önce tutma, başkalarının hak ve hukukunu, menfaatini, kendi hak ve menfaatinden önce tutmak.¹³⁷⁷ demektir.

Resulullah'da bir sözlerin de “her kimin elinin altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın, onlara güçleri yetmeyecek zahmetli bir iş yüklemesin. Şayet yüklerse de yardım etsin.”¹³⁷⁸ buyurmuştur.

Kur'an'ın her bir bireysel davranışının arka planında mutlaka bir toplumsal davranış yatar. Kur'an, sosyal etkileşime önem verir. Çünkü insanları, yaşadıkları toplumları ve hayatın gerçekleri içerisinde tahlil eder ve bunları dikkate alarak ona göre prensipler ve ilkeler vaz eder. Kur'an, insanı bir bütün olarak ele aldığı gibi toplumu da bir bütün olarak ele alır. Belirli açılardan tasnif ederek sınıflandırır. Mekki surelerin muhatap kitlesi Mekkeli müşriklerdir. Bu bağlamda Kur'an, Mekke toplumunu iki açıdan değerlendirir. Birincisi Mekke'nin ileri gelenleri ve vahye, vahyin elçisine karşı gelenler,¹³⁷⁹ ikincisi vahye ve vahyin elçisine inanan, tabi olan tabii halk kesimi.¹³⁸⁰

İnsanlar toplu halde yaşarlar. Bu toplu halde yaşamının ve sosyalleşmenin tabii bir sonucu olarak insan başkaları ile ilişki kurmak, sosyal hayatın kurallarına uyarak medenileşmek ve medeniyetler kurmak durumundadır. Çünkü insanın fitri yapısı gereği medenidir. Dinin amacı, insanın ve toplumların eşitlik ve adalet ilkeleri doğrultusunda mutluluğunu ve huzurunu sağlamaktır. Bunun içinde toplumun kaçınılmaz bazı kanunlara dayandığını bildirir ve insanın bu konudaki sorumluluklarını da göz ardı etmez. Bu nedenle insan, toplumun kurallarını iyi tanımalı ve kurallardan faydalanarak toplumun gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunmalıdır. Bu konuda çok güçlü bir etkiye sahip olan insan, topluma ait olan kuralları ne kadar çok içselleştirir, bu kurallara ne kadar hakim olur ve bunlarla ilgili bilgisini ne kadar çok artırırsa toplumu o oranda

---

¹³⁷⁷ Durak Pusmaz, Kur'an'da İsar Kavramı, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.25, (İstanbul, 2011), 81.

¹³⁷⁸ Buhari, C.1, s.43, Hadis no:28.

¹³⁷⁹ A'raf/60, 66, 75, 88, 90, 103, 109, 127; Hud/27, 38, 97; Yusuf/43; Mü'minûn/24, 33, 46; Şuarâ/34; Neml/29, 32, 38; Kasas/20, 32, 38; Sad/6; Yunus/75, 83, 88; Zuhuf/46.

¹³⁸⁰ Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, 155.

değiştirebilir. Bunu yapabilmek içinde sosyal olma, kendini aşma, bencil duyguları yenme, başkalarının varlığını kabul etme ve onları hesaba katma, onlara değer verme, saygı duyma gibi birçok olumlu davranışları sergilemesi gerekir. Bu anlayışın sonucunda, ortaya çıkan tutum ve davranışlar, kişinin ne derece sosyal olduğunu, sosyal kişiliğini ne derece geliştirdiğini göstermesi bakımından da bir ölçüt görevi görür.¹³⁸¹

Bu bağlamda Mekki sure ve ayetler de insanın sosyalleşmesi açısından yüce Allah'ın koyduğu ilke ve prensipler şunlardır:

2.8.1 Yardımsever Olmak/İnfak Etmek

“İşte şimdi sen de sakın yetimi hor görme,(çünkü vaktiyle sen de yetimdin. İsteyeni sakın geri çevirme,(çünkü vaktiyle sen de fakirdin.) Rabbinin nimetini hep an!”¹³⁸²

Nübüvvetin ilk yıllarında Mekke toplumunda birçok insanın sıkıntısını çektiği fakirlik ve yoksulluk, Kur'an'a yansımıştır. Bu dönemde inen surelerin ağırlıklı konusu, infak ve zekattır. Bu bağlamda ilk dönem Mekki surelerin ortaya koyduğu ibadet “*tezekki/arınma*”dır. Bu arınma ibadeti, Allah'ın insanın omzuna yüklediği emaneti, yani servet ve zenginlik emanetini hakkı ile yerine getirmek, malı muhtaçlara vermek ve onlar için harcamak, sadaka vermek şeklinde tezahür etmektedir.¹³⁸³

İlk dönem Mekki surelerin konusunun yardımlaşma, yoksulu doyurma, yakınlarla bakma, yolcuya yardım etme, israf ve cimrilikten kaçınma, yetim malına sahip çıkma, ölçü ve tartıda doğru hareket etme, faizden uzak durma gibi ekonomik düzene ilişkin ilke ve prensipleri vaz etmesi, infak ve zekattan bahsetmesi dikkat çekici bir husustur. İbn Haldun, ahlaki hayatı, âdil gelir dağılımına bağlayarak şöyle devam eder:

---

¹³⁸¹ Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 104.

¹³⁸² Duha/9.

¹³⁸³ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, I/49.

*Bir cemiyetin infakı terk etmesi neticesinde o cemiyetin çöküş sürecine gireceğini, iktisadi şartların bozuk, ticari hayatın ölçsüz ve gelir dağılımının adil olmadığı toplumlar da ahlaki hayatın mevcut olamayacağını, ekonomik hayatta ki çürümenin, ahlâki çürümeyi beraberinde getireceğini ifade etmektedir. Nitekim iktisadi hayattaki dürüstlük ahlâkın da sağlam ve doğru olmasını sağlayacaktır.*¹³⁸⁴

İnfak, “tükenmek, tamamlamak, son bulmak manasındaki “nefk” kökünden türetilmiş olup, sözlükte, bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek, para ve malı elden çıkarmak anlamını taşır. Terim anlamı, “Allah’ın rızasını umarak, farz olsun nafile olsun, tüm hayır yollarında, bireyin kendi mal ve mülkünden sarf etmesi, ihtiyacı olanlara yardım etmesi, harcaması” demektir.¹³⁸⁵ İnsan, sahip olduğu servetin ve malın gerçek sahibinin Yüce Allah olduğu şuuru ve bilinci içinde olmalıdır. Bu bilinç ile “...hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın.”¹³⁸⁶ ayeti gereğince sahip olduğu servetin bir emanet olduğunu, akıldan çıkarmadan ihtiyaç sahiplerine infakta bulunmalıdır.

Vahiy öncesi Mekke toplumunun en belirgin özelliklerinden biri sadaka vermek ve cömertliktir. Hac ve namaz gibi köklü geleneklerden biridir. Fakat vahiy öncesi Mekke müşriklerini cömertliğe ve sadaka vermeye iten sebep, Kur’an’ın ifadesi ile kendilerini ve mallarını temizlemek amacı ile değil, tamamen toplumda sempati kazanmak, şan ve şeref, üstünlük sağlamak amacına yöneliktir.¹³⁸⁷

Mekke döneminin ilk yıllarında, inananların gönüllerinde infak kültürü oluşturulmaya ve insanların gönüllerine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Zekat, Mekke döneminde emredilmemiştir. Fakat gönüllü olarak yapılması için teşvik

---

¹³⁸⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 117.

¹³⁸⁵ Çağrı, *İnfak*, DİA, C.22, (2000), 289-290; Ayhan Kaya, *Teorik ve Pratik Açından İnfak ve İsar Ahlakı*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.17, S.1, (Sivas, 2013), 305-306.

¹³⁸⁶ Bakara/154.

¹³⁸⁷ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 271.

edilmiştir.¹³⁸⁸ İslâm, kişilerin manevi ihtiyaçlarını karşılamayı teşvik ettiği gibi onların maddi, bedeni ihtiyaçlarını karşılamayı ve buna bağlı olarak sosyal bir düzenlemeyi de teşvik eder. İslâm, ön gördüğü ve üzerinde önemle durduğu “*verme kültürü*” ile toplumdaki adaletsizliği, eşitsizliği ve toplumsal dağılımları engellemeyi ister. Bu nedenle gece ve gündüz, açıktan ve gizliden infak¹³⁸⁹ ve hayır yolunda bollukta ve darlıkta¹³⁹⁰ harcayanları över. Allah’a inanarak ve samimiyet ile başa kakma ve eza olmadan, kalplerinde bir titreme ve korku ile¹³⁹¹ infak etmenin neticesinde Yüce Allah, o kişinin yaşamını kolaylaştıracağını, yolunu ve istikametini sağlam hale getireceğini vaad eder.¹³⁹²

İnfak, kişinin malının arınmasına, artmasına ve kendisinin Allah katında yücelmesine vesile olur.¹³⁹³ Yüce Allah, malı infak eden kişinin malını “*çoğaltmayı*” vaad eder. Senai Demirci, buradaki çoğaltmayı vaad ettiği şeyin, infak edenin kişiliği olduğunu, bir tür kişilik genişlemesi olduğunu belirtir. Buna göre kişiliğinin başak vereceğini, dallanıp budaklanacağını ve meyveye duracağını ifade eder. Kişiliğinin birden bine çıkacağını, yani kişisel gelişim yaşayacağını vurgular.¹³⁹⁴

Kur’an açısından sadece maddi alanda infak söz konusu değildir. Manevi alanda da infak çok önemlidir. Kur’an, infak ederken ölçüleri de belirterek, kişinin sevdiği malından vermesini, eşyanın kullanılmamışından, malın adisinden vermenin makbul olmadığını bildirmiştir. Salt iman, hayrın kemaline ulaşmak için yeterli değildir. İman ve ilimden sonra amel gelmektedir. Yani maddi ve manevi her konuda hayra ulaştıracak infak gelmektedir.

---

¹³⁸⁸ Meryem/13,31,55; Neml/3; Lokman/33; Fussilet/7; Kehf/81; Enbiya/73; Mü’minun/4; Rum/39.

¹³⁸⁹ Rad/22, İbrahim/31, Nahl/75, Fatır/29.

¹³⁹⁰ Secde/16.

¹³⁹¹ Mü’minun/60.

¹³⁹² Leyl/5,7.

¹³⁹³ Leyl/18.

¹³⁹⁴ Senai Demirci, *İnfak, sahici bir “kişisel gelişim” çabasıdır*, 2009, [risalehaber.com].

Kur'an, cimrilik ve savurganlığı yasaklarken, yardım konusunda cimri davranılmamasını ister. Kur'an, infak konusunun ne derece önemli olduğunu birçok ayetinde ifade eder. Bu ayetlerin hem teşvik hem de emir kalıbında gelmesi, durumun hassasiyeti bağlamında önemli bir noktadır.¹³⁹⁵ Aynı zamanda infak yaparken Kur'an'ın ölçülerinden biri, yardım isteyene verecek bir şey bulunmadığında güzel sözlerle durumu izah etmektir. Bu durumu izah ederken sakinleştirici bir üslubun kullanılması Müslümanların birbirini daha iyi anlamalarına vesile olacağı gibi bilmeden birbirleri hakkında kötü zanda bulunmalarını da engelleyeceği ifade edilir.¹³⁹⁶

2.8.1.1 Anne-Babaya yardım etmek

*“Allah’a kulluk edin, anne babanıza iyi davranın. Eğer ebeveyninizden biri ya da ikisi, yaşlılık dönemlerinde sizin yanınızda bulunursa onları sakın azarlamayın, onlara karşı tahammüllü olun, gönüllerini kırmayın, hep tatlı dilli ve güler yüzlü davranın. Onları koruyup kollayın ve onlar sizi nasıl binbir zahmete katlanarak şefkat ve merhametle büyüttülse, Allah’ın da onlara şefkat ve merhametle muamele etmesi için dua edin.”*¹³⁹⁷

Mekke döneminde nazil olan ayetlerde özellikle anne-babaya yapılacak ikrama vurgu yapılması, diğer insanlara gösterilecek saygı ve ihtimamdan önce geldiğine işaret etmektedir. Razi, kendilerine en fazla şefkat duyulması gereken mahlukun, anne ve baba olduğunu; “*Rabbin, kendinden başkasına kulluk etmeyin... diye hükmetti*” buyruğu, Allah’ın emrine itaat edip tazim göstermeye; “*Ana ve babaya iyi muâmele edin*” buyruğu da, Allah’ın mahlûkatına şefkatli davranmaya işaret ettiğini ifade eder.¹³⁹⁸ Risaletin başlarında ilk olarak, En’am ve Lokman surelerinde anne-babaya iyiliğin ele alınmış ve gündeme gelmiş olması dikkat çekici bir husustur. Yüce Allah, en üst erdemin (ihsânın) uygulama

---

¹³⁹⁵ Çankor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 274.

¹³⁹⁶ İsra/28.

¹³⁹⁷ İsra/22-25.

¹³⁹⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.444.

alanını belirtirken önce anne-babadan başlanması gerektiğini ifade etmiş ve bir kişinin ihsan ve kerim sıfatları ile nitelendirilmesi, önce anne-babasına ikram ve ihsanda bulunması ile alakalı olduğunu belirtmiştir. Anne-babaya yapılacak ihsan, onlara güzel söz söyleme, madden-manen ve bedenen ihtiyaçlarının anında karşılanmasıdır. Anne-babanın haklarını, nafakalarını temin etme, sadece Medine döneminde inen ayetlerde ifade edilmemiştir. Mekke dönemindeki ayetlerde de genel ilkeler çerçevesinde bu konuya özel yer verilmiştir.¹³⁹⁹ Çünkü bu dönemde Müslüman olan gençlerin çoğunun anne ve babası müşriktir. Bu nedenle Kur'an, inananlardan Müslüman olmayan anne ve babalarına karşı titiz davranmalarını ve onlara karşı davranışlarının alelade olmaması konusunda uyarır ve bu davranışların ihsan mertebesinde olmasına özen göstermelerini ister. Hasan Elik bu konuda şunları ifade eder:

Kur'an'ın birçok ayetinde geçtiği üzere "iyilik yapmak ve ebeveyni iyi davranmak" ifadesi, müşriklerin Resulullah'a yönelttikleri eleştirilere cevap teşkil etmektedir. Müşrikler Resulullah'ın akraba haklarını ihlal ettiğini ve evladı babaya düşman ettiğini söyleyerek onu tenkit etmişlerdir. Resulullah'a iman eden birçok gencin ebeveyninin müşrik olması ve onların evlatlarına ebeveyn üzerinden baskı yapmaları, müşriklerin bu iddialarına zemin teşkil ettiği gibi bazı müminlerin aklında soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmuştur. İşte bu duruma Yüce Allah, bu ayetlerde adeta şöyle demektedir: "Ey elçimizi ebeveyn ve akrabaya saygısızlıkla suçlayan müşrikler! Bilin ki Allah ve onun elçisi ebeveyn ve akraba hakkına önem verir; onlara ihsanda bulunmayı öğütler. Ancak siz ebeveyn hakkınızı kullanarak evlatlarınızı şirke döndürmek isterseniz, bu durumda tevhit inancı ebeveyn hakkından önce gelir. "Zımmen burada ifade edilen husus Lokman suresinde sarahaten ifade edilmiştir."¹⁴⁰⁰

---

¹³⁹⁹ Ali Çiftçi, *Mekki Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekat İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2009), 207-208.

¹⁴⁰⁰ Hasan Elik, Muhammed Çoşkun, *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'an Tefsiri*, 1 bs., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, (İstanbul, 2016), 650.

Mekke dönemi boyunca aileler arasında yaşanan bu ikilem devam etmiştir. Bu süreç içerisinde inançları ile anne-babaları arasında kalan Müslüman gençlere, bir yol gösterme amacını güden ayetler indirilmiş, fakat hicrete yakın zamanlarda inen, “*Biz, insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme...*”¹⁴⁰¹ ayeti gereğince Yüce Allah, Müslüman aile fertlerinin inanmayan diğer aile bireylerine karşı nasıl davranacaklarına dair yolu da göstermiştir.¹⁴⁰²

Yüce Allah, kendisine iman ve kulluk mertebesinde sonra anne-babaya iyilik etmeyi makbul saymış ve onlara karşı iyi davranmayı emretmiştir. Resulullah da anne ve babanın kıymetini beyan ederek, onlara karşı iyi davranılmasının faziletini anlatmış, sebep ne olursa olsun onlara karşı asi olmaktan sakınılması gerektiğini ve onlara karşı asi olmanın günahların en büyüğü ve hataların en çirkini olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁰³ Abdullah b. Mesud (ra) şöyle rivayet etmiştir: “*Resulullah’a hangi amel daha hayırlı/sevimlidir?* diye sordum. Buyurdu ki: “*Vaktinde kılınan namaz*”, Sonra hangisidir? dedim. “*Anne ve babaya iyi davranmak*” buyurdu. Sonra hangisi? dedim. “*Allah yolunda cihad*” buyurdu. “¹⁴⁰⁴

Resulullah bu ifadesi ile anne-babaya iyiliği iki büyük şeyin, yani namaz ve cihadın arasına koymuştur.¹⁴⁰⁵ Bir evladın, anne ve babasının kendisine küçüklüğünde gösterdiği fedakarlıklara karşı teşekkür etmesi, Allah’a şükretmenin hemen arkasından gelmektedir. Bu nedenle kişiye verilen eş, çocuk ve dünya nimetleri, anne-babaya bakmaktan alıkoymamalıdır. Onlara karşı

---

¹⁴⁰¹ Ankebut/8.

¹⁴⁰² Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 280.

¹⁴⁰³ Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 58.

¹⁴⁰⁴ Buhari, C.2, S.474, Hadis numarası.318; C.8, S.69, Hadis numarası.1148.

¹⁴⁰⁵ Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 59.

maddi ve manevi olarak cimri davranılması, Allah'ın gazabına müstehak olmayı beraberinde getirir.¹⁴⁰⁶

2.8.1.2 Akraba ve yakınlarla infak Etmek

*“Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kutuluşa erenlerdir.”*¹⁴⁰⁷

Kur'an, ilk nazil olan surelerde, orta dönem ve son dönem Mekki ayetlerde akrabaları birinci sırada tutmuş, nesep bağının önemine dikkat çekmiştir. Mekke toplumuna seslenen Kur'an, ihmal edilen ve çiğnenen akrabalık bağı kuvvetlendirmek istemiş, bu ilişkinin sözde kalmaması ve bununla birlikte mali yönden de desteklenmesini istemiştir. Mekke toplumuna seslenen Kur'an, İslâm'a giren yakınlarını hor gören insanlara seslenerek, akrabalık bağlarının vazgeçilmezliğini vurgulamış ve inanan müminlerin dikkatini bu yöne çekmiştir. Toplumun muhtaç kesimine yardımda bulunurken, öncelikle yakınlardan-akrabalardan başlanması gerektiğini emretmiştir.¹⁴⁰⁸

Mekke döneminde nazil olan surelerden biri, Nahl suresidir. Bu surenin 90'ıncı ayetinde geçen “yakınlara vermek” ifadesini Ali Çiftçi, Abdullah b. Mesud'dan şöyle nakleder; “*Kur'an önce adaleti, ihsanı emretmekte, bu umumi emirden sonra hususi bir vecibeyi vurgular ki, bu da yakınlara yardım etmektir, onlara mali yönden sonra da diğer yönlerden destek olmaktır.*” Bir çok müfessir tarafından “yakınlara vermek” tabiri, sıla-i rahim kelimesi ile karşılık bulmuştur. Sıla sözlükte “bağ, ilişki”; rahim sözlükte “döl yatağı, ana rahmi” mecazen ise “sanlar arasındaki soy birliği, nesep” anlamına gelir. Bu iki kelimenin terkibi ile oluşan sıla-ı rahmin terim anlamı, kan bağı ve evlenme yolu ile oluşan akrabalık bağlarını yaşatma ve onlarla ilişkiyi sürdürerek bu bağları güçlendirme, haklarını gözetme, onlara ilgi ve alaka gösterip iyilik ve yardımda bulunma şeklinde

---

¹⁴⁰⁶ A.g.e., 64.

¹⁴⁰⁷ Rum/38.

¹⁴⁰⁸ Çiftçi, *Mekki Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekat İlişkisi*, 228.

açıklanır.¹⁴⁰⁹ Mekki surelerde geçen “hak”¹⁴¹⁰ kavramını zekat ile sınırlandırmayan müfessirlerin çoğu, mali yardımın her türlüünü ve mali olmayan ilişkilerin hepsini bu kavram içerisinde değerlendirir ve “*Senin bir yakının akraban olur, ona malınla yardım etmez, ayağınla onun yanına gitmez isen, işte o zaman onun hakkını vermemiş olursun.*” ifadesinde bulunurlar.¹⁴¹¹

İslâm’ın akrabaya verdiği önemi hiçbir din ve sistem vermemiş ve teşvik etmemiştir. Mekke döneminde nazil olan ayetler, sırasıyla incelendiğinde Yüce Allah’ın, öncelikle kendisine imandan sonra anne-babaya ihsanı daha sonra da akrabaya iyiliği emrettiği görülür. Böylece Kur’an, yukardan aşağıya doğru bir makam vererek, sorumluluğu önce Allah’a karşı olarak başlatmış ve sırasıyla anne-baba, akrabalar ve daha sonra da tüm insanlık ailesi ile İslâm’ın prensip ve kurallarını vaz etmiştir.¹⁴¹² Hasan Elik, bu konu ilgili olan İsrâ/26-29’uncu ayetlerin mealini şöyle vermiştir:

“Akrabalık haklarını gözetin, yardıma muhtaç olanların ihtiyaçlarını karşılayın, yoksul, kimsesiz, yurdundan yuvasından ayrı düşmüşlere yardım edin. Müşrikler gibi malınızı doğru olmayan, ilahi emirlere aykırı olan şeyler için harcamayın. Zira mallarını haram yolda harcayan Mekkeli müşrikler, tıpkı Rabbinin nimetine nankörlük eden ve O’nun emrine karşı çıkan şeytan gibi davranmış, onun dostu olmuş olurlar. Anne ve babanıza ve yoksullara yardım edecek gücünüz yoksa bile onlara tatlı dilli olun, güler yüzlü davranın. Allah’ın sizlere yüklediği bu mali yükümlülükleri yapmaktan sakın geri durmayın, bu hususlarda cimrilik etmeyin. Ancak cömertlik yapayım derken malınızı haram olan şeyler için de harcamayın. Böyle yaparsanız hem Allah nezdinde hem de insanlar nezdinde itibarınızı kaybedersiniz.”¹⁴¹³

---

¹⁴⁰⁹ Çağrı, *Sıla-i Rahim*, DİA, C.37, (2009), 112.

¹⁴¹⁰ Rum/38.

¹⁴¹¹ Çiftçi, *Mekki Sureler Bağlamında Kur’an’da İnfak-Zekat İlişkisi*, 223.

¹⁴¹² Haşimi, *Müslüman Şahsiyeti*, 102.

¹⁴¹³ Hasan Elik ve Muhammed Çoşkun, *İndiği Dönemin Işığında Kur’an Tefsiri*, İsrâ/26-29 ayetlerin meali.

Mekke dönemi ilk ve orta safhalarında inen ayetlerde müminler anlatılırken onların infak ettikleri, namaz kıldıkları ve mallarını temizleme eylemini gerçekleştirdikleri ifade edilir. Kur'an'ın bireysel ve toplumsal hayata ilişkin vaz ettiği tüm ilke ve prensipler, insanların ve toplumun mutlaka yararına olan emir ve yasaklardır. Çünkü Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine yapılan infakın, hem insan psikolojisi ve karakterine hem de sosyal hayatın devamı ve düzenine büyük etkisi vardır. Bağışlama, paylaşma, toplum fertleri arasında karşılıklı yardımlaşma zihinlerde ayrılıkların silinmesi bakımından önemlidir. Bu toplumsal dayanışma ve yardımlaşma sosyal hayatın niteliğini yükseltir ve toplumsal huzuru sağlar.¹⁴¹⁴

2.8.1.3 Yolcu/Misafirlere infak Etmek

“Ey Muhammed! İbrahim'in değerli misafirleri (olan meleklerin) haberi sana geldi mi? Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve “Selam olsun sana!” demişlerdir. O da “Size de selam olsun” demiş, “Bunlar yabancı kimseler” diye düşünmüştü. Hissetirmeden ailesinin yanına gidip, semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine koydu “Yemez misiniz” dedi. Yemediklerini görünce onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü. Onlar “korkma biz Allah'ın melekleriyiz” dediler ve ona bilgin bir oğul (İshak) müjdesi verdiler.”¹⁴¹⁵

Misafire karşı birtakım âdab kurallarının tespitinde müfessirler, Hz.İbrahim'e gelen iki meleğin anlatıldığı kıssadan tespit etmişlerdir. Buna göre; misafire hemen geliş sebebinin sorulmaması, imkanlar nispetinde önce ikramlarda bulunulması, ikram için yapılacak hazırlığın misafire belli etmeden yapılması, eldeki en iyi ikramların sunulması, sofraya nezaketle çağrılmasıdır.¹⁴¹⁶

Arapça'da “yolcu” anlamındaki müsafir kelimesi Türkçe'de “konuk” karşılığında kullanılır. Arap dilinde “dayf” kelimeside bu mana taşır. Kur'an'ı Kerim'de Hz. İbrahim'e İshak'ı müjdelemek ve Lût kavmini helak etmek için

---

¹⁴¹⁴ Seyyid Kutup, *Fizilal-i Kur'an*, C.11, s.433-434.

¹⁴¹⁵ Zariyat/24-28.

¹⁴¹⁶ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 286.

insan şeklinde gelen melekler “*dayf*” olarak anılır.¹⁴¹⁷ Tadyif (misafir etmek),¹⁴¹⁸ zair (misafir) kelimeleri de aynı anlamda kullanılır.¹⁴¹⁹

İslam öncesi Arap toplumunda, çölün zorlu şartları ve bu şartlar doğrultusunda yolculuk yapan kimselerin misafir edilip ihtiyaçlarının karşılanması hayati bir önem taşımaktadır. Bundan dolayı Arap toplumunda misafirperverlik şeref ve asaletin göstergesi sayılmıştır. Hatta mürüvvet kelimesiyle ifade edilen ahlaki erdemlerin en önemlilerinden biridir. Genellikle kişilerin ve kabilelerin şeref ve övünç duygularını tatmin etme, şöhret kazanma ve hayranlık uyandırma gibi arzuları için yapılmış olsa da Hz.İbrahim’den beri devam eden erdemli bir davranış olarak sürdürenlerde vardır. Nübüvvetten önce nezih bir hayat sürdüren Resulullah, misafirperverliği ile tanınmıştır. Resulullah’a ilk vahyin gelişi ile yaşadığı korku ve heyecanı üzerine Hz. Hatice’ye durumu anlatınca O; “*Hayır! Allah seni hiçbir zaman perişen etmeyecektir. Çünkü sen akrabalık bağlarını devam ettiren, misafire ikramı olan, güçsüzlerin ağır işlerini üzerine alan, fakiri giydiren ve kazandıran, felakete uğrayanların yardımına koşan bir insansın.*”¹⁴²⁰ diyerek Resulullah’ın hasletlerini ve bu hasletlerin içinde misafirperverliğini de anmıştır. Korkmamasını, bu güzel hasletlere sahip bir insanı, Allah’ın zayıf etmeyeceğini söyleyerek Resulullah’ı teselli etmiştir.

Misafire karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda Resulullah’ın tavsiyeleri; gelen misafiri ile ilgilenmek ve ona ikram etmek,¹⁴²¹ evinde ağırlama imkanı olmazsa dahi bunun bir imkanını bulmak, misafirlerin haklarına dikkat etmek,¹⁴²² ev sahibinin misafirlerine karşı güler yüzlü olması ve onların yanında öfke ve üzüntüsünü belli etmemesi gerektiğini vurgular¹⁴²³ ve misafirliğin üç günden fazla sürmesi üzerine ev sahibinin bu süreden sonra misafirine yaptığı

---

¹⁴¹⁷ Hud/78; Hicr/51, 68; Zariyat/24; Kamer/37.

¹⁴¹⁸ Kehf/77.

¹⁴¹⁹ Çağrı, “*Misafir*”, DİA, C.30, (2005), 171-172.

¹⁴²⁰ Lütfi Kazancı, *Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar*, 106.

¹⁴²¹ En-Nevevi, C.1, s.526, Hadis no:171-74/1.

¹⁴²² Buhari, C.12, S.131, Hadis numarası.1981; el-Askalânî, C.12, s.219, Hadis no:6134.

¹⁴²³ En-Nevevi, C.9, s.187, Açıklama.

maddi ve manevi ikramlarının sadaka hükmüne geçtiğini¹⁴²⁴ ve misafirin ev sahibini sıkıntıya sokacak derecede misafirliğini uzatmamasının¹⁴²⁵ uygun olacağını belirtir.¹⁴²⁶

Hadislerde de gayet açık ifade edilmektedir ki misafirin ev sahibi üzerinde hakkı vardır. Bu hak, ev sahibinin gelen misafiri kabul edip ağırlamasıdır. Misafirin kabul edilip ağırlanması bir lütuf değil, misafirin hane sahibi üzerinde hakkıdır. Misafiri ağırlayan aslında misafirine bir lütufta bulunmamakta, ona hakkını vermektedir. Ev sahibinin misafiri, Allah'ın kendisine bir lütfu ve ikramı olarak değerlendirmesi, bir rahmet ve nimet olarak görmelidir. Zira herkes bu nimete ve rahmete mazhar olmaz. Allah bunu sevdiği kullarına bahşeder. Resulullah bir defasında “Allah bir kavim için hayır murat edince onlara bir hediye ikram eder” buyurur, sahabe: *Ya Resulullah! Bu hediye nedir?* dediklerinde ise Resulullah: “*Misafirdir, çünkü misafir rızkı ile gelir, giderken de Allah ev halkını bağışlar*” buyurur.¹⁴²⁷

2.8.1.4 Yetimlere Karşı Adil ve Yardımsever Olmak

*“Yetişkin oluncaya kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Birisi hakkında konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alabilirsiniz diye emretti.”*¹⁴²⁸

Erken dönem Mekki ayetlerin belirgin hususlarından ve ısrarla üzerinde durulan konularından biri, toplumun yetim ve kimsesizlerin durumudur. Yirmiden fazla ayete konu olan yetim kavramının kelime anlamı, “yalnız kalmak/tek başına

---

¹⁴²⁴ En-Nevevi, C.8, s.131, Hadis no:4488.

¹⁴²⁵ En-Nevevi, C.8, s.131, Hadis no:4488; Câmî'ü's-Sağır, C.2, s.542, Hadis no:2559.

¹⁴²⁶ Çağrı, “Misafir”, DİA, C.30, (2005), 171.

¹⁴²⁷ Durak Pasmaz, *Misafir Rızkı ile Gelir Sevabı Hane Halkına Kahr*, Altınoluk Dergisi, S.347, (Ocak-2015), altinoluk.com, erişim tarihi: 24 Haziran 2018.

¹⁴²⁸ En'am/152.

kalmak” tır. El-yetim kelimesi daha çok babadan yalnız kalmış/ayrı düşmüş çocukları nitelemek adına kullanılır. ¹⁴²⁹

Vahiy öncesi Mekke toplumunda, yaygın olarak meydana gelen kabile savaşları ve kan davaları sonucunda yetim kalan çocukların sayısı oldukça fazlaydı. Bu yetimler, mirastan mahrum bırakılırdı. Sadece yetimler değil, kızlar, küçük çocuklar, yaşlılar ve kadınlar da mirastan mahrum bırakılanlar arasında idi. Kur’an, vahyin ilk nüzulünden itibaren bu konu üzerinde hassasiyet ile durmuş, yetimlerin haklarına ilişkin düzenlemelere yer vermiştir.¹⁴³⁰ Yetimlerin itilip kakılması ve onlara karşı ilgisiz davranılması kınanmıştır.¹⁴³¹ Onlara karşı kötü muamelede bulunmak, onları küçümsemek yasaklanmıştır.¹⁴³² Muhtaç durumdaki yetimlerin doyurulması ve mali yönden onların desteklenmesi istenmiş¹⁴³³ ve bundan sonra ki aşamada ise yetimlerin mallarının en güzel şekilde korunup gözetilmesi,¹⁴³⁴ mallarının korunması ve rüşt çağına ulaştıklarında kendilerine teslim edilmesi istenmiştir.¹⁴³⁵

Yetimlerin mallarının bu şekilde korunması ve gözetilmesi ile ilgili ilahi emirler, sadece ahlaki bir tavsiye ve emir değildir. Bununla birlikte kişinin hayatının güvence altına alınması, hakkının korunması ve toplumun ekonomisine sahip çıkılması yönünde bir bilinç oluşturulması bağlamı bakımından da önemlidir.¹⁴³⁶

Zina, nesep karışıklığına sebebiyet verir. Bunun da çocukların büyütülüp terbiye edilmesine ihtimam göstermemeye yol açar. Bu ihtimamsızlıkta soyun kesilmesi neicsine götürür. Katillik ise, insanların dünyaya geldikten sonra yok edilmeleri demektir. Kur’an’ın zina ve katilliği nehyetmesi, canları telef etmekten

---

¹⁴²⁹ Başkan, ”Yetim Kavramı Bağlamında Mekki Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil” 452.

¹⁴³⁰ A.g.e., 453.

¹⁴³¹ Fecr/17; Maun/2.

¹⁴³² Duha/9.

¹⁴³³ Beled/14-16.

¹⁴³⁴ En’am/152.

¹⁴³⁵ İsra/34.

¹⁴³⁶ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 276.

nehyetmeye dayanır. Yüce Allah zina ve katilliği yasakladıktan sonra malları telef etmekte nehyetmiştir. Çünkü insanların canlarından sonra, en kıymetli şeyleri de, mallarıdır. İşte Kur'an, malları telef edilmemesi gerekenlerin, öncelikle yetimlerin malları olduğunu beyan eder. Yetim, küçük, zayıf ve tamamen aciz olduğu için, malının telef edilmesi ile ona büyük zarar verilmiş olur. Bundan dolayı Yüce Allah, bilhassa yetimlerin mallarını telef etmeyi nehyetmiştir.¹⁴³⁷

Bir çocuk için anne-babadan yoksun olmak ve onların yoksunluğu içerisinde tek başına büyümek, yaşamın zorluklarına karşılık tek başına mücadele vermek ve hayatı idame ettirmek, bir insan için tarihin hangi dönem içerisinde olursa olsun acı ve elem verici bir durumdur. Bu durum, vahiy öncesi Mekke toplumunda daha derin bir acı, hele babadan yoksunluk en büyük acılardan biridir. Çünkü Mekke toplumunda hayatın gidişatını belirleyen temel dinamik, servete dayalı ve güç odaklı bir ortamda geçimi temin etmenin yanısıra temel insani haklarında garantisi olan baba varlığıdır ve dolayısıyla bunun yoksunluğu bir çocuk için istikbalinin kararması demektir.¹⁴³⁸

Kur'an'ın Mekke seçkinleri ile sürdürdüğü diyalektik ilişki bağlamında yetim kavramı, salt babadan yoksun kalmanın getirdiği bir psikolojik yoksunluktan çok öte başka bir probleme de işaret ettiği ifade edilmektedir. Çünkü Kur'an'ın içine aldığı bu problemin içine bülüğ çağından önce babasını kaybeden ile birlikte evlenme çağına gelmiş kızlar, kocası ölmüş dul kadınlar da mecazen bu yetim kavramının içine dahil edilmektedir.¹⁴³⁹

Yetim kavramı, ilk defa Nübüvvetin ikinci yılında Duha suresinde ele alınmıştır. Yetimlerin malına el konulması geleneği, bizzat Resulullah tarafından da yaşanan bir tecrübedir. Yüce Allah, duha suresin de Resulullah'a hitaben annesiz ve babasız kaldığı zamanlarda kendisini nasıl yalnız bırakmadı ise bundan

---

¹⁴³⁷ Razi, *Tefsîr-I Kebîr*, C.14., s.474.

¹⁴³⁸ Başkan, *Yetim Kavramı Bağlamında Mekkî Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil*, 454.

¹⁴³⁹ A.g.e., 454.

sonraki süreçte de kendi gayreti ve çabası neticesinde hayra ulaşacağını ve yardımcısı olacağını müjdelemektedir.¹⁴⁴⁰

Fecr suresinde, Mekke aristokratlarının karakteristik özellikleri sıralanır. Mala karşı olan sevgileri ve düşkünlükleri, yetime ikram etmemeleri, düşkünün doyurmamaları ve hırsla gasp ettikleri mirası hak ve hukuk dinlemeden nasıl yiyen kişiler oldukları anlatılır. İlk dönem Mekki surelerde müşriklere, Ad ve Semud kavimlerinin nasıl ve neden helak oldukları, Firavun'un akibeti, temsili olarak anlatılarak onların yaptığı hatayı yapmamaları tavsiye edilir ve aynı hatayı kendileri de yaparsa sonlarının onlarınkinden farklı olmayacağı ifade edilir. Maun suresinde de yetimi itip kakan, düşkünün doyurmayan ve bunu da teşvik etmeyenin ancak dini yalanlayan bir karakterin yapabileceği bir şey olduğunu ifade eder.¹⁴⁴¹

Kur'an, İsrâ ve En'am surelerinde de yetime karşı yapılan olumsuz eylemlere dikkat çeker ve bunları yasaklar. Müminlerin ise, yetimlere karşı adil davranmaları gerektiğini vurgular. Bu ilke ve prensipler, ideal bir toplumun düzenini içermesi bakımından toplumun hem huzuru hem de ekonomisi açısından önemlidir.

2.8.2 Mütevazi Olmak

*“Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.”*¹⁴⁴²

Vaz kökünden türeyen tevâzu, “kendi itibar ve derecesini küçük görmek, birine boyun eğmek ve itaat etmek” anlamına gelir. Türkçe karşılığı alçakgönüllülüktür. Kibrin karşıtı olan tevazu, ahlaki bir ödevdir. Nitekim Kur'an kibirlenme, övünme, böbürlenmeyi pek çok ayette kınamıştır. Şeytanın kibrinden bahsederek İblis'in Allah katında kovuluşunu ve bu kovuluşunun

---

¹⁴⁴⁰ A.g.e., 454.

¹⁴⁴¹ A.g.e.,137.

¹⁴⁴² Lokman/18.

sebebinin kibre kapılarak başkaldırması olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁴³ Çünkü Allah, kibirli olanları sevmez.¹⁴⁴⁴

Tevazuyu iki kısımda değerlendirilir: Biri övülen diğeri yerilen tevazudur. Övülen tevazu, insanlara karşı üstünlük taslamamak, onları küçük görüp aşağılamamak, herkesin Allah'ın kulları olduğu bilincini taşımaktır. Yerilen tevazu ise dünya ehli karşısında dünya menfaati için küçülmektir.¹⁴⁴⁵ İslam ahlakının esaslarından biri olan tevazu ve vakar, bir kötü huyun, yani gurur ve kibrin iyileştirilmesi sonucu ortaya çıkan güzel hasletlerden biridir. Bu gurur ve kibrin açığa vurulmasına “*tekebbür*” denir.¹⁴⁴⁶

Mütevazi kişi, Allah'ın kudret ve gücü karşısında kendi acziyetini bilen ve farkında olan kişidir ve aynı zamanda her şeyin Allah'a ait olduğunun farkındadır. Bu nedenle de hiçbir zaman kendi mal varlığına ve gücüne güvenmez. Bu bilinç ve düşünce, kendisini şımarıklıktan, bencillikten ve böbürlenmekten alıkoyar. Tevazu ve gurur, aynı psikolojik çizgide hareket eden iki olgudur. Birbirine zıt kutuplar olarak görülseler de her ikisi insan için gereklidir. Çünkü belli zamanlarda ve belli yerlerde kibirden ve şımarıklıktan uzak bir gurur, insan için gereklidir. İnsan doğası gereği, birçok şeyleri başarma kabiliyetine sahiptir. İnsan, bir şeyleri başardığı zaman gurur duyar, kendini iyi hisseder ve kendini bir basamak daha ileriye taşır. Yani gururun motive etme gücü vardır. İslam dini gururu yasaklamamıştır, fakat bununla karıştırılan kibiri yasaklamıştır. Kibir ise, kişinin sahip olduğu tüm maddi ve manevi kazançlarını Allah'a aradan çıkararak tamamen kendisine mal etmesi, kendi başarısının sonucu olduğunu düşünmesi ve bundan dolayı da egosunun şişmesidir.¹⁴⁴⁷

Sosyal bir varlık olan insanın toplumsal hayatın işlevselliğini sağlamadaki prensiplerinden biri de mütevazi olmaktır. İnsanın doğasında yardımlaşmak,

---

¹⁴⁴³ Bakara/34; Kehf/50.

¹⁴⁴⁴ Nahl/23.

¹⁴⁴⁵ Mustafa Çağrı, *Tevazu*, DİA C.40, (2011), 584.

¹⁴⁴⁶ Mehmet Demirci, Hz. Peygamber'in Tevazu ve Vakarı, *Diyanet İlmî Dergi*, C.XXX, S.1, 60.

¹⁴⁴⁷ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 84.

paylaşmak, dertleşmek, birileri ile konuşup anlaşmak, duygu ve düşüncelerini paylaşmak gibi duyguları vardır. Bu duyguların var olduğu ve işlev gördüğü bir sosyal ortam, insanı ancak huzurlu, mutlu ve kendini güvende kılar. Kur'an'ın amacı da böyle bir sosyal ortam sağlamaktır. Bu ortamın sağlanması için Yüce Allah, belli kuralları ve ilkeleri vaz etmiştir.¹⁴⁴⁸

İnsanlarla iyi iletişim kurabilmenin ve dolayısıyla bu huzurlu ve güvenli ortamın sağlayabilmenin yolu kibir ve kibirle karışmış gururdan uzak mütevazî bir tavır sergilemektir. Çünkü kibirli ve gururlu insanlar, bencil ve kendini beğenmiş, kendisinden başkasını hiç düşünmeyen, her şeyin kendisine verilmesini isteyen bir karektere sahiptirler. Bu özelliklerinden dolayı toplumda sevilen kişilik tipleri değildir. Bunların çoğunluğunun olduğu bir toplumda veya bir ailede, herhangi bir kurum ve kuruluşlarda huzur ve mutluluğu yakalamak zorlaşır. Psikoloji biliminin verilerine göre, bu kendini beğenmişlik tavır ve davranışın psikolojik temelinde, aşağılık kompleksinin bir sonucu olduğu ve onun bir tezahürü olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁴⁴⁹

Kur'an'a göre kibirlenme, büyüklük duygusu inkarcıların bir özelliğidir.¹⁴⁵⁰ Nitekim inkarcıların bu özelliği şeytana nispet edilir. Çünkü Rabb'ine ilk kibirlenen şeytandır. Bu nedenle, küfür ve inkarın en önemli sebebi görülmüştür. Kur'an, bu tip karakterde olan insanların örneğini Kârun, Firavun ve Haman üzerinden verir. Yüce Allah, bunların akibetlerini gözler önüne sererek, inananların ders ve ibret almasını ister. Onların helak edilmesi, Allah'ın bir zulmü değil, bizzat kendi fiillerinin neticesi olduğu mesajını Yüce Allah inananlara verir. Bu davranışı sergileyenlerin akibetlerinin bu olacağı uyarısını yapar.¹⁴⁵¹ Bundan dolayı Yüce Allah, inananlara mütevazî olmalarını tavsiye eder ve yeryüzünde vakar ile yürümelerini, kendilerine kendini bilmez biri, bir cahil sataştığı zaman “*selam*” deyip geçmelerini, ağırbaşlılıklarını korumalarını

---

¹⁴⁴⁸ Habil Şentürk, *İletişim Psikolojisi Açısından İslam'ın Bazı Ahlaki Davranış Değerlerinin Analizi*, İslami Araştırmalar, C.XIX, S.4, (2006), 580.

¹⁴⁴⁹ A.g.e., 581.

¹⁴⁵⁰ Araf/36, 75-75; Kasas/76-77.

¹⁴⁵¹ Ankebut/39-40.

ister.¹⁴⁵² Çünkü gerçek Müslüman, kendi varlığının ve gücünün idrakında olduğu için mütevazidir.¹⁴⁵³

*“Sana tabi olan mü’minlere alçak gönüllü davran”*¹⁴⁵⁴ emrine muhatap olan Mü’minlerin örneği Resulullah, insanlara tevazu ile yaklaşır, onlara tepeden bakmaz, onları kırmadan, nazik bir şekilde onlarla beraber olmaya dikkat ederdi. İnsanlara değer verdiği için onların haysiyet ve şereflerini rencide etmemeye dikkat eder ve insanca muamele etmeye özen gösterirdi.¹⁴⁵⁵ Resulullah bir sözlerinde şöyle buyurmuştur: *“İyi dinleyin! Size Cehennem ehlini haber veriyorum. Cehennemlikler, kaba, çalımlı yürüyen, şişman ve büyüklük taslayan herkestir.”*¹⁴⁵⁶

2.8.3 Affedici Olmak

*“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir. Eğer şeytandan bir kıskırtma seni intikama sevk edecek olursa, hemen Allah’a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*¹⁴⁵⁷

Sözlükte “*yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık*” gibi anlamlara gelen afv, bir ahlak ve fıkıh terimidir. Genellikle “*kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme*” anlamlarında kullanılır. Kur’an’da çeşitli fiil kalıplarında kullanılan “*afv*” kelimesi bir ahlâki terim ve kişilik özelliği olarak “*bağışlama*” anlamında ele alınır.¹⁴⁵⁸

Cahiliye insanının kötülüğe kötülük ile karşılık verme gibi bir eğilimi ve özelliği vardı. Onlar akıl ve teenni ile değil, duygularının etkisi ile hareket eden insanlardı. Onlara göre akıl ve teenni ile hareket etmek, acizliğin, zayıflığın ve

---

¹⁴⁵² Furkan/63.

¹⁴⁵³ Erdal Ertoran, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Müslüman ve Sorumlulukları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004), 61.

¹⁴⁵⁴ Şuara/215.

¹⁴⁵⁵ Demir, *Kur’an’da Tevazu Kavramı*, 70.

¹⁴⁵⁶ El-Askalâni, C.10, s.115, Hadis no:4917.

¹⁴⁵⁷ A’raf/199-200.

¹⁴⁵⁸ Çağrı, Af, DİA, C.1, (1988), 394.

aczin bir işaretiydi. Bu nedenle afv yolunu tercih etmez, cezalandırma yolunu tercih ederlerdi. Kur'an, buna karşılık affediciliği, bağışlayıcılığı vurgulayarak, bunun ilahi bir sıfat ve yüksek bir ahlaki fazilet olduğunu ifade etmiştir. Kur'an'a göre, bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Bu, adaletin gereğidir.¹⁴⁵⁹

Yüce Allah, kendini “*Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır*”¹⁴⁶⁰ bu sıfatla nitelendirmektedir. Allah'ın bağışlayıcı olması ve bağışlamanın ilahi bir nitelik ve ahlaki bir özellik olması ve Kur'an'ın buna vurgu yapması, Müslümanları bağışlamaya yönlendirmesi bakımından önemlidir. Bundan dolayı Kur'an, haksızlığa uğrayan kişinin karşı tarafı bağışlaması neticesinde, onun mükafatının Allah'a ait olduğunu ifade eder: “*Kötülüğün karşılığı, onun gibi ona denk bir cezadır. Ama kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükafatı Allah'a aittir.*”¹⁴⁶¹ Kur'an'ın bu yöntemi, insanın tüm ahlaki erdemlerinin temelini teşkil eder ve insanın şükran ve müdane hislerinin oluşmasını sağlar.¹⁴⁶²

Affetme ve bağışlama insanda kin ve öfke duygularını bertaraf eder. Kin, bir kişinin zihinsel ve duygusal yapısı üzerinde toplanmış sürekliliğe, devamlılığa sahip olan öfkedir. Öfke, anlık bir duygu olduğu için bilinçlilik hali mevcut değildir. Kin, öfke gibi anlık değildir. İnsanı intikam duygularına yönelten bir duygudur. Bu duyguya kapılan insan, zarar vereceği kişi için içten içe planlar yapar ve ona zarar vereceği zamanı kollar. İslam dini belirli sınır içinde olan öfkeyi kabul eder. Belli bir düzeyde olan öfke bir eğitim aracıdır. İnsan olumsuz bir durum karşısında tepkisini öfkeli olarak göstermeli ki olayın yanlışlığı ve olumsuzluğu, kusurlu oluşu anlaşılsın. Öfke karşılaşılan engeli, hoş olmayan durumu bertaraf etmek için gerekli olan tutum ve davranışı yapma olanağı verir. Aynı zamanda yerinde yapıldığında, kişiliği koruyucu bir işlevi vardır. Kişinin kendi varlığını koruması, tanıtması ve çevreye kabul ettirmesinde öfke, gereklidir. İslam dini yerinde olan öfkeyi kabul eder. İnsanın kendisine ve

---

¹⁴⁵⁹ A.g.e., 394-395.

¹⁴⁶⁰ Nisa/43.

¹⁴⁶¹ Şura/40.

¹⁴⁶² Gökbulut Bural, *Kur'an'ı Kerim'in Mekki Surelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*, 108.

topluma zararı olan öfke ve kini kabul etmez ve insanların bundan kaçınmasını tavsiye eder. Çünkü kin, sürekli bir hal aldığında kişinin davranışlarını kontrol etmeye başlar ve kişi artık kendini kontrol edemez duruma gelir. Bunun sonucunda da ruhsal bunalımlara maruz kalır. Affetmek ve bağışlamak, kin ve öfke duygusunun panzehiridir.¹⁴⁶³

Affetmek, insan için erdemli bir davranış ve insanın büyüklüğünü gösterir. İnsan ne kadar bağışlayıcı olursa, insanların gözünde de değeri o nisbette artar. Bağışlama davranışının neticesinde, affedilen kişi de yanlış yaptığının farkına varır, mahcup olur ve bu mahcubiyet, kendisini yaptığı hatayı ve yanlış bir daha yapmamaya sevkeder. Bunu başarabilen insanların sayısı oldukça azdır fakat her Müslüman'ın gayreti bu yönde olmalıdır. Çünkü affetmeyi bilmek, affedilmeyi hak etmek anlamına da gelir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim, şöyle buyurur. “*Her kim de sabreder ve kusuru bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.*”¹⁴⁶⁴

Kendisine yapılan kötülüğü affeden kişi için Allah'ın rızası ve bol sevap vardır. Allah'a itaatte çekilen sıkıntı fazla ise verilecek sevap da o oranda artar. Hz. Musa: “*Ya Rabbi, senin indinde en aziz kimdir?*” diye sorar. Yüce Allah da, “*İntikam almaya gücü yeterken affedendir*” buyurur.¹⁴⁶⁵ Ragıp el İsfehani, cezalandırmaya imkan ve gücü olmasına rağmen af yolunu tercih edenlerin saygıdeğer bir davranış sergilediklerini; affin sağladığı mutluluğa cezalandırma yolu ile gidilemeyeceğini, bu davranışın insana toplum nezdinde değer kazandıracağını belirtmiştir.¹⁴⁶⁶

Resulullah'ın tebliğindeki başarısının nedenlerinden biri de hiç şüphesiz ki onun affediciliği/bağışlayıcılığıdır. Bu nedenle, İslam ahlakçıları da eğitimde af ve müsamahayı vazgeçilmez unsurlardan saymışlardır. Nitekim Resulullah'ın

---

¹⁴⁶³ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 81.

¹⁴⁶⁴ Şura/43.

¹⁴⁶⁵ Yusuf Tazegün, *Kur'an'da Sosyal İnsanın Özellikleri*, Misbah Dergi, Yıl.1, S.2, (Sonbahar 2012), 81.

¹⁴⁶⁶ İsfehani, *afv*, El- Müfredat, 710-711.

affediciliği konusunda hayatında sayısız örnekler vardır. En önemlisi de Mekke'den gönül hoşnutluğu ile ayrılmayan ve kendisini hicret etmeye zorlayan Mekkelilere karşı Mekke'nin fethinde intikam ve kin duygusu ile hareket etmemiş ve umumî af ilan etmiş olmasıdır.¹⁴⁶⁷ Amcası Hz. Hamza'yı şehit eden vahşi'yi affetmesidir. Yine örneklerden biri de Mekke'nin fethinde Resulullah'a ve müslümanlara en büyük zararı dokunan ve Mekke'nin fethi sırasında Yemen'e kaçan İkrime'ye karşı Resulullah'ın tavrıdır. O, İkrime'nin müslümanlara karşı yaptığı kötülüğü yüzüne vurmamış ve onu affetmiştir.¹⁴⁶⁸

2.8.4 Sözü En Güzelini Söylemek

*“Kullarıma söyle en güzel sözü söylesinler”*¹⁴⁶⁹

Yüce Allah'ın insana verdiği en büyük nimetlerden biri de onun konuşma kabiliyetinin olması ve meramını anlatabilmesidir. Bu kabiliyeti ile diğer varlıklardan ayrılmakta ve kendine değer kazandırmaktadır. Nitekim Kur'an, insanın bu vasfının, Yüce Allah'ın insana bir nimeti olduğunu *“Rahman, Kur'an'ı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı öğretti.”* belirtir.¹⁴⁷⁰

Güzel söz *“iltifat etmek, sevgiyi dile getirmek veya umut verici sözler sarfetmek”* anlamlarına gelse de, Kur'an'ın kullanımı dikkate alınarak bunun daha geniş bir anlamı kapsadığı belirtilir. Nitekim sözlerin en güzeli, Allah'a çağırın sözlerdir. Yüce Allah; *“Allah'a çağırın, sâlih amelde bulunan ve gerçekten ben Müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kimdir?”*¹⁴⁷¹ buyurur. Bu doğrultuda insan hangi mezhebe veya hangi dine mensup olursa olsun *“sözün en güzeline”* uymakla yükümlüdür.¹⁴⁷²

---

¹⁴⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/266.

¹⁴⁶⁸ Kamil Yaşaroğlu, *Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek*, Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu, (21-22 Nisan 2012), 243.

¹⁴⁶⁹ İsra/53.

¹⁴⁷⁰ Sabri Türkmen, *Kur'an'da Nezaket*, Diyanet İlmî Dergi, C. 43, S:4, (2007), 45.

¹⁴⁷¹ Fussilet/33.

¹⁴⁷² Hülya Alper, *Kur'an'a Göre İnsanın Temel Sorumluluğu: Dinlemek ve Sözün En Güzeline Uymak*, Kur'an ve Kadın Sempozyumu, (4-5 Haziran, 2010, Ankara, 2013), 4-7.

Sözün en güzeline uyan müslümandan sadır olacak olan da güzel bir üslup ve yumuşaklıktır. Kur'an'a muhatap olan insan, onu anlayarak dinlemeye çalıştığında, elbetteki baskıcı olmayacak merhamet sahibi ve yumuşak huylu olacaktır.¹⁴⁷³ Yumuşak ve güzel sözlü olmak, hem davette başarılı olmayı hem de toplumda değer kazanmayı beraberinde getirir. Nitekim Yüce Allah, Resulullah'a hitaben şöyle buyurmuştur: “*Sen Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba ve katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.*”¹⁴⁷⁴

Yumuşak söz ve nezaket, hikmet ve güzel öğüt, hakka çağırmadaki en önemli unsurdur. Peygamberlerin davetinde de asıl hedef, insanların doğru yolu bulmalarıdır.¹⁴⁷⁵ Bu nedenle İslam dini, muhatap kafir olsa da güzel üslubun kullanılmasını emreder. Bunun en güzel örneğini Musa'nın Firavun ile konuşmasını verir. “*Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.*”¹⁴⁷⁶

Yumuşak ve güzel söz katı kalpleri dahi yumuşatır. Firavun azgınlıkta doruk notaya ulaşmıştır. Böyle durumlarda nasihat muhataba ağır gelir. O nedenle anlaşılabilirlik için en iyi üslup kullanılmalı, karşı tarafı gücendirmeden, içtenlikle, sevebileceği bir yöntem ile verilmek istenen verilmelidir. İnsanların alışkanlıklarını bir çırpıda yok etmek kolay değildir. Bu yüzden yumuşak ve güzel sözle kötülüklerden vazgeçirmeye çalışılmalıdır.¹⁴⁷⁷ Sözün gücünün ne kadar etkili olduğunu bildiren bir ayette ise, Yüce Allah şöyle buyurur: “*Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir*”¹⁴⁷⁸

---

¹⁴⁷³ Nahl/125; Hud/75.

¹⁴⁷⁴ Al-i İmran/159.

¹⁴⁷⁵ Türkmen, *Kur'an'da Nezaket*, 46.

¹⁴⁷⁶ Taha/43-44.

¹⁴⁷⁷ Türkmen, *Kur'an'da Nezaket*, 47.

¹⁴⁷⁸ İbrahim/24-26.

Kırıcı olmayan kibar ve nazik bir üslubun benimsenmesi, her zaman için isabetli bir yoldur. Lokman (a.s), oğluna bu konuda şu tavsiyeler de bulunur: “*Yavrum!)* *Yürüyüşünde tabî ol ve sesini alçalt. Unutma ki seslerin en çirkini merkeplerin sesidir*”¹⁴⁷⁹ İnsalarla karşılıklı ilişki ve iletişim de kullanılacak sözler, mimikler, hal ve tavırlar önemlidir. İslâmı adab ve muaşeret kuralları gereğince toplum içinde de kendini öne çıkararak üstün, yüce ve kusursuz olduğunu gösterecek tarz da yapmacık konuşmalar da bulunmak, bilgi sahibi olunmayan konularda bilgece açıklamalar yapmak, anlam çarpıtmalarını ilke edinmek, gereksiz söz ve laf kalabalığı yapmak gibi davranışlar, iletişim zemini açısından menfi sonuçlar doğurur. Güzel söz ve davranış her zaman muhatabı onure ettiği gibi insanlar arasında da muhabbetin artmasına vesile olur. Dolayısıyla bu tür bir iletişim kişisel gelişim açısından hem kişinin hem de muhatabın benlik saygısına olumlu katkı sağlar.¹⁴⁸⁰

Söz, kişinin iç alemini yansıtır. Bu nedenle islam davetçileri ve tüm eğitimciler buna dikkat etmelidir. Muhatap kafir, münafık veya başka bir din ve mezhebe mensup olabilir. Kur’an, böyle bir ayırım yapmadan tüm insanlara karşı yumuşak, tatlı ve nezaket ölçüleri içerisinde konuşulmasını ve tartışılmasını ister. “*İçlerinden zulüm edenler müstesna olmak üzere, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele ediniz.*”¹⁴⁸¹ Resulullah’ın insanlara karşı nezaketle muamelesini isteyen Yüce Allah’tır. “*Resûlüm! Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır.*”¹⁴⁸² buyurmuştur.

Bize verilen emanetlerden biri de dili doğru kullanmaktır. Bu, her müslüman için bir sorumluluktur. Bu bilinç ile güzel söz söylemeye itina göstermeli, kırıcı sözlerden uzak durulmalıdır. Resulullah’ın ifadesi ile “*Güzel söz sadakadır.*”¹⁴⁸³ Güzel şeylerden konuşulmalı, aksi halde susmayı tercih

---

¹⁴⁷⁹ Lokman/19.

¹⁴⁸⁰ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 144.

¹⁴⁸¹ Ankebut/46.

¹⁴⁸² Nahl/125.

¹⁴⁸³ Buhari, C.5, s.148, Hadis numarası.696.

etmelidir. İnsanların arasını bozan ve gönüllere onulmaz yaralar açan elbetteki ağzımızdan çıkan sözlerdir. Bu nedenle insanın ağzından çıkan sözü kulağının duyması gerekir. İnsanların anlayıp kavrayacakları bir dil ile konuşmayı tavsiye eden¹⁴⁸⁴ ve geveze olmak kişiye kötülük olarak yeteceğini ifade eden¹⁴⁸⁵ Resulullah, ümmetin en hayırlılarının, kendisi ile kolayca uyuşulabilen, en şerhlerinin ise çok konuşan ve avurtlarını şişire şişire edebiyat parçalamaya düşkün olan kimseler olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸⁶

2.8.5 Bilmediği Şeyin Ardına Düşmemek/ Zanna Tabi Olmamak

*“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”*¹⁴⁸⁷

İnsanın bilgileri akla, gözleme ve haber'e dayanır. Çünkü insan, gördüğü veya duyduğu ile, akıl ve vicdanı ile hareket eder. Ayette de bu bilgi kaynaklarının doğru kullanılması gerektiğine vurgu yapar ve bunların sorumlu olduğunu beyan eder. Bugün, insani ilişkilerde en çok ihtiyaç olan şey budur. Çünkü bu, insani ilişkilerin temelini teşkil etmektedir. Şüphelerden ve zanlardan hareket ederek insani ilişkileri yürütmek feridin ve dolayısıyla toplumun sıkıntı yaşamaması demektir. Yüce Allah, insanın bilmediği bir konu hakkında söz söylememesini, hüküm vermemesini, bilgisizce davranmasını yasaklamıştır. Çünkü tahmine, zanna dayanarak hareket etmek, insanları maddi ve manevi zarara yol açmaktadır. Kur'an, insanın ve toplumun huzurunu ve barışını her şeyden önce tutmaktadır. Bilimsel ve fikri konularda kurallara uygun tahminler yürütmek, şüpheler üzerinde ilmi araştırma ve çalışmalar yapmak, içtihadlarda bulunmak meşru kabul edilmiş, hatta gerekli görülmüştür. Resulullah, kitap ve Sünnette delil bulunmaması halinde şahsî görüş (re'y) istikametinde uygulamalarda bulunmayı tasvip etmiştir.¹⁴⁸⁸

---

¹⁴⁸⁴ Câmîü's-Sağîr, C.2, s.301, Hadis no. 1954.

¹⁴⁸⁵ Câmîü's-Sağîr, C.3, s.116, Hadis no:2986.

¹⁴⁸⁶ Câmîü's-Sağîr, C.2, s.355, Hadis no:2085; C.2, s.495, Hadis no:2436.

¹⁴⁸⁷ İsrâ/36.

¹⁴⁸⁸ Kur'an Yolu Tefsiri, DİB, C. 3, 481-482.

Seyyid Kutup, bu ayetin akıl ve kalp için mükemmel bir yol gösterici olduğunu ifade eder. Kur'an'ın çağrısı, bir haber, bir olay ve bir hareket hakkında kesin hüküm vermeden önce ciddi bir araştırmanın yapılması gerektiği yönündedir. Çünkü akıl ve kalp, bu hassas metoda dikkat ederek hareket ettiğinde, insan hem inanç dünyasında hem de insanı ilişkilerinde kuruntular ve vesveseler yaşamaz. Hüküm, yargı ve sosyal ilişkilerde tahmine ve zanna yer yoktur.¹⁴⁸⁹

Kur'an, akla ve kalbe önem verir ve güvenir. Bundan dolayı da insanı kulağından, gözlerinden, kalbinden sorumlu tutar. Kur'an'ın amacı, şüphelerden ve ön yargılardan arındırılmış mütakamil bir metodu yerleştirmeye çalışmaktır. Kur'an'a göre akıl tek başına hüküm vermede yeterli değildir. Kalbin düşüncelerini, direktiflerini ve duyguların hükümlerini de değerlendirir. Bu bağlamda olayın bütün birimleri ve sonuçları kesin biçimde ortaya konmadıkça, her türlü şüphe ve kuruntudan, tereddüitten sıyrılmadıkça dil tek bir söz dahi söylememesi gerekir.¹⁴⁹⁰

“Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.”¹⁴⁹¹

Arapça da z-n-n köklerinden türetilen zann, gerek fiil gerekse isim olarak birden fazla anlamı ihtiva eder. Fiil olarak zann kelimesinin anlamı; “zannetmek, sanmak, tevehhüm etmek”, isim olarak anlamı; “zan, vehim, sanı”dır. “Zânnûn” zannedenler; “zunûn” zanlar anlamında kullanılır.¹⁴⁹² Bu bağlamda zan, gerçek olduğunu bilmediğin inançların, düşüncelerin ardına düşme, hurafelere bağlanmadır. Görmediğin, bilmediğin şeylere tanıklık etmektir. Görmediğin şeyi gördüm, bilmediğin şeyi bildim, işitmediğin şeyi işittim demek, Kur'an'a göre zanna ve tahmine dayalı konuşmadır. Bundan dolayı Kur'an, zanna

---

¹⁴⁸⁹ Seyyid Kutup, *Fizilal-i Kur'an*, C.9, s.319.

¹⁴⁹⁰ A.g.e., 319-320.

¹⁴⁹¹ Yunus/36.

¹⁴⁹² Mustafa Kara, Kur'an'da Zann Kavramı, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.10, S.19, (2011), 194.

dayanarak bir kişi veya bir olay hakkında gıybet etmeyi, iftira etmeyi, hüküm vermeyi men etmiştir. Çünkü bu tür davranışların hepsi sosyal ahlâkı fesada uğratabilecek davranışlardır. İnsanları zanni bilgilere dayanarak suçlamak, zulmün göstergesidir. Zira zanni bilgi, kesin bilgi değildir.¹⁴⁹³ Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Bu konuda herhangi bir bilgileri de yoktur. Ellerinde sadece bir takım tahminler vardır ve onlar bu tahminlerin peşinden giderler. Oysa tahmin, hakikat adına hiçbir şey ifade etmez.”*¹⁴⁹⁴

Kur’an zann kelimesini isim olarak, Mekkeli müşriklerin özellikleri ve putperestliğin doğru bilgiye dayanan bir inanç türü olmadığı hakkında kullanmıştır.¹⁴⁹⁵ Zann kavramının zıddı, ilm’dir. İlm ise, sahte bilginin zıddı olup, iyi oturmuş sağlam bilgi demektir. Zannın kaynağı ise hevadır. Zann, insanı yanlış yollara sevk eder. Heva ise, insanın şehvete meyletmesini sağlayan ve dolayısıyla meşru olmayan istek ve arzularına ya da bu tür olumsuzluklara açık olan gönül demektir. Kur’an bu durumdaki insanları *“hevaya tabi olanlar”* cümlesi ile niteler.¹⁴⁹⁶ Bu tür insanlar, kendi kaprisleri ile hareket eden insanlardır.¹⁴⁹⁷

Müslüman hüsn-ü zan ile memurdur. Su-i zann ise, bir kimse hakkında kötü düşünülmesi ve buna inanılmasını ifade eden ve kalp ile yapılan gıybettir. İhtimaller üzere kurulan zan, somut deliller ile desteklenmediği sürece kesinlik arz etmez. Bir insanın gönlünden geçeni sadece Allah bilir. Bu nedenle insan görmediği, bilmediği ve bizzat işitmediği şeyler hakkında tahmini kararlar vermemelidir. Bu yolla ulaşılan bilgilere itibar etmemeli ve inanmamalıdır. İnsanın her zaman yanılma payı söz konusudur. Dolayısıyla insanların arasındaki birlik ve beraberliği ve kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesini sağlamanın yolu hiç kuşkusuz ki güzel görmekten ve güzel düşünmekten geçer.

---

¹⁴⁹³ Gökbulut Bural, *Kur’an’ı Kerim’in Mekki Surelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*, 148.

¹⁴⁹⁴ Necm/28.

¹⁴⁹⁵ En’am/116; Yunus/36, 66; En’am/148; Sebe/20.

¹⁴⁹⁶ Araf/176.

¹⁴⁹⁷ Kara, *Kur’an’da Zann Kavramı*, 213.

Büyük mütefekkir Said Nursi'nin evrensel niteliğindeki sözü, “*Güzel gören güzel düşünür; güzel düşünen de hayâtından lezzet alır.*”¹⁴⁹⁸

Zannın Türkçe karşılığı ise önyargıdır. Vesvese terimi de bu kavrama karşılık gelir. Önyargılı kişiler, herhangi bir olay ve kişilerle karşılaştıklarında sevgi ve inançları ile değil de korkuları ile hareket ederler. Bundan dolayı bilinçli ve bilinçsiz olarak kendini koruma çabasına girer ve önyargılı bir tutum takınırlar. Bu kişiler kendilerini koruma çabasına girdiklerinden kişiliklerinin etrafına bir savunma duvarı örerler ve daima bir maske takarak yaşamak zorunda kalırlar. Önyargı ve dini eğilim üzerine araştırma yapan Allport ve Ross, araştırmanın sonucunda dini değerleri benimseyen ve içselleştirenlerin, dini değerlerle ilgisi olmayanlara nazaran daha az önyargılı oldukları belirtilmiştir.¹⁴⁹⁹ Zira din, insanları zandan kaçınmaları için öğütler.¹⁵⁰⁰

Bugün insanların arasını açan, akrabalık bağlarını zayıflatan, insani ilişkileri bozan şey, insanların başkalarının hakkında zan ile hareket ederek hüküm vermeye çalışmaları ve başkalarının yaşamlarına karışmalarıdır. İnsanlar başkaları ile ilgilenecekleri zamanı kendileri için ayırmaları, kendi işi ve eğitimi ile ilgilenmeleri neticesinde birçok bireysel ve toplumsal sorunların çözülmesi kaçınılmazdır.

2.8.6 Zinaya Yaklaşmamak

*“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”*¹⁵⁰¹

Zina sözlükte, şer'i bir akit olmadan cinsel ilişkiye girmek anlamına gelir. Kur'an'a göre, nikah dışındaki tüm cinsel ilişkiler, zina hükmündedir. Zina fiili Kur'an'da “*fuhuş, ism, bega*” gibi lafızlar ve türevleri ile farklı ayetlerde geçmektedir. İslâm'ın temel amaçlarından biri de nesillerin korunması ve

---

¹⁴⁹⁸ Nevzat Tarhan, *Sû-i Zandan Paranoya'ya*, Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi, C.1, S.7, (1998), 38.

¹⁴⁹⁹ Hasan Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2000), 43.

¹⁵⁰⁰ Rum/29; En'am/57; Yunus/68; Necm/28; Yunus/6.

¹⁵⁰¹ İsra/32.

sağlıklı bir toplumsal yapının oluşturulmasıdır. Zina ve fuhuş, sağlıklı bir aile yapısının oluşumunu engeller, kurulmuş bir aile yapısının da dağılmasına, fertlerin perişan olmasına yol açar. İnsan zaafı olan bir varlıktır. Bundan dolayı Kur'an, insanın psikolojik zaafını dikkate alarak, zina ve fuhşa giden tüm yolları, adımları ve tutumları yasaklamıştır. Kişi bu yola bir kere tevessül etsin yani cinsel arzularını kabartan bir ortama girsin, bu arzuların ağır baskısı karşısında iradenin gücü oldukça etkisiz kalır ve kişinin kendisini zinadan koruması son derece güçleşir. Kur'an, insanları kötülöklere sevkedecek sebeplerin dahi ortadan kaldırılmasını amaçlar. Bu nedenle Kur'an, zinaya giden sebepleri dahi yasaklamıştır.¹⁵⁰²

Seyyid Kutup, zinanın aile kurumunun gereksiz olduğu anlayışına götüreceği, aile mefhumunu ortadan kaldıracakđı için bu konuda tüm eğitsel ve hukuki araçların kullanılması gerektiğini ifade eder.¹⁵⁰³ Çünkü aile bütünlüğünü bozan en önemli etken, zinadır. Bunun için gerekli önlemlerin alınması ve toplumun temelini oluşturan ailenin korunması gerekir.

Bugünkü toplumumuzda boşanmaların sebepleri arasında, zina ilk sıralarda yer almaktadır.¹⁵⁰⁴ Bunun sonucunu en ağır bir şekilde yaşayan ise çocuklar olmaktadır. Onların bu durumdan etkilenmeleri neticesinde büyük bir boşluğa düşmekte ve sahipsizlikle karşı karşıya kalmaktadırlar. Suça eğilimleri de o nispette artmaktadır. İnsan neslinin ve medeniyetlerin devamı, istikbali nikah akdi ile gerçekleşen evliliklerin sağlıklı ve huzurlu bir şekilde yürütmesine bağlıdır. Böyle olmadığı takdirde insan varlığının devamı söz konusu değildir. Çünkü bir insan yavrusunun bakımı ancak sıcak bir aile ortamında sağlanabilir. Bu sadece maddi bakım değildir, özellikle bir insanın yetiştirilmesinde manevi ve psikolojik eğitimi sağlayacak sevgi dolu bir yuvanın olması şarttır. Bu

---

¹⁵⁰² Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur'an'da Ahlaki Yozlaşma*, 35.

¹⁵⁰³ Seyyid Kutup, *Fizilal-i Kur'an*, C.9, s.312-313.

¹⁵⁰⁴ Tüik'in açıklamış olduğu 2016 verilerine göre kadınlar en çok aldatılma, hırsızlık, dolandırıcılık, gasp, şiddet ve aile içi taciz olaylarından dolayı boşandıkları ifade edilmiştir. [www.tuik.gov.tr]

nedenle erkek ve kadın bu hakikati görmezden gelmemelidirler. Boşanmış ailelerin çocukları istisnalar dışında çok sorunlu olmaktadır.

İslâm, zina hakkında hukuki ve ahlaki tedbirlerin önemini vurgulayarak iffetin kaybolması neticesinde kişinin toplumda şeref ve itibarının kaybolmasına ve bunun sonucunda da ahlaki kusurları kolaylıkla yapabilecek bir duruma gelmesine yol açtığını dikkat çeker. Bu nedenle zina/fuhuş hem günah hem ahlaken şer olarak kabul edilir. Yüce Allah, zina ve fuhuşun kötü bir yol olduğunu ifade ederek, *“Zinâyâ yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”*¹⁵⁰⁵ bundan sakınmalarını emretmiştir. Çünkü zina, pekçok çeşit kötülük ve fesadı içermektedir. Razi, Yüce Allah'ın zina hakkında kötü bir yol ve hayâsızlık olmak üzere iki vasfını beyan ettiğini ve kendisinin de bu iki vasıf üzerine şunları eklediğini ifade eder:

-Zina, neseblerin karışmasına ve kaybolmasına sebebiyet verir.

-Bir erkeğin bir kadına sahip olması meşru bir esasa dayanmadan olursa kavgaya neden olur. Bu da karışıklık, vuruşup dövüşme kapılarının açılması demektir.

-Kadın, zinaya bilfiil teşebbüs ettiğinde ve bunu alışkanlık haline getirdiğinde fitratı temiz ve ruhu müstakîm olan hiç kimse, o kadından oluşmaz. Bu durumda da, ülfet ve sevgi diye bir şey kalmaz ve meşru evlilikten meydana gelen ruhi tatmin ile izdivaç tam olmaz.

-Zina kapısı açıldığında ve yaygınlaştığında, bu durumda, hiçbir erkeğin herhangi bir kadınla özel bir durumu kalmaz. İnsan türü ile hayvanlar arasında bu konuda bir fark kalmaz.

-Kadınlardan maksat, sırf şehveti teskin etmek değildir. Tam aksine kadın, ev işlerini düzene koyma, yeme, içme ve giyim gibi şeylerin hazırlanması, erkeğin bir ortağı ve evin mürebbiyesi, kapının ve çocukların koruyucusu olduğunu ve bunları yerine getiren bir kimse olmasıdır. Bu işler ise, ancak o kadının, tek bir

---

¹⁵⁰⁵ İsra/32.

erkeğe ait olması, diğer erkeklerden ise arzu ve rağbetinin kesilmesi ile tam olur.¹⁵⁰⁶

Tüm medeniyetler aile kurumuna önem vermiş ve bunun sağlıklı yürütülmesi için nikah akdini kabul etmişlerdir. Fakat günümüzde modernliğin getirdiği bir değişimin sonucu olarak, evlilik öncesi cinsel ilişkilerin adeta normal bir şeymiş gibi görülmeye başlandığına tanık olmaktayız.¹⁵⁰⁷ Bu durumun dünya ülkelerinde giderek arttığı gözlenmektedir. Öyle ki bugünün gençleri evlilik öncesi cinsel ilişkinin ahlaki bir problem yaratmadığı fikrini benimsemiş ve normal görmeye başlamışlardır. Gençler bunun kişisel hak ve özgürlük olduğunu beyan ederek küçük yaşlardan itibaren sevgili edinmeyi bir modernlik kabul etmektedir. Bu, toplumumuzda öyle bir hal almış durumda ki artık sevgilisi olmayan genç yadırganır hale gelmiştir.

2.8.7 Adil/Dengeli/Ölçülü Olmak

“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın”¹⁵⁰⁸

Mekke toplumunun yaygın inancı olan putperestliktir. Tevhit inancından uzak olan bu şirk anlayışının varlığı, mekke toplumunda sosyal adaletin, insan eşitliğinin ve temiz bir ahlakın oluşmaması sonucunu doğurmuştur. Bundan dolayı ilk inen Mekki surelerin temel konusu katıksız Allah inancı ve bunun gereği olarak temiz ahlak, dürüstlük, insan haklarını yansıtan adalet ve eşitlik konularıdır. Yüce Allah’ın, ilk dönem Mekki surelerde ilk olarak sosyal adalet ve eşitliğe vurgu yapmasının ve hukuk mesajını vermesindeki hikmet, birey ve toplumun huzur ve güvenini sağlamaktır. Çünkü Tevhit anlayışı, Allah’ın tüm kainattaki varlıkların tek ve bir Rabbi olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Dolayısıyla bu inancın sosyal hayata yansımaları, kainattaki tüm varlıklara karşı

---

¹⁵⁰⁶ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.464-465.

¹⁵⁰⁷ Gökbulut Bural, *Kur’an’ı Kerim’in Mekki Surelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*,130.

¹⁵⁰⁸ En’am/52.

merhametli, adaletli, insan haklarına saygılı olmayı gerekli kılmaktadır. Bir insanın hakkını ihlal etmek, onu mağdur etmek ilahi mesajı kavramamak, ona muhalafet etmek demektir. Tevhit inancına sahip olan bir insan, kendisine yapılmasını istemediği şeyi bir başkasına yapmaktan imtina eder. Bunun aksi tevhit inancı ile bağdaşmaz.¹⁵⁰⁹

Allah, yaratmış olduğu kainattaki tüm varlıkların Rabbi'dir.¹⁵¹⁰ O varlıklar arasında asla ayırım yapmaz, adaletsiz davranmaz. İzutsu'ya göre bu, Allah'ın ahlaki vasfını gösterir. Nitekim Allah'ın insanlara karşı ahlaki davranması, insanın da ahlaki bir tarzda eylemde bulunmasını gerektirir. İnsanın Allah'ın fiiline olan ahlaki tepkisi, Kur'an'ı görüş açısından dinin ta kendisidir. Allah'ın insana karşı davranışına mukabil insanın da O'na karşı bu tür davranış göstererek, O'nun emir ve yasaklarına uygun olarak davranmasını gerektirir. Bu hem ahlaki hem de dini bir nitelik taşır.¹⁵¹¹

Bu nedenle insanlar arasında ayırım yapmak, sınıflaştırmak, ötekileştirmek Tevhit inancı ile bağdaşmaz. Böyle bir davranış, putperest bir toplum olan mekkeli müşriklerin davranışlarının yansımasıdır. Müşrikler, Allah'ın isteklerini ve emirlerini başka insanların isteklerinin arkasına geçirmişlerdir. Dolayısıyla Yüce Allah, geçmiş peygamber kavimlerinin kendisini inkâr etmediklerini, şirk koştuklarını ifade eder. Mekkeli müşriklerin de böyle bir durumda olduklarını beyan ederek onları eleştirir ve kınar.¹⁵¹² Bu inanca sahip olan insanların, insanlar arasında ayırım yapmaları, adalet mefhumunu ihmal etmeleri kaçınılmaz bir durumdur. Yüce Allah, geçmiş kavimlerin bu yanlış inançlarından dolayı sergiledikleri bu davranışlarının neticesinde toplumun helak olmasına sebebiyet verdiklerini peygamber kıssaları üzerinden vurgulamıştır.

Kur'an, insanları adil ve eşit davranmaya çağırır, dolayısıyla müslüman olan kişi herkese adil ve eşit davranmalı, zengin-fakir ayırımı yapmamalıdır. Çünkü eşitlik

---

¹⁵⁰⁹ Turgay, *Mekki Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar*, 414-415.

¹⁵¹⁰ Sad/66.

¹⁵¹¹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 62.

¹⁵¹² Yusuf/18; Zümer/3.

prensibi, ayırım yapmaksızın herkese eşit davranmayı gerektirir. Adl, “*Haksızlığın ve zulmün zıddı olarak, her şeyi layık olduğu yere yerleştirmek, hakkı yerine koymaktır.*”¹⁵¹³

Sosyal adaletin var olduğu toplumlarda, kalkınmanın nimetlerinden faydalanma ve külfetlerine katlanma, sosyal sınıflar arasında dengelidir. Yüce Allah, insanların kulluk vazifelerini gereği gibi yerine getirebilmeleri için yeryüzünü insanın emrine vermiştir. İnsanlarında kulluk görevini layıkı ile yerine getirebilmeleri için “*sosyal adalet dengesinin*” sağlanması gerekir. Çünkü bunun sağlanması kulluk vazifesini yerine getirilmesini kolaylaştıracaktır. Maun suresi de sosyal adalet dengesine işaret eden surelerden biridir. “*Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar, namazlarını ciddiye almazlar. Onlar, gösteriş yapanlardır ve hayra da mâni olurlar.*”¹⁵¹⁴

Vahyin ilk dönemlerinde Mekke toplumunda bazı nedenlerden dolayı himayeye muhtaç olan insanların sayısı oldukça fazlaydı. Maun suresinde de buna dikkat çekmekte ve onlara karşı yapılan olumsuz davranış kınanmaktadır. Kur’an, tüm insanlara adil ve eşit davranmasını emretmekte ve bunun insanlar arasında yaygınlaşması için teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kur’an’ın bu konudaki hassasiyeti, koyduğu ilke ve prensipleri hiçbir kanun kitaplarında bulunmamaktadır.¹⁵¹⁵ Yüce Allah Şöyle buyurur:

“*Allah gökyüzünü yükseltmiş ve yeryüzünü dengeli yaratmıştır. Siz de sakın ola, (alışverişinizde ve diğer işlerinizde) dengeyi, adaleti bozmayın. Ölçü ve adaleti tesis edin, (eksik-fazla alışverişten), ölçsüzlükten sakının.*”¹⁵¹⁶

Dürüstlük, adalet, denge, müslümanın en önemli vasıflarındandır. İman, insanı kendi özüne karşı dürüst olmaya götürür. Kendi özüyle çelişmeyen, özü ve sözü

---

¹⁵¹³ Elmalılı, *Hak Dini ve Kur’an Dili*, C.5, s.253.

¹⁵¹⁴ Maun/1-7.

¹⁵¹⁵ Turgay, *Mekki Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar*, 422.

¹⁵¹⁶ Rahman/7-9.

ile bir olan insan, davranışları ile bir kıvama ve dengeye ulaşır.¹⁵¹⁷ Ölçülü olmak demek, aşırıktan uzak dengeli olmak demektir. Müslümanın bu dünya hayatında en çok dikkat etmesi gereken davranışlardan biridir. Özellikle dünya nimetlerinden yararlanırken, dengeli ve ölçülü olmayı muhafaza etmesi gerekir. Çünkü ölçülü olmak son derece sağlıklı bir davranış ve alışkanlıktır. Maddi ve manevi tüm hususlar da aşırılık, sosyal hayatın, nefsanî ve ruhani hayatın hastalanmasına sebebiyettir.¹⁵¹⁸

Allah'a inanan bir mü'min, Kur'an ve Sünnet referansı ile ideal kişilik ve karakterini oluştururken, yaşamını bu iki kaynağın hayat ölçüsüne göre düzene koyması gerekir. Buna göre davranan mü'minin, biyo-psiko-sosyal yapısı son derece itidalli (ölçülü) ve sırat-ı müstakim (dengeli bir yol) üzerinde olur. Dolayısıyla fertlerin ve toplumların sağlıklı ve huzurlu olabilmesi, ancak bu kişilikteki insanlar ile mümkün olacaktır. Söz ve fiillerinde aşırıya kaçanların, sınırı aşanların helak olduğunu söyleyen¹⁵¹⁹ Resulullah, olumlu ve olumsuz tüm davranışlarda aşırıktan kaçınma konusunda şöyle buyurmuştur: “ *İlim amelden üstündür. Amellerin en hayırlısı, orta olanıdır. Allah'ın dini aşırı sert ve aşırı yumuşak olanın arasındadır. İyilik, iki kötülük olan ifrat ve tefritin ortasındadır. Buna, ancak Allah'ın yardımı ile ulaşılabilir.* ”¹⁵²⁰

Sağlam bir kişilik yapısının oluşturulmasındaki ölçülerden biri, dengeli, ölçülü olmak ve bunu muhafaza etmeye çalışmaktır. Nitekim böyle bir kişiliğe sahip kişi, sağlam bir benlik yapısı oluşturmuş demektir. Kendisi ile barışık olan insan, iç dünyasındaki kontrol mekanizmasını oluşturan kişidir. Böyle bir kişinin hem kendisine hem de yaşadığı topluma ve insanlara faydası dokunur. Herhangi bir olumsuz bir durum ile karşılaştığında bunun önüne geçebilecek kabiliyete sahiptir.¹⁵²¹

---

¹⁵¹⁷ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 200.

¹⁵¹⁸ Ag.e., 200-201.

¹⁵¹⁹ En-Nevevi, C.11, s.60, Hadis no:6725-7/1.

¹⁵²⁰ Câmîü's-Sağîr, C.3, s.16, Hadis no:2756.

¹⁵²¹ İsa Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min Kişilik Özellikleri*, 139.

2.8.8 Ölçü Ve Tartıda Doğru Olmak

“Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak, karışıklık çıkarmayın.”¹⁵²²

Ölçüyü ve tartıyı tastamam yapmak, adaletin bizzat kendisidir.¹⁵²³ Toplumu ayakta tutan sacayaklarından biri de adalettir. Kur’an’ın temel konularından ve ana mesajlarından biri olan adalet, zengin-fakir, memur-amir, kadın-erkek, siyah-beyaz, arap-acem ve benzeri farklılık gözetmeden insanlar arasında adaleti ve eşitliği sağlamaktır. Kur’an ahlakında, adaletin en önemli görüntüsü ise, denge ve orta yolu izlemektir. Yani itidalli olmaktır. Nitekim Mekki ayetlerde dikkat çeken ahlaki ve dini kişilik özelliklerinden biri de tartı ve ölçüde adil davranmaktır.¹⁵²⁴

Bu konunun erken dönem Mekki ayetlerde yer alması, Mekke toplumunun ticaret ile uğraşması ile yakından ilgilidir. Nitekim mekkeli müşriklerin bu konuda adil olmamasının da bir göstergesidir. Bu konu, ticaret ile uğraşan insanlar için hem satıcı hem alıcı tarafından önemli bir konudur. Çünkü ölçü ve tartıda adil olmamak satıcı için haram kazanmaya sebebiyet verdiği gibi alıcı içinde hem eksik mal almasına hem de fazla para ödemesine sebebiyet vermektedir.¹⁵²⁵

Yüce Allah, Medyen halkının bu niteliği üzerinden Mekkeli müşriklerin çarpışık ve dürüst olmayan ticari hayat yaşamlarını, sahtekârlıklarını eleştirmektedir. Medyen halkının helak olmalarına sebep, Allah’ı inkâr etmeleri ve buna bağlı olarak ticaret hayatlarının bozulması, ölçü ve tartıda sahtekarlıkları, din hürriyetinin kalkmasıdır. Hz. Şuayb, onları bunlardan menederek, ölçü ve tartıda adaletli olmayı, insanların haklarını nitelik ve nicelik bakımından eksiltmemeleri

---

¹⁵²² Şuara/181.

¹⁵²³ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.10., s.249.

¹⁵²⁴ En’am/152.

¹⁵²⁵ Ertorun, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Müslüman ve Sorumlulukları*, 68.

gerektiğini vurgulamış olsa da bunları yapmaktan kendilerini men etse de kavmin ileri gelenleri, “*Ey ahali! Andolsun ki eğer Şuayb’a uyarmanız, o takdirde mutlaka siz zarar edenler olursunuz.*”¹⁵²⁶ diyerek Hz.Şuayb’ı yalanlamışlardır.

Bu durum sadece Medyen halkına mahsus bir özellik değildir. Tarihin her döneminde böyle toplulukların ve insanların varlığı hep var ola gelmiştir. Nitekim mekkeli müşriklerin zihniyetinde de yalancılık, dolandırıcılık, ahlaksızlık olmadan ticari ve siyasi hayatın, diğer dünya işlerinin yürümeyeceği kanaati hâkimdi. Bu nedenle ellerindeki maddi ve manevi imkânların yok olacağı endişesi ve korkusu ile Resulullah’a ve ilahi mesajlara karşı şiddetli tepki göstermişlerdir. Çünkü bu düşüncede olanlar, doğru yola uyulduğu takdirde ilerlemenin olamayacağı zihniyeti içinde idiler. Nitekim bugün de siyasi ve ekonomik alanda yaygın görüş maalesef bu şekildedir. Dolayısıyla Kur’an’ın ikazı sadece kişilere yönelik değildir. Aynı zamanda devlet kademelerindeki her bir kurum ve kuruluşlardır. Bu ikaz doğrultusunda alışverişlerin yapıldığı her yerde gerekli denetimlerin devlet kurumları tarafından titizlikle kontrol edilmesi, sahtekârlıkların önüne geçilecek gerekli yasaların tam anlamı ile çıkarılması ve hukuki yaptırımların uygulanmasını sağlayacak yasaların yürürlüğe konulması gerekmektedir. Bu İslam devletinin önemli vazifelerinden biridir.

2.8.9 Haksız Yere Cana Kıymamak

*“Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine, katilin öldürülmesini talep etme hakkı vermişizdir. Ancak o da bu hakkı kullanma konusunda meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiş, hakkı muhafaza edilmiştir.”*¹⁵²⁷

Bu ayetin iniş sebebi hakkında, Cabiri şunları ifade eder;

---

¹⁵²⁶ Araf/90.

¹⁵²⁷ İsra/33.

*Resulullah'ın arkadaşlarından bazılarını müşrikler öldürmeye başlayınca bu ayet nazil olmuştur. Yüce Allah burada şunu demek istemiştir; 'Müşriklerden birileri sizden birilerini öldürürse, sakın onun babasını, kardeşini veya aşiretinden birilerini öldürerek öç almaya kalkışmayın, bu kimseler müşrik bile olsalar böyle yapmayın, öldürecekse sadece katil olanı öldürün.'*¹⁵²⁸

Ayet, müslüman toplum fertlerinin en temel hakkı olan yaşama hakkı ile ilgilidir. Aynı zamanda bu hakkın korunmasına ilişkin önemli ölçü koymaktadır. Dolayısıyla bu ayetteki yetki, haksız yere öldürülen kişinin velisine, katilin kısas veya diyet isteme cezalarıyla cezalandırılmasını veya affedilmesini isteme yetkisini açıklama yönündedir. Cahiliye döneminde öldürülen kişinin akrabaları, kısas olarak sadece katilin öldürülmesine razı olmuyorlardı. Ondan daha değerli birini veya katille beraber başka birilerinin de öldürülmesini diyet olarak talep ediyorlardı. Adaletin böyle tecelli edeceğine dair inançlarından dolayı ne bunu uygulamadan ne de davalarından vazgeçiyorlardı.¹⁵²⁹

Yeni müslüman olan insanlar, Cahiliye toplumunda yaşamış ve bu kültür ile yetişmiş kişilerdir. Bu konudaki ayetler, özellikle yeni müslüman olmuş fertlerin bu konuda bilinçlenmesine yöneliktir. Bu nedenle Yüce Allah, müşriklerle müslümanların girecekleri mücadelede hangi hallerde nasıl davranmaları gerektiği ve hangi hallerde karşı tarafın yaşama hakkına müdahale edebilecekleri konusunda biçimlendirmeyi amaçlamıştır. Sınırsız güç kullanımının söz konusu olmadığını vurgulamıştır.¹⁵³⁰

Allah'ı inkârdan sonra en büyük günah, adam öldürmedir. Razi, zina kapısının açılmasının, insanın, varlık âlemine girmesine mâni olacağını; öldürmenin ise, o varlık âlemine girdikten sonra, insanı yok etmek demek olduğunu belirtmiş, insanın varlık âlemine girmesi, varlık âlemine girdikten sonra onun yok

---

¹⁵²⁸ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.2, s.424.

¹⁵²⁹ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 282.

¹⁵³⁰ A.g.e., 282.

edilmesinden önce geldiğini ve bu nedenle Yüce Allah'ın, önce zinâdan, sonra da adam öldürmeden bahsetmiş olduğunu belirtmiştir.¹⁵³¹

Kur'an'da kan dökmek sefk kelimesi ile ifade edilmektedir. Sefk ise, *söz irad etmek, kan dökmek* anlamına gelir. Kur'an, insanın zaafında kan dökücülüğün var olduğunu ve bu zaafına kaynaklık eden meylin olduğu konusunda şunları aktarır; Yüce Allah, yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklere söylediğinde, onlar *"..orada kan dönecek birisini mi yaratacaksın?"* dediler. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Ben sizin bilmediğinizi bilirim."*¹⁵³² dedi. Yüce Allah, bu doğal meylin, yani kan dökücülüğün, tarihin çok erken dönemlerinde Hz. Adem'in oğulları arasında ilk olarak meydana geldiğini ifade ederek bu zaafı şiddetle kınar; *"...her kim (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur."*¹⁵³³

Yüce Allah, bu ayet ile İslâm'da kişilerin yaşam hakkının ne boyutta olduğunu göstermiştir. Hukukun öldürmeyi meşru saydığı günahların haricinde bir insanı öldürmeyi topyekün insanların öldürülmesine benzeterek, bu işin çok büyük suç ve günah olduğunu belirtmiştir. Yüce Allah, kişinin her yaptığı iyilik ve kötülüğün gerek dünyada gerekse ahirette bir karşılığının olduğunu beyan etmiştir.¹⁵³⁴ Bunun yanısıra yapılan kötülöklere karşılık dünyada geçerli olan kanun hakkında Kur'an şöyle buyurur:

*"Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder."*¹⁵³⁵

*"Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötölük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler."*¹⁵³⁶

Cahiliye döneminde kız çocuklarını diri diri toprağa gömme adetinin nedenlerinden biri de fakirlik korkusudur. Bu korku, tarihin her safhasında

---

¹⁵³¹ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.466.

¹⁵³² Bakara/30.

¹⁵³³ Maide/32.

¹⁵³⁴ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 274-275.

¹⁵³⁵ Şura/30.

¹⁵³⁶ Rum/36.

insanlarda var ola gelmiştir. Çünkü insanlar, rızık peşinde koşarken çok sıkıntılara ve meşakketlere maruz kalmaktadır. Bu nedenden dolayı malı kaybetme korkusu yaşarlar. Nitekim böyle bir duygu, insanı cimriliğe ve kıskançlığa sevkeder. Kişi, bu korku ve endişe içerisinde iken psikolojisi öyle bir hal alır ki kendi ihtiyaçlarını karşılamada dahi cimrilik eder. Hem de rızıkını başkalarından kıskanır. Kur'an, bu hususa dikkat çekerek fakirlik endişesi ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömenleri eleştirir ve bunu yasaklar. Yüce Allah, bu konuda şöyle buyurur: *“Yoksulluk korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”*¹⁵³⁷ Yüce Allah rızık verenin kendisi olduğunu ifade eder ve bu endişeyi gidermeye çalışır. *“Şüphesiz Allah rızık verendir; güçlüdür, çok kuvvetlidir.”*¹⁵³⁸

2.8.10 Ne Cimri Ne Savurgan Olmak

*“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”*¹⁵³⁹

İsraf, şeref kökünden türetilmiş olup, *haddi aşma, gaflet, hata, cehalet* anlamlarına gelir. Söz ve davranışta aklın ve dinin ön gördüğü ölçülerin dışına çıkarak, mal ve imkanları amacı dışında saçıp savurmayı ifade eder. İsraf eden kişiye müsrif denir.¹⁵⁴⁰ İsraf kelimesinin eş anlamlısı olan tebzir ise, malı uygunsuz, yanlış yerlerde günah ve fesat gibi işlerde harcamaktır. İsrafın tebzirden farkı doğru veya yanlış yerler olsun gereğinden fazlasını harcamayı ifade eder.¹⁵⁴¹

Kur'an saçıp savuranları, dinin doğru bulmadığı alanlarda harcama yapanları şeytanın kardeşleri olarak nitelendirir. Şeytan, Allah'ın nimetlerine karşı nankör, şükretmeyen, Allah'a itaati terkeden ve günah işleyen biridir. Mekkeli müşrikler de malları üzerinde her türlü harcamayı kendi hakları olduğunu düşünerek

---

¹⁵³⁷ İsra/31.

¹⁵³⁸ Zariyat/58.

¹⁵³⁹ Furkan/67.

¹⁵⁴⁰ Cengiz Kallek, *İsraf*, DİA, C.23, (2001), 179.

¹⁵⁴¹ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 211.

fütursuzca harcama yapan kişilerdir. Yüce Allah, inananlara müşrikleri örnek göstererek malların kaynağını kendilerini görmemelerini, mallarını haram yolda ve israf ederek harcamamalarını ifade eder ve şeytanın kardeşleri olmamaları bağlamında uyarır.¹⁵⁴²

*“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış kişiye haklarını ver, fakat saçıp savurma”*¹⁵⁴³

Mü'min, sahip olduğu nimetlere şükretmeli, daha güzelini gerçekleştirmek için çaba sarf etmelidir. Allah'ın bir lütfü olarak kendisine verilen nimetleri sahiplenerek saçıp savurmak, Allah'a karşı nankörlük ve kadir kıymet bilmemezliktir. Cimriliğin zıddı cömertliktir ve mümin insanın özelliklerinden biridir. Nitekim cömert bir kişi, sahip olduğu maddi ve manevi nimetlerin hepsinin kendisinden sadır olmadığını, Yüce Allah'ın kendisine ihsanı olduğunu, kendisini ve başkalarını mutlu edecek yerlerde kullanması için verildiğini bilir ve bunun da şuuru içindedir. Bu bilinç ile hareket eden bir mümin, malını paylaşarak hem kendini hem de başkalarını mutlu eder.¹⁵⁴⁴ Bunun aksi bir davranış, yani Allah'ın kendilerine mal veya makam verip de, o mal ve makamını, Allah'ın rızasına muvafık olmayan yerlerde harcayan her kişi de, Allah'ın nimetine karşı çok nankör olmuş olur ki, bu durumda Yüce Allah saçıp savuranları, şeytanların kardeşleri olarak nitelendirir.¹⁵⁴⁵

Yüce Allah, savurganları ve dengesiz harcama yapanları sevmez.¹⁵⁴⁶ İnanan bir mü'min'in öncelikli amacı, Allah'ın rızasını ve sevgisini kazanmak olacağından israftan sakınmalı, ekonomik davranış ve yaşantısını dengelemeye çalışmalıdır. İçinde yaşadığı tabiatı ve tabiatın varlıklarını gereği gibi kullanmalı ve israf etmemelidir. Nitekim insanların tabiata ve tabiattaki varlıklara karşı israf derecesindeki tutum ve davranışları, ekolojik ve ekonomik dengenin

---

¹⁵⁴² Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 274.

¹⁵⁴³ İsra/27.

¹⁵⁴⁴ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 81.

¹⁵⁴⁵ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.458.

¹⁵⁴⁶ Araf/31.

bozulmasına neden olmaktadır. İnsanların rahatça ve temiz nefes alabilmeleri, tabiattan ve tabiatın varlıklarından yararlanabilmeleri için kanaati öğrenmeleri, çılgınca tüketimden vazgeçmeleri gerekmektedir. Ancak o zaman mutlu olabilirler. Bunun yanısıra önemli bir noktada, güzelinden, helalinden, temizinden yiyip içmek, giymek ile moda, lüks, konfor düşkünlüğü ve marka hastalığını birbirine karıştırmamak gerekir.¹⁵⁴⁷

Kur'an'ın yeme-içme, giyme ve benzeri harcama hususundaki ilkeleri belli bir zamanı veya belli bir bölgeyi kapsamaz; bütün insanlığı ve zamanı kapsayan evrensel ilkelerdir. Nitekim Kur'an, ideal ölçüleri verir: *“Elini boynuna bağlayıp asma (cimrilik etme) onu büsbütün de açma, sonra kınanır, pişmanlık içinde açıkta kalırsın.”*¹⁵⁴⁸ Dünya ekonomik politikalarının seyrine bakıldığında hepsinin ulaşmak istediği hedef de budur. Sabahattin Zaim, ülkede beş yıllık kalkınma planları ile uygulanan iktisadi gelişme programlarının amacının, bu hedefleri tutturmak olduğunu ve vatandaşlardan beklenen davranışında, Yüce Allah'ın ifade ettiği bu davranış tarzı olduğunu ifade eder.¹⁵⁴⁹

2.8.11 Ahde Vefa/ Sözlerinde Durmak/ Emaneti Korumak

*“Rüştüne erinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz veren, sözünden sorumludur.”*¹⁵⁵⁰

Yüce Allah, zina'yı, haksız yere adam öldürmeyi, en iyi suretle olması müstesna, yetimin malına yaklaşmayı nehyetmenin ardından ahdi yerine getirmeyi, yani sözünde durmayı emretmiştir. Bu ayetin muhtevasına, alış-veriş, ortaklık, yemin, nezir(adama), sulh ve nikâh gibi bütün ahidler içine girer.¹⁵⁵¹

İslâm ahlakında *“ahid ve va'd”* terimleri genellikle eş anlamlı olarak kullanılır. İslâm ahlakının en önemli prensiplerinden olan *ahde vefa* veya kısaca *vefa*,

---

¹⁵⁴⁷ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 356.

¹⁵⁴⁸ İsra/29.

¹⁵⁴⁹ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 244.

¹⁵⁵⁰ İsra/34.

¹⁵⁵¹ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.14., s.475.

“sözünde durmak, verdiği sözlere bağlı kalmak, özü sözü bir olmak” gibi anlamları taşır. Ahid kelimesi de ahlaki bir kavram olarak genellikle “birine söz verme, vaad ve taahütte bulunma, anlaşma” manasına gelir ve Kur’an’da va’d ve bundan türeyen kelimeler ise “Allah’ın inanan ve iyi işler yapan insanlara maddi ve manevi ecir ve mükafat vereceğini bildirmesi” manası anlamını taşır.¹⁵⁵² Hadislerde de bu manalar, hem ahid hem de va’d kavramları ile birlikte kullanılmaktadır.¹⁵⁵³

Kur’an’a göre iman, sadece söz ile ifade edilen zihni bir inanma değildir. Nasslarla belirlenmiş olan esaslara uyacağına dair gönüllü olarak taahhüdünü de ifade eder. Buna göre ahde vefa, Allah’ın varlığına ve birliğine inanarak, hür iradesi ile kendini mükellefiyet altına sokmaktır. Bu müminin ahlaki bir borcudur. Bu nedenle ahde vefa, ister Allah’a ister insanlara karşı olsun kişiyi borçlu ve sorumlu kılar. Dolayısıyla İslam ahlakında da bu sorumluluğun yerine getirilmesine “ahde vefa veya ahde riayet” denir.

Emanet, bir kişiye geçici olarak verilmek üzere bırakılan şey anlamına gelir. Allah’ın insanlara verdiği tüm nimetler ve imkanlar birer emanettir. Bunları korumak, inanan bir müminin görevidir. Kur’an ve hadislerde, olgun müminin özellikleri arasında “emanetlere sahip çıkmak, verdiği sözü yerine getirmek, yalancı şahitlik yapmamak, şahit olunan olaylarda doğru ve hakkı söylemek, anlaşmalara uymak” sayılmıştır.¹⁵⁵⁴ Kur’an verilen sözün yerine getirilmesi ve yapılan anlaşmalara uyulması gerektiğine vurgu yapar. Müslüman olmayanlara dahi verilmiş söz yerine getirilmeli ve yapılan anlaşmalara bağlı kalınmalıdır. Bu bağlamda en güzel örneği Resulullah, Hudeybiye anlaşmasında müslümanların aleyhine olmuş olsa da bu anlaşmaya bağlı kalarak en güzel örneği göstermiştir.¹⁵⁵⁵

Sözünde durmak ve anlaşmalara riayet etmek, sosyal yaşamı kuvvetlendiren bağlardan biri olması dolayısıyla önem arz eder. Ahde vefa ve ahidleri yerine

---

¹⁵⁵² Metin Yurdağür, *Ahid*, DİA, C.1, (1998), 534-535.

¹⁵⁵³ A.g.e., 534.

¹⁵⁵⁴ Mearic/32; Mü’minun/23; İsra/34; Nahl/91.

¹⁵⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/262-263.

getirmek, insani ilişkilerde itimadı ve güveni geliştirir. Aksi takdirde toplumsal birlik, dirlik ve düzen bozulur. İnsanların birbirine olan güveni kalmaz. Dolayısıyla güvenin olmadığı yerde endişe, korku, zafiyet hakim olur. Bu nedenle toplumsal yaşamın birlikte yürütülmesi ve cemiyet hayatının devamının sağlanmasında, ana kurallara bütün insanların itimat etmesi, yaslanması ve ahitlere uyması, emanetleri koruması zorunlu ve gereklidir.¹⁵⁵⁶

Kur'an, ahde aykırı davranışı, nifak alametlerinden biri olarak değerlendirmiştir. Çünkü sözünde durmamak, imanın özünde olan sadakat anlayışı ile çelişir. İslam ahlakçıları bunu “*dilin afetleri*” olarak değerlendirir. Bu bağlamda en güzel örnekleri Resulullah'ın hayatında görmekteyiz ki yukarda ifade ettiğimiz gibi Hudeybiye anlaşmasına bağlı kalarak, Ebu Cendel'i anlaşma gereği müşriklere iade etmesidir. Diğer bir güzel örneklerden biri de kendisinin faziletli davranışları neticesinde, Mekkeli müşriklerin kendisine “*el-emin*” lakabını vermiş olmalarıdır.¹⁵⁵⁷

Ahde vefa, sözünde durma mesuliyet ve sorumluluk gerektirir. Bunun için İslam ahlakçıları herhangi bir vaadde bulunurken, ilerde ahde vefasızlık gösterme eğilimine karşılık “*evet*” demek yerine Kur'an'ın ifade ettiği üzere “*İnşaallah*” denmesi gerektiğini ifade ederler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Hiçbir şey hakkında sakın “Yarın şunu yapacağım deme! Ancak, “Allah dilerse yapacağım” de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve “Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır de.”*¹⁵⁵⁸

Kur'an, mü'minlerin gerek insanlara karşı gerekse Allah'a karşı bağlılık ve sözlerinde samimi oldukları ve bunu asla ihmal etmediklerini vurgular.¹⁵⁵⁹ İnsan, ahde vefa ve sözünde durma eyleminde hem insanlara hem de Allah'a karşı sorumludur. Yani ahde vefa, iki ilişki boyutunu içerir ki bu insan-insan, Allah-

---

¹⁵⁵⁶ Gökbulut Bural, *Kur'an'ı Kerim'in Mekki Surelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*,114.

¹⁵⁵⁷ Yurdagür, *Ahde Vefa*, C.1, (1998), 534.

¹⁵⁵⁸ Kehf/23-24.

¹⁵⁵⁹ İnsan/7; Mü'minun/8.

insan ilişkisidir. Bunların yerine getirilmesinde kişi, hem insanlar tarafından hem de Allah'ın nezdinde sevilir.¹⁵⁶⁰ Kur'an, Allah-insan arasındaki ahidleşmeyi, sözleşmeyi “*misak*” olarak adlandırır. İnsandan da sürekli bu ahde riayet etmesini ve bu ahdi bozmamasını ister. Zira bunu bozanların hüsrana uğrayacağını belirtir. Yeryüzündeki bozgun ve kargaşanın sebebini, bu ahdin bozulmasına bağlar; “*Ahitleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın. Allah yaptıklarınızı şüphesiz bilir.*”¹⁵⁶¹

Seyyid Kutup, ahde vefa göstermenin cemiyet hayatını birbirine bağlayan bir güven unsuru olduğunu, İslam'ın bu konuda çok titiz davrandığını ve bu hususta asla müsamaha göstermediğini ifade eder. Ona göre, ahde vefa olmazsa cemiyet dağılır. Kur'an, ahde vefayı emreder, vefasızlığı yasaklar. Ahidlerine vefa etmeyenler ve basit menfaatlere karşı değiştirenler, Allah'ın nezdindeki hadsiz ve hesapsız büyük menfaatleri kaybedeceklerini ifade eder.¹⁵⁶²

Cahiliye Arapları arasında olumsuz özelliklerden biri, sözünde durmama eylemidir. Bu eylem, onlar arasında yerleşmiş ve alışkanlık haline gelmiştir. Müşrikler alışveriş veya diğer akitlerinde menfaatleri doğrultusunda hareket ederek önceki anlaşmalarından daha güçlü ve daha karlı bir anlaşma olduğunda öncekini fesh edebiliyorlardı. Cabiri, “*enkas*” kelimesinin “*nekes*” kelimesinin çoğulu olduğunu ve “*ahde vefa göstermemek*” anlamına geldiğini ifade eder ve şu rivayeti aktarır:

*Mekke'de sabahleyin belli bir ücret karşılığında bir giysi dokumak üzere anlaşır, ilerleyen saatlerde daha yüksek bir fiyata bir başkasına giysi dokumak üzere anlaşınca; o ana kadar dokuduğu ilk giysiyi söker, üçüncü biri gelince ikinciyi söker ve böylece bütün yaptığı iş, yaptıklarını sökmek olurmuş. İşinin ne kendine faydası ne de başkasına faydası dokunurmuş.*¹⁵⁶³

---

¹⁵⁶⁰ Ertorun, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Müslüman ve Sorumlulukları*, 51.

¹⁵⁶¹ Nahl/91-92.

¹⁵⁶² Seyyid Kutup, *Fizılâl-il- Kur'an*, C.9, s.241.

¹⁵⁶³ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.2, s.286.

Vahyin amacı, zihinlerde yerleşmiş olan bu veya buna benzer gayr-i ahlaki davranışları bertaraf etmek, müslümanların zihinlerinde yerleşmiş olan bu tür davranışlarından arındırıp ahlâk bilincini yerleştirmektir. Bunun başlangıcını da ahde vefa, ahidleri yerine getirme davranışını alışkanlık haline getirme oluşturur.

2.8.12 Anlayışlı Olmak ve Güzel Geçinmek

“Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla (Hac mevsimi için gelen Arap kabileleri ile) en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”¹⁵⁶⁴

Mekke dönemine ait sure ve ayetler, Medine döneminde oluşturulacak olan Müslüman toplum yapısının zeminini oluşturan ana ilkeleri ve prensipleri içermektedir. Nitekim Nahl suresi de Mekke döneminde indirilmiş bir suredir. Yukardaki ayetteki hüküm, bizzat mü’min kişilikte olması gereken bir vasfı ifade eder. Anlayışlı olmak ve insanlarla iyi geçinmek.

Müslüman toplum bireylerinin uyması gereken ahlâki kurallardan biri olan anlayışlılık ve insanlarla uyumlu ve iyi geçinmek, mü’minleri Medine’deki müslümanlar ve Yahudiler ile kuracakları ilişki hakkında bir zemini, bir bilgilendirmeyi ve bir kişisel yapılandırmayı içerir. Çünkü din, dil, ırk ayrımı gözetmeden insanların bir arada yaşamasını sağlayan bu iki unsurun önemi büyüktür.¹⁵⁶⁵ Çünkü toplumun devamı için bu ilkeler son derece önemlidir. Bundan dolayı Kur’an, cahiliye dönemi içinde yeni müslüman olmuş kişilerin birbirlerine olan güvenlerini sarsacak bazı davranışları yasaklamaktadır. Amaç, kişi ve toplum yararına olan bazı hayırlı davranışları görev haline getirme bilinç ve şuurunu sağlamaktır.¹⁵⁶⁶

İnsanlara iyi davranabilmenin yolu, onlara saygı ve sevgi duyabilmekten geçer. Kur’an ve sünnet ışığında ideal kişilik ve karakter sahibi olmaya aday mü’min

---

¹⁵⁶⁴ Nahl/125-126.

¹⁵⁶⁵ Cabiri, *Fehmü’l Kur’an*, C..2, s.425.

¹⁵⁶⁶ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 284.

kişi, diğer insanlara karşı son derece saygılı, anlayışlı olmalıdır. İnsanlarla iyi geçinmeye özen göstermelidir. Bunu yerine getiren bir mü'minin hayatı biyopsiko-sosyal yapı açısından son derece itidallidir (ölçülüdür). Çünkü bu ölçülere dikkat eden insan, itidalli ve aşırılıktan uzaktır. Resulullah, “*Hiç ölmeyeceğini zanneden biri gibi çalış, yarın ölecek biri gibi de tedbirli ol*”¹⁵⁶⁷ buyurmuştur.

Fertlerin ve toplumların sağlıklı ve huzurlu bir yaşam sürmeleri, ancak bu kişilikteki insanların sayesinde olmaktadır. Kur'an bu kişilikteki mü'minleri över. İnsanlara iyi davranabilmenin yolu, hoşgörülü olmaktan geçer. İnsanın eleştirilere karşı bir antipatisi vardır. Her ne kadar iyi niyetli olarak eleştiri yapılsa da bunun teknik ve yollarını bilmeden davranıldığında güzel sonuçlar doğurmaz. Bu nedenle iyi bir iletişim kurabilmenin teknik ve yollarını bilmeye ihtiyacımız var. İyi bir iletişim için de kusurlar görmezden gelinmeli, kusur araştırmacı olunmamalı, affedici ve bağışlayıcı olunmalıdır. Eğer bir kusur veya bir eksiklik var ise, “*müslüman müslümanın aynasıdır*”¹⁵⁶⁸ düsturu ile övgü ile başlayıp söze, samimiyet zeminini netleştirdikten sonra karşı tarafın kusur ve yanlısını usûlüne uygun bir şekilde beyan edilmelidir. Bu, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmanın gereğidir.¹⁵⁶⁹

Anlayışlı ve güzel geçinmenin yollarından biri de iyilik etmek ve fedakarlık göstermektir. Kur'an, iyi kelimesinin karşılığı olarak birr, ma'ruf, hayır, hasene, tayyip ve helal gibi kavramları kullanır. İyilik, karşılık beklenilmeden ve Allah'a has kılınarak yapılandır. Allah nezdinde makbul olan budur. Mü'min fedakardır. İyi insan olabilmek, fedakar olabilmek için belli bir gayretin gösterilmesi şarttır. Çünkü insan hem iyiliğe hem de kötülüğe meyilli olarak yaratılmıştır. Bu iki zıt yöne sahip olan insanın dengeyi yakalama zorluğu ve bunun için gerekli olan mücadelenin rolü büyüktür. Nitekim bu mücadelede önemli olan duyguları fark edecek kalp eğitiminin ilk gerçekleşmiş olmasıdır. Bu mekanizma ihsandır. Allah'ı görüyormuşçasına davranışları düzenlemektir. Fakat bu mükemmelliği

---

¹⁵⁶⁷ Suyuti, Camiu's- Sağır, 2/12, Hadis no:1201.

¹⁵⁶⁸ Süleyman Uludağ, *Ayna*, DİA, C.4, (1991), 261; Muammer Duran, “*Mümin Müminin Aynasıdır*”, (1998-Eylül, S.151, s.33), [dergi.altinoluk.com]

¹⁵⁶⁹ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min Kişilik Özellikleri*, 149.

yakalamak ve ortaya çıkarmak kolay değildir. Ciddi bir gayret gerektirmektedir ki Yüce Allah, insanın iyilik ve kötülük yönünün geliştirilmesini insanın gayretine bağlamıştır. Çünkü duygunun yoğunluğu ve uzun süreli olması olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun içinde bu duyguların kontrol edilmesi gerekmektedir.¹⁵⁷⁰ Nitekim Yüce Allah, insanı bu gayreti ile baş başada bırakmamıştır; doğru ve iyiyi göstermek adına peygamberler ve ilahi kitaplar göndermiştir ve ölçüyü koymuştur; “ *Mademki iyilik ile kötülük bir değil, sen kötülüğü daha güzel olan ile sav, bak, o zaman seninle arasındaki düşmanlık olan kimse, eski bir dostun, gerçek bir arkadaşınmış gibi davranır!*”¹⁵⁷¹

2.8.13 Faizden Uzak Durmak

*“İnsanların malları içinde artsın diye faizle verdikleriniz (bugün bir verip yarın iki almaya çalışmak gibi) Allah katında artmaz. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek zekat verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.”*¹⁵⁷²

Arapça bir kelime olan “*riba*”, Türkçe karşılığı faizdir. Sözlük anlamı ile *riba*, “*hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı*” ifade eder. Fıkıh terimi olarak *riba*, “*borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla, yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın*” “adıdır. Ana mala yapılan artış olarak tanımlanan faizdeki artış, Kur’an’a göre artan mal veya para değildir.¹⁵⁷³

Mekkeli müşriklerin bir özelliği de ticari hayatların da faizli işlemleri yapıyor olmalarıdır. Bu durum toplumda doğru ticaret anlayışını engellemiştir. Bu faizli alım ve satım, fertler arasında güven duygusunun oluşmasına, birlik ve

---

¹⁵⁷⁰ Turgay Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti*, (Armoni Yayınları, İstanbul-2005),160.

¹⁵⁷¹ Fussilet/34.

¹⁵⁷² Rum/39.

¹⁵⁷³ İsmail Özsoy, “*Faiz*”, DİA, C.12, (1995), 110.

beraberlik bağlarının güçlenmesine engel olmuştur. Kur'an, Mekke müşriklerinde yaygın olan bu ticari anlayışı, tasvip etmediğini erken dönem Mekki surelerde vurgulamıştır. Toplumda haksız kazanç ve adaletsizliğe sebep olan faiz, Medine döneminde yasaklanmıştır.¹⁵⁷⁴ Mekke toplumunda faizli ticaretin yaygın olduğuna ve çirkin bir davranış olarak kabul edildiğine dair örneklerden biri Kureyşlilerin Kabe'yi yeniden inşası sırasında Ebu Vehb'in şu konuşmasıdır; *Ey Kureyş topluluğu! Kâbe'nin inşasına ancak temiz kazancınızla iştirak edin. Buraya ne zina parası ne ribâ kazancı ne de insanlardan zorla alınmış mal girsin.*¹⁵⁷⁵

Riba, diğer bir adı ile tefecilik, İslam'da ahlak dışı bir ticaret ilişkisi olarak nitelenmektedir. Gayrimeşru bir gelir yolu olarak kabul edilmiş ve yasaklanmıştır.¹⁵⁷⁶ Riba, toplumun zengin zümresinin muhtaç durumdaki insanların ihtiyaç halinden yararlanması ve onların sömürülmesi ve fakirlerin daha fakir hale düşmesi demektir. Bu insanlar, Allah'ın kendilerine lütfu ile verdiği zenginliği, fakir ve yoksul kimselerden esirgedikleri gibi onların alın teri ile kazandıklarına da ortak olmaktadır. Kur'an'a göre müslüman zengin, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını karşılayarak onları rahatlatmalıdır. Çünkü kendi malından ihtiyaç sahiplerinin hakkı vardır. Kendisine verilen zenginlik, Allah'ın kendisine verdiği bir nimettir. Bu nedenle bunun şükrü gerekir ki bunun yolu da malından hak sahiplerine hakkını vermektir. Bu hem dini hem ahlaki bir davranıştır.

Faizli alım ve satımı benimseyen ve bu yolla yoksul insanların kazandıklarına ortak olma davranışını sergileyen ne fertler ne de toplumlar iflah olmuştur. Müslüman fertlerin ve toplumların bu kötü hasletten kurtulabilmeleri için toplumsal ve ekonomik iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. İnsanlar, harcama ve alışveriş konularında bilinçlendirilmeli ve insanlara İslam'ın ahlakı olan kanaatkârlık ve tüketim ahlakı kazandırılmalıdır. İnsanın zaaflarından olan

---

¹⁵⁷⁴ Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*, 278.

¹⁵⁷⁵ Özsoy, "Faiz", 110.

¹⁵⁷⁶ Faizin tamamen yasaklandığını ifade eden ayetler; Bakara/278-279; Bakara/275-276; Nisa/161; Al-i imran/130.

malın artması ve daha çok mal ve mülke sahip olmanın şartının, bir başka insanları sömürerek onları maddi ve manevi sıkıntıya sokarak değil de gönülden Allah rızası için verilen sadaka ve zekat ile artabileceği konusu insanlara anlatılmalı ve bu bilinç kazandırılmalıdır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurur:

*“İnsanların malları içinde artsın diye faizle verdikleriniz, (bugün bir verip yarın iki almaya çalışmak gibi) Allah katında artmaz. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek zekât verirseniz, işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.”*¹⁵⁷⁷

2.8.14 Kâfirlere Karşı Vakarlı Olmak

*“Rahman’ın kulları yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimselerin sataşmalarına aldırmaksızın ‘selam’ der geçerler.”*¹⁵⁷⁸

İnsan en güzel şekilde yaratılmış,¹⁵⁷⁹ aziz ve şerefli kılınmıştır.¹⁵⁸⁰ Yaratılış özelliğindeki zıt kutupluluk, yani iyiye ve kötüye eğilimli potansiyelinin olması, onun “*esfel-i sâfilin*” seviyesine düşmesinin sebebidir. Bu nedenle, insanın “*ahsen-i takvim*” üzerinde ilerleyebilmesi onun özel gayret ve çabasına bağlıdır. Bu ilerlemenin ölçüsü ise dengedir. Resulullah denge insanıdır ve hayatında madde-mana, ifrat-tefrit, dünya-ahiret dengesinin nasıl kurulacağını bizzat yaşantısı ile ortaya koymuştur. Mü’min bir insanın da bu dengeyi yakalaması önemlidir. Bu dengeyi sağlayacak bilgilerin kaynağı ise, Kur’an ve Sünnet’tir. Bu bilgiler, İslâm ahlakının esaslarını oluşturmaktadır ki bu esaslar içerisinde mevzu bahis konumuzda vakar’dır.

Vakar, sözlükte “*ağırbaşlılık, temkinli olma, haysiyet ve şerefi koruma*” anlamına gelir. İnsanın, insanlık özelliklerini ve insanı insan yapan niteliklerini bilmesi ve bunun farkında olması kibir değildir. İslâm ahlakında buna “*izzet ve vakar*” denmektedir. Kibir ne kadar kötü ise vakar o kadar değerlidir. İzzet;

---

¹⁵⁷⁷ Rum/39.

¹⁵⁷⁸ Furkan/63.

¹⁵⁷⁹ Tin/4.

¹⁵⁸⁰ İsra/70.

“şeref, yücelik, mertebe ve değer yüksekliği” demektir. Vakar ve izzet birbirine yakın kelimelerdir.¹⁵⁸¹ İzutsu’ya göre vakar, tarz ve hareket asaleti demektir. Hilm ile vakar birbiri ile çok yakın ilişkisi olan kavramlardır. Hilmin vücuttaki görünümü ve belirtisi, vakardır.¹⁵⁸²

Vakar ve kibir arasında çok ince bir çizgi vardır. Nitekim bu ikisinin birbirine karışmaması kişinin niyet ve samimiyetine bağlıdır. İslâm ahlakçıları izzet ve kibir arasında ki farkı da şöyle açıklamışlardır: “ *Vakar ile büyülenmeyi birbirinden ayırmak için büyüklük duygusunun olup olmadığına bakılmalıdır.*” İzzet, insanın kendi nefsinin bilmesi, tanınması ve kendini zelil duruma düşürmeden dünyevi isteklerini kendini bayağı hale düşürmeden kendi ihtiyaçlarını karşılaması ve ikram etmesidir. Kibir ise, kendi nefsinin, yani mahiyetini bilmeden, onu bulunduğu yerden daha yukarlarda görmeyi istemesi ve ona göre davranmasıdır. Kibir ve vakar arasındaki ince çizgiyi ayırt etmede en meşhur örnek Resulullah: “*Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremeyecektir.*” buyurunca, güzel giyimli bir sahabe olan Ebu Reyhane şöyle sorar: Ey Allah’ın Resûlü, ben güzelliği seven bir kimseyim; o kadar ki hiç kimsenin bu bakımdan pabucunun bağında bile benden ileri olmasını istemem. Acaba bu kibir midir? diye sorması üzerine Resulullah: “*Hayır, şüphesiz Allah güzeldir ve güzelliği sever, bu kibir değildir. Kibir, kendini büyük görerek Hakk’ı red ve inkâr etmek, halkı da hor ve hakir görmektir.*” buyurdu.¹⁵⁸³

Vakar, insanın insanlığını gösteren tüm güzel davranışları ortaya koymanın göstergesidir. İnsanlara muhtaç olmadan, el açıp dilenmeden, minnet etmeden çalışmak bir vakar örneğidir. Vakar, ciddiyet ve ağırbaşlılığın göstergesidir. İnsanı zilletten koruduğu gibi şahsi haysiyetini korumak için de gerekli duygu ve harekettir. Kendinde var olanı ifade etmek, hak ve hakikate saygılı davranmak, kimseyi küçük görmeden her türlü imkan ve güzelliklerden faydalanmak, kibir değildir. Haksızlığa karşı ses çıkarmak ve bu haksızlığın

---

¹⁵⁸¹ Demirci, *Hiz. Peygamber’in Tevazu ve Vakarı*, 61.

¹⁵⁸² İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 196.

¹⁵⁸³ En-Nevevi, C.2, s.22, Açıklama; C.2, s.20, Açıklama.

bertaraf edilmesini sağlamak bir vakardır. Resulullah, mütevazı ve alçakgönüllü olduğu kadar, vakar ve izzet sahibi bir elçiydi. Hatta kendini ilk görenler, onun vakar ve heybeti karşısında adeta titrerlerdi.¹⁵⁸⁴ Yaşayışı ile bize örnek olan ve güzel hasletlerin, prensiplerin veciz bir şekilde bize kadar ulaşmasını sağlayan Resulullah şöyle buyurmuştur:

*Küçüklerimize merhametli, büyüklerimize saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir.*¹⁵⁸⁵ Diğer bir sözlerinde ise; “Ezan veya kameti duyduğunuz vakit namaza gidiniz. Bu sırada sâkin ve vakarlı olunuz ve koşuşturmayınız. Yetiştığınız yerden itibaren kılınız, geçen kısmı bilahare tamamlayınız.”¹⁵⁸⁶

2.8.15 Dürüst Şahitlik Yapmak

*“Onlar, emanetlerini ve verdikleri sözü gözeten kimselerdir. Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir. Onlar, namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir. İşte onlar cennetlerde ikram göreceklerdir.”*¹⁵⁸⁷

Şehâdet kökünden türeyen şâhit sözlükte, “hazır bulunmak, haber vermek, bilmek, gözlemek, görmek” anlamlarını ihtiva eder. Fıkıh terimi olarak, *bir olaya veya bir duruma tanık olan, tanıklık eden kişiyi* ifade eder. Kur’an’da şâhid, şehid ve şehâdet kelimeleri, Kur’an’da “*tanık veya tanıklık*” sözlük anlamında geçer. İstişhâd ve işhâd kelimeleri de birbiri yerine kullanılan kelimelerdir. Birinin bir hukuki işleme tanık olması üzere davet edilip şahid tutulmasına işhâd; birinin şahidliğine başvurulması ise istişhâd olarak tanımlanır.¹⁵⁸⁸ Genel anlamı itibariyle şahid, bir kimsenin gördüğü, duyduğu ve haberdar olduğu konu ve olay hakkında bildiği bir şeyi haber vermesi, bildirmesidir.

---

¹⁵⁸⁴ Demirci, *Hz.Peygamber’in Tevazu ve Vakarı*, 62; Osman Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 137.

¹⁵⁸⁵ Câmîü’s-Sağîr, C.3, s.247, Hadis no:3329-3330.

¹⁵⁸⁶ Buhari, C.2, S.598, Hadis numarası.374.

¹⁵⁸⁷ Mearic/32-35.

¹⁵⁸⁸ H. Yunus Apaydın, *Şahit*, DİA, C.38, (2010), 279.

Kur'an'a göre şahitliği yerine getirmek iyi ve ahlaklı insanın özellikleri arasında yer almaktadır. Adaletin yerini bulmasında doğru şahitlik önemlidir. Vahiy öncesi ve sonrasında Mekke toplumunda hukuki bir siyasi yönetim olmadığı için, insanların söz ve yeminleri üzerine hak ve adalet yerini bulmakta idi. Vahiy öncesi Mekke toplumu insanları, ahlaki bir yozlaşma içerisinde olduklarından dolayı bunu sağlamak mümkün değildi. Kur'an'ın ilk dönem Mekki surelerde “doğru şahitlik yapanlara” vurgu yapması, Mekke toplumunda buna ne kadar ihtiyaç olduğunu, aynı zamanda adaletin yerine getirilmesi için doğru şahitliğin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kimseyi kayırmadan doğru şahitlik yapmayı hem Kur'an¹⁵⁸⁹ hem de Resulullah¹⁵⁹⁰ beyan etmiştir. Şahitliğin asıl gayesi, hakları korumak, toplumda oluşabilecek kargaşaya meydan vermemek, huzur ve sükuneti sağlamaktır. Şahitlerle ilgili kriterler, sosyo-kültürel değişmelere açık bir konudur. Bu, gerek insanların ahlaki özelliklerinin değişmesine gerekse şahitlik yapacakları konuya duydukları ilgi ve alakanın azlığı ve çokluğu durumuna paralel olarak değişmektedir.¹⁵⁹¹

Kur'an, yalan şahitliği, rics (pislik) dediği putlara tapma ile birlikte zikreder.¹⁵⁹² Çünkü yalan şahitlik ile putperestliğin ferdi ve toplumsal zararları müsavidir. Her ikisi de zulmün kapsamında değerlendirilmektedir. Şahitlik ile hakların inkar edilmesinin önüne geçilmekte, bunların sahiplerine aidiyeti korunmuş olmaktadır.¹⁵⁹³ Bundan dolayıdır ki Kur'an, mü'minlere yalan yere şahitlikte bulunmamalarını, tanıklık yapacakları zaman doğru söylemelerini emretmiştir. Bunu yapanların cennetlikle müjdelendiklerini, şahitliği gizleyenlerin ve yalan

---

¹⁵⁸⁹ Nisa/135; Maide/8.

¹⁵⁹⁰ Buhari, C.8, s.242-243, Hadis no.1175.

¹⁵⁹¹ Hadi Sağlam, vd., “İslam Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl.5, S. 2, (Aralık 2012):101.

¹⁵⁹² Hac/30.

¹⁵⁹³ Sağlam, vd., “İslam Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi”, 101-102.

yere şahitlik yapanların ise günahkâr duruma düşeceklerini belirtmektedir.¹⁵⁹⁴
Mü'minlerin vasıfları arasında yalan yere şahitlik yoktur.¹⁵⁹⁵

*“Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.”*¹⁵⁹⁶

2.8.16 Kötülükleri İyiliklere Çevirmek

*“Allah’a çağıran, salih amel işleyen ve ‘Kuşkusuz ben Müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kimdir? İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav (kötülüğe kötülükle karşılık verme, daha iyisi ile karşılık ver, böylece neticede). Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak büyük payı olanlar kavuşturulur.”*¹⁵⁹⁷

İyilik ile kötülük bir değildir. Yumuşak ve güzel davranmanın insanlar üzerinde etkisi büyüktür. Yüce Allah, Kur’an’da insanlara nasıl davranılması gerektiğini Resulullah’a bildirmiştir. O’nun örneğinde müslümanlara yol göstermiştir. Izutsu’nun ifadesine göre, Kur’an’da iyi ve kötü ile ilgili tam gelişmiş bir soyut kavramlar sistemi yoktur. Kur’an’da iyi ve kötü olarak tercüme edilen, betimleyici ve eylem bildirici özellikte olan kelimeler vardır. Bu kelimeler, değer bildiren kelimelerdir ve betimleyici özellik taşırlar. İslâm’da ahlâki ve dini mükemmelliği anlatmak için en çok kullanılan kavramlardan biri de salih kavramıdır. İslâm’da ahlâkın kaynağı dindir. Bu ahlak, dinin ahiret anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Bu ahiret anlayışı da insanın nihai kaderini, bu dünyadaki amellerine bağlıdır. İşte bu noktada Izutsu, kulun davranışı İslâm’a hizmet mi ediyor yoksa ona engel mi oluyor, öncelikle “iyi” ve “kötü” ye bakışını bu çerçevede ve bu bakış açısıyla değerlendirmek gerektiğini ifade eder.¹⁵⁹⁸

---

¹⁵⁹⁴ Erturun, *Kur’an’ı Kerim’e Göre Müslüman ve Sorumlulukları*, 63.

¹⁵⁹⁵ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 295.

¹⁵⁹⁶ Furkan/72.

¹⁵⁹⁷ Fussilet/34.

¹⁵⁹⁸ Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 309.

Kur'an'da çok geniş kullanım alanına sahip kavramlardan biri de “hasen” dir. Tıpkı “hayr” kelimesi gibi anlam alanı hem dini hem de dünyevi alanı kapsar. Hasen, “hoşa giden, tatmin edici, güzel veya takdire şayan” anlamında bir sıfat, hasene ise “hasen” sıfatının dişil formudur. Ahsene fiili ise, Kur'an'da ahlaki terimler içerisinde kilit kavram olup “güzellik yapmak” demektir. İzutsu'ya göre “ahsene” ile “salih amel” hemen hemen aynı anlama gelir.¹⁵⁹⁹ Seyyie kelimesi Kur'an da isim olarak kullanılan bir sıfatın dişil formudur. Seyyie, “insan hayatında işlerin tersine dönmesi ve olumsuz gitmesini, insanın başına gelen ters durumları ve talihsizlikleri” ifade eder. Diğer bir anlamı ise insanın Allah'ın iradesine karşı çıkararak işlediği “kötü bir iş için” yani masiyeye (itaatsizlik) anlamında kullanılır. İzutsu'ya göre Kur'an, seyyie kelimesini bazen “musibet” bazen de “kötülük” anlamında kullandığını ve en genel anlamda ise küfrün sonuçlarını ihtiva eden bir kelime olduğunu ifade eder.¹⁶⁰⁰

Kur'an'ın hedefi bireyleri ve toplumları iman ve ahlaki ilkeler doğrultusunda eğitmek ve geliştirmektir. Bunun için de birtakım ilke, yol ve yöntemler sunar. Bu ilke ve yöntemlerden birisi de “kötülüğü iyilikle savmak”tır. Nitekim bu ilkenin uygulanması neticesinde elde edilecek kazanımları ifade eden Yüce Allah, müminleri bu ilkeler doğrultusunda biçimlendirip harekete geçirmeyi hedefler. Tabi bunu yerine getirmek en zor işlerdendir. Şer ve kötülük sahibi insanların kötülüklerine karşılık iyilikte bulunmak ve onları ıslah edip iyiye yönlendirmek her müslümanın yerine getirebileceği bir meziyet değildir. Çünkü yapılan kötülük karşısında iyilik düşünmek ilk bakışta insanın nefsine zor gelen bir durumdur. Belki de bu yüzden kazanılması zor olan bir erdemdir. Fakat Yüce Allah, kötülük karşısında iyilik düşünmek, olgun ve iman sahibi müminlerin gerçekleştirebileceği erdemlerden olduğunu ve bunun mükafatını iki kez verileceğini ifade eder.

---

¹⁵⁹⁹ Lokman/3-5; Kehf/30.

¹⁶⁰⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dini Ve Ahlaki Kavramlar*, 333-335.

“İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir.”¹⁶⁰¹

Kötülüğü iyilikle karşılama erdemi, affetmenin de ötesinde erdemin en üst noktasını, yani ihsan mertebesini temsil eder. Ancak iman ile kazanılabilecek ve imanın bu erdemi ortaya çıkarabileceğini ifade eden Kasapoğlu, bu erdemin ortaya çıkmasında imanın motive edici bir güce sahip olduğunu belirtir.¹⁶⁰² Kötülüğe karşı iyilik ile muamele etmek, öğrenilen bir davranıştır. Bu nedenle çocukların küçük yaşlardan itibaren bu erdem ile tanıştırılmaları gerekir. İyiliğe iyilik yapılması ve kötülüğe karşı haksızlık yapılmaması gerektiği ve hatta mümkünse kötülüğe karşı iyilik ile muamele edilmesi gerektiği öğretilmelidir. İslam ahlakı da bunu gerçek bir erdem olarak kabul eder ve tavsiye eder. Bu nedenle Kur'an, bu güzel davranışların kazandırılmasında telkini, öğüdü, model göstermeyi, örneklemeyi kıssalar ve vahyin muhataplarının yaşamlarını göz önüne sererek gösterir. Bugün bu metotları kullanarak eğitsel yöntemlerle bu karakterin kazandırılmasında ciddi çalışmalar yapılabilir.¹⁶⁰³

İnsani ilişkilerde kötülük, iyilikleri unutturan bir etkiye sahiptir. Kötülük ile iyilik elbetteki aynı değildir. Kin, nefret ve öfke duygularının kök salmasında ki sebep, kötülüğe af ile değil de kötülük ile karşılık verilmesindedir.¹⁶⁰⁴ Kötülüğü yapan kimseyi affetmek, kötülüğünü görmezlikten gelmek bir iyiliktir. Elbette ki bizden nefret eden insanlara karşı sıcak duygular beslememek tabii bir duygudur. Fakat kötülük yapan kimseye karşılık verme imkanı olmasına rağmen iyilik yapmak hem ihsandır hem de iyiliğin değerinin anlaşılması için bir imkandır. Böylesi bir erdemi gerçekleştirmek, ahlâksızlığa karşı güzel ahlâk ile karşılık vermek, güçlü bir ruhi yapıya, üstün bir kişiliğe, fazilet ve erdemlere sahip olmayı gerektirmektedir. Kur'an'ın amacı, kötülük yapan bir insanı

---

¹⁶⁰¹ Kasas/54.

¹⁶⁰² Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, 89.

¹⁶⁰³ A.g.e., 89.

¹⁶⁰⁴ Sert, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 232.

kazanmaktır. Bunun yolunda kötülüğe karşı iyilik yapmak olduğunu ifade eder. Bunu gerçekleştirebilmek için de sabır ve irade ön plandadır. Bundan dolayı Kur'an, bi'set'in ilk günlerinden itibaren Resulullah'ı ve inananları sabra davet etmiştir. Bu karakterin kazandırılmasında güçlü motivasyonlara ihtiyaç vardır ki Kur'an bunu, hem ahiret ödülü ile hem de yapılan her bir güzel davranışın bir karşılığının olacağı ve ibadet hükmüne geçtiği hükmünü beyan ederek gerçekleştirmiştir.¹⁶⁰⁵

Yüce Allah, yeryüzünü insanlar için yaratmış ve onu, insanoğlunun hizmetine sunmuştur. İnsana da yeryüzünü imar etme görevini vererek halifelik makamı ile şereflendirmiştir. İnsanoğlunun bu görevi yerine getirirken tüm güzelliklerden yararlanmasını ve bu güzellikleri daha da geliştirmesini tavsiye eder. Nitekim Allah, insana iyilik etmiştir ve insanın da ona iyilik etmesini ister. Çünkü insanın elde ettiği maddi ve manevi nimetler, Allah'ın bir bağıışı ve iyiliğidir. Buna da iyilikle karşılık vermek gerekir ki bu iyilikler; bu nimetlerin bilincinde olmak ve bu bilinç ile Allah'a şükür ile karşılık vermek, yaratılanlara karşı iyilikte bulunmak, insanlara ve tüm evrendeki varlıklara iyi muamele etmektir. İlahi sistem, insan hayatında bir dengeyi ve ahengi gerçekleştirmek ister. Özellikle bunu dünya ve ahiret hayatı arasında kurmayı hedefler. Bunun için de hep dengeli ve tabii bir hayatın içinde sürekli ruhsal yüceliğe eriştirecek ilke ve prensipleri sunar. İnsana kendisini hiçbir şeyden yoksun bırakmadan hayatın basit fitri dayanaklarını yıkmadan yaşamasını tavsiye eder. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Allah'ın sana verdiği şeyler de ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.”*¹⁶⁰⁶

Seyyid Kutup, bu ayetin tefsirinde, Yüce Allah'ın tutarlı ve dengeli bir hayatı dile getirdiğini ve bu sistemin amacının da kişinin kalbini ahirete bağlamak olduğunu söyler. Ona göre, Yüce Allah bunu yaparken dünya hayatının

---

¹⁶⁰⁵ Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, 92-93.

¹⁶⁰⁶ Kasas/77.

nimetlerinden faydalanmaktan da mahrum bırakmaz, bilakis insanı bu nimetlerden yararlanması için teşvik eder ve malı normal yollarla harcamalarını ister, bununla birlikte ona bu konuda bazı yükümlülükler verir. Bu ilahi hayat sisteminde insanın dünya hayatından el etek çekmek ve hayat ile bağlarını koparmak yoktur. Bilakis Kur'an, dünya nimetlerinin ölçülü ve dengeli bir şekilde kullanılmasını ve dünya nasibinden de yaralanılmasını ve insanın maddi ve manevi imkanlarını hem kendisi hem de diğer insanlar için iyilik yolunda sarfetmesini ister.¹⁶⁰⁷

Kötülüğe iyilik ile karşılık vermek için kin, garaz ve öfkenin yutulması gerekmektedir. Bu zor başarılabilirse, muhatabın gönlü kazanılarak toplumsal barışı sağlamış olmakla birlikte Allah'ın hoşnutluğu da kazanılmış olur. Nitekim Resulullah'ın kötülüğe karşı iyilikle cevap vermenin ve bunu kendi döneminin zaman ve şartlarına göre nasıl uyguladığına dair çok güzel bir örnek, Sümâme İbn Usâl'aya karşı yaptığı muameledir:

Sümâme İbn Usâl bir defasında Hz. Peygamberle karşılaşmış, Peygamberimizin kendisini İslâm dinine davet etmesi üzerine, “bir daha bu teklifi yaparsan seni öldürürüm” demiştir. Bir başka sefer, Sümâme, Hz. Peygamberin kendisine göndermiş olduğu elçiyi öldürmek isteyecek kadar ileri gitmiştir. Müslümanlar Sümâme'yi yakalayıp Medine'ye getirmişlerdir. Hz. Peygamber onun Mescid-i Nebevi'de bir direğe bağlanmasını ve kendisine iyi davranılmasını istemiştir. Kendisi de mescide gelip giderken, ona iltifat etmiş; İslâm'a girmesini teklif etmiş; bu arada da Müslümanları gözleyerek tanınmasını sağlamıştır. Sümâme, hayatına karşılık diyet ödemeyi teklif ederek salıverilmesini istemiş, Hz. Peygamber ise, hiçbir karşılık beklemeden salıverilmesini emretmiştir. Bu tavırdan oldukça etkilenen Sümâme, serbest kalınca, bir süre sonra Hz. Peygambere gelmiş ve Müslüman olduğunu söylemiştir. “Bu zamana kadar sen dünyada en çok nefret

---

¹⁶⁰⁷ Seyyid Kutup, *Fizılâl-il Kur'an*, C.11, s.299.

*ettiğim adamdın, ama artık seni herkesten daha çok seviyorum demmiştir.*¹⁶⁰⁸

Kötülüğe kötülük ile veya kötülüğe hukukun dışında karşılık vermek ve aşırılığa kaçmak bir zulümdür. Bu, Kur'an ile bağdaşmaz. Çünkü Kur'an'ın hedefi, fertlerin ve toplumların huzur ve mutluluğudur. Bunu sağlamanın yolu ise, her kötülüğe karşı ses çıkarılmaması ve kötülük yapan bazı kimselere aldırılmamasıdır. Kendini bilen olgun bir müslüman, durum teorisine göre nasıl davranılabileceğini ayarlayabilmeli; bilgisizlerin kendilerine takıldıkları zaman, onlara güzel ve yumuşak sözle muamele edip kötülüğü iyilikle savabilme becerisi ve ruhu kazanabilmelidir.¹⁶⁰⁹

Müminlerin ayırt edici vasıflarından biri “*iyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırma prensibi*” dir ki bu prensipte kendisi için sevip arzu ettiği şeyi, başkaları için de arzu etme sorumluluğu vardır. Bu prensip, İslami literatürde “*emr-i bil maruf nehyi anil münker*” olarak geçmektedir. Amaç, hayırlı bir fert ve toplum olmaktır. Bunu sağlamanın önemi üzerine Hz. Lokman oğluna nasihatte bulunur: “*Yavrucuğum! Namaz kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.*”¹⁶¹⁰ Bu prensip içerisinde yer alan değerlerden biri “*hakki ve sabrı tavsiye*” prensibi yer almaktadır. İlk dönem Mekki surelerinden olan Asr suresinde bu prensibe yer verilmesi önemli bir noktadır. Yardımlaşma ve birbirine tavsiyeleşme, iyiliklere teşvik ve kötülüklerden uzaklaştırma üzerine olmalıdır.¹⁶¹¹ Müslüman sadece kendisi için çalışmamalıdır. Kendisinin iyiliğinin yanı sıra başkalarının da iyiliğine çalışmalıdır. Mümin, kendini geliştirmenin yanında iyiliklerin yaygınlaşması için gayret göstermelidir. Neme lazımcılık, İslam ahlakında yer almamaktadır.

---

¹⁶⁰⁸ Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, 99 akt.

¹⁶⁰⁹ Sert, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 234.

¹⁶¹⁰ Lokman/17.

¹⁶¹¹ Sert, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 237.

2.8.17 Verdiğini Başa Kakmamak

“Yaptığımı çok görerek başa kakma” ¹⁶¹²

Minnet, menn masdarından isim olup, *“birine karşılıksız bir şey vermek veya iyilik etmek, ihsan ve ikramda bulunmak”* anlamlarına gelir. Men ve minnet Allah’a izafe edildiğinde O’nun bütün varlıklara lütuf ve keremini ifade ederken, insana izafe edildiğinde olumsuz anlamı içeren başkasına yaptığı iyiliği başa kakması, karşılık bekleme anlamını ifade eder. Hadislerde de Allah’a izafe edildiğinde, O’nun keremi ve lütfü, insana izafe edildiğinde ise başkasına yaptığı iyiliği başa kakması, verdiğini iftihar ve ödünç vasıtası kılarak nefrete sevk etmesi ve böylece iyiliği hiçe indirmesidir. ¹⁶¹³

Razi, bu ayetin tefsiri hakkında alimlerin şöyle dediğini ifade eder; *“Yüce Allah, bu ayetten önce Resulullah’a dört şeyi; kavmini uyarmasını, Rabbini tazim etmesini, elbisesini temizlemesini, azabtan ve günahattan sakınmasını emretmiş ve bunun ardından da şöyle demiştir: ‘Tıpkı yaptığımı çok gören, büyük gören kimse gibi, bu güç işleri yerine getirdiğin için, Rabbine minnette bulunma, başına kakma, tam aksine, bütün bunlara, Rabbinin rızasını elde etmen, bu sayede ona yaklaşman için ve bununla O’na minnette bulunmaksızın, bütün bunlara katlan”* demek suretiyle *“yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma”* buyurmuştur. ¹⁶¹⁴

Bir kimsenin yaptığı iyiliği önemsemesi, başa kakması ve yaptığı iyilik için karşılık bekleme, yaptığı iyilik karşısında kendisine minnettarlık duyulmasını bekleme, gösteriş için iyilik yapanların, ahirete inanmayanların ve amellerinde samimi olmayanların özelliğidir. Yüce Allah yaptığı iyilikten dolayı karşı taraftan minnettarlık bekleme, yaptığı iyiliğin karşılığını umarak daha fazla bir karşılık bekleme yasaklamıştır. Bu nedenle müminler, iyilik yaptığı kişinin kendisine minnet altında kalmış hissi vermekten kaçınmaları gerekir. Böyle bir davranışı sergileyen müslümanların yaptıkları iyiliklerin boşa çıkacağı belirtilir.

---

¹⁶¹² Müddessir/6.

¹⁶¹³ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 289; Mustafa Çağrı, *Minnet*, DİA, C.30, (2005), 116.

¹⁶¹⁴ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.22., s.245.

İslâm'da iyilik, sadece Allah rızası için yapılır. Yapılan iyilik karşılığında fazlasıyla karşılık beklemek ve başa kakmak caiz değildir. Bu davranışı sergileyen insanların amelleri yalçın ve saydam bir kaya üzerinde bulunan toğrağın şiddetli bir yağmurda tutunamayıp kaymasına benzetilir ki, bu davranışı sergileyen kişinin maddi ve manevi bütün hayırlarının yok olacağı ifade edilmektedir.¹⁶¹⁵

İslâm, insanların onurlarını zedeleyecek her türlü yaptırımı yasaklamıştır. Özellikle zekat ve sadaka gibi maddi boyutu olan ibadetler de insanların izzetini ve onurlarını düşünerek, çok hassas ve ince davranılarak bu ibadeti yerine getirmeleri istenir. İslâm dininde infakın gayesini ve başa kakma konusunu Senai Demirci şöyle açıklıyor;

İnfakın gayesi, kişiyi malın üzerinden kişiliğinin prim yapacağı yanılgısından ve mala olan bağımlılığından kurtarmaktır. Kişi, malını verdiği için başa kakıyor ve karşı tarafı incitiyorsa, malı üzerinden kendisine üstünlük payı çıkarıyor demektir. Allah nezdinde böyle bir davranış ile infak etmenin bir mükâfatı yoktur ve hatta bu kişinin malını vermemesi daha hayırlıdır. Rabbimiz “inciteksen verme” diyor. Aslında Yüce Allah zımnen “incitmeyen bir kişilik sahibi olmanı, malını benim yolumda harcamandan daha çok önemsiyorum” diyor. Allah ganîdir. İnsanın vermesine muhtaç değildir. O fakiri ve yoksulu da kişi olmadan da doyurabilir ve sevindirebilir. Yüce Allah vermeye muhtaç değildir, vermeye muhtaç olan insandır. İnsanın muhtaçlara mal verirken yaptığı başa kakma ve ezme cezasını, Allah kullarına kesmiyor, sabrediyor. Hâlbuki insanın “benim” dediği her şey Allah'ın ihsanı iken, bu iyiliği başa kakmıyor, verdikleri ile incitip ezmiyor. Bilakis kendisinin sana verdiği nezaketle vermeni istiyor. Allah için öncelikli olan şey “adam olmak”tır.¹⁶¹⁶

---

¹⁶¹⁵ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 290.

¹⁶¹⁶ Senai Demirci, *İnfak, sahici bir “kişisel gelişim” çabasıdır...*, risalehaber.com, (25 Kasım 2009), akt.

İnsanlar arasında birlik ve bereberlik, insani ilişkiler “*zamanında sana şu iyiliği yapmıştım, yaptığım iyiliği görmezden geldin, kadir kıymet bilmiyorsun vb.*” cümleler ile zayıflatılmaktadır. Böylece iyilik yapmak engellenmekte ve iyiliklerin önünü kapatılmaktadır. Yapılan iyiliğin arkasından başa kakma olursa insanlar kendisine iyilik yapılmasını istememektedir. “*O insana muhtaç olacağıma, minnet altında kalacağıma bir şey istemem*” denilmektedir. Bu tür insanların ikram ettikleri çayı dahi rahatlıkla insanlar içmemektedir. Bu yüzden insani ilişkilerimiz beklentisiz, minnet duygusunun hiç bir iması olmadan yürütülmelidir. Bir insana yaptığımız iyiliği, bir nimet olarak görüp şanslı kullardan olduğumuzu düşünmeliyiz. Çünkü ahiretteki makam, dünyadaki iyilikler ile yükselmektedir.

2.8.18 Başkalarını Kınamamak ve Dedikodu Yapmamak

“İnsanların dedikodusunu yapan ve onları kinayip ayıplayan kimselere yazıklar olsun.”¹⁶¹⁷

Mekki sure olan Hümeze suresinde, insanları aşağılamak için arkalarından konuşma, imalı ve kinayeli sözlerle onlara dokundurma, kaş, göz ve mimikleriyle onları eğelenceye alma vb. davranışları sergileyenler kınanarak, karşılaşacakları akibet anlatılmıştır. Surenin genel konusu gıybet etmek ve alay etmektir. Bu her iki olumsuz davranış, insanın sonradan edindiği huylardır. İşte insanları bu davranışları ile derinden üzen, gönüllerini yıkanları, Allah kalplerin derinliklerine işleyecek, kırıp geçirecek “*hutame*” (Allah’ın tutuşturulmuş ateşi) bir ceza ile cezalandıracağını haber vermektedir.¹⁶¹⁸ Kur’an’da dedikodu, hümeze, lümeze, hemmâz, gıybet kelimeleri ile ifade edilmiştir.¹⁶¹⁹

Hümeze, hemz kökünden fiildir. Kur’an’da ayıplama, hemz ile ifade edilir ve hemz, kelime anlamı olarak sıkmak, kırmak anlamlarına gelir. İnsanların kişilik ve şereflerine dil uzatmak, onlarla alay ederek onları incitmeye de istiare yolu

---

¹⁶¹⁷ Hümeze/1.

¹⁶¹⁸ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, 245.

¹⁶¹⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da Gıybet Olgusu, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, S.1, (Elazığ, 2006), 53.

ile hemz denir. Bu bağlamda Hümeze, eliyle dürten, el kol hareketleri ile alay eden, iftira eden, arkadan çekiştiren anlamlarına gelir.¹⁶²⁰ Lemz ise, “birini yüzüne karşı ayıplamak (alay etmek) alçak sesle ve kaş, göz ve dudak hareketleri ile birine işaret etmek” manalarına gelir.¹⁶²¹ Elmalılı, lümeze kelimesini “*daima herkesi ayıplamayı ve şuna buna ayıp ve eksiklik isnat ederek eğlenmeyi adet edinmiş, kendini beğenmiş biri*” şeklinde ifade eder.¹⁶²² Ragıp el-İsfehani’ye göre lemez, dedikodu yapmak ve kusur aramak anlamındadır.¹⁶²³

Hümeze suresi, ilk dönem Mekki surelerdendir. Surenin konusu ayıplama, kınama, kaş göz ederek ayıplama, arkadan çekiştirme gibi olumsuz tavırlardır. Müşrikler her daim bu kötü davranışları Resulullah’a¹⁶²⁴ ve inananlara¹⁶²⁵ karşı uygulamışlardır. Yüce Allah, müşriklerin bu yaptıklarına karşılık Resulullah’ın ve inananların psikolojilerinin bozulmaması ve etkilenmemeleri adına bu davranışı yapanların akibetlerinden söz etmiştir. Bu davranışlar ruhsal bir hastalık belirtisidir. Kur’an, bu tarz davrananları şiddetli bir şekilde tehdit etmektedir.¹⁶²⁶

Bir diğer ruhsal hastalık belirtisi olan kötü hasletlerden biri gıybettir. İnsanlar fiziki yapıları, kabiliyetleri ve yetenekleri bakımından eşit olmadıkları gibi rızık konusunda da birbiri ile eşit değillerdir. Bazıları zengin, bazıları fakir, bazıları elinde olmayan sebeplerle kusurlu, bazıları ise güzel ve yakışıklıdır. Fakat bu farklılıklar, Allah’ın nezdinde bir üstünlük göstergesi değildir. Bütün insanlar Allah’ın nezdinde eşittir ve değerli varlıklardır. Yüce Allah, Kur’an’da defaatle üstünlüğün insanın sahip olduğu maddi ve manevi özelliklerinden dolayı değil,

---

¹⁶²⁰ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, 250; Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 286.

¹⁶²¹ A.g.e., 286.

¹⁶²² Elmalılı, Hümeze suresi, [kuranikerim.com].

¹⁶²³ El-İsfehani, *l-m-z*, el-Müfredat, 969.

¹⁶²⁴ Mearic/36; Mü’min/83; Saffat/12.

¹⁶²⁵ Mutaffifin/29-31.

¹⁶²⁶ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 287.

üstünlüğün sadece “*takva*” da olduğunu belirtir.¹⁶²⁷ Nitekim Resulullah’da buna işaret ederek şöyle buyurmuştur: “*Allah, insanların dış suretlerine ve mallarına değil, kalplerine ve amellerine bakacaktır.*”¹⁶²⁸ Nitekim Resulullah bu sözler ile, Allah’ın nezdinde üstünlüğün, Allah korkusu taşıyıp Allah’ın emir ve yasaklarını uygulayanların olduğunu beyan etmiştir.

Gayb kökünden isim olan gıybet, lügatte “*uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak*” manalarına gelir. Gıybet kelimesi hem iyi hem de kötü sözlerle anmayı ifade eder, fakat genel olarak “*kötü sözle anma*” anlamında ki kullanıma öncelik verilmiştir.¹⁶²⁹ Gıybet, birinin gıyabında, aleyhinde söz söyleme, çekiştirme, hoşlanmayacağı bir şeyleri konuşmaktır.¹⁶³⁰ Resulullah bir hadislerinde: “*Gıybet din kardeşinin hoşlanmadığı bir şey ile anmandır. Eğer söylediğin şey onda varsa gıybet ettin; yoksa o zaman iftira ettin demektir.*”¹⁶³¹ buyurmuştur.

Gıybet, insanın sosyal ve manevi çevresini bozan ve insanı ruhsal sıkıntıya sevk eden kötü hasletlerden biridir. Konuşulan şeylerin doğru olması, insanın arkasından konuşmayı haklı göstermez. Resulullah’ın ifadesinde olduğu gibi arkasından konuşulan kusurlar, o kişi de mevcut ise bu gıybet, mevcut değilse de iftira (bühtan) olmuş olur. Nitekim bir insan hakkında yalan şeyleri konuşmak, o insana iftira etmek demektir.¹⁶³²

Ruhsal bir hastalık olan gıybet, başkalarının saygınlığını yıkmaya teşebbüstür. Hem fert hem de toplum bazında büyük tehlikeleri ve zararları vardır. Gıybet eden kişi, aslında korkak ruhunu ortaya koymuş olmaktadır. İnsanı gıybeteye sürükleyen şey, iletişim bozukluğudur. Halbuki Müslüman, “Müslüman Müslüman’ın aynasıdır” düsturu ile hareket ettiğinde, arkadan konuşulan şeyleri insanların yüzüne karşı tatlı bir söz ile anlattığında, hem insanların nezdinde hem

---

¹⁶²⁷ Şimşek, *Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma*, 254.

¹⁶²⁸ Câmîü’s-Sağır, C.1, s.489, Hadis no:1050.

¹⁶²⁹ Mustafa Çağrı, *Gıybet*, DİA, C.14, (1996), 64; Gökbulut Bural, *Kur’an’ı Kerim’in Mekki Surelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*,146-147.

¹⁶³⁰ Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 372.

¹⁶³¹ En-Nevevi, C.10, s.577, Hadis no:6536 ve Açıklaması.

¹⁶³² Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri Ve Davranışları*, 372.

de Allah'ın nezdinde değer ve sevgi kazanır. Tabiki insanların yüzlerine yanlış ve kusurlu yönlerini ifade etmenin de bir adabı ve usulü vardır ki, Müslüman bunu da bilme ve öğrenme ile mükelleftir. Gıybet, fertler arasında sevgi ve saygıyı azaltan en büyük illettir. Müminler bu illeti asla bir davranış haline getirmemelidir. İnsan bir davranışa teşebbüs edince bu nefiste bir şehvet halini almaktadır ki, artık insan aklen kötülüğünü idrak etse bile bu işi yapmaktan kendini alamaz duruma gelir. Bu nedenle buna fırsat vermemek gerekir.¹⁶³³

Kendisine saygısı olan ve insanlardan da saygı bekleyen bir kişinin bu davranışa tevessül etmesi beklenemez. Gıybet, insanlar ve toplumlar arasında bozgunculuğa sebep olan, iyilere felaket zemini hazırlayan kötü huy ve davranıştır. Kur'an'ın amacı, insanın huzur ve mutluluğu olduğu için gıybeti men etmiştir. Gıybet edenleri dahi dinlemenin haram olduğunu ifade ederek İslam ahlakçıları bu durumda yapılması gerekeni ifade etmiştir. Gıybet yapılan ortamda bulunmamak, kendisine zararı dokunma ihtimali yoksa gıybet yapılmasına engel olmak, bunun da yapılamaması durumunda o ortamdan uzaklaşmak, bunun da yapılamaması durumunda rahatsızlık içinde başka bir şeyle meşgul olmak gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁶³⁴

Gıybetin haram olmasına karşılık bazı durumlarda gıybetin bu hükmü ortadan kalkmıştır. Haya perdesini yırtmış, her türlü kötü huyla bilinen ve bu tür davranışları yaşam biçimi haline getiren kimselerin gıybetini yapmakta bir mahzur yoktur. Kötü bir işi değiştirmek, fetva istemek veya bir kişinin kötülüğünden sakındırmak için, topal demek gibi tanıtım amaçlı bir kişinin kusurunu söylemek gıybet hükmünde değildir.¹⁶³⁵

Aşağılık duygusu ve düşüncelerini ifade etmede yetersiz, korkak olanların başvurduğu bir davranış olan gıybetin ortaya çıkışında kötü zan ve tecessüs davranışları vardır. Nitekim bu konudaki ayetlerin sıralanışı dikkate alındığında ayetteki sıralamanın gelişigüzel yapılmadığı, belli bir amacı ve anlamı ifade

---

¹⁶³³ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 332.

¹⁶³⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'da Gıybet Olgusu*, 69.

¹⁶³⁵ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 332.

ettiği anlaşılır. Bu davranışların her biri kötü bir ahlaki davranışın yanısıra birbirini tetikleyicisi olma özelliğine sahiptirler. Çünkü kötü zan tecessüs yapmaya, tecessüs de gıybet yapmaya yol açmaktadır.¹⁶³⁶

Mekke döneminde gıybetin kötü bir davranış olduğu anlatılmış; Medine döneminde, ölü bir insanın etini yemek ne kadar tiksindirici ve çirkin bir davranış ise, birisinin gıybetini yapmak da o kadar tiksindirici ve çirkin bir davranış olduğu temsili olarak anlatılarak yasaklanmıştır.¹⁶³⁷ Gıybetin sebepleri kin ve öfke, sohbet ve yarenlik, başkasını kötüleyerek kendi itibarını yükseltme düşüncesi ve kıskançlık ve rekabet duyguları şeklinde sıralanmış, gıybetten kurtulmak için bu sebeplerin ortadan kaldırılması tavsiye edilmiştir.¹⁶³⁸

2.8.19 İşleri Şur'a ile Yapmak

“...işleri, aralarında şûrâ ile olanlar...”¹⁶³⁹

Arapça'da “işaret” kelimesi “alâ” harfi ceriyle kullanıldığında “görüş bildirmek, yapılması gerekeni öğütlemek, doğru yolu göstermek” anlamlarına gelir. İstişâre ve şûrâ kavramlarının fiil kökü “şevere” dir.¹⁶⁴⁰ Şura kelimesi “danışmak, görüş beyan etmek veya görüş almak” anlamını taşır. Bu kökten türetilen meşveret, meşûra, müşâvere, istişare ve teşâvür kelimeleri, şûra ile eş anlamlı kelimeler olup “danışıp görüşmek ve işaret etmek” anlamlarına gelen mastar kelimelerdir. Bu kelimelerin bir diğer anlamı ise “balın kovandan alınması” işlemine denir. Bununla sanki bir çok görüş ve alternatif içinden bal gibi en saf en temiz ve en faydalı olan kanaate ulaşmak demektir.¹⁶⁴¹

İstişâre, herhangi bir konuda karar almadan önce o konuyu iyi bilen bir kişiye danışmak ve görüşünü almak demektir. Bu işi yapmanın önemi, bir işin en

---

¹⁶³⁶ Kasapoğlu, *Kur'an'da Gıybet Olgusu*, 61.

¹⁶³⁷ Hucurat/12.

¹⁶³⁸ Çağrı, *Gıybet*, DİA, C.14, (1996), 64; Kasapoğlu, *Kur'an'da Gıybet Olgusu*, 56.

¹⁶³⁹ Şura/38.

¹⁶⁴⁰ Recep Aslan, İstişarenin Önemi ve Hz.Peygamber'in Uygulamalarında Örnekler, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, (ISSN:2147-7655,Haziran,2014), 226.

¹⁶⁴¹ Talip Türcan, *Şura*, DİA, C.39, (2010), 231.

güzeline ulaşmak ve hata payını en aza indirmektir. Hadisler de istişare, bir konu ve iş konusunda doğru bir karara varmanın gerekli olan metodu olarak açıklanmıştır. Bu metodun iki önemli hususuna dikkat çekilmiştir: Birincisi, Müslümanların işleri konusunda tek başına karar almamaları, ikincisi ise istişare yapılan kişinin danışılan konuda ehil olmasıdır. Müslümanların prensiplerinden olan şura ve istişare, Müslüman'ın hayatındaki her alanını kapsayan ana vasıflardan biridir.¹⁶⁴² Yüce Allah, şura ve istişarenin lüzumlu ve gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Yukardaki ayetin tefsirinde Elmalılı şunları ifade eder:

*Onların işleri, buyrukları zorbalıkla değildir. Onlar işlerini danışıklı görüşerek birbirlerine başvurma iledir. Kendi işlerine kendileri sahiptir, başkalarının elinde esir değil, bilakis onlar dayanışmasız, toplumsuz, darmadağınk ayrı değillerdir. Onlar toplanıp sözü bir etmesini bilirler.*¹⁶⁴³

Resulullah gerek Mekke döneminde olsun gerekse de Medine döneminde olsun istişarenin tesiri hakkındaki taşıdığı inanç nedeni ile bu yönetime devamlı başvurmuştur. Nitekim Resulullah, istişare edenin pişman olmayacağını belirtir.¹⁶⁴⁴ İstişare edilen kişi hakkında da şöyle buyurur: “*Kendisine danışılan kişi emin olmalıdır. Danışıldığında kendisi için yapacağını danışana da tavsiye etsin.*”¹⁶⁴⁵ Nitekim istişarede, istişare edenin hayrını dilemek gerekir. Bu konuda da Resulullah: “*Sizden biriniz kardeşi ile istişare etmek isterse kardeşi görüşünü söyleyerek ona yol gösterebilir.*”¹⁶⁴⁶ buyurur.

---

¹⁶⁴² Recep Aslan, *İstişarenin Önemi ve Hz.Peygamber'in Uygulamalarında Örnekler*, 227.

¹⁶⁴³ Elmalılı, şura/38, [kuranikerim.com].

¹⁶⁴⁴ Câmîü's-Sağîr, C.3, s.268, Hadis no:3390.

¹⁶⁴⁵ Câmîü's-Sağîr, C.3, s.405, Hadis no:3790.

¹⁶⁴⁶ Câmîü's-Sağîr, C.1, s.149, Hadis no:251.

2.8.20 Hoşgörülü Olmak

*“Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.”*¹⁶⁴⁷

Hoşgörü Farsça bir sıfat olan “hoş” kelimesi ile Türkçe “görü” sözcüğünün bir araya gelmesi ile oluşan bileşik bir kelimedir. Sözlüklerde “*halden anlamak, incelikli, anlayışlı olmak, olabildiğince hoş görmek*” manaları verilmiştir. Hoşgörünün eş anlamlısı olarak Türkçe sözlüklerde tolerans, müsamaha ve tesamuh kavramları yer almaktadır.¹⁶⁴⁸

Hoşgörü kelimesi Mekki surelerde bizzat yer almaz, fakat hoşgörüyü çağrıştıran davranışları ifade eden kelimeler yer almaktadır.¹⁶⁴⁹ İlk dönem Mekki sureler içerisinde yer alan Müddessir suresinde Yüce Allah, Resulullah’a davetin yöntemini ve izleyeceği yolu belirterek sabırlı olmasını istemiş, hoşgörülü olmaya davet etmiştir.

*“Ey örtüsüne bürünen (bürünüp yatmakta olan) Peygamber!. Kalk ve (sana vahy edilenleri tebliğ et!). Rabbinin (müşriklerin tapındığı putlardan) yüce olduğunu haykır. Elbiseni temizle!(dağlarda dolaşırken üzerine bulaşmış olabilecek toz ve toprağı temizle).(Çektiğin sıkıntıyı o kadar büyütme,) Rabb’in için, (Allah yolunda) sabret, (karşılaşacağın zorluklara dayan!)”*¹⁶⁵⁰

Davetin başlanması ile birlikte Resulullah, mekkeli müşriklerin ithamlarına, alaylarına, saldırılarına, hakaretlerine maruz kalmıştır. Bu aşamada davetin muhatapları, Resulullah’a ve inananlara karşı katı ve öfkeli davranmışlardır. Nitekim Yüce Allah’ın uyarısı ile Resulullah onlara teslim olmadan hoşgörü içerisinde onlarla zaman zaman tartışmaya girerek onlara deliller sunmuştur.¹⁶⁵¹ Bunu yaparken de onlara karşı ne çok sert ne de ilişkiyi kesecek nitelikte bir

---

¹⁶⁴⁷ Furkan/72.

¹⁶⁴⁸ İclal Ekinci, *Mekki Surelerde Hoşgörü*, 7.

¹⁶⁴⁹ A.g.e., 8.

¹⁶⁵⁰ Müddessir/1-7.

¹⁶⁵¹ Kalem/10-14.

davranış sergilemiştir. Yüce Allah ilk dönem Mekki surelerde Resulullah'ın alaycı, kibirli ve zalim müşriklere karşı nasıl davranması gerektiği metodunu da şöyle açıklamıştır:

*“Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.”*¹⁶⁵²

Razi bu ayetin tefsirinde, *“Sen beni vekil edindiğin (Bana tevekkül ettiğin) zaman, onlar ne derlerse sabret ve onların işini bana havale et. Çünkü ben senin vekilin olduğum zaman, senin kendi işlerini düzeltmeye gayretinden daha güzel şekilde işlerini düzeltirim”* demek olduğunu belirtir.¹⁶⁵³

İlk dönem Mekki surelerine baktığımızda davetin muhataplarına karşı Resulullah, daima sükunete, yumuşaklığa ve sabra yöneltilmiştir. Resulullah Mekkeli müşriklerin saldırgan ve öfkeli tutum ve davranışlarına karşı hoşgörünün bir gereği olarak anlayışlı davranmıştır. Tabii ki Resulullah'ın onlara müsamaha göstermesi, anlayışlı davranması Kureyşlilerin kötülüklerini hoş karşılayıp teşvik etmek değildir. Bilakis hatalarını düzeltme fırsatı vermektir. Çünkü hoşgörü, hatalı olana iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmak amacıyla kendisine düzeltme fırsatı tanımaktır. Tabii bu sonsuza değin devam edecek değildir. Mü'minler, Resulullah'ın örneğinde hoşgörülü, kusurları bağışlayıcı, bazı kırgınlıkları affedip barışçı, yerine göre bazı hataları affedici olması Yüce Allah'ın Müslümanlarda görmeyi istediği tutum ve davranışlardır.

Toplumsal barış ve huzurun kaynağı sevgi, hoşgörü, bağışlayıcılık gibi güzel hasletlerdir. Toplumsal davranışların olgunlaşması için hoşgörünün ve nezaketli davranışın taviz verilmeyecek kadar değerli olduğu bilinmelidir.¹⁶⁵⁴

Kur'an, beşerî münasebetlerde ve toplumsal ilişkilerde yerine getirilmesi gereken birçok dini-ahlâki davranışları belirtmiştir. Doğruluk, iyilik etmek, sabır, cömertlik, yumuşaklık, ağırbaşlılık gibi ihsan mertebesindeki yüksek

---

¹⁶⁵² Müzemmil/10.

¹⁶⁵³ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, C.22., s.221.

¹⁶⁵⁴ Sert, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, 220.

ahlâki davranışlar teşvik edilmiş ve bu niteliklere sahip olanlar övülmüş, müjdelenmiştir. Allah’a iman eden bir kişi, imanın toplumsal bir yansıması olarak beşeri münasebetlerinde sevgi, saygı ve Yaratandan dolayı yaratılanı hoş görme düsturu ile insanların kalplerini kazanmak için çaba sarfetmelidir.¹⁶⁵⁵

2.9 Mekki Surelerde İnsanın Manevi Yönü

“İşte Allah, gaybı da görünen alemi de bilendir, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir, O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı. Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için iştirme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az düşünüyorsunuz?”¹⁶⁵⁶

Aslı toprak ve sudan oluşan insanın maddi yapısı bir tekamül süreci içerisinde bir evreden diğerine geçerek en mükemmel halini almış ve bu haline “*insan*” denilmiştir. Bu evrelerden geçerek tekamülünü tamamlayan insana, Yüce Allah “*ruhum*” dediği varlık ilkesinden üfleyerek,¹⁶⁵⁷ ona “*isimlerin tamamını*”, varlık şemasını kavratmış ve insanı varlık alanına çıkarmıştır.¹⁶⁵⁸ Artık insan ruh¹⁶⁵⁹ ve bedenden¹⁶⁶⁰ müteşekkil, iyiye ve kötüye meyilli¹⁶⁶¹, özgür,¹⁶⁶² akıllı, iradeli bir varlıktır. Bu nedenle, insan sadece fiziksel özelliklere sahip bir varlık değildir. Bilakis o ruhsal ve manevi boyutu olan ve bunlara da gereksinimi olan bir varlıktır.¹⁶⁶³

İşte Kur’an, bu özelliklere sahip olan insanı bir bütün olarak değerlendirir; bedensel-ruhsal gereksinimlerini karşılayacak bilgiler verir. Nasıl ki biyolojik

---

¹⁶⁵⁵ A.g.e., 219.

¹⁶⁵⁶ Secde/6-9.

¹⁶⁵⁷ Hicr/29.

¹⁶⁵⁸ Bakara/31.

¹⁶⁵⁹ Rahman/14.

¹⁶⁶⁰ Sad/71; Secde/9.

¹⁶⁶¹ Şems/7-10.

¹⁶⁶² İnsan/2-3.

¹⁶⁶³ İsmail Taşpınar, *İslam’a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi*, Tanrı ile İnsan arasındaki İlişki Konulu Sempozyum, (İstanbul 7-6 Ekim 2004), 1.

ihtiyaçlarımız karşılanmadığı takdirde bedenimizde tahribatlar meydana geliyor ise manevi ihtiyaçlarımızın da karşılanmaması durumunda kişiliğimizde birçok hasar meydana gelmektedir. Bu tür hasar ve tahribatların neticesinde insan ruhsal hastalıklar yaşar. Neticede bu ruhsal hastalıkların tedavisi için psikolog ve psikiyatri eşliğinde birçok ilaç kullanmaya başlar. Aslında insanlar bedensel ihtiyaçlarını karşılamaya gayret ederken, ruhsal ihtiyaçlarını karşılamayı ihmal ederler veya ruhsal ihtiyaçlarını karşılayacak bilgilere kavuşmak için tembellik ederler.¹⁶⁶⁴

İnsanın kişiliğini oluşturan bir takım yapı taşları vardır ki bu yapı taşlarından biri de insanın ruhsal boyutu alanına giren değerler ve bu değerlerin arka planında yer alan inanç sistemidir. Bu inanç sistemine bağlı olarak da dünya görüşü ve hayat felsefesi önemli bir rol oynamaktadır. İnanç/Din yaşamın temel kaynağı ve bireyin kişiliğini etkileyen en önemli faktör olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple inanç sistemi içerisinde yer alan din, diğer psikolojik ve çevresel faktörlerin arasında en önemli yere sahiptir. Çünkü insanın aşkın bir varlık ile olan ilişkisi onun tabii¹⁶⁶⁵ bir özelliğidir. Kişiliğin oluşumunda bireyin iç dünyasındaki ilişki önemlidir. Çünkü istikrar olmadan bireyin kişiliği belirginleşmez ve davranışlarda tutarlılık söz konusu olmaz. İstikrar olmadan kişinin nerede ne yapacağı belli olmaz. Bu da bireyin kişiliğindeki belirsizliği ortaya çıkarır. Dolayısıyla bu durumda kişilik de tam olarak oluşmaz.¹⁶⁶⁶

Din, sadece insanın aşkın varlık ile olan içsel yaşantısından ibaret değildir. İnsanın hayatına dair sunduğu ilke ve prensipler ile insana bir güzellik, bir nitelik, bir değişim ve bir hareket sağlar. Çünkü insan günlük hayatında karşılaştığı her olayın yorumu için bir referans bulamayabilir. Halbuki insan karşılaştıkları olay ve olguların yorumu için bir referansa ihtiyacı vardır. Din, insana karşılaştığı olaylar karşısında anlam ve anlamlandırma konusunda yardımcı olur, dış dünyayı kontrol edebilme imkanı verir. Din insanın olumlu

---

¹⁶⁶⁴ Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 108.

¹⁶⁶⁵ Rum/30.

¹⁶⁶⁶ Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri, 2 bs., (İz Yayıncılık, 2013), 22.*

kişilik özelliği kazanmasında ve ruh sağlığının korunmasında önemli katkı sağlar. Çünkü din, insanı bütün olarak değerlendirir, onun bütün yönlerini kuşatan ilkeler sunarak davranışlarını değiştirmesine etki eder.¹⁶⁶⁷

Dinin insanlara en önemli katkısı da onların ruh dünyasına olumlu katkılar sunmasıdır. Samimi bir inanca sahip olan bir bireyin, genelde psikolojik açıdan daha iyi bir durumda olduğu bilinmektedir. Çağımızın en önemli hastalıklardan biri de depresyon ve ruhsal hastalıklardır. Bugün dünyada 100 milyon insanın depresyondan etkilendiği bilinmektedir.¹⁶⁶⁸ Din ile depresyon ve stres arasında nasıl bir bağlantı olabilir? Dinin bu hastalar üzerinde nasıl bir olumlu etkisi vardır? gibi soruların cevabı üzerine birçok araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda hayli çalışma ve araştırmaları olan Koenig, yaptığı bu alandaki araştırmalarının %59'da dini ibadete daha fazla katılan ve önem veren kişilerde depresyonel düzensizliklerin daha düşük olduğunu ve bu kişilerin daha az depresyonel semptomlar gösterdiklerini, dindarlık seviyesinin yüksek olduğu kişilerin, dindarlık seviyesi düşük olan kişilere oranla daha az depresyon geçirdiklerini tespit etmiştir.¹⁶⁶⁹

Kanada da 37 bin kişi üzerinde yapılan araştırmada, ibadete devam sıklıkla daha düşük seviyede depresyon, psikiyatrik düzensizlikler ve sosyal fobiye rastlanmıştır. Günlük yaşamın zorluklarına katlanma, yaşamı daha anlamlı bulma, zorluklarla başa çıkmada dindarlığın önemli bir yerinin olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁷⁰

Bu veriler tam anlamı ile kesin olmamış olsa da dinin en azından depresyona karşı bir koruyucu faktör, yardımcı bir unsur olduğu kabul edilmektedir. Dindarlık seviyesinin yüksek olduğu kişilerde kaygı ve korkunun daha az olduğu ortaya konulmasının yanısıra iyimserlik duygusunun dindar olan kişilerde daha fazla olduğu ve bu insanların bu duyguyu taşımayanlara nazaran 7 veya 7,5 yıl

---

¹⁶⁶⁷ A.g.e., 23.

¹⁶⁶⁸ Mustafa Köylü, *Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.28, (2010), 9.

¹⁶⁶⁹ Köylü, *Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi*,10.

¹⁶⁷⁰ A.g.e., 12.

daha fazla yaşadıkları tespit edilmiştir. Dindarlık algısı ve derecesi dünyanın her tarafında farklı olduğu gibi bunların etkisinde kişiden kişiye değişeceği bir gerçektir. Mesela Norveç'te yapılan kanser hastaları üzerinde bir araştırmada hastaların %45'i Tanrı'ya inanmadıklarını söylerken, %45'i Tanrı'ya inandıklarını fakat bunun bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. İsveç'te yapılan araştırmada sadece %1'nin stres ile başa çıkma yolu olarak dini kullandıkları ifade edilmiştir.¹⁶⁷¹

Hayat, maneviyatla ilgili değerler, varlık ve öz, özgürlük ve disiplinin kişisel ve evrensel bileşenlerinin sentezidir.¹⁶⁷² Anlam, öz-değer ve amaçlı davranış olarak tanımlanır. Maneviyat, insanın inançları ile ilgili boyutu ifade eder. Kişisel anlam duygusuna sahip olmak demek ise, hedefe yönelik olmak demektir. Bugünün insanı teknoloji sayesinde hayatını kolaylaştıracak bir çok imkanlar elde etmiştir. Bilim ve teknolojinin gelişimine paralel olarak insanın bilgiye erişimi de kolaylaşmıştır. Fakat insanın bu kadar kolay bilgi elde etmesi ve hayatını kolaylaştıran bu kadar çok teknolojinin gelişimi insanı mutlu etmemektedir. Bugünün insanı, yaşamından tatminkâr değildir. Çünkü anlam yaratma becerisini ve yaşamın anlamını yitirmiş durumdadır.¹⁶⁷³

Frankl, maneviyatın insanı diğer canlılardan ayıran bir yön olduğunu ifade eder ve anlam aramayı; yaratma, değeri ve önemi olana yönelme, acı içinde olsa bile hayatı yaşamaya değer hale getirme olarak tarif eder. Yaşama anlam veren değişkenlerden biri maneviyattır. Yaşam, anlam ve maneviyat birbiri ile ilişkili pozitif kavramlardır.¹⁶⁷⁴

---

¹⁶⁷¹ Mustafa Köylü, *Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerindeki Etkisi*, Dini Danışmanlık ve Dini Hizmetler, (2012), 114-115.

¹⁶⁷² Rukiye Şahin, Yusuf Sarıkaya ve Mustafa Baloğlu, *Manevi Anlam ile Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/28, p. 681-702; Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 104.

¹⁶⁷³ Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 105.

¹⁶⁷⁴ Rukiye Şahin, Yusuf Sarıkaya ve Mustafa Baloğlu, *Manevi Anlam ile Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi*, 687.

Anlam arayışı, insanın özünde olan, özünü oluşturan varoluşsal temel ihtiyaçları içerisinde en derin ve evrensel olanıdır. Hem insanın temel içgüdüleri içinde yer alır hem de psikolojinin temel çalışma alanı içerisinde değerlendirilir. İnsan her türlü temel ihtiyaçlarını karşılasa dahi varoluşunu anlamlandıramadığı sürece tatmine ulaşamaz. Nitekim nerede ne yaptığını bilmeyen, nasıl mutlu olacağını diyerek başını taştan taş vuran ve bir türlü mutlu olamayan insan profili ortaya çıkar. İnsan ne zaman manevi ihtiyaçlarını giderirse kendini gerçekleştirebilir ve hayatına bir anlam katarak yaşama zevkini elde edebilir.¹⁶⁷⁵

Albert Einstein kişinin hayatındaki anlam ve değere ilişkin ifadeleri şöyledir:

İnsana bir konuda uzmanlık öğretilir. Fakat bu yeterli değildir. Sadece bu bağlamda yetiştirilen insan ancak bir makine, bir robot olur. Tam anlamı ile bir kişilik kazanamaz. Kişiyi anlamlı ve elde edilmeye değer bir şeye yönlendirmek gerekir. İnsan bir güzellik ve ahlakça iyilik duygusu edinmelidir. Yoksa insan uzmanlaştığı alanda bilgi yüklü, dengeli bir biçimde gelişmiş bir insandan çok iyi eğitilmiş bir köpeğe benzer. Komşusu ve topluluk karşısında bir tutumu olabilmesi için, insanların dürtülerini, özlemlerini,, acılarını anlamaya çalışması gerekir.¹⁶⁷⁶

Tüm dinlerin gayesi müntesiplerine amaçlı davranış kazandırmak ve huzur verici bir yaşam tarzının yol göstericiliğini yapmaktır. Çünkü her muteber bir hayat tarzının insana yüklediği birtakım mecburiyetleri ve sorumlulukları vardır. İşte bu noktada din, birtakım ilke prensipleri ile insana referans çerçevesi sunar. İnsan, bu referans çerçevesi içinde yer alan olumlu ve olumsuz dini ve ahlaki ilkeler ile hem maddi hem de manevi yönünü eğitmeye ve olgunlaştırmaya çalışır. Çünkü insan, et ve kemikten oluşan tek yönlü bir varlık değildir. Bilakis onun biyoloji bedeninden ayrı olmayan bir de manevi (ruhsal) yönü vardır. Bu nedenle insanın maddi ve manevi yapısı, birbirinden ayrı düşünülmemen bir

---

¹⁶⁷⁵ M.Doğan Karaçoşkun, *Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.IV, S.2, (2004), 31.

¹⁶⁷⁶ Albert Einstein, *Bağımsız Düşünce ve Eğitim*, dusundurensozler.blogspot.com, hayrullahtaş.com, [erişim tarihi 24 Nisan 2018].

bütündür. Kur'an, insanı muhatap alır ve evrenin merkezine koyar. O, hem evrenin hem de Kur'an'ın özüdür. Kur'an'a göre insan, en üstün ve en şerefli bir varlıktır.¹⁶⁷⁷ Onun bu özelliği, bütün bilimlere konu olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda psikoloji, sosyoloji, felsefe, antropoloji gibi bilim dalları insanı anlamaya ve anlamlandırmaya, ruhsal yapısını çözümlmeye çalışmıştır.¹⁶⁷⁸

Kur'an'a göre insan, iyiye ve kötüye meyilli iki yönlü bir varlıktır. Kur'an insanın bu iki yönü ile ele alır; ilke ve prensiplerini insanın bu özelliğine göre sunar. Fakat insan ile ilgilenen ve insanı konu edinen bilim dallarının çoğunluğu insanı tek yönlü olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla çıkmaza girmiştir. İnsanın bu iki yönlü yapıya sahip olması, Allah'ın ona çizmiş olduğu bir kaderdir. İnsan doğuştan tertemiz doğar.¹⁶⁷⁹ O iyiye, doğruya, güzelliğe, dini eğilimlere ilgi duyan ve ruhsal olarak bunlara daha yatkın bir varlık olarak dünyaya gelir. Yani insan dindar olarak dünyaya gelmez, dini kabiliyetlere yatkın bir varlık olarak dünyaya gelir. İşte insanın olumlu yönünü ortaya çıkarmak, bu yönde kişiliğini geliştirmek, olgunlaşmasını sağlamak için bilgi, eğitim, öğretim, çevre önemli etkenlerdendir. Bu nedenle Kur'an ve sünnet, defaatle bunların önemine ve elverişli ortamın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bunun yanısıra insanın da bunları istemesi ve bunlara yönelmesi gerekmektedir.

İnsanın kişiliğini etkileyen faktörlerden biri dindir. Dolayısıyla kişinin bunu kabul etmesi, içselleştirmesi, onunla kendini bir bütün olarak değerlendirmesi gerekir. Çünkü içselleştirilememiş, kabul edilmemiş bir dinin etkisinden söz edilemez. Yapılan araştırmalar neticesinde tam bir teslimiyet içerisinde kabul edilmiş ve içselleştirilmiş bir dinin, insanı tüm olumsuz ruhsal hastalıklardan koruduğu ve yaşama sevinci verdiği, eylem ve çözümleyici bir özelliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁸⁰

---

¹⁶⁷⁷ Tin/4.

¹⁶⁷⁸Bilgiz, Kur'an'da İnsan ve Toplum, 689; Mustafa Köylü, *Kur'an ve Ruh Sağlığı*, Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri, (2012), 65.

¹⁶⁷⁹ Nahl/78.

¹⁶⁸⁰ Şentürk, *Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açından Bir Bakış*, 115.

Batıl bir düşünce ve inanç, insanın tutum ve davranışlarında olumsuzluklara ve tutarsızlıklara neden olur. Bunun en güzel örneği vahiy öncesi Mekke toplum yapısı ve kişiliğidir. Bundan dolayı dinin mahiyeti, anlamı önem arz eder. Kur'an'a göre din, hayatın amacı ve gayesi hakkında insanı bilgilendiren, Allah'a imana yönlendiren ve bu sorularla muhatap kılan, onu bu konuda ikna etmeye çalışan bir olgudur. İnanan kişi de Allah'a karşı belirli sorumlulukları ve görevlerini yerine getiren, buna uygun bir yaşam tarzı benimseyen kişidir. Böyle bir kişi, Rabb'ine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirecek ve görevlerini yerine getirme düşünce ve hissi ile mutlu olacaktır. Çünkü mümin kişi, Allah'ın istediği bir bakış açısı ile evreni ve insanları değerlendirmiş olacak, hayata daha olumlu ve iyimser duygularla bakacaktır.¹⁶⁸¹

Modern hayat, bugün insanlara her türlü imkan ve rahatlığı sağlamış olsa da insanın manevi boşluğunu dolduramamıştır. İnsanın düşünce ve ruhsal hayatını daha da karmaşık bir hale getirerek insanların mutsuzluğuna neden olmuştur. İnsan bugün, daha çok mutlu olmanın, para kazanmanın ve daha çok harcama ve tüketmenin arzu ve isteği peşine düşmüştür. Bu da insanları yozlaştırmış, yalnızlaştırmış, psikolojik ve patolojik hastalıklara neden olmuştur. Bunun sonucunda da olumsuz kişilik modelleri ortaya çıkmıştır.¹⁶⁸²

Bir yandan kapitalizmin dayatması bir yandan bireysel gelişim uzmanlarının “*önce kendini mutlu et, öncelikle senin mutluluğun, önce sen varsın*” gibi önerileri ve tavsiyeleri ile insanlar hiç ölmeyecekmiş gibi dünya hayatına bağlanmışlardır. Kendi sonsuz arzu ve isteklerinin peşine düşmüşlerdir.¹⁶⁸³ Bu durumun sebebi ise modernizmin insanı maddi ve manevi boyutu ile birlikte

---

¹⁶⁸¹ A.g.e., 108.

¹⁶⁸² Ülkemizde son yıllarda ruhsal bozukluklarla ilgili epidemiyolojik çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Ülkemizde tanı konulabilecek düzeyde ruhsal bozukluk yaygınlığının %20'yi geçtiği vurgulanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz; Ahmet Keskin, İlhami Ünlüoğlu, Uğur Bilge, Çınar Yenilmez, *Ruhsal Bozuklukların Yaygınlığı, Cinsiyetlere Göre Dağılımı ve Psikiyatrik Destek Alma ile İlişkisi*, Nöropsikiyatri Arşivi 2013; 50:344-355; Mustafa Köylü, *Kur'an'da Ruh Sağlığı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.31, (Samsun, 2011), 8.

¹⁶⁸³ Mustafa Köylü, *Kur'an'da Ruh Sağlığı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.31, (Samsun, 2011), 7.

bütünsel olarak değerlendirmemesi ve insanların dini bilgi, inanç ve değerlerinden uzaklaşmasının bir neticesi olarak, kendine yabancılaşmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁸⁴

Psikoloji ve din; her iki alanın öznesi insandır. Her iki alanda, insanın mutlu ve sağlıklı bir yaşamı nasıl sağlayabilmesinin yollarını ve yöntemini gösterir, insanın kendini gerçekleştirmesini ister. Psikoloji bilimi, insan davranışlarının gerisindeki nedenleri ve yöneldiği amaçları araştırıp ortaya koyarken, Müslümanların nezdinde tartışmasız birinci kaynak Kur'an'ı Kerim'de olumlu ve olumsuz davranışların neler olduğunu ve bu davranışların psikolojik nedenlerini ortaya koyar.¹⁶⁸⁵ Olumlu veya olumsuz şahsiyet özellikleri ile öne çıkmış insan şahsiyetlerinden örnekler verir. Kur'an, modern psikoloji bilimi gibi insanın sadece cismani/maddi yönünü değil, hem maddi hem manevi yönünü dikkate alır. Bu iki yönün dengeli bir şekilde doyurulması ve insanın bütünsel bir değerlendirilmesi neticesinde mutluluğun elde edilebileceğini beyan eder.

Vahyin yol göstericiliği ve bizzat Resulullah'ın örnekliliği ve rehberliği ile 300 kadar mü'min'in inşa edildiği Mekke dönemi, İslâm'ın külli kaidelerinin ve evrensel nitelikli değerlerin içerdiği, yeni bir kültür-kişilik,¹⁶⁸⁶ kulluk bilincinin oluşturulduğu önemli ve özel bir dönem içermektedir. Mekki ayetlerin içerdiği konulara baktığımızda, müminleri içerisinde buldukları toplumun ve dönemin şartlarına hazırlayıcı nitelikte olduğunu¹⁶⁸⁷ ve geçmiş peygamber ve kavimlerin üzerinden mü'min tipini inşa etmeyi hedeflediğini görürüz. Kur'an mü'minleri kişilik özelliklerine ve dini yaşama biçimlerine, sahip oldukları özelliklere göre özel isimlerle değişik tiplere ayırarak onları tasvir ve tavsif etmiştir.¹⁶⁸⁸

---

¹⁶⁸⁴ Nurullah Kayışoğlu, *Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:15, S:24, (Temmuz-Aralık 2010), 54.

¹⁶⁸⁵ M.Doğan Karaçoşkun, *Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.IX, S.1, (Haziran, 2005), 88.

¹⁶⁸⁶ Mustafa Aydın, *İslam'ın Tarih Sosyolojisi*, 3 bs. (Pınar Yayınları, 2015), 64.

¹⁶⁸⁷ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 7 bs. (Fecr Yayınevleri, 2018), 24.

¹⁶⁸⁸ Naci Kula, Kur'an'ı Kerimdeki Mü'min Tiplerini Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım, *Erciyes Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (2014), 207.

Toplumda da yaygın olarak yer alan Müslüman, Mü'min, Muhsin, Muhlis, Müttaki, Mütevekkil kavramları, özellikle Mekke sure ve ayetlerin çoğunluğunda yer almıştır. Bu kavramlar ile Müslüman insanların özellikleri yer yer anlatılmıştır.¹⁶⁸⁹

2.9.1 Mü'min

*“Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar (mü'minler) için nice deliller vardır.”*¹⁶⁹⁰

Müslüman ve mümin kavramları anlam itibariyle ortaktır. Fakat Müslüman kelimesi genel (amm), mümin kelimesi ise özel (hass) dır. İman kalp ile, İslam ise hem kalp hem lisan hem de vücut azaları ile olur. İman kişinin kendi iç dünyası ile ilgili olup, “e-m-n” kökünden türemiştir. Anlam itibariyle, “emin olmak, güvenilir olmak, emniyette olmak, inanmak, kendi kendisiyle barışık olmak, içinde bir keder ya da sıkıntı hissetmemek, kalbi güven ve itimat içinde tutma, sükuna kavuşturma, tam anlam ve kabul etme, mutlak tasdik etmek, korkusuz bir şekilde güven içinde olmak”tır. İman sahibi kişiye “mümin” denir.¹⁶⁹¹

İman, insanın akıl ve duyularının da ötesinde tüm varlığı ile katıldığı, bağlandığı bir güvenlik durumudur. Bu anlam itibariyle itikad ve akaid kavramlarından ayrılır. İtikad, yani inanç, herhangi bir şeyin varlığını akılla ve duyularla kabul edip inanmaktır. Soyut ve statik bir kavram olan inanç, inanılan nesneye karşı pozitif, güçlü bir duygu içermez. Fakat Allah’a iman, inananda saygı uyandıran bir sadakati içerir. Çünkü imanın içinde gizli bir güven duygusu vardır.¹⁶⁹² Nitekim Allah’a iman, sözel bir inancı ifade etmez. Clark, iman ve inanç arasındaki asıl farkın psikolojik olduğunu ifade ederek ikisi arasındaki anlam

---

¹⁶⁸⁹ Hasan Yılmaz, *Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlihi*, (Fecr Yayınları, 2014), 119; Uygül, *Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri*, 410.

¹⁶⁹⁰ Casiye/3.

¹⁶⁹¹ İsfehani, *e-m-n, md.*, El-Müfredat, 99-100.

¹⁶⁹² Faruk Karaca, “Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.14, (Erzurum, 1999), 227.

farkına vurgu yapar ve imanı şöyle tarif eder: “ *İman, insanın hayatına anlam katar ve yaşamında en önemli motivasyona sahip olur. İmanın üstünde hiçbir değer yönelimi yoktur.* ”¹⁶⁹³

İman sahibi kişi bu dünyada yalnız olmadığını ve her işinde yardım alacağını bilir ve bunu hisseder. Bu nedenle iman sahibi kişi, bu his ve duygularla ayaklarını yere sağlam basar, kendini güçlü ve güvende hisseder, kimseye boyun eğmez ve kimseden de korkmaz. Hak ve hakkın, haklının yanında olmaktan çekinmez. Bu bağlamda iman, salt önermesel bir tasdik değildir. Allah var deyip, kainattaki tüm işleyişi sebeplere ve tabiata taksim etmek de değildir. Bu nedenle iman kavramı içinde ıstılahı manada bir samimiyet, sadakat, doğruluk, korku, güven, içselleştirmek, benimsemek gibi eylemler mevcuttur. İman kavramı insanın hem kendi dışındaki insanlara karşı davranışını yönlendiren hem de kendi iç dünyasını ve psikolojisini düzenleyen bir etkiye sahiptir. İman kavramı, geçişli ve geçişsiz durumda iken farklı anlamlar alır ki, geçişli durumda iman, “*eman vermek, güven vermek, itimat etmek, doğrulamak, emin kılmak, tasdik etmek, doğruluğunu kabul ve itiraf etmek*” tir. Geçişsiz durumda ise “*emin olmak, esenlik içinde olmak, sükûna ulaşmak, kuşku ve sıkıntıdan uzak durmak, kalbin huzur, itimat ve güven içinde olması*” dır.¹⁶⁹⁴

Akıl ve irade, insanı diğer varlıklardan ayıran bir unsurdur. Fakat, bu iki özelliği her iyi alanda ve yerli yerinde kullanılması ve işlevsellik kazanması takdirde bir ehemmiyet ve önem kazanmaktadır. Akıl ve iradenin kullanılacağı yerlerden biri de inançtır. İnsan bu iki güç sayesinde kendi iç dünyasını keşfedecektir, çevresinde olup bitenlere dikkatli ve ibretli nazarlarla bakıp değerlendirme yapacaktır, dersler çıkaracak ve Yüce Allah’ın varlığını kabul edecektir. Bu değerlendirmeyi yapan insanoğlu kendi sınırlılıklarını bilecek, sonlu bir varlık olduğunun idrakine varacak ve ona göre davranacaktır.¹⁶⁹⁵

---

¹⁶⁹³ Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.9, S.3, (Samsun, 2009), 89.

¹⁶⁹⁴ Vecihi Sönmez, “İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.5, S.1, (Samsun, 2005), 233.

¹⁶⁹⁵ A.g.e.,234.

Kur'an, insanın inanma duygusu ile dünyaya geldiğini beyan eder. Bu inanma ihtiyacının karşılanması temel ihtiyaçlarının karşılanması kadar varlığının şartlarından olduğunu ifade eder. Çünkü inanma ihtiyacı da temel ihtiyaçlar gibi tabii bir ihtiyaçtır. İnsan, akıl ve iradesini tatmin edecek sebepleri bulmazsa mümin olmaz. İnanmak tamamıyla akıl ve irade faaliyetinin bir sonucudur. Bu nedenle Kur'an'ı Kerim defalarca “...*dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin*”¹⁶⁹⁶ demiştir. Kur'an her türlü hastalıklı, marazi davranışların kaynağının inançsızlık olduğunu beyan eder.¹⁶⁹⁷ Allah'a iman, insanın kendine güvenmesinin kaynağını teşkil ettiği gibi hayata mana ve değer vermesinin de kaynağını oluşturur. Bu nedenle Mü'min olmak demek, ferdi ve içtimai tüm kainat bilimlerini hakkında yepyeni bir bakış tarzına sahip olmak demektir.¹⁶⁹⁸ İnançsız insanlar ise, her şeyi boş ve manasız görürler. Bu, onların en belirgin özelliğidir. Bu insanlar, ailelerine ve çevrelerine karşı duyarsız davranırlar ve kendilerine, çevrelerine yabancılaşırlar.¹⁶⁹⁹

İnsanın ruh dünyasını kalbi hastalıklardan temizleyen en önemli faktör imandır. İnsanı pasif değil, aktif kılan bir etkiye sahiptir. Düşünceden çok duygu ön plandadır. Kur'an'a göre iman etmek, sadece dil ile ifade etmek değildir. Bilakis bunun kalbe yerleşmesi gerekmektedir. Ancak kalbe yerleşen iman, insanın duygu, düşünce ve davranışlarına etki eder, onu yönlendirmeye ve yönetmeye başlar, insanı dönüştürebilir.

Bugün günümüz toplumunda Allah'ın varlığını kabul ve tasdik eden Müslümanlarımız vardır. Fakat Allah'a iman edip, imanına göre yaşayan ve buna göre kişiliğini ve karakterini biçimlendirmeye çalışan, özünü yani kendini gerçekleştirilmeye çalışan, kul olma bilincinde olup ibadetlerine özen gösteren Müslümanların sayısı oldukça azdır. Kur'an'ın tanımına göre mü'min, Allah'a güven veren ve Allah ile devamlı bir bağ içerisinde olan kişidir. Bu nedenle

---

¹⁶⁹⁶ Kehf/29; İsrâ/107; Kafirun/6 vd.

¹⁶⁹⁷ Haşır/19.

¹⁶⁹⁸ Kıyame/36.

¹⁶⁹⁹ Aydın, *Kur'an ve İnanmış İnsanın Bazı özellikleri*, 8.

iman, salt birtakım kabullerden ibaret değildir. Allah ile insan arasındaki ilişkinin temelinde sıcak bir dostluk ve sevgi vardır. Akli bir faaliyet ve dayatılmış bir doktrin yoktur ve şekli bir itaat söz konusu değildir. Böyle bir iman, bireyi kendi potansiyelinin farkına varmasını ve bu potansiyele göre kendini geliştirmesini, varlığının bilincine varmasını sağlar. Bu nedenle iman dengeli, benlik modeline sahip bireylerin yetiştirilmesinde ön koşuldur.¹⁷⁰⁰ Kur'an'ın tanımladığı iman, insana canlılık verir ve insanı aktif kılar. Çünkü Allah, aktif/işlevsel bir imandan söz eder. Bir insanda aklın var olması ile aklın kullanılması arasında fark vardır ve ikisi aynı şey değildir. Bu bağlamda teorik bir iman sahibi olmak ile iman etmek de aynı şey değildir.

2.9.2 Müslüman

*“İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve onlara şöyle deyin: ' Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz. ”*¹⁷⁰¹

İslam, “esleme” fiilinin masdarıdır. Kelime anlamı olarak lugatta, *teslimiyet, boyun eğmek, beraat, kurtuluş, halis ve samimi olmak, ayıp ve kusurlardan kurtulmak, içinde bulunduğu durumu terke etmek, birisine afiyette ve güvende olması anlamında dua, selamlaşma*” gibi anlam ihtiva eder. Terim anlamı ise, *Allah Resulü'nün haber verdiklerini gönülden kabul etmek ve bütün varlığı ile teslim olmak, Allah'ın takdir ve kazasına rıza göstermek, O'nun emir ve yasaklarına inanıp ona göre hareket edip, tereddütsüz teslim olmaktır.*¹⁷⁰²

---

¹⁷⁰⁰ Ceylan, *Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü'min İnsanın Kişilik Özellikleri*, 154-156.

¹⁷⁰¹ Ankebut/46.

¹⁷⁰² Turgay, *Mekki Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar*, 424; Eyüp Yaka, *Kur'an Perspektifinden Mesnevi'de Mevlana'nın Kulluk Anlayışı, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.VII, S.6, (2006), 134.

Arapça’da se-le-me fiil kökünün ifal babının ismi faili olan “*müslim*” kelimesine Farsça “*an*” sıfat eki getirilerek yapılan “*müslîman*” kelimesinden dilimize geçmiş, zahiri ve batını felaketlerden uzak olmak anlamını taşımaktadır.¹⁷⁰³

Izutsu’ya göre Müslüman; her şeyden önce bencilliğinden, kendi gücüne güvenmekten vazgeçip alçak gönüllü, halim selim bir kul olarak efendisi Allah’ın huzurunda duran kişiyi ifade eder. İşte Müslüman’ı, cahiliye insanından ayıran özellikte bu kulluk bilincidir.¹⁷⁰⁴

Ragıp el- İsfehani’ye göre, ıstılahi anlamda İslam kavramı iki anlam taşır. İslam kavramı hem bidayet hem de nihayet ifade eder. İslam’ın bidayet düzeyi, kelime-i tevhid ile dini vecibelerin formel düzeyde yerine getirilmesi ile olduğunu belirtir ve “*Bedeviler ‘İman ettik’ dediler. De ki: ‘İman etmediniz. O halde ‘iman ettik’ demek yerine, teslim olduk, boyun eğdik (ölüm ve esaret korkusundan dolayı teslim olduk) deyin. Nitekim henüz iman kalplerinize girmiş değildir. Eğer Allah’a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁷⁰⁵ ayetini delil getirir. İsfehani’ye göre İslam’ın nihayet ve kemâl noktası, Allah’a tam manası ile teslimiyeti, itaati, inkıyadı ifade eder. İsfeahani, “*Rabbi ona ‘Teslim ol’ dediğinde, ‘Alemlerin Rabb’ine teslim oldum’ demişti.*”¹⁷⁰⁶ ayetini delil getirerek bu ayetin imanın üzerinde olan İslam’ı ifade ettiğini belirtir.¹⁷⁰⁷ Allah’a itaatın ve inkıyadın sonu da yoktur.

Mahmut Muhammed Taha da İslam mesajındaki iki taraflılığın İman ve İslâm ayrımına işaret ettiğini, Mekke ve Medine dönemindeki nüzul sürecine paralel olarak Kur’an’ın hitap ettiği muhatapların da nitelik açısından farklı olduğunu beyan eder. Ona göre Mekke dönemindeki hitaplar, İslâm ve Müslüman düzeyine; Medine dönemindeki hitaplar, iman ve mü’min düzeyine yöneliktir.

---

¹⁷⁰³ Emin Sert, Kur’an’ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci, 200.

¹⁷⁰⁴ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 190.

¹⁷⁰⁵ Hucurat/14.

¹⁷⁰⁶ Bakara/131.

¹⁷⁰⁷ İsfehani, *slm md.*, el-Müfredat, s:421-423.

Taha'ya göre İman ile İslam aynı manaya gelen kavramlar olmadığı gibi Mümin ve Müslüman kavramları da aynı manaya gelen kavramlar değildir. Onun tanımına göre İslam ve Müslüman, Kur'an'ın nihai hedefini, iman ve mü'min ise belli bir tarihsel durumda beşeri imkanlar ölçüsünde ortaya koyulan Müslümanlık tecrübesini oluşturur. Taha'nın terminolojisinde İslam tam anlamı ile Allah'a teslimiyeti ve adanmışlığı ifade eder.¹⁷⁰⁸ Bu nedenle Mekke döneminde inen surelerin iman ve ahlaki ilkeleri içerdiğini ve sabit, değişmez dine tekabül ettiğini belirtir. Taha bu bağlamda İslam ve Müslüman kavramını şöyle tanımlar:

İslam müesses bir dine değil, 'Allah katında din İslâm'dır'¹⁷⁰⁹ mealindeki ayette ifadesini bulan, Allah'a mutlak teslimiyetin ifadesi olarak tarih-üstü bir geçerliliğe sahip olan ve aynı zamanda sabit olup değişime kapalı bulunan tevhide dayalı inanç ve ahlak sistemidir. Bütün kalbi ile bunları tasdik eden ve kabul edene "müslüman" denir.¹⁷¹⁰

İslam kelimesi, Mekkeli müşriklerin zihin dünyasında "büyüklenme ve itaati reddetme" anlamı taşımaktadır. Onların nezdinde "tevazu ve teslimiyet" ancak zayıf ve güçsüz tabakadaki insanların özellikleridir. Vahyin gelişi ile Resulullah'a inananlar onun etrafında toplandılar ve Kureyşlilerden ayrı bir toplumsal yapı oluşturmaya başladılar. Vahiy, Arap zihniyetindeki bu düşünceyi tamamen tersine çevirerek "tevazu ve teslimiyet" Allah'ın karşısında tevazu ve O'na mutlak manada teslimiyet anlamında en yüksek erdem olarak gördü. Allah'a karşı büyüklenmeyi ve itaati reddetmeyi ise imansızlığın bir göstergesi olarak değerlendirdi.¹⁷¹¹

Cabiri, Mümin ve Müslüman kavramlarının sahip oldukları özellikleri bakımından farklılık arzettiğini, iman ve İslam kavramlarının aynı anlama gelmediğini, Hucurat/14'üncü ayeti delil getirerek açıklar. Ona göre bu ayet, bedevilere iman ile İslam arasındaki farkı öğretir. Çünkü İslam toplumu

---

¹⁷⁰⁸ Kıranşal, *İslami Solun Müfessiri, Mahmud Muhammed Taha ve İslam'ın İkinci Mesajı*, 42.

¹⁷⁰⁹ Al-i İmran/19.

¹⁷¹⁰ Kıranşal, *İslami Solun Müfessiri, Mahmud Muhammed Taha ve İslam'ın İkinci Mesajı*, 42.

¹⁷¹¹ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 69.

içerisinde elde edilecek konum, korku ve tamah güdüsü ile değil, iman ile elde edilmektedir. Bedevi Araplar, Müslümanlarla savaş yapmadan Müslümanların egemenliğine girmişlerdir. Bu sebeple savaş sonucunda Müslüman olanlardan daha özel ve daha üstün olmaları gerektiği düşüncesi içine girmişlerdir. Buna göre mü'min, sadece teslim olduğunu ilan eden kişi değil, aksine gerçek mümin, Yüce Allah'a ve Resulüne inanan, şüpheye düşmeden Allah yolunda canıyla ve malıyla cihad eden ve kendisini Allah'a adayan kişidir.¹⁷¹²

Kur'an'ı Kerim hüküm ve emirleri ile ferdi ve toplumsal hayattaki barışı, güveni, sulhu sağlamak için insanlığa yol göstermek için gönderilmiş,¹⁷¹³ son ilahi bir kitaptır. Bu bağlamda İslam kelimesinin anlamı dikkate alındığında Allah katında geçerli olan din, barış, güven, huzur, esenlik veren din'dir. Zira bu din İslam'dır.¹⁷¹⁴ Fazlur Rahman Hz. Adem'e gönderilen ve insanlık tarihinde değişime uğrayarak vahiyle düzeltilip değişim-yenileşim süreci içerisinde günümüze kadar gelen dinin İslam; diğer bütün peygamberlere gönderilen, ancak bize ayrı bir dinmiş gibi görünen ancak temelde onlarla aynı olan dinin yine İslam olduğunu ifade eder. Müslüman ise, İslam kelimesinin taşıdığı tüm anlam ve güzelliklerin meydana gelmesi için Allah'ın emir ve prensiplerini kabul eden ve bizzat uygulayan kişidir. Fazlur Rahman'a göre İslâm, "*Allah'ın emirlerine teslim olma*" anlamına gelir. O, evrenin Allah'ın emirlerine uyması dolayısıyla rüm evreni müslüman olarak tasvir eder.¹⁷¹⁵

Yüce Allah kullarını duygu, düşünce ve davranışlarındaki tutarlılığı ile ortaya koyduğu amelleri ile imtihan etmektedir. Çünkü samimi olan ile olmayan kişi ancak ortaya koyacağı amelleri ile ayırt edilebilir.¹⁷¹⁶ Ortaya konulan çaba doğrultusunda anlamlar farklılaşır.¹⁷¹⁷ İslam alimleri, ameli imanın asli bir

---

¹⁷¹² Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 3/394.

¹⁷¹³ Casiye/20.

¹⁷¹⁴ Al-i İmran/19.

¹⁷¹⁵ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 23.

¹⁷¹⁶ Ankebut/2-3.

¹⁷¹⁷ En'am/132.

unsuru saymazlar, fakat imanın kemale ermesini sağlayan bir unsur olduğunu kabul ederler.¹⁷¹⁸

Müslüman, inat ve kibirden uzak olarak tam teslimiyet ve itminan ile Allah'ın emir ve yasaklarını kabul edip, bu emir ve yasakları bilgi ve salih amel yolu ile yaşamına yansıtarak samimiyetle, şuurlu bir şekilde kendisine bir yaşam tarzı çizen kişidir. Müslümanlık bilinci söz ve davranış uyumuna bağlıdır. İnsanın bilgi, inanç ve günlük hayat tarzı birbirini desteklemeyecek şekilde olursa dengesiz bir kişilik oluşur. Bu söz ve davranış uyumsuzluğu, Müslüman'ın değil münafıkların alametidir. Allah'a inanmak güvenilir olmayı gerektirir. İman kişinin hayatına mana ve heyecan vermelidir.

2.9.3 Muhsin

"Her kim muhsin olarak özünü Allah'a teslim ederse..."¹⁷¹⁹

Başkasına iyilik etmek ve yaptığı işi güzel yapmak anlamlarında iki farklı mana içeren ihsan kelimesi, hüsn kökünden türetilmiş bir mastardır.¹⁷²⁰ Hüsn "güzel olmak" anlamına gelir. Ragıp el- İsfehani'ye göre hüsn akıl, arzu ve duygu tarafından güzel görülen, hoşça gelen, arzu edilen şeydir. İhsan ve adalet kelimesi hakkında düşüncesini ifade eden İsfehani, şöyle bir örnek vererek açıklar:

İhsanın adalet üzerinde bir derece olduğunu ve adalet borcunu ödemek, alacağını almak, ihsan ise üstüne düşenden daha fazlasını vermek ve alması gerekenden daha azını almaktır.¹⁷²¹

Bu anlamıyla h-s-n kökünden türeyen ihsan, insanın tüm yapıp etmelerinde ahlak, estetik, ekonomik, bilgi yönünden en iyisini, en güzelini, en faydalısını, en doğrusunu amaç edinerek yapması demektir.¹⁷²² Muhammed Taha'ya göre

---

¹⁷¹⁸ Vezir Harman, *Psiko-sosyal Kelam: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi*, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.1, S.2, (2015), 53.

¹⁷¹⁹ Lokman/22.

¹⁷²⁰ Çağrı, "İhsan" DİA, C.21, (2000), 544.

¹⁷²¹ İsfehani, *h-s-n md.*, El-Müfredat, 276.

¹⁷²² Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, (Otto Yayınları 2017), 16.

İslam, “*ihsan*” (Allah’ı görüyormuşçasına kulluk) seviyesini içermektedir ve Allah’a şuurlu, bilinçli, duyarlı bir şekilde tam olarak teslimiyeti ve boyun eğmeyi ifade eder. Kainattaki tüm varlıklar, Allah’a boyun eğmektedir. Ona boyun eğişin anlamlı ve kıymetli olması, ihsan ile gerçekleşmektedir. İhsan ise Allah’ı görür gibi ibadet etmektir.¹⁷²³

Kur’an ilk dönem Mekki surelerde ihsan ve muhsin kavramlarına sık sık vurgu yapar. İhsanda bulunan kişiye “*muhsin*” denir.¹⁷²⁴ Yüce Allah’ın isimlerinden biri de Muhsin’dir. O, bu ismi ile tüm varlığa ihsanda bulunarak onları yaratır, yaşamlarını en iyi şekilde yürütmelerini sağlayacak yeteneklerle donatır¹⁷²⁵ ve yaşamları süresince isteklerine karşılık verir.¹⁷²⁶ Yüce Allah’ın evren ile yani âlem ve insan ile ilişkisi, onun bu isminin tecellisidir. Yüce Allah yarattığı her şeyi ihsan ile yaptığını bildirir. “*İşte Allah, gaybı da görünen âlemi de bilendir, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir. O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı.*”¹⁷²⁷

Allah’a inanan bir insan, Müslüman olduğunu iddia etmektedir. Kur’an Müslüman olduğunu iddia eden kişinin bu iddiasını kanıtlamasını ve insanları imanına şahit kılmasını ister ve bunu ihsan kavramı ile açıklar. Bir insanın muhsin özelliğine sahip olması için yaptığı işi niçin, neden ve nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi ve bu bilgisini de en güzel bir şekilde eyleme dökmesi ve verici bir ilişki tarzını model alması gerekir.¹⁷²⁸ Çünkü ihsan, hem vermeyi hem de her iş ve oluşun güzelliğini ifade eder.

İhsan, insana nispet edilerek ifade edildiğinde birinci istilâh manası; “*Allah’ı görürcesine ibadet ve hareket etmektir, Allah’ın huzurunda olmanın bilinci ile yaşamaktır.*” Resulullah’ın “*cibril hadisi*” olarak bilinen hadisinde şöyle buyurur: *İhsan, Allah’ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O’nu görmesen de*

---

¹⁷²³ Kıranşal, *İslami Solun Müfessiri, Mahmud Muhammed Taha ve İslam’ın İkinci Mesajı*, 42.

¹⁷²⁴ Mustafa Çağrı, *İhsan*, DİA, C.21, (2000), 545.

¹⁷²⁵ Şems/8; Beled/10.

¹⁷²⁶ Rahman/29.

¹⁷²⁷ Secde/7-8.

¹⁷²⁸ Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 16.

O seni görmektedir”¹⁷²⁹ İkinci ıstılah manası ise “*kişinin öncelikle ailesine, yakınlarına ve diğer insanlara karşı sevgiye dayalı özverili tutum ve davranışları ifade eder.*”¹⁷³⁰

Birçok ayette “*muhsinler*” olarak ifade edilen mü’minlerin seçkin özellikleri ve ideal davranış özellikleri, ihsan kavramının içerisine giren erdemlere işaret ederek açıklanmıştır. Bunlar öfkeye hakim olma, affetme, hoşgörü, sabır, her işte aşırılıktan kaçınma, kararlılık ve cesaret, cömertlik gibi erdemlerdir. Özellikle muhsin ve müttakileri, mü’min ve Müslüman vasıflarından ayıran özellik, muhsin ve müttakilerin “*affetme ve öfkeyi yenme*” özelliklerine sahip olmalarıdır.¹⁷³¹

Mekki ayetlerde geçen her bir peygamber de Müslümanlar için, muhsin niteliğinde güzel örneklerdir. Bu peygamberler, aileleri, akrabaları ve toplumları ile kurdukları münasebetlerinde her zaman ihsan-güzel muamele içinde olmuşlardır. Bu bağlamda mü’min bir kişi, imkan dahilinde, düşüncelerinde, davranışlarında, duygularında hep iyi ve güzel olanı yapmaya gayret etmelidir. Olaylara olumlu yaklaşmak, olumsuzluklardan dahi olumlu sonuçlar çıkarmak ihsan kavramının bir gereğidir. Nitekim bu davranışın en güzel örneği, Hz. Yakub’un (a.s) oğullarına yaptığı “*Yakub, ‘Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim. Ben, Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim’ dedi. Ey Oğullarım!Gidin Yusuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.*”¹⁷³² nasihatte görülür.¹⁷³³

Kur’an “*bir şeyin güzel yapılmasını adet haline ve iyiliği sürekli hale getiren kimse*” yi ifade etmek için “*ehsin*”¹⁷³⁴ kelimesini kullanır. İhsan kavramının hem

---

¹⁷²⁹ Buhari, C.1, s.58, Hadis numarası:47.

¹⁷³⁰ Erdoğan Baş, *Kur’an’ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli*, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, C.II, (10-12 Haziran 2016), 92.

¹⁷³¹ Kula, *Kur’an’ı Kerim’deki Mümin Tiplerleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teolojik Yaklaşım*, 213.

¹⁷³² Yusuf/87.

¹⁷³³ Baş, *Kur’an’ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli*, 92.

¹⁷³⁴ En’am/154.

içe hem de dışa dönük tarafı vardır. Muhsin özelliğine sahip bir mü'min, hem kendisi için maddi ve manevi alanda yapılacak iyilikleri en güzel bir şekilde yapar hem de kendileri dışında ki kişilere karşı en güzel şekilde hayırlı davranışlarda bulunur. Hatta Kur'an'a göre, insanların yüksek mertebede iyilik yapmalarına imkanları var iken aşağı derecede yapmaları Allah'ın nezdinde kusur işlemeleri demektir. Çünkü Kur'an insanların "salih amel" işlemlerini isterken bunun "ahsen amel" mertebesinde yapmasını ister. Bunu, ihsan mertebesinde yapanları müjdelir. "Gerçek şu ki, iman edip iyi işler yapanlara gelince, elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayi etmeyiz."¹⁷³⁵

Sonuçta ihsan kavramı ile insan, hem Allah'a karşı hem kendine ve hem de başkalarına karşı istidat ve kabiliyetleri doğrultusunda kulluğun en yüksek mertebesine ulaşması için her iş ve davranışını en güzel bir şekilde yapmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı zamanda İsfehani'nin ifadesinde yer aldığı gibi farz ve vacip ölçülerinin ötesine geçerek vermeyi ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda ihsan, tüm tutum ve davranışları, emek verilen her işi, görev alınan tüm sorumlulukları Allah'a arz edildiğini düşünerek en güzelini yapmaya çalışmaktır. Yüce Allah, böyle insanları müjdelir ve şöyle buyurur: "Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla (muhsinlerle) beraberdir."¹⁷³⁶

2.9.4 Muttaki

"Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce dünyada iyilik yapan kimselerdi. Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde bağışlama dilerlerdi. Mallarında yardım isteyen ve iffetinden dolayı istemeyip mahrum olanlar için bir hak vardır."¹⁷³⁷

İslâm'a göre Yüce Allah'ın varlığını, O'nun emir ve yasaklarını kabul edip kalbiyle inanan kimse Müslüman ve Mü'min'dir. Bazı mü'minler, Kur'an'ın emir ve yasaklarına, ahlaki davranışlarına daha fazla titizlik gösterir ve yerine

---

¹⁷³⁵ Kehf/30.

¹⁷³⁶ Ankebut/69.

¹⁷³⁷ Zariyat/15-19.

getirmeye çalışır. Bu bağlamda Kur'an, olumlu manada farklı davranışlar gösteren mü'minleri, farklı isimlerle ifade eder ki, bunlardan birisi de müttaki kavramıdır. Kur'an bu insanlardan söz ederken onların Allah'a, meleklerle, ahirete, peygamberlere, pek çok metafizik varlığa şüphe etmeden kat'i olarak inanıp ve dünyada güzel amel yapan kimseler olduğunu söyler. Takva kelimesi, İslam dininde merkezi değer taşıyan kavramlardan biridir. Kur'an'da sürekli Kafir'in zıt anlamlısı olarak kullanılan Müttaki kavramı "*takva sahibi*" yani "*Allah'tan korkan kişi*" anlamına gelir.¹⁷³⁸

Müttakilerin en belirgin özelliği de Allah'ın istediği hususları yerine getirme gayreti içinde olmalarıdır. Nitekim yukardaki ayette de müttakilerin ahirette erişecekleri mutluluklarının kısa bir tasviridir. Bu güzelliğe layık görülmelerinde etkili olan bazı özelliklerine vurgu yapar. Takva kelimesinin lugattaki anlamı, "*korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, esirgemek, korkmak ve çekinmek*"; ıstılahı manası ise, "*Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma gayreti, Allah'ın koruması altında fenalıktan sakınma*" dır.¹⁷³⁹

Cabiri, takva kelimesini Cahiliye dönemi Arap düşüncesindeki varlığı konusunda, mürüvvet kavramı ile karşılaştırarak şu açıklamayı yapar:

Cahiliye döneminde Arapların kendilerini doğrudan Allah ile ilişkilendirecek semavi dinleri yoktu. İçlerinde Allah'ı bilenler Allah'a kulluk etmeyip, putları üzerinden kulluk ediyorlardı. Bu nedenle de "takva" onların değerler düzeninde ahlaki bir değer taşımıyordu. Mürüvvet ile aynı kökten gelen kelimeler iyilik, insaf, adalet, doğruluk ve sabır gibi erdemlerle Kur'an'da zikredilmesine rağmen mürüvvet kelimesinden Kur'an'da merkezi bir değer olarak bahsedilmez. Takva'da Cahiliye Arapların merkezi değer sisteminde yer almaz. Takva, Allah'ın azabından sakınmaktır, bu da onun emirlerini yerine getirip yasaklarından uzak durmakla olur. Herhangi bir dinin

---

¹⁷³⁸ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 300.

¹⁷³⁹ Süleyman Uludağ, *Takva, DİA*, C.39, (2010), 485.

*emirlerini yerine getirmek mürüvvetin şartlarından biri değildir. Bazı emirler yerine getiriliyorsa bile mürüvvetin zatından dolayı yerine getiriliyordur. Bu açıdan mürüvvet takva kelimesinden daha kapsamlıdır. Mürüvvet genel ahlak ile ilgilidir. Takva ise daha özeldir, çünkü takva dinle ilgilidir.*¹⁷⁴⁰

Ahlak tüm zaman ve mekanlarda dinden daha kapsamlıdır. Mürüvvet ve takva kelimesinin birbirinden ayıran ifade Resulullah'ın şu beyanıdır;

*Mecâşi'den bir adam Resulullah'a (sav) sordu: Kavmimin en üstünü ben değil miyim? Resulullah (sav) şöyle cevap verdi: Eğer aklın varsa faziletin ve üstünlüğün var demektir, ahlakın varsa mürüvvet sahibisindir, malın varsa soylu birisindir, eğer takva sahibi isen senin dinin var demektir.*¹⁷⁴¹ En hayırlı azığın takva olduğunu söyleyen¹⁷⁴² Resulullah şöyle buyrumuştur: “Üç şey vardır ki, onlar kimde bulunursa o kişi sevabı hak eder ve imânını olgunlaştırır: İnsanlarla hoş geçineceği bir ahlâk, kendisini Allah'ın yasaklarından alıkoyan bir takvâ ve câhillerin kabalığına aldırış etmeyen bir hilm.”¹⁷⁴³

Takva kelimesinin semantik analizinde Izutsu, iman kavramının iç yapısında iki kavramın yer aldığını ve bunların birinin “takva (Allah korkusu)” diğerinin “şükr (minnettarlık)” olduğunu açıklar. Ona göre takvanın anlamı, Allah'tan korkmaktır. İlk dönem Mekki surelerde sıklıkla geçen ve İslam'ın temelini oluşturan ve mü'min tanımlamasında kullanılan müttaki kelimesi, “Allah'ın huzurunda huşu ile titreyen kişi” demektir.¹⁷⁴⁴

Takva ve şükür kavramları, Allah'ın verdiği nimetlere karşı insanın karşılık olarak vermesi gereken iki türlü davranışı ifade eder. Izutsu'ya göre şükr kavramında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Ona göre insan, Allah'ın verdiği

---

¹⁷⁴⁰ Cabiri, *Arap Ahlaki Aklı*, 662, akt.

¹⁷⁴¹ A.g.e., 662.

¹⁷⁴² Câmîü's-Sağîr, C.1, s.435, Hadis no:934.

¹⁷⁴³ Câmîü's-Sağîr, C.2, s.249, Hadis no:1839.

¹⁷⁴⁴ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 299.

nimetlere karşı şükretmesi gerekir ve Yüce Allah'ın da bu şükre şükür ile karşılık vermesi umulur. Allah ve insan arasında ki bu şükür alışverişinin ideal biçimini de Yüce Allah şöyle ifade eder.¹⁷⁴⁵ “*Rabbinin nimetini hep an!*”¹⁷⁴⁶

Yüce Allah, kullarına son derece lütfekar ve merhametlidir. İnsanın yaşamını kolaylaştıracak her türlü nimet ve imkanlar kendisine verilmiştir.¹⁷⁴⁷ Bunun karşılığında da insandan içtenlikle Allah'a şükretmesi istenir. İzutsau'ya göre küfr kelimesinin tam karşılığı “*şükr noksanlığı*”dır. Bu manada şükür kavramını imana atfen kullanıldığını ve şükür kavramının küfrün karşıtı olduğunu beyan eder.

Izutsu'ya göre takva ve şükür, İslâm ahlakının tüm tezahürlerinin temelinde yatan iki kavramdır. Bu iki kavramın mutlaka bir hikmeti vardır ki Yüce Allah, devamlı insandan şükür halinde olmasını ister. Bu nedenle insana bu duygunun kazandırılması gerekir. Hatta bu konuda yapılan araştırmalardan biri PsyBlog sitesinde yayınlanan haberdir. Bu habere göre;

Duyguların çoğu zaman insanı olumsuz yönlere sevk edeceğine dair bir inanç vardır. Bu nedenle genellikle ciddi kararlar alırken, duygulara değil de aklın kullanılması gerektiği öğütlenir. Örneğin, üzüntülü veya depresyonlu insanların alışveriş yaparken daha savurgan oldukları ve insani ilişkilerin de daha sabırsız oldukları söylenir. Yapılan araştırmalara göre bütün duyguların böyle olmadığı, özellikle insanı sosyal olarak bağlamaya yarayan bazı özel duyguların tam tersi bir etkiye sahip olduğu ifade edilir. Bazı ilginç psikolojik çalışmalar bu yönde ilginç kanıtlar sağlıyor ve bunlardan biri; Araştırmacılar, basit bir test sistemi kullanarak, deneklerde oluşturulan minnet ve şükran duygularının, kişilerin öz denetim yeteneğini artırdığını ve finansal testlerde daha sabırlı davranma eğilimi yarattığını göstermişler. Deneyler sırasında denekler önce mutlu, nötr ve minnet duyguları içine sokulmuş, ardından da her birine klasik bir finansal test uygulanmış.

---

¹⁷⁴⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 308.

¹⁷⁴⁶ Duha/11; Bakara/152.

¹⁷⁴⁷ Hicr/49-50.

Testte, deneklere isterlerse şimdi 54 dolar veya 30 gün sonra 80 dolar alabilecekleri söylenmiş. Mutlu ve nötr duygulu denekler, genellikle birçok insanın yaptığı gibi, o anda 54 dolar almayı tercih ederken, minnet ve şükran duyguları hissettirilen denekler, 30 gün beklemeyi daha makul bulmuşlar. Şükran hisleri ne kadar yoğunsa, insanların bekleme ve sabretme yeteneklerinin de o derece arttığı gösterilmiş. Nedeni bilinmese de çalışma sonuçlarına bakınca şükran hislerinin insanları daha olumlu, daha az bencil ve daha sabırlı yaptığı açıkça görünmüştür.¹⁷⁴⁸

Takva kelimesinde yer alan “*korku*”, seven birisinin sevdiğini incitmekten ve kaybetmekten çekindiği korku duygusunu ihtiva eder. Yani Allah’a duyulan saygı neticesinde ortaya çıkan korkudur. Korkunç bir şeyden çekinme anlamında bir korku değildir. İşte saygı ve sevgiden kaynaklanan bu korku insana “*Allah bilinci*” ve “*Allah’a karşı sorumluluk bilinci*” kazandırır.¹⁷⁴⁹

Takva ferdi ve vicdani fazilet duygusunun yanısıra sosyal fonksiyonuda içeren bir kavramdır. Toplum düzeninin bir gereği olarak ortaya çıkar. Çünkü insanda fitri olarak gerçek hakikatler kodlanmıştır. İnsanın doğasında olan bu gerçek hakikatler ile kendi arasına giren ve gerçek hakikati görmesine engel olan heva ve hevesleri vardır. İşte takva duygusu, insanı heva ve heveslerden korur, insanı doğru yola, karanlıktan aydınlığa çıkarır. Dolayısıyla toplumda böyle insanların varlığı ile İslam’ın öngördüğü ideal toplum düzeni oluşur.¹⁷⁵⁰

Fazlur Rahman’a göre Kur’an, insanın zaafalarını çok yerde tekrar eder, bundaki amacı ise insanı zaaflarına karşı müteyakkızda tutmaktır. İnsan zayıf yaratılmış bir varlıktır ve tüm kötü hasletlere yönelten bir temel güçsüzlüğü vardır. Fazlur Rahman, insanın bu temel güçsüzlüğünü Kur’an’ın “*zaafiyet veya zihin darlığı*” ile açıkladığını söyler. İnsanın aceleci, telaşlı, güvensiz oluşu, istikrarsızlık gibi tüm olumsuz hasletleri bu zaafiyetinden kaynaklanmaktadır. Kur’an’ın ifadesi

---

¹⁷⁴⁸ Şükran Duygusu Ne İşe Yarar?, n-beyin.com.tr

¹⁷⁴⁹ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 24.

¹⁷⁵⁰ A.g.e., 24.

ile insan, iyiye ve kötüye meyilli bir varlıktır. Fazlur Rahman'a göre, bu iki eğilim arasında bir denge vardır ve bu dengenin bozulmasına Kur'an'ın kullandığı ifade "*Allah'ın sınırlarını aşma*" dır. Kur'an, insan davranışlarından söz ederken devamlı bu "*orta yol*" dan bahseder. "*Onlar harcadıklarında ne israf ederler ne de cimrilik edenlerdir.*"¹⁷⁵¹ ayeti buna en güzel örnektir. Fazlur Rahman'da bu dengeyi ifade etmede "*doğru yol (sırat-ı müstakim) ve takva*" kavramını kullanır. Ona göre sırat-ı müstakim, yeknesaklık ve monotonluk değil, bunun aksine devamlı yenilenme ve kendini geliştirme adına ahlaki çabadır. Takva ise, Kur'an'ı bağlamda "*aşırılıktan korunma*" ve "*Allah korkusu*" dur. İnsan davranışını ifade eden "*takva ve sırat-ı müstakim*" diğer tüm ahlaki kavramlar gibi ancak toplumsal ortamlarda anlam kazanır.¹⁷⁵² Kur'an'ın özü olan insanın sadece kendine karşı değil, Allah'a, topluma karşı da ahlâki ve dini sorumlulukları vardır.

Sonuç olarak takva, İslam dininin öngördüğü hayat tarzına ve dünya görüşüne uygun olmayan yaşayıştan ve tüm kötü eylem, kusurlu davranışlardan ve düşüncelerden uzak durmaktır. Yapılan her iş ve davranışta, niyeti Allah'a has kılmaktır. Takva, Allah'ı dost edinmek ve onu sevmektir. Allah'ı incitmekten ve üzmemekten korkmaktır. Nitekim Kur'an, "*Hiç şüphesiz zalimler (zâlimîn) birbirlerinin dostudur. Allah ise, Allah'tan korkanların (muttakîn) dostudur.*"¹⁷⁵³

---

¹⁷⁵¹ Furkan/67.

¹⁷⁵² Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 24.

¹⁷⁵³ Casiye/19.

SONUÇ VE ÖNERİLER

2.10 Sonuç

Araştırmamız boyunca, “*Kur’an’ı Kerim’deki Mekki Sureler, insanın kişilik inşasında belirli bir yöntem takip etmiş midir?*” sorusuna cevap aradık. Konuya dair elde ettiğimiz bulgular bize, Mekki Sureler’in insanın kişilik inşasında belli bir yöntem takip ettiğini göstermiştir.

Kur’an, Resulullah’a vahiy yolu ile indirilmiş, mushaflarda yazılı ve tevatür yolu ile nakledilmiş, tilaveti ile ibadet sayılan, lafız, mana, beyan ve nazım itibarıyla Allah katından olan, bütün insanlara hidayet¹⁷⁵⁴ ve yol gösterici,¹⁷⁵⁵ inananlara bir rahmet ve öğüt kaynağı,¹⁷⁵⁶ insanların problemlerine ışık tutan muciz bir kitaptır.¹⁷⁵⁷ Kur’an, Allah kelimidir. Bir bilim, felsefe ve tarih kitabı değildir ve hiçbir beşerin kitabına da benzemez. Konuları herhangi bir tertibe ve kronolojik yapıya göre düzenlenmemiştir. Kendine has bir üslup ve sistematik bir yapısı vardır. Ayet ve sureler bir bütün halinde inzal edilmemiştir. Konular çeşitli surelere dağıtılmıştır.¹⁷⁵⁸

Kur’an, Müslümanları toplumsal hayata katmadan önce onları zihnen ve ruhen bir hazırlık evresinden geçirmiştir ki bu dönem Mekke dönemidir.¹⁷⁵⁹ Kur’an, Mekke dönemi surelerinde kişilik inşasına öncelikle zihin ve ruh eğitiminden başlamıştır. İnsanın kültürel kişiliğini inşa etmiş ve onu Medine dönemine hazırlamıştır.¹⁷⁶⁰

---

¹⁷⁵⁴ Bakara/184.

¹⁷⁵⁵ Casiye/20.

¹⁷⁵⁶ Ankebut/51; Yunus/57.

¹⁷⁵⁷ Fazlur Rahman, *İslam’ı Yeniden Düşünmek*, 116-117.

¹⁷⁵⁸ Buladı, *Kur’an’ın Mü’min Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 499.

¹⁷⁵⁹ Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 3 bs., (Otto Yayınları 2017), 167.

¹⁷⁶⁰ A.g.e., 167.

Toplum bireylerden oluşur. İnsanı inşa etmeden toplumu inşa etmek mümkün değildir. Bu nedenle toplum açısından bireylerin eğitimi önemlidir.¹⁷⁶¹ Mekki sure ve ayetlerin muhtevası: mü'min kişilik ve ideal bir insan modelinin inşası; Medeni sure ve ayetlerin muhtevası: ideal bir toplumun inşasını içermektedir.¹⁷⁶²

Yüce Allah, Mekki surelerde kişilik inşasına zihin ve duygu eğitimi ile başlar. Bunun için öncelikle insanın idrakini, bakışını, zihnini tabiata yönlendirip çevresinde olup bitenler karşısında düşünmesini ve ibret almasını ister. Kur'an, bunu muhataplarına sık sık hatırlatır. Amaç, onları düşünmeye davet ederek muhakeme ve tefekkür yeteneği kazandırmak ve zihinlerini canlı tutmaktır. İyiyi ve kötüyü ayırt etmeyi sağlayan bu zihin ve duygu eğitiminde Resulullah'ın rolü büyüktür. O, bu konuda elinden geleni yapmış ve nasıl bir başarı sağladığını ise sahabeler nezdinde göstermiştir.

Kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde çevrenin etkisi büyüktür. Bu nedenle önce çevrenin ıslah edilmesi ve düzeltilmesi şarttır. Çünkü ideal insan modelinin yetiştirilmesi için öncelikle zeminin hazırlanması gerekir.¹⁷⁶³ Bu bağlamda ilk dönem Müslümanların çevresini Resulullah ve onun kişiliği oluşturmaktadır. Onların İslam'ı seçmelerinde Resulullah'ın kişiliği önemli bir rol oynar. Çünkü Mekke toplumu içerisinde ezilen ve ikinci sınıf muamelesi gören yoksul insanların sayısı fazladır. Bu insanlar, Resulullah'ın nezdinde tebliğ edilen dine ve onun şahsında güven, dürüstlük, adalet ve eşitlik gördüler. Böylece Yüce Allah, kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan çevre faktörünü, Resulullah'ın kişiliği üzerinden çok kaliteli, güzel ve doğru olmasına dikkat çekmiştir. Çünkü ilk inananların çevresi, Resulullah ve onun kişiliğidir.

Mekki sure ve ayetlerde uygulanan bir diğer yöntem ise, vahyin ilk muhataplarının zihin ve idrak dünyalarına hitap ederek, onlar nezdinde toplumun aciliyet teşkil eden konularına yer vermektir. Bu bağlamda Kur'an, ilk

---

¹⁷⁶¹ Kerim Aydın ve Mehmet Şanver, *İsra Suresi'ne Eğitsel Bir Bakış*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.23, S.2, (Bursa, 2014), 28.

¹⁷⁶² Aydın, *İslam'ın Tarih Sosyoloji*, 64.

¹⁷⁶³ Turgay, *Mekki Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar*, 411.

dönem Mekki surelerde kişiliğin gelişimi açısından iki temel konuyu ele almıştır: Tevhit -Allah'a inanmak- ve insan fitratı.

Yüce Allah Kur'an'da, önce kendini, sonra insanı tanıtmıştır. İhlas suresinin iniş sebebi olarak nakledilen meşhur rivayete göre, Kureyşliler, Resulullah'tan inandığı Allah'ı kendilerine tanıtmalarını istemişlerdir. "*Kureyş'ten bazı kimseler Hz.Peygamber'e gelip 'Bizlere Rabbini tanıt' dediler. Bunun üzerine İhlâs suresi indirildi.*"¹⁷⁶⁴ Bu sebepten ilk dönem Mekki surelerin konusu: Allah'ın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları ile birlikte; tevhid, insanın yaratılışı, fitratı, olumlu ve olumsuz davranış özellikleridir.

Tevhit, Kur'an'ın bütün ilkelerinden önce gelir. Çünkü Kur'an'ın ideal insan modelinde insan, Allah'a inanan biridir.¹⁷⁶⁵ Resulullah bunun önemine binaen şöyle buyurmuştur: "*Allah'tan başka tanrı yoktur, La ilahe illallah sözünün ne olduğunu bilerek ölen kimse cennete girecektir.*"¹⁷⁶⁶ İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak ilke ve prensipleri tevhit ilkesi üzerine inşa eden Yüce Allah, insanın davranışlarını merkeze almış ve bunlara genişçe yer vermiştir.¹⁷⁶⁷ Bu bağlamda, Mekki surelerin her bir ayeti ve kelimesi kişilik eğitimi açısından ayrı bir anlam, değer, ilke ve prensipler içermektedir.

İman, insana davranış kodlarını içselleştirme ve onları göreceli olmaktan çıkarma imkanı verdiği gibi değerler üzerinde kararlı ve sebatkâr olma imkanı da verir. İnsan bir ve tek Allah inancına sahip olduğu takdirde problemlerini ve sorunlarını daha kolayca çözebilir. İyiliğin her yerde, her zaman ve herkes için iyi; kötülüğün her yerde, her zaman ve herkes için kötü olduğunu bilir. Bu nedenle Mekki dönem surelerinde, Allah'ın varlığına ve birliğine getirilen akli ve tecrübi delillere sık sık yer verilir.¹⁷⁶⁸

---

¹⁷⁶⁴ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, C.I/97.

¹⁷⁶⁵ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 170.

¹⁷⁶⁶ El-Askalani, *Fethu'l-Bârî*, C.3, S.323, Hadis no: Açıklama.

¹⁷⁶⁷ İsra/11, 100; Enbiya/37; Kıyamet/20-21; Yunus/9-12.

¹⁷⁶⁸ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 169.

Sahih bir mü'min inancı olmadan, mü'min kişiliği inşa edilemez. İnsan fitratı Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik edecek, tevhid inancını kabul edecek bir kabiliyette ve bunun gereğini yerine getirebilecek bir güç ve potansiyelde yaratılmıştır. Tevhid inancını kaybeden kimse, kişilik yönünden parçalanma evresine girer ve yaratılışındaki öz ile ters düşer.¹⁷⁶⁹

İlk dönem Mekki sure ve ayetlerin hemen hemen hepsi İslâm Akidesini oluşturan ilke ve prensipleri içerir. Bu da Allah'a iman ve diğer iman esaslarıdır. Bu nedenle Tevhid inancı, yaratılışa uygun hareket edecek karakter ve kişiliğin inşasında temel etkidir.¹⁷⁷⁰ Çünkü Kur'an'a göre insan, hiç bir şey bilmezken dünyaya gelmiştir.¹⁷⁷¹ İnsanın zihni ve kalbi yaratılış itibarıyla saf ve durudur. İnsan yaşamı boyunca işlediği masiyetler ve hatalar ile kalbini kirletir. Devamlı işlenen bu günahlar ve hatalar, insanı asli fitratından uzaklaştırır. Böylece insanoğlu hem kalp huzurunu hem de kalp itminanı kaybeder.¹⁷⁷² Dolayısıyla kişilik ve karakterini oluşturacak olan değerleri de yitirir.

Kur'an, ilk muhataplarına Tevhid inancını anlatırken iki yöntem kullanmıştır: Birincisi duygu eğitimi ve gelişimi açısından Kur'an kıssalarında peygamberlerin tevhide ulaşma yolları ile kendileri ile kavimleri arasındaki tevhit mücadelesini aile ve sosyal çevre içerisinde yaşananları hayat kesitleri halinde sunarak, insanın Rabbi'ni tanıma ve O'na severek itaat etme duygusunun fitri olduğunu ve genel olarak duyguların aklın kontrolünde dengelenerek dini duygu ile güzelleştirmesini kıssalarındaki rol modellerin yaşadığı duyguları okuyucuya aktararak gerçekleştirir ve onların duygularını eğitir.¹⁷⁷³

Duygular çok erken yaşta oluşur ve bütün davranışlarımızın kaynağıdır. Bunun için duyguların gelişimi ve eğitimi, sağlıklı birey ve toplum açısından önemlidir. Kur'an, bu duygu eğitimini, Mekki surelerde kıssalara yer vermekle

---

¹⁷⁶⁹ Buladı, *Kur'an'ın (Mü'min) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 503.

¹⁷⁷⁰ A.g.e., 507.

¹⁷⁷¹ Nahl/78.

¹⁷⁷² Rad/28.

¹⁷⁷³ İlhami Günay, *Kur'an'ı Kerim'de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi*, 436-437.

gerçekleştirir. Peygamberlerin ve geçmiş kavimlerin hayat kesitlerinden verilen bu örnekler, duygu eğitiminin öğütlerle, örnek davranışlarla ve sadelikle kazandırılması gerektiğini öğretir. Gencin mizacında olumlu duyguların kökleştirilmediği durumlarda, onun yerini erdemsizliklerin alabileceğini gösterir.¹⁷⁷⁴

Kur'an'ın tevhid inancını muhataplarına anlatırken kullandığı ikinci yöntem ise muhatapların aklına hitap ederek, kainat kitabının tevhid nazarıyla okunmasını istemektir.¹⁷⁷⁵ Bunun için Kur'an, insanların akliselim olmasını, akıllarını kullanmasını ve her akıl sahibi insanın Allah'ın sözlü¹⁷⁷⁶ ve sözsüz ayetlerinden¹⁷⁷⁷ ibret almasını ister. İnsanlar tarih boyunca zaman zaman maddenin ve bedeni arzuların, heva ve heveslerinin cazibesine kapılarak gerçek yaratıcıyı unutmuşlar ve şirke girmişlerdir. Şirke bulaşmış bu insanların davranışlarını belirleyen unsurlar da kişisel hazları, toplumda kurulu olan gelenekleri, çıkar ve menfaatleri olmuştur. Bunun en güzel örneğini vahiy öncesi Cahiliye toplumunda görmek mümkündür.¹⁷⁷⁸ Şirke düşen insanın psikolojisini en güzel şekilde tasvir eden Yüce Allah şöyle buyurur: “Allah'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler olun. Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir”.¹⁷⁷⁹ Bu nedenle Kur'an'a göre ortak olmak, ortak koşmak anlamına gelen şirk,¹⁷⁸⁰ olumsuz kişiliğin ve karakterin; Allah inancı ise, mü'min kişiliğin ve karakterin birinci unsuru ve kaynağıdır.¹⁷⁸¹ Çünkü inanan bir insan her işini ve davranışını bilen, her şeyini işiten, her şeyinden haberdar olan bir üstün ve

---

¹⁷⁷⁴ A.g.e., 436-437.

¹⁷⁷⁵ Fehmi Ahmet Polat, *Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*, 152.

¹⁷⁷⁶ Sözlü ayetler, peygamber aracılığı ile insanlara gelen Allah'ın sözleridir.

¹⁷⁷⁷ Sözsüz ayetler, herkese hitap eden bütün tabiat olaylarıdır.

¹⁷⁷⁸ Gündüz, *Cahiliyenin Kültürel Kodları*, 14.

¹⁷⁷⁹ Hac/31.

¹⁷⁸⁰ Mustafa Sinanoğlu, *Şirk*, DİA, C.39, (2010), 193-194.

¹⁷⁸¹ Buladı, *Kur'an'ın (Mü'min) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 505; Osman Kara, *Kur'an'ın Mü'min Kişilik İnşası*, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, (10-12 Haziran 2016).

aşkın varlığın olduğunu bilerek hayatını ve bakış açısını, Allah'ın emir ve yasaklarına göre düzenler. Böylece Müslüman ve mü'min kişiliğini oluşturur. “*Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz*”.¹⁷⁸² ayeti, Mekki surelerde yer alan ve Müslüman kişiliğinin inşa edilmesinde büyük önem taşıyan ayetlerden biridir. Kişi bunu ikrar etmek ile imanında, ibadetinde ve amelinde sadece Allah'ın rızasını ve O'na adanmışlığını ifade eder. Çünkü çokluğun idare ettiği bir kişi, kişilik bütünlüğünü elde edemez. Böyle bir kişiliğe sahip olan insanların var olduğu toplum, sağlıklı bir toplum değildir.¹⁷⁸³ Bu nedenle, Yüce Allah kendi zatında, fiillerinde ve sıfatlarında çokluğu yasaklamıştır.¹⁷⁸⁴ Mekke dönemi inen her surede, Allah'ın tek olduğu, eşi ve benzerinin olmadığı açıklanmıştır ve her türlü açık ve gizli şirk reddedilmiştir.¹⁷⁸⁵

Kur'an'a göre şirk, sadece heykellere, putlara ve eşyaya tapınma değildir: İnsanların kutsanması, mesleklerin ve dünyevi değerlerin yüceltilmesi, dünya metaasının her türlüşünün Allah'ı unutturacak kadar sevilmesi ve aşırı şekilde bağlanması şirk bağlamında değerlendirilmiştir. Yüce Allah hiçbir varlığın kendisinden daha fazla sevilmesini tasvip etmemiştir.¹⁷⁸⁶ Böyle bir davranış içinde bulunanları da zalimler olarak vasıflandırmış, şiddetli azaba çarptırılacaklarını ifade etmiştir. Kur'an, nesillerin kişilik ve karakterlerinin inşasında nereden başlanacağını ve hangi tarzın ve usülün kullanılacağını Hz. Lokman'ın (as) şahsında bildirmiştir.¹⁷⁸⁷ “*Lokman, oğluna, öğüt vererek yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti.*”¹⁷⁸⁸

Bugün günümüz insanının problemlerinden biri, dünyevi metaanın her türlüşüne aşırı bir şekilde bağlanmak ve Allah'ı unutturmasına onlarla meşgul olmaktır.

---

¹⁷⁸² Fatıha/4.

¹⁷⁸³ Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, 31.

¹⁷⁸⁴ Enbiya/22.

¹⁷⁸⁵ Enbiya/22; En'am/102; Al-i imran/2, 6, 18; Bakara/162, 255.

¹⁷⁸⁶ Bakara/165.

¹⁷⁸⁷ Buladı, *Kur'an'ın (Mümin) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 509.

¹⁷⁸⁸ Lokman/12.

Bunlar servet, makam, güzellik, eş, çocuk, araba, ev vb. şeyler olabilmektedir. Günümüz insanı, işini ve mesleğini, düşüncesini, bağlı olduğu cemaatini, siyasi teşekkülünü, takımını, arabasını, makamını, ilmini o kadar kutsamıştır ki, hem Allah'a olan kulluk görevini hem de kendine ve diğer insanlara olan görev ve sorumluluklarını ihmal etmiştir. Bunun sonucunda ise varlığının gayesini unutan, bir insan modeli ortaya çıkmıştır. Bu tip insanlar bütün insani ilişkilerinde menfaat ve çıkar ilişkisini hayatlarına hakim kılmışlardır.¹⁷⁸⁹

Kur'an'ın, ilk dönem Mekki surelerde kişiliğin gelişimi ve oluşumu açısından uyguladığı yöntemlerden ikinci temel ilkesi ve konusu, insanın kendisini kendisine tanıtmaktır. Yüce Allah, ilk dönem Mekki surelerin çoğunluğunda insanın biyolojik yaratılış sürecini, fitratının özelliklerini anlatır ve fitratına dönmesini ister.¹⁷⁹⁰ Amaç ise, insana fitratının özellikleriyle birlikte kendisini tanıtmaktır. Bu sebeple insanın olumlu¹⁷⁹¹ ve olumsuz¹⁷⁹² kişilik özellikleri, varoluşu ve gayesi, kendini diğer varlıklar içerisinde üstün kılan özellikleri çok yerde tekrar edilir.

Fazlur Rahman, bir değişimin yapılabilmesi ve bu değişimin kontrol altına alınabilmesinin, insanın kendi mahiyetini bilmesi ile mümkün olabileceğini ifade eder.¹⁷⁹³ Çünkü yeryüzündeki bu değişim ve dönüşüm insana verilmiştir. Bundan dolayı Kur'an, ilk dönem Mekki surelerde tevhidi ve insanın fitratını merkeze alarak, Allah merkezli bir dünya görüşü¹⁷⁹⁴ temelinde mü'min kişiliğini inşa etmeyi hedefler. Bunun içinde öncelikle Allah'ı (Tevhid) ve insanı tanıtmak ile vahye başlar. "O, insanı "alak"tan yarattı. Oku...Çünkü senin Rabbi'ndir

---

¹⁷⁸⁹ Buladı, *Kur'an'ın (Mümin) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 503-504.

¹⁷⁹⁰ Rum/30.

¹⁷⁹¹ Furkan/63, 68, 72; Mü'minun/1-2, 3, 5, 8-9; İsrâ/23; En'am/108,151, 152; İnsan/7; Rad/20; Zariyat/17; Şura/38 vd.

¹⁷⁹² Tekasür/1; Hümeze/1-7; Rum/7; Hud/84-87; Mearic/24; Beled/5-6; Haşr/7; Casiye/24; Kıyamet/20-21; Fussilet/44 vd.

¹⁷⁹³ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, 21.

¹⁷⁹⁴ Buladı, *Kur'an'ın (Mümin) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 497.

*nihayetsiz kerem sahibi olan.*¹⁷⁹⁵ Nitekim insan da Allah'ı ve kendisini tanımakla yükümlüdür.

Her insanın fitrat üzere yaratıldığını ifade eden Kur'an, insanın istidadını, fitratını, kabiliyetini ve çevresel şartlarını dikkate alarak ilk muhataplara hitap etmiştir. Kur'an, uyguladığı bu yöntem ile insan tabiatının ve özelliklerinin araştırılması gerekliliğine vurgu yapar. Böyle bir araştırma, insanlığın eğitimine ışık tutar. Çünkü insanın fitratını ve tüm boyutlarını dikkate almak, tanımak ve ona uygun metotlarla bilgilendirme yapmak, bireyin eğitimini ve öğretimini kolaylaştırır.¹⁷⁹⁶ Bu konuda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, insanı tanımadan, onun kabiliyet ve zaafalarını bilmeden birtakım faaliyetlerde bulunmanın, bilinmeyen bir yere rehbersiz, kılavuzsuz gitmek gibi olduğunu ifade eder.¹⁷⁹⁷ Bu nedenle bugün eğitim, öğretim ve insani ilişkilerde, insan fitratının dikkate alınması zaruridir. Günümüzde birçok problem, insanı merkeze almadan yapılan eğitim, öğretim metotlarından ve insanlara karşı önyargılı hareket etmekten kaynaklanmaktadır.¹⁷⁹⁸

Bugünün gençleri -geçmişe kıyasla- daha iyi, daha kaliteli imkan ve hizmetlere sahiptir. Gençlerin bu imkan ve olanaklar karşısında daha iyi bir seviyede, daha iyi bir değişim ve gelişim içerisinde olması gerekirken, bunun tam aksine gençler ahlaki yozlaşma ve kendisine yabancılaşma ile karşı karşıyadır. Bu problemin üstesinden gelmenin tek yolu, insanın asli fitratına dönmesidir. Bunun için bütün ülkelerin, eğitim sistemlerine, dinlerinin öngördüğü ahlaki prensipleri yansıtmaları gerekir. Çünkü insan temel doğruları ve yanlışları bilme şuurunda, iyiye ve kötüye yönelimli bir zihniyet yeteneği ile yaratılmıştır.¹⁷⁹⁹ O, fitratında olan bu özellikten dolayı inanç boşluğundan ve inançsızlıktan kaçınır.¹⁸⁰⁰ Buna

---

¹⁷⁹⁵ Alak/2-3.

¹⁷⁹⁶ Resul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004), 49-50.

¹⁷⁹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Rum/30), [kuranikerim.com]

¹⁷⁹⁸ Mehmet Şanver, *Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.10, S.1, (2001), 139.

¹⁷⁹⁹ Şems/7-8.

¹⁸⁰⁰ Şems/7.

göre insan, nebevi vahye muhatap olmasa da fitratına ilham edilmiş bu şuur sayesinde öldürmenin, çalmanın, adaletsizliğin, iffetsizliğin vb. kötü davranışların kendi nazarında fitraten kötü olduğunu; iyiliğin, doğruluğun, hoşgörünün, yardımseverliğin ve benzeri iyi davranışların fitraten iyi olduğunu bilir. Yüce Allah'ın fitrat ayetinde ima ettiği gibi, dinin anlaşılmasında, tebliğinde, insanın karakter ve kişiliğinin oluşmasında kullanılacak en doğru metod, yaratılışında var olan değerlere uygun hareket etmesidir.

İnsanın kendini tanıması, kulluk hayatının en mühim merhalesini oluşturur. Çünkü insanın kendisini bilmesi ile Allah'ı bilmesi arasında yakın bir ilişki vardır. İnsan doğru bir şekilde benliğini ve sınırlarını bilir ve tanırsa Yüce Allah'a ulaşır.¹⁸⁰¹ Bugünün en büyük problemlerinden birisi, insanın kendisine yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşma insanın dünya görüşü, yaşam tarzı, değer anlayışı ile ilgilidir. Yaşadığı dönemin bilimsel, teknolojik, ekonomik ve askeri alanlarda meydana gelen değişikliklerine uyum sağlamak zorunda kalan insanın, bu yabancılaşma probleminin üstesinden gelebilmesinin tek çaresi ise Tevhit ile bütünleşerek fitratına uygun yaşaması, sorumluluklarını yerine getirmesi ile mümkündür.¹⁸⁰²

Kur'an'ın, Müslüman kişiliğini inşa ederken uyguladığı yöntemlerden bir diğeri ise insanın tutum ve davranışlarını olumlu yöne çekebilmek için Allah inancı ile birlikte ahiret bilincini oluşturmaktır. İnanan bir mü'min için dünya hayatı ve ahiret hayatı olmak üzere iki dünya söz konusudur. Dünya hayatı geçici, ahiret hayatı ise baki ve kalıcıdır.

Kur'an, insanı olumlu davranışlara sevk etmek için mükafattan söz ederek, cennet tasvirlerine yer verir; olumsuz davranışlardan sakındırmak için de cezadan bahsederek cehennem tasvirlerine yer verir. Ödül ve ceza kavramları hangi davranışın yanlıştır, hangisinin doğru olduğunu ortaya koyan bir ölçüdür.¹⁸⁰³

---

¹⁸⁰¹ Buladı, *Kur'an'ın (Mümin) Kişilik ve Karakter İnşasındaki Metodolojisi*, 512.

¹⁸⁰² Nurullah Kayışoğlu, *Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri*, (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XV, S.24, (Urfa, 2010), 53.

¹⁸⁰³ Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, 84-85.

Ahiret inancı, insanın sorumluluk duygusunu ve vicdan gelişimini sağlayan önemli bir fonksiyona sahiptir. Dolayısıyla kişilik gelişiminde önemli bir faktördür. Kur'an'ın ilk muhatapları hayatın bu dünyadan ibaret olduğunu düşünen ve ahiret inancına sahip olmayan bir topluluk idi. Kur'an, bu zihniyetin oluşturduğu zulüm ve şiddet ruhunu besleyen tüm şirk unsurlarını reddederek değiştirmiş ve ahiret inancı ile zulüm ve şiddete neden olan müşrik kişiliğini dönüştürmüştür.¹⁸⁰⁴

Ahiret bilinci, bireyin içsel ve toplumsal yaşamında güven duygusunu inşa ederek bireyi ümitsizlikten, kibirlenmekten ve tembellikten uzaklaştırır. Nitekim Mekke dönemi surelerinde Kur'an, hem kendini müstağni ve gurur duygusu ile şımartan hem de mağlubiyet ve ümitsizliği önceden kabullenmiş kişilik tipleri ile mücadele etmiştir. Yüce Allah, ilk dönem Mekki surelerde bu ahlaki düşüklüğe dikkat çekmiş ve inananları uyarmıştır. Bu bağlamda Mekki sure ve ayetler, bireyin iç dünyasında ve toplumda güven duygusunu oluşturacak, adalet ve merhamet ilkelerine dayalı bir toplumu inşa edecek imani ve ahlaki ilkeleri içermektedir.¹⁸⁰⁵

İnsanın tutum ve davranışlarını olumlu yöne çekebilmek için Kur'an'ın izlediği yöntemlerden biri de: ister siyasi, ister kültürel, ister dini olsun her doğru ve güzel davranışı ibadet hükmünde saymasıdır. Kur'an'ın en temel konularından biri insan davranışları, yani ahlak'tır. İslam alimleri de Kur'an'ın bütünlüğünü ve nüzul sürecini dikkate alarak Kur'an'ın temel konularını belirlemiş ve ikinci sırasına da ahlaki koymuşlardır. 1-İnanç/Akide 2-Ahlak 3-İbadet 4-Muamelat. Bugün İslam dünyasının içinde olduğu problemlerin çözümünde, Kur'an'ın bu işaretlerini ve yöntemini dikkate almak gerekmektedir. Kur'an'ın Mekki surelerde inşa ettiği kişiliği, bugün inşa etmek için önde olanı sona, sonda olanı öne almamak gerekir.

“İslam öncesi dönemin psiko-sosyal özellikleri nelerdir?” sorusuna dair elde ettiğimiz bulgular neticesinde Kur'an'ın muhatap aldığı ve dönüştürdüğü

---

¹⁸⁰⁴ A.g.e., 85-86.

¹⁸⁰⁵ A.g.e.,85.

Mekkeli müşrikler hakkında Kur'an, onları “*cahil*” olarak niteler. Bu tanımlama, onların bilgisizliklerinden, medeni olmayışlarından veya laf anlamadıklarından değil; Allah'ı hakkı ile tanımadıkları, O'na şeksiz ve şüphesiz iman etmedikleri, putperestlik düşünce zihniyetinin doğurduğu dini ve sosyal çarpıklıkları benimsedikleri, zalim, adaletsiz, baskıcı ve zorba olmalarından dolayıdır.

Cahiliye Arapları, coğrafi özelliğın getirmiş olduğu şartlar dolayısıyla ticaret ile geçimini sağlayan bir millettir. Ticaret ile uğraşan bu topluluk, ticari ilişkilerini uluslararası bir konuma getirmiş, Mısır, Mezopotamya, Filistin, Suriye, Yemen gibi ülkeler ile ticari alışverişleri olmuştur. Bu nedenle onların dünyalarını kültür ve medeniyetlerini çok iyi bilmektedirler. Çeşitli kültür ve medeniyetlerle tanışan ve bunlarla ticari alışveriş yapan bir milletin cahil, bilgisiz bir toplum olarak düşünülmesi mümkün değildir. Kaynaklarda yer alan bu genel görüşün aksine, yaptığımız araştırma neticesinde cahiliye Araplarının akıllı, zeki, aksiyoner, iletişimlerini kısa ve özlü ifadelerle gerçekleştiren, cömert, cesur, ahde vefaya önem veren, namusuna düşkün bir toplum olduğu görülmüştür. Bunun en belirgin göstergesi de Kur'an dilinin Arapça oluşudur. Çünkü dil, toplumun yapısını ve entelektüel düzeyini gösteren en önemli unsurdur. Kur'an kendi dil yapısını, yani Arabiliğini, bu dili kullanan toplumun kültürünü, geleneklerini, dünyaya bakış açılarını, inanç ve görüşlerini içine alan bir dil ile tanımlar. Çünkü Kur'an, Arabın idrak ve zihniyetini dikkate alarak onlara hitap etmiştir. Onların Kur'an'ı anlayamayacak kapasiteleri olmuş olsaydı, Resulullah'ın bir beşer peygamber olarak gönderilişinin ve Kur'an'ın Arabiliğinin bir anlamı olmazdı.

“*Mekki Surelerin İslam öncesi dönemle ilişkisi nedir?*” sorusuna dair elde ettiğimiz bulgulara göre, Mekki sureler, İslam'ın doğuşu, birey ve toplum açısından bir dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Bu bağlamda dönüştüren Kur'an, dönüşen Mekkeli müşriklerdir. Kur'an, bu ilk muhataplar üzerinden konuşmuştur. Onların kişilik özellikleri ve dünya görüşleri Kur'an'a yansımıştır. Kur'an'ın dönüştürdüğü bu toplum yapısını ve kişilik özelliklerini tanımadan Kur'an'ın kişilik yapısından söz etmemiz mümkün değildir. Kur'an onların yaşayışlarını göz ardı etmemiştir. Onların seviyelerini ve kültürel motiflerini

dikkate alarak onların yanlışları üzerinden kendi doğrularını, ilke ve prensiplerini yerleştirmeye çalışmıştır.

Kur'an, geldiği dönemin değer yargılarını, kültürel yapısını tamamen ortadan kaldırmamıştır. İslam'ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı hususları kabul etmiş ama mevcut olan inanç sistemini tamamen reddetmiştir. Bazı gelenek ve görenekleri ıslah yoluna gitmiş, bazılarını ise kabul ederek, onlara farklı anlam ve fonksiyon kazandırarak, bireysel ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirmiş olduğu sonucuna ulaştık..

“*Kur'an'daki Mekki surelerin isimleri, sayısı, ve tasnifi konusunda ulemanın görüşleri nelerdir?*” sorusuna dair yaptığımız araştırma sonucu, ayet ve surelerin bir kısmının Mekke'de, bir kısmının Medine'de nazil olduğu; her iki dönemin konularını kesin çizgilerle birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı ve Kur'an'ı kendi bütünlüğü içerisinde ele almak ve değerlendirmek gerektiği sonucuna ulaşıldı.¹⁸⁰⁶ Bu konuda Fazlur Rahman, Kur'an'ın kendi içinde bir bütünlüğe sahip olduğunu, bunun gözden kaçırılmaması gereken bir nokta olduğunu vurgular. Şayet bu konuya dikkat edilmezse Kur'an'ın “*yol göstericilik*” vasfının ortadan kalkacağını ve anlaşılmasız bir kitap haline geleceğini ifade eder.¹⁸⁰⁷ Çünkü Kur'an'ın ayetleri, yerine göre birbirini açıklar ve tamamlar mahiyettedir. Mesela, Medeni ayetlerde kapalı ve muhtasar olan hususlar Mekki ayetlerde açıklanmıştır.¹⁸⁰⁸ Fakat Kur'an'ın kendi içinde bir bütünlüğünün olmasının ve Kur'an'ı kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirmenin Mekki ve Medeni sure ve ayetlerin ayrımının yanlış olduğu anlamına gelmediğini, bilakis Mekki ve Medeni ayetlerin bilinmesi ve Mekki-Medeni surelerinin ayrımının, Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabalarında yol göstereceği, Kur'an'ın daha sıhhatli anlaşılmasına ve hükümlerdeki

---

¹⁸⁰⁶ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri, (Şule Yayınları Kasım, 2015), 27.

¹⁸⁰⁷ Fazlur Rahman, *İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 2 bs., (Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001), 118.

¹⁸⁰⁸ Mekki surelerden olan En'am suresi 146. ayetinde Yahudilere haram kılınan şeyler tafsilatlı bir şekilde açıklanırken, Medeni surelerden olan Nisa 160. ayette Yahudilere haram kılınan şeyler sayılmaz.

tedriciliğinin tespit edilmesinde yardımcı olacağı, bireyin eğitiminde ve kişiliğinin gelişiminde izlenecek yöntem ve metodun tedriciliği açısından rehber olacağı sonucuna ulaşıldı.¹⁸⁰⁹

“Günümüzde insanı anlama konusunda psikoloji biliminin insana ve kişiliğe bakışı nedir?” sorusuna dair elde ettiğimiz bulgular ise şunlardır: Tüm kişilik kuramcılarının insanı anlama ve tanımlamada başarılı olamadıkları, insanın fiziksel ve ruhsal yönlerini birlikte ele alamadıkları ve bütünsel anlamda bir değerlendirme yapamadıklarıdır. Psikoloji bilimi, başlangıçta bağımsız bir disiplin olarak ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisini konu edinmiştir. Bu konular hakkında zaman içerisinde üretilen bilgiler neticesinde üç önemli psikolojik kuramı ortaya çıkmıştır: Davranışçılık, Psikanaliz, Hümanist Psikoloji. Bu kişilik kuramcılarının her biri insanın bir yönünü ele almıştır. Freud, insanın güdülerinin tahakkümünde olduğunu ve insandaki olumsuz özellikleri gelişim evrelerindeki saplanmalara bağlayarak ifade ederken; davranışçılık kuramı insanı bilişsel yetenekleri ve bilinci olmayan bir canlı olarak görmüştür. Hümanist yaklaşım, insan için aslolanın onun ilgilerinin, değerlerinin ve ihtiyaçlarının olduğunu ifade ederek insanı yüceltmış; Durkheim ise insanın toplumsallığını öne çıkarmış; K. Marx, insanı ekonomik yönü ile değerlendirmiştir. Böylece psikoloji kuramcılarının -aynı zamanda kişilik kuramcılarının- her biri çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olan insanı, kendi kuramlarının metot ve yöntemleri doğrultusunda ele almış ve insanı tanımlamada, insanı anlamada yetersiz kalmışlardır. İnsanın ruh yapısını inceleyen psikoloji bilimi, insanı bütün yönleri ile değil sadece gözlemlenebilen davranışları ile beynin fonksiyonları üzerinde durarak açıklamaya çalışmış, insanın ruhsal/manevi yönünü görmezden gelmiştir. Nitekim bugün modern psikolojinin insanın benlik duygusunu daha öne çıkararak her şeyi kendisi ve kendi mutluluğu için yapması gerektiği düşüncesi ile yola çıkıp daha iyi bir insan modeli yerine, daha başarılı ve daha çok kazanan maddecî bir insan modeli üzerinde durduğu sonucuna ulaşılmıştır.

---

¹⁸⁰⁹ Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 27.

“Kur’an’daki Mekki surelerde kişilikle ilgili kavramlar nelerdir?” sorusuna dair yaptığımız çalışma neticesinde Kur’an’da, Mekki surelerde kişilik/şahsiyet kavramının geçmediğini fakat kişiliği oluşturan ve tanımlayan nefis, ruh, fitrat gibi özellikler ile kişiliğin oluşumunda etkili olan kalıtım ve çevre faktörlerinin, insanın psikolojik, sosyolojik ve biyolojik yönlerinin ele alındığı ve insanın olumlu ve olumsuz davranış biçimleri ve kişilik özellikleri üzerinde sıklıkla durulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanısıra insan kişiliğinin karakter, huy, mizaç, nefis, fitrat gibi birbirleri ile alakalı çok sayıda unsurdan meydana geldiğini¹⁸¹⁰ ve kişiliğin oluşmasında birçok etkenin söz konusu olduğunu ve bunlar arasında Kur’an’ın Mekki surelerde en çok öne çıkardığı ve üzerinde durduğu etkenlerden kalıtım ve kalıtımla ilişkili karakter oluşumuna, yani doğuştan gelen özelliklere,¹⁸¹¹ bireyin bilişsel yapısının baskınlığı ile çevre ve eğitim faktörünün¹⁸¹² üzerinde durulduğunu, kıssalar da anlatılan rol modeller ile duygu eğitimini sağladığını ve bununla birlikte tüm duygular ile birlikte dini duyguların da kalıtım ile gelmediğini ve duyguların çok erken yaşlar da eğitim ile kazanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸¹³

Kur’an’ın ilk dönem Mekki surelerinde, indiği toplumun insanların huy ve mizaçlarına işarette bulunduğu, cimrilik, sertlik, kibir, cesaret, yumuşak huyluluk gibi kişilik özelliklerine vurgu yaptığı, çevre ve eğitimin kişiliğin oluşumunda önemli bir unsur olduğu neticesine varılmıştır. Bu ayetler içerisinde kişiliği tanımlayan ve ona kapsamlı bir çerçeve içerisinde vurgu yapan kavramın İsrâ suresi 84’üncü ayette geçen “şâkile” kavramı olduğu ve bu kavrama dilbilgisi kuralları ve bulunduğu bağlam doğrultusunda müfessirlerin hâlîka,

---

¹⁸¹⁰ Azem Kuru ve Mete Korhan Özkök, *Şakile Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu*, V.Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı II.,DOI:dx.doi.org/10.12658/TLCK.5.2.B019.

¹⁸¹¹ Nuh/27-28.

¹⁸¹² En’am/68.

¹⁸¹³ Ramazan Biçer, *Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.31, S.2, (2011), 415.

tabia, cibille, seciyye, mizaç, din, niyet ve ahlak gibi farklı anlamlar verdikleri bulgularına ulaşılmıştır.¹⁸¹⁴

“*Kur’an’da Mekki surelerde insanın biyolojik yönü nasıl ele alınmıştır?*” sorusuna dair elde ettiğimiz bulgular, Mekki surelerde insanın biyolojik yönüne dair oldukça etkileyici hususlara değinildiğini göstermiştir. Kur’an, özellikle Mekki surelerde insanın biyolojik olarak aşama aşama vücuda gelişi, tabiattaki diğer doğal varlıklar gibi topraktan yaratıldığı, insanın organik-inorganik evrelerinden bahseden ayetleri içerdiği ve bunun insanı tanıma konusunda önemli bir husus olduğu; Allah’ın varlığının kabul edilmesinde en büyük delil teşkil ettiği ve bu delillerin en önemlisinin insanın yaratılışını insana bildirmesi¹⁸¹⁵ olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kur’an’ın ilk insan Hz. Âdem’in turâb, tin-i lâzib, sülâle min tin, hame-i mesnûn, salsâl, tesviye gibi aşamalı yaratılışı ile Âdemoğullarının nutfe, alaka, mudğa, kemiklere et giydirilmesi gibi aşamalarının ana hatlarını açıklayarak iki yaratılıştan söz ettiği ve bu açıklamaları ile on dört asır öncesinden çağdaş bilginin üstünde önemli bilgiler verdiği ve bu bilgilerin, bugün modern tıbbın verileri ile aynı ve hatta daha ileri bir düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸¹⁶

“*Kur’an’da Mekki surelerde insanın psikolojik yönü nasıl ele alınmaktadır?*” sorusuna dair yaptığımız araştırma bizi, Mekki surelerde bu konunun kapsamlı olarak ele alındığı ve günümüz psikoloji bilimine ışık tutacak bir takım hususlara temas ettiğini göstermiştir. Kur’an’ın, Mekki sure ve ayetlerde insanın biyolojik yaratılışından başlayarak onun birbirini etkileyen duygu, düşünce ve davranış eksenli üç boyuta sahip olduğunu ve bu bilgilerin, bugün modern psikolojiye ışık tutacak veriler içerdiğini gördük. Çünkü Kur’an insanın duyuşsal, düşünsel ve davranışsal boyutlarını dikkate almış ve bu üç boyutu ıslah etmeyi hedeflemiştir.

---

¹⁸¹⁴ Bilgiz, *Kişiliğin oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi*, 147; Biçer, *Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şakile*, 412-413.

¹⁸¹⁵ Mearic/39.

¹⁸¹⁶ Yusuf Altunbaş, *Kur’an’da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Sivas-2006).

Kur'an'a göre bu üç boyuttan biri ihmal edildiğinde insan, kamil mü'min vasfına ulaşamaz. Bunun yanısıra Kur'an, Mekki surelerde insanın aceleci,¹⁸¹⁷ nankör,¹⁸¹⁸ hırslı,¹⁸¹⁹ cimri,¹⁸²⁰ az şükreden bir varlık,¹⁸²¹ tartışmaya düşkün,¹⁸²² endişeli bir karaktere sahip,¹⁸²³ huysuz vb. birçok olumsuz kişilik özelliklerine sahip olduğuna vurgu yapar. Onun öğrenmeye açık, düşünme ve akletme yetisine sahip olumlu kişilik özellikleri ile birlikte iyiye ve kötüye meyilli¹⁸²⁴ bir yönünün olduğunu söyler ve bu özelliğinden dolayı insanın seçimlerinde özgür bir varlık olduğu bilgisini verir.¹⁸²⁵

Mekki surelerde Kur'an'ın özellikle olumlu ve olumsuz insan davranışı tahlillerine çokça yer verdiğini ve bunu kıssalar ve mekkeli müşriklerin psikolojik halleri üzerinden resmettiğini görüyoruz. Bu kıssaların üzerinden yapılan psikolojik tahliller, bugün modern psikolojiye ışık tutacak bilgiler içerir. Yüce Allah da inananları, göstermiş oldukları davranışlara göre muhsin, müslüman, müttaki ve mü'min gibi tiplere ayırmış ve bunları Mekki sureler kapsamında mütalaa etmiştir.

Sonuç olarak Kur'an, insanı bir yönü ile değil -duygu, düşünce ve davranış yönleri ile birlikte- bütünsel olarak değerlendirmiş ve insanın kişilik gelişiminin belli bir dönem ve zamana bağlı olmadığını, onun anne karnından ölümüne kadar bir süreci kapsadığı bilgisini dikkate aldığını, bu bağlamda insanın kendini gerçekleştirmesi ve kişiliğini geliştirmesi yönündeki kapıyı kapamadığını ve

---

¹⁸¹⁷ Enbiya/37.

¹⁸¹⁸ Hud/9; İsrâ/69.

¹⁸¹⁹ Mearic/19,20,21.

¹⁸²⁰ İsrâ/100.

¹⁸²¹ Araf/105.

¹⁸²² Kehf/54.

¹⁸²³ Mearic/19.

¹⁸²⁴ Şems/7-8

¹⁸²⁵ Fussilet/53; Hac/46.

bunu ölümüne kadar araladığını “nasuh tövbe”¹⁸²⁶ ile göstermiş olduğu bilgisine ulaşılmıştır.¹⁸²⁷

“Kur’an’da Mekki surelerde insanın sosyal yönü nasıl ele alınmaktadır?” sorusuna dair yaptığımız araştırma da Kur’an’ın insana yönelik her emrinin arkasında mutlaka bir toplum anlayışının, toplumsal ve sosyal bir faydanın olduğu ve insanın fitraten toplum içinde yaşayan sosyal bir varlık olduğu, tek başına tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapıda bir özelliğe sahip olmadığı ve bundan dolayı insanlarla iletişim kurmak zorunda olduğu bilgisine¹⁸²⁸ vurgu yaptığı ve insanın yaşadığı toplumda var olabilmesi ve yer edinebilmesi için uyması gereken bir takım davranış kurallarını vaz ettiği ve bu açıdan bakıldığında Kur’an’ın davranışlara yönelik bir kitap olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸²⁹

Davranışlar hem insanın kişiliğini yansıtmaya hem de insanın kişiliği hakkında yorum yapmakta kullanılan birincil öncüdür. Kur’an’a göre, iman bakımından insanlar birbirlerinden üstün değildir ve aralarında bir fark yoktur. Kur’an, Allah’a inanmakla insanların birleşmiş olduğunu, insanların Allah katındaki derecelerinin artmasının, Allah’a imandan sonra iyi işler/salih ameller işlemelerine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu, Kur’an’ın Allah’a iman ile salih ameli her zaman birlikte zikretmiş olduğundan anlaşılmaktadır.¹⁸³⁰ Bu bağlamda Mekke dönemi surelerinin ilk konusunun ve emrinin, bireysel kişilik bağlamında “oku”, sosyal kişilik bağlamında “infak” olması dikkat çeken bir unsurdur. İnfak ise “sarp yokuşa tırmanmaya” benzetilmiştir. Nitekim hem Allah’a inandığını söyleyip hem de Kur’an’a göre hareket eden ve iyi işler yapanların derecesinin hem bu dünyada hem de ahirette yüksek olacağı ayetler ışığında sabit olduğu ve

---

¹⁸²⁶ Tahrim/8.

¹⁸²⁷ Özdoğan, *İnsana Manevi- Psikolojik Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.2, (Ankara, 2008), 79.

¹⁸²⁸ Nisa/28.

¹⁸²⁹ Fazlur Rahman, *İslam’ı Yeniden Düşünmek*, 117.

¹⁸³⁰ Kehf/110; Fussilet/30-31; Bakara/62.

bu sarp yokušta inanan mü'min'in yalnız olmadığı ve Yüce Allah'ın doğru ve yararlı iş yapanların yanında olacağı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸³¹

“Şüphesiz ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmevin, size dünyada iken vaat edilmiş olan cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız...”¹⁸³²

Sonuç olarak Kur'an'ın özellikle Mekki surelerde insanın fitrat gereği sosyal ve medeni bir varlık olma özelliğini dikkate aldığı ve kişiliğin inşa edilmesinde, toplumsal zeminin oluşturulmasında, insanların bazı hayırlı davranışları görev haline getirmelerini sağlamada, insanların birbirlerine olan güvenlerini sarsacak bazı davranışları yasakladığını, fitratını geliştirecek ve koruyacak kuralları ve davranışları açıkladığını, insanların bu kurallara uyduğu müddetçe hem bireysel kişiliğini hem de sosyal kişiliğini geliştireceği, ferdi ve toplumsal mutluluğa hizmette bulunacağı sonucuna ulaşılmıştır.

“Kur'an'da Mekki surelerde insanın manevi yönü nasıl ele alınmaktadır?” sorusuna dair yaptığımız çalışmada, Kur'an'ı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde insanın yaratılışı, yaratılış amacı, evrendeki konumu, biyolojik ve psikolojik özellikleri, ruhsal/manevi boyutu ve bu konuların ele alındığı surelerin de ağırlıklı olarak Mekke dönemine ait sureler olduğu sonucuna ulaştık.

Mekki surelerde insanın biyolojik yaratılışı ile birlikte insanın manevi/ruhsal yönü ele alınmış ve insanın hem biyolojik hem de manevi olarak en güzel şekilde yaratıldığı ifade edilmiştir. İnsan sadece bedensel/fiziki özelliklere sahip bir varlık olarak değerlendirilmemiş, bilakis onun ruhsal/manevi boyutunun olduğu ve bunlara da gereksinim duyan bir özelliğe sahip bir varlık olduğu, insanın manevi yönünün Allah'ın insana ruhundan üflemesi ile ifade edildiği ve insanı insan yapan özelliğinin de bu yönü olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle

---

¹⁸³¹ Hüseyin Atay, *İslam'ın Evrensel İlkeleri*, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 14-15.

¹⁸³² Fussilet/30-32.

Mekki surelerde insanın önemi ve değeri, yaratılış amacı ve gayesi pek çok surede çeşitli şekillerde dile getirilmiş olduğu mütalaa edilmiştir.¹⁸³³

“*Kur’an’da Mekki surelerde nasıl bir insan modeli tarif edilmektedir?*” sorusuna dair yaptığımız çalışma neticesinde, Mekki surelerde “*tevhide dayalı ahlaki bir kişiliğin*” tarif edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Evren, insan yaratılmadan önce onun yaşayabileceği şekilde düzenlenerek hizmetine sunulmuş ve yeryüzünün imar görevi de insana verilmiştir. Bu bağlamda Kur’an’ın temel konusunu, insanın tutum ve davranışları oluşturmaktadır. Çünkü yeryüzünde fitne ve fesadın yayılmasına neden olan, insanın tutum ve davranışlarıdır.¹⁸³⁴ Toplumsal olayların altında hiç şüphesiz ki bireysel davranışlar yatmaktadır. Bu nedenle Kur’an’ın nezdinde bireysel davranışlar önemlidir. Kur’an’a göre insan, kendisine verilen görevi yerine getirdiği ve insanlar arasındaki münasebetine dikkat ettiği sürece mutlu ve huzurlu olabilir.¹⁸³⁵ Çünkü onun asli görevi, yeryüzünü yaşanabilir hale getirmektir.¹⁸³⁶

İnsan, davranışları ile hayatta bir yer edinir ve hem Allah’ın hem de insanların nezdinde bir değer kazanır. İnsanlar arasında güven duygusu önemlidir. Bu güven duygusu, insanın nerede nasıl davranacağını bilmesiyle ve karşı tarafın hangi durumda nasıl davranacağını tahmin etmesiyle oluşur. Mekki sure ve ayetler, insanların kişisel olarak nerede nasıl davranacaklarını gösteren ilke ve prensipleri içerir. Çünkü Asr-ı saadet olarak isimlendirilen topluma kavuşabilmek ancak insanların tutum ve davranışlarını doğru kanalize edebilmekle mümkündür.

---

¹⁸³³ İnsan/25.

¹⁸³⁴ Hüseyin Emin Sert, *Kur’an Açısından İdeal İnsan Portresi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2002/7), 114.

¹⁸³⁵ Lokman/20; En’am/165.

¹⁸³⁶ En’am/165; Araf/74; Sad/26.

Mekki sure ve ayetlerde, ideal bir kişiliğin oluşmasında birinci unsur, Tevhit ilkesidir. Bundan sonraki unsur, insanın davranışlarında doğru ve dürüst olması,¹⁸³⁷ ahlaki davranışlarına dikkat etmesi gerektiği emirdir. Bu, Allah'ın bir ve tek olması ilkesinden sonra gelen ikinci önemli esastır. Bu esası yerine getirmek birinci esastan daha zordur. Çünkü insan bir defa Allah'a ve birliğine inandı mı artık bu hususta her an yapacağı ikinci bir husus yoktur.¹⁸³⁸ İnsan iman ettikten sonra her türlü hareket ve davranışlarında, kalkış ve oturuşlarında, söyledikleri her sözde doğru, dürüst ve faydalı olmak, her an insanın yapmak zorunda olduğu bir iştir. Fakat bu vasıfları yerine getirmek herkesin her zaman yapabileceği bir iş değildir. Yüce Allah bu hususta Resulullah'a şöyle buyurur:

*“Ey Muhammed! Bundan dolayı sen (Kur'an'a) çağırmaya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol...”*¹⁸³⁹

Kur'an, sadece bireyin zihnini inşa etmek için değil, bireyi zihnen eğitip, onu olgun ve yetişkin bir hale getirdikten sonra toplumda aktif bir rol vermek için gönderilmiştir. Dolayısıyla inanan bir Müslüman'ı toplumda aktif olarak görmek ister. Çünkü insanın kişilik/şahsiyet kazanması toplum içerisinde aktif rol almasına bağlıdır ve ahlak, toplum içine çıkarak bireyselliklerini birer şahsi kişiliğe dönüştüren insanların var olduğu toplumda ortaya çıkar. Çünkü insan Allah'a inanmak ile bir iddia ortaya koymaktadır. Kur'an'a göre, bu iddiayı ispatlamanın yeri toplum ve insani ilişkilerdir. İman esaslarına inanmak kolaydır. Hatta bu düz ovada yol almaya benzetilir. Fakat inandığı dinin kurallarına, esaslarına uymak ve yerine getirmek zordur. Bu, Müslüman ile Müslüman olmayanı ayırt eden bir unsurdur.¹⁸⁴⁰ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an, bunu sarp yokuşa benzetir ve¹⁸⁴¹ Resulullah'ın kudsî şahsında *“Allah'ın*

---

¹⁸³⁷ Hud/112.

¹⁸³⁸ Atay, *İslam'ın Evrensel İlkeleri*, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 14-15.

¹⁸³⁹ Şûra/15, bkz. Hud/112.

¹⁸⁴⁰ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 168.

¹⁸⁴¹ Beled/11.

elçisinde sizler için güzel örnekler vardır."¹⁸⁴² ifadesi ile kemâline erdirilmiş bir insan modeli sunarak yerine getirir.

İslâmi eğitim sistemi, insanı en mükemmel seviyeye ulaştırmayı amaçlar. Bugün Batı uygarlığı, sözleri, eylemleri, davranışları hatta bütün hayat tarzı ile model alınacak, evrensel düzeyde taklit edilecek bir insân-ı kâmile sahip değildir. Batı'daki insanlar, kendilerine bir kimlik kazandıracak, hayatın anlam ve gayesini öğretecek insanı kendi başlarına aramak ve bulmak durumundadır. Fakat İslam toplumu böyle bir durum ile karşı karşıya değildir. Çünkü iyiyi ve güzeli bünyesinde barındıran bütün evrensel davranışlar, Resulullah'ın şahsında karşımıza çıkmaktadır. Onun hayatı, Kur'an'ı Kerim'in mükemmel ve eksiksiz bir tefsiridir. Bundan dolayı O, bizim için gerçek bir rehber ve taklid merciidir. Resulullah Hz. Muhammed (s.a.v), kendisine Allah tarafından vahyedildiği şekliyle Kur'an'ı bize getiren, kimliğimizin ve varoluş gayemizin bilgisini veren, örnekleyerek ve ta'lim ettirerek İslam'ın ve İslami değerlerin doğru ve gerçek pratiklerini gösterendir. Bu nedenle İslam toplumu içerisinde olan her kadın ve erkek kendi kimliklerinin bilincinde olup gayelerinin idrakinde olmalıdır.¹⁸⁴³

Hz. Muhammed (sav) tüm nesiller ve tüm zamanlar için kamil model insandır. İnsan hayatı için gerekli olan tüm beşeri ve manevi değerler onun şahsında ve hayatında müşahhaslaşmıştır. Bunun için ülkemizdeki tüm eğitim sistemleri, bilgi ve doğru aksiyon itibariyle Resulullah'ı aksettirmelidir. Her insan kendi kapasitesine ve potansiyeline göre, nitelik olarak mümkün olduğu kadar Resulullah'a benzemeye gayret etmeli, iyi ve güzel erkekler ve kadınlar yetiştirmelidir.¹⁸⁴⁴

Bugün Müslümanların en büyük problemleri, Resulullah'ın örnek davranışlarını karakterine aksettiremeyişiştir. Müslüman bir ülkedeyiz ve günde beş vakit camilerden ezanımız okunmaktadır. Yüzde doksanı müslüman olan ülkemizde, genelde inançla ilgili, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeme

---

¹⁸⁴² Ahzab/21.

¹⁸⁴³ El-Attâs, *İslâm Sekülerizm ve Geleneğin Felsefesi*, 113.

¹⁸⁴⁴ A.g.e., 216.

gibi bir problemi yoktur; inancımızı, davranışımıza yansıtamama gibi bir sorunumuz vardır. Beş vakit namazını camide kılmaya özen gösteren, Cum'a namazını titizlikle yerine getirmeye çalışan bir Müslüman, kul hakkı yememe, gıybet etmeme, yalan söylememe, önce din kardeşinin çıkarını gözetme gibi birçok ahlaki davranış konusunda titizlik göstermemektedir. Kur'an yeryüzünü inşa etme sorumluluğunu üstlenmiş bir insan modelini inşa etmeye başlarken, muhatap aldığı birey ve toplumun öncelikle en temel problemi olan Allah'a iman ve bunun toplumda yansımasını ifade eden ahlak konusunu ele almıştır.

Mekki sure ve ayetlerin hedefi, ruhi yönden sağlıklı, tabiat ve topluma uyumlu bir Müslüman tipi inşa etmektir. Bunu da geçmiş peygamber ve kavimlerin üzerinden ve müşriklerin olumsuz davranışlarını anlatarak ve onların karakter ve mizaç özelliklerinden örnekler vererek, müsbet ve menfi kişiliklerine atıfta bulunarak yapmıştır.¹⁸⁴⁵

Sonuç olarak, hayata ve kendini inşa etmeye, Kur'an'ın ilk vahiyden itibaren uyguladığı yöntem ve metodu dikkate alarak, onun yol göstericiliği ve öğretileri ile başlamak, hem toplumda ortak bir bakış açısının, anlayışının, stratejisinin oluşmasına hem de insanlar arasında yaygınlaşıp yerleşen Kur'an'a aykırı ve olumsuz davranış ve anlayışların asgari düzeye inmesini sağlayarak başlayabiliriz. Bunlar sağlanırsa Kur'an'ın eleştirdiği kişilik tiplerinin ve toplumun ortaya çıkma olasılığı da azalacaktır.¹⁸⁴⁶

---

¹⁸⁴⁵ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 250.

¹⁸⁴⁶ Ahmet Abay, Fatıha Suresi ve Şahsiyet İnşaası, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.27, (2016), 92.

2.11 Öneriler

Araştırma sonucunda araştırmacılara ve ilgililere aşağıdaki hususlarda önerilerde bulunulmasının faydalı olacağı değerlendirilebilir:

- 1) Kur'an'da Mekki surelerin toplumun inşasında oynadığı rol ve takip ettiği usul üzerinde yoğunlaşan yeni araştırmalar yapılması önerilmektedir.
- 2) Kur'an'da Mekki surelerin insana dair farklı boyutlarının bu araştırma haricinde yeni araştırmalarla farklı bakış açılarıyla yeniden ele alınmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.
- 3) Bu araştırma Kur'an'da Mekki surelerde insanın kişilik inşasına yoğunlaşmış bir araştırmadır. Ancak Medeni surelerde insanın inşasına dair de farklı araştırmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. "Kur'an'da Kişilik Eğitimi İle İlgili İlkeler", Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum, 2011.
- . "Fatiha Suresi ve Şahsiyet İnşaası". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XIV, S.27 (2016).
- Açık, Fatih. "Kur'an'ı Kerim'de İrade Hürriyeti ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2007.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, 5 bs., İstanbul: 1977.
- . *İnsan Tabiatını Tanıma*, çev. Ayda Yörükkan. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.1994.
- . *Psikolojik Aktiviteler*, Çev. B. D. Çorakcı. İstanbul: Say Yayınları.1997.
- Akbaş, Ahmet. *Kur'an'ı Kerim'de Bir Mutluluk İfadesi Olarak "Kurratu Ayn" Terkibi*, Artuklu Akademi 2015/2 (1).
- Akçay, Mustafa. "İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.1, Sakarya (1996): 273-294.
- Akpınar, Ali. *Mekki Ayetlerde Mü'minlere Yönelik Hitaplar*, Kur'an Nuzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu, 29 Haziran-01 Temmuz 2012, Çorum.
- Akto, Akif. "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.52, S.2 (Ankara, 2011): 192.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri, İstanbul: Şule Yayınları. 2015.
- Altunbaş, Yusuf. *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas, 2006.
- Algül, Hüseyin. "Emin" *DİA*, C.11 (1995), 111.
- Alper, Hülya. *Kur'an'a Göre İnsanın Temel Sorumluluğu: Dinlemek ve Sözün En Güzeline Uymak*, Kur'an ve Kadın Sempozyumu. Ankara, 2013.
- Altınköprü, Tuncel. *Şahsiyet Analizi*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2005.

- Altunbal, Yusuf. “Kur’an’da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas, 2006.
- Apak, Adem. “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi Ve Siyasetinin Oluşumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.10, S.1, Bursa, (2001).
- . “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”. *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C.3, S.1, İstanbul, (2017).
- . *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2 bs., İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Apaydın, H.Yunus. “Şahit” *DİA*, C.38 (2010): 279.
- Aslan, Recep. “İstişarenin Önemi ve Hz.Peygamber’in Uygulamalarında Örnekler”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.2, S.1 (ISSN:2147-7655, Haziran, 2014).
- Aslan, Selçuk. “Kişilik, Huy ve Psikopatoloji” Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı. *RCHP*, Yıl:2, S.2 (2008): 9.
- Ataseven, Asaf. “Veraset ve Terbiye”. *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*. C.1, S.3 (1979).
- Atay, Hüseyin. “Kur’an ve Temizlik”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.2, Kayseri (1985): 13-62.
- . “Nefs”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.37, Ankara (1997): 46-49.
- . “Temizlik ve Çeşitleri”. *Ankara Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XXIV (1981): 57-68.
- Ateş, Ali Osman. “Kusay b.Kilâb” *DİA*, C.26 (2002): 460-461.
- Ateş, Süleyman. “Hak ve Merhamet”. *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*. C.II, S.13, 14, 15, (1999).
- . “Kur’an Öncesi Arap Toplumunda Dini Düşünce Ve İbadet”. *Sempozyum Açılış Konuşması* (1-3 Temmuz 2011).
- . *İslamda Tesettür, İslam’ın Işığında*, Ankara: T.D.V Yayınları, 1998.

- . *Kur'an'ı Kerim'in Yüce Meali*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, Eylül, 1990.
- Atkinson, Rita L., Richard C. Atkinson, Ernest R. Hilgard. “*Psikolojiye Giriş*” çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, C.1 (Sosyal Bilimler, 1995).
- Avras, Fatma Balcı. “Psikolojide Ve İslam Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*. C.6, S.4 (2017): 120.
- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.9, S.3, Samsun (2009): 89.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle)*, 7 bs., İstanbul: Fecr Yayınları, 2018.
- Aydın, Kerim ve Mehmet Şanver. “İsra Suresi'ne Eğitsel Bir Bakış”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.23, S.2 (Bursa, 2014).
- Aydın, Mehmet S. “İkbal'in Felsefesinde İnsan”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.29, Ankara (1987).
- . “Kur'an ve İnanmış İnsanın Bazı Özellikleri”. *Diyanet İlmi Dergi*, C.XX, S.1 (1984): 3-11.
- Aydın, Mustafa. “*İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*”, İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- Balcı, Seher. “Duyguları Güçlendirme Eğitimi Programının Annelerin Duygusal Zeka Düzeylerinin Etkisi”. *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*. C.3, S.22 (2004).
- Baş, Erdoğan. “*Kişilik ve Karakter İnşaasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli*”. Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşaasında Dinin Yeri Sempozyumu. C.II (10-12 Haziran 2016).
- Başkan, Ömer. “*Yetim Kavramı Bağlamında Mekki Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil*”. Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu. (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum).

- Bayraktar, Mehmet. *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000.
- Berki, A. Himmət ve Osman Keskiöğü. “*Hâtemü'l Enbiya, Hz. Muhammed ve Hayatı*”. 26 bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (2012): 94.
- Bıyikoğlu, Yakup. “Kur'an'da Câhiliye Kavramı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.2, S.36 (2012): 233-247.
- Bıçer, Ramazan. “Kişilik ve Kur'an Terimi Olarak Şâkile”. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C.31, S.2 (Ankara, 2011): 399-418.
- Bilgin, Vejdi. “Cahiliye'den İslâm'a Geçiş: Tebliğ ve Sosyal Akışkanlık”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C:14, S:1 (2005):123-142.
- Bilgiz, Musa. “Kişiliğın Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra 17/84. Ayeti Ekseninde)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.25 (Erzurum 2006): 146.
- . “Kur'an'da İnsan ve Toplum”. *Diyanet İlmi Dergi*. Kur'an Nüzûlünün 1400. Yılı Anısına Kur'an Özel Sayısı (2012): 687-706.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*. (Genel Dağıtım-Nesa A.Ş), C.8, s.3884.
- Birişik, Abdülhamit. “Sûre” *DİA*, C.37 (2009): 539.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl” *DİA*, C.02, (1989): 239.
- Bozkurt, Mustafa. “Kelamcılarda Bilginin Tanımı Problemi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XII, S.1 (Sivas, 2008): 51.
- Bozkurt, Nebi ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı. “Mekke”, *DİA*, C:28 (2003): 556.
- . “Himaye” *DİA*, C.18 (1998): 56.
- . “Kıyafet” *DİA*, C.25 (2002): 509.
- Böke, Emine Gümüş. “İslam Hukukunda Kıyafet-Örtünme ve Kıyafetler Üzerindeki Resim ve Yazıların Durumu”. *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. Yıl.II, S.3 (2017): 19-44.

- Buhari, Sahihî. *Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Müellifi: Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifiz-Zebidi, Mütercimi ve Şarihi: Kamil Aras, 5 bs., Sayı:123-9, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Buladı, Kerim. “Kur’an’ın (Mü’min) Kişilik ve Karakter İnşaasındaki Metodolojisi”. Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu (10-12 Haziran 2016).
- Bural, Sevinç Gökbulut “Kur’an’ı Kerim’in Mekki Surelerinde İman-Ahlâk İlişkinin Toplumsal Boyutları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir, 2016.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*. çev. İnan Deniz ve Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l Beyan*, çev. Abdullah Öz vd., 2 bs., (Damla Yayınevi, ts.).
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. çev. Ömer Durmaz. İstanbul: Hayat Yayınları, 2016.
- Casim Avcı ve Recep Şentürk. “Kabile”, *DİA*, C.24 (2001): 30-32.
- . “Kureys”, *DİA*, C.26 (2002): 442-444.
- Cengiz Kallek. “İsraf”, *DİA*, C.23 (2001): 179.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Kur’an’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XX (1975): 85-95.
- . “Kur’an’ı Kerim ve Hanifler”. *Ankara Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, C.XI, Ankara (1963): 85-107.
- . *İlmu usûli't-Tefsir*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1971.
- Cevherî. İsmâil b.Hammâd, es-Sihâh, (I-VI), Beyrut, 1399/1979.
- Ceylan, İsa. “Pozitif Psikoloji Yaklaşımıyla Mü’min İnsanın Kişilik Özellikleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2013.
- Cüceloğlu, Doğan. *İçimizdeki Çocuk*, 43. bs., İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011.

- . *İnsan Ve Davranışı*, 31 bs., İstanbul: Remzi Kitapevi, Ekim 2015.
- Çağatay, Neşet. “İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından* (1957).
- Çağlar, Doğan. *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1981.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ahlak” *DİA*, C.2 (1989): 1
- .”Af”, *DİA*, C.1 (1988): 394.
- .“Asabiyet”, *DİA*, C.3 (1991): 453-455.
- . “Cehalet”, *DİA*, C.07 (1993): 219.
- . “Cimrilik”, *DİA*, C.8 (1993): 4-5.
- .”Gıybet”, *DİA*, C.14 (1996): 64.
- . “Hırs”, *DİA*, C.17 (1998): 383-384.
- .“İffet” *DİA*, C.21 (2000): 506-507
- .”İhsan” *DİA*, C.21 (2000): 544.
- .”İnat”, *DİA*, C.22 (2000): 264-265.
- .”İnfak”, *DİA*, C.22 (2000): 289-290.
- .”İstihza”, *DİA*, C.23 (2001): 347-348.
- .”Merhamet”, *DİA*, C.29 (2004): 184-185.
- .”Misafir”, *DİA*, C.30 (2005): 171.
- .“Nankör”, *DİA*, C.32 (2006): 382-383.
- .”Nemime”, *DİA*, C.32 (2006): 553.
- . “Riya” *DİA*, C.35 (2008): 138.
- . “Saygı”, *DİA*, C.36 (2009): 211-212.
- .”Sıla-i Rahim”, *DİA*, C.37 (2009): 112.
- .”Temizlik”, *DİA*, C.40 (2011): 427-428.
- .”Tevazu”, *DİA*, C.40 (2011): 584.

- . “Ucb” *DİA*, C.42 (2012): 36-37.
- . “*Kur’ân ve Ahlâk*”. Kur’an ve Tefsir Çalışmaları/Sadreddin Gümüş...(ve öte).__2.c., 349s, 2000): 171
- Çağrııcı, Mustafa ve Süleyman Uludağ. “İstikamet” *DİA*, C.23 (2001): 348-349.
- Çakmak, Mustafa. “Evrin Teorisi Tanrının Varlığı İçin Bir Tehdit midir?” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.22, S.2, Bursa (2013).
- Çamdibi, H.Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, 5 bs., İstanbul: Çamlıca yayınları, 2014.
- Çavuş, Levent. “*Kavramsal ve Tarihsel Açıdan Câhiliye*” Milel ve Nihal, 13(D), 2016 (doi:10.17131/milelnihal.24341).
- Çeçen, Rezan. “Duygular İnsanın Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?”. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi (2002).
- Çelik, Adem. “*Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2004.
- Çelik, Hüseyin. “*Kur’an’ın Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları İslah Etmesi*”. Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi. (29 Haziran-01 Temmuz 2012, Çorum).
- Çelik, Yusuf. “Kur’an’da İbadet”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.41 (Erzurum, 2014): 203-219.
- Çelikkol, Yaşar. “*İslâm Öncesi Mekke*”. Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Çetinkaya, Evrim Yıldız ve Dilek Gençtanırım-Kurt. “*Kişilik Kuramları, Gerçek Yaşamdan Kişilik Analiz Örnekleriyle*”, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.
- Çiftçi, Ali. “Mekki Sureler Bağlamında Kur’an’da İnfak-Zekat İlişkisi” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Çonkor, Burhan. “Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2015.

- . “Surelerin Belirli Dönemlere ve Olaylara İzafesi”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. C.19, S.48 (Ocak-Haziran, 2016).
- Demir, Muharrem. “Kur’an’da Tevazu Kavramı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2010.
- Demircan, Adnan. “*Haniplik ve Hanipler Üzerine Bazı Düşünceler*”, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı. 2 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- . *Kur’an’ın Nüzul Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine*, Yıl:2, S:4, İstem, 2004.
- . “*Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları*”. Cahiliye Toplumundan Günümüze Kadar Hz. Muhammed, Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler. Ankara: Fecr Yayınları, 13-15 Nisan, 2007.
- . *Cahiliye Arapları*, 2 bs., Beyan Yayınları, 2015.
- Demirci, Mehmet. “Hz. Peygamber’in Tevazu ve Vakarı”. *Diyanet İlmî Dergi*. C.XXX, S.1.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsirü’l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Derveze, “*Siret’r-Rasul*”. Trc. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, ts., I/155.
- Diyanet İşleri, Başkanlığı Yayınları, *Kur’an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd., (Ankara, 2014).
- Dodurgalı, Abdurrahman. “Nefs ve Eğitimi”. *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*. S.5, (1998).
- Duman, Zeki. “*Kur’an’ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi*”. Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-01 Temmuz 2012, Çorum): 24.
- Düzgün, Şaban Ali. “İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*. C.5, S.1 (2007).
- . “Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.52, S.1 (Ankara, 2011).

- . *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, Otto Yayınları, 2017.
- Düzgüner, Sevede. “Ruh-Beden ve İnsan-Aşkın İlişkinine Yönelik Psikolojik Yaklaşımın Tarihi Serüveni”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.45 (Eylül, 2013): 280.
- El-Askalani, İbn Hacer. “*Fethu’l-Bârî*”. Mütercimleri: Mehmet Odabaşı, Soner Duman ve Abdullah Durmuş, (Muhtasar, Sahih-i Buhari Şerhi, Karınca&Polen Yayınları, Ağustos 2016).
- El-Attas, M.Nakib. “*İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*”. çev. Mahmud Erol Kılıç. İnsan Yayınları, 2017.
- El-Cabiri, Muhammed Âbid. “*Arap Ahlaki Aklı*”. çev. Muhammed Çelik. 2 bs., Mana Yayınları, 2016.
- . “*Fehmü-l Kur’an*”. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.
- Ekinci, İclal. “*Mekki Surelerde Hoşgörü*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009.
- Elik, Hasan ve Muhammed Çoşkun. “*İndirildiği Dönemin Işığında Kur’an Tefsiri*”. 1 bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- El-Kindi, Yakup b. İshak. “*Üzüntüden Kurtulma Yolları*”. çev. Mustafa Çağrırcı. 3 bs., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Nisan 2017.
- En-Nevevi, İmam Muhyiddin. “*Sahih-i Müslim Şerhi el-Minhâc*”. çev. Said Öztürk. İstanbul: Polen Yayınları, Mart 2016.
- Enver Özkalp ve Hüsnü Arıcı. “*Davranış Bilimlerine Giriş*” (Edi.Enver Özkalp) 3 bs., Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2000. [No:1027, 243-244].
- Erdem, Mustafa. “*Kur’an’da İlk İnsan*” IV. Kur’an Haftası, Kur’an Sempozyumu (17-18 Ocak 1998).
- Erkut, Abdulkadir. “*Kur’an’da Bedevilik*” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.
- . “*Kur’an’da Hamiyyet ve Sekinet Kavramları*”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*. C.XIV, S.1 (Bilimsel Birikim, 2014): 173.

- Ertorun, Erdal. “Kur’an’ı Kerim’e Göre Müslüman ve Sorumlulukları”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2004.
- Ertuğrul, Resul. “Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından
Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Er-Razi, Fahrüddin. “Tefsîr-I Kebir, Mefâtihu’l-Gayb”. Tercüme:Suat Yıldırım,
Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Sadık Doğru. 1 bs., Ankara: Akçağ
Yayınları, 1993.
- Esed, Muhammed. “Kur’an Mesajı”. çev.Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk. 5 bs.,
İstanbul: İşaret Yayınları, Eylül 1999.
- Esen, Muammer. “Kur’an’da Akıl-İman ilişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi* C.52, S.2 (2011).
- .“İman Kavramı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi*. C.XLIX, S.I (2008).
- Es-Suyuti, “*el-İtkan fi Ulûmi’l-Kur’an*”, Beyrut, 2006.
- Evkuran, Mehmet. “Zihin Eğitimi Açısından Kur’an’ın Söylemi ve Yöntemi”.
Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi. S.3 (2006).
- Et- Taberi, Ebu Cafer Muhammed B.Cerir. “*Taberi Tefsiri*”. çev. Mehmet
Keskin. İstanbul: Ümit Yayıncılık, ts.
- Faruk Karaca. “Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar”, *Atatürk
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.14 (Erzurum, 1999).
- Fayda, Mustafa. “Cahiliye”, *DİA*, C.7 (1993): 17.
- . “Bedevi”, *DİA*, C.5 (1992): 312.
- .”Velid b. Muğire”, *DİA*, C.43 (2013): 33.
- Fersahoğlu, Yaşar. “Din Eğitimi ve Öğretiminde Duyguların Transferi”.
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S.19 (İstanbul, 2000):
106.
- Firûzâbâdî. “*Besâiru Zevi’t-Temyîz fi Letâifi’l-Kitabi’l-Azîz*” Beyrut, ts., IV, 91.

- Gölcük, Şerafettin. “*Kur’an ve Mekke*”, 2 bs., İstanbul: İz Yayınları, 2011.
- Gördük, Yunus Emre, “Kur’an’da ‘Gayz’ Kavramı”. *EKEV Akademi Dergisi*. C.18, S.60 (Sosyal Bilimler, 2014): 142.
- Gözütok, Şakir. “*Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*”. Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi (Antalya, 2013).
- Güllük, İsmail. “Karakter İnşaasında Dini Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği”. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl:20, S. 67 (Yaz, 2016).
- Gültekin, Fatih. “*Katkı Maddelerinin İnsan Kişiliği Üzerindeki Etkileri*”. Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi, Antalya-2013.
- Gümüş, Sadrettin. “Kur’an’ı Kerim’in Arabistan’da Ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep Ve Hikmetleri” Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-01 Temmuz, Çorum-2012).
- Günaltay, Şemsettin. “*İslam Öncesi Arap Tarihi*”, 2 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Günay, İlhami.”*Kur’an’ı Kerim’de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi*, Turkish Studies=Turkoloji Araştırmaları:International Periodical For The Longuages Literature And History Of Turkish Or Turkic, C.X, S.2 (2015).
- Gündüz, Şinasi, “Cahiliyenin Kültürel Kodları”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi*. C.XII, S.1 (2016).
- Güngör, Erol. “*Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*”. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Güngör, Mevlüt. “*Kur’an’ın İnsana İnsan Olarak Verdiği Değer*”, Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamasi: İstanbul Tecrübesi, 2010.
- .”*Kur’an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı*, C.8, S.23 (2005).
- Güven, Mustafa. “Mekkî Surelerde Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler” Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum).

———. “*Cahili Arap Akli ve Kur’an’ın Buna Yönelttiği Eleştiriler*”
(Bilimname XXVII, 2004/2).

Güven, Şahin, “Kur’an’ı Kerim’e Göre Bedevilik”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XIV, S.2 (Sivas, 2010).

Hamidullah, Muhammed. “Hilfu’l Fudul” *DİA*, C.18 (1998): 31-32

———. *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, 5 bs., İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.

Harman, Vezir. “Psiko-Sosyal Kelam: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi”. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.2, (2015).

Hacak, Hasan. “Mal”, *DİA*, C.27 (2003): 461-465.

Hökelekli, Hayati. “Enaniyet”, *DİA*, C.11 (1995): 171.

———. “Fitrat”, *DİA*, C.13(1996): 47.

———. “Kıskançlık”, *DİA*, C.25 (2002): 497.

———. “Şahsiyet”, *DİA*, C.30 (2010): 298.

———. “*Tevazu*” Dem Dergi, Yıl.1, S.2. dem.org.tr

———. “*Din Psikolojisi*” Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

———. “Dini Kişiliğin Oluşumunda İradenin Rolü”, *Diyanet İlmi Dergi*. C.21, S.2 (Diyanet Dergi, 1985):17.

Haşimi, M. Ali. “*Müslüman Şahsiyeti*”, 15 bs., Risale Yayınları, 2016.

Isfehani, Ragıp. “*afv*” md., el-Müfredat, 710-711. Kur’an Kavramları Sözlüğü, Tercüme: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, 3 bs., Çıra Yayınları, ISBN:978-6353-35-9000.

———. “*akl*” md., el-Müfredat, 716-717.

———. “*bdv*” md., el-Müfredat, 127.

———. “*chl*” md., el-Müfredat, 249-250.

———. “*e-n-s*” md. el-Müfredat, 102.

———. “*e-m-n*”, md., el-Müfredat, 99-100

- . “*hbb*” md., el-Müfredat, 257-258.
- . “*hvf*” md., el-Müfredat, 368-369.
- . “*h-s-n*” md., el-Müfredat, 276
- . “*h-s-d*” md., el-Müfredat, 274.
- . “*ins*” md., el-Müfredat, 101.
- . “*Kalp*” el-Müfredat, 863.
- . “*k-b-r*” md., el-Müfredat, 886-887.
- . “*kvm*” md., el-Müfredat, 878-879.
- . “*kfr*” md., el-Müfredat, 918-920.
- . “*m-d-ğ*” md., el-Müfredat, 469.
- . “*s’ad*” md., el-Müfredat, 496-497.
- . “*s-b-r*” md., el-Müfredat, 576.
- . “*slm*” md., el-Müfredat, s:421-423
- . “*tğv*” md., el-Müfredat, 636.
- . “*vkl*” md., el-Müfredat, 1177-1178.

Izutsu, Toshihiko. “*İslam Düşüncesinde İman Kavramı*”. çev. Selahattin Ayaz. 3 bs., Pınar Yayınları, 2017.

———. “*Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*”. çev. Selahattin Ayaz. 4 bs., Pınar Yayınları, 2011.

———. “*Kur’an’da Allah Ve İnsan*”. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Sevim Belli. 2 bs., Ankara: Onur Yayınları, 2011.

———. *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ. 7 bs. C.I, Dergah Yayınları, Haziran, 2011.

İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü’l- Arab*, Kahire: Dâr’ul- Hadis.

- Japarakunov, Belek. “*Muhammed İzzet Derveze'nin 'Asru'n-Nebi ve Siretu'r-Resul' Adlı Eserlerinin Tefsir Yönü*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2009.
- Kara, Hayrettin. “*Kişilik Oluşumu, Modern Psikolojinin Erenlerden Öğreneceklerine Dair*” Elmalıda Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi. Antalya, 2013.
- Kara, Mustafa, “Havf” *DİA*, C.16 (1997): 528-531.
- . “Kur'an'da Zann Kavramı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.10, S.19 (2011).
- Kara, Osman. “Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. XIV, S. 25 (Sakarya, 2012).
- . *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 1 bs., İstanbul: Ark Yayınları, 2017.
- Karaca, Faruk. “Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.9, S.3 (Samsun, 2009).
- Karacoşkun, M. Doğan. “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.IV, S.2 (2004).
- . “Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.IX, S.1 (Haziran, 2005).
- . “İbnü'l-Arabi'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.7, S.2 (2007).
- Karakaş, Ahmet Canan. *Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi*, Türkiye İlahiyat Araştırmalar Dergisi, C.2, S.1, 2018.
- . *Manevi Zekanın İç Yönelimli Dindarlık, Affetme Esnekliği ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi*, Türkiye İlahiyat Araştırmalar Dergisi, C.1, S.1, 2017.
- Karakaya, Semra. “Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana, 2008.

- Karaman, Hayrettin. "Asabe" *DİA*, C.3 (1991): 452-453.
- Karmış, Orhan. "A'râb", *DİA*, C.3 (1991): 242.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Gıybet Olgusu". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.11, S.1 (Elazığ, 2006).
- . "Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Yıl.8, S.18 (2007).
- . "Kur'an'da İnsanın Karakteri", 1 bs., İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.
- . "Kur'an'da Kişilik Psikolojisi", 1 bs., İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.
- Katipoğlu, Bedri. "Din Psikolojisi Açısından Kişilik Ve Karakter Analizi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.5, S.23 (Güz, 2012).
- Kavşut, M.Sait. "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları - Te'vilat Ekseninde Bir Değerlendirme". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. S.VII (ISSN:1303-9633, Nisan 2012).
- Kayapınar, Akif. "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım". *İslam Araştırmalar Dergisi*. S.15 (2006).
- Kayhan, Mustafa. "Kaf Suresi Örneğinde Mekki Surelerdeki Medeni Ayetler Meselesi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*. C.XIV, S.1 (Bilimsel Birikim, Bahar, 2014).
- Kayıklık, Hasan. "Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme" Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2000.
- Kayıoğlu, Nurullah. "Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl:15, S:24 (Temmuz-Aralık 2010).
- Kazancı, A. Lütfi. "Cahiliye Döneminde Müsbet Davranışlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1 (Bursa, 1986).

- Keskin, Ahmet, İlhami Ünlüoğlu, Uğur Bilge, Çınar Yenilmez. “*Ruhsal Bozuklukların Yaygınlığı, Cinsiyetlere Göre Dağılımı ve Psikiyatrik Destek Alma ile İlişkisi*” (Nöropsikiyatri Arşivi 2013; 50:344-355).
- Kılıç, Ünal. “Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VIII, S.1 (Haziran-2004, Sivas).
- Kıranşal, Abdülaziz. “*İslami Solun Müfessiri (Mahmut Muhammed Taha ve İslam’ın İkinci Mesajı)*” 1 bs., İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2015.
- Kilinçli, Sami. “*Mekki Surelerde Mü’min kimliğinin oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*” 1 bs., İstanbul: Araştırma Yayınları, 2013.
- Kotan, Şevket. “*Kur’an’da Cahiliye Araplarının Allah İnancı*” Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı. 1 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Köknel, Özcan. “*Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*” İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1997.
- Köse, Ali ve Ali Ayten. “*Din Psikolojisi*”, 2 bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Köylü, Mustafa. “Kur’an’da Ruh Sağlığı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.31 (Samsun, 2011).
- . “Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirilmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.28 (2010).
- . “*Dinin Ruh ve Beden Sağlığı Üzerindeki Etkisi*”, Dini Danışmanlık ve Dini Hizmetler (2012).
- Kula, Naci. “Kur’an’ı Kerimdeki Mü’min Tiplerini Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”. *Erciyes Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1 (2014).
- Kurt, Abdurrahman. “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.10, S.2 (2001).
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Ensârî. “*el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kur’an*”, Dârü’s-Şâb, Kahire, 1968/1387.

- Kutluer, İlhan. “İnsan”, *DİA*, C.22 (2000): 320.
- Kutup, Muhammed. “İslam’a Göre İnsan Psikolojisi”, 10 bs., İstanbul: Esmâ Yayınları, 1973.
- . “Kur’an Araştırmaları Mekki Ayetler”. çev. Bekir Karlığa ve Beşir Eryarsoy. İstanbul: Seriyeye Yayınevi, 1997.
- Kutup, Seyyid. “Fizilal-il Kur’an” Mütercimler: İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa ve M. Emin Saraç. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma” Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- Merter, Mustafa. “Dokuz Yüz Katlı İnsan”, 10 bs., İstanbul: Kaknüs Yayınları 2012.
- Mevdudi, “Tefhimu’l Kur’an”. çev. M.Han Kayani vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.
- Morgül, Tarık. “İnsan Davranışları ve Kişilik Tipleri”, Lisans Programı, Yalova, Eylül-2013.
- Okcu, Abdulmecit. “Kur’an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu”. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl.17, S. 56 (Yaz 2013).
- Öğmüş, Harun. “Cahiliye Döneminde Araplar”, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Ögük, Emine. “İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp ve Beden, Kelam Araştırmaları”, C.12, S.1 (2014).
- Öğütçü, Mahmud. “Koğuculuk, Ara Bozuculuk”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi. C.1, S.5 (Ekim 1962).
- Önal, Recep. “Kur’an’da İmani ve Ahlaki Bir Tavrı Olarak Sabır”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.XII, S.2 (Sivas, 2008).
- Özaydın, Abdülkerim. “Arap”, *DİA*, C.3 (1991): 321-324
- Özbek, Metin. “Dünden Bugüne İnsan”, 3 bs., İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Özdemir, H. Ahmet. “Son Peygamber’in (sav) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.V, S.1 (2005).

- Özdoğan, Öznur. “İnsana Manevi Psikolojik Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.49, S.2 (Ankara, 2008).
- Özen, Saliha. “Fıtrat (Dini Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2012.
- Özsoy, İsmail. “Faiz”, *DİA*, C.12 (1995): 110.
- Pak, Süleyman. “Kur’an’ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.16, S.1 (Sivas, 2012).
- Palabıyık, M. Hanefi. “İslâm Öncesi Arap Düşüncesinde Din Ve Din Adamı Algısı”, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı. 2 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Peker, Hüseyin. “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.1 (Samsun, 1986).
- Peker, Hüseyin, “*Din Psikolojisi*, 2 bs., Samsun, 2000, (ISBN, 975-95208-0-X).
- Pişgin, Yasin. “Kur’an’da ve Sünnet’te Olumlu Şahsiyet Özellikleri”. Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi. Antalya, 2013.
- Polat, Fehmi Ahmet. “*Mekki Surelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil*” Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-01 Temmuz 2012 Çorum).
- Polat, Hüseyin. “Kur’an Ayetleri Işığında İman-İlim İlişkisi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.2 (Güz 2010).
- Pusmaz, Durak. “Kur’an’da İsar Kavramı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.25 (İstanbul, 2011).
- Rahman, Fazlur, “*İslam ve Çağdaşlık*”, 6 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- . “*Ana Konuları ile Kur’an*”. çev: Alparslan Açıkgenç. Ankara, 2000.
- . “*İslam’ı Yeniden Düşünmek*” 2 bs., Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Sağlam, Hadi, Sema Gökbayır, Emine Sağlam ve Mehmet Çolak. “İslam Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin

Değerlendirilmesi”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl.5, S. 2 (Aralık, 2012).

Sarıçam, İbrahim, “*Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği*” Kutlu Doğum 2003 (İslam’ın Güncel Sunumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006).

Serdaroğlu, Ahmed. “Hased ve Gıpta”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergisi*. C.2, S.11 (Kasım 1963).

———. “Koğuculuk (Nemime)”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergisi*. C.3, S.6-7 (Haziran-Temmuz, 1964).

Sert, Hüseyin Emin. “Kur’an’ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslüman Bilinci”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.13, S.2, (2008).

———. “Kur’an Açısından İdeal İnsan Portresi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.2 (Elazığ, 2002).

———. “*Kur’an’da İnsan Tipleri Ve Davranışları*”, 1 bs., İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

Sıcak, Ahmet Sait. “Kur’an’ı Kerim’e Göre Dini Alaya Alanlara Karşı Müminlerin Takınmaları Gereken Tavır”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. C.4, S.2 (2015).

Sinanoğlu, Mustafa. “Küfür” *DİA*, C.26 (2002): 533-536

———. “Şirk”, *DİA*, C.39 (2010): 193-194.

Soykan, Çiğdem. “Öfke ve Öfke Yönetimi”. *Kriz Dergisi*, 11(2).

Sönmez, Vecihi. “İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.5, S.1 (Samsun, 2005).

Söylemez, Mehmet Mahfuz. “*Cahiliye Arap İncancında Putların Yeri*”, Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışları. 2 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Suyuti. Câmî’ü’s-Sağîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, çev. İsmail Mutlu, Şaban Döğen ve Abdulaziz Hatip. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, Ocak 1996.

- Şahin, İsmet. “Hümanizm ve Eğitim”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. C.3, S.11 (Kış, 2005, ISSN:1304-0278).
- Şahin, Rukiye, Yusuf Sarıkaya ve Mustafa Baloğlu. “Manevi Anlam ile Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi”. (Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/28,p): 681-702.
- Şanver, Mehmet. “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.10, S.1 (Bursa, 2001).
- Şatibi. “*el-Muvafakat İslami İlimler Metodolojisi*”. çev.Mehmet Doğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016: 97-99.
- Şentürk, Habil. “Küreselleşme Çağında İnsan, Din ve Medeniyet Kavramlarına Psikososyal Açıdan Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.2, S.23 (Isparta, 2009).
- . “İletişim Psikolojisi Açısından İslam’ın Bazı Ahlaki Davranış Değerlerinin Analizi”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. C.XIX, S.4 (2006).
- . “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.20 (Isparta, 2008).
- . “*İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*”, 2 bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Şimşek, Ali. “Hümeze Suresi Bağlamında Kur’an’da Ahlaki Yozlaşma” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya, 2010.
- Şirin, Turgay. “*Kişisel Gelişim Medeniyeti*”, İstanbul: Armoni Yayınları, 2005.
- Tan, Zeki. “Kur’an Öncesi Arap Toplumunun Örf Ve Adetlerini Bilmeyenin Kur’an’ı Anlamadaki Rolü: Kurban Örneği (I)”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31 (2011).
- Tarhan, Nevzat. “Stres ve Sabır”. *Kur’an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*. C.1, S.5 (1998).

- .“Sû-i Zandan Paranoya’ya”. *Kur’an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*. C.1, S.7 (1998).
- . “Değerler Psikolojisi ve İnsan, Güzel İnsan Modeli”, 11 bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Taşpınar, İsmail. “İslam’a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. (Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum, İstanbul 7-9 Ekim, 2004).
- Taylan, Necip. “Bilgi”, *DİA*, C.6 (1992): 157.
- Tazegün, Yusuf. “Kur’an’da Sosyal İnsanın Özellikleri”, *Misbah Dergi*. Yıl.1, S.2 (Sonbahar 2012).
- Tirmizi. “Sünen-i Tirmizi Tercemesi”, Haz.Abdullah Parlıyan, İstanbul:Konya Kitapçılık, Temmuz, 2007.
- Toksarı, Ali. Emanet, *DİA*, C.11 (1995): 81-83.
- Topçu, Nurettin. “Var Olmak”, 10 bs. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2017.
- Turgay, Nurettin. “Mekki Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar” Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu (29 Haziran-01 Temmuz 2012), Yayınlanış Tarihi Çorum 2018.
- . “İslam’da Haset Kavramı”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. C.V, S.12 (2004): 85-91.
- .“Kur’an ve Çalışma”, *Diyanet İlmî Dergi*. C.35, S.2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1999).
- Tülücü, Süleyman. “Cahiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşei”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. S: 4 (1980).
- Türcan, Selim. “İlk Dönem Kur’an Tasavvuru ve Dönüşümü”, 1 bs., Ankara Okulu Yayınları 2010.
- Türcan, Talip. “Şura”, *DİA*, C.39 (2010): 231.
- Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (1998): I, 75.
- Türkmen, Sabri. “Kur’an’da Nezaket”. *Diyanet İlmî Dergi*. C.43, S.4 (2007).

- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet” *DİA*, C.30 (2005): 386-388.
- . “Nefs” *DİA*, C.32 (2006): 526-529.
- . “Ruh”, *DİA*, C.35 (2008): 193.
- . “Akıl”, *DİA*, C.2 (1989): 246-247.
- . “Ayna”, *DİA*, C.4 (1991): 261.
- . “Kalb”, *DİA*, C.24 (2001): 229.
- . “Takva”, *DİA*, C.39 (2010): 485.
- İlhan Uygül, “Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri”.
Dicle Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C.XVII, S.1 (2015).
- Ünalın, Sıddık. “Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.6 (Elazığ, 2001).
- Ünsal, Hadiye, “*Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*”, 1 bs., Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Watt, W. Montgomery. “Hz. Muhammed Mekke’de”. çev. M.Rami Ayaz ve Azmi Yüksel, Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları*, 1986.
- Weil, Gustav. “Historisch-Kritische Einleitung in den Koran” (Bielefeld, 1844).
- Yaka, Eyüp. “Kur’an Perspektifinden Mesnevi’de Mevlana’nın Kulluk Anlayışı”. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. C.VII, S.6 (2006).
- Yakıt, İsmail. “Kur’an’da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.5 (1998).
- Yalar, Mehmet. “Cahiliyeyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirinin Sosyal Arka Planı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.14, S.2 (2005).
- Yargıcı, Atilla. “Mekki ve Medeni Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. C.17, S.4 (ISSN 1300-0373, 2004).

- Yaşaroğlu, Kamil. “Kin ve Nefreti Sevgiye Dönüştüren Erdem: Affetmek”. Hz.Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu. (21-22 Nisan 2012): 231-247.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ruh” *DİA*, C.35 (2008): 187.
- . “Cedel”, *DİA*, C.7 (1993): 208-210.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. “Hak Dini Kur’an Dili”, Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam vd., İstanbul: Azim Dağıtım, 2011.
- Yeğin, Hüseyin İ. “Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.10, S.2 (2010).
- Yıldız, Sebahattin, İlknur Taştan Boz ve Bahadır Fatih Yıldırım. “Kişilik Tipi ile Olumlu Sosyal Davranış Arasındaki İlişki”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C.26, S.1 (Erzurum, 2012).
- Yılmaz, Ali. “Kur’an’a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.20 (Erzurum, 2003).
- Yılmaz, Elif. “Müddessir Suresinin Din Eğitimi Açısından Yorumu” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2009.
- Yılmaz, Hasan. “Kur’an’ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili”, 1 bs., Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Suat. “Sağlıklı Beslenme ve Kişilik Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, Elmalı’da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi. Antalya, 2013.
- Yurdagür, Metin. “Ahid”, *DİA*, C.1 (1998): 534-535.
- . “Tâgût”, *DİA*, C.39 (2010): 372.
- Yüce, Fatma. “Gençlerde Dini Yönelim ve Kişilik” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2009.
- Zel, Uğur. “Kişilik ve Liderlik” 3 b., İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Zemahşeri. Mamûd b.Umar, *Esasu’l-belâga*, Beyrut, 1412/1992.
- Zengin, Fethullah. “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.7, S.2 (Malatya, 2016).

İNTERNET KAYNAKÇA

“Bebek Laboratuvarı İftiharla Sunar: Kötülük Doğuştan Mıdır, Yoksa Sonradan Mı Öğrenilir?”, onedio.com, [07.09.2015].

Çağrıcı, Mustafa. “İnsanın manevi ve zihinsel boyutunun ifade eden dört Kur’an terimi: kalp, ruh, nefis, akıl”. diyanetdergi.com, [28 Kasım 2017].

———. “*Mekki Ayetlerin Ahlaki Muhtevası*”. s.2, siyervakfi.org

Dağ, İhsan. “*Psikoloji*”, 4.slidex.tips

Demirci, Senai. “İnfak, sahici bir “kişisel gelişim” çabasıdır...” risalehaber.com, [25.10.2009].

Duran, Muammer “*Mümin Müminin Aynasıdır*”, (1998-Eylül, S.151, s.33), dergi.altinoluk.com

Güzel, Murat, “Proaktif ve Reaktif Kişilik Nedir?” muratguzel.net

Ignaz Goldziher, “*Muslim Studies*”, 1967, ss:202-206, books.google.com.tr

İhsan Dağ, “*Psikoloji*”, 4. slidex.tips

Kişisel Gelişim ve Rehberlik Birimi Bülteni: *Güven*, www.gelisim.k12.tr

Özel, Gülcan. “Kişiliğimizin ve Karakterimizin Bilinmeyenleri”, Gündem Özel Programı, <https://www.cnnturk.com>, [01.12.2017].

Pusmaz, Durak. “Misafir Rızkı ile Gelir Sevabı Hane Halkına Kalır”. *Altinoluk Dergisi*. S.347 (Ocak-2015). altinoluk.com, [24.06.2018].

Sayar, Kemal. “Hüznün Bile Hastalık Olarak Pazarlandığı Toplumsal Anestezi Çağındayız”, sabah.com.tr, [18.03.2018].

Şirin, Turgay. “Kendimizi Keşfe Doğru Zehirli Duygular Hased-Kıskançlık”, S.201, Kasım, 2002, 047, dergi.altinoluk.com

Şükran Duygusu Ne İşe Yarar?, n-beyin.com.tr.

Tarhan, Nevzat. “*Güven*” 28.12.2012, nevzattarhan.com

<http://www.allah.web.tr/modern-bilim-ateizmi-curuttu.html>

www.ntvmsnbc.com/id25244635/23.05.2013

www.tuik.gov.tr

filozof.net

kuranikerim.com

Tdk.gov.tr. "Mürüvvet".

